
PRINTED BY-Ramchandra Yesu Shedge, at the "Nirnaya Sagar" Press, 26-28, Kolbhat Lane, Bombay

---

PUBLISHED BY-Jivanchand Sakerchand Javeri, for Shree Agamodaya Samiti at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhara Fund, at the Sheth Devchand Lalbhai Dharmashala, Badekhan Chakla, Surat

---

Śrī Agamodaya Samiti Series, No 60

Śrī ÂVĀŚYAKA SÛTRA

Part II

WITH

NIRVUKTI (gloss) by ŚRUTAKEVALIN Śrī BHADRABAHUSVÂMIN

ALONG WITH

The Commentary by Śrī Malayagirisûri

Copies 1250]

Price Rs 2-8-0

[A D 1932

श्री भैरवीमल १ व सोरतजी कोठारी,

दो तत्क भे - - १८ -

॥ द्वितीयभागः ॥

साम्प्रत समवसरणवक्तव्यतां प्रपञ्चत. प्रतिपिपादयिषुरिमा द्वारगाथासाह—

समुसरणे केवइआ रूव पुच्छ वागरण सोअपरिणामे । दाणं च देवमल्ले मल्लाऽऽणयणे उवरि तित्थं ॥ ५४३ ॥

प्रथम समवसरणविषयो विधिवक्तव्यः, ये देवा यत्प्राकारादि यद्विध यथा कुर्वन्ति तथा वक्तव्यमिति भावः, 'केवइय'ति कियन्ति सामायिकानि भगवति कथयति मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्ते, कियतो वा भूभागादपूर्वे समवसरणेऽदृष्टपूर्वे वा साधुता आगन्तव्यम्, 'रूव'ति भगवतो रूप व्यावर्णनीय, 'पुच्छ'ति किमुऽकृष्टरूपतया भगवतः प्रयोजनमिति पृच्छा कार्यो उत्तर च वक्तव्यं, कियन्तो वा हृदतं सशय पृच्छन्तीति, 'वागरणं'ति व्याकरणं भगवतो वक्तव्यं यथा युगपदेव सङ्गतीतानामपि पृच्छता व्याकरोतीति, 'पुच्छवागरणं'ति एक वा द्वार, पृच्छाया व्याकरण तद्वक्तव्यं, 'सोयपरिणामो'ति श्रोतुश्च परिणामः श्रोतुपरिणामः स वक्तव्यो, यथा सर्वश्रोवणा भागवती वाक् स्वभाषया परिणमते, 'दानं चे'ति वृत्तिदानं च कियत्प्रयच्छन्ति चक्रवर्त्यादयस्तीर्थंकरप्रवृत्तिकथकेभ्य इति वक्तव्यं, 'देवमल्ले'ति गन्ध-प्रक्षेपादेवाना सम्वन्धि माल्यं देवमाल्य-वत्यादि कः करोति, कियत्परिमाणं चेत्यादि, 'मल्लाणयणे'ति माल्यानयने यो विधिरसौ वक्तव्यः, 'उवरि तित्थं'ति उपरि पौरुष्याः, किमुकं भवति ?-पौरुष्यामतिकान्तायां तीर्थमिति-प्रथमगण-

घरोऽन्यो वा तदभावे देशना करोतीत्येष द्वारागाथासमासार्थः । विस्तरार्थं प्रतिद्वारं वक्ष्यामः, तत्र नन्विद समवसरण यत्र भगवान् धर्ममाचष्टे तत्र नियमतो भवत्युत नेत्याशङ्कान्नोदमुखेन प्रथमद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

जत्थ अपुवोसरण जत्थ य देवो महद्धिओ एह । वाउदयपुप्फवइलपागारतिअं च अभिओगा ॥ ५४४ ॥

यत्र क्षेत्रे ग्रामे नगरे वा अपूर्वम्-अभूतपूर्वं समवसरण भवति, यत्र वा भूतपूर्वसमवसरणे क्षेत्रे महद्धिको देव एति-आगच्छति, तत्र किमित्याह—वात रेणवाद्यपनोदाय उदकं (उदक) वार्दलं भाविरेणुसन्तापोपशान्तये, पुष्पवृष्टिनिमित्त वार्दल पुष्पवार्दल तत् क्षितिविभूषणाय, वार्दलशब्द उदकपुष्पयोः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तथा प्राकारत्रिक च, सर्वमेतत् अभियोगमर्हन्तीत्याभियोग्या देवा, कुर्वन्तीति वाक्यशेष, अन्यत्र त्वनियमः ॥ एव तावत् सामान्येन समवसरणकरणविधिरुक्त, सम्प्रति विशेषेण प्रतिपादयति—

मणि-कणग-रयणचित्तं भूमीभाग समंतओ सुरहि । आजोअणंतरेण करिति देवा विचित्तं तु ॥ ५४५ ॥

इह यत्र समवसरण भवति तत्र योजनपरिमाण क्षेत्रमाभियोग्या देवा समवर्त्तकत्वात् विकुर्वित्वा तेन विशुद्धरजः कुर्वन्ति, ततः सुरभिगन्धोदकवृष्ट्या निहतरज, ततः आयोजनान्तरेण-योजनपरिमाणं भूमिभाग मणयः-चन्द्रकान्तादयः कनक-देवकाञ्चनं रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि अथवा स्थलसमुद्भवा मणयो जलसमुद्भवानि रत्नानि तैश्चित्र समन्ततः-सर्वसु दिक्षु सुरभि-सुगन्धिगन्धयुक्त, मणीनां सुरभिगन्धोदकस्य पुष्पाणां चातिमनोहारिगन्धयुक्तत्वात्, विचित्रम्-अपूर्वं देवा आभियोग्या कुर्वन्ति ॥

विट्ढाहं सुरहि जलथलथं दिवकुसुमनीहारिं । पयिरिति समंतेणं दसद्धवन्नं कुसुमवासं ॥ ५४६ ॥
 आभियोग्या देवा प्रकिरन्ति समन्ततः—सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च दशार्द्धवर्णं—पञ्चवर्णं कुसुमवर्प, किंविशिष्टमित्याह—
 'वृन्तस्थाधि' वृन्तमधोभागे पत्राण्युपरीत्येवंस्थानशीलं सुरभिगन्धोपेतत्वात् 'दिव्यकुसुमनिर्हारि' दिव्यः—प्रधान-
 कुसुमाना निर्हारी—प्रबलो गन्धप्रसरो यस्मात् तत् दिव्यकुसुमनिर्हारि ॥

मणि-कणग-रयणचित्ते, चउद्धिसि तोरणे विउव्विति । सच्छत्तसालिभंजिअमयरद्धयचिंधसंठाणे ॥ ५४७ ॥
 चतसृष्वपि दिक्षु मणिकनकरत्नविचित्राणि तोरणानि व्यन्तरा देवा विकुर्वन्ति, किंविशिष्टानीत्याह—छत्रं—प्रतीतं,
 शालभञ्जिकाः—स्तम्भपुत्रिका मकरेति—मकरमुखोपलक्षणं ध्वजा—प्रतीताः चिह्नानि—स्वस्तिकादीनि सस्यानम्—
 अत्यद्भुतो रचनाविशेषः सन्ति—शोभनानि छत्रशालभञ्जिकामकरध्वजचिह्नसस्यानानि येषु तानि तथोच्यन्ते ।

तिन्नि य पायारवरे रयणविचित्ते तहि सुरगणिदा । मणिकंचणकविसीसयविभूसिए ते विउव्वंति ॥ ५४८ ॥
 तत्र समवसरणे ते वक्ष्यमाणा. सुरगणेन्द्रास्त्रीन् प्राकारवरान् रत्नविचित्रान्—मणिकाञ्चनकपिशिर्यकविभूषितान्
 विकुर्वन्ति, भावार्थ उत्तरगाथाया व्याख्यास्यते । सा चेयम्—

अभिन्तर मज्झ बहिं विमाणजोइसभवणाहिक्कयाउ । पायारा तिन्नि भवे रयणे कणगे य रयए य ॥ ५४९ ॥
 अभ्यन्तरे मध्ये बहिः. विमानज्योतिर्भवनाधिपकृताः प्राकारास्त्रयो भवन्ति, रत्ने कनके रजते च—यथाक्रमं रत्नप्रयः

कनकमयो रजतमय इत्यर्थ । एष भावार्थ-अभ्यन्तरः प्राकारो राजतलं विमानाधिपतयः कुर्वन्ति, मध्यमः कनकं भव कानक त ज्योतिर्गसिन कुर्वन्ति, बाह्यो राजतल भवनपतयः कुर्वन्ति ।

मणिरयणहेमयाऽविय कचिरीसा सधरयणिषा दारा । सधरयणामयचिय पडागक्षयतोरणविचिता ॥ ५५० ॥
यथाक्रम मणिरत्नहेममयानि कपिशिरीषकाणि, तद्यथा—प्रथमप्राकारे पञ्चवर्णमणिमयानि कपिशिरीषकाणि, तानि वैमानिका कुर्वन्ति, द्वितीये रत्नमयानि तानि ज्योतिष्का विदधते, तृतीये हेममयानि तानि भवनपतयः कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयानि द्वाराणि, तानि भुवनपतयः कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयान्येव मूलदलापेक्षया पताकाध्वजप्रधानानि तोरणानि विचित्राणि—कनकस्वस्तिकादिभिश्चित्ररूपाणि तानि व्यन्तरदेवा कुर्वन्ति ॥

तत्तो अ समंतेणं कालाऽगुरुकुंदुरुक्कमीसेणं । गंधेण मणहरेणं धूवघडीओ विडवंति ॥ ५५१ ॥
तत् समन्तत -सर्वासु दिक्षु कृष्णागुरुकुन्दुरुक्कमिश्रेण गन्धेन मनोहारिणा युक्ताः, किं ?-धूपघटिका विकुर्वन्ति व्यन्तरा देवाः ॥

उक्किट्टिसीहनारं कलयलसद्धेण सधओ सवं । तित्थयरपायमूले करिति देवा निचयमाणा ॥ ५५२ ॥
तीर्थकरपादमूले निपतन्तो देवा उत्कृष्टिसिहनादं कुर्वन्ति, उत्कृष्टिः—हर्षविशेषप्रेरितो ध्वनिविशेषस्तत्प्रधान सिंहनाद उत्कृष्टिसिहनादस्त, तथा कलकलशब्देन समन्तत -सर्वासु दिक्षु युक्त सर्वमशेषं कुर्वन्ति ॥
चेइदुम पीढछंदय आसण छत्त च चामराओ अ । जं चऽन्न करणिज्ज करिति तं वाणमंतरिआ ॥ ५५३ ॥

अभ्यन्तरप्राकारस्य रत्नमयस्य बहुमध्यदेशभागे अशोकवरपादपो भवति, स च भगवत्प्रमाणात् द्वादशगुणः, तस्या-
धस्तात्सर्वरत्नमयं पीठ, तस्य पीठस्योपरि चैत्यवृक्षस्याधो देवच्छन्दकः, तस्याभ्यन्तरे सिंहासनं सपादपीठं स्फटिकमय,
तस्योपरि छत्रातिच्छत्रं, चशब्दं समुच्चये, चामरे च उभयोः पार्श्वयोः यक्षहस्तगते, चशब्दात् धर्मचक्र पद्मप्रतिष्ठितं,
यच्चान्यद्वातोदकादि करणीय तद् व्यन्तरा देवाः कुर्वन्ति, एष सर्वतीर्थकृता सर्वसमवसरणन्यायः, अस्मिन्तु भगवतः
समवसरणेऽशोकपादपं शक्रः छत्रातिच्छत्रमीशानो विकुर्वितवान्, चामरे चामरधारौ बलिचमराविति सम्प्रदायः ।
आह—यत् यत्समवसरणं भवति तत्र सर्वत्रापि पूर्वोक्त एव नियोग उत नेत्यत आह—

साधारण ओसरणे एवं जत्थिद्धिमं तु ओसरह । इच्छु चिय तं सधं करेह भयणा उ इयरेसिं ॥ ५५४ ॥

साधारण-सामान्यं यत्र सर्वे देवेन्द्रा आगच्छन्ति तस्मिन् साधारणसमवसरणे एवम्-उक्तप्रकारेण नियोगः, यत्र
पुनर्ऋक्षिमान्-इन्द्रसामानिकादि समवतरति तत्र एक एव तत्प्राकारादि सर्वं करोति, 'भयणा उ इयरेसिं'ति यदि इन्द्रा
इन्द्रसामानिका वा केचिन्महर्द्धिका नायान्ति ततो भवनवास्यादय इतरे समवसरणं कुर्वन्ति वा नवेत्येवं भजना इतरेषा ॥

सूरुदयपच्छिमाए ओगाहंतीह पुवओ एह । दोहि पउमेहि पाया मग्गेण य हुंति सत्तन्ने ॥ ५५५ ॥

एव देवैर्निष्पादिते समवसरणे, सूर्योदये-प्रथमाया पौरुष्या अन्यदा पश्चिमाया 'ओगाहंतीए'ति अवगाहमानाया—
आगच्छन्त्यामिति भावः, पूर्वद्वारेण 'एति' आगच्छति, प्रविशतीत्यर्थः, कथमित्याह—द्वयोः पद्मयोः-सहस्रपत्रयोर्देवप-

रिकल्पितयोः पादौ, स्थापयन्निति वाक्यशेषः, 'मग्नेन य हँति सत्तन्ने' मार्गतः-पृष्ठतो भगवतः सप्तान्यानि पद्मानि भवन्ति, तेषां च यत् यत् पश्चिम तस्यादन्यास कुर्वतो भगवतः पुरतस्तिष्ठतीति ।

आय हिण पुष्यमुहो त्रिदिसि पडिरूवगा उ देवकया । जिह्मगणी अन्नो वा दाहिणपुषे अदूरम्मि ॥ ५५६ ॥
स एव भगवान् पूर्वद्वारेण प्रविश्य 'आयाहिण'सि चैत्यद्रुमप्रदक्षिणां कृत्वा पूर्वभिमुख उपविशति, शेषासु तिसृषु दिक्षु प्रतिरूपकाणि तीर्थकराकृतिसन्ति सिंहासनादियुक्तानि देवकृतानि भवन्ति, शेषदेवादीनामप्यस्माकं कथयतीति प्रतिपत्त्यर्थं, भगवतश्च पादमूलमेकेन गणधरेणाविरहितमेव भवति, स च ज्येष्ठोऽन्यो वा, प्रायो ज्येष्ठ इति भावः, स च ज्येष्ठगणी अन्यो वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे अदूरेऽप्रत्यासन्ने भगवतो भगवन्तं प्रणम्य निषीदतीति क्रियाध्याहारः, शेषगणधरा अप्येवमेव भगवन्तमभिवन्द्य तीर्थस्य मार्गतः पार्श्वतश्च निषीदन्ति ॥ भुवनगुरुरूपस्य त्रैलोक्यगतरूपेभ्यः सुन्दरत्वात् त्रिदशकृतप्रतिरूपकाणां किं साम्यमसाम्यं वेत्याशङ्कानिरासार्थमाह—
जे ते देवेहि कया त्रिदिसि पडिरूवगा जिणवरस्स । तेसिं पि तप्पभावा तयाणुरूवं हवइ रूवं ॥ ५५७ ॥

यानि तानि देवैः कृतानि जिनवरस्य तिसृषु दिक्षु प्रतिरूपकाणि तेषामपि तत्प्रभावात्—तीर्थकरप्रभावात् तदनु-
रूप—तीर्थकररूपानुरूप भवति रूपमिति ॥

तित्यातिसेससजय देवी वेमाणियाण समणीओ । भवणवइवाणमंतरजोइसियाणं च देवीओ ॥ ५५८ ॥
तीर्थ—(प्रथमो) गणधरः, स पूर्वद्वारेण प्रविश्य तीर्थकरं त्रिकृत्यो वन्दित्वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे निषीदति, एवं शेषगण-

धरा अपि, नवर ते तीर्थस्य मार्गत पार्श्वेषु च निषीदन्ति, तदनन्तर अतिशेषसयता—अतिशायिनः केवलयादयः सयता एव निषीदन्ति, किमुक्तं भवति ?—ये केवलिनस्ते पूर्वद्वारेण प्रविश्य भगवन्तं त्रिकृत्य प्रदक्षिणीकृत्य नमस्तीर्थयिति भजित्वा तीर्थस्य—प्रथमगणधरस्य शेषगणधराणां च पृष्ठतो निषीदन्ति, येऽप्यवशेषा अतिशायिनो मन पर्यवज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्चतुर्दशपूर्वधरा त्रयोदशपूर्वधरा यावद्दशपूर्वधरा नवपूर्वधरा खेलौपधय आमर्षौपधयो जलौपध्यादयश्च तेऽपि पूर्वद्वारेण प्रविश्य त्रिकृत्यो भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय प्रथमगणधररूपाय नमः केवलिभ्य इत्युक्त्वा केवलिना पृष्ठतो यथाक्रम निषीदन्ति, ये चावशेषा अनतिशायिनः सयता तेऽपि पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य त्रिकृत्यो निषी भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यः नमोऽतिशायिभ्य इत्युक्त्वा वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यः दन्ति, वैमानिकानां देव्यः पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य भगवन्तं त्रिकृत्य प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यः नमोऽतिशायिभ्यः नमः साधुभ्य इति भजित्वा निरतिशयिसयतानां पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, नतु निषीदन्ति, श्रमण्य पूर्वद्वारेण प्रविश्य तीर्थकर त्रिकृत्य प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थाय नमः केवलिभ्यो नमोऽतिशायिभ्यो नमः शेषसाधुभ्य इत्युक्त्वा वैमानिकदेवीनां पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, न तु निषीदन्ति, भवनपवासिन्यो व्यन्तर्यो ज्योतिष्क्यश्च दक्षिणद्वारेण प्रविश्य त्रिकृत्यस्तीर्थकरं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा दक्षिणपश्चिमाया दिशि, नैर्ऋतकोणे इत्यर्थः, तिष्ठन्ति, न तु निषीदन्ति, भवनवासिनीनां पृष्ठतो ज्योतिष्कदेव्यस्तासां पृष्ठतो व्यन्तर्यः । एतदेव सविशेषं प्रतिपिपादयिपुरिदमाह— केवलिणो तिष्ठन्ति जिणं तित्थपणामं च मग्गओ तस्स । मणमार्हचि नमंता वयंति सट्ठाण सट्ठाणं ॥ ५५९ ॥

केवलिनस्त्रिगुण-त्रि प्रदक्षिणीकृत्य जित-तीर्थकर तीर्थप्रणामं च कृत्वा तस्य तीर्थस्य-गणधरस्य मार्गतः-पृष्ठतो, निरी-
दन्ति क्रियाध्याहारः, 'मणमाइवी'त्यादि, मनआदयोऽपि-मन.पर्यायज्ञान्यवधिज्ञनिचतुर्दशपूर्वधरा यान्नवपूर्वधर-
खेलीपध्यादिनिरतिशयसयतवैमानिकदेवीश्रमण्यस्तथा ज्योतिष्कभवनपतिव्यन्तरदेव्य. पूर्वक्रमेण तीर्थकरादीन् नमन्त्य
प्रजन्ति स्वस्थान स्वस्थान, स्वं स्वं स्थानमित्यर्थः, भावार्थं प्रागेवोक्तः ।

भवणवर्ह-जोइसिया बोद्ध्वा वाणमंतरसुरा य । वेमाणिया य मणुआ पयाहिणं जं च निस्साए ॥ ५३० ॥
भवनपतयो ज्योतिष्का व्यन्तरसुरा एते पश्चिमद्वारेण प्रविश्य भगवन्त त्रि. प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थार्याय
नम. केवलिभ्य नमोऽतिशायिभ्य. नमः शेषसाधुभ्य इति भणित्वा यथोपन्यासमुत्तरपश्चिमे दिग्भागे निरीदन्ति,
तद्यथा-भवनपतीना पृष्ठतो ज्योतिष्कास्तेषामपि पृष्ठतो व्यन्तरा इति, तथा वैमानिका मनुष्याश्चशब्दात् स्त्रियश्च,
अस्य चशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः, किं?, 'पयाहिणं'ति उत्तरद्वारेण प्रविश्य प्रदक्षिणा. कृत्वा तीर्थकरादीनभिषन्त्य उत्तर-
पूर्वे दिग्भागे यथोपन्यास निरीदन्ति, तद्यथा-वैमानिकाना पृष्ठतो मनुष्यास्तेषामपि पृष्ठतो मनुष्यस्त्रियः, इहैव सम्प्र-
दायः-देव्य. सर्वा एव न निरीदन्ति, देवा मनुष्या मनुष्यस्त्रियश्च निरीदन्ति, तथा विवृत, 'ज च निस्साए' यः परिवा-
रो यं च निश्चा कृत्वा समायात स तत्पार्श्व एव तिष्ठति, नान्यत्र ॥ साम्प्रतमभिहितमेवार्थं भाष्यकारः पूर्वद्वारादिप्रवे-
शविशिष्टं स्पष्टतर प्रतिपादयति-

सजय वेमाणित्थी सजइ पुवेण पविसिउं वीर । काउं पयाहिणं पुव्वदक्खिणे ठंति द्विसिभाए ॥ ११६ ॥

जोइसियभवणवतरदेवीओ दक्खिणेण पविसेउं । चिट्ठंति दक्खिणावरदिसिम्मि तिगुणं जिणं काउ ॥ ११७ ॥
अवरेण भवणवासीवतरजोइससुरा य अतिगंतुं । अवरुत्तरदिसिभाए चिट्ठंति जिणं नमसित्ता ॥ ११८ ॥
समाहिदा कप्पसुरा राया नरनारिओ उईणेण । पविसित्ता पुटुत्तरदिसीइ चिट्ठंति पंजलिया ॥ ११९ ॥
इक्किक्काह दिसाए तिगं तिगं होइ सनिविट्ठ तु । आइचरिमे विमिस्सा थीपुरिसा सेस पत्तेअं ॥ ५६१ ॥
सयता वैमानिकस्त्रियः सयत्य·पूर्वेण·पूर्वेण प्रदक्षिण कृत्वा पूर्वदक्षिणे दिग्भागे तिष्ठन्ति । ज्योति-
ष्कभवनव्यन्तरदेव्यो दक्षिणेन द्वारेण प्रविश्य त्रिगुण प्रदक्षिण जिन कृत्वा दक्षिणापरदिग्भागे पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति । अप-
रेण-पश्चिमद्वारेण भवनवासिनो व्यन्तरा ज्योतिष्कसुराश्च अतिगत्य-प्रविश्य जिन नमस्कृत्यापरोत्तरदिग्भागे, वायव्य-
कोणे इत्यर्थः, पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति ॥ समहेन्द्रा-महर्द्धिभिरिन्द्रैः सहिताः कल्पसुराः-कल्पोपपन्नदेवाः राजानः नराः सामा-
न्यपुरुषा नार्यश्च उदीच्येन-उत्तरेण द्वारेण प्रविश्य भगवन्तं प्रणम्य प्राञ्जलयः पूर्वोत्तरदिग्भागे तिष्ठन्ति । अभिहितार्यो-
पसद्ग्रहमाह—एकैकस्या पूर्वदक्षिणादिकाया दिशि त्रिक त्रिकं भवति सन्निविष्टं, तद्यथा-पूर्वदक्षिणस्या सयतवैमानिकदेवी-
श्रमणीरूप, दक्षिणापरस्या भवनवासिज्योतिष्कव्यन्तरदेवीरूपं, अपरोत्तरस्या भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरदेवरूपं, उत्तर-
पूर्वस्या वैमानिकमनुष्यमनुष्यस्त्रीरूपमिति, आदिमे च त्रिके-पूर्वदक्षिणदिगते चरमे च त्रिके-पूर्वोत्तरदिगते विमिश्रा
भवन्ति, स्त्रिय. पुरुषाश्च तिष्ठन्तीति भावः, शेषे-त्रिकद्वये प्रत्येक भवति, अपरादक्षिणे दिग्भागे केवलाः स्त्रिय एव
अपरोत्तरे च दिग्भागे केवला पुरुषा एवेति भावार्थः । तेषां चैतत् स्थितानां देवनराणामियं मर्यादा,

केवलनिस्त्रिगुणं—त्रि प्रदक्षिणीकृत्य जिन-तीर्थकर तीर्थग्रणामं च कृत्वा तस्य तीर्थस्य—गणधरस्य मार्गतं—पृष्ठतो, निर्णी-
दन्ति क्रियाध्याहार, 'मणमाइवी'त्यादि, मनआदयोऽपि—मन'पर्यायज्ञान्यवधिज्ञनिचतुर्दशपूर्वधरा यात्रभवपूर्वधर-
खेलोपध्यादिनिरतिशयसयत्तैमानिकदेवीश्रमण्यस्तथा ज्योतिष्कभवनपतिव्यन्तरदेव्य. पूर्वक्रमेण तीर्थकरादीन् नमन्त्य
प्रजन्ति स्वस्थान स्वस्थान, स्वं स्व स्थानमित्यर्थ, भावार्थ प्रागेवोक्तः ।

भवणवर्ह—जोइसिया बोद्ध्या वाणमंतरसुरा य । वेमाणिथा य मणुआ पयाहिणं जं च निस्साए ॥ ५३० ॥
भयनपतयो ज्योतिष्का व्यन्तरसुरा एते पश्चिमद्वारेण प्रविश्य भगन्त त्रि प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्याय
नम केवलिभ्य नमोऽतिशायिभ्य. नमः शेषसाधुभ्य इति भणित्वा यथोपन्यासमुत्तरपश्चिमे दिग्भागे निर्णीदन्ति,
तद्यथा—भवनपतीना पृष्ठतो ज्योतिष्कास्तेषामपि पृष्ठतो व्यन्तरा इति, तथा वैमानिका मनुष्याश्चशब्दात् त्रियञ्च,
अस्य चशब्दस्य व्यवहित उपन्यास, किं?, 'पयाहिणं'ति उत्तरद्वारेण प्रविश्य प्रदक्षिणा कृत्वा तीर्थकरादीनभिषन्त्य उत्तर-
पूर्वे दिग्भागे यथोपन्यास निर्णीदन्ति, तद्यथा—वैमानिकाना पृष्ठतो मनुष्यास्तेषामपि पृष्ठतो मनुष्यस्त्रियः, इहैव सम्प्र-
दाय—देव्य सर्वा एव न निर्णीदन्ति, देवा मनुष्या मनुष्यस्त्रियश्च निर्णीदन्ति, तथा विवृत, 'जं च निस्साए' यः परिवा-
रो यं च निश्चा कृत्वा समायातः न तत्पार्श्व एव तिष्ठति, नान्यत्र ॥ साम्प्रतमभिहितमेवार्थं भाष्यकार पूर्वद्वारादिप्रवे-
शविशिष्टं स्पष्टतर प्रतिपादयति—

सजय वेमाणित्थी सजइ पुवेण पविसिजं वीर । काजं पयाहिणं पुव्वदक्खिणे ठंति दिसिभाए ॥ ११६ ॥

न तच्च यद्भगवति कथयति अन्यतमोऽप्यन्यत् सामाधिक न प्रतिपद्यत इति, भविष्यत्कालनिर्देशस्त्रिकालोपलक्षकः ।
अथ कियन्ति सामाधिकानि मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्त इत्येतदाह—

मणुए चउमन्नयर तिरिए तिननि च हुवे व पडिवल्ले । जइ नत्थिय नियमसुच्चिय सुरेसु संमत्तपडिवत्ती ॥ ५६५ ॥
मनुष्ये प्रतिपत्तरि चतुर्णां सामाधिकानामन्यतरत्—अन्यतरसामाधिकप्रतिपत्तिर्भवति, पाठान्तर ‘मणुओ चउमन्नयर’
तत्र मनुष्यश्चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते इति व्याख्येयं, तिर्यक् त्रीणि वा सर्वविरतिवर्जानि द्वे वा सम्यक्त्वश्रुतसामाधिके
प्रतिपद्यते, यदि नास्ति मनुष्यतिरश्चा कश्चित् प्रतिपत्ता ततो नियमत एव सुरेषु सम्यक्त्वप्रतिपत्तिर्भवति । स च
भगवानित्थ धर्ममाचष्टे—

तित्थपणामं काउ कहेइ साहारणेण सहेण । सवेसि संनीणं जोअणनीहारिणा भयवं ॥ ५६६ ॥

नमस्तीर्थाय प्रवचनरूपायेत्यभिधाय प्रणाम च कृत्वा कथयति, प्रतिपत्तिमद्भीकृत्य साधारणेन शब्देन—अर्द्धमाग-
धभापात्मकेन, केषा साधारणेनेत्याह—सर्वेषाम्—अमरनरतिरश्चा सज्जिना, किविशिष्टेन ?—योजननिर्हारिणा—योजन-
व्यापिना भगवान्, किमुक्तं भवति ?—भगवतो ध्वनिरशेषसमवसरणस्य सज्जिज्ञासितार्थप्रतिपत्तिनिवन्धन भवति,
भगवतः सातिशयत्वादिति । ननु कृतकृत्यो भगवान् ततः किमिति तीर्थप्रणामं करोति ?, उच्यते—

तप्पुविआ अरिहया पूइअपूया य विणयकम्मं च । कयकिचोऽवि जह कटं कहेइ नमए तहा तित्थं ॥ ५६७ ॥
तत्पूर्विका—प्रवचनरूपतीर्थपूर्विका अर्हता—तीर्थकरता, प्रवचनविषयाभ्यासवशात्स्तीर्थकरत्वप्राप्तेः, यश्च यत उपजा-

इतं महिद्विअं पणिवयंति ठियमचि वयंति पणमंता । नचि जंतणा न विकरा न परुपर मच्छरो न भयं ५३०
ये अल्पद्वयो भगवतः समवसरणे पूर्वनिपण्णास्ते आगच्छन्तं महद्धिकं प्रणिपतन्ति, अयं महद्धिकाः प्रथमं समवसरणे निप-
ण्णास्ततः पश्चात् ये अल्पद्धिकाः समागच्छन्ति ते तान् पूर्वस्थितान् महद्धिकान् प्रणिपतन्तो नृजन्ति, तथा तेषां नाऽपि तथा-
स्थिताना यन्त्रणा-आयत्तता नापि विकथा न च परस्पर मत्सरो, नापि विरोधिनामपि सत्त्वाना परस्पर भयं च, भगवतोऽनु-
भावात् ॥ एतत्सर्वं प्रथमप्राकारान्तरे व्यवस्थितम्, अथ द्वितीयप्राकारान्तरे च किं व्यवतिष्ठते इत्याह—
विहयम्मि हुंति तिरिया तइए पायारमंतरे जाणा । पायारजडे तिरियावि हुंति पत्तेअ मिस्सा चा ॥ ५३३ ॥
द्वितीयप्राकारान्तरे भवन्ति तिर्यश्च, तथा तृतीयप्राकारान्तरे यानानि, प्राकारजडे-प्राकाररहिते नहिरित्यर्थ, तिर्य-
श्चोऽपि भवन्ति, अपिशब्दात् मनुष्यदेवा अपि, ते च प्रत्येकं कदाचिद्भवन्ति-कदाचित्तिर्यश्च एव कदाचिन्मनुष्या एव
कदाचिद्देवा एव, तथा कदाचिन्मिश्रा वा, एते च प्रत्येकं मिश्रा वा प्रविशन्तो निर्गच्छन्तश्च वेदितव्या ॥ गत समवस-
रणद्वारम्, अधुना द्वितीयद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

विरतिशब्द उभयत्रापि सम्बध्यते, सर्व-सर्वविरति देशविरति सम्यक्त्व वा ग्रहीष्यति, वाशब्दस्य व्यवहित
सम्बन्धः, ततः कथना कथन भगवत प्रवर्त्तते, 'इहर'ति इतरथा अमूढलक्ष्या समस्तज्ञेया विपरीतवेदना, किं ?—न
कथयति । आह—यद्येव समवसरणकरणप्रयासो विबुधानामनर्थकः, कृतेऽपि नियमतोऽकथनादित्यत आह—भविष्यति

न तच्च वद्भवति कथयति अन्यतमोऽप्यन्यत् सामाधिक न प्रतिपद्यत इति, भविष्यत्कालनिर्देशश्चिकालोपलक्षक ।
अथ कियन्ति सामाधिकानि मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्त इत्येतदाह—

मणुए चउमन्नयर तिरिए तिननि व दुवे च पडिवज्जे । जइ नत्थ नियमसुच्चिय सुरेसु संमत्तपडिवत्ती ॥ ५६५ ॥
मनुष्ये प्रतिपत्तिरि चतुर्णां सामाधिकानामन्यतरत्—अन्यतरसामाधिकप्रतिपत्तिर्भवति, पाठान्तर ‘मणुओ चउमन्नयर’
तत्र मनुष्यश्चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते इति व्याख्येय, तिर्यक् त्रीणि वा सर्वविरतिवर्जानि द्वे वा सम्यक्त्वश्रुतसामाधिके
प्रतिपद्यते, यदि नास्ति मनुष्यतिरश्चा कश्चित् प्रतिपत्ता ततो नियमत एव सुरेषु सम्यक्त्वप्रतिपत्तिर्भवति । स च
भगवानिस्थ धर्ममाचष्टे—

नित्थपणामं काउं कहेइ साहारणेण सदेण । सवेसिं संनीणं जोअणीहीहारिणा भयवं ॥ ५६६ ॥
नमस्तीर्थाय प्रवचनरूपायैत्यभिधाय प्रणाम च कृत्वा कथयति, प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य साधारणेन शब्देन—अर्द्धमाग-
धभाषात्मकेन, केषा साधारणेनेत्याह—सर्वेषाम्—अमरनरतिरश्चा सज्जिना, किविशिष्टेन ?—योजननिर्द्धारिणा—योजन-
व्यापिना भगवान्, किमुक्तं भवति ?—भगवतो ध्वनिरशेषसमवसरणस्थसज्जिज्ञासितार्थप्रतिपत्तिनिबन्धन भवति,
भगवतः सातिशयत्वादिति । ननु कुतकृत्यो भगवान् ततः किमिति तीर्थप्रणामं करोति ? उच्यते—

तत्पुद्गिआ अरिहया पूइअपूया य विणयकम्मं च । कयकिच्चोऽवि जह कइं कहेइ नमए तहा तित्थं ॥ ५६७ ॥
तत्पुर्विका—प्रवचनरूपतीर्थपूर्विका अर्हत्ता—तीर्थकरता, प्रवचनविषयाभ्यासवशतस्तीर्थकरत्वप्राप्तेः, यश्च यत उपजा-

यते स त प्रणमतीति भगवान् तीर्थं प्रणमति, तथा पूजितेन पूजा पूजितपूजा सा चास्य कृता भवति, पूजितपूजको हि लोकः, भगवाश्च जगन्नयेऽपि पूज्यः, ततो यदि भगवता पूजित भवति ततः सकलेऽपि जगति तत्पूजित भवतीति प्रणमति, तथा विनयकर्म च वक्ष्यमाणैर्वैनयिकधर्ममूलं कृत भवति, किमुक्त भवति ?-विनयमूलो धर्मो भगवता प्रज्ञापनीयः, तद् यदि प्रथमं स्वयमेव भगवान् विनयं प्रयुङ्क्ते ततो लोकः सम्यग्विनयं प्रज्ञाप्यमानं श्रद्धते करोति च, अथवा यथा कृतकृत्योऽपि भगवान् कथां कथयति तथा तीर्थमपि नमति, आह-नन्दिनमपि धर्मकथनं भगवतः कृतकृत्यस्यायुक्तमेव न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकप्रभवत्वात्, उक्तं च प्राक् 'तं च कह वेइज्जइ' इत्यादि । आह-कः केन साधुना कियतो वा भूभागात् समवसरणे खल्वागन्तव्यम् ? अनागच्छतो वा किं प्रायश्चित्तमित्यत आह—

जत्थ अपुघोसरणं अदिट्ठपुघं च जेण समणेणं । चारसहि जोअणेहिं सो एइ अणागए ल्हआ ॥ ५६८ ॥

यत्र तत्तीर्थकारोपेक्षया अपूर्वम्-अभूतपूर्वं समवसरणं न दृष्टपूर्वं वा येन श्रमणेन स द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगच्छति, अथ नागच्छति अवज्ञया ततोऽनागते सति 'ल्हय'ति चतुर्लघवः प्रायश्चित्तम् ॥ गतं केवइअत्ति द्वारम्, अधुना रूपपृच्छाद्वारप्रकटनार्थमाह—

सवसुरा जइ खवं अगुट्ठपमाणयं विउविज्जा । जिणपायंगुट्ठं पइ न सोहए तं जहिगालो ॥ ५६९ ॥

अथ कीदृग्भगवतो रूपः, उच्यते- सर्वे सुरा अशेषसुन्दररूपनिर्माणशक्त्या यदि अकुष्ठप्रमाणकं रूपं विकुर्वीरन् तथापि तज्जिनपादाहुषं प्रति न शोभते यथाऽङ्गारः ॥ साम्प्रतं प्रसङ्गतो गणधरादीनां रूपसम्पदमभिधित्सुराह—

गणहर आहार अणुत्तरा य जाव वण-वक्कि वासु-जला । मंडलिया जा हीणा छट्ठाणगया भवे सेसा ॥ ५७० ॥
 तीर्थकररूपात् गणधराणा रूपमनन्तगुणहीन भवति, तीर्थकरेभ्यो गणधरा रूपेणानन्तगुणहीना भवन्तीति भावः,
 गणधरेभ्यो रूपेण खलु आहारकदेहा अनन्तगुणहीना. आहारकदेहेभ्यो रूपेणानन्तगुणहीना अनुत्तरा— अनुत्तरवैमा-
 निका, एव प्रैवेयकान्चुतारणप्रणतानतसहस्रारमहाशुक्लान्तकब्रह्मलोकमाहेन्द्रसत्कुमारेयानसौधर्मभवनवासिज्योति-
 र्कव्यन्तरचक्रवर्त्तिवासुदेवबलदेवमहामाण्डलिकानामन्तरानन्तरापेक्षया रूपेणानन्तगुणहानिरवगन्तव्या, तथा ब्राह्म-
 'जाव वणचक्किवासुवला मंडलिया जा हीण'ति यावद् व्यन्तरचक्रवर्त्तिवासुदेवबलदेवमाण्डलिकाः तावदनन्तगुणहीना,
 'छट्ठाणगया भवे सेस'ति शेषा-राजानो जनपदलोकाश्च पटस्थानगता भवन्ति, अनन्तभागहीना वा असह्येयभागहीना
 वा सह्येयभागहीना वा सह्येयगुणहीना वा असह्येयगुणहीना वा अनन्तगुणहीना वा इति ॥ उत्कृष्टरूपताया भगवतः
 प्रतिपादयितुं प्रक्रान्तायामिदं प्रासङ्गिकं रूपसौन्दर्यनिबन्धन सहननादि प्रतिपादयन्नाह—

सघयण रूवं संठाण वल्लगइसत्तसारजसासा । एमाइणुत्तराइं हवंति नामोदया तस्स ॥ ५७१ ॥

सहनन-चञ्चर्पभनाराचं रूपमुक्कलक्षण सस्थानं-समचतुरस्रं वर्णो-देहच्छाया गति. गमन सत्त्वं-धीर्यान्तरायकर्म-
 क्षयोपशमादिजन्य आत्मपरिणाम', सारो द्विधा-ब्राह्म आन्तरश्च, बाह्यो गुरुत्वं आन्तरो ज्ञानादि, उच्छ्वास. प्रतीतः,
 तत् एतेषा पदाना द्रव्यः, एवमादीनि वस्तूनि, आदिशब्दात् रुधिर गोक्षीराभमित्यादिपरिग्रहः, अनुत्तराणि तस्य भग-

यते स त प्रणमतीति भगवान् तीर्थं प्रणमति, तथा पूजितेन पूजा पूजितपूजा सा चास्य कृता भवति, पूजितपूजको हि लोकः, भगवाश्च जगन्त्रयेऽपि पूज्यः, ततो यदि भगवता पूजित भवति ततः सकलेऽपि जगति तत्पूजित भवतीति प्रणमति, तथा विनयकर्म च वक्ष्यमाणैर्नयिकधर्ममूलं कृत भवति, किमुक्तं भवति ?—विनयमूलो धर्मो भगवता प्रज्ञापनीयः, तद् यदि प्रथमं स्वयमेव भगवान् विनयं प्रयुङ्क्ते ततो लोकः सम्यग्विनयं प्रज्ञाप्यमानं श्रद्धां करोति च, अथवा यथा कृतकृत्योऽपि भगवान् कथां कथयति तथा तीर्थमपि नमति, आह—नन्विदमपि धर्मकथनं भगवतः कृतकृत्यस्यायुक्तमेव, न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकप्रभवत्वात्, उक्तं च प्राक् 'तं च कह वेइज्जइ' इत्यादि । आह—क केन साधुना कियतो वा भूभागात् समवसरणे खल्वगन्तव्यम् ? अनागच्छतो वा किं प्रायश्चित्तमित्यत आह—

जत्थ अपुघोसरणं अदिट्ठपुवं च जेण समणेणं । चारसहिं जोअणेहिं सो एइ अणागए लहुआ ॥ ५६८ ॥
यत्र तत्तीर्थकरापेक्षया अपूर्वम्—अभूतपूर्वं समवसरणं न दृष्टपूर्वं वा येन श्रमणेन स द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगच्छति, अथ नागच्छति अवज्ञया ततोऽनागते सति 'लहुय'ति चतुर्लघवः प्रायश्चित्तम् ॥ गतं केवइ अस्ति द्वारम्, अधुना रूपपृच्छाद्वारप्रकटनार्थमाह—

सधसुरा जइ रूवं अगुट्ठपमाणयं विउविज्जा । जिणपायंगुट्ठ पइ न सोहए तं जहिगालो ॥ ५६९ ॥

अथ कीदृग्भगवतो रूपं ? उच्यते—सर्वे सुरा अशेषसुन्दररूपनिर्माणशक्त्या यदि अङ्गुष्ठप्रमाणकं रूपं विकुर्वीरन् तथापि तज्जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति न शोभते यथाऽङ्गारः ॥ साम्प्रतः प्रसङ्गतो गणधरादीनां रूपसम्पदमभिधित्सुराह—

यदि धर्म तत स शैवैः सुतरा कर्त्तव्य इति श्रोतबुद्धेः प्रवर्त्तनम्, तथा ग्राह्यवाक्यश्च-अदियवाक्यश्च सुरूपो भवति, चशब्दात् श्रोतृणां रूपाद्यभिमानापहारी च, अत एतैः कारणैर्भगवतो रूप प्रशसामः, अथवा वृच्छेति भगवान् देवनर-क्षिरश्चा प्रभूतसशयिना कथ व्याकरण कुर्वन् संशयविच्छित्ति करोति ?, उच्यते-युगपत्, किमित्याह—

कालेण असंख्येणवि सखाईयाण ससईणं तु । मा ससयवुच्छित्ती न दुल्ल कमवागरणदोसा ॥ ५७५ ॥

यदि एकैकस्य परिपाद्या एकैकं सशय परिच्छिन्द्यात् ततः सङ्ख्यातीताना देवाना सशयिनामसङ्ख्येनापि कालेन संशयविच्छित्तिर्न स्यात्, कुत इत्याह—क्रमेण व्याकरण क्रमव्याकरणदोषस्तस्मात्, ततो युगपद् व्याकरोति ॥ युगपद् व्याकरणे गुणमुपदर्शयति—

सद्यत्थवि अ समत्त रिद्धिविसेसो अकालहरण च । सद्यत्तुपच्चओऽवि अ अर्चितगुणभूओ जुगवं ॥ ५७६ ॥

सर्वत्र-सर्वसत्त्वेषु समत्वम्-अविपमत्वं युगपत्कथनेन भगवतो रागद्वेषरहितस्य प्रथितं भवति, अन्यथा तुल्यकालसशयिना युगपज्ज्ञासुतयोपस्थिताना कालभेदकथने रागेतरगोचरचित्तवृत्तिप्रसङ्गः, सामान्यकेवलित्वा तत्प्रसङ्ग इति चेत्, न, तेषामित्थं देशनाकरणायोगात्, तथा ऋद्धिविशेष एव भगवतः प्रथितो भवति, यत् युगपत् सर्वेषामेव सशयिनाम-शेषसशयव्यवच्छित्ति करोति, तथा अकालहरणं भवति, भगवता युगपत्संशयापनोदात्, क्रमेण कथने तु कस्यचित्संशयिनोऽनिवृत्तसंशयस्यैव मरण स्यात्, न च भगवन्तमप्यवाप्य संशयनिवृत्त्यादिफलरहिताः प्राणिनो भवन्तीति युक्तं, सर्वज्ञप्रत्ययोऽपि तेषामेवमुपजायते, यथा सर्वज्ञोऽयं हृद्गतशेषसंशयापनोदात्, न खल्वसर्वज्ञ एककालमशेषसंशयापनो-

यतो नामोदयात्-कर्मोदयान्भवन्ति ॥ आह—अन्यासा प्रकृतीना वेदना (त्) गोत्रादयो नाम्नो वा ये इन्द्रियादयः प्रशस्ता उदया भवन्ति ते किमनुत्तरा भगवतश्छास्यकाले केवलिकाले वा भवन्ति ? किं वा नेति, उच्यते—पगडीण अन्नासुवि पस्तथ उदया अणुत्तरा हुन्ति । खयउवसमेवि अ तथा खयम्मि अविकल्पमारंस्तु ॥५७२॥ ‘अन्नासुवि’ति पष्ठर्थे सप्तमी, अन्यासामपि प्रकृतीना अपिशब्दाच्चास्मोऽपि प्रशस्ता उदया—उच्चैर्गोत्रादयो भवन्ति, किमितरजनस्येव ? , नेत्याह—अनुत्तरा—अनन्यसदृशा इत्यर्थः, ‘खओवसमेऽविय’ति क्षयोपशमे सति ये दानलाभादयः कार्यविशेषा अपिशब्दादुपशमेऽपि ये केचन तेऽप्यनुत्तरा भवन्तीति क्रियायोगः, तथा कर्मण क्षये—आत्यन्तिक-प्रक्षये सति क्षायिकज्ञानादिगुणसमुदयमविकल्पं—व्यावर्णनादिकल्पनातीतं सर्वोत्तममाख्यातवन्तस्तीर्थीकरणधराः ॥ आह—असातवेदनीयाद्या प्रकृतयो नाम्नो वाऽप्रशस्ता कथं तस्य तु खदा न भवन्ति ? , उच्यते—

अस्सायमाहआओ जाविअ असुहा हवति पयडीओ । निंवरसलवुव पए न हुंति ता असुरया तस्स ॥५७३॥ असाताद्या या अपिच प्रकृतयः अशुभा भवन्ति ता अपि ‘निम्बरसलव’ इव लवो-विन्दुः पयसि-क्षीरे, न भवन्ति, असुखदास्तस्य-भगवतः तीर्थकृतः ॥ उक्तमानुषद्विकं, प्रकृतं द्वारमधिकृत्य प्रोच्यते—तत्र कश्चिदाह—उत्कृष्टरूपतया भगवतः किं प्रयोजनम् ? , अत आह—

धम्मोदएण खवं करिति खवस्सिणोऽवि जइ धम्मं । गेज्झवओ अ सुखो पसस्सिमो तेण खवं तु ॥ ५७४ ॥ धर्मस्योदयो धर्मोदयस्तेन रूपं भवतीति श्रोतारोऽपि धर्मे प्रवर्तन्ते, तथा कुर्वन्ति रूपस्त्विनोऽपि—रूपवन्तोऽपि

गहाय ओगाहंतीए पोरसीए आगच्छति, कालो य जेट्टमासो, अह ताए थेरीए कट्टभारतो एग कट्ट पडिय, ततो ताए ओणमिच्चा त गहियं, तसमयं च जोयणनीहारिणा सरेण भयव तित्थयो धम्म कहेइ, सा थेरी तं सइ सुणंती तहेव ओणया सोउमाढत्ता, उणह खुह पिवास परिस्सम च न विदइ, सूरत्थमणे तित्थयो धम्मं कहित्ता उट्ठितो, थेरी गया। एवम्— सद्वाउअपि सोआ झविज्ज जइ हु सययं जिणो कहए। सीउण्हखुप्पिवासापरिस्समभएऽवि अविगणंतो ॥ ५७९ ॥ भगवति कथयति भगवत्समीपवत्थेव सन् सर्वयुष्कमपि श्रोता क्षपयेत् यदि हु सततम्—अनवरतं जिन कथयेत्, किविशिष्ट सन् इत्याह—शीतोष्णक्षुत्पिपासापरिश्रमभयान्यविगणयन् ॥ गतं श्रोतृपरिणामद्वारम्, सम्प्रति दानद्वार भाव्यते—तत्र भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो वात्तां ये खल्वानयन्ति तेभ्यो यत् प्रयच्छन्ति वृत्तिदानं प्रीतिदानं च चक्रवर्त्यादयस्तदुपदर्शयन्नाह—

विच्ची उ सुवन्नस्सा धारस अद्धं च सयसहस्साहं । तावहयं चिय कोडी पीईदाणं तु चक्कीणं ॥ ५८० ॥

वृत्तिस्तु—वृत्तिरेव नियुक्तपुरुषेभ्य सुवर्णस्य द्वादश शतसहस्राणि अद्धं च, अर्द्धत्रयोदश सुवर्णलक्षा इत्यर्थः, चक्रवर्त्तिना दीयते, तथा एतावत्य एव कोट्यः प्रीतिदानं चक्रवर्त्तिन, तत्र वृत्तिर्या कालमानेन परिभाषिता नियुक्तपुरुषेभ्यो दीयते, प्रीतिदानं यद्भगवदागमने निवेदिते परमहर्षान्नियुक्तेरेभ्यो दीयते, तथा वृत्तिः सवत्सरनियता, प्रीतिदानमनियतमिति ॥

एयं चेव पमाणं नवर रययं तु केसवा दिंति । मंडलियाण सहस्सा विच्ची पीई सयसहस्सा ॥ ५८१ ॥

दायालमिति, क्रमव्याकरणे तु कस्यचिदनपेतसंशयस्य सर्वज्ञप्रतीत्यभावः स्यात्, तथा अचिन्त्यगुणभूतिः—अचिन्त्या गुणसम्पद्भगवत स्वाभाविकी, ततो यस्मादेते गुणा अतो युगपत् कथयति ॥ गतं पृच्छाद्वारमधुना श्रोतृपरिणाम पर्यालोच्यते, तत्र यथा सर्वसशयिना सा पारमेश्वरी वाग् अशेषसशयोन्मूलनेन स्वभाषया परिणमते तथा प्रतिपादयति—वासोदगरस च जहा बन्नाई हुंति भायणविसेसा । सर्वेसिपि सभास जिणभासा परिणमे त्वं ॥ ५७७ ॥

वर्षोदकस्य—दृक्षुदकस्य वाशब्दादन्यस्य वा यथैकरूपस्य सतो भाजनविशेषात् वर्णद्वयो भवन्ति, कृष्णसुरभिमुत्तिकाया स्वच्छ सुगन्धि रसवच्च भवति, ऊपरे तु विपरीतम्, एवं सर्वेषामपि श्रोतृणा स्वभाषया जिनभाषा परिणमते ॥ तीर्थकरवाच सौभाग्यगुणप्रतिपादनार्थमाह—

माहारणासवत्ते तदुचओगो उ गाहगगिराए । न य निविज्जह सोआ किट्ठिवाणियदासिओररणा ॥ ५७८ ॥

साधारणा भगवतो वाणी अनेकप्राणिषु स्वभाषात्वेन परिणमनात्, नरकादिभयरक्षणपरत्वात् असपत्ता—असहशी अद्वितीया, साधारणा चासौ असपत्ता च साधारणासपत्ता तस्या साधारणासपत्ताया सत्या, तस्यामुपयोगस्तदुपयोग एव भवति श्रोतुः, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, कस्या ?—ग्राहयतीति ग्राहका सा चासौ गीश्च ग्राहकगीस्तस्या ग्राहकगिरि, उपयोगे सत्यपि अन्यत्र निर्वेदो दृश्यते, तत आह—न च निर्विच्यते श्रोता, कथमर्थं खल्ववगन्तव्य इत्याह—किट्ठिवणिगदास्युदाहरणात् । तच्चेदम्—एगस्स वाणियस्स एग किट्ठी दासी, किट्ठी नाम थेरी, सा गोसे कट्ठाणं गया, तण्हाछुहाकिलता मज्झण्हे आगया, अतिथोवाणि कट्ठाणि आणियाणित्ति विट्ठित्ता भुक्खियतिसिया पुणो पट्ठविया, सा य वड्ठ कट्ठभार

गहाय ओगाहतीए पोरसीए आगच्छति, कालो य जेठमासो, अह ताए थेरीए कट्टभारातो एग कट्ट पडिय, ततो ताए ओणमित्ता त गहियं, तसमय च जोयणनीहारिणा सरेण भयवं तित्थयो धम्म कहेइ, सा थेरी तं सह सुणंती तहेव ओणया सोउमाढत्ता, उण्ह खुह पिवास परिस्सम च न विदइ, सूरत्थमणे तित्थयो धम्मं कहित्ता उट्ठितो, थेरी गया। एवम्— सधाउअपि सोआ झविज्ज जइ हु सययं जिणो कट्टए। सीउण्ह खुप्पिवासापरिस्समभएऽवि अविगणंतो ॥ ५७९ ॥

भगवति कथयति भगवत्समीपवच्येव सन् सर्वायुष्कमपि श्रोता क्षपयेत् यदि हु सततम्—अनवरत जिन कथयेत्, क्विचिशिष्ट सन् इत्याह—शीतोष्णक्षुत्पिपासापरिश्रमभयान्यविगणयन् ॥ गतं श्रोतृपरिणामद्वारम्, सम्प्रति दानद्वार भान्यते—तत्र भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो वात्ता ये खत्वानयन्ति तेभ्यो यत् प्रयच्छन्ति वृत्तिदानं प्रीतिदानं च चक्रवर्त्यादयस्तदुपदर्शयन्नाह—

वित्ती उ सुवन्नस्सा बारस अद्धं च सयसहस्साइं । तावइयं चिय कोडी पीईदाणं तु चक्कीणं ॥ ५८० ॥

वृत्तिस्तु—वृत्तिरेव नियुक्तपुरेभ्यः सुवर्णस्य द्वादश शतसहस्राणि अद्धं च, अर्द्धत्रयोदश सुवर्णलक्षा इत्यर्थः, चक्रवर्त्तिना दीयते, तथा एतावत् एव कोट्यः प्रीतिदानं चक्रवर्त्तिनः, तत्र वृत्तिर्या कालमानेन परिभाषिता नियुक्तपुरेभ्यो दीयते, प्रीतिदानं यद्भगवदागमने निवेदिते परमहर्षान्नियुक्तेभ्यो दीयते, तथा वृत्तिः सवत्सरनियता, प्रीतिदानमनियतमिति ॥

एयं चेव पमाणं नवर रययं तु केसवा दिति । मंडलियाण सहस्सा वित्ती पीई सयसहस्सा ॥ ५८१ ॥

दायालुमिति, क्रमव्याकरणे तु कस्यचिदनपेतसंशयस्य सर्वज्ञप्रतीत्यभावः स्यात्, तथा अचिन्त्यगुणभूतिः—अचिन्त्या गुणसम्पद्भगवत स्वाभाविकी, ततो यस्मादेते गुणा अतो युगपत् कथयति ॥ गतं पृच्छाद्वारमधुना श्रोतृपरिणाम पर्यालोच्यते, तत्र यथा सर्वमशयिना सा पारमेश्वरी वाग् अशेषसशयोन्मूलनेन स्वभाषया परिणमते तथा प्रतिपादयति—
 दासोदगरस्त च जहा यन्नाई हुंति भायणचिसेसा । सर्वेसिंषि सभास जिणभासा परिणमे एवं ॥ ५७७ ॥

यर्पोदकस्य—यृष्टुदकस्य वाशब्दादन्यस्य वा यथैकरूपस्य सतो भाजनविशेषात् वर्णादयो भवन्ति, कृष्णसुरभिभृत्तिकाया स्वच्छं सुगन्धि रसवच्च भवति, ऊपरे तु विपरीतम्, एवं सर्वेषामपि श्रोतृणा स्वभाषया जिनभाषा परिणमते ॥ तीर्थकरवाच सौभाग्यगुणप्रतिपादनार्थमाह—

माहारणासवत्ते तदुवओगो उ गाहगनिराए । न य निविज्जइ सोआ किढिवाणियदासिओहरणा ॥ ५७८ ॥

साधारणा भगवतो वाणी अनेकप्राणिषु स्वभाषात्वेन परिणमनात्, नरकादिभयरक्षणपरत्वात् असपत्ना—असहशी अद्धि-तीया, साधारणा चासौ असपत्ना च साधारणासपत्ना तस्या साधारणासपत्नाया सत्या, तस्यामुपयोगस्तदुपयोग एव भवति श्रोतु, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, कस्या ?—ग्राहयतीति ग्राहका सा चासौ गीश्च ग्राहकगीस्तस्या ग्राहकगिरि, उपयोगे सत्यपि अन्यत्र निर्वेदो दृश्यते, तत आह—न च निर्विद्यते श्रोता, कथमर्थः खल्ववगन्तव्य इत्याह—किढिवणिगदास्युदाहरणात् । तच्चेदम्—एगस्स वाणियस्स एगा किढी दासी, किढी नाम थेरी, सा गोसे कट्ठाण गया, तण्हाछुहाकिलत्ता मज्झण्हे आगया, अतिथोवाणि कट्ठाणि आणियाणित्ति पिट्ठित्ता भुक्खियतिसिया पुणो पट्ठविया, सा य वड्ड कट्ठभार

गहाय ओगाहतीए पोरसीए आगच्छति, कालो य जेठमासो, अह ताए थेरीए कठभारातो एग कठ पडिय, ततो ताए ओणमिस्ता त गहियं, तसमय च जोयणनीहारिणा सरेण भयवं तित्थयरो धम्म कहेइ, सा थेरी तं सइ सुणंती तहेव ओणया सोउमाढत्ता, उण्हं खुह पिवास परिस्सम च न विदइ, सूरत्थमणे तित्थयरो धम्म कहित्ता उट्ठितो, थेरी गया। एवम्—सद्धाउअपि सोआ झविज्ज जइ हु सययं जिणो कहए। सीउण्हखुप्पिवासापरिस्समभएऽवि अविगणंतो ॥ ५७९ ॥

भगवति कथयति भगवत्समीपवर्त्येव सन् सर्वयुष्कमपि श्रोता क्षपयेत् यदि हु सततम्—अनवरतं जिन- कथयेत्, क्विचिदिष्ट- सन् इत्याह—शीतोष्णक्षुत्पिपासापरिश्रमभयान्यविगणयन् ॥ गतं श्रोतृपरिणामद्वारम्, सम्प्रति दानद्वार भाव्यते—तत्र भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो वार्त्ता ये खल्वानयन्ति तेभ्यो यत् प्रयच्छन्ति वृत्तिदानं प्रीतिदानं च चक्रवर्त्यादयस्तदुपदर्शयन्नाह—

विस्ती उ सुवन्नस्सा वारस अद्धं च सयसहस्साइं । तावइयं चिय कोडी पीईदाणं तु चक्कीणं ॥ ५८० ॥

वृत्तिस्तु—वृत्तिरेव नियुक्तपुरुषेभ्य सुवर्णस्य द्वादश शतसहस्राणि अद्धं च, अर्द्धत्रयोदश सुवर्णलक्षा इत्यर्थः, चक्रवर्त्तिना दीयते, तथा एतावत्य एव कोट्य- प्रीतिदानं चक्रवर्त्तिन, तत्र वृत्तिर्या कालमानेन परिभाषिता नियुक्तपुरुषेभ्यो दीयते, प्रीतिदानं यद्भगवदागमने निवेदिते परमहर्षान्नियुक्तेरेभ्यो दीयते, तथा वृत्ति सवत्सरनियता, प्रीतिदानम-नियतमिति ॥

एयं चेव पमाणं नवर रययं तु केसवा दिति । मंडलियाण सहस्सा विस्ती पीई सयसहस्सा ॥ ५८१ ॥

एतदेव प्रमाण वृत्तिप्रीतिदानयो केशवानां, नवर रजतं-रूप्यं केशवा-वासुदेवा ददति, तथा माण्डलिकानां राज्ञा अर्द्धत्रयोदश सङ्गानि सहस्रानि रूप्यस्य वृत्तिदान, प्रीतिदान शतसहस्रानि-लक्षानि अर्द्धत्रयोदशसङ्गानि ॥ किमेते एव महापुरुषा प्रयच्छन्तीति ?, नेत्याह—

भक्तिविह्वानुरूपं अन्नेवि य दिति इहममाईआ । सोऽङ्ग जिणागमनं निउत्तमनिओइएसुं वा ॥ ५८२ ॥
 इभ्यो-महाधनपति, आदिशब्दान्नगरग्रामभोगिकादिपरिग्रहः, अन्येऽपि च इभ्यादयो (यथा) भक्तिविभवादि-
 कृत्या जिनागमन ददति, केभ्य इत्याह-नियुक्तेभ्योऽनियोजितेभ्यो वा ॥ अथ तेपामित्यं प्रयच्छता के गुणाः?, उच्यते—
 देवानुवृत्ति भक्ती पूजा धिरकरण सत्तअणुकंपा । साओदयदाणगुणा पमावणा चेव तित्थस्स ॥ ५८३ ॥
 देवानुवृत्ति कृता भवति, देवा अप्यनुवर्तिता भवन्ति, कथं?, यतो देवा भगवत पूजा कुर्वन्ति, प्रवृत्तिकथकेभ्यश्च
 दानं ददति, अतस्तेऽप्यनुवर्तिता भवन्ति, तथा भक्तिर्भगवतः कृता भवति पूजा च, तथा अभितवश्रवकाणा स्थिर-
 करण, तथा वार्त्तानिवेदकस्य सत्त्वस्यानुकम्पा कृता भवति, तथा सातोदय-सातवेदनीयं कर्म एवमुपचीयते, एते वृत्तिप्री-
 तिदानगुणा भवन्ति, तथा प्रभावना तीर्यस्यैव कृता भवतीति ॥ गत दानद्वारम्, अधुना माल्यद्वारमधिकृत्य प्रोच्यते,
 तत्र भगवान् प्रथमा सम्पूर्णपौरुषो धर्ममाचष्टे, अत्रान्तरे देवमाल्य प्रविशति, वलिरित्यर्थ, अथ कस्तं वलि करोतीत्यत आह—
 राया व रायमच्चो तस्साऽसइ पउरजाणवउ वावि । दुब्बलिखंडिबलिच्छडिअ तंदुलाणादयं कलमा ॥ ५८४ ॥
 राजा च-चक्रवर्त्तिमाण्डलिकादिः राजामाल्यो वा, अमाल्यो-मन्त्री, तस्य राज्ञोऽमाल्यस्य वा असति-अभावे नगरनि-

वासि विशिष्टलोकसमुदायः पौर तत् करोति ग्रामादिषु जनपदो वा, अत्र जनपदशब्देन तन्निवासी लोक परिगृह्यते । स वलि किविशिष्टः किंपरिमाणो वा क्रियते ? इत्याह—‘दुब्बले’त्यादि, दुर्वलिकया कण्डिताना वलीति चलिकया छटिताना तन्दुलाना कलमा इति प्राकृतशैल्या कलमाना आढकं—चतु प्रस्थप्रमाण करोति ॥ किविशिष्टानामित्याह—

भाइयपुणाणिआण अखंडफुडिआण फलगसरियाणं । कीरइ बली सुराविय तत्थेव छुहंति गंधाई ॥ ५८५ ॥

भाजिता—ईश्वरादिगृहेषु वीननार्थमर्पिताः प्रत्यानीतास्तेभ्यः पुनरानीताः भाजिताश्च ते पुनरानीताश्च २ तेषां, किविशिष्टानामित्याह—अखण्डा—सम्पूर्णावयवा अस्फुटिता—राजीरहिता, अखण्डाश्च ते अस्फुटिताश्चेति विशेषणसमासः, तेषां, ‘फलकसरिताणं’ति फलिकवीनितानां, एवभूतानामाढक क्रियते, वलि. सिद्धं, सुरा अपि च तत्रैव—बली प्रक्षिपन्ति गन्धादीन् ॥ गत देवमाल्यद्वारम्, अधुना माल्यानयनद्वारमभिधीयते—तमित्थं निष्पन्नं वलि राजादयस्त्रिदशसहिता गृहीत्वा तूर्यनिनादेन दिग्मण्डलमापूरयन्त खल्वागच्छन्ति, पूर्वद्वारेण च प्रवेशयन्ति, अत्रान्तरे भगवानपि धर्मकथामुपसहरतीत्याह—

बलिपविसणसमकालं पुव्हदारेण ठाह परिकहणा । तिगुणं पुरओ पाडण तस्सद्धं अवडियं देवा ॥ ५८६ ॥

पूर्वद्वारेणेति व्यवहित उपन्यासः, पूर्वद्वारेण वलेरभ्यन्तरप्राकाराभ्यन्तरे प्रवेशन वलिप्रवेशन तत्समकालं तिष्ठते—उपरमते धर्मकथना धर्मकथा, किमुक्तं भवति ?—अभ्यन्तरप्राकाराभ्यन्तरे यदा वलिः प्रविशति तदा भगवान् धर्मकथा-

मुपसहृत्य तूष्णीकोऽवतिष्ठते, ततः स राजा दिवलिब्यग्रहस्तो देवपरिवृतो भगवन्तं तीर्थं करं त्रिकुलं प्रदन्निणीकृत्य तं वलिं तत्पादान्तिके पुरतः पातयति, तस्यार्द्धमपतितं देवा गृह्णन्ति ॥

अद्वद्द अहिचङ्गणो अवसेस होइ पागयजणस्स । सव्वाभयप्पसमणी कुप्पह नऽन्नो य छम्मासे ॥ ५८७ ॥
 शेषस्यार्द्धस्यार्द्धमर्द्धार्धं तदधिपतेर्भवति, राज्ञ इत्यर्थः, अशेष यद्वलेरास्ते तद्भवति कस्य ?-प्रकृतिषु भव प्राकृतः स चासौ जनस्तस्य । स चैवरूपसामर्थ्यं-यद्येकमपि सिक्थ तत्सम्बन्धि यस्य शिरसि प्रक्षिप्यते तस्य पूर्वोत्पन्नो व्याधिः खलूपशम याति, अपूर्वश्च षण्मासान् यावन्न भवति, तथा चाह-सर्वामयप्रशमनं, सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देश प्राकृतत्वात्, कुप्यति नान्यश्च षण्मासान् यावत् ॥ इत्थं बलौ प्रक्षिप्ते भगवान् प्रथमप्राकारादुत्तरद्वारेण निर्गत्य द्वितीये प्राकारान्तरे पूर्वस्या दिशि देवच्छन्दके यथासुखं समाधिना व्यवतिष्ठते ॥ सम्प्रति 'उवरि तित्थ'मिति द्वारमभिधीयते-भगवत्युद्दिष्टे द्वितीयस्या पौरुष्यामाद्यगणधरोऽन्यो वा गणधरो धर्ममाचष्टे, स्यान्मतिः-किं कारणं द्वितीयस्यामपि पौरुष्या तीर्थं करं एष धर्मं न कथयति ?, तत आह—
 खेयविणोओ सीसगुणदीवणा पच्चओ उभयतोऽवि । सीसायरियकमोऽवि अ गणहरकरणे गुणा हुंति ॥ ५८८ ॥

खेदधिनोद-परिश्रमविनाशो भगवतो भवति, तथा शिष्यगुणदीपना-शिष्यगुणप्रख्यापना च कृता भवति, तथा प्रत्यय उभयतोऽपि श्रोत्राणामुपजायते, यथा भगवताऽभ्यवायि तथा गणधरेणापि, यदिवा गणधरे तदनन्तरं तदुक्तानुयादिनि प्रत्ययः श्रोत्राणां भवति, यथा नान्यथावाद्ययमिति, तथा शिष्याचार्यक्रमोऽपि दर्शितो भवति, आचार्या-

दुपश्रुत्य योग्यशिष्येण तदर्थान्वाख्यान कर्त्तव्यमिति, एते गणधरकथने गुणा भवन्ति ॥ आह-स गणधरः क्व निपण्णः कथयति ? उच्यते—

राओवणीयसीहासणोवचिट्ठो य पायपीढे वा । जिट्ठो अन्नयरो वा गणहारि कहेइ वीयाए ॥ ५८९ ॥

राज्ञा उपनीत राजोपनीतं तच्च तत् सिंहासनं २ तत्र वा उपविष्टः, तदभावे तीर्थकरपादपीठे वा उपविष्टो ज्येष्ठोऽन्यतरो वा गण-साध्यादिसमुदायलक्षण धारयितुं शीलमस्येति गणधारी कथयति, द्वितीयाया पौरुष्याम् ॥ आह-स कथयन् कथं कथयति ? उच्यते—

सखाईएवि भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छिज्जा । न उ(य)णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्थो ॥ ५९० ॥

सङ्ख्यातीतान्, असङ्ख्येयानपीत्यर्थः, भवान् 'साहेइ' इति देशीयचनमेतत् कथयति, किमुक्तं भवति ?-असङ्ख्येयेषु भवेषु यदभवत् भविष्यति, यद्वा वस्तुजात परः पृच्छेत् तत्सर्वं कथयति, अनेनाशेषाभिलाष्यपदार्थप्रतिपादनशक्तिरावेदिता, किं बहुना ? 'न च' नैव णमिति वाक्यालङ्कारे अनतिशोषी-अनतिशायी, अवध्याद्यतिशयरहित इत्यर्थः, विजानाति यथा एषः-गणधरश्छद्मस्थ इति, अशेषप्रश्नोत्तरप्रदानसमर्थत्वात् तस्य, एवं तात् समवसरणवक्तव्यता सामान्ये-नोक्ता, सम्प्रति प्रकृतमभिधीयते, तत्र भगवतः समवसरणे निष्पन्ने सति अत्रान्तरे देवकृतजयजयशब्दसम्मिश्रदिव्यदुन्दुभिः शब्दाकर्णनोद्बुद्धनयनगनावलोकनोपलब्धस्वर्गवधूसमेतसुरवृन्दाना यज्ञपाटकसमभ्यागतजनाना परितोषोऽभवत् अहो खिष्टं यद्विग्रहवन्तः खल्वागता देवा इति, तथा चाह—

त दिध देवघोसं सोऊण साहणा तहिं तुट्ठा । अहो ! जन्निण जट्ठं देवा किर आगया इहयं ॥ ५९१ ॥
त दिव्य देवघोपं श्रुत्वा मनुष्यास्तत्र यज्ञपाटेके तुष्टा , अहो विस्मये, यज्ञेन याजयति लोकानिति याज्ञिकः तेन इष्ट
यतो देवा किल आगता अत्रेति, किलशब्द सशय एव, तेषामन्यत्र गमनात्, तत्र यज्ञपाटेके वेदार्थविद् एकादशापि
गणधरा श्रुत्विज समन्यागताः ॥ तथा चाह—

इष्कारसचि गणहरा सखे उन्नयचिसालकुलवंसा । पावाह मज्झिमाए समोसठा जन्नवाडम्मि ॥ ५९२ ॥
एकादशापि गणधरा समवसृता यज्ञपाटे इति योग , किम्भूता इत्याह—सर्वे—निरवशेषाः उन्नताः प्रधानजातित्वात्
विद्याला पितामहपितृपितृव्याद्यनेकजनसमाकुलाः कुलान्येव वंशा—अन्या येपा ते तथाविधा , पापाया मध्यमाया
समवसृता—एकीभूता यज्ञपाटे ॥ आह—किमाद्याः किनामानो वा ते गणधरा इति ? उच्यते—

पढमित्थ इदंभूई वीए पुण होइ अग्निभूहत्ति । तइए अ वाउभूई तओ विअत्ते सुहम्मै अ ॥ ५९३ ॥
मंडिअ मोरिअपुत्ते अकम्पिए चैव अयलभाया य । मेअज्जे अ पभासे गणधरा हुति वीरस्स ॥ ५९४ ॥
प्रथमोऽत्र गणधरमध्ये इन्द्रभूति द्वितीयः पुनर्भवति अग्निभूतिस्तृतीयो वायुभूतिश्चतुर्थो व्यक्तः, पञ्चमः सुधर्म-
स्वामी, षष्ठो मण्डिकपुत्रः सप्तमो मौर्यपुत्रः, पुत्रशब्द प्रत्येकमभिसम्बध्यते, अष्टमोऽकम्पिक नवमोऽचलभ्राता दशमो
मेतार्य एकादश प्रभास , एते गणधरा भवन्ति वीरस्य ॥

जंकारण निक्खलमणं लुच्छं एएसि आणुपवीए । तित्थं च सुहम्माओ निरवचा गणहरा सेसा ॥ ५९५ ॥

यत्कारण-यन्निमित्त निष्क्रमण यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तत् एतेषा गणधराणामनुपूर्व्या-परिपाठ्या वक्ष्ये, तथा तीर्थं सुधर्मात्-पञ्चमात् गणधरात् जात, यतो निरपत्या -शिष्यरहिता शेषा -इन्द्रभूत्यादयो गणधरा ॥ तत्र जीवा-दिसशयापनोदनिमित्तं गणधरनिष्क्रमणमितिकृत्वा यो यस्य सशयस्तदुपदर्शनार्थमाह—

जीवे कस्मै तज्जीव भूअ तारिसय बन्ध मुखे य । देवा नेरइया वा पुत्रे परलोअ निवाणे ॥ ५९६ ॥

आद्यस्य गणभृतो जीवे सशयः, किमस्ति नास्तीति, द्वितीयस्य कर्मणि, यथा ज्ञानावरणीयादिलक्षणं कर्म किमस्ति किं वा नास्तीति, तृतीयस्य 'तज्जीवे'ति किं तदेव शरीरं स एव जीवः किं वाऽन्य इति, न पुनर्जीवसत्ताया तस्य सशयः, चतुर्थस्य भूतेषु सशयः, किं पृथिव्यादीनि भूतानि सन्ति किं वा नेति ? पञ्चमस्य 'तारिसय'ति किं यो यादृश इह भवे सोऽन्यस्मिन्नपि भवे तादृश एव उत्तान्यथापीति सशयः, षष्ठस्य बन्धश्च मोक्षश्च बन्धमोक्षं तस्मिन् सशयो-यथा बन्धमोक्षौ स्तः किं वा नेति, आह—कर्मसशयादस्य को विशेषः ?, उच्यते, स कर्मसत्तागोचरः, अयं तु तद-स्तित्वे सत्यपि जीवकर्मसयोगविभागोचर इति, सप्तमस्य किं देवाः सन्ति किं वा न सन्तीतिसशयः, अष्टमस्य नारकाः संशयगोचरः, किं ते सन्ति किं वा न सन्तीति, नवमस्य पुण्ये सशयः, कर्मणि सत्यपि किं पुण्यमेव प्रकर्षप्राप्तं प्रकृष्टसुखहेतुः तदेव चापचीयमानमत्यन्तस्वल्पावस्थं दुःखस्य, उत तदतिरिक्त पापमस्ति, आहोस्विदेकमेवोभयरूपमुत स्वतन्त्रमुभयमिति, दशमस्य परलोके संशयः, सत्याप्यात्मनि परलोको-भवान्तरलक्षणः किमस्ति किं वा नास्तीति, एकादशस्य निर्वाणे सशयः, निर्वाणं किमस्ति किं वा नेति, आह-बन्धमोक्षसंशयादस्य को विशेषः ?, उच्यते—स एव भयगो-

चरः, अयं तु केवलविभागविषय एव, तथा किं ससाराभावमात्र एव मोक्षः किं वाऽन्य इत्यादि ॥ साम्प्रतं गणधरपरि-
चारमानप्रदर्शनार्थमाह—

पंचपट् पंच सया अदधुदसया य हुंति दुणह गणा । दुणहं तु जुअलयाण तिसओ तिसओ हवह गच्छो ॥ ५९७ ॥
पद्यानामाद्याना गणधराणा प्रत्येक परिवारः पञ्च शतानि, तथा अर्द्ध चतुर्थस्य येषु तानि अर्द्धचतुर्थानि अर्द्धचतु-
र्थानि शतानि मान ययोस्तौ अर्द्धचतुर्थशतौ भवतो द्वयो प्रत्येक गणौ, इह गणः समुदाय एवोच्यते, न पुनरागमिक,
तथा द्वयोर्गणधरयुगलकयो प्रत्येक त्रिशतस्त्रिशतो गच्छः, किमुक्त भवति ?—उपरिस्थिताना चतुर्णां गणभृता प्रत्येक
प्रत्येक त्रिशतमानः परिवार ॥ उक्तमानुषद्विक, प्रकृतमुच्यते—ते हि देवास्त यज्ञपाट परिहृत्य समवसरणमुवि निपतित-
वन्त, ताश्च तथा दृष्ट्वा लोकोऽपि तत्रैव जगाम, भगवन्तं त्रिदशलोकेन पूज्यमान दृष्ट्वा अतीव हर्षं चक्रे, प्रवादश्च
सज्जात—सर्वज्ञोऽत्र समवसृतस्त देवा पूजयन्तीति, अत्रान्तरे खल्वाकर्णितसर्वज्ञप्रवादोऽमर्यामात इन्द्रभूतिर्भगवन्त
प्रति प्रस्थित, तथा चाह—

सोज्ज कौरमाणि महिमं देवेहि जिणवरिदस्स । अह एह अहंमाणी अमरिसिओ इंदभूहत्ति ॥ ५९८ ॥
श्रुत्वा—जनपरम्परात आकर्ष्य, पाठान्तरतो दृष्ट्वा वा, महिमा—पूजा देवै क्रियमाणा जिनवरेन्द्रस्य भगवतो वर्द्ध-
मानस्वामिन, अथास्मिन् प्रस्ताव एति—आगच्छति भगवत्समीपम्, अहमेव विद्वानिति मानोऽस्येति अहंमानी अम-
र्षितोऽमर्यो—मत्सरविशेष स सज्जातोऽस्य सोऽमर्षितः, मयि सति कोऽन्य सर्वज्ञ इत्यपनयाम्यद्य सर्वज्ञवादमित्यादि-

सङ्कल्पकलुपितान्तरात्मा, कोऽसावित्याह—इन्द्रभूतिरिति नाम्ना प्रथितः, स भगवत्समीप प्राप्य भगवन्तं च चतु-

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

स्त्रिंशदतिशयसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्यौ ॥ एतदेव सविस्तर भाष्यकार आह—

देवाना दानवाना च पुरतः-अग्रे तथाविधप्रश्नजालैर्हृतप्रतापं कृत्वा क्षणेन-क्षणमात्रेण 'से' तस्य सर्वज्ञवादं नि शेषमह
नाशयामि ।

इअ वुत्तूणं पत्तो दद्धं तेलुक्कपरिवुडं वीरं । चउतीसाइसयनिहिं स सकिओ चिट्ठिओ पुरओ ॥ १२४ ॥

इति-पूर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्तो भगवत्समीपं, दृष्ट्वा च भगवन्तं वीर त्रैलोक्यपरिवृत चतुस्त्रिंशदतिशयनिधिं स शङ्कित-
पुरतोऽवस्थित ॥ अत्रान्तरे—

आभट्ठो य जिणेणं जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गुत्तेण य सवन्नू सवदरिसिणा ॥ ५९९ ॥

आभापित-सलसो जिनेन-भगवता महावीरेण जाति-प्रसूतिर्जरा-वयोहानिलक्षणा मरणं-दशविधप्राणविप्रयोग-
रूपं एभिर्विप्रमुक्तसेन, कथमाभापित इत्याह-नाम्ना-हे इन्द्रभूते ! इत्येवरूपेण तथा गोत्रेण च-यथा हे गौतमगोत्र !,
किंविशिष्टेन जिनेनेत्याह-सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना ॥ आह-यो जरामरणविप्रमुक्त स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिद विशेषणं, न,
नयवादपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तनिरासार्थत्वात्, तथाहि-कैश्चिद् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्ता इष्यन्तेऽ-
तस्तन्निरासार्थमूचे सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनेति ॥ इत्थं नामगोत्राभ्यां सलस्य तस्य चिन्ता अभवत्-तथा चाह—

हे ! इन्द्रभूह ! गोअम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ । नामंमि मे विआणइ, अहवा को मं न याणेइ ? ॥ १२५ ॥
हे इन्द्रभूते ! गौतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्ते स चिन्तयति-अहो नामापि मे विजानाति, अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं
को मा न जानाति ? ॥

जह वा हिअयगयं मे ससय मन्निज्ज अहव छिदिज्जा ! ता हुज्ज विग्गहओ मे इय चित्तंतो पुणो भणिओ ॥ १२६ ॥
यदि मे हृद्गत सशय मन्येत-जानीयात्, अथवा छिन्धात्-अपनयेत्, ततो मे विस्मयो भवेत्-भविष्यति इति

चिन्तयन् पुनरपि भगवता भणित ॥ किं भणित इत्याह—
किं मन्नि अत्थि जीवो उयाहु नस्थित्ति संसयो तुज्झ । वेय पयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६०० ॥
हे गौतम ! किं मन्यसे-अस्ति जीव इत नास्तीति, नन्वयमनुचित एव तव सशय', यतोऽयं संशयस्ते विरुद्धवेदपद-
श्रुतिनिबन्धनः, तेषां च वेदपदानामर्थं न जानासि, यथा न जानासि तथा वक्ष्याम, तेषामयमर्थो-वक्ष्यमाणस्वरूपः,
अन्ये तु किशन्द परिप्रश्नार्थे व्याचक्षते, तच्च न युज्यते, भगवतः सकलसशयातीतत्वात्, संशयवत परिप्रश्नार्थं किंश-
ब्दप्रयोगो, यथा किमित्थमन्यथा वेति, अथवा किमस्ति जीव इत नास्ति इति मन्यसे, अयं तव सशय इत्येवं व्याख्येयं,
शेष तथैव, यदुक्त संशयस्तव विरुद्धपदश्रुतिनिबन्धन इति, तान्यमूनि वेदपदानि—'विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः
समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यति न प्रेत्य सञ्जास्ती'त्यादि, तथा 'स वै अयमात्मा ज्ञानमय' इत्यादीनि च, एतेषां च
वेदपदानामयमर्थो भवच्चेतसि विपरिवर्त्तते-विज्ञानमेव घनो-नीलादिरूपत्वात् विज्ञानघन स एव एतेभ्यः—
अध्यक्षत परिच्छिद्यमानस्वरूपेभ्यः पृथिव्यादिलक्षणेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय—उत्पद्य पुनस्तान्येवानु विनश्यति-तान्येव
भूतानि अनुसृत्य विनश्यति, तत्रैवान्यकरूपतया सलीन भवतीति भावः, न प्रेत्य सञ्जास्ति—मृता पुनर्जन्म प्रेत्येत्यु-
च्यते न तत्सञ्जास्ति, न परलोकसञ्जास्तीति भावः, ततः कुतो जीवः ? युक्त्युपपन्नश्चायमर्थ इति ते मतिः, यतो

देवाना दानयाना च पुरतः—अग्रे तथाविधप्रश्रजालैर्हृतप्रतापं कृत्वा क्षणेन-क्षणमात्रेण 'से' तस्य सर्वज्ञवादं नि शेषमह नाशयामि ।

इअ वुत्तूणं पत्तो दड्ढुं तेलुक्कपरिवुड वीर । चउतीसाइसयनिहिं स संकिओ चिट्ठिओ पुरओ ॥ १२४ ॥

इति-पूर्वाक्मुक्त्वा प्राप्तो भगवत्समीप, दृष्ट्वा च भगवन्तं वीर त्रैलोक्यपरिवृत चतुस्त्रिंशदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽवस्थित ॥ अत्रान्तरे—

आभट्ठो य जिणेण जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गुत्तेण य सव्वन्नु सव्वदरिसिणा ॥ ५९९ ॥

आभाषितः—सलघो जिनेन-भगवता महावीरेण जाति-प्रसूतिर्जरा-वयोहानिलक्षणा मरण-दशविधप्राणविप्रयोग-रूपं एभिर्विप्रमुक्तस्तेन, कथमाभाषित इत्याह-नाम्ना-हे इन्द्रभूते ! इत्येवरूपेण तथा गोत्रेण च-यथा हे गौतमगोत्र !, किंविशिष्टेन जिनेनेत्याह-सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना ॥ आह-यो जरामरणविप्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिद विशेषण, न; नयवादपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तमुक्तनिरासार्थत्वात्, तथाहि-कैश्चिद् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्ता इष्यन्तेऽ-तस्तन्निरासार्थमूचे सर्वज्ञेन सर्वदर्शनेति ॥ इत्थं नामगोत्राभ्या सलघस्य तस्य चिन्ता अभवत्-तथा चाह—

हे ! इन्द्रभूह ! गोअम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेह । नामंमि मे विआणइ, अहवा को मं न याणेइ ? ॥ १२५ ॥

हे इन्द्रभूते ! गौतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्तं स चिन्तयति-अहो नामापि मे विजानाति, अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को मा न जानाति ? ॥

साम्प्रतविज्ञानोपयोगविज्ञितत्वात्, अथवा एव व्याख्या-विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्य समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यती-
त्येतन्न, यत प्रेत्यसञ्ज्ञाऽस्ति-परलोकसञ्ज्ञास्ति ॥ यदप्युक्तं-नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनम्, आत्मनः प्रत्यक्ष-
सिद्धत्वात्, तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, तथाहि-स्वसविदिता एवावग्रहेहापायादयः उत्पद्यन्ते व्ययन्ते
चा, ततस्तद्गुणस्य स्वसंविदितत्वात्सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्व, अथ ब्रवीथा भूतगुणश्चैतन्य, तथा च वेदेऽप्युक्तम्, 'एतेभ्यो
भूतेभ्यः समुत्थाये'त्यादि, ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे आत्मनः प्रत्यक्षत्व ? ज्ञानस्यात्मगुणत्वाभावात्, तदप्युक्तं, भूतगु-
णत्वे सति पृथिव्या काठिन्यस्येव सर्वत्र सर्वदा चोपलभ्यते, तदसम्यक्, विकल्पद्वयानतिरुमात्, विकल्पद्वयानतिरुमात्,
स्थाया चानुपलभ्यात्, अथ तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपलभ्यते, तदसम्यक्, विकल्पद्वयानतिरुमात्, तदप्युक्तं, भूतगु-
णा हि शक्तिश्चैतन्याद्विलक्षणा उत चैतन्यमेव ? यदि विलक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति, नहि पटे विद्य-
माने पटरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं शक्यं, तथा चाहान्योऽपि—"रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति मा रदी । चैतन्याद-
न्यरूपस्य, भावे तद्विद्यते कथम् ? ॥ १ ॥ अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव सा, कथमनुपलभ्यते ? आधृतत्वादनुप-
लभ इति चेत्, नन्वाधृतिरावरणं, तच्चावरणं किं भूतानां विवक्षितपरिणामाभाव उत परिणामान्तर आहोस्विदन्यदेव
भूतानिरेकं किञ्चित् ? तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामाभावः, एकान्ततुच्छरूपतया तस्यावारकत्वायोगात्, अन्यथा
तस्याप्यतुच्छरूपतया भावरूपतापत्तिः, भावत्वे च पृथिव्यादीनामन्यतमो भागो भवेत् 'पृथिव्यादीन्येव भूतानि तत्त्व'मिति
वचनात्, पृथिव्यादीनि च भूतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमावारकत्वं तस्योपपत्तिमत् ? अथ परि-

नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानेन, यतस्तच्छिद्विलिङ्गिसम्बन्धपूर्वकं, न चात्र लिङ्गस्य लिङ्गिना सह सम्बन्धः. प्रत्यक्षगम्यो, लिङ्गिनोऽतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्योऽनवस्थाप्रसक्तेः, तदपि हि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहण-पूर्वकं, तत्रापि चेयमेव वार्त्ता इत्यनवस्थानुपपन्नं । नाप्यागमगम्यं, परस्परविरुद्धार्थतया तेषामागमाना प्रमाणत्वाभावात्, तथाहि—केचिदेवसाहुः—एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरं । भद्रे ! वृक्षपदं पश्य, यद्वदन्त्यनुश्रुताः ॥ १ ॥ इत्यादि, अपरे प्राहुः—“न रूपं भिक्षव पुद्गला” इत्यादि, पुद्गले रूपं निषेधयन्ति, अमूर्तं आत्मेत्यर्थः, अन्ये पुनरेव—‘अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता’ इत्यादि, अपरे एव—“स वै अथमात्मा ज्ञानमय” इत्यादि, नचैते सर्वे एव प्रमाण, परस्पर-विरोधेन, एकार्थाभिधायिपरस्परविरुद्धवाक्यपुरुषप्राप्तवत्, अतो न विद्मः—किमस्ति नास्तीत्ययं तवाभिप्रायः, तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि, चशब्दात् युक्तिं हृदयं च, तथाहि—वेदपदानामयमर्थः—विज्ञानघन एवेति ज्ञानोपयो-गदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः, प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायसङ्घातात्मकत्वाद्वा विज्ञानघनं, एवशब्दोऽवधारणे विज्ञानघनादनन्यत्वात् विज्ञानघन एव, एतेभ्यो भूतेभ्यः—क्षित्युदकादिभ्यः समुत्थाय—कथञ्चिदुत्पद्येति, घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद्भवति, तद्विज्ञानधयोपशमस्य तत्सापेक्षत्वाद्, अन्यथा निरालम्ब-नतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तेः, एवं सर्वत्र भावनीयं, तत उक्तं—तेभ्यः समुत्थाय कथञ्चिदुत्पद्येति, पुनस्तान्येव—भूतानि ‘अनु विनश्यति’ तेषु विवक्षितेषु भूतेषु व्यवहितेषु अपगतेषु वा आत्मापि तेन विज्ञानघनात्मना उपरमतेऽन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते, यदिवा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठते इति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति—न प्राक्कनी घटादिविज्ञानसंज्ञाऽगतिष्ठते,

साम्प्रतविज्ञानोपयोगविघ्नितत्वात्, अथवा एव व्याख्या-विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानु विनश्यती-
त्येतन्न, यतः प्रेत्यसज्ञाऽस्ति-परलोकसज्ञास्ति ॥ यदप्युक्तं-नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनम्, आत्मनः प्रत्यक्ष-
सिद्धत्वात्, तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, तथाहि-स्वसंविदिता एवावग्रहेहापायादयः उत्पद्यन्ते व्ययन्ते
वा, ततस्तद्गुणस्य स्वसंविदितत्वात्सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्वम्, अथ ब्रवीथा भूतगुणश्चैतन्यम्, तथा च वेदेऽप्युक्तम्, 'एतेभ्यो
भूतेभ्यः समुत्थायै'त्यादि, ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे आत्मनः प्रत्यक्षत्वम्?, ज्ञानस्यात्मगुणत्वाभावात्, तदयुक्तं, भूतगु-
णत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्यैव सर्वत्र सर्वदा चोपलम्भप्रसङ्गात्, न च सर्वत्र सर्वदा चोपलभ्यते चैतन्यं, लोपादौ मृताय-
स्याया चानुपलम्भात्, अथ तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलशक्तिरूपेण ततो नोपलभ्यते, तदसम्भक्, विकल्पद्वयानतिक्रमात्,
सा हि शक्तिश्चैतन्याद्विलक्षणा उत चैतन्यमेव?, यदि विलक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति, नहि पटे विद्य-
माने पटरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं शक्यं, तथा चाहान्योऽपि—“रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति मा रदी । चैतन्याद-
न्यरूपस्य, भावे तद्विद्यते कथम् ? ॥ १ ॥ अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव सा, कथमनुपलम्भः ?, आवृतत्वादनुप-
लम्भ इति चेत्, नन्वावृतिरावरणं, तच्चावरणं किं भूतानां विवक्षितपरिणामाभाव उत परिणामान्तर आद्योऽस्विदन्यदेव
भूतातिरिक्त किञ्चित् ?, तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामाभावः, एकान्ततुच्छरूपतया तस्याचारकत्वायोगात्, अन्यथा
तस्याप्यनुच्छरूपतया भावरूपतापत्तिः, भावत्वे च पृथिव्यादीनामन्यतमो भागो भवेत् 'पृथिव्यादीन्येव भूतानि तत्त्व'मिति
वचनात्, पृथिव्यादीनि च भूतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमावारकत्वं तस्योपपत्तिमत् ?, अथ परि-

नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानेन, यतस्तल्लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धपूर्वकं, न चात्र लिङ्गस्य लिङ्गिना सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो, लिङ्गिनोऽतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्योऽनवस्थाप्रसक्तेः, तदपि हि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहण-पूर्वकं, तत्रापि चेयमेव वार्त्ता इत्यनवस्थानुपपन्नं । नाप्यागमगम्यः, परस्परविरुद्धार्थतया तेषामागमाना प्रमाणत्वाभावात्, तथाहि—केचिदेवमाहुः—एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद्वदन्यवहुश्रुता ॥ १ ॥ इत्यादि, अपरे प्राहुः—“न रूप भिक्षवः पुद्गला” इत्यादि, पुद्गले रूपं निषेधयन्ति, अमूर्त्तं आत्मेत्यर्थः, अन्ये पुनरेवं—‘अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता’ इत्यादि, अपरे एव—“स वै अयमात्मा ज्ञानमयः” इत्यादि, न चैते सर्वे एव प्रमाणं, परस्पर-विरोधेन, एकार्थाभिधायिपरस्परविरुद्धवाक्यपुरुषव्रातवत्, अतो न विद्मः—किमस्ति नास्तीत्ययं तवाभिप्रायः, तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि, चशब्दात् युक्तिं हृदयं च, तथाहि—वेदपदानामयमर्थः—विज्ञानयन एवेति ज्ञानोपयो-गदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानयनः, प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायसङ्घातात्मकत्वाद्वा विज्ञानयनः, एवशब्दोऽवधारणे विज्ञानयनादनन्यत्वात् विज्ञानयन एव, एतेभ्यो भूतेभ्यः—क्षित्युदकादिभ्यः समुत्थाय—कथञ्चिदुत्पद्येति, घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद्भवति, तद्विज्ञानक्षयोपशमस्य तत्सापेक्षत्वाद्, अन्यथा निरालम्ब-नतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तेः, एव सर्वत्र भावनीयं, तत उक्तं—तेभ्यः समुत्थाय कथञ्चिदुत्पद्येति, पुनस्तान्येव—भूतानि ‘अनु चिन्तयति’ तेषु विवक्षितेषु भूतेषु व्यवहितेषु अपगतेषु वा आत्मापि तेन विज्ञानयनात्मना उपरमतेऽन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते, यदिवा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठते इति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति—न प्राक्कनी घटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते,

प्राणिमय भवति, परिणतिविशेषसद्भावभावादिति चेत्, ननु सोऽपि परिणतिविशेषसद्भावः सर्वत्रापि कस्माच्च भवति ?
 सोऽपि हि भूतमात्रनिमित्तक एव, ततः कथं तस्यापि क्वचित्कदाचिद्भावः ? अन्यच्च—स किरूपः परिणतिविशेष इति
 वाच्यम् ? कठिनत्वादिरूप इति चेत्, तथाहि—काष्ठादिषु दृश्यन्ते घृणादिजन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-
 दिविशेषस्तप्राणिमयं न शेषमिति, तदप्यसत्, व्यभिचारदर्शनात्, तथाहि—अविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे क्वचि-
 द्भवति, क्वचित्कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि सस्येदजा नभसि च समूच्छिमा जायन्ते, किञ्च—समानयोनिका अपि
 विचित्रवर्णसंस्थानाः प्राणिनो दृश्यन्ते, तथा गोमयाद्येकयोनिसम्भविनोऽपि केचिन्नीलतनवोऽपरे पीतकाया अन्ये
 विचित्रवर्णाः, संस्थानमध्येतेषां परस्परं विभिन्नं, तद्यदि भूतमात्रनिमित्तं चैतन्यं ततः एकयोनिकाः सर्वेऽप्येकवर्णसंस्थाना
 भवेयुर्न च भवन्ति, तस्मादात्मान एव तत्तत्कर्मवशात् तथा तथोत्पद्यन्ते इति ॥ स्यादेतत्—आगच्छन् गच्छन् वा
 आत्मा नोपलभ्यते, केवलं देहे सति संवेदनमुपलभामहे, देहाभावे च भस्मावस्थाया न, तस्मान्नात्मा, किन्तु संवेदनमा-
 त्रमेवैकं, तच्च देहकार्यं देह एव च समाश्रित, कुड्ये चित्रवत्, नहि चित्रं कुड्यविरहितमवतिष्ठते, नापि कुड्यानन्तरं सङ्का-
 मति, आगतं वा कुड्यानन्तरात्, किंतु कुड्य एवोत्पन्नं कुड्य एव च विलीयते, एवं संवेदनमपि, तदप्यसत्, आत्मा हि
 स्वरूपेणामूर्तः, आन्तरमपि शरीरमतिसूक्ष्मत्वान्न चक्षुर्विषयः, तदुक्तमन्यैरपि—“अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वा-
 न्नोपलभ्यते । निष्कामन् प्रविशन् वापि, नाभावोऽनीक्षणादपि ॥ १ ॥” तत आन्तरशरीरयुक्तोऽप्यात्मा आगच्छन्
 गच्छन् वा नोपलभ्यते, लिङ्गतस्तूपलभ्यते, तथाहि—कुमेरपि जन्तोस्तत्कालोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रति-

णामान्तर तदयुक्त, परिणामान्तरस्यापि भूतस्वभावितया भूतवत् व्यञ्जकत्वस्योपपत्तेर्नावारकत्वस्य, अथान्यदेव भूताति-
 रिक्त किञ्चित् तदतीवासमीचीन, भूतातिरिक्ताभ्युपगमे 'चत्वार्येव पृथिव्यादीनि भूतानि तत्त्वं'मिति तत्त्वसङ्ख्याव्याघात-
 प्रसङ्गात्, अपि च-इदं चैतन्य प्रत्येकं वा भूताना धर्मः समुदायस्य वा ? न तावत्प्रत्येकमनुपलम्भात्, नहि प्रतिपरमाणु
 सवेदनमुपलभ्यते, अपि च यदि प्रतिपरमाणु सवेदनं भवेत्तर्हि पुरुषसहस्रचैतन्यवृन्दमिव परस्पर भिन्नस्वभानमिति नैकरूप
 भवेत्, अथ चैकरूपमुपलभ्यते, अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठानादेकरूपतयाऽनुभवात्, अथ समु-
 दायस्य धर्मस्तदप्यसत्, प्रत्येकमभावात्, नहि प्रत्येक यदसत्तत्समुदाये भवति, यथा रेणुषु तैल, स्यादेतद्-यद्वत् मद्या-
 नेषु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदायेऽपि भवन्ती दृश्यते तद्वच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः ? तदसम्यक्, प्रत्ये-
 कमपि मद्याङ्गेषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुणदर्शनात्, तथाहि—दृश्यते माधुर्यमिक्षुरसे धातकीपुष्पेषु च मनाक् विकलतो-
 त्पादकत्वादि, न चैव चैतन्यं सामान्यतोऽपि भूतेषु प्रत्येकमुपलभ्यते, ततः कथं समुदाये तद्विहितमर्हति ? मा प्रापत्सर्वत्र
 सर्वस्य भावप्रसक्त्याऽतिप्रसङ्गः, किञ्च-यदि चैतन्य भूतधर्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽदृश्यमस्यानुरूपो धर्मो प्रतिपत्तव्यः, आनु-
 रूप्याभावे जतुकाठिन्ययोरिव परस्पर धर्मधर्मिभावानुपपत्तेः, न च चैतन्यं भूतानुरूपो धर्मो, वैलक्षण्यात्, तथाहि—
 चैतन्य बोधस्वरूपममूर्तं च, भूतानि च तद्विलक्षणानि, ततः कथं परस्परमेवा धर्मधर्मिभावसम्भवः ? न च चैतन्यमिदं
 भूताना कार्यं, अत्यन्तविलक्षणतया कार्यकारणभावस्याप्ययोगात्, तथा चोक्तम्—“काठिन्याबोधरूपाणि, भूतान्यध्यक्ष-
 सिद्धित । चेतना च न तद्रूपा, सा कथं तत्फलं भवेत् ? ॥१॥” अपि च—यदि भूतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत्

प्राणिमयं भवति, परिणतिविशेषसद्भावाभावादिति चेत्, ननु सोऽपि परिणतिविशेषसद्भाव सर्वत्रापि कस्माच्च भवति ? सोऽपि हि भूतमात्रनिमित्तक एव, ततः कथं तस्यापि क्वचित्कदाचिद्भावः ? अन्यच्च—स किरूप परिणतिविशेष इति वाच्यम् ? कठिनत्वादिरूप इति चेत्, तथाहि—काष्ठादिषु दृश्यन्ते घुणादिजन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वादिविशेषस्तप्राणिमय न शेषमिति, तदप्यसत्, व्यभिचारदर्शनात्, तथाहि—अविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे क्वचिद्भवति, क्वचित्कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि सत्त्वेदजा नभसि च समूर्च्छिमा जायन्ते, किञ्च—समानयोनिका अपि विचित्रवर्णसंस्थाना प्राणिनो दृश्यन्ते, तथा गोमयाद्येकयोनिसम्भविनोऽपि केचिन्नीलतनवोऽपरे पीतकाया अन्ये विचित्रवर्णा, संस्थानमप्येतेषा परस्पर विभिन्नं, तद्यदि भूतमात्रनिमित्त चैतन्यं तत एकयोनिकाः सर्वेऽप्येकवर्णसंस्थाना भवेयुर्न च भवन्ति, तस्मादात्मान एव तत्तत्कर्मवशात् तथा तथोत्पद्यन्ते इति ॥ स्यादेतत्—आगच्छन् गच्छन् वा आत्मा नोपलभ्यते, केवल देहे सति संवेदनमुपलभामहे, देहाभावे च भस्मावस्थाया न, तस्मान्नात्मा, किन्तु संवेदनमात्रमेवैकं, तच्च देहकार्यं देह एव च समाश्रितं, कुड्ये चित्रवत्, नहि चित्र कुड्यविरहितमवतिष्ठते, नापि कुड्यानन्तर सद्भा मति, आगतं वा कुड्यानन्तरात्, किन्तु कुड्य एवोत्पन्नं कुड्य एव च विलीयते, एवं संवेदनमपि, तदप्यसत्, आत्मा हि स्वरूपेणामूर्त, आन्तरमपि शरीरमतिसूक्ष्मत्वाच्च ध्रुर्विषयः, तदुक्तमन्यैरपि—“अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वा न्नोपलभ्यते । निष्कामन् प्रविशन् वापि, नाभावोऽनीक्षणादपि ॥ १ ॥” तत आन्तरशरीरयुक्तोऽप्यात्मा आगच्छन् गच्छन् वा नोपलभ्यते, लिङ्गतत्त्वूपलभ्यते, तथाहि—कूमेरपि जन्तोस्तत्कालोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रति-

वन्धः, उपपातकमुपलभ्य पलायनदर्शनात्, यश्च यद्विषयः प्रतिबन्धः स तद्विषयपरिशीलनाभ्यासपूर्वकः, तथा दर्शनात्,
 न खल्वत्यन्तापरिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते, ततो जन्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाभ्यासजन-
 नितसंस्कारनिबन्धन इति सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं, तथा च केचित् पठन्ति—“शरीराग्रहरूपस्य, चेतसः
 सम्भवो यदा । जन्मादौ देहिनो दृष्टः, किं न जन्मान्तरागतिः ? ॥ १ ॥” अथागतिः प्रत्यक्षतो नोपलभ्यते ततः कय-
 मनुमानादवसीयते, नैव दोषः, अनुमेयविषये प्रत्यक्षवृत्तेरनभ्युपगमात्, परस्परविषयपरिहारेण हि प्रत्यक्षानुमानयो-
 प्रवृत्तिरिष्यते, ततः कयः स एव दोषः, आह च—“अनुमेयेऽस्ति नाध्यक्षमिति कैवात्र द्रष्टा ? । अध्यक्षस्यानुमानस्य,
 विषयो विषयो नहि ॥ १ ॥” अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्षवृत्तिमन्तरेण कथमनुमानश्रुदयितुमुत्सहते ? न खलु यस्याग्नि-
 विषया प्रत्यक्षवृत्तिर्महानसेऽपि नासीत् तस्यान्यत्र क्षितिघरादौ धूमात् धूमध्वजानुमान भवति, तदप्यसम्यक्, अत्रापि
 तज्जातीये प्रत्यक्षवृत्तिभावात्, तथाहि—आग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाभ्यासप्रवृत्तः प्रत्यक्षत एवोपलब्धस्ततस्तदुपपन्नमेने-
 हाप्यनुमान प्रवर्तते, वक्तुं च—आग्रहस्तावदभ्यासात्, प्रवृत्त उपलभ्यते । अन्यत्राध्यक्षतः साक्षात्ततो देहेऽनुमान किम् ?
 ॥ १ ॥” योऽपि चित्रदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः सोऽध्ययुक्तो, वैषम्यात्, तथाहि—चित्रमचेतनं गमनस्वभावरहितं च,
 आत्मा च चेतनः कर्मवशात् गत्यागती च कुरुते, ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यम् ? ततो यथा कश्चिदे-
 वदत्तो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारम्भं कृत्वा ग्रामान्तरे गृहान्तरमास्थायान्वतिष्ठते, तद्वदात्माऽपि विवक्षिते
 भवे देहं परिहाय भवान्तरे देहान्तरभारचय्यावतिष्ठते । यच्चोक्तम्—‘तच्च सवेदनं देहकार्य’मिति, तत्र, चाक्षुषादिकं सवे-

दनं देहाश्रितमपि कथञ्चिद्भवतु, चक्षुरादीन्द्रियद्वारेण तस्योत्पत्तिसम्भवात्, यत्तु मानसं तत्कथं ? नहि तदेहकार्य-
 मुपपत्तिमतः, युक्त्ययोगात्, तथाहि—तन्मानसं ज्ञानं देहादुत्पद्यमानमिन्द्रियरूपाद्वा समुत्पद्येत अनिन्द्रियरूपाद्वा केश-
 नखादिलक्षणात् ? तत्र न तावदाद्यः पक्षः, इन्द्रियरूपात् तदुत्पत्ताविन्द्रियबुद्धिबद् वर्तमानार्थग्रहणप्रसक्तैः, इन्द्रिय हि
 वार्त्तमानिक एवार्थे व्याप्रियते, तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञान पञ्चेन्द्रियज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसि-
 तसत्ताकमेव भवेत्, अथ यदा चक्षू रूपविषये व्याप्रियते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति न शेषकालं, ततस्तद्रूपविज्ञानं
 वर्त्तमानार्थविषय, वर्त्तमान एवार्थे चक्षुषो व्यापारात्, रूपविषयव्यावृत्त्यभावे च मनोज्ञानं, ततो न तत्प्रतिनियतकाल-
 विषयं, एवं शेषेष्वपि इन्द्रियेषु वाच्यं, ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्त्तमानार्थग्रहणप्रसक्तिः ? तदसाधीयो, यत
 इन्द्रियाश्रितं तदुच्यते यदिन्द्रियव्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां प्रतिनियते एव वार्त्तमानिके
 स्वस्वविषये, मनोज्ञानमपि यदीन्द्रियव्यापाराश्रितं तत ऐन्द्रियज्ञानमिव वार्त्तमानिकार्थग्राहकमेव भवेत्, अन्यथा
 इन्द्रियाश्रितमेव तन्न स्यात्, तथा च केचित्पठन्ति—“अक्षव्यापारमाश्रित्य, भवदक्षजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति,
 कथमक्षभवं भवेत् ? ॥१॥” अथानिन्द्रियरूपादिति पक्षस्तदप्ययुक्तः, तस्याचेतनत्वात्, नन्वचेतनत्वादिति कोऽर्थः ? यदि
 इन्द्रियविज्ञानरहितत्वादिति, तदिष्यत एव, यदि नामेन्द्रियविज्ञान ततो न भवति मनोविज्ञानं तु कस्मात् न भवति ?
 मनोविज्ञान नोत्पादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धौ हेतुः, तदप्यसत्, अचेतन-
 त्वादिति किमुक्तं भवति ?—स्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिद्रूपतयाऽनुपलब्धेः, स्पर्शादयो हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिद्रूपा

वन्धः, उपघातकमुपलब्ध पलायनदर्शनात्, यश्च यद्विषयः प्रतिबन्धः स तद्विषयपरिशीलनाभ्यासपूर्वकः, तथा दर्शनात्,
 न खल्वत्यन्तापरिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते, ततो जन्मादौ शरीराग्रह, शरीरपरिशीलनाभ्यासज-
 नितसरकारनिबन्धन इति सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं, तथा च केचित् पठन्ति—“शरीराग्रहरूपस्य, चेतस
 सम्भवो यदा । जन्मादौ देहिनो दृष्टः, किं न जन्मान्तरागतिः ? ॥ १ ॥” अथागतिः प्रत्यक्षतो नोपलभ्यते ततः कय-
 मनुमानादवसीयते, नैष दोषः, अनुमेयविषये प्रत्यक्षवृत्तेरनभ्युपगमात्, परस्परविषयपरिहारेण हि प्रत्यक्षानुमानयो
 प्रवृत्तिरिष्यते, ततः कथं स एव दोषः ? आह च—“अनुमेयेऽस्ति नाध्यक्षमिति कैवात्र दुष्टता ? । अध्यक्षस्यानुमानस्य,
 विषयो विषयो नहि ॥ १ ॥” अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्षवृत्तिमन्तरेण कथमनुमानमुदयितुमुत्सहते ? न खलु यस्याग्नि-
 विषया प्रत्यक्षवृत्तिर्महानसेऽपि नासीत् तस्यान्यत्र क्षितिधरादौ धूमात् धूमध्वजानुमान भवति, तदप्यसम्यक्, अत्रापि
 तज्जातीये प्रत्यक्षवृत्तिभावात्, तथाहि—आग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाभ्यासप्रवृत्तः प्रत्यक्षत एवोपलब्धस्ततस्तदुपष्टम्भेन-
 हाप्यनुमान प्रवर्तते, उक्तं च—आग्रहस्तावदभ्यासात्, प्रवृत्त उपलभ्यते । अन्यत्राध्यक्षतः साक्षात्ततो देहेऽनुमान किम् ?
 ॥ १ ॥” योऽपि चित्रदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः सोऽप्ययुक्तो, वैषम्यात्, तथाहि—चित्रमचेतनं गमनस्वभावरहितं च,
 आत्मा च चेतनं कर्मवशात् गत्यागती च कुरुते, ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयो साम्यम् ? ततो यथा कश्चिदे-
 वदचो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारम्भं कृत्वा ग्रामान्तरे गृहान्तरमास्थायावतिष्ठते, तद्वदग्रमाऽपि विवक्षिते
 भवे देह परिहाय भवान्तरे देहान्तरमागच्छत्यनन्त्रिष्ठे । अन्ते—‘सर्व संवेदन देहकार्य’मिति, तत्र, चाधुषादिकं संवे-

त्वात्तदभावे न भवतीति चेत्, न, प्राणापानयोर्ज्ञानहेतुत्वायोगात्, ज्ञानादेव च तयोरपि प्रवृत्ते, तथाहि—यदि मन्दौ प्राणापानौ निष्प्रष्टुमिष्येते ततो मन्दौ भवतौ, दीर्घौ चेत्तर्हि दीर्घाविति, यदि पुनर्देहमात्रनिवृत्तौ प्राणापानौ निमित्तं च विज्ञानं तर्हि नेत्यभिच्छावशात् प्राणापानप्रवर्तनं भवेत्, नहि देहमात्रनिमित्ता गौरता इयामता वा इच्छाव-
 शात्प्रवर्तमाना दृष्टा, प्राणापाननिमित्तं च यदि वो विज्ञानं ततः प्राणापाननिर्हासातिशयसंभवे ज्ञानस्यापि निर्हासातिशयो-
 स्याताम्, अवश्यं हि कारणे परिहीयमाने अभिवर्द्धमाने च कार्यस्यापि हानिरुपचयश्च भवति, यथा महति मृत्पिण्डे
 महान् घटोऽल्पे चाल्पीयान्, अन्यथा कारणमेव तन्न स्यात्, न च भवतः प्राणापाननिर्हासातिशयसंभवे विज्ञानस्यापि
 निर्हासातिशयो, विपर्ययस्यापि भावात्, मरणावस्थाया प्राणापानातिशयसंभवेऽपि विज्ञानस्य हासदर्शनात्, स्यादेतत्-
 तदानीं वातपिचादिभिर्दोषैर्देहस्य विगुणीकृतत्वात् न प्राणापानातिशयसंभवेऽपि ज्ञानस्यातिशयसंभवोऽत एव मृतान-
 स्थायामपि न चैतन्यं, देहस्य विगुणीकृतत्वात्, तदसमीचीनतरमेव, एव सति मृतस्यापि पुनरुज्जीवनप्रसक्तेः, तथाहि—
 मृतस्य दोषा समीभवन्ति, समीभवनं च दोषाणामवसीयते ज्वरादिविकारादर्शनात्, समत्वं चारोग्यं, तथा चाहु-
 र्वृद्धा.—“तेषा समत्वमारोग्य क्षयवृद्धी विपर्यय” इति, आरोग्यलाभत्वे देहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत्, अन्यथा देह-कार-
 णमेव चेतसो न स्यात्, तद्विकारभावाभावाननुविधानात्, एव हि देहकारणता विज्ञानस्य श्रेण्या स्यात् यदि पुनरुज्जीवनं
 भवेत्, स्यादेतद्—अयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्रसङ्गापादनं, यतो यद्यपि दोषा देहस्य वैगुण्यमाधाय निवृत्तास्तथापि न
 तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः, नहि दहनकृतो विकारः काष्ठे दहननिवृत्तौ निवर्त्तमानो दृष्ट, तदयुक्तम्, इह हि क्वचि-

उपलभ्यन्ते, कथं तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीति प्रतियन्ति सुधियः, आह च—“चेतयन्तो न दृश्यन्ते, केशश्मश्रुन-
खादयः । ततस्तेभ्यो मनोज्ञानं, भवतीत्यतिसाहसम् ॥ १ ॥” अपिच—यदि केशनखादिप्रतिपदं मनोज्ञानं
ततस्तदुच्छेदे मूलत एव न स्यात्, तदुपधाते चोपहतं भवेत्, नच भवति, तस्मान्नाय पक्षः क्षोदक्षमः । किञ्च—मनो-
ज्ञानस्य सूक्ष्मार्थमेतत्त्वस्मृतिपाटवादयो विशेषाः अन्यव्यतिरेकाम्यामभ्यासपूर्वका दृष्टाः, तथाहि—तदेव शास्त्रमी-
हापोहादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिभाव्यते ततः सूक्ष्मतरार्थावबोध उल्लसति स्मृतिपाटवं चापूर्वमुज्जृम्भते, एव
चैकशास्त्राभ्यासतः सूक्ष्मार्थमेतत्त्वशक्तौ पाटवशक्तौ चोपजातायामन्येवपि शास्त्रान्तरेषु अनायासेनैव सूक्ष्मार्थावबोध
स्मृतिपाटवं चोल्लसति, तदेवमभ्यासहेतुकाः सूक्ष्मार्थमेतत्त्वादयो मनोज्ञानस्य विशेषा दृष्टाः, अथ च कस्यचिदिदं जन्मा-
भ्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यते, ततोऽवश्यं पारलोकिकाम्यासहेतुका इति प्रतिपत्तव्यं, कारणेन सह कार्यस्यान्यथानुपपन्न-
त्यप्रतिबन्धतोऽदृष्टतत्कारणस्यापि तत्कार्यत्वविनिश्चिते, ततः सिद्धं परलोककार्या जीवः, सिद्धे च तस्मिन् परलोकया-
यिनि यदि कथञ्चिदुपकारी चाधुपादेर्विज्ञानस्य देहो भवेत् भवतु न कश्चिदोषः, क्षयोपशमहेतुतया देहस्यापि कथञ्चि-
दुपकारित्वाम्युपगमात्, न चैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा तन्निवृत्तिः, नहि बह्वेरासादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समूलो-
च्छेद निवर्त्तते, केवलं विशेष एव कश्चनपि, यथा सुवर्णद्रवता, एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्र-
तिबद्धो निवर्त्तता, न पुनः समूल ज्ञानमपि, यदि पुनर्देहमात्रनिमित्तकमेव विज्ञानमिष्येत देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमत्ता हि
देहस्य भस्मावस्थाया मा भूद्, देहे तु तथाभूते एवावतिष्ठमाने मृतावस्थाया कस्मान्न भवति ? प्राणापानयोरपि हेतु-

न पुनरत्यन्तासत्तन्वस्योत्पादनार्थं, तथाऽनभ्युपगमात्, दोषकृताश्च विकारा मृतावस्थाया स्वयमेव निवृत्ताः, ज्वरादेरदर्श-
नात्, ततः किं वैद्यौषधान्वेषणेनेति तदवस्था एव पुनरुज्जीवनप्रसङ्गः, अपि च-कश्चिदोपाणामुपशमेऽप्यकस्मान्निघ्नयते,
कश्चिच्चातिदोषदृष्टत्वेऽपि जीवति, तदेतद्भवन्मते कथमुपपत्तिमर्हति ? तथा च केचिदुवते-‘दोषस्योपशमेऽप्यस्ति, मरण
कस्यचित् पुनः । जीवनं दोषदृष्टत्वेऽप्येतन्न स्याद् भवन्मते ॥ १ ॥’ अर्हता तु शासने यावद् आयुः कर्म विजृम्भते तावद्
दोषैरतिपीडितोऽपि जीवति, आयुः कर्मक्षये च दोषाणामधःकृतावपि धियते, तन्न देहमात्रकारणं सवेदनं, अन्यच्च-देहः
कारणं सवेदनस्य सहकारिभूतं वा ? यदि सहकारिभूतं तदिष्यत एव, देहस्यापि क्षयोपशमे हेतुतया
कथंचिद्विज्ञानहेतुत्वाभ्युपगमात्, अथोपादानभूतं तदयुक्तं, उपादानं हि तत् तस्य यद्विकारेण यस्य विकारो, यथा मृद्
घटस्य, न च देहविकारेणैव विकारः सवेदनस्य, देहविकाराभावेऽपि भयशोकादिना तद्विकारदर्शनात्, न तद् देह
उपादानं सवेदनस्य, तथा च वदन्त्युपादानलक्षणमपरे-“अविकृत्य हि यद् वस्तु, यः पदार्थो विकार्यते । उपादानं न
तत्तस्य, युक्तं गौगवयादिवत् ॥ १ ॥” एतेन यदुच्यते-मातापितृचैतन्यं सुतचैतन्यस्योपादानमिति, तदपि प्रतिक्षिप्तं, तत्रापि
तद्विकारे विकारित्वं तद्विकारे चाविकारित्वमिति नियमादर्शनात्, अन्यच्च-यद्यस्योपादानं तत्तस्मादभेदेन व्यवस्थितं,
यथा मृदो घटः, मातापितृचैतन्यं च सुतचैतन्यस्योपादानं ततः सुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादभेदेन व्यवतिष्ठते, तस्माद्
यत्किञ्चिदेतत्, तन्न भूतधर्मो भूतकार्यं वा चैतन्यं, किं त्वात्मनो गुण इति, तद्गुणस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्प्रत्यक्षसिद्ध
आत्मा, अनुमानसिद्धश्च, तच्चानुमानमिदं-रूपादीन्द्रियाणि विद्यमानप्रयोजकानि कर्मकरणत्वे सति ग्राह्यग्राहकरूप-

दनिवर्त्यविकारारम्भक, यथा वह्नि काष्ठे, इयामतामात्रमपि वह्निता कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ न निवर्त्तते, किञ्चित् निव-
 र्त्यविकारारम्भकं, यथा स एवाग्नि सुवर्णे, तथाहि—अग्निना कृता सुवर्णे द्रवता अग्निनिवृत्तौ निवर्त्तते, तत्र वाय्वा-
 दयो दोषा निवर्त्यविकारारम्भकाश्चिकित्साप्रयोगदर्शनात्, यदि पुनरनिवर्त्यविकारारम्भका भवेयुस्तर्हि न तद्विकार-
 निवर्त्तनाय चिकित्सा विधीयेत, वैफल्यप्रसङ्गात्, न च वाच्यं मरणात् प्राक्तनदोषा निवर्त्यविकारारम्भका मरणकाले
 त्वनिवर्त्यविकारारम्भका इति, एकस्य एकत्रैव निवर्त्यनिवर्त्यविकारारम्भकत्वायोगात्, नह्येकमेव तत्रैव निवर्त्यविका-
 रम्भकमनिवर्त्यविकारारम्भकं च भवितुमर्हति, तथा अदर्शनात्, ननु द्विविधो हि व्याधि—साध्योऽसाध्यश्च, तत्र
 साध्यो निवर्त्यः, तमेव चाधिकृत्य चिकित्सा फलवती, असाध्योऽनिवर्त्तनीय, न च साध्यासाध्यभेदेन व्याधिद्विविध्य-
 मप्रतीत, सकललोकप्रसिद्धत्वाद्, व्याधिश्च दोषवैयम्यकृतः, ततः कथं दोषाणा निवर्त्यानिवर्त्यविकारारम्भकत्वमनु-
 पपन्नमिति, तदप्यसत्, भवन्मतेनासाध्यव्याध्यनुपपत्ते, तथाहि—असाध्यता व्याधेः क्वचिदायुःक्षयात्, तथाहि—तस्मि-
 न्नैव व्याधौ समानेऽप्यौषधवैद्यसम्पर्के कश्चिन्म्रियते कश्चिन्न, क्वचिपुनः प्रतिकूलकर्मोदयात्, प्रतिकूलकर्मोदयजनितो
 हि श्चिन्नादिव्याधिरौषधसहस्रैरपि कश्चिदसाध्यो भवति, एतच्च द्विविधमपि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते सङ्गच्छते,
 न भवतो भूतमात्रतत्त्ववेदिनः, क्वचिपुनरसाध्यो व्याधिर्दोषकृतविकारनिवर्त्तनसमर्थस्यौषधस्याभावात् वैद्यस्य वा, वैद्यौ-
 षधसम्पर्कभावे हि व्याधि प्रसर्पन् सकलमप्यायुरुपक्रमते, ननु वैद्यौषधसम्पर्कभावादेवास्माकमपि पुनरुज्जीवनं न भवि-
 ष्यति, नहि तदस्ति किञ्चित् औषधं वैद्यो वा यत् पुनरुज्जीवयति, तदप्ययुक्तं, वैद्यौषधे हि दोषविकारनिवर्त्तनार्थमिच्छेते,

प्रमाण्यमभ्युपेय, सर्वज्ञमूलस्यावश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमार्हत्वाद्, अन्यथा सम्यक्प्रमाणाविभागापरिणते प्रेक्षाव-
त्ताक्षितिप्रसङ्गात्, अथ कथमेतत्प्रत्येयं यथाऽयमागम सर्वज्ञमूल इति ?, उच्यते, यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणानुमानेन च न
वाध्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोऽवसीयते सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासम्भवात्, ततस्तस्माद्यत्सिद्धं तत्सर्वं मुसि-
द्धम्, उक्तं च—दिदृष्टेण य इदृष्टेण य जमि विरोहो न जुज्झइ कहिचि । सो आगमो ततो जं नाण तं सम्मनाणति
॥ १ ॥ (धर्म० ५१९) ततः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वाद्देदप्रतिष्ठितत्वाच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतिपत्तव्यम्,
इह वेदपदोन्यासस्तेन वेदानां प्रमाणत्वेनाङ्गीकृतत्वात् ॥

छिन्नस्मि ससयस्मि अ जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पवइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥६०१॥
उक्तप्रमाणेन जिनेन-भगवता वर्द्धमानस्वामिना जरामरणाभ्यामुक्तलक्षणाभ्या विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन छिन्ने-
निराकृते संशये न इन्द्रभूतिः पञ्चभिः खण्डिकशतैः—छान्नशतैः सह श्रमणः प्रव्रजितः, प्रव्रजितः सन् साधुः संवृत्त इत्यर्थः, ॥

प्रथमो गणधर समाप्त

तं पवइअं सोढं धीओ आगच्छई अमरिसेणं । वच्चांमि णमाणेमी पराजिणिच्चा ण तं समणं ॥ ६०२ ॥
तं-इन्द्रभूतिः प्रव्रजितः श्रुत्वा द्वितीयः—खल्वग्निभूतिरत्रान्तरे अमर्येण प्राग्व्यावर्णितस्वरूपेण हेतुभूतेन आगच्छति भग-
वत्समीपं, केनाभिप्रायेणेत्याह—ब्रजामि, णमिति वाक्यालङ्कारे आनयामि, निजन्नातरमिन्द्रभूतिमिति गम्यते,
पराजित्य णमिति पूर्ववत् तं श्रमणमिन्द्रजालिककल्पमिति । पुनरपि किं चिन्तयन्नसावागत इत्याह—

त्वात्, ये कर्मकरणत्वे सति ग्राह्यग्राहकरूपे ते विद्यमानप्रयोजके, यथा सवशायपिण्डी, कर्मकरणरूपाणि च सन्ति
 ग्राह्यग्राहकरूपाणि रूपादीन्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति, न चेन्द्रियाणां स्वत उपलम्भकत्वं येन रूपादिग्रहण
 प्रति तेषां कर्तृत्वमेवोपगम्येत न करणत्वं, अचेतनत्वेन स्वत उपलम्भकृत्त्वायोगात्, तथा चात्र प्रयोग-यदचेतनं तन्नो-
 पलब्धं यथा घटः, अचेतनानि च द्रव्येन्द्रियाणि, न चायमसिद्धो हेतुः, यतः खलु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरण-
 रूपाणि, निर्वृत्युपकरणे च पुद्गलमये, पुद्गलमय च सर्वमचेतनं, पुद्गलानां काठिन्यावोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्म-
 त्वायोगात्, धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो, यथा काठिन्यं प्रति पृथिवी, यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्मधर्मिभाजो
 भवेत् ततः काठिन्यजलयोरपि स भवेत्, न च भवति, तस्मादचेतना-पुद्गलाः, तथा चोक्तम्—“बोहसभावममुतं विसय-
 परिच्छेयगं च चेतनं । विवरीयसहावाणि य भूयाणि जगप्यसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धम्मिधम्मभावो कहमेयसि अणवमु-
 यगमे य । अणुरुवत्ताभावे काठिन्नजलाणं किं न भवे ? ॥ २ ॥ (धर्मस ५०-५१) ततः स्वत उपलम्भकत्वाभावात्
 रूपादिग्रहणं प्रतीन्द्रियाणां करणभाव एव, न कर्तृभाव इति स्थितम् । अथवेदमनुमान-समोक्तमिदं शरीरं भोग्यत्वात्,
 स्थालस्थितौदनवत्, भोग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निवसता भुज्यमानत्वात्, द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाध-
 नप्रतिबन्धः, प्रतिबन्धसिद्धिर्दृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेति नोक्तलिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहरूपदोषावकाशः, आगमगम्योऽप्येव
 जीवः, तथा चागमः—“अणिदियगुणं जीव, दुन्नेय मसचक्खुणा । सिद्धा पस्सति सबन्नू, नाणसिद्धा य साहुणो ॥ १ ॥”
 (द०अ० ५-३४ भा) अत्र ज्ञानसिद्धा-साधवो-भवत्येकेवलिनः-त्रेप सुगम, न चागमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्य-

किं मन्ने अत्थि कम्मं ? उयाहु नत्थिच्चि ससओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥६०॥
 हे अग्निभूते ! गौतम ! त्वमेतत् मन्यसे-चिन्तयसि, यदुत कम्म-ज्ञानावरणीयादि किमस्ति उत नास्तीति ? नन्वयम-
 नुचितस्तव सशयः, यतोऽय सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिवन्धनः, तेषा च वेदपदानामर्थं सम्यक् न जानासि, यथा
 न जानासि तथा वक्ष्यामः, तेषामयमर्थो वक्ष्यमाणलक्षण इति गाथाक्षरार्थः । तानि च वेदपदान्यमूनि—“पुरुष एवेदं नि
 सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति यदेजति यद्वेदो यदु अन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य
 वाह्यत” इत्यादि, तथा ‘पुण्य पुण्येने’त्यादि, तेषामयमर्थस्तव चेतसि विपरिवर्तते-पुरुषः-आत्मा, एवकारोऽवधारणे, स च
 पुरुषातिरिक्तस्य कर्मप्रकृतीश्वरादेर्व्यवच्छेदार्थः, इदं-सर्वं प्रत्यक्षं वर्तमानं चेतनाचेतनस्वरूपं निमिति वाक्यालङ्कारे यद्भू-
 तम्-अतीतं यच्च भाव्य-भविष्यत्, मुक्तिसारावपि स एव, पुरुष इत्यर्थः, उतामृतत्वस्येशान इति, उतशब्दोऽपिशब्दार्थः,
 स च समुच्चये, अमृतत्वस्य च-अमरणभावस्य मोक्षस्य ईशानः-प्रभुः, यदन्नेनातिरोहतीति चशब्दस्य लुप्तस्य दर्शनाद्
 यश्चान्नेन-आहारेणातिरोहति-अतिशयेन वृद्धिमुपैति, तथा यत् एजति-चलति पश्चादि, यत् नेजति-न चलति पर्वतादि,
 अत्र एकारो न भवत्यार्षत्वात्, यद्दूरे मेवादि यदु अन्तिके उशब्दोऽवधारणे यदन्तिके-समीपे तत्सर्वं पुरुष एव, तथा
 यत् अन्त-मध्ये अस्य-चेतनाचेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्यास्य बाह्यं तत्सर्वं पुरुष एव, ततस्तदतिरिक्तस्य कर्मणः किल
 सत्ता दुःश्रद्धेयेति । तथा न प्रत्यक्षप्रमाणगम्यमिदं कर्म, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्य, तत्र प्रत्यक्षाप्रवृत्ते,
 नाप्यागमगम्यम्, आगमाना परस्परविरुद्धार्थभाषितया ग्रामाण्यायोगात्, अन्यच्च-अमूर्तं आत्मा मूर्तं च कर्म्मभिपुग-

छलिओ छलाइणा सो मन्ने माइदजालिओ वावि । को जाणइ कह वत्तं इत्ताहे वट्ठमाणी से ? ॥ १२७ भा० ॥
 दुर्जयत्तिभुवनस्यापि मज्जाता इन्द्रभूतिः, केवलमहमिदं मन्ये-छलादिना छलितोऽसौ तेन, स हि छलजातिनिग्रहस्या-
 नग्रहणनिपुण सम्भाव्यते, अथवा मायेन्द्रजालिकः कोऽपि निश्चितमसौ येन तस्यापि जगद्गुरोर्मद्वानुभूतिमैत चेत्,
 यदिवा को जानाति तयो किमपि वादस्थानं कथमपि वृत्त ? मत्तरोक्षत्वाद्, अत ऊर्ध्वं मयि तत्र गते 'से' तस्य छला-
 दिकुशलस्य मायेन्द्रजालकुशलस्य वा 'वट्ठमाणी'ति या काचित् वार्त्ता वर्त्तनी वा भविष्यति, ता द्रक्ष्यत्ययं समग्रोऽपि
 लोक इति गम्यते ॥ इदं च तेन तत्रागच्छता प्रोक्तम्—

सो पक्खंतरमेगंणि जाइ जइ मे तओ मि तस्सेव । सीसत्तं हुल्ल गओ वुत्तुं पत्तो जिणसगासं ॥ १२८ भा० ॥
 को जानाति तावदिन्द्रभूतिस्तेन कथमपि निर्जितः ? मम पुनरेकमपि पक्षान्तर-पक्षविशेषं स यदि याति, किमुक्तं
 भवति ?-मद्विहितस्य सहेतूदाहरणस्य पक्षविशेषस्य यद्युत्तरप्रदानेन कथमपि पार गच्छति ततो मीति वाक्यालङ्कारे तस्यैव
 श्रमणस्य शिष्यत्वेन गतोऽहं भवेयमिति उक्त्वा प्राप्तो जिनस्य-भगवतो महावीरस्य सकाश-समीपम् ॥ ततः किमित्याह—

आमट्ठो य जिणेण जाइजराभरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सब्बसुवदरिसीण ॥ ६०३ ॥
 हे अगिगमूति गोयम ! सागयसुत्ते जिणेण चित्तेह । नामंणि मे वियाणह, अहवा को मं न याणाइ ? ॥ १२९ भा० ॥
 जइ वा हिययगयं मे ससय मत्तेल्ल अहव छिदिज्जा । तो होल्ल विम्हओ मे इय चित्तेतो पुणो भणितो ॥ १३० भा० ॥
 इदं गाथात्रयमपि पूर्ववदेव ॥

किं मन्त्रे अतिथि कर्मम् ? उयाहु नतिथि ससओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥६०४॥
 हे अग्निभूते ! गौतम ! त्वमेतत् मन्यसे-चिन्तयसि, यदुत कर्म-ज्ञानावर्णीयादि किमस्ति उत नास्तीति ? नन्वयम-
 नुचितस्तव सशय, यतोऽय सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तेपा च वेदपदानामर्थ सम्यक् न जानासि, यथा
 न जानासि तथा वक्ष्यामः, तेपामयमर्थो वक्ष्यमाणलक्षणे इति गाथाक्षरार्थः । तानि च वेदपदान्यमूनि—“पुरुष एवेदं द्वि
 सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति यदेजति यद् दूरे यदु अन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य
 बाह्यत” इत्यादि, तथा ‘पुण्य-पुण्येने’त्यादि, तेपामयमर्थस्तव चेतसि विपरिवर्तते-पुरुष-आत्मा, एवकारोऽवधारणे, स च
 पुरुषातिरिक्तस्य कर्मप्रकृतीश्वरादेर्व्यवच्छेदार्थः, इदं-सर्वं प्रत्यक्षं वर्तमानं चेतनाचेतनस्वरूपं निमित्ति वाक्यालङ्कारे यद्भू-
 तम्-अतीत यच्च भाव्य-भविष्यत्, मुक्तिससारावपि स एव, पुरुष इत्यर्थः, उतामृतत्वस्येशान इति, उतशब्दोऽपिशब्दार्थः,
 स च समुच्चये, अमृतत्वस्य च-अमरणभावस्य मोक्षस्य ईशानः-प्रभुः, यदन्नेनातिरोहतीति चशब्दस्य लुप्तस्य दर्शनाद्
 यश्चाक्षेन-आहारेणातिरोहति-अतिशयेन वृद्धिमुपैति, तथा यत् एजति-चलति पश्वादि, यत् नेजति-न चलति पर्वतादि,
 अत्र प्रकारो न भवत्यार्पत्वात्, यद् दूरे मेवादि यदु अन्तिके उशब्दोऽवधारणे यदन्तिके-समीपे तत्सर्वं पुरुष एव, तथा
 यत् अन्त-मध्ये अस्य-चेतनाचेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्यास्य बाह्यं तत्सर्वं पुरुष एव, ततस्तदतिरिक्तस्य कर्मणः किल
 सत्ता दुःश्रद्धेयेति । तथा न प्रत्यक्षप्रमाणगम्यमिदं कर्म, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्य, तत्र प्रत्यक्षाप्रवृत्ते,
 नाप्यागमगम्यम्, आगमाना परस्परविरुद्धार्थभाषितया प्रामाण्यायोगात्, अन्यच्च-अमूर्त आत्मा मूर्तं च कर्मभिःपुण-

म्यते, ततः कथममूर्त्तस्य मूर्त्तेन सह संयोगः, सयुज्यमानता किल मूर्त्तानामेव धर्म इति प्रवादः, तथा कथममूर्त्तस्य मूर्त्तेन कर्मणाऽनुग्रहोपधातौ?, न खलु नभसश्चन्द्रनादिनोपग्रहो लकुटादिना चोपधातो भवति, अथ च श्रुतिषु कर्मसत्ता गीयते “पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा” ततो न विद्मः—किमस्ति कर्म किं वा नास्तीति तवाभिप्रायः, तत्र वेदपदानामर्थं न जानासि, चशब्दात् युक्ति भावार्थं च, तेषां हि वेदपदानामर्थमेकवाक्यतया व्यवस्थितोऽर्थः—इह त्रिनिधानि वेदवाक्यानि—कानिचिद् विधिवादपराणि कानिचिदर्थवादप्रधानानि अपराणि त्वनुवादपराणि, तत्र ‘अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम’ इत्यादीनि विधिवादपराणि, अर्थवादस्तु द्विधा—स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च, तत्र स्तुत्यर्थवादप्रधानानि यथा ‘स सर्ववित् यस्यैषा महिमा भुवि आदित्ये, ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्नि आत्मा सुप्रतिष्ठितस्तमक्षर वेदयते, अयं यस्तु सर्वज्ञः’ स सर्ववित् सर्वमेवाविशः’ इत्यादि, निन्दार्थवादप्रधानानि यथा ‘एष कः प्रयसो यज्ञो?, योऽग्निष्टोम, योऽन्नेन अनिष्ट्वा अन्येन यजते स गर्तमभ्यपत’ इत्यादि, अत्र पशुमेधादीना प्रथमं करणं निन्द्यते इत्ययं निन्दार्थवादः, ‘द्वादश मासाः संवत्सर अग्निरुणोऽग्निर्हिमस्य भेषज’मित्यादीनि त्वनुवादप्रधानानि, लोके प्रसिद्धस्यैवार्थस्य एतैरनुवादात्, पुरुष एवेदं त्रिभित्यादीन्यपि पुरुषस्तुतिपराणि, यदिवा जात्यादिमदत्यागायाद्धैतभावनाप्रतिपादकानि न कर्मसत्ताप्रतिषेधकानि, इत्थं धैतदङ्गीकर्त्तव्यं, न खल्वकर्मण आत्मनः कर्तृत्वोपपत्तिः, एकान्तशुद्धतया प्रवृत्तिनिवन्धनाभावात्, न च बान्धवं शरीरयान् खल्वीशान आरम्भ उपपत्तिमान्, स्वशरीरारम्भेऽपि तस्योक्तदोषानतिक्रमात्, अयं ब्रूये—अन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते, स च शरीरवान् सत्तारम्भक इति, तदप्यसम्यक्, तत्रापि विकल्पद्वयप्रवृत्ते, स ह्यन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते

स शरीरी अशरीरीति वा ? तत्र यद्याद्य पक्षस्ततः स शरीरी कथम् ? अन्येन तच्छरीरकरणमिति चेत् ननु तत्रापीयमेव
 वार्त्तेत्यनवस्थानुपपन्नं, अथाशरीरीति पक्षस्तदप्ययुक्तम्, अशरीरितया तस्याप्यारम्भकत्वायोगात्, स्यादेतद्-एष न.
 सिद्धान्तो यदा कर्मरहितस्याप्यात्मनः शरीरकरणेच्छोपजायते तदा शरीरमारभते, आत्मन सकलशक्तिसमन्वितत्वात्,
 अत एव मुक्तात्मनो न भूय शरीरित्वप्रसङ्गः, शरीरकरणेच्छाया एवाभावात्, तदप्यश्लील, शुद्धस्य सतो रागद्वेपरहित-
 तया शरीरकरणेच्छाया एवाप्रवृत्ते, मुक्तात्मवत्, ततः कर्मसिद्धितीय-पुरुषः कर्त्तेति न सर्वाणि वेदपदानि कर्मसत्ताप्रति-
 पेधकानि, न तत् कर्म प्रत्यक्षप्रमाणगोचरातिक्रान्तं, मया साक्षात्प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, नाप्यनुमानगोचरातीतं भवतो-
 ऽप्यनुमानसिद्धत्वात्, तच्चेदमनुमानं-शरीरान्तरपूर्वकं बालशरीरमिन्द्रियादिमन्वात् युवशरीरवत्, न च वाच्य
 जन्मान्तरानीतशरीरपूर्वकत्वस्यास्माभिरभ्युपगतत्वात्सिद्धसाध्याता, जन्मान्तरशरीरस्यापान्तरालगतवभावेन तत्पूर्वक-
 त्वायोगात्, तस्मात्कर्मणशरीरपूर्वकं बालशरीरमिति सिद्धं कर्म, अन्यथा प्रतिनियतदेवस्थानगर्भप्राधिर्नरपश्चादिरू-
 पेण वैचित्र्यं वा नोपपत्तिमत्, नियामकाभावात्, उक्तं च-“आत्मत्वेनाविशिष्टस्य, वैचित्र्यं तस्य यद्वशात् । नरादिरूप
 तच्चित्रमदृष्ट कर्मसंज्ञकम् ॥ १ ॥” अथ स्वभाव एव नियामको वैचित्र्यस्य न कर्ममिति कर्ममसिद्धिः, तदप्यनुपपन्नं, विकल्पा-
 भ्यामयोगात्, स हि स्वभावो वस्तुविशेषो वा स्यात् वस्तुधर्मो वा ? न तावत् वस्तुविशेषस्तस्याप्रामाणिकत्वात्, नहि स वस्तु-
 विशेषः प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धो नाप्यनुमानसिद्धो न चाप्यागमगम्य इत्यप्रमाणक एव, अन्यच्च-स वस्तुविशेषो मूर्त्तौ वा अमूर्त्तौ
 वा ? यदि मूर्त्त कर्मणोऽस्य न कश्चिद्भेदोऽन्यत्र सन्नाभेदात्, भवता हि वस्तुविशेष इति व्यवहियते मया तु कर्ममिति,

म्यते, ततः कथममूर्त्तस्य मूर्त्तेन सह सयोग, सयुज्यमानता किल मूर्त्तानामेव धर्म इति प्रवाद, तथा कथममूर्त्तस्य मूर्त्तेन कर्मणाऽनुग्रहोपधातौ?, न खलु नभसश्चन्दनादिनोपग्रहो लकुटादिना चोपधातो भवति, अथ च श्रुतिषु कर्ममत्ता गीयते “पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा” ततो न विद्म—किमस्ति कर्म किं वा नास्तीति तत्राभिप्रायः, तत्र वेदपदानामर्थं न जानासि, चशब्दात् युक्ति भावार्थं च, तेषां हि वेदपदानामयमेकवाक्यतया व्यवस्थितोऽर्थः—इह त्रिभि-
 धानि वेदवाक्यानि—कानिचिद् विधिवादपराणि कानिचिदर्थवादप्रधानानि अपराणि त्वनुवादपराणि, तत्र ‘अग्निहोत्र जुहुया-
 त्व्यर्गकाम’ इत्यादीनि विधिवादपराणि, अर्थवादस्तु द्विधा—स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च, तत्र स्तुत्यर्थवादप्रधानानि यथा
 ‘स सर्वयित् यस्यैषा महिमा भुवि आदित्ये, ब्रह्मपुरे ह्येष न्योन्नि आत्मा सुप्रतिष्ठितस्तमक्षर वेदयते, अथ यस्तु सर्वज्ञ स
 सर्वयित् सर्वमेवाविश’ इत्यादि, निन्दार्थवादप्रधानानि यथा ‘एष क प्रथमो यज्ञो?, योऽग्निष्टोम, योऽन्नेन अनिष्टा अन्येन
 यजते स गर्तमभ्यपत’ इत्यादि, अत्र पशुमेधादीना प्रथमं करण निन्द्यते इत्ययं निन्दार्थवादः, ‘द्वादश मासाः सवत्सरः
 अग्निरुणोऽग्निर्हिमस्य भेषज’मित्यादीनि त्वनुवादप्रधानानि, लोके प्रसिद्धस्यैवार्थस्य एतैरनुवादात्, पुरुष एवेदं भिमि-
 त्यादीन्यपि पुरुषस्तुतिपराणि, यदिवा जात्यादिमदत्यागायाद्वैतभावनाप्रतिपादकानि न कर्मसत्ताप्रतिषेधकानि, इत्थं
 चैतदङ्गीकर्त्तव्यं, न खल्वकर्मण आत्मनः कर्तृत्वोपपत्तिः, एकान्तशुद्धतया प्रवृत्तिनिवन्धनाभावात्, न च वाच्यं शरीर-
 यान् खल्वीशान आरम्भ उपपत्तिमान्, स्वशरीरारम्भेऽपि तस्योक्तोदोषानतिक्रमात्, अथ ब्रूये—अन्यस्तत्शरीरारम्भाय
 व्याप्रियते, स च शरीरवान् सत्तारम्भक इति, तदप्यसम्यक्, तत्रापि विकल्पद्वयप्रवृत्ते, स ह्यन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते

स शरीरी अशरीरीति वा ? तत्र यद्याद्य. पक्षस्ततः स शरीरी कथम् ? अन्येन तच्छरीरकरणादिति चेत् ननु तत्रापीयमेव
वार्त्तेत्यनवस्थानुपपन्नं, अथाशरीरीति पक्षस्तदप्ययुक्तम्, अशरीरितया तस्याप्यारम्भकत्वायोगात्, स्यादेतद्-एष नः
सिद्धान्तो यदा कर्मरहितस्याप्यात्मनः शरीरकरणेच्छोपजायते तदा शरीरमारभते, आत्मनः सकलशक्तिसमन्वितत्वात्,
अत एव मुक्तात्मनो न भूय शरीरित्वप्रसङ्गः, शरीरकरणेच्छाया एवाभावात्, तदप्यश्लीलं, शुद्धस्य सतो रागद्वेषरहित-
तया शरीरकरणेच्छाया एवाप्रवृत्तेः, मुक्तात्मवत्, ततः कर्मसद्वितीयं पुरुषः कर्त्तेति न सर्वाणि वेदपदानि कर्मसत्ताप्रति-
षेधकानि, न तत् कर्म प्रत्यक्षप्रमाणगोचरातिक्रान्तं, मया साक्षात्प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, नाप्यनुमानगोचरातीतं भवतो-
ऽप्यनुमानसिद्धत्वात्, तच्चेदमनुमानं-शरीरान्तरपूर्वकं बालशरीरमिन्द्रियादिमत्त्वात् युवशरीरवत्, न च बाल्यं
जन्मान्तरानीतशरीरपूर्वकत्वं तस्यास्माभिरभ्युपगतत्वासिद्धसाध्या, जन्मान्तरशरीरस्यापान्तरालगतावभावेन तत्पूर्वक-
त्वायोगात्, तस्मात्कर्मणशरीरपूर्वकं बालशरीरमिति सिद्धं कर्म, अन्यथा प्रतिनियतदेशस्थानगर्भप्राप्तिर्नरपश्चादिरू-
पेण वैचित्र्यं वा नोपपत्तिमत्, नियामकाभावात्, उक्तं च-“आत्मत्वेनाविशिष्टस्य, वैचित्र्यं तस्य यद्वशात् । नरादिरूप
तच्चित्रमदृष्टं कर्मसंज्ञकम् ॥ १ ॥” अथ स्वभाव एव नियामको वैचित्र्यस्य न कर्ममिति कर्ममोसिद्धिः, तदप्यनुपपन्नं, विकल्पा-
भ्यामयोगात्, स हि स्वभावो वस्तुविशेषो वा स्यात् वस्तुधर्मो वा ? न तावत् वस्तुविशेषस्तस्याप्रामाणिकत्वात्, न हि स वस्तु-
विशेषः प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धो नाप्यनुमानसिद्धो न चाप्यागमगम्य इत्यप्रमाणक एव, अन्यच्च-स वस्तुविशेषो मूर्त्तौ वा अमूर्त्तौ
वा ? यदि मूर्त्तः कर्मणोऽस्य न कश्चिद्भेदोऽन्यत्र सज्ञाभेदात्, भवता हि वस्तुविशेष इति व्यवह्रियते मया तु कर्ममिति,

अयामूर्त्तौ न तर्हि वैचित्र्यहेतुर्देहकारणं च अमूर्त्तत्वात् गगनवत्, अथ वस्तुधर्मः स्वभाव इति पक्षस्तत्रापि विकल्पद्वयं,
 स ह्यात्माख्यवस्तुधर्मो वा स्याद्वस्त्यन्तरधर्मो वा?, तत्रात्माख्यवस्तुधर्मत्वे देहादिकारणानुपपत्तिरमूर्त्तत्वात् गगनवत्,
 वस्त्यन्तरधर्मत्वेऽपि विकल्पयुगलप्रवेश, तद्धि वस्त्यन्तरममूर्त्तं वा स्यान्मूर्त्तं वा?, अमूर्त्तत्वे तद्धर्मोऽध्यमूर्त्त इति पूर्व-
 पक्षे देहादिकारणत्वायोगः, अथ मूर्त्तं तर्हि स मूर्त्तवस्तुधर्मः पुद्गलपर्याय एवान्यस्य मूर्त्तजस्तुधर्मत्वायोगात्, कर्मपि
 च पुद्गलपर्यायानन्यरूपमिति कर्मसिद्धिः। अन्यच्च-समानेऽपि च सेवाधारम्भे समानेऽपि च स्वामिचित्तपरिज्ञानादि-
 रूपे तदुपाये यः खलु परस्परं मनुष्याणां फलभेद स हेतुन्तर विना न युक्तिमिति, कारणभेदमन्तरेण कार्यभेदायो-
 गात्, ततो यदेव तत्र किञ्चनपि हेत्वन्तरं तत्कर्ममिति प्रतिपत्तव्यम्, उक्तञ्च—“तथा तुल्येऽपि चारम्भे, सदुपायेऽपि
 यो नृणाम्। फलभेद स युक्तो न, युक्त्या हेत्वन्तरं विना ॥ १ ॥ तस्मादवश्यमेष्टव्यमत्र हेतुन्तरं परं । तदेवाहृष्टमि-
 त्याहुरन्ये शास्त्रकृतश्रमाः ॥ २ ॥ (शास्त्रवा०) आगमगम्यं चैतत्, ‘पुण्य-पुण्येन कर्मणा, पाप-पापेन कर्मणे’ति श्रुति-
 वचनप्रामाण्यात्, अथ कर्मास्तीति प्रतीमः, तच्च कर्म पुद्गलस्वरूपं नामूर्त्तमिति कथं प्रतिपत्तव्यम्?, उच्यते, अमू-
 र्तत्वे सति तत्, सकाशादात्मनामनुग्रहोपधातासम्भवादकाशादिवत्, न स्वल्पाकाशमात्मनामनुग्रहमुपधात वा विधातु-
 मलममूर्त्तत्वादेवं कर्मपि स्यात्, एतेन यदवोचन् सौगता-चासना कर्मेति, तदपि प्रतिक्षिप्तम्, चासनाया अमूर्त्तत्वे-
 नोपदोषानतिक्रमात्, उक्तं च—“अन्ने च अमुत्तं चिय (केई अमुत्तमेन उ) कम्मं मज्झति वासणारुव । त च न
 जुज्झइ तत्तो उवधायाणुगहाभावा ॥ १ ॥ नागास उवधाय अणुगहं वाणि कुणइ सत्ताणमित्यादि” (धर्म ६२७-८) अन्यच्च—

वासना नाम वासकसम्पर्कनिबन्धना यथा तिलादौ गन्धवासना मालतीपुष्पादिसम्पर्कहेतुका, ततो यदि बोधसताने वासना रागादिहेतुरभ्युपगम्यते तर्ह्यवश्य बोधातिरिक्त किञ्चिद्वासकमभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथा वासनानुपपत्तेः, तथा च सति सिद्ध नः पौद्गलिक कर्म, उक्तं च—“वासनाऽप्यन्यसम्यग्गन्ध, विना नैवोपपद्यते । पुष्पादिगन्धवैकल्ये, तिलादौ नेष्यते यत ॥ १ ॥ बोधसान्नातिरिक्त तु, वासकं किञ्चिदिष्यताम् । मुख्यं तदेव न. कर्म, न युक्ता वासनाऽन्यथा ॥ २ ॥ (शास्त्रवा) ये पुनरपरे प्राहुरात्मशक्तिरूप कर्मेति त एव प्रष्टव्या—सा शक्तिरात्मनः स्वाभाविकी उतान्यसम्पर्कसमुद्भवा ? , तत्र यद्याद्य. पक्षस्तदा मोक्षाभावप्रसङ्गः, आत्मस्वरूपस्यैव तस्या शक्तेरपनेतुमशक्यत्वात्, अन्यथानिरुपाधिकात्मानुपपत्तेः, आत्माख्यवस्तुधर्मस्वभावोक्तोपानुपद्भस्तु तदवश्य एव, अथ द्वितीयः पक्षः, तथा च सति यस्योपाधे सम्पर्कवशात् सा शक्तिरात्मनो नारकादिभवध्वमणरूपा समुदपादि तदेवास्माकं पौद्गलिकं कर्मेति न काचित्क्षतिः । यद्युक्तम् ‘अन्यच्चाभूतं आत्मा भूतं च कर्मे’त्यादि, तदध्यसम्यक्, अभूर्त्तस्याप्याकाशस्य भूतेन घटादिना सह यदिया द्रव्यस्य पराभिप्रायेणामूर्त्तया क्रियया सह सयोगभावात्, उक्तं च—“मुत्तस्तामुत्तिमया जीवेण कहं हवेज्ज संवधो ? । सोम ! घटस्सव नभसा जह वा दधस्स किरियाए ॥ १ ॥” (वि १६३५) तथा अभूर्त्तस्याप्यात्मनो भूतकर्मकृतावनुग्रहो पघातावविरुद्धौ, विज्ञानस्य ब्राह्मणैपध्यादिमदिरापानादिभिरनुग्रहोपघातदर्शनात्, आह च—“मुत्तेणामुत्तिमतो उवघायाणुगगहो कहं होज्जा ? । जह विज्जाणाईण मदिरापणोसहाईहि ॥ १ ॥” (वि १६३७) एवं भगवताऽभिहितेऽग्निभूतिः किं कृतवानित्याह—

छिन्नंमि संसयंमी जाइजरामरणविष्णुक्केण । सो समणो पवइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ६०५ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।
द्वितीयो गणधरः समाप्तः ॥

अथ तृतीयस्य गणधरस्य वायुभूतेर्वक्तव्यतामभिधित्सुराह—

ते पवइए सोजं तइओ आगच्छई जिणसगासं । वचामि ण वन्दामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६०६ ॥
तौ इन्द्रभूत्यग्निभूती प्रव्रजितौ श्रुत्वा तृतीयो-वायुभूतिनामा द्विजोपाध्यायो जिनसकाशमागच्छति, सातिशयनिज-
यन्धुद्वयनिष्क्रमणाकर्णनादपगताभिमानो भगवति सञ्जातसर्वज्ञप्रत्यय सन्नेवमवाधारयत्-व्रजामि ण इति वाक्यालङ्कारे
तथा वन्दे भगवन्त वन्दित्वा पर्युपासे इति ॥ अपर च कि विकल्प्य समागतोऽसावित्याह—

सीसत्तेणोवगया संपइ इंदग्गिभूहणो जरस । तिहुअणकयप्पणामो स महाभागोऽभिगमणिज्जो ॥ १३१ भा० ॥
तदभिगमवंदनमसणाइणा हुज्ज पूअपावोऽहं । बुच्छिन्नसंसओ वा बुत्तुं पत्तो जिणसगास ॥ १३२ भा० ॥
गाथाद्वयमपि सुगम, पूतपायो-विशुद्धपापोऽपगतपाप इत्यर्थः ॥ तत किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेण जाइजरामरणविष्णुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सबन्नूसधदरिसीण ॥ ६०७ ॥
अस्या व्याख्या प्रागिव ॥ इत्थं सगौरवमाभाषितोऽपि भगवता सकलत्रैलोक्यातिशायिनीं तस्य रूपादिसमृद्धिमभिस-
मीक्ष्य क्षोभादसमर्थो हृद्गत सशयं प्रष्टु विस्मयाचूष्णीमाश्रितः पुनरप्युक्तः, किमित्याह—

तज्जीवतस्सरीरति ससओ नवि अ पुच्छसे किचि । वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६०८ ॥
हे आयुष्मन् !—वायुभूते ! तवाय सशयो, यदुत—स एव जीवस्तदेव च शरीरमिति, नापि च पृच्छसि किञ्चित्
विदितशेषतत्त्व महक्षण क्षोभात्, अय च सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तेषा च वेदपदानामर्थं न जानासि
तेन सशय कुरूपे, तेषा च तव संशयनिबन्धनाना वेदपदानामयमर्थो—वक्ष्यमाण इति गाथार्थ । तानि चामूनि परस्प-
रविरुद्धानि वेदपदानि—‘विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति’ इत्यादि,
तथा—‘सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येव ब्रह्मचर्येण नित्य ज्योतिर्मयो हि शुद्धो य पश्यन्ति धीरा यतयः सयतात्मान’ इत्यादि
च, एतेषा चायमर्थस्तव बुद्धौ प्रतिभासते—न देहात्मनोर्भेदसंज्ञास्ति, विज्ञानघनेत्यादीना व्याख्या पूर्ववत्, नवरं न प्रेत्य
संज्ञाऽस्ति भूतसमुदयमात्रधर्मत्वाच्चैतन्यस्य, तेन चामूनि किल शरीरातिरिक्तात्मोच्छेदपराणि वर्तन्ते, ‘सत्येन लभ्य-
स्तपसा ह्येव’ इत्यादीनि तु देहातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि ततः सशयः, युक्ता च भूतसमुदायमात्रधर्मता चेतनायाः, तस्या
भूतसमुदायमात्र एवोपलम्भात् गौरवादिवत्, प्रत्यक्षादिप्रमाणगेचरातिक्रान्तश्च देहातिरिक्त आत्मा इति, तत्र वेदपदाना चार्थ
न जानासि, चशब्दात् युक्तिहृदये च, तेषामयमर्थः—तत्र विज्ञानघनेत्यादीना वेदपदानामर्थः प्रागेव व्याख्यातः, सत्येन
लभ्य इत्यादीनि तु सुप्रतीतानि भूतातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि, तथाहि—सत्येन—सत्यवचनेन तपसा—अनशनादिरूपेण
ब्रह्मचर्येण च स्फुट नित्य—नियमेन ज्योतिर्मयो—ज्ञानमयः शुद्धो भवति, यं तथाभूतमात्मान धीराः—परमज्ञानकलिता
यतयो—महर्षयः सयतात्मानो—ध्यानैकनिपण्णाः पश्यन्ति, न च चेतनाया भूतसमुदायमात्र एवोपलम्भात् भूतधर्मता,

विलक्षणतया तस्या मूर्त्तत्वायोगात्, एतच्च प्रागेव भावितम्, न च तस्मिन् सत्येवोपलम्भस्तद्धर्मत्वानुमानायालं, व्यभि-
चारदर्शनात्, तथाहि-स्पर्शं सत्येन रूपादय उपलभ्यन्ते, न च तेषा तद्धर्ममतेति, तत शरीरातिरिक्तात्माप्यपदाय-
धर्मश्चेतनेति स्थित, प्रत्यक्षसिद्धोऽध्येय आत्मा, तद्गुणस्यावग्रहादिज्ञानस्य स्पष्टसमेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्, अनुमानगम्योऽपि,
तद्येदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तुदेवदत्तवत्, इह
स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्त, व्याप्यव्यापकभावश्चानयो प्रत्यक्षेणैव प्रतिपन्नः, तथाहि-योऽर्थोऽनुभूत स स्मर्यते न
शेषस्तथा स्वसर्वेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतेः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणं, अननुभूते हि विषये यदि स्मरण भवेत् ततो-
ऽननुभूतत्वाविशेषात् खरविपाणादेरपि स्मरणप्रसक्तिरित्यतिप्रसङ्गः, विवक्षिते देहे विवक्षितेषु च इन्द्रियेषु सत्सूपलभ्यो
योऽर्थः स भवान्तरे तद्विगमेऽपि जातिस्मरणे स्मर्यते, ततोऽयं तस्यार्थस्योपलम्भको देहातिरिक्त आत्मा प्रतिपत्तव्यो,
न तन्मात्र, तन्मात्रत्वे तद्विगमे तदुपलब्धार्थानुस्मरणायोगात्, अधिकृतदेहेन्द्रियमात्रेण तस्यानुपलब्धत्वादिति, आग-
मगम्यता त्वस्य सुप्रसिद्धैव, सत्येन लभ्य इत्यादिवेदप्रमाणाभ्युपगमात् । एव भगवता व्याकृते स किं कृतवान्? इत्याह-

छिन्नमि संसयंभी जाइजरामरणविष्णुमुक्केण । सो समणो पवइतो पंचहि सह खडियसएहि ॥ ३०९ ॥

अस्या व्याख्या पूर्ववत् । प्रथमगणधरादिदं नानात्वं-तस्य जीवसत्ताया सशय, अस्य तु शरीरातिरिक्ते खल्वात्मनि,
न तु तत्सत्तायामिति ।

तृतीयो गणधर समाप्त ॥

सम्प्रति चतुर्थस्य गणधरस्य वक्तव्यतामभिधितुराह—

ते पवइए सोउं विअत्त आगच्छई जिणसगासं । वच्चांमि ण वंद्दामि वदित्ता पज्जुवासांमि ॥ ६१० ॥
तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा व्यक्तो नाम चतुर्थो गणधरो जिनसकाश-भगवत्समीपं आगच्छति,
केनाध्यवसायेनेत्याह—ब्रजामि णमिति वाक्यालङ्कारे वन्दे भगवन्तं वर्जमानस्वामिन, वन्दित्वा च पर्युपास इति ॥ एवं-
भूतेन च सङ्कल्पेन गत्वा भगवन्तं प्रणम्य तत्पादान्तिके भगवत्सम्पदुपलब्ध्या विस्मयोत्फुल्लनयनस्तस्यौ । अत्रान्तरे—
आभट्ठो अ जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सच्चञ्चसच्चदरिस्सीणं ॥ ६११ ॥

अस्या अपि व्याख्या पूर्ववत् ॥ आभाज्य च भगवता किमुक्तोऽयमित्याह—

किं मन्ने पंच भूआ अत्थि नत्थित्ति ससओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६१२ ॥
किं पञ्च भूतानि-पृथिव्यादीनि सन्ति किं वा न सन्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत् । अयं च सशयस्तव विरु-
द्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तानि चामूनि वेदपदानि, 'स्वमोपमं वै सकलमित्येव ब्रह्मविधिरञ्जसा विज्ञेय' इत्यादि, तथा
'द्यावा पृथिवी' इत्यादि, तथा "पृथिवी देवता आपो देवता" इत्यादि, तेषां च वेदपदानामयमर्थं तव प्रतिभासते-स्वमो-
पमं-स्वप्नसदृशं वै निपातोऽवधारणे सकलम्-अक्षेपं जगदित्येव ब्रह्मविधिः—परमार्थप्रकारः अञ्जसा-प्रगुणेन न्यायेन
विज्ञेयो-ज्ञातव्यः, एवमादीनि किल वेदपदानि भूतनिहवपराणि, 'द्यावा पृथिवी'त्यादीनि तु सत्ताप्रतिपादकानि, ततः
सशयः, तथा एवं ते चित्तविभ्रमो यथा भूताभाव एव समीचीनस्तेषां प्रमाणेनाग्रहणात्, तथाहि—चक्षुरादिवि-

विलक्षणतया तस्या मूर्त्तत्वायोगात्, एतच्च प्रागेव भावितम्, न च तस्मिन् सत्येवोपलम्भस्तद्धर्मत्वानुमानायालं, व्यभि-
चारदर्शनात्, तथाहि-स्पर्शे सत्येव रूपादय उपलभ्यन्ते, न च तेषा तद्धर्मतेति, तत शरीरातिरिक्तामाह्वयपदार्थ-
धर्मश्चेतनेति स्थित, प्रत्यक्षसिद्धोऽप्येव आत्मा, तद्गुणस्याग्रहादिज्ञानस्य स्पष्टसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्, अनुमानगम्योऽपि,
तच्चेद-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तृदेवदत्तवत्, इह
स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्त, व्याप्यव्यापकभावश्चानयोः प्रत्यक्षेणैव प्रतिपन्नः, तथाहि—योऽर्थोऽनुभूतः स स्मर्यते न
शेषस्तथा स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतेः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो वाचकं प्रमाणं, अननुभूते हि विषये यदि स्मरण भवेत् ततो-
ऽननुभूतत्वाविशेषात् खरविषाणादेरपि स्मरणप्रसक्तिरित्यतिप्रसङ्गः, विवक्षिते देहे विवक्षितेषु च इन्द्रियेषु सत्सूपलभ्यो
योऽर्थः स भवान्तरे तद्विगमेऽपि जातिस्मरणे स्मर्यते, ततोऽग्रहं तत्सार्थस्योपलम्भको देहातिरिक्त आत्मा प्रतिपत्तव्यो,
न तन्मात्र, तन्मात्रत्वे तद्विगमे तदुपलब्धार्थानुस्मरणायोगात्, अधिकृतदेहेन्द्रियमात्रेण तस्यानुपलब्धत्वादिति, आग-
मगम्यता त्वस्य सुप्रसिद्धैव, सत्येन लभ्य इत्यादिवेदप्रमाणाभ्युपगमात् । एव भगवता व्याकृते स किं कृतवान् ! इत्याह—

छिन्नमि संसयमी जाइजरामरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइतो पचहिं सह खडियसएहिं ॥ ३०९ ॥

अस्या न्याख्या पूर्ववत् । प्रथमगणधरादिदं नानात्वं—तस्य जीवसत्ताया सशयः, अस्य तु शरीरातिरिक्ते खल्वात्मनि,
न तु तत्सत्तायामिति ।

तृतीयो गणधर समाप्त ॥

सम्प्रति चतुर्थस्य गणधरस्य वक्तव्यतामभिधितुराह—

ते पवइए सोउं विअत्त आगच्छई जिणसगासं । वच्चामि ण वंदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६१० ॥
तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा व्यक्तो नाम चतुर्थो गणधरो जिनसकाश-भगवत्समीप आगच्छति,
केनाध्यवसायेनेत्याह—व्रजामि णमिति वाक्यालङ्कारे वन्दे भगवन्तं वर्द्धमानस्वामिनं, वन्दित्वा च पर्युपास इति ॥ एवं—
भूतेन च सङ्कल्पेन गत्वा भगवन्तं प्रणम्य तत्पादान्तिके भगवत्सम्पदुपलब्ध्या विस्मयोत्फुल्लनयनस्तस्थौ । अत्रान्तरे—
आभट्ठो अ जिणेणं जाइजरा मरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवन्नू सवदरिसीणं ॥ ६११ ॥

अस्या अपि व्याख्या पूर्ववत् ॥ आभाव्य च भगवता किमुकोऽयमित्याह—

किं मन्ने पंच भूआ अत्थि नत्थित्ति ससओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६१२ ॥
किं पञ्च भूतानि-पृथिव्यादीनि सन्ति किं वा न सन्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत् । अयं च सशयस्तव विरु-
द्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तानि चामूनि वेदपदानि, 'स्वप्नोपमं वै सकलमित्येव ब्रह्मनिधिरञ्जसा विज्ञेय' इत्यादि, तथा
'द्यावा पृथिवी' इत्यादि, तथा "पृथिवी देवता आपो देवता" इत्यादि, तेषां च वेदपदानामयमर्थं तव प्रतिभासते-स्वप्नो-
पमं-स्वप्नसदृशं वै निपातोऽवधारणे सकलम्-अशेषं जगदित्येव ब्रह्मविधिः—परमार्थप्रकारः । अञ्जसा-प्रगुणेन न्यायेन
विज्ञेयो-ज्ञातव्यः, एवमादीनि किल वेदपदानि भूतनिहवपराणि, 'द्यावा पृथिवी' त्यादीनि तु सत्ताप्रतिपादकानि, ततः
सशयः, तथा एवं ते चित्तविभ्रमो यथा भूताभाव एव समीचीनस्तेषां प्रमाणेनाग्रहणात्, तथाहि—चक्षुरादिनि-

विलक्षणतया तस्या मूर्तत्यायोगात्, एतच्च प्रागेव भावितम्, न च तस्मिन् सत्ये गोपलम्भस्तद्धर्मत्वानुमानायाऽलं, व्यभि-
चारदर्शनात्, तथाहि-स्पर्शं सत्येन रूपादय उपलभ्यन्ते, न च तेषा तद्धर्ममिति, तत शरीरातिरिक्तात्माग्यपदार्थ-
धर्मश्चेतनेति स्थित, प्रत्यक्षसिद्धोऽप्येव आत्मा, तद्गुणस्याग्रहादिज्ञानस्य स्पष्टसेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्, अनुमानगम्योऽपि,
तच्चेद-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तव्यदत्तत्वात्, इह
स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्त, व्याप्यव्यापकभावश्चानयो. प्रत्यक्षेणैव प्रतिपन्नः, तथाहि-योऽर्थोऽनुभूतः स स्मर्यते न
शेषस्तथा स्वसेवेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतेः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणं, अननुभूते हि विषये यदि स्मरण भवेत् ततो-
ऽननुभूतत्वाविशेषात् खरविषाणादेरपि स्मरणप्रसक्तिरित्यतिप्रसङ्गः, विवक्षिते देहे विवक्षितेषु च इन्द्रियेषु सत्सूपलभ्यो
योऽर्थः स भवान्तरे तद्विगमेऽपि जातिस्मरणे स्मर्यते, ततोऽगम्य तस्यार्थस्योपलम्भको देहातिरिक्त आत्मा प्रतिपत्तव्यो,
न तन्मात्र, तन्मात्रत्वे तद्विगमे तदुपलब्धार्थानुस्मरणायोगात्, अधिकृतदेहेन्द्रियमानेन तस्यानुपलब्धत्वादिति, आग-
मगम्यता त्वस्य सुप्रसिद्धैव, सत्येन लभ्य इत्यादिवेदप्रमाणाभ्युपगमात्। एव भगवता व्याकृते स किं कृतवान्? इत्याह-

छिन्नमि संसयमी जाह्नजरा मरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइतो पंचहि सह खड्डियसएहि ॥ ६०९ ॥

अस्या व्याख्या पूर्ववत् । प्रथमगणधरादिदं नानात्वं-तस्य जीवसत्ताया सशय, अस्य तु शरीरातिरिक्ते खल्वात्मनि,
न तु तत्सत्तायामिति ।

द्वितीयो गणधर समाप्तः ॥

समवायस्यैवासिद्धत्वात्, न खलु वस्तुद्वयापान्तरालवर्ती तत्सम्बन्धनिबन्धनभूतो जलुकल्प क्वचित्समवायो नाम पदार्थ
प्रत्यक्षादिप्रमाणविषयोऽस्ति ततः कथं तमस्तित्वेन मन्यामहे?, अन्यच्च—सोऽपि समवाय स्वसमवायिषु कथं वर्तते इति वाच्यं,
तदन्यसमवायवलादिति चेत्, ननु तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्थानुपक्तिः, अथ स्वपरोभयसम्बन्धस्वभाव समवायो यथा
स्वपरप्रकाशधर्मा प्रदीपः, तेनात्मानं स्वसमवायिभिः सह सम्बन्धयति स्वसमवायिनश्च परस्परमिति, तदप्यमनोरमः,
विकल्पयुगलानतिक्रमात्, तथाहि—तौ हि स्वभावौ समवायाद्भिन्नौ वा स्यात् अभिन्नौ वा?, यद्याद्य पक्षस्ततो न समवायस्य
तौ, सम्बन्धाभावात्, वस्त्वन्तरधर्मवत्, अथाभिन्नौ ततः समवाय एव तौ, तदव्यतिरिक्तत्वात् तत्स्वरूपवत्, कुतः स्वभाव-
द्वयकल्पनेति भूतविषयप्रमाणाभावः, एव विश्रमे स्फुटीकृते भगवानुत्तरमाह—वेदपदानामर्थं न जानासि, वशब्दात्
युक्ति भावार्थं च, तत्र तव सशयनिबन्धनानां वेदपदानामयमर्थः—स्वप्नोपमं वै सकलमित्यादीनि अध्यात्मचिन्ताया
मणिक्कनकाङ्गनादिसयोगस्य अनियतत्वात् अस्थिरत्वात् विपाककटुकत्वात् आस्थानिवृत्तिपराणि, न तु तदत्यन्ताभावप्रति-
पादकानि, द्यावा पृथिवीत्यादीनि तु भूतसत्ताप्रतिपादकानि भवतोऽपि प्रतीतानि, ततो वेदसिद्धा सिद्धा भूताना
सत्ता, यदप्युक्त-भूताभाव एव समीचीनत्वेना प्रमाणेनाग्रहणादित्यादि तदप्यसम्यक्, भूतानां प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्ध-
त्वात्, तथाहि—द्विविध परमाणूनां रूपं—साधारणमसाधारणं च, तत्र यदसाधारणं रूपं तेन चाधुपविज्ञानेन न ते प्रति-
भासन्ते, साधारणेन तु रूपेण प्रतिभासन्त एव, न च वाच्यं—साधारणं रूपं नास्त्येव, तदभावे खल्वेकपरमाणुव्यतिरे-
केणान्येषामपरमाणुत्वप्रसङ्गात्, परमाणुत्वेनापि तुल्यरूपत्वाभावाद्, अन्यथाऽसदभ्युपगमप्रसक्तः, अथ यदेतत्परमा-

ज्ञानस्यालम्बनं परमाणवो वा स्युः परमाणुसमूहो वाऽवयवी वा ? तत्र न तावत्परमाणवस्तैपामिन्द्रियविज्ञाने प्रतिभा-
 साभावात्, न खलु चाक्षुषे विज्ञाने परस्परविशकलिताः परमाणव प्रतिभासन्ते, नापि समूहः, समूहो हि नाम द्वित्रा-
 दिपरमाणूनां सयोगः, स चानुपपन्न एव, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—परमाणूनां सयोगो देशतो वा स्यात्
 सर्वात्मना वा ? तत्र न तावद्देशेन, परमाणोर्देशाभावाद्, अन्यथा परमाणुत्वक्षते, परमोऽणु परमाणुरिति व्युत्पत्तेः,
 अथ सर्वात्मना पक्षस्तर्हि परमाणो प्रवेशादणुमात्रप्रसक्तिः, तथा च पठन्ति—“सजोगोऽवि य तेसिं देसेण सयहा
 य होज्जा हि । देसेण कहमणुत्त ? अणुमेत्त सवहा भवणे ॥ १ ॥ (धर्म ६५१) अयं द्रूपे—परस्परं प्रत्यासन्नत्वमात्रमेवात्र सयोग-
 समूहो, न देशेन सर्वात्मना वा, ततो न कश्चिद्दोषः, तदप्यसम्यक्, प्रत्येकमिव समुदितानामपि तेषामग्रहणप्रसङ्गात्,
 स्वस्वरूपावस्थितानां तेषामिन्द्रियगम्यत्वाभावात्, न च परस्परप्रत्यासन्नत्वमभ्युपपन्न, तद्धवश्यं पण्डितभेदतो भवति,
 दिग्भेदे च देशसम्भवादणुत्वव्याघातः, आह च—हाणी य अणुत्तस्सा दिसिभेदातो न अन्नहा घडइ । तेसिं मिहो पञ्चा-
 सत्तयत्ति परिफगुमेयं पि ॥ १ ॥ (धर्म ०६५३) अथावयवीति पक्षः सोऽप्ययुक्तः, अवयविन एवासम्भवात्, तस्यावयवेषु
 पृत्त्ययोगात्, तथाहि—सोऽवयवी देशेन वा प्रत्येकमवयवेषु वर्तते सर्वात्मना वा ? तत्र न तावद्देशेन अवयविनो देशाभावात्,
 अन्यथा तेष्वपि देशेषु देशेन वर्तते, तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था, अयं सर्वात्मना तर्हि यावन्तोऽवयवास्तावन्तोऽयं विन
 इत्यययविविधत्वप्रसङ्गः, अथ न ब्रूमो देशेन वर्तते सर्वात्मना वा, किन्तु वर्तते इत्येव, तत उक्तदोषाप्रसङ्गः, तदप्यश्लीलम्,
 उक्तरूपप्रकारद्वयव्यतिरेकेणान्यस्य वृत्तिप्रकारस्यासम्भवात्, अथ समवायलक्षणेन सम्बन्धेन वर्तते इति मन्येथास्तदप्ययुक्तः,

यत् प्रत्यासन्नत्वं तदेव परमाणुसमूहः, एष एव च देशतः परमाणूनां सम्बन्धः, तयोः चार्पणम्—“जं चेव खलु अणूण
पञ्चासन्नत्तर्णं मिहो एत्थ । तं चेव उ सवधो विसिद्धपरिणामसावेक्ख ॥ १ ॥ देसेण उ सवधो इह देसे सति कहमणुत्तपि ? ।
अप्पतराभावातो न अप्पतरय ततो अत्थि ॥ २ ॥ (धर्म ७१०-७११) अथ दिग्भेदतो यो भेद स एवान्यदल्प-
तरमस्तीति कथं न परमाणुत्वव्याधातः ? तदपि अयुक्तम्, सम्यक् तत्त्वापरिज्ञानात्, परमोऽणुर्हि स उच्यते यो द्रव्यतो-
ऽशक्यभेदो, न च विवक्षितस्य परमाणोर्द्रव्येण शस्त्रादिना भेद आपादयितुं शक्यते, तथा चोक्तम्—“सत्थेण सुत्ति-
क्खेणवि छेत्तुं भेत्तु व जं किर न सक्का । त परमाणु सिद्धा वयति आइ पमाणणं ॥ १ ॥ (अनु-१००*) ततोऽन्यस्य
पृथग्द्रव्यरूपस्याल्पतरस्याभावादव्याहतं पट्टदिग्भेदेऽपि परमाणुत्वं, उक्तं च—“दिसिभेदातोच्चिय सक्कमेयतो कह न अप्प-
तरगति ? । दव्वेण सक्कमेयं विवक्खियं ता कुतो तमिह ? ॥ १ ॥ (धर्म ७१३) योऽपि सर्वारमपक्षे दोष उक्तः यथा—
परमाणुत्वमात्रप्रसङ्ग इति सोऽप्ययुक्तो, यतो न परमाणोः परमाणुर्विनाशकः, सतः सर्वथा विनाशयोगात्, ततो
द्वावपि परमाणू तथाविधपरमाणुविशेषतः सर्वात्मना सम्बन्धमापद्यमानौ सत्तोपचयविशेषात् स्थूलद्रव्यशुक्लरूपतामेव
प्राप्तौ न परमाणुत्वमात्रमित्यदोषः, उक्तं च—“न य जुत्तं अणुमेत्त सत्तातो सवहावि सज्जोणे । वायरमुत्तसा णासभात्तो
उवचयवित्सेसा ॥ १ ॥” (धर्म ७१७) अवयविक्षोक्तं दूषणमनवकाशं, पृथग्द्रव्यान्तररूपस्यावयविनोऽस्माभिरनभ्युपग-
मात्, य एव हि परमाणूनां तथाविधदेशकालादिसामग्रीविशेषसापेक्षाणां विवक्षितजलधारणादिक्रियासमर्थः समानः
परिणामविशेषः सोऽवयवी, ततः कुतो देशकाल्पदोपावकाशः ? शेषं तु समवायपक्षोक्तमनभ्युपगमात् न

शुत्वेन तुल्यरूपत्वं तत्तदन्यव्यावृत्तिमात्रपरिकल्पितसत्ताकं, यथाऽयमपि परमाणुः परमाणोर्व्यावृत्तोऽयमप्यपरपरमाणो-
 र्व्यावृत्त इति, नतु परमार्थिक, तदेतदयुक्त, स्वतस्तुल्यरूपत्वाभावेन तदन्यव्यावृत्तेरपि साधारणाया असम्भवात्, न
 खलु यथा घटस्याघटाद् व्यावृत्तिस्तथा पटस्यापि, घटेन सह पटस्य तुल्यरूपत्वाभावात्, अथ सर्वं स्वलक्षणं सकल सजा-
 तीयविजातीयव्यावृत्तिस्वभाव, ततः समानरूपत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्तिः समाना, तदपि न युक्तिक्रमं, विजाती-
 येभ्यो व्यावृत्तौ परमाणुत्वस्यैव सजातीयेभ्यो व्यावृत्तावपरमाणुत्वस्य प्रसङ्गात्, न्यायस्य समानत्वाद्, न च भवन्मते
 सजातीयव्यावृत्तिर्युक्ता, सामान्यस्यैवानभ्युपगमात्, न च सजातीयत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्ततापि वस्तुन उपपद्यते,
 अनेकस्वभावानभ्युपगमात्, न चैकेन स्वभावेन सर्वेभ्यो व्यावृत्तिः, तेषां सर्वेषामपि व्यावृत्तिविषयाणामेकरूपताप्रसक्तेः,
 तथाहि—घटाद् व्यावृत्तते पटो, घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावृत्तते तर्हि बलात् स्तम्भस्य घटरूपतानुपपत्तिः, अन्यथा
 ततस्तत्स्वभायतया व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मादवश्यं परमाणूनां द्वे रूपे प्रतिपत्तव्ये तुल्यमतुल्यं च, तत्र तुल्यरूपेण चाक्षुषे
 पिज्ञाने समुदिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते इति भूतानां प्रत्यक्षविषयता । यदपि समूहपक्षेऽभिहितं 'परमाणूनां सयोगो
 वेशतो वा स्यात्सर्वात्मना वा' इत्यादि, तत्र पक्षद्वयेऽप्यदोषः, परमाणूनां विचित्रपरिणमनशक्तिसमन्विततया कदाचि-
 वेशतः कदाचित्सर्वात्मना सम्बन्धभावात्, न च वाच्यं देशाभ्युपगमे परमाणोः अपरमाणुत्वप्रसङ्गः, परमाणुर्हि स
 उच्यते यतो नान्यदल्पतर, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः, न च विवक्षितात्परमाणोरन्यदल्पतरमस्ति ततः पर-
 माणुत्वाव्याघातः, तथा च सति देशकालादिसामग्रीविशेषसम्पादितपरिणामविशेषपरिकल्पितानां परमाणूनां परस्पर

यत् प्रत्यासन्नस्य तदेव परमाणुसमूहः, एष एव च देशतः परमाणूनां सम्बन्धः, तथा चार्पम्—“जं चेव खलु अणूनां पञ्चासन्नत्तर्णं मिहो एत्थ । तं चेव उ सवधो विसिट्ठपरिणामसावेक्ख ॥ १ ॥ देसेण उ सवधो इह देसे सति कहमणुत्तपि ? । अप्यतराभावातो न अप्यतरय ततो अत्थि ॥ २ ॥ (धर्म ७१०-७११) अथ दिग्भेदतो यो भेद स एवान्यदल्पतरमस्तीति कथं न परमाणुत्वव्याघातः ? तदपि अयुक्तम्, सम्यक् तत्त्वापरिज्ञानात्, परमोऽणुर्हि स उच्यते यो द्रव्यतोऽशक्यभेदो, न च विवक्षितस्य परमाणोर्द्रव्येण शस्त्रादिना भेद आपादयितुं शक्यते, तथा चोक्तम्—“सत्थेण सुत्ति-
ऽशक्यभेदो, न च विवक्षितस्य परमाणोर्द्रव्येण शस्त्रादिना भेद आपादयितुं शक्यते, तथा चोक्तम्—“सत्थेण सुत्ति-
क्खेणवि छेत्तुं भेत्तुं न किं न सक्का । तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइ पमाणानं ॥ १ ॥ (अनु-१००*) ततोऽन्यस्य पृथग्द्रव्यरूपस्याल्पतरस्याभावादव्याहतं पट्टदिग्भेदेऽपि परमाणुत्वं, उक्तं च—“दिसिंभेदातोच्चिय सक्कमेयतो कह न अप्य-
तरगतिः । दवेण सक्कमेयं विवक्खिय ता कुतो तमिह ? ॥ १ ॥ (धर्म ७१३) योऽपि सर्वात्मपक्षे दोष उक्तः यथा—
परमाणुत्वमात्रमसद् इति सोऽप्ययुक्तो, यतो न परमाणो परमाणुर्विनाशकः, सतः सर्वथा विनाशयोगात्, ततो
द्वावपि परमाणू तथाविधपरमाणुविशेषतः सर्वात्मना सम्बन्धमापद्यमानौ सत्तोपचयविशेषात् स्थूलद्रव्यणुरूपतमेव
प्राप्नुतो न परमाणुत्वमात्रमित्यदोषः, उक्तं च—“न य जुत्तं अणुमेत्तं सत्तातो सव्वहावि सजोणे । बायरमुत्तत्ता णासभानतो
उवचयविसेसा ॥ १ ॥” (धर्म ७१७) अवयवपक्षोक्तं दूषणमनवकाशः, पृथग्द्रव्यान्तररूपस्यावयविनोऽस्माभिरनभ्युपग-
मात्, य एव हि परमाणूनां तथाग्रिधदेशकालादिसामग्रीविशेषसापेक्षाणां विवक्षितजलधारणादिक्रियासमर्थः समान
परिणामविशेषः सोऽवयवी, ततः कुतो देशकात्स्न्यवृत्तिविकल्पदोषावकाशः ? शेषं तु समवायपक्षोक्तमनभ्युपगमात् न

न क्षितिमावहति । एवं भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—

छिन्नंमि ससयंमी जाइजरामरणविष्पमुक्तेण । सो समणो पवइओ पचहि सह खंडियसएहि ॥ ६१३ ॥
अस्या व्याख्या पूर्ववत् ।
चतुर्थो गणधर समाप्त ॥

पञ्चमगणधरकव्यतामाह—

ते पवइए सोउ सुहम्म आगच्छई जिणसगास । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पलुवासांमि ॥ ६१४ ॥
तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा सुधर्मः पञ्चमो गणधरो जिनसकाशं—भगवत्समीपमागच्छति, किंभू-
तेनाध्यवसायेनेत्याह, पश्चाद्धै पूर्ववत् ॥ स च भगवन्तं दृष्ट्वाऽतीव मुमुदे, अत्रान्तरे—

आभट्टो य जिणेणं जाइजरामरणविष्पमुक्तेण । नामेण य गोत्सेण य सबझूसवदरिंसीण ॥ ६१५ ॥
अस्या व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्ने जारिसो इह भवमि सो तारिसो परभवेऽवि । वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६१६ ॥
किं मन्यसे यो मनुष्यादिर्याहं इह भवे स परभवेऽपि ताहं एव, नन्वयमनुचितस्तव संशयो, यतोऽसौ विरुद्ध-
वेदपदश्रुतिनिबन्धन, तानि चामूनि पदानि—‘पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्व’मित्यादि, तथा ‘शृगालो वै एष जायते यः
सपुरीपो दहते’ इत्यादि च, तत्र वेदपदानां त्वमित्यमर्थमवबुध्यसे—‘पुरुषो मृत’ सन् पुरुषत्वमश्नुते—प्राप्नोति, पशवो—
गवादयः पशुत्वमेव, अमूनि वेदपदानि किल भवान्तरसाहचर्यप्रतिपादकानि, तथा शृगालो वै एष इत्यादीनि तु वैस-

दृश्यप्रापकानि ततः सशय, अन्यच्च—यत्तैऽभिप्रायो यथा कारणानुरूपं कार्यं भवति, न खलु शालिवीजात् गोधूमा-
 दुरप्रसूतिः, ततो भवान्तरसादृश्यमेवोपपत्तिमतः, तत्र वेदपदानामर्थं चशब्दात् युक्तिं भावार्थं च न जानासि, तेषां
 वेदपदानामयमर्थः—पुरुष खल्विह जन्मनि स्वभावेन माद्वैवाज्वादिगुणयुक्तो मनुष्यनामगोत्रकर्मणी वद्धा मृतः सन् पुरु-
 षत्वमश्नुते, न तु नियमतः, एव पशवोऽपि पशुभावमायादिगुणयुक्ता पशुनामगोत्रे कर्मणी वद्धा मृताः सन्तः पशु-
 त्वमासादयन्ति, न तु नियोगतः, जीवानां गतिविशेषस्य कर्मसापेक्षत्वात्, शेषाणि तु वेदपदानि सुगमानि, न च निय-
 मतं कारणानुरूपं कार्यं, वैसदृश्यस्यापि दर्शनात्, तथाहि—शृङ्गाच्छरो जायते, तस्मादेव सर्पपानुलिप्तास्तु तृणानीति,
 गोलोमाविलोमभ्यां दूर्वाः, ततो न नियमः, अथवा कारणानुरूपकार्यपक्षेऽपि भवान्तरवैचित्र्यमस्य युक्तमेव, यतो
 भवादुरवीजं सारमकं कर्म, तच्च तिर्यग्रामरनारकायुष्कादिभेदभिन्नत्वात् चित्रम्, अतः कारणैचित्र्यात् कार्यवै-
 चित्र्यमिति, वस्तुस्थित्या तु सौम्य ! किञ्चिदिह लोके परलोके वा न सर्वथा समानमसमानं वाऽस्ति, तथा चेह भवे युवा
 निजैरप्यतीतानागतैर्वालवृद्धादिपर्यायैः सर्वथा न समानोऽवस्थाभेदग्रहणात्, नापि सर्वथाऽसमानः सत्ताद्यनुगमात्,
 एव परलोकेऽपि मनुजो देवत्वमाप्नोति न सर्वथा समानः, शरीरान्तरादिभावात्, नापि सर्वथाऽसमानो जीवत्वाद्यन्व-
 यात्, इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यमन्यथा दानदमदयादीनां वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । एव भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—
 छिन्नभिः ससयंमी जाइजरा मरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइओ पंचहिं सह खंडियसएहि ॥ ६१६ ॥

॥ पञ्चमो गणधरः समाप्तः ॥

न्याख्या पूर्ववत् ॥

न क्षितिमावहति । एवं भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—

छिन्नमि ससयंभी जाइजरामरणविष्पमुक्केणं । सो समणो पवइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ६१३ ॥
अस्या व्याख्या पूर्ववत् ।
चतुर्थो गणघर समाप्त ॥

पञ्चमगणधरकव्यतामाह—

ते पवइए सोउ सुहम्म आगच्छई जिणसगास । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासांमि ॥ ६१४ ॥

तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा सुधर्मः पञ्चमो गणधरो जिनसकाशं—भगवत्समीपमागच्छति, किंभू-
तेनाध्यवसायेनेत्याह, पश्चाद्धै पूर्ववत् ॥ स च भगवन्त दृष्ट्वाऽतीव मुमुदे, अत्रान्तरे—

आभट्टो य जिणेणं जाइजरामरणविष्पमुक्केण । नामेण य गोत्सेण य सबन्नसवदरिसीण ॥ ६१५ ॥
अस्या व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मने जारिसो इह भवमि सो तारिसो परभवेऽवि । वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६१६ ॥
किं मन्यसे यो मनुष्यादिर्याह इह भवे स परभवेऽपि तादृश एव, नन्वयमनुचितस्तव संशयो, यतोऽसौ विरुद्ध-
वेदपदश्रुतिनिवन्धनः, तानि चामूनि पदानि—‘पुरुषो वै पुरुषत्वमश्रुते पञ्चवः पशुत्व’मित्यादि, तथा ‘शृगालो वै एष जायते य-
सगुरीषो दहते’ इत्यादि च, तत्र वेदपदानां त्वमित्यमर्थमवबुद्धसे—पुरुषो मृत सन् पुरुषत्वमश्रुते—प्राप्नोति, पञ्चवो—
गवादयः पशुत्वमेव, अमूनि वेदपदानि किल भवान्तरसाहस्यप्रतिपादकानि, तथा शृगालो वै एष इत्यादीनि तु वैस-

वा एष बाह्यम्-आत्मव्यतिरिक्तं महदहङ्कारादि आभ्यन्तरं वा-स्वरूपमेव वेद-जानाति, प्रकृतिधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
 प्रकृतेश्चाचेतनत्वादिति बन्धमोक्षानुपपत्तिरिति भावः, तदेवममूनि किल बन्धमोक्षाभावप्रतिपादकानि, तथा नह वै,
 नैवेत्यर्थः, सशरीरस्य-चाह्याध्यात्मिकानादिशरीरसन्तानयुक्तस्य प्रियाप्रिययोः-सुखदुःखयोरपहतिः-विनाशोऽस्ति, ससा-
 रिणः सुखदुःखाभावो नास्तीत्यर्थः, अशरीर-शरीररहितं सन्त, वावशब्दो निपातो वाशब्दार्थः, अशरीरी वा सन्त प्रिया-
 प्रिये न स्पृशतः, न सुखदुःखे अनुपजतः कारणाभावात्, अमूनि किल वाक्यानि मोक्षाभिधायकानि, ततः सशयः, अन्य-
 च-अयं सौम्यः ! तवाभिप्रायः—बन्धो हि जीवकर्मसयोगलक्षणः, स आदिमान् आदिरहितो वा ? तत्र यदि प्रथमो विकल्प-
 सत्तो विकल्पत्रयप्रसङ्गः, किं पूर्वमात्मनः प्रसूतिः पश्चात्कर्मणः यदिवा पूर्वं कर्मणः पश्चादात्मनः आहोश्चित् युगपदुभ-
 यस्येति, किञ्चातः ? सर्वत्रापि दोषः, तथाहि—न तावदात्मनः पूर्वं प्रसूतिर्निर्हेतुकत्वात्, व्योमकुसुमवत्, नापि कर्मणः
 प्राक्प्रसूतिः कर्तुरभावात्, न चाकृतं कर्म भवति, युगपत्प्रसूतिरप्ययुक्ता, कारणाभावात्, न च अनादिमत्प्य्यात्मनि
 बन्धो घटामटादयते, कारणाभावात्, गगनस्येव, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा मुक्तस्यापि बन्धप्रसङ्गो विशेषाभावात्,
 तथा च सति नित्यमुक्तत्वात् मोक्षानुष्ठानवैयर्थ्यमिति, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि नात्मकर्मवियोगो भवेद् अनादित्वाद्
 आकाशसंयोगवदिति मोक्षानुपपत्तिरिति, तत्र वेदपदानामयमर्थः—स एष-मुक्तात्मा विगता. छात्रस्थिकज्ञानादयो गुणा
 यस्य स विगुणः विमुः-ज्ञानात्मना सर्वगतः, केवलज्ञानस्य सकललोकान्भासितत्वात्, तथा न वध्यते, मिथ्यादर्शनादि-
 बन्धकारणाभावात्, ससरति वा मनुष्यादिभवेण, नैत्यनुवर्तते, कर्मवीजाभावात्, नापि मुच्यते, मुक्तत्वात्, न मोचयति

अधुना पष्ठगणधरक्तव्यतामाह—

ते पद्यइए सोऽं मंडित आगच्छई जिणसगासे । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासांमि ॥ ६१८ ॥
तान्-इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा मण्डिकः पष्ठो गणधरो जिनसकाश-भगवत्समीपमागच्छति, किंभूतेना-
ध्यवसायेनेत्याह—वच्चांमि णेत्यादि पञ्चाङ्गे पूर्वयत् ॥ स च भगवत्समीपं गत्वा भुवननाथं प्रणम्य प्रमुदितस्तदप्रत-

स्तस्यौ, अत्रान्तरे—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवण्णसूच्चदरिसीण ॥ ६१९ ॥

व्याख्या पूर्वयत् ॥

किं मत्ते बंधमोखो अत्थी नत्थित्ति ससओ तुज्झ । वेयपयाण य अत्थ न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६२० ॥
किं मन्यसे बन्धमोक्षौ स्तो न वा स इति, नन्वयमनुचितः तव सशयः, व्याख्यानतर पूर्वयत्, यतोऽयं तव सशयो
विरुद्धवेदपदश्रुतिसमुत्थो वर्त्तते, तानि च वेदपदान्यमूनि—“स एष विगुणो विभु न बध्यते ससरति वा न मुच्यते
मोचयति वा, न वा एष बाह्यमभ्यतर वा वेद” इत्यादीनि “न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रियोरपहृतिरस्ति, अशरीरः वा ब-
सन्त प्रियाप्रिये न स्पृशत” इत्यादीनि च, एतेषां च वेदपदानामयमर्थस्तव चेतसि प्रतिभासते—स एष—अधिकृतो जीवो
विगुणः—सत्त्वादिगुणरहितो विभु—सर्वगतः न बध्यते, पुण्यपापाभ्यां न युज्यते इत्यर्थः, ससरति वा, नेत्यनुवर्त्तते,
न मुच्यते—न कर्मणा विद्यज्यते. बन्धाभावात्, नाप्यन्य मोचयति, क्रियारहितत्वात्, अनेनाकर्तृत्वमावेदयति, न

वा एष बाह्यम्-आत्मव्यतिरिक्त महदहङ्कारादि आभ्यन्तर वा-स्वरूपमेव वेद-ज्ञानाति, प्रकृतिधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
 वन्धमोक्षानुपपत्तिरिति भावः, तदेवममूनि किल वन्धमोक्षाभावप्रतिपादकानि, तथा नह वै,
 प्रकृतेश्चाचेतनत्वादिति वन्धमोक्षानुपपत्तिरिति भावः, तदेवममूनि किल वन्धमोक्षाभावप्रतिपादकानि, तथा नह वै,
 नैवेत्यर्थः, सशरीरस्य-बाह्याध्यात्मिकानादिशरीरसन्तानयुक्तस्य प्रियाप्रिययोः-सुखदुःखयोरपहतिः-विनाशोऽस्ति, ससा-
 रिणः सुखदुःखाभावो नास्तीत्यर्थः, अशरीर-शरीररहित सन्त, वावशब्दो निपातो वाशब्दार्थः, अशरीरी वा सन्त प्रिया-
 प्रिये न स्पृशतः, न सुखदुःखे अनुपजतः कारणाभावात्, अमूनि किल वाक्यानि मोक्षाभिधायकानि, ततः सशयः, अन्य-
 द्य-अयं सौम्यः ! तवाभिप्रायः-वन्धो हि जीवकर्मसयोगलक्षणः, स आदिमान् आदिरहितो वा ? तत्र यदि प्रथमो विकल्प-
 स्ततो विकल्पत्रयप्रसङ्गः, किं पूर्वमात्मनः प्रसूतिः पश्चात्कर्मणः यदिवा पूर्वं कर्मणः पश्चादात्मनः आहोश्चित् युगपदुभ-
 यस्येति, किञ्चातः ? सर्वत्रापि दोषः, तथाहि-न तावदात्मनः पूर्वं प्रसूतिर्निर्हेतुकत्वात्, न च अनादिमत्प्यत्मानि
 प्राक्प्रसूतिः कर्तुरभावात्, न चाकृतं कर्म भवति, युगपत्प्रसूतिरित्ययुक्ता, कारणाभावात्, न च अनादिमत्प्यत्मानि
 वन्धो घटामटादयते, कारणाभावात्, गगनस्येव, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा मुक्तस्यापि वन्धप्रसङ्गो विशेषाभावात्,
 तथा च सति नित्यमुक्तत्वात् मोक्षानुष्ठानवैयर्थ्यमिति, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि नात्मकर्मवियोगो भवेद् अनादित्वाद्
 आकाशसंयोगवदिति मोक्षानुपपत्तिरिति, तत्र वेदपदानामयमर्थः-स एष-मुक्तात्मा विगताः छात्रस्थिकज्ञानादयो गुणाः
 यस्य स विगुणः विभुः-ज्ञानात्मना सर्वगतः, केवलज्ञानस्य सकललोकावभासित्वात्, तथा न वध्यते, मिथ्यादर्शनादि-
 वन्धकारणाभावात्, ससरति वा मनुष्यादिभवेण, नैत्यनुवर्तते, कर्मबीजाभावात्, नापि मुच्यते, मुक्तत्वात्, न मोचयति

अधुना पष्ठगणधरवक्तव्यतामाह—

ते पष्ठइए सोऽं मडित आगच्छई जिणसगासे । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासांमि ॥ ६१८ ॥
तान्-इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा मण्डिकः पष्ठो गणधरो जिनसकाश-भगवत्समीपमागच्छति, किंभूतेना-
ध्ययसायेनेत्याह—वच्चांमि णेत्यादि पश्चाद्धं पूर्ववत् ॥ स च भगवत्समीपं गत्वा भुवननाथं प्रणम्य प्रमुदितस्तदग्रत-
स्तस्यौ, अत्रान्तरे—

आमढ्ढो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पसुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवण्णूसवदरिसीण ॥ ६१९ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ॥

किं मने वंधमोरखो अत्थी नत्थित्ति ससओ तुज्झ । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६२० ॥
किं मन्यसे बन्धमोक्षौ स्तो न वा सा इति, नन्वयमनुचितः तव सशय, व्याख्यान्तर पूर्ववत्, यतोऽयं तव सशयो
धिरञ्जवेदपदश्रुतिसमुत्थो वर्त्तते, तानि च वेदपदान्यमूनि—“स एष विगुणो विभुः न बध्यते ससरति वा न मुच्यते
मोचयति वा, न वा एष बाह्यमाम्यतर वा वेद” इत्यादीनि “न ह वै सशरीरस्य प्रियाग्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीर वा ब-
रन्त प्रियाग्रिये न स्पृशत” इत्यादीनि च, एतेषां च वेदपदानामयमर्थस्तव चेतसि प्रतिभासते—स एषः—अधिकृतो जीवो
विगुणः—सत्त्वादिगुणरहितो विभुः—सर्वगतः न बध्यते, पुण्यपापाभ्यां न युज्यते इत्यर्थः, ससरति वा, नेत्यनुवर्त्तते,
न मुच्यते—न कर्मणा विगुण्यते, बन्धाभावात्, नाप्यन्य मोचयति, क्रियारहितत्वात्. अनेनाकर्तृत्वमप्यवेदयति, न

न कदाचन निर्लेपीभवति, यथाऽज्ञागतकालः, तथा च अनन्तानन्तसङ्ख्योपेता भव्या इत्यनुच्छेदः, अथ सिद्धा अप्य-
नन्तास्तेषामपि प्रचाहृतोऽनादित्वात्तत् कथं तेषां तावत्सङ्ख्याकानां परिमितक्षेत्रेष्वस्थानाविरोधः?, उच्यते, अमूर्तत्वात्,
तथा ह्यमूर्तानां प्रतिद्रव्यमनन्तानां केवलज्ञानदर्शनानां सम्पातोऽस्ति न च विरोध इति,
छिन्नंमि संसयम्मी जाइजरामरणविष्पमुक्केण । सो समणो पवइओ अडुट्टहिं सह खण्डियसएहि ॥ ६२१ ॥
छिन्नंमि संसयम्मी जाइजरामरणविष्पमुक्केण । सो समणो पवइओ अडुट्टहिं सह खण्डियसएहि ॥ ६२१ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरम् अर्द्धचतुर्थैरिति-साङ्ख्यिभिः सह खण्डिकयतैरिति ॥

पद्यो गणधर समाप्तः ॥

ते पवइए सोउं, मोरिअ आगच्छई जिणसगासं । वच्चामि ण वंदामी वंदित्ता पञ्जुवासामि ॥ ६२२ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरमिह मौर्य आगच्छति जिनसकाशमिति नानात्वम् ।

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविष्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवन्नूसवदरिसीण ॥ ६२३ ॥

अस्या अपि सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्ने अत्थि देवा उआहु नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६२४ ॥
किं सन्ति देवा उत न सन्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं प्राग्वत्, अर्थं च सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिप्रभवो वर्त्तते,
तानि चामूनि वेदपदानि—“स एष यज्ञायुधी यजमानोऽज्ज्ञसा स्वर्गलोकं गच्छती”त्यादीनि, तथा “अपाम सोमं अमृता

उपदेशदानविकलत्वात्, तथा सासारिकसुखनिवृत्त्यर्थमाह—नवा एष मुक्तात्मा बाह्यं—स्रक्चन्दनादिजनित आभ्यन्तरम्—
आभिमानिक वेद—अनुभवात्मना विजानाति, एवमेतानि वेदपदानि मुक्तात्मस्वरूपप्रतिपादकानि, शेषाणि तु सुप्रती-
तान्येव, तथा जीवोऽनादिनिधन सत्त्वे सत्यहेतुकत्वात्, कर्माणि प्रवाहतोऽनादिमत्, ततो जीवकर्मणोरनादिमानेन
सयोगो, धर्माधर्मास्तिकायाकाशसयोगवदिति प्रथमपक्षोक्तदूषणानवकाशः, योऽपि द्वितीयपक्षेऽभिहितो दोषोऽना-
दित्वात्सयोगस्य वियोगाभाव इति, सोऽप्यसमीचीनः, तथाहि—काश्चनोपलभ्यो सयोगोऽनादिसन्त-
तिगतोऽपि क्षारमृत्पुटपाकादिद्रव्यसयोगोपायतो विघटमानको दृष्टस्तथा जीवकर्मणोरपि ज्ञानदर्शनचारित्र्योपायतो
वियोग इति न कश्चिद्दोषः, अथ यद्यनादि सर्वं कर्म ततस्तस्य जीवकृतत्वानुपपत्तिः, जीवकृतत्वेऽनादित्यविरोधात्,
तदसम्यक्, वस्तुगल्यनवबोधात्, तथाहि—जीवेन तथा तथा मिथ्यादर्शनादिसव्यपेक्षेण तदा तदोपादीयते कर्म तेन
जीवेन कृतमित्युच्यते, तच्च तथा प्रवाहापेक्षया चिन्त्यमानमादिविकलमित्यनादि, निदर्शनं चात्र कालो, यथा हि यान्
अतीतः कालस्तेनाशेषेण वर्त्तमानत्वमनुभूतमथ चासौ प्रवाहतोऽनादिरेव कर्माणीति, यद्युक्तं 'मुक्तस्यापि बन्धप्रसङ्गो
विशेषाभावा'दिति, तदप्युक्तम्, विशेषाभावासिद्धेः, तथाहि—ससारिजीवः कपायादियुक्तः, कपायादियुक्तश्च कर्मणो
योग्यान् पुद्गलानादत्ते इति तस्य कर्मबन्धोपपत्तिः, मुक्तस्तु कपायादिपरिणामविकलः, शुक्लध्यानमाहात्म्यतस्तेषां समू-
लमुन्मूलितत्वात्, ततो मुक्त्यवस्थायां कर्मबन्धाप्रसङ्गः, न च वाच्यम्—एव सति तर्हि निरन्तर मुक्तिगमनतो भव्या-
नामुच्छेदप्रसङ्गः, अनन्तानन्तसङ्ख्योपेतत्वात्, इह यदनन्तानन्तसङ्ख्योपेत तत्प्रतिसमयमेकद्विज्यादिसङ्ख्याऽपगच्छदपि

किं पुन शेषद्विसमुदाया इत्यनित्यत्वभावनाप्रतिपादकमिदं वाक्यं, न तु देवसत्तानियेधकमिति, तथा स्वच्छन्दचारि-
णोऽप्यमी यदिह नागच्छन्ति तत्रेदं कारण-नागच्छन्तीह सदैव सुरगणा, सद्गान्तिदिव्यप्रेमतया विषयप्रसक्तत्वात्,
प्रकृष्टरूपगुणस्त्रीप्रसक्तविच्छिन्नरम्यदेशान्तरगतमनुष्यवत्, तथा असमाप्तकर्तव्यत्वात्, बहुकर्तव्यताप्रसाधनप्रयुक्तवि-
नीतपुरुषवत्, तथा अनधीनमनुजकार्यत्वात् नारकवत् अनभिमतगेहादौ निःसङ्गयतिवदेति, अशुभत्वान् नरभवस्य
तदगन्धासहिष्णुतया नागच्छन्ति, कडेवरमिव हसा इति, जिनजन्ममहिमादिषु पुनर्भक्तिविशेषात् भवान्तरारागतश्च
क्वचिदागच्छन्त्येव, तथा चैते साम्प्रतं भवतोऽपि प्रत्यक्षा एव, शेषकालमपि सामान्यतश्चन्द्रसूर्यादिविमानप्रत्यक्षत्वात्
तद्वासिसिद्धिरिति कृतं प्रसङ्गेन,
छिन्नमि संसयमी जाइजरा मरणविष्णुक्केण । सो समणो पवइओ अडुट्टहि खंडियसएहि ॥ ६२५ ॥

॥ सप्तमो गणधर समाप्त ॥

व्याख्या पूर्ववत् ।

वदामी वंदित्तः पञ्जुवासामि ॥ ६२६ ॥

ते पवइए सोऽं अकपिओ आगच्छइ जिणसगासं । वच्चा मि ण वदामी वंदित्तः पञ्जुवासामि ॥ ६२७ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरसत्राकम्पिक आगच्छति-जिनसकाशमिति नानात्वम् ।

आभट्टो य जिणेणं जाइजरा मरणविष्णुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सच्चन्नसुवदरिणी ॥ ६२७ ॥

अस्याः सपतनिका व्याख्या प्राग्वत् ।

अभूम अगमज्योतिर्विदाम देवान् किं नूनमस्मात्तृणवदरातिः किमु धूर्त्तिरमृत मर्त्यस्येत्यादीनि 'को जानाति मायो-
 पमान् गीर्वाणान् इन्द्रयमवरुणकुबेरादी'नित्यादीनि च, एतेषा चायमर्थस्तव मतौ प्रतिभासते—स एष यज्ञ एष दुरित-
 दारणक्षमत्वादायुध—प्रहरण यज्ञायुध तदस्यास्तीति यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा—प्रगुणेन न्यायेन स्वर्गलोकं गच्छतीति,
 तथा अपाम—पीतवन्तः सोम—लतारस अमृत—अमरणधर्माणो अभूम—भूता स्म अगमन्—गता ज्योति—स्वर्गं अवि-
 दाम देवान्—देवत्व प्राप्ता स्म, किं नूनमस्मादूर्ध्वं तृणवत्करिष्यति, कोऽसावित्याह—अराति.—व्याधिः, तथा किमु
 प्रश्ने धूर्त्तिः—जरा, अमृतवत्तस्य अमृतत्वं प्राप्तस्य मर्त्यस्य पुरुषस्येत्यर्थः, अमरणधर्मणो मनुष्यस्य किं करिष्यति जरा-
 व्याधय इति भावः, तदेवममूनि किल वेदपदानि देवसत्ताप्रतिपादकानि, 'को जानाति मायोपमानि'त्यादीनि देवसत्ता-
 प्रतिपेक्षकानीति तव सशयः, तथा सौम्य ! त्वमित्यं मन्यसे—नारका. किल सङ्घिष्टासुरपरमाधार्मिकायत्ततया कर्म-
 यशतया च परतन्त्रत्वात् स्वयं च दुःखसन्तप्तत्वात् इहागन्तुमशक्ताः, वयमपि तत्रानेन शरीरेण कर्मयशतयैव
 गन्तुमशक्ताः, ततः प्रत्यक्षकरणोपायासम्भवात् श्रुतिस्मृतिग्रन्थेषु श्रूयमाणा आगमप्रामाण्यतः श्रद्धया भवन्तु, ये पुनर्देवास्ते
 स्वच्छन्दचारिणः कामरूपिणः प्रकृष्टदिव्यप्रभावा इहागमनसामर्थ्यवन्तस्ततः किमितीह नागच्छन्ति येन न हृदयन्ते इति,
 तस्मात्ते न सन्त्यसदाद्यप्रत्यक्षत्वात् स्वरविपाणवदिति, तत्र वेदपदाना चेत्यादि पूर्ववत्, तत्र वेदपदानामयमर्थः—को
 जानाति मायोपमान् गीर्वाणान् इन्द्रयमवरुणकुबेरादीनित्यादि, तत्र परमार्थचिन्ताया सन्ति देवा मत्प्रत्यक्षत्वात् मनु-
 प्यवत्, भवतोऽप्यागमप्रमाणतः सिद्धाः, केवल सर्वमनित्यं मायोपमः, देवा अपि हि स्वकृतभोगफलकर्मपर्यन्ते विनश्वरा,

क्षयोपशमस्तथा तस्य रूपाविर्भावविशेषो दृश्यते, तथा च कश्चिद्बहु जानाति कश्चिद्बहुतरमिति, न चाय ज्ञानविशेष खल्व-
 तमनस्तत्त्वभावतामन्तरेणोपपद्यते, ततोऽयमसौ ज्ञस्वभाव प्रतिपत्तव्य, तस्य चाशेषावरणविलये समस्तज्ञेयपरिच्छेद-
 कता ज्ञस्वभावत्वात्, तथा चास्मिन्नर्थे लौकिको दृष्टान्तो, यथा पद्मरागादिरुपलविशेषो भास्वरस्वरूपोऽपि स्वगतमलक-
 लङ्काङ्कितस्तदा वस्त्वप्रकाशयन्नपि क्षारमृत्पुटपाकाद्युपायतः स्वगतमललेपापगमे प्रकाशयति, एवमात्मापि ज्ञस्वभाव. कर्म-
 मलकलङ्काङ्कित प्रागशेष वस्त्वप्रकाशयन्नपि सम्यक्त्वज्ञानतत्त्वविशेषसयोगोपायतोऽपेतसमस्तावरणः समस्तं वस्तु प्रकाश-
 यति, प्रतिबन्धकाभावात्, न चाप्रतिबद्धस्वभावस्यापि तस्य सर्वत्र प्रकाशनव्यापाराभावो, ज्ञस्वभावत्वात्, न हि ज्ञो
 ज्ञेये सति प्रतिबन्धशून्यो न प्रवर्तते, अथ पद्मरागोऽपि प्रकाशकस्वभावः, न चासौ प्रतिबन्धाभावे सर्वं प्रकाशयति,
 ततस्तेनैव व्यभिचार इति, तदसम्यक्, तस्य सन्निकृष्टार्थप्रकाशनस्वभावत्वाद् विप्रकृष्टविषये देशविप्रकर्षेणैव प्रतिबन्धभा-
 वात्, न चात्मनोऽपि देशविप्रकर्षः परिच्छेदप्रतिबन्धहेतु, तस्यागमगम्येषु सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टैव खिलपदार्थैर्व्यधिगतिसा-
 मर्थ्यदर्शनात्, तथा च परमाणुमूलकीलकोदकामरलोकचन्द्रोपरागादिपरिच्छेदसामर्थ्यमस्यागमोपदेशतः क्षयोपशमवतोऽपि
 दृश्यते, एव साक्षात्कारि क्षायिकमिति प्रतिपत्तव्यमिति क्षायिकज्ञानवता प्रत्यक्षा नारकाः, भवतोऽप्यनुमानगम्याः,
 तच्चेदमनुमान-विद्यमानोत्कृष्टं प्रकृष्टपापफलं कर्मफलत्वात् पुण्यफलवत्, न च तिर्यङ्ग एव प्रकृष्टपापफलभुज,
 तस्यौदारिकशरीरवता वेदयितुमशक्यत्वात्, अनुत्तरसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत्, तथा आगमप्रमाणगम्याश्चेते,

किं मन्त्रे नेरहया अत्थी नत्थिन्ति संसओ तुज्झं । वेगपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ३२८ ॥
 नरान् स्वयोग्यान् कायन्ति-शब्दयन्ति आकारयन्तीति नरकास्तेषु भवा नारका, ते नारका किं सन्ति उत न मन्तीति
 मन्यसे, व्याख्यान्तर प्राग्वत्, अयं च सशयस्तव विरुद्धपदश्रुतिसमुद्भवो वर्तते, तानि चामूनि वेदपदानि-‘नारको वै एष
 जायते य शूद्रान्नमश्राति’ इत्यादि, अस्यायमर्थ-‘एषः’ ब्राह्मणो नारको जायते य शूद्रान्नमश्रातीत्यादीनि किल वेदनाक्यानि
 नारकसत्ताप्रतिपादकानि, ‘नह वै प्रेत्य नारका सन्ती’त्यादीनि तु नारकाभावप्रतिपादकानि, तथा सौम्य ! त्वमित्य
 मन्यसे-देवा हि चन्द्रादयस्तावत्प्रत्यक्षा एव, अन्येऽपि औपयाचितकादिफलदर्शनतोऽनुमानतोऽयगम्यन्ते, नारकास्त-
 भिधानव्यतिरिक्तार्थशून्याः कथं प्रत्येतव्या इति तदभावः, तथा चात्र प्रयोग-‘न सन्ति नारका. साक्षादनुमानतो याऽ-
 नुपलब्धेः, व्योमकुसुमवत्, व्यतिरेके देवा’, तत्र ‘वेदपदाना चे’त्यादि, तत्र वेदपदानामर्थं चशब्दाद्युक्तिं भावार्थं च न
 जानासि, यतस्तेषां वेदपदानामयमर्थ-ये खलु निरुपाधितप सयमादिना उपचितपुण्यप्राग्भास्ते न ह वै-न प्रेत्य-परलोके
 नारका सन्ति-भवन्ति जायन्ते, तेषां स्वर्गसत्कुलप्रत्यायातिपरम्परया केपाश्चित्तद्भवेऽपि मोक्षगमनात्, ततो नामूनि
 नारकाभावप्रतिपादकानि वेदपदानि, किन्तु पुण्यवता नारकभवनप्रतिषेधकानीत्ययुक्तः सशय, तथा सौम्य ! ते नारका
 कर्मपरतन्त्रत्वादिहागन्तुमशक्ता, भवद्विधानामपि कर्मपरतन्त्रत्वादेव तत्र गमनशक्त्यभाव, ततो न युष्मादृशा तदुप-
 लब्धिः, क्षायिकज्ञानसम्पदुपेतानां तु वीतरागणां ते प्रत्यक्षा एव, अपास्तसमस्तावरणतया समस्तवस्तुज्ञानोपेतत्वात्,
 न च वाच्यमशेषपदार्थविद एव क्षायिकज्ञा न सन्तीति, यतो ज्ञस्वभाव आत्मा. केवलं यथा ज्ञानात्तदव्यभिचारीत्यस्य कर्मण

क्षयोपशमस्तथा तस्य रूपाविर्भावविशेषो दृश्यते, तथा च कश्चिद्बहु जानाति कश्चिद्बहुतरमिति, न चायं ज्ञानविशेष खल्व्या-
 त्मनस्तत्त्वभावतामन्तरेणोपपद्यते, ततोऽवश्यमसौ ज्ञस्वभाव प्रतिपत्तव्यः, तस्य चाशेषावरणविलये समस्तज्ञेयपरिच्छेद-
 कता ज्ञस्वभावत्वात्, तथा चास्मिन्नर्थे लौकिको दृष्टान्तो, यथा पद्मरागादिरुपलविशेषो भास्वरस्वरूपोऽपि स्वगतमलक-
 लङ्काद्विस्तदा वस्त्वप्रकाशयन्नपि क्षारमृत्पुटपाकाद्युपायतः स्वगतमलेपापगमे प्रकाशयति, एवमात्मापि ज्ञस्वभावः कर्म-
 मलकलङ्काद्विस्तः प्रागशेष वस्त्वप्रकाशयन्नपि सम्यक्त्वज्ञानतपोविशेषसयोगोपायतोऽपेतसमस्तावरणः समस्तं वस्तु प्रकाश-
 यति, प्रतिबन्धकाभावात्, न चाप्रतिबद्धस्वभावस्यापि तस्य सर्वत्र प्रकाशनव्यापाराभावो, ज्ञस्वभावत्वात्, न हि ज्ञो
 ज्ञेये सति प्रतिबन्धशून्यो न प्रवर्तते, अथ पद्मरागोऽपि प्रकाशकस्वभावः, न चासौ प्रतिबन्धाभावे सर्वं प्रकाशयति,
 तत्तस्तेनैव व्यभिचार इति, तदसम्यक्, तस्य सन्निकृष्टार्थप्रकाशनस्वभावत्वाद् विप्रकृष्टविषये देशविप्रकर्षेणैव प्रतिबन्धभा-
 वात्, न चात्मनोऽपि देशविप्रकर्षः परिच्छेदप्रतिबन्धहेतुः, तस्यागमगम्येषु सूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टैव खिलपदार्थेष्वधिगतिसा-
 मर्थ्यदर्शनात्, तथा च परमाणुमूलकीलकोदकामरलोकचन्द्रोपरागादिपरिच्छेदसामर्थ्यमस्यागमोपदेशतः क्षयोपशमवतोऽपि
 दृश्यते, एव साक्षात्कारि क्षायिकमिति प्रतिपत्तव्यमिति क्षायिकज्ञानवता प्रत्यक्षा नारकाः, भवतोऽप्यनुमानगम्याः,
 तच्चेदमनुमान-विद्यमानोत्कृष्टं प्रकृष्टपापफलं कर्मफलत्वात् पुण्यफलवत्, न च तिर्यङ्ग एव प्रकृष्टपापफलभुजः,
 तस्यैदारिकशरीरवता वेदयितुमशक्यत्वात्, अनुत्तरसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत्, तथा आगमप्रमाणगम्याश्चेते,

यत एवमागम —“सततानुबन्धयुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् । तिर्यक् तृष्णाभयक्षुब्धधादि दुःखं सुख चाल्पम् ॥ १ ॥
 सुखदुःखे मनुजाना मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे । सुखमेव तु देवानामल्पं दुःख तु मनसिभवम् ॥ २ ॥” इत्यादि, एवम्-
 छिन्नंभिः ससयमी जाइजरामरणविष्णुक्लेषं । सो समणो पद्दहतो तिहि तु सह खंडियसएहि ॥ ६२९ ॥
 व्याख्या पूर्ववत्, नवरमत्र नानात्वं त्रिभिः खण्डिकशतैरिति ॥

अष्टमो गणधर समाप्त ॥

ते पद्दहए सोढं अयलो आगच्छई जिणसगास । वच्छामि ण बंदामी वंदित्ता पज्जुवासासि ॥ ६३० ॥
 व्याख्या पूर्ववत्, नवरमचलभ्राता आगच्छति जिनसकाशमिति विशेषः,

आभट्टो य जिणेण जाइजरामरणविष्णुक्लेषं । नामेण य गोत्तेण य सवन्नूसवदरिसीण ॥ ६३१ ॥

अस्या सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्ने पुण्णपावं अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झ । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६३२ ॥
 किं पुण्यपापे स्स* किं वा नेति मन्यसे, व्याख्यान्तर पूर्ववत्, अयं च सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिप्रभवो दर्शना-
 न्तरविरुद्धश्रुतिप्रभवश्च, तानि चामूनि वेदपदानि—‘पुरप एवेदं नि सर्व’मित्यादि, अस्य यथा द्वितीयगणधरवक्तव्यताया
 व्याख्या तथाऽत्रापि, तथा सौम्य । अचलभ्रातस्त्वमित्य मन्यसे—दर्शनविप्रतिपत्तिश्चात्र, तत्र केषांचिद्दर्शन-पुण्यमे-

वैकर्मस्ति न पाप, तदेव चावासप्रकर्षवस्थं स्वर्गाय क्षीयमाण मनुष्यतिथ्यग्रकारादिभवफलाय, तदशेषक्षयाच्च मोक्ष इति,
 यथा अत्यन्तपथ्याहारसेवनानुत्कृष्टमारोग्यसुखं भवति, किञ्चित्पथ्याहारपरिवर्जनाच्चारोग्यसुखहानि, अशेषाहारपरिक्षयाच्च
 सुखाभावकल्पोऽपवर्गः, अन्येषा तु पापमेवैक, न पुण्यमस्ति, तदेव चोत्तमास्थामनुप्राप्त नारकभवायाल, क्षीयमाण
 तिर्यङ्गरामरभवायेति, तदत्यन्तक्षयाच्च मोक्ष इति, यथा अत्यन्तापथ्याहारसेवनात् परममनारोग्य, तस्यैव किञ्चित्किञ्चि-
 दपकर्षादारोग्यसुख, अशेषपरित्यागात् मृतिकल्पो मोक्ष इति, अन्येषा त्वभयमप्यन्योऽन्यानुविद्धस्वरूपकल्पं सम्प्रश्र-
 सुखदुःखाख्यहेतुफलभूतं, तथाहि-नैकान्ततः किल ससारिणः सुख दुःखं वाऽस्ति, देवानामपि चेष्ट्यादियुक्तत्वात्, नार-
 काणामपि वा पञ्चेन्द्रियत्वानुभवात्, इत्थंभूतपुण्यपापाख्यवस्तुक्षयाच्च मोक्ष इति, अपरेषा तु स्वतन्त्रमुभयं त्रिविक्त-
 सुखदुःखकारणं, तत्क्षयाच्च निःश्रेयसावाप्तिरिति, तदेवं दर्शनाना परस्परविरुद्धत्वेनाप्रमाणत्वादस्मिन् विषये
 प्रमाणाभाव इति । तथा 'पुण्यः पुण्येन'त्यादिना प्रतिपादिता तत्सत्ता, ततः सशयः, तत्र वेदपदाना चार्थ, चशब्दात्
 युक्ति हृदय च, न जानासि, यतस्तेषामयमर्थः, तत्र यथा द्वितीयगणधरवक्तव्यताया वेदपदानामर्थः स्वभावपक्षनि-
 राकरणप्रवणोऽभिहितस्तथाऽत्र वक्तव्यः, सामान्यकर्मसिद्धिरपि तथैव वक्तव्या, यच्च दर्शनानामप्रामाण्यं परस्पर-
 विरुद्धत्वेन मन्यसे तदसाम्प्रतम्, एकस्य प्रमाणत्वात्, तथाहि-पाटलिपुत्रादिविविधस्वरूपाभिधायकाः सम्यक्स्वरू-
 पाभिधायकयुक्ताः परस्परविरुद्धवचसोऽपि न सर्व एवाप्रमाणता भजन्ते, तत्र यत्प्रमाणं तत् अप्रमाणनिरासद्गोप्रा-
 प्रदर्शयिष्यामः, तत्र न तावत्पुण्यमेवापचीयमान दुःखकारण, तस्य सुखहेतुत्वेनेष्टत्वात्, स्वल्पस्यापि स्वल्पसुख-

साधकत्वात्, तथा चाणीयसो हेमपिण्डादणुरपि सौवर्ण एव घटो भवति, न मार्त्तिको राजतो वेति, न च
 पुण्याभावो दुःखहेतुस्तस्य निरुपात्यतया हेतुत्वायोगात्, न च सुखाभाव एव स्वसत्ताविकलो दुःखं, तस्यानुभूयमान-
 त्वात्, ततः स्वानुरूपकारणपूर्विका दुःखानुभूति अनुभूतित्वात् सुखानुभूतिवदिति केनलपुण्यवादनिरासः, केनलपाप-
 पक्षेऽपि इदमेवोपपत्तिजालं विपरीतं वक्तव्यं, नापि सर्वथाऽन्योऽन्यानुविद्धस्वरूपमुभयात्मकमेकं निरशयस्तन्तरमभ्युप-
 गन्तुं युक्तं, सम्मिश्रसुखदुःखाख्यकार्यप्रसङ्गात्, अथ च परस्परपरिहारेण विविक्ते सुखदुःखे अनुभूयेते, तथा स्वसंवेदन-
 प्रमाणसिद्धत्वात्, अन्यच्च—केवलसुखानुभवः श्रूयतेऽनुत्तरसुराणां, केवलदुःखानुभवो नारकाणां, न च सर्वथा सम्मि-
 श्रैकरूपात्कारणादेव विविक्तं कार्यभेदो युक्तः, तस्मादन्यदेव निमित्तं सुखातिशयस्यान्यदेव च दुःखातिशयस्य, न च
 सर्वधैकरूपस्य सुखातिशयनिबन्धनाशवृद्धिर्दुःखातिशयकारणाशहान्या सुखातिशयप्रभावाय दुःखातिशयनिबन्धनाश-
 वृद्धिः सुखातिशयकारणाशहान्या दुःखातिशयप्रभावाय कल्पयितुं न्याय्या, भेदप्रसङ्गात्, तथा च यद्वृद्धानपि यस्य
 वृद्धिर्न भवति तत्ततो भिन्नं प्रतीतमेवेति सर्वधैकरूपता पुण्यपापयोर्न सङ्गता, कर्मसामान्यापेक्षया त्वविरुद्धाऽपि,
 तथाहि—सातसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यमन्यत् पापं, सर्वं च तत् कर्मेति, तस्माद्विविक्ते पुण्य-
 पापे इति प्रतिपत्तव्यम्, सर्वस्यापि च ससारिण एतदुभयमप्यस्ति, केवलं किञ्चित् कस्यचिदुपशान्तं किञ्चित्क्षयोपशम-
 मुपगतं किञ्चित् क्षीणं किञ्चिदुदीर्णं तत् सुखदुःखैर्विचित्रं जन्तूनामिति ।

छिन्नमि संसयंमी जाइजरामरणविष्णुक्षेण । सो समणो पवइओ तीहिं उ सह खंडियसएहि ॥ ६३३ ॥
नवमो गणधर' समाप्त' ॥
व्याख्या पूर्ववत् ॥

ते पवइए सोइं मेयज्जो आगच्छई जिणसगानं । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासांमि ॥ ६३४ ॥
पूर्ववत्, नवरं मेतार्य आगच्छतीति नानात्वम् ।
आमद्वो य जिणेण जाइजगमरणविष्णुक्षेणं । नामेण य गोत्तेण य सव्वन्नूसव्वदरिसीण ॥ ६३५ ॥

अस्याः सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।
किं मन्ने परलोगो अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६३६ ॥
किं परलोको-भवान्तरगतिलक्षणोऽस्ति किं वा नास्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत् । अयं च सशयस्तव विरुद्धवेद-
पदश्रुतिनिबन्धन', तानि च वेदपदान्यमूनि—'विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्य' इत्यादीनि, तथा 'स वै अयमात्मा
ज्ञानमय' इत्यादीनि च प्रथमगणधरवक्तव्यतायामिव भावनीयानि, तथा सौम्य ! त्वमित्थं मन्यसे—भूतसमुदायधर्म-
श्चैतन्यमिति कुतो भवान्तरलक्षणपरलोकसम्भवो, भूतसमुदायविनाशे चैतन्यस्यापि विनाशात्, अन्यच्च—भवेदात्मा
तथापि स नित्योऽनित्यो वा ? तत्र नित्यपक्षेऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावतया विभुतया च परलोकाभावः, अनित्य-
पक्षेऽपि निरन्वयविनश्वरस्वभावतया कारणक्षणस्य सर्वथा विनाशे उत्तरकालमिह लोकेऽपि क्षणान्तराप्रभव इति

कुत परलोकसम्भवः ? तत्र वेदाना चार्थः, चशब्दाद्युक्तिं हृदयं च, तेषां च वेदपदानामयमर्थः—तत्र विज्ञानपनेत्यादीनां पूर्ववद्वाच्यः, न च भूतसमुदायश्चैतन्यः, सन्निकृष्टदेहोपलब्धावपि चैतन्यविशेषानुपलम्भात्, इह यस्मिन्नुपलब्धेऽपि यदयं नोपलभ्यते तत् ततो भिन्नः, यथा घटात् पटः, नोपलभ्यते च देहोपलब्धावपि चैतन्यविशेष इति, इतश्च देहादन्यचैतन्यं चलनादिचेष्टानिमित्तत्वात्, इह यत् यस्य चलनादिचेष्टानिमित्तं तत्ततो भिन्नं दृष्टं, यथा मरुत्पादपात्, चलनादिचेष्टानिमित्तं च चैतन्यं देहस्येत्येति न देहस्य धर्मश्चैतन्यः, किन्त्यात्मनः, तस्य चानादिमत्कर्मसन्तति-समालिङ्गितत्वादुत्पादव्ययधौव्ययुक्तत्वाच्च कर्मपरिणामापेक्षा मनुष्यादिपर्यायनिवृत्त्या देवादिपर्यायान्तरप्राप्तिरत्यवि-रुद्धेति परलोकसिद्धिः, यदपि च नित्यानित्यैकान्तपक्षोक्तं द्रूपाण तदपि जालन्तरात्मकनित्यानित्यशून्यरूपपक्षान्मुप-गमेन तिरस्कृतत्वात् नो ढीकत इति ॥

छिन्नमि ससयमी जाइजरामरणविष्णुमुक्तेण । सो समणो पवइतो तिहिं उ सह खंडियसएहिं ॥ ६३७ ॥
व्याख्या पूर्ववत् । दशमो गणधर समाप्तः ॥

ते पवइए सोउं पभास आगच्छई जिणसगासे । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पल्लुवासामि ॥ ६३८ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवर प्रभास आगच्छतीति नानात्व ।

आमटो य जिणेणं जाइजरामरणविष्णुमुक्तेण । नामेण य गोसेण य सबच्चसुखदरिस्सीण ॥ ६३९ ॥

अस्याः सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

क्रि मन्ने निघाण अत्थी नत्थित्ति ससओ तुज्झ । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६४० ॥
कि निर्वाणमस्ति किंवा नास्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तर पूर्ववत्, अयं च सशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धन,
तानि च वेदपदान्यमूनि-‘जरामर्यं वा एतत्सर्वं यदग्निहोत्रं’ तथा ‘सैषा गुहा दुरवगाहा’ तथा ‘द्वे ब्रह्मणी परमपर च,
तत्र पर सत्यं ज्ञानमनन्तरं ब्रह्मे’ति, तेषां चायमर्थस्तव चेत्तसि वर्तते-यदेतदग्निहोत्रं तत् जरामर्यमेव-यावज्जीवं कर्त्तव्य-
मिति, अग्निहोत्रक्रिया च भूतवधहेतुत्वात् सवलरूपा, सा च रगर्गफलैव स्यात्, नापवर्गफला, यावज्जीवमिति चोक्ते
कालान्तर नास्ति यत्रापवर्गहेतुभूतक्रियान्तरारम्भः स्यात्, तस्मात्साधनाभावात् मोक्षाभावः, तदेवममूनि किल वेदपदानि
मोक्षाभावप्रतिपादकानि, शेषाणि तु तदस्तिवसूचकानि, यतो गुहाऽत्र मुक्तिरूपा, सा च ससाराभिनन्दिना दुरव-
गाहा-दुष्प्रवेशा, तथा पर ब्रह्म सत्यं-मोक्षः, अनन्तरं तु ज्ञानमिति, अमूनि मोक्षास्तिवप्रतिपादकानीति तत्र सशयः,
तथा सौम्यः । त्वमित्थं मन्यसे-ससारभवो मोक्षः, ससारश्च रागादिनिबन्धनः, रागादीनां चात्यन्तिकः क्षयोऽनुपपन्नः, तथा-
हि-रागादयो जन्तो रानादिमन्तो, यच्चानादिमत् न तद्विनाशमाविशति, तथा प्रमाणेन प्रतीतेः, तच्च प्रमाणमिदं-यद्
अनादिमत् न तद्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाशम्, अनादिमन्तश्च रागादय आत्मनो व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता
वा ? व्यतिरेके सर्वेषां बीतरागत्वप्रसङ्गः, रागादिभ्यो व्यतिरिक्तत्वात्, विवक्षितपुरुषवत्, अथाव्यतिरिक्तास्ततस्तत्प्रक्षये
आत्मनोऽपि क्षयप्रसङ्गः, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च कुतस्तस्य वस्तुतो मोक्षः ? वस्यैवाभावादिति, तत्र

वेदपदाना चार्थं, चशब्दात् युक्ति हृदयं च न जानासि, यतस्तेषामयमर्थ 'जरामयं' वेति वाशब्दोऽप्यर्थे, ततश्च यदेतद-
 ग्निहोत्र तत् यावज्जीव—सर्वमपि काल कर्तव्यम्, वाशब्दात् मुमुक्षुभिर्मोक्षहेतुभूतमप्यनुष्ठान विधेयमिति नापगमा-
 पणक्रियारम्भकालास्तिता निषिद्धा, तथा यद्यपि रागादयो दोषा जन्तोरनादिमन्तस्तथापि कस्याचित्स्त्रीशरीरादिशु-
 यथावस्थितवस्तुतत्त्वावगमेन तेषा प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृश्यते, तत सम्भाव्यते विशिष्टकालादिसामग्री-
 सद्भावे भावनाप्रकर्षविशेषभावतो निर्मूलमपि क्षय, अथ यदि प्रतिपक्षभावनात् प्रतिक्षणमपचयो दृष्टस्तथापि तेषामात्य-
 न्तिकोऽपि क्षयः सम्भवतीति कथमवसीयते?, उच्यते, अन्यत्र तथा प्रतिबन्धग्रहणात्, यथा शीतस्पर्शसम्पाद्या रोमह-
 र्पादयः शीतप्रतिपक्षस्य वह्नेर्मन्दताया मन्दा उपलब्धाः उत्कर्षे च निरन्वयविनाशधर्माणः, ततोऽन्यत्रापि बाधकस्य मन्दताया
 बाधस्य मन्दतादर्शनाद्बाधकोत्कर्षे बाध्यस्यावश्य निरन्वयविनाशो वेदितव्यः, अन्यथा बाधकमन्दताया मन्दता न स्यात्,
 अथालि ज्ञानस्य ज्ञानावरणीय बाधक, ज्ञानावरणीयकर्ममन्दताया च ज्ञानस्यापि मनाक् मन्दता, अथ च प्रबलज्ञाना-
 वरणीयकर्मोदयोत्कर्षेऽपि न ज्ञानस्य निरन्वयो विनाशः, एवं प्रतिपक्षभावनोत्कर्षेऽपि न रागादीनामत्यन्तोच्छेदो भवि-
 व्यति, तदयुक्तं, द्विविध हि बाध्य—सहभूस्वभाव तदन्यथाभूतं च, तत्र यत् सहभूस्वभावभूतं तन्न कदाचनपि निरन्वय
 विनाशमुपयाति, ज्ञान चात्मनः सहभूस्वभावम्, आत्मा च परिणामिनित्यः, ततोऽत्यन्तप्रकर्षवत्यपि ज्ञानावरणीयकर्मोदये
 ज्ञानस्य न निरन्वयो विनाशः, रागादयस्तु लोभादिकर्मविपाकोदयसम्पादितसत्ताकास्तत कर्मणो निर्मूलमपगमे तेऽपि
 निर्मूलमपगच्छन्ति, नन्वासता कर्मसम्पाद्या रागादयः, तथापि कर्मनिवृत्तौ ते निवर्त्तन्ते इति नावश्यं इति मो, नहि

दहननिवृत्तौ तत्कृता काष्ठे अद्भारता निवर्त्तते, तदसत्, यत् इह किञ्चित् क्वचित् निवर्त्त्यविकारमापादयति, यथा
 अग्निः सुवर्णे द्रवता, तथाहि—अग्निनिवृत्तौ तत्कृता सुवर्णे द्रवता निवर्त्तते, किञ्चित् पुन क्वचित् अनिवर्त्त्यविकारारम्भक,
 यथा स प्लाग्नि काष्ठे, न खलु श्यामतामात्रमपि काष्ठदहननिवृत्तौ निवर्त्तते, कर्म चात्मनि अनिवर्त्त्यविकारारम्भकं
 भवेत्तर्हि यदपि तदपि कर्मणा कृतं न कर्मनिवृत्तौ निवर्त्तत, यथा अग्निना श्यामतामात्रमपि काष्ठे कृतमग्निनिवृत्तौ,
 ततश्च यदेकदा कर्मणाऽऽपादितं मनुष्यत्वममरत्व कृमिकीटत्व शिरोऽनेदनादि च तत्सर्वकालं तथैवावतिष्ठेत्, न चैतत्
 दृश्यते, तस्मान्निवर्त्त्यविकारारम्भकं कर्म, तत् कर्मनिवृत्तौ रागादीनामपि निवृत्तिः, यदपि च प्रागुपन्यस्त प्रमाणं
 'यदनादिमत् न तद्विनाशमाविशति यथाऽऽकाश'मिति, तदप्यप्रमाण, हेतोरनैकान्तिकत्वात्, प्रागभावेन व्यभिचारात्,
 तथाहि—प्रागभावोऽनादिमानपि विनाशमाविशति, अन्यथा कार्यानुत्पत्तेः, भावनाधिकारी च सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय-
 सम्पत्समन्वितो वेदितव्यः, इतरस्य तदनुरूपानुष्ठानप्रवृत्त्यभावेन तस्या मिथ्यात्वरूपत्वात्, आह च प्रवचनम्—“नाणी
 त्वंमि निरओ चारिस्ती भावणाए जोगो”स्ति, सा च भावना रागादिदोषनिदानस्वरूपविषयफलगोचरा यथागममवसा-
 तव्या, “जं कुञ्चिद्याणुजोगो पयइविसुद्धस्स चेव जीवस्स । एएसिमो नियाण बुहाण न य सुदर एयं ॥ १ ॥ रुवपि
 सकिलेसोऽभिरस्सगापीइमाइलिगाउ । परमसुहपच्चणीओ एयंपि असोहणं चेव ॥ २ ॥ विसओ य भगुरो खलु गुणरहिओ तह
 य तहऽतहारुवो । सपत्तिनिःफलो केवल तु मूल अणत्थाणं ॥ ३ ॥ जम्मजरामरणाई विचित्तरुवो फल तु ससारो ।
 बुहजणनिव्वेयकरो एसोवि तहाविहो चेव ॥ ४ ॥ (धर्म ११६९-९०-१-२) अपिच—सूत्रानुसारेण ज्ञानादिषु यो

नैरन्तरेणाभ्यासस्तद्रूपा भावना वेदितव्या, तस्या अपि रागादिप्रतिपक्षत्वात्, नहि तत्त्ववृत्त्या सम्यग्ज्ञानाद्यभ्यासव्या-
 पृतमनस्कस्य स्त्रीशरीररामणीकादिविषय चेत् प्रवृत्तिमातनोति, तथानुपलम्भात्, यदप्युक्त 'किञ्च-रागादय आत्मनो
 व्यतिरिक्ता वा भेदयुरव्यतिरिक्ता वा' इत्यादि, तदप्युक्तं, भेदाभेदपक्षस्य जात्यन्तरस्याभ्युपगमात्, केनलभेदाभेदपक्षे
 धर्मधर्मिभावनोपपत्तेः, तथाहि-धर्मधर्मिणोरेकान्तेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने धर्मिणो नि स्वभावनतापत्तिः, स्वभावन-
 स्यापि धर्ममत्त्वात्, तस्य च ततोऽन्यत्वात्, स्वः भावः स्वभावः स्वस्यैव चात्मीया सत्ता, ननु तदर्थान्तर धर्ममत्त्वं,
 ततो न नि स्वभावनतापत्तिरिति चेत् न, इत्थं स्वरूपसत्ताभ्युपगमे तदपरसत्तासामान्ययोगकल्पनान्नैव व्युत्पद्यते, अपिच-
 ज्ञेयत्वादिभिर्धर्मैरननुवेधात् तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गो, 'न ह्यज्ञेयस्वभाव ज्ञानं शक्यते' इति न्यायात्, तथा च तदभा-
 यप्रसङ्गः, कदाचिदप्यवगमाभावात्, तथापि तत्सत्ताभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गः, अन्यस्यापि यस्य कस्यचित् अनङ्गतस्य पष्ठभूतादे-
 र्भावापत्तेः, एव च धर्म्यभावे धर्मणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वादीना निराश्रयत्वादभावापत्तिः, नहि धर्माधारहिता क्वापि
 धर्माः सम्भवन्तीति, अन्यच्च—परस्परमपि तेषां धर्माणामेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाद्यभ्युपगमेऽपि सत्त्वाद्यननुवेधात्
 कथं भावाभ्युपगमः?, तदन्यसत्त्वादिधर्माभ्युपगमे च धर्मित्वप्रसक्तिरनवस्थावत्ता च, तन्नैकान्तभेदपक्षे धर्मिधर्मभावा-
 पपत्तिः, नाप्येकान्तभेदपक्षे, यतस्तस्मिन्नाभ्युपगम्यमाने धर्ममात्रं वा स्यात् धर्मिमात्रं वा, अन्यथैकान्तभेदायोगात्,
 अन्यतराभावे चान्यतरस्याभावः, परस्परनान्तरीयकत्वात्, धर्मानन्तरीयको हि धर्मो धर्मिनान्तरीयकाश्च धर्मो, तत
 कथमेकस्याभावेऽपरस्यावस्थानमिति, कल्पितो धर्मधर्मिभावस्ततो न दूषणमिति चेत्, तर्हि वस्त्वभावप्रसङ्गः, नहि

धर्मधर्मिस्वभावरहित किञ्चिद्वस्त्वस्ति, धर्मधर्मिस्वभावश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः, धर्मो एव कल्पितः न धर्मोऽ-
तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेन्न, धर्माणां कल्पनामात्रत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽसत्त्वाभ्युपगमाद्, तदभावे धर्मिणोऽ-
व्यभावापत्तेः, अथ तदेवैकं स्वलक्षण सकलसजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावं धर्मि विजातीयव्यावृत्तिनिवन्धनाश्च या व्यावृत्तयो
भिन्ना इव कल्पितास्ता धर्माः, ततो न कश्चिदोपः, तदप्ययुक्तम्, एवं कल्पनाया वस्तुनोऽनेकान्तात्मकताप्रसङ्गे, अन्यथा
सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्ययोगात्, नहि येनैव स्वभावेन घटाद् व्यावर्त्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य पटरूपता-
प्रसङ्गे, तथाहि-घटाद् व्यावर्त्तते पटो घटव्यावृत्तिस्वभावतया, स्तम्भादपि चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्त्तते
तर्हि बलात् स्तम्भस्य घटस्वरूपताप्रसङ्गः, अन्यथा ततस्तत्स्वभावतया तद्व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मात् यतो व्यावर्त्तते
यत् तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तभूताः स्वभावा अवश्यमभ्युपगन्तव्याः, ते च नैकान्तेन धर्मिणो भिन्नास्तदभावप्रसङ्गात्, तथा
च तदवस्थ एव पूर्वोक्तो दोषः, तस्माद्भिन्नाभिन्नाः, भेदाभेदोऽपि धर्मधर्मिणोः कथमिति चेत्, उच्यते, इह यद्यपि
तादात्म्येन धर्मिणा धर्माः सर्वे लोलीभावेन व्याप्तास्तथाऽप्ययं धर्मो एते धर्मा इति परस्पर भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा
तद्भावानुपपत्तिः, तथा च सति प्रतीतिवाधा, मिथो भेदेऽपि च विशिष्टान्योऽन्यानुबन्धेन सर्वधर्मिणां धर्मिणा व्याप्यत्वात्
अभेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तस्य धर्मो इति सम्बन्धानुपपत्तिः, ततश्च न सर्वेषां वीतरागत्वप्रसङ्गः, केवलभेदस्यानभ्युपग-
मात्, नापि दोषक्षये तदात्मनोऽपि क्षयः, केवलभेदस्यानभ्युपगमादिति न काचित् क्षतिः ॥

नैरन्तरेणाभ्यासस्तद्रूपा भावना वेदितव्या, तस्या अपि रागादिप्रतिपक्षत्वात्, नहि तत्त्ववृत्त्या सम्यग्ज्ञानाद्यभ्यामव्या-
 पृतमनस्कस्य स्त्रीशरीररामणीकादिर्विषय चेत् प्रवृत्तिमातनोति, तथानुपलम्भात्, यदप्युक्तं 'क्रिय-रागादय आत्मनो
 व्यतिरिक्ता वा भेयुरव्यतिरिक्ता वा' इत्यादि, तदप्युक्तं, भेदाभेदपक्षस्य ज्ञानान्तरस्याभ्युपगमात्, केनलभेदाभेदपक्षे
 धर्मधर्मिभावाद्यनुपपत्तेः, तथाहि-धर्मधर्मिणोरेकान्तेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने धर्मिणो नि स्वभावात्तापत्तिः, स्वभावा-
 त्ततो न नि स्वभावात्तापत्तिरिति चेत् न, इत्थं स्वरूपसत्ताभ्युपगमे तदपरसत्तासामान्ययोगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, अपिच-
 ज्ञेयत्वादिभिर्धर्मैरननुवेधात् तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गो, 'न ह्यज्ञेयस्वभाव ज्ञानु शक्यते' इति न्यायात्, तथा च तदभा-
 यप्रसङ्गः, कदाचिदप्यवगमाभावात्, तथापि तत्सत्ताभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गः, अन्यस्यापि यस्य कस्यचित् अनवगतस्य पष्ठभूतादे-
 र्भावापत्तेः, एव च धर्म्यभावे धर्मिणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वादीना निराश्रयत्वादभावापत्तिः, नहि धर्माधाररहिता क्वापि
 धर्मा सम्भवन्तीति, अन्यच्च—परस्परमपि तेषां धर्माणामेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाद्यभ्युपगमेऽपि सत्त्वाद्यननुवेधात्
 स्या भावाभ्युपगमः, तदन्यसत्त्वादिधर्माभ्युपगमे च धर्मित्वप्रसक्तिरनवस्थावत्ता च, तस्यैकान्तभेदपक्षे धर्मिधर्मभावो-
 ऽप्येकान्ताभेदपक्षे, यत्तत्तस्मिन्नभ्युपगम्यमाने धर्ममात्र वा स्यात् धर्मिमात्र वा, अन्यथैकान्तभेदायोगात्,
 ऽप्येवान्यतरस्याभावः, परस्परनान्तरीयकत्वात्, धर्मानन्तरीयको हि धर्मो धर्मिनान्तरीयकाश्च धर्माः, तत्
 गभावेऽपरस्यावस्थानमिति, कल्पितो धर्मधर्मिभावस्ततो न दूषणमिति चेत्, तर्हि चरत्वभावप्रसङ्गः, नहि

धर्मधर्मिस्वभावरहितं किञ्चिद्वस्त्वस्ति, धर्मधर्मिभावश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः, धर्मा एव कल्पिता न धर्मो
 तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेन्न, धर्माणां कल्पनामात्रत्वाभ्युपगमेन परमार्थतोऽसत्त्वाभ्युपगमाद्, तदभावे धर्मिणोऽ-
 व्यभावापत्तेः, अथ तदेवैकं स्वलक्षणं सकलसजातीयव्यावृत्त्येकस्वभावं धर्मि विजातीयव्यावृत्तिनिबन्धनाश्च या व्यावृत्तयो
 भिन्ना इव कल्पितास्ता धर्मा, ततो न कश्चिद्दोषः, तदव्ययुक्तम्, एवं कल्पनाया वस्तुनोऽनेकान्तरमकताप्रसक्तेः, अन्यथा
 सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्ययोगात्, नहि येनैव स्वभावेन घटाद् व्यावर्त्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य पटरूपता-
 प्रसक्तेः, तथाहि-घटाद् व्यावर्त्तते पटो घटव्यावृत्तिस्वभावतया, स्तम्भादपि चेत् घटव्यावृत्तिस्वभावतयैव व्यावर्त्तते
 तर्हि यलात् स्तम्भस्य घटस्वरूपताप्रसक्तिः, अन्यथा ततस्तत्स्वभावतया तद्व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मात् यतो व्यावर्त्तते
 यत् तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तभूताः स्वभावा अवश्यमभ्युपगन्तव्याः, ते च नैकान्तेन धर्मिणो भिन्नास्तदभावप्रसङ्गात्; तथा
 च तदवस्थ एव पूर्वोक्तो दोषः, तस्माद्भिन्नाभिन्नाः, भेदाभेदोऽपि धर्मधर्मिणोः कथमिति चेत्, उच्यते, इह यद्यपि
 तादात्म्येन धर्मिणा धर्मः सर्वे लोलीभावेन व्याप्तास्तथाऽप्ययं धर्मी एते धर्मा इति परस्परं भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा
 तस्मान्नानुपपत्तिः, तथा च सति प्रतीतिबाधा, मिथो भेदोऽपि च विशिष्टान्योऽन्यानुवर्धेन सर्वधर्मिणां धर्मिणा व्याप्तत्वात्
 अभेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तस्य धर्मा इति सम्बन्धानुपपत्तिः, ततश्च न सर्वेषां वीतरागत्वप्रसङ्गः, केवलभेदस्यानभ्युपग-
 मात्, नापि दोषक्षये तदात्मनोऽपि क्षयः, केवलभेदस्यानभ्युपगमादिति न काचित् क्षतिः ॥

छिन्नमि संसयंभी जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पवइतो तिहिं उ सह खडियसएहिं ॥ ३४१ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।

एकादशो गणधर समाप्त ॥

उक्ता गणधरसंज्ञयापनयनवक्तव्यता, साम्प्रतमेतेषामेव वक्तव्यताशेषप्रतिपादनार्थं द्वारागायामाह—
खित्ते काले जम्मे गुत्तमगारछउमत्थपरिआए । केवलिअ आउ आगम परिनिवाणे तवे चेव ॥ ३४२ ॥

अत्र एकारान्ता शब्दा प्राकृतत्वात् प्रथमाद्वितीयान्ता द्रष्टव्याः, ततोऽयमर्थः—गणधरानधिकृत्य क्षेत्रं—जनपदप्रा-
मनगरादि वक्तव्य, जन्मभूमिर्वाच्येत्यर्थः, तथा कालो नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षितो वाच्य, तथा जन्म वक्तव्य, जन्म च
मातापित्राद्यत्तमित्यतो मातापितरौ वाच्यौ, तथा गौत्रं यत् यस्य तद्वाच्यम्, 'अगारछउमत्थपरियाए' इति पर्यायशब्द
प्रत्येकमभिसम्बध्यते, अगारपर्याय—गृहस्थपर्यायो वाच्यः, तथा छत्रस्थपर्यायश्चेति, तथा केवलिपर्यायो वाच्य, सर्वोयुक्तं
वाच्यं, तथा आगमो वाच्यः—कस्य क आगम आसीदिति, तथा परिनिर्वाणं वाच्यं—कस्य भगवति सति परिनिर्वाण-
मासीत्?, कस्य वा भगवति परिनिर्वाते इति, तथा तपो वक्तव्यं—यथा किं केनापवर्गं गच्छता तप आचरितमिति,
चशब्दात् सहननादि च वक्तव्यमिति, गाथासमुदायार्थः ॥ इदानीमवयवार्थं प्रतिपाद्यते, तत्र आद्यद्वारावयवार्था-
भिहितस्तथा ग्राह—

मगहा गुन्वरगामे जाया तिन्नेव गोयमसगुत्ता । कुल्लगसन्निवेसे जाउ विगत्तो सुहम्मो अ ॥ ३४३ ॥

मोरीअसनिवेसे दो भायर मंडि-मोरिआ जाया। अयलो अ कोसलाए मिहिलाए अकंपिओ जाओ ॥ ६४४॥
तुगीअसनिवेसे मेअजो वच्छूमिए जाओ। भगवंपि य पभासो रायगिहे गणहरो जाओ ॥ ६४५ ॥
मगधेपु जनपदेपु गोव्वरग्रामे जाताखय एवाद्या गणधरा, कथम्भूता एते त्रयोऽपीत्याह—‘गौतमसगोत्रा’ सह
गोत्र येपा ते सगोत्रा। गौतमेन गोत्रेण सगोत्रा गौतमसगोत्रा; गौतमाभिधगोत्रयुक्ता इत्यर्थः, तथा कोलाकसन्निवेशे
जातोऽव्यक्तः सुधर्मश्च, मौर्यसन्निवेशे द्वौ आतरो मण्डिकमौर्यौ जातौ, अचलश्च कोशलाया मियिलायामकम्पिको जात
इति, तुद्विके सन्निवेशे वत्सभूमौ कौशाम्बीविषये इत्यर्थः, मेतार्यो जातः, भगवानपि च प्रभासो राजगृहे गणधरो
जातः ॥ सम्प्रति कालद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यः, कालश्च नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षित इति यत् यस्य गणभृतां नक्षत्रं

तदभिधित्सुराह—

जेट्टा कत्तिय साई सवणो हत्थुत्तरा म्हाओ अ। रोहिणि उत्तरसाढा भिगसिर तह अस्सिणी पुस्सो ॥ ६४६॥
इन्द्रभूतेर्जन्मनक्षत्रं ज्येष्ठा अग्निभूते-कृत्तिका-वायुभूते-स्वातिर्व्यक्तस्य श्रवण-सुधर्मस्य हस्त उत्तरो यासा ता
हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्य इत्यर्थः, मण्डिकस्य मघा; मौर्यस्य रोहिणी, अकम्पिकस्य उत्तरापाढा; अचलश्चातु-मृगशिरः;
मेतार्यस्य अश्विनी, प्रभासस्य पुष्यः ॥ अधुना जन्मद्वार प्रतिपाद्यः, जन्म च मातापित्राद्यत्तमिति गणभृता मातापितरा-
वेव प्रतिपादयति—

वसुभूई धणमित्तो धम्मिल धणदेव मोरिए चेव। देवे वसू अ दत्ते वले अ पिअरो गणहराणं ॥ ६४७ ॥

छिन्नमि ससयमी जाइजरामरणविष्णुमुक्केणं । सो समणो पवइतो तिहिं उ सह खडियसएहिं ॥ ६४१ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।

एकादशो गणधर समाप्त ॥

उक्ता गणधरसंज्ञायापनयनवक्तव्यता, साम्प्रतमेतेषामेव वक्तव्यताशेषप्रतिपादनार्थं द्वारगायामाह—
खित्ते काले जन्मे गुत्तमगारछउमत्थपरिआए । केवलज आउ आगम परिनिवाणे तवे चेव ॥ ६४२ ॥
अत्र एकारान्ता-शब्दा-प्राकृतत्वात् प्रथमाद्वितीयान्ता द्रष्टव्याः, ततोऽयमर्थः—गणधरानधिकृत्य क्षेत्रं—जनपदया-
नगरादि वक्तव्य, जन्मभूमिर्वाच्येत्यर्थः, तथा कालो नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षितो वाच्यः, तथा जन्म वक्तव्य, जन्म च
रात्येकमभिसम्बध्यते, अगारपर्याय - गृहस्थपर्यायो वाच्यः, तथा गौत्रं यत् यस्य तद्वाच्यम्, 'अगारछउमत्थपरियाए' इति पर्यायशब्द-
राच्य, तथा आगमो वाच्यः—कस्य क आगम आसीदिति, तथा छद्मस्थपर्यायश्चेति, तथा केवलपर्यायो वाच्यः, सर्वयुष्कं
गसीत्, कस्य वा भगवति परिनिर्वृते इति, तथा तपो वक्तव्यं—यथा किं केनापवर्गं गच्छता तप आचरितमिति,
इदानीमवयवार्थः ॥ इदानीमुदायार्थः ॥ इदानीमवयवार्थः—
मगहा गुन्वरगामे जाया तिन्नेव गोयमसगुत्ता । कुल्लागसन्निवेसे जाउ वियत्तो सुहम्मो अ ॥ ६४३ ॥

मोरीअसनिवेसे दो भायर मंडि-मोरिआ जाया। अयलो अ कोसलाए मिहिलाए अकंपिओ जाओ ॥ ६४४॥
तुगीअसनिवेसे मेअज्जो वच्छभूमिए जाओ। भगवंपि य पभासो रायगिहे गणहरो जाओ ॥ ६४५॥
मगधेपु जनपदेपु गोव्वरअमे जाताखय एवाद्या गणधरा', कथम्भूता एते त्रयोऽपीत्याह—'गौतमसगोत्रा' सह
गोत्र येपा ते सगोत्रा' गौतमेन गोत्रेण सगोत्रा गौतमसगोत्राः, गौतमाभिधगोत्रयुक्ता इत्यर्थः, तथा कोल्लकसन्निवेशे
जातोऽव्यक्तः सुधर्मश्च, मौर्यसन्निवेशे द्वौ आतरौ मण्डिकमौर्यौ जातौ, अचलश्च कोशलाया मिथिलायामकम्पिको जात
इति, तुङ्गिके सन्निवेशे वत्सभूमौ कौशाम्बीविषये इत्यर्थः, मेतार्यो जातः, भगवानपि च प्रभासो राजगृहे गणधरो
जातः ॥ सम्प्रति कालद्वारावयवार्थः प्रतिपाद्यः, कालश्च नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षित इति यत् यस्य गणभृतां नक्षत्रं
तदभिधित्सुराह—

जेट्ठा कत्तिय साईं सवणो हत्थुत्तरा महाओ अ । रोहिणि उत्तरसाढा मिगसिर तह अस्सिणी पुत्सो ॥ ६४६॥
इन्द्रभूतेर्जन्मनक्षत्रं ज्येष्ठा अग्निभूते कृत्तिका वायुभूते स्वातिर्व्यक्तस्य श्रवणं सुधर्मस्य हस्त उत्तरो यासा ता
हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्य इत्यर्थः, मण्डिकस्य मघाः, मौर्यस्य रोहिणी, अकम्पिकस्य उत्तरापाढाः, अचलश्चातुः मृगशिरः,
मेतार्यस्य अश्विनी, प्रभासस्य पुष्यः ॥ अधुना जन्मद्वार प्रतिपाद्य, जन्म च मातापित्राद्यत्तमिति गणभृता मातापितरा-
वेव प्रतिपादयति—

वसुभूई धणमित्तो धम्मिल धणदेव मोरिए चेव । देवे वसू अ दत्ते बले अ पिअरो गणहराणं ॥ ६४७॥

आद्याना त्रयाणा गणभृता पिता वसुभूति, व्यक्तस्य धनमित्र, सुधर्मस्य धम्मिष्ठ, मण्डिकस्य धनदेव, मौर्यस्य मौर्यः, अकम्पिकस्य देव, अचलभ्रातुर्वसु, मेतार्यस्य दत्त, प्रभासस्य चल, एव पितरो गणधराणा भवन्ति ॥

पुहवी अ वारुणी भद्रिला य विजयदेवा तहा जयंती य । नन्दा य वरुणदेवा अईमहा य माथरो ॥ ६४८ ॥

आद्याना त्रयाणा गणभृता माता पृथिवी, व्यक्तस्य वारुणी, सुधर्मस्य भद्रिला, मण्डिकमौर्यपुत्राणां विजयदेवा पितृभेदेन, धनदेवे पञ्चत्वमुपागते मण्डिकपुत्रसहिता मौर्येण घृता, ततो मौर्यो जातः, अविरोधश्च तस्मिन् देशे इत्यदूषणं, जयन्ती माता अकम्पिकस्य, नन्दा अचलभ्रातुः, वरुणदेवा मेतार्यस्य अतिभद्रा प्रभासस्य ॥ सम्प्रति गौत्रद्वाराभिधानार्थमाह—

तिन्नि य गोयमनुत्ता भारद्वा अग्निवेस वासिष्ठा । कासव गोअम हारिअ कोडिन्नहुंगं च गुत्ताइ ॥ ६४९ ॥

त्रय आद्या गणभृतो गौतमगोत्रा, भारद्वाजो व्यक्तः, अग्निवेश्यायन सुधर्म, वासिष्ठो मण्डिक, काश्यपो मौर्यिकः, गौतमोऽकम्पिक, हारितोऽचलभ्राता, कौण्डिन्यौ मेतार्य प्रभासश्च ॥ अधुना अगारपर्यायद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

पन्ना छायालीसा वायाला होइ पन्न पन्ना य । तेवन्न पंचसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥ ६५० ॥

छत्तीसा सोलसगं अगारवासो भवे गणहराणं । छउमत्थं परियागं अहक्कमं कित्तइस्सामि ॥ ६५१ ॥

इन्द्रभूतेरगारपर्यायः पञ्चाशद्वर्षाणि, अग्निभूते षड्वत्वारिंशद्, वायुभूतेर्द्वाचत्वारिंशत्, व्यक्तस्य पञ्चाशत्, सुधर्मणः

पद्याशत्, मण्डिकस्य पञ्चपट्टिः, मौर्यस्य त्रिपञ्चाशत्, अकम्पितस्याष्टाचत्वारिंशत्, अचलभ्रातुः पट्टचत्वारिंशत्, मेतार्थस्य पट्टत्रिंशत्, प्रभासस्य षोडश । अत ऊर्ध्वं छद्मस्थपर्यायं यथाक्रमं कीर्त्तयिष्यामि ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—
तीसा वारस दसगं वारस बायाल चउदसदुगं च । नवगं वारस दस अट्टगं च छउमत्थपरिआओ ॥ ६५२ ॥
इन्द्रभूतेरुछद्मस्थपर्यायस्त्रिंशद्वर्षाणि, अग्निभूतेर्द्विदश वायुभूतेर्वर्षदशकं व्यक्तस्य द्वादश सुधर्मणो द्वाचत्वारिंशत् मण्डिकस्य चतुर्दश मौर्यस्यापि चतुर्दश अकम्पितस्य वर्षनवक अचलभ्रातुर्द्वादश वर्षाणि मेतार्थस्य दश प्रभासस्य वर्षा-
ष्टकमेवमेव यथाक्रमं छद्मस्थपर्यायः ॥ केवलपर्यायपरिज्ञानोपायमाह—

छउमत्थप्परियागं अगरवासं च बुक्कसित्ताणं । सवाउअस्स सेसं जिणपरियागं विद्याणाहि ॥ ६५३ ॥

वारस सोलस अट्टारसेव अट्टेव । सोलस सोलस इगवीस चउदस सोले अ सोले अ ॥ ६५४ ॥

छद्मस्थपर्यायमगारवास च व्यवकल्य यत् सर्वायुष्कस्य शेषं तत् जिनपर्यायं विजानीहि, स चायं जिनपर्यायः, इन्द्रभूते. केवलपर्यायो द्वादश वर्षाणि, अग्निभूतेः षोडश, वायुभूतेरष्टादश, व्यक्तस्याष्टादश, सुधर्मणोऽष्टौ, मण्डिकस्य षोडश, मौर्यपुत्रस्य षोडश, अकम्पितस्य एकविंशतिः, अचलभ्रातुश्चतुर्दश, मेतार्थस्य षोडश, प्रभासस्य षोडश ॥
सम्प्रति सर्वायुष्कमाह—

बाणउई चउहत्तरि सत्तरि तत्तो भवे असीई य । एगं च सयं तत्तो तेसीई पंचनउई आ ॥ ६५५ ॥

अट्टत्तरि च वासा तत्तो वावत्तरि च वासाई । वावट्टी चत्ता खलु सव्वगणहराउअं एअं ॥ ६५६ ॥

आद्याना त्रयाणा गणभृता पिता वसुभूतिः, व्यक्तस्य धनमित्रः, सुधर्मस्य धम्मिहः, मण्डिकस्य धनदेवः, मौर्यस्य मौर्यः, अकम्पिकस्य देव, अचलधनुर्वसु, मेतार्यस्य दत्त, प्रभासस्य बल, एव पितरो गणधराणा भवन्ति ॥

पुहवी अ वारुणी भद्रिला य विजयदेवा तरा जयंती य । नन्दा य वरुणदेवा अर्हभद्रा य मायरो ॥ ६४८ ॥

आद्याना त्रयाणा गणभृता माता पृथिवी, व्यक्तस्य वारुणी, सुधर्मस्य भद्रिला, मण्डिकमौर्यपुत्राणां विजयदेवा पितृभेदेन, धनदेवे पञ्चत्वमुपागते मण्डिकपुत्रसहिता मौर्येण धृता, ततो मौर्यो जातः, अविरोधश्च तस्मिन् देशे इत्यदूषणं, जयन्ती माता अकम्पिकस्य, नन्दा अचलधनुः, वरुणदेवा मेतार्यस्य अतिभद्रा प्रभासस्य ॥ सम्प्रति गौत्रद्वाराभिधानार्थमाह—

तित्ति य गोयमगुत्ता भारद्वा अग्निवेस वासिष्ठा । कासव गोअम हारिअ कोडिन्नुगं च गुत्ताइ ॥ ६४९ ॥

त्रय आद्या गणभृतो गौतमगोत्राः, भारद्वाजो व्यक्तः, अग्निवेश्यायनः सुधर्मः, वासिष्ठो मण्डिकः, काश्यपो मौर्यिकः, गौतमोऽकम्पिकः, हारितोऽचलध्वजा, कौण्डिन्यौ मेतार्यः प्रभासश्च ॥ अधुना अगारपर्यायद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

पन्ना छायालीसा वायाला होइ पन्न पन्ना य । तेवन्न पंचसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥ ६५० ॥

छत्तीसा सोलसगं अगारवासो भवे गणहराणं । छडमत्थ परियागं अहकमं कित्तइस्सामि ॥ ६५१ ॥

इन्द्रभूतेरगारपर्याय पञ्चाशद्वर्षाणि, अग्निभूते षड्वत्वारिंशद्, वायुभूतेर्द्वाविंशत्, व्यक्तस्य पञ्चाशत्, सुधर्मणः

मास पाओचगया सधेऽचि य सबलद्धिसंपन्ना । वज्जरिसहसंधयणा समचउरसा य संठाणे ॥ ६५९ ॥
 सर्व एव गणधरा मास यावत् पादपोपगमनगता, द्वारगाथोपन्यस्त चशब्दार्थमाह—सर्वेऽपि सर्वलब्धिसम्पन्नाः—
 आमर्षोपध्याद्यशेषलब्धिसम्पन्ना, तथा वज्रर्पभसहनना समचतुरस्त्राश्च सस्थाने—सस्थानविषये ॥ उक्त सामायिका-
 र्धसूत्रप्रणेतृणा तीर्थकरणधराणा निर्गमः, सम्प्रति क्षेत्रद्वार प्राप्तावसर, परमनन्तरमेव द्रव्यनिर्गमस्य प्रतिपादितत्वात्
 कालस्य च द्रव्यपर्यायत्वेनान्तरङ्गत्वाद् अन्तरङ्गवहिरङ्गयोश्चान्तरङ्ग एव विधिर्वलवानिति न्यायसामर्थ्यात् क्षेत्रद्वार-
 मुच्यते, द्वारगाथाया तु क्षेत्रस्याल्पवक्तव्यत्वात् प्रथममुपन्यास' कृत, तत्र कालो नामाद्येकादशभेदभिन्नः, तत्र
 नामस्थापने सुज्ञाने इति ते अनाहत्य द्रव्यादिकालप्रतिपादनार्थमाह—

दवे अद्ध अहाउअ उवक्रमे देस कालकाले य । तह य पमाणं वन्ने भावे पगयं तु भावेणं ॥ ६६० ॥
 तत्र द्रव्य इति वर्तनादिलक्षणो द्रव्यकालो वाच्यः, तथा आयुष्कालो देवाद्यायुष्कलक्षणो वाच्यः, तथा उपक्रमकाल अभि-
 र्वर्ती समयादिलक्षणो अद्धाकालो वाच्यः, तथा आध्यात्मिककालो देवाद्यायुष्कलक्षणो वाच्यः, तथा देशकालो वाच्यः,
 प्रेतार्थसामीप्यानयनलक्षण. सामाचारीयथायुष्कभेदभिन्नो वाच्यः, तथा देशकालो वाच्यः, देश प्रस्तावोऽवसरो
 विभाग पर्याय इत्यनर्थान्तर तस्य कालो देशकालः, अभीष्टवस्त्ववास्थवसरकाल इति भाव, तथा कालकालो वाच्यः,
 तत्र कलन कालः, द्वितीय कालशब्दो मरणवाची, कालस्य कालः कालकालो, मरणक्रियाकलनमित्यर्थः, च. समुच्चये, तथा
 प्रमाणकालः—अद्धाकालविशेषो दिवसादिलक्षणो वाच्यः, तथा वर्णकालो वाच्यः, वर्णश्चासौ कालश्चेति वर्णकालः, तथा

इन्द्रभूते सर्वायुर्द्विनवतिर्वर्षाणि, अग्निभूतेश्चतु सप्तति, वायुभूते सप्तति, व्यक्तस्य अशीति, सुधर्मस्य एक वयंशत, मण्डिकस्य पञ्चनवतिर्वर्षाणि, मौर्यपुत्रस्य त्र्यशीति, अकम्पिकस्याष्टसप्तति, अचलभ्रातुर्द्वीसप्तति, भैतार्यस्य द्वापष्टि, प्रभासस्य चत्वारिंशत्, एव क्रमेण गणधराणां सर्वायुष्कमिति ॥ आगमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सधे य माहणा जच्चा, सधे अज्झाचया विऊ । सधे दुवालसगीआ, सधे चउदसपुधिणो ॥ ६५७ ॥

सर्वे ब्राह्मणा जात्या — प्रशस्तजातिकुलोत्पन्ना, तथा सर्वेऽध्यापका-उपाध्याया विदन्तीति विदो—विद्वांस, चतुर्दशविद्यास्थानपारगमनात्, तानि चतुर्दश विद्यास्थानान्यमूनि—“अङ्गानि वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायविस्तर । धर्मशास्त्र पुराण च, विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ १ ॥” तत्राङ्गानि पद, तद्यथा—शिक्षा कल्यो व्याकरण निरुक्त छन्दो ज्योतिष वेति, एष गृहस्थागम उक्त, लोकोत्तरागमप्रतिपादनार्थमाह—सर्वे द्वादशाङ्गिन, तत्र स्वल्पेनापि द्वादशाङ्गाध्ययनेन द्वादशाङ्गिनोऽभिधीयन्ते तत सम्पूर्णद्वादशाङ्गज्ञापनार्थमाह—सर्वे चतुर्दशपूर्विण ॥ परिनिर्वाणद्वारमाह—

परिनिष्ठुया गणहरा जीवंते नायए नव जणा उ । इंदमूई सुहम्मो अ रायगिहे निष्ठुए वीरे ॥ ६५८ ॥

जीयति ज्ञातके—ज्ञातकुलोत्पन्ने वीरे भगवति नव जना.—इन्द्रभूतिसुधर्मस्वामिवर्जा परिनिर्वृता, इन्द्रभूति-सुधर्मश्च स्वामिनि वीरे निर्वृते परिनिर्वृत, तत्रापि प्रथममिन्द्रभूति. पश्चात्सुधर्मस्वामी, यश्च यश्च काल करोति स स सुधर्मस्वामिनो गणं ददाति, तेषा तथाविधसन्तानप्रवृत्तिहेतुभूताचार्यासम्भवात्, सुधर्मस्वामी तु काल कुर्वन् निजशिष्याय जन्मस्वामिने गण समर्पितवान् ॥ अधुना तयोद्वारमाह—

मास पाओवगया सवेऽवि य सबलद्धिसपन्ना । वजरिसहसंधयणा समचउरसा य संठाणे ॥ ६५९ ॥
 सर्व एव गणधरा मास यावत् पादपोपगमनगता, द्वारगाथोपन्यस्त चशब्दार्थमाह—सर्वेऽपि सर्वलब्धिसम्पन्ना—
 आमर्षोपध्याद्योपलब्धिसम्पन्ना, तथा वज्रर्षभसहनना समचतुरस्त्राश्च सस्थाने—सस्थानविषये ॥ उक्तं सामायिका-
 र्धसूत्रप्रणेतृणा तीर्थकरणधराणा निर्गम, सम्प्रति क्षेत्रद्वार प्राप्तावसर, परमनन्तरमेव द्रव्यनिर्गमस्य प्रतिपादितत्वात्
 कालस्य च द्रव्यपर्यायत्वेनान्तरङ्गत्वाद् अन्तरङ्गवहिरङ्गयोश्चान्तरङ्ग एव विधिर्वलवानिति न्यायसामर्थ्यात् क्षेत्रद्वार-
 मुच्यते, द्वारगाथाया तु क्षेत्रस्याल्पवक्तव्यत्वात् प्रथममुपन्यासः कृतः, तत्र कालो नामाद्येकादशभेदभिन्नः, तत्र
 नामस्थापने सुज्ञाने इति ते अनाहत्य द्रव्यादिकालप्रतिपादनार्थमाह—

दद्वे अद्ध अहाउअ उवक्कमे देस कालकाले य । तह य पमाणं वन्ने भावे पगयं तु भावेणं ॥ ६६० ॥

तत्र द्रव्य इति वर्तनादिलक्षणो द्रव्यकालो वाच्यः, 'अद्धा' इति चन्द्रसूर्यादिक्रियाविशिष्टोऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्त-
 र्वर्ती समयदिलक्षणो अद्धाकालो वाच्यः, तथा आयुष्ककालो देवाद्यायुष्कलक्षणो वाच्यः, तथा उपक्रमकालः अभि-
 प्रेतार्थसामीप्यानयनलक्षणं सामाचारीयथायुष्कभेदभिन्नो वाच्यः, तथा देशकालो वाच्यः, देशः प्रस्तावोऽवसरो
 विभागः पर्याय इत्यनर्थान्तरं तस्य कालो देशकालः, अभीष्टवस्त्ववाप्त्यवसरकाल इति भावः, तथा कालकालो वाच्यः,
 तत्र कलन कालः, द्वितीय कालशब्दो मरणवाची, कालस्य कालः कालकालो, मरणक्रियाकलनमित्यर्थः, च. समुच्चये, तथा
 प्रमाणकाल - अद्धाकालविशेषो दिवसादिलक्षणो वाच्यः, तथा वर्णकालो वाच्यः, वर्णश्चासौ कालश्चेति वर्णकालः, तथा

‘भावे’ इति औदयिकादिभावकाल, सादिसपर्यवसानादिभेदभिन्नो वाच्यः, प्रकृतं तु भावकालेनाधिकारः, एष गाया-समासार्थः ॥ साम्प्रतमवयवार्थोऽभिधीयते, तत्र आद्यद्वारावयवार्थमभिधित्सुराह—

चेयणमचेयणस्त य ददस्त ठिई ल जा चउविगप्पा । सो होइ दधकालो अहवा दविअं तु तं चेव ॥ ६६१ ॥
चेतनस्य—देवादेरचेतनस्य—पुद्गलादे द्रव्यस्य या स्थानं स्थितिः चतुर्विकल्पा—सादिसपर्यवसानादिभेदेन चतुर्भेदाः स भवति द्रव्यस्य कालो द्रव्यकाल, अथवा द्रव्यं तु तदेव—द्रव्यमेव कालो द्रव्यकाल ॥ चेतनाचेतनद्रव्यस्य चतुर्भिर्धस्थितिप्रदर्शनार्थमाह—

गइ सिद्धा भविआ या अभविअ पुगल अणागयद्धा य । तीयद्ध तित्ति काया जीवाजीवट्ठिई चउहा ॥ ६६२ ॥
‘गइ’त्ति देवादिगतिमधिकृत्य जीवाः सादिसपर्यवसानाः, ‘सिद्ध’त्ति सिद्धा प्रत्येक सिद्धत्वेन साद्यपर्यवसानाः, ‘भविया या’ इति भव्याश्च भव्यत्वमधिकृत्य केचन अनादिसपर्यवसानाः, ‘अभविय’त्ति अभव्याः स्वत्वभव्यतयाऽ-नाद्यपर्यवसाना, एव जीवस्थितिश्चतुर्भङ्गिका, ‘पुगल’त्ति पूरणगलनधर्माणः पुद्गला-द्विप्रदेशादयः स्कन्धाः, ते च पुद्गलत्वेन सादिसपर्यवसाना, तथा ‘अणागयद्धा य’ इति अनागताद्धा—अनागतकालः, स च वर्तमानसमयादि-तया सादि अनन्तत्वादपर्यवसान, तथा ‘तीयद्ध’त्ति अतीतः कालोऽनन्तत्वादनदिः साम्प्रतसमयविशेषायां सपर्यव-सान इति, तथा ‘तित्ति काय’त्ति त्रयः कायाः—धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायाः स्वत्वनाद्यपर्यवसानाः, एषा अजीवचतुर्भङ्गिका, एवं जीवाजीवस्थितिश्चतुर्धेति ॥ साम्प्रतमद्धाकालद्वारावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—

समयाऽऽवलिअ मुहुत्ता दिवस अहोरत्त पक्ख मासो य । सवच्छर जुग पलिया सागर ओसप्पि परिअट्टा ॥ ६६३ ॥

परमनिकृष्ट काल समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितपट्टसाटिकापाटनदृष्टान्तादवसेय, जघन्ययुक्तासख्या-
तकसमयसमुदायलक्षणा आवलिका, द्विघटिको मुहूर्त्तः, चतुष्प्रहरात्मको दिवसः, यदिवा यावदाकाशखण्डमादित्येन स्वप्र-
भाभिव्यस्य तावदाकाशपरिभ्रमणच्छिन्नः कालो दिवसः, अहोरात्रः अष्टप्रहरात्मक, रात्रिदिवमित्यर्थः, पक्षः पञ्चदशाहो-
रात्रात्मकः, मासस्तद्विगुणः, चः समुच्चये, संवत्सरो-द्वादशमासात्मको, युग पञ्चसवत्सर, असहस्रेययुगात्मकं 'पलिय'ति
पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पत्न्योपम, 'सागर'ति पत्न्योपमदशकोटीकोव्यात्मक सागरोपमम्, उत्सर्पिणी-सागरोपमद-
शकोटीकोव्यात्मिका उत्सर्पिणी, उत्सर्पिणीग्रहणेनावसर्पिण्यपि सूचिता, सापि सागरोपमदशकोटिकोव्यात्मिका, अनन्तो-
त्सर्पिण्यात्मक परावर्त्तः, स च द्रव्यादिभेदभिन्नः पञ्चसङ्ग्रहटीकातो वेदितव्य ॥ सम्प्रति यथायुष्ककालद्वारमुच्यते—
तत्राद्वाकाल एवायुः कर्मानुभवविशिष्टः सर्वजीवाना वर्त्तनादिमयो यथायुष्ककालोऽभिधीयते, तथा चाह—
नेरइय-तिरिय-मणुरस-देवाण अहाउअं तु जं जेण । निवत्तिअमन्नभवे पालंति अहाउकालो सो ॥ ६६४ ॥
नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवाना यथायुष्कमेव यत् येन निर्वर्त्तितं-रौद्रध्यानादिना कृतमन्यभवे-अन्यस्मिन् जन्मनि तत् यदा
विपाकतस्त एवानुपालयन्ति स यथायुष्ककालः ॥ साम्प्रतमुपक्रमद्वारमाह—
दुविहोवक्कमकालो सामायारी अहाउअं चेव । सामायारी तिविहा ओहे दसहा पयविभागे ॥ ६६५ ॥
द्विविधश्चासावुपक्रमकालश्च द्विविधोपक्रमकालः, तदेव द्वैविध्यमुपदर्शयति—'सामायारी अहाउयं चेव'ति पदैकदेशे

पदसमुदायोपचारात् सामाचार्युपक्रमकालो यथायुष्कोपक्रमकालश्चेति द्रष्टव्यं, तत्र समाचरणं समाचार'-शिष्टाचरित क्रियाकलाप, समाचार एव सामाचार्यं, भेषजादित्वात् स्वार्थे व्यण्, स्त्रीविवक्षाया डी, ड्याम् 'अत' इत्यकारलोपः, 'तद्धितव्यञ्जना'दिति यकारलोपः, उपक्रमणम्—उपरितनश्रुतादिह तस्या सामाचार्या आनयनमुपक्रम, सामाचार्या उपक्रम सामाचार्युपक्रम स चासौ कालश्च सामाचार्युपक्रमकालः, तथा यथायुष्कस्योपक्रमण-दीर्घकालभोग्यस्य स्वल्प-तरकालेन क्षेपण यथाऽऽयुष्कोपक्रम स चासौ कालश्च यथायुष्कोपक्रमकालः, तत्र सामाचारी त्रिविधा—ओघे दशविधा पदविभागे च, तत्र ओघ—सामान्य ओघसामाचारी—सामान्यत सङ्घेपाभिधानरूपा, सा च ओघनिर्युक्तिः, दशधा-सामाचारी—इच्छाकारादिलक्षणा, पदविभागसामाचारी छेदसूत्राणि, तत्र ओघसामाचारी नवमात् पूर्वोच्यतीयाद्वस्तुन आचाराभिधानात्, तत्रापि विशतितमात् प्राभृतात्, तत्राप्योघप्राभृतात् निर्व्यूढा, एतदुक्तं भवति—साम्प्रतकालप्रव्रजि-ताना तावच्छ्रुतपरिज्ञानशक्तिकलानामायुष्कादिद्वादशसमपेक्ष्य प्रत्यासन्नोक्तेति, दशविधसामाचारी पुन पङ्क्ति-तमादुत्तराध्ययनात् स्वल्पतरकालप्रव्रजितपरिज्ञानार्थं निर्व्यूढा, पदविभागसामाचार्यपि छेदसूत्रलक्षणा नवमपूर्वोदेव निर्व्यूढेति ॥ साम्प्रतमोघनिर्युक्तिर्वक्तव्या, सा च महत्त्वात् पृथग्रन्थान्तररूपा कृता ॥ सम्प्रति दशविधसामाचारीप्रति-पादनार्थमाह—

इच्छा मिच्छा तहकारे आवस्सिआ य निसीहिआ । आपुच्छा य पडिपुच्छणा छंदणा य निमतणा ॥ ६६६ ॥
उवसंपया य काले सामाचारी भवे दसविहा उ । एसि त पयाणा पत्तेय परूवण बुच्छ ॥ ६६७ ॥

एषणमिच्छा करण कार, तत्र कारशब्द प्रत्येकमभिसम्बध्यते, इच्छया—बलाभियोगमन्तरेण करणमिच्छाकार, तथा
 च-इच्छाकारेण ममेद कुर्वति, तथा मिथ्या वितथमनृतमिति पर्याया, मिथ्याकरण मिथ्याकार, मिथ्याक्रियेत्यर्थ,
 तथा च समययोगवितथाचरणे विदितजिनवचनसारा साधवस्तत्क्रियाया वैतथ्यप्रदर्शनाय मिथ्याकार कुर्वते, मिथ्या-
 क्रियेमिति, तथाकरण तथाकार, स च सूत्रप्रश्नगोचरो यथा भवद्भिरुक्त तथेदमित्येवस्वरूप, अवश्यं पर्यायोऽवश्यशब्दो
 ऽकारान्तोऽप्यस्ति, ततोऽवश्यस्य—अवश्यकर्तव्यस्य क्रिया आवश्यकी 'योपान्त्यगुरूपान्त्यमाहुजि'ति बुज् आवश्यकी,
 चः समुच्चये, तथा निषेधेन निर्वृत्ता नैषेधिकी, आपृच्छनमापृच्छा विहारभूमिगमनादिषु प्रयोजनेषु गुरो कार्या, च पूर्व
 यत्, तथा प्रतिपृच्छा, सा च प्राप्तिर्युक्तेनापि करणकाले कार्या, निषिद्धेन वा प्रयोजनतः कर्तुं कामेनेति, तथा छन्दना-
 प्रागृहीतेनाशनादिना आमन्त्रणा कार्या, तथा निमन्त्रणा—अगृहीतेनैवाशनादिना अह भवदर्थमशनाद्यानयामीत्येन-
 भूता, उपसम्पन्न विधिना देया, एवं काले—कालविषया सामाचारी भवेदशविधा ॥ एवं तावत्समासत उक्ता, सम्प्रति
 प्रपञ्चत प्रतिपदमभिधित्सुरिदमाह—एतेषा पदाना तुर्विशेषणे विषयप्रदर्शनेन प्रत्येक पृथक् पृथक् प्ररूपणा वक्ष्ये इति

गाथाद्वयसमासार्थः ॥ तत्रेच्छाकारो येष्वर्थेषु क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह—

जइ अवमत्तिज्ज पर कारणजाए करिज्ज से कोइ । तत्थवि इच्छाकारो न कप्पइ बलाभिओगो उ ॥ ६६८ ॥

'यदि' इत्यभ्युपगमे, अन्यथा साधूनामकारणे अभ्यर्थनैव न कल्पते, ततश्च यदि अभ्यर्थयेत् पर—अन्यं साधुं ग्रामादौ
 कारणजाते समुत्पन्ने सति, ततस्तेनाभ्यर्थयमानेन इच्छाकारः प्रयोक्तव्य, यदिया अनभ्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्य साधु

‘से’ तस्य कर्तुंकामस्य कस्यचित्साधोः कारणजातं कुर्यात् तत्रापि तेनानम्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुंकामेन इच्छाकार प्रयोक्तव्यः, इह विरला केचिदनभ्यर्थिता एव परकार्यकर्त्तार इति कोऽपीति ग्रहण, अथ कस्मादिच्छाकारप्रयोग क्रियते?, उच्यते, बलाभियोगो न कल्पते इति सूचनार्थ, उक्त यतो-न कल्पते बलाभियोगः साधुना, तत इच्छाकार-प्रयोगः कर्त्तव्यः, तुशब्द क्वचित् बलाभियोगोऽपि कल्पते इति सूचनार्थः ॥ उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—

अवबुवगयम्मि नज्जइ अब्भत्थेउ न वट्ठइ परो उ(ओ)। अणिगूहिअयलविरिण्ण साट्ठणा ताव होअवं ॥३६९॥
यदि अभ्यर्थयेत् परमित्येतस्मिन् यदिशब्दप्रदर्शितेऽभ्युपगमे सति ज्ञायते, किमित्याह-अभ्यर्थयितुं न वर्तते-न युज्यते परः, किमित्यत आह-न निगूहते बलवीर्यं यस्तेन, बलं शरीर वीर्यम्-आन्तर शक्तिविशेषः, तावच्छब्दः प्रस्तुता-र्थप्रदर्शक एव, अनिगूहितबलवीर्येण तावत्साधुना भवितव्यं, पाठान्तर वा “अणिगूहियलविरिण्ण जेण साट्ठण होयदं” अस्यायमर्थः—येन कारणेन अनिगूहितबलवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः ततोऽभ्यर्थयितुं न युज्यते पर इति ॥ आह-इत्थं तर्ह्यभ्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्यासोऽनर्थकः, उच्यते—

जइ हुज्ज तस्स अनलो कज्जस्स वियाणइ न वा वाणं । गेलन्नाइहिवि हुज्जा वावडो करणेहि सो ॥ ३७० ॥
यदि भवेत्तस्य—प्रस्तुतस्य कार्यस्यानलः—असमर्थः, यदिवा न विजानाति तत्कार्यं कर्तुं, वाणमिति निपातः पूरणार्थः, गलानादिभिर्वा भवेत् व्याधृतः कारणैरसौ तदा सज्जातद्वितीयपदोऽभ्यर्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकं विहायाम्बेवा करोति ॥ तथाचाह—

राहणियं वज्रित्ता इच्छाकारं करेह सेसाणं । एअ मज्झं कज्ज तुब्भेह करेह इच्छाए ॥ ६७१ ॥

रत्नानि द्विविधानि-द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च, तत्र मरकतवज्रेन्द्रनीलवैडूर्यादीनि द्रव्यरत्नानि, सुखमधिकृत्य तेपामनैकान्तिकत्वादनात्यन्तिकत्वाच्च, भावरत्नानि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, सुखनिबन्धनतामप्रीकृत्य तेपामेकान्तिकत्वात् आत्यन्तिकत्वाच्च, भावरत्नैरधिको रत्नाधिकस्त रत्नाधिक वर्जयित्वा इच्छाकार करोति शेषाणा, कथमित्याह-एतत् मे कार्य-वस्त्रसीयनिकादि यूय कुरुत इच्छया, न वलाभियोगेनेति । तत्र यदुक्तम्-‘जइ अब्भत्येज्ज पर कारण जाते’इति, तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः, द्वितीयगाथया कारणजातानि कयित्तानि, अनया तु पूर्वार्धेनाभ्यर्थनाविषयो दर्शितः उत्तरार्द्धेन त्वभ्यर्थनायाः स्वरूपम् ॥ सम्प्रति ‘करेज्ज वा से कोइ’ इत्यस्य गाथाययवस्यावयवार्थ प्रतिपादनीयः, तत्रान्यकरणसम्भवकारणप्रतिपादनायाह-

अहवावि विणासतं अब्भत्थंतं च अन्न दद्धणं । अन्नो कोइ भणिज्जा तं साहुं निज्जरट्ठिओ ॥ ६७२ ॥

अथवेति ‘जइ अब्भत्येज्ज पर कारणजाए’ इत्यपेक्षया प्रकारान्तरताद्योतनार्थः, विनाशयन्त चिकीर्षित कार्यम्, अपिशब्दात् सोऽन्यस्मिन् गुरुतरे कार्ये समर्थस्ततो यदि स तत्र व्यापृतो भवति तर्हि ततो गुरुतरं प्रयोजन सीदतीति परिभाष्याविनाशयन्तमपि, यदिवा स्वयमसमर्थतयाऽभिलषितकार्यकारणाय साधुमन्यमभ्यर्थयन्तं दृष्ट्वा निर्जराधी कोऽप्यन्यः साधुस्तं साधुं भणेत । किं भणेदित्याह-

अहय तुब्भं एअं कज्जं तु करेमि इच्छकारेणं । तत्थवि सो इच्छं से करेइ मज्जायमूलीअ ॥ ६७३ ॥

‘से’ तस्य कर्तुंकामस्य कस्यचित्साधोः कारणजात कुर्यात् तत्रापि तेनानभ्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुंकामेन इच्छाकार प्रयोक्तव्यः, इह विरलाः केचिदनभ्यर्थिता एव परकार्यकर्त्तार इति कोऽपीति ग्रहण, अथ कस्मादिच्छाकारप्रयोग क्रियते?, उच्यते, बलाभियोगो न कल्पते इति सूचनार्थः, उक्त यतो—न कल्पते बलाभियोगः साधुना, तत्र इच्छाकार-प्रयोगः कर्त्तव्यः, तुशब्दः क्वचित् बलाभियोगोऽपि कल्पते इति सूचनार्थः ॥ उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—
 अवबुधगयम्मि नज्जइ अब्भत्थेड न बट्ठपरो ड(ओ)। अणिगूहिअवलविरिण साट्ठणा ताव होअं ॥ ६६९ ॥

यदि अभ्यर्थयेत् परमित्येतस्मिन् यदिशब्दप्रदर्शितेऽभ्युपगमे सति ज्ञायते, किमित्याह—अभ्यर्थयितुं न वर्त्तते—न युज्यते परः, किमित्यत आह—न निगूहते बलवीर्यं यस्तेन, बलं शारीर वीर्यम्—आन्तरः शक्तिविशेषः, तावच्छब्दः प्रस्तुता-धर्मदर्शक एव, अनिगूहितबलवीर्येण तावत्साधुना भवितव्यं, पाठान्तरं वा “अणिगूहियलविरिण जेण साट्ठण होयं” अस्यायमर्थः—येन कारणेन अनिगूहितबलवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः ततोऽभ्यर्थयितुं न युज्यते पर इति ॥ आह—इत्थं तर्ह्यभ्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्यासोऽनर्थकः, उच्यते—

जइ हुज्ज तस्स अनलो कज्जस्स वियाणइ न वा वाणं । गेलन्नाइहिवि हुज्जा वावडो करणेहि सो ॥ ६७० ॥
 यदि भवेत्तस्य—प्रस्तुतस्य कार्यस्यानलः—असमर्थः, यदिवा न विजानाति तत्कार्यं कर्तुं, वाणमिति निपातः पूरणार्थः, राजानादिभिर्वा भवेत् व्याप्तः कारणैरसौ तदा सज्जातद्वितीयपदोऽभ्यर्थनागोचरमिच्छाकार रत्नाधिक विहायाम्येषा करोति ॥ तथाचाह—

अहवा नाणाईणं अट्टाए जह करिज्ज किच्चाण । वेआवचं कोई तत्थवि तेसि भवे इच्छा ॥ ६७६ ॥

अथवा ज्ञानादीनाम्, आदिशब्दाद्दर्शनचारित्रपरिग्रहः, अर्थात् यदि कुर्यात् कृत्यानाम्-आचार्यादीना वैयावृत्य कश्चित्साधु, पाठान्तर वा 'किञ्ची'ति किञ्चिद्-विश्रामणादीति, अत्रापि तेषा कृत्यादीना साधुं वैयावृत्ये नियोजता 'भवे इच्छ'सि भवेदिच्छाकार', इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः ॥ किमित्यत आह-यस्मात्

आणा बलाभिओगो निगंगंथाण न कप्पए काडं । इच्छा पडंजिअद्या सेहे रायाणिए य तट्टा ॥ ६७७ ॥

आज्ञापनमाज्ञा-भवतेद कार्यमेवेत्येवरूपा, तथा विवक्षित कार्यमाज्ञापितस्याप्यकुर्वतो बलात्कारेण नियोजन बला भियोग', एतौ द्वावपि निर्ग्रन्थाना-साधूना न कल्पते कर्तुं, किन्तु 'इच्छ'सि इच्छाकार' प्रयोक्तव्य' प्रयोजने उत्पन्ने सति, शैक्षके तथा रत्नाधिके च-आत्माधिके च आलापादिप्रष्टुकामेन, 'आद्यन्तग्रहणान्मध्यस्यापि ग्रहण'मिति न्याया-दन्येषु च ॥ एष तावदुत्सर्ग उक्तः, अपवादतत्स्वाज्ञाबलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्यौ, तेन च सहोत्सर्गतः सवास एव न कल्पते, बहुस्वजनादिकारणप्रतिबद्धतया त्वपरित्याज्ये अयं विधि-प्रथममिच्छाकारेण योज्यते, अकुर्वन्नाज्ञया, पुनर्वलाभियोगेनेति, आह च-

जट जचयाहलणं आसाणं जणवएसु जायाणं । सयमेव खलिणगहणं अहवावि बलाभिओगेणं ॥ ६७८ ॥

पुरिसज्जाएवि तहा विणीअविणयम्मि नत्थि अभिओगो।सेसम्मि अ(उ)अभिओगो जणवयजाए जहा आसे ६७९

यथा जालवाहीकानामभ्याना जनपदेषु-मगधादिषु जाताना च, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, स्वयमेव खलीनग्रहणं

अहमित्यात्मनिर्देशो, युष्माकमेतत्कर्तुमभीष्टकार्यं करोमीच्छाकारेण-युष्माकमिच्छान्प्रियया, न यत्नादित्यर्थः, तथापि न कारापक साधु 'इच्छ'न्ति इच्छाकार 'से' तस्य स्वयमिच्छाकारेण कर्तुमभ्युद्यतस्य करोति, नन्वना तेनेच्छाकारेण याचित किमर्थं इच्छाकार करोतीत्यत आह-'मर्यादामूलीय' मर्यादा-साधूना व्यवस्था तस्या मूल मर्यादामूत्रं ता भगो मर्यादामूलीय इच्छाकारस्त, 'निमित्तकारणेहेतुषु सर्वासा विभक्तीना प्रायो दर्शन'मिति हेतौ द्वितीया, तनोऽय-मर्थ-मर्यादामूलभूत इच्छाकार, तथाहि-साधूनामिय मर्यादा-न किञ्चिदिच्छान्वयतिरेकेण कश्चिदकारयितव्यः ॥ तदेव व्याख्यातोऽधिकृतो गाथावयव, सगम्रति 'तत्थवि इच्छाकारो' इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य त्रिपय प्रदर्शयति—

अहवा सय करत किची अन्नस्स वाचि दट्ठणं । तस्सवि करेइ इच्छ मज्झपि इमं करेहत्ति ॥ ६७४ ॥

अथवा स्वकम्-आत्मीय पात्रलेपनादि किञ्चित्कुर्वन्तमन्यस्य वा किञ्चित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा तथापि, आस्ता प्रागुक्तस्येत्यपि-तत्त्वार्थः, आपन्नप्रयोजनं सन् इच्छाकार कुर्यात्, कथमित्याह-ममापीद-पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥ इदानी-नमर्थितसाधुविषय विधि प्रदर्शयति—

तत्थवि सो इच्छ से करेइ दीवेइ कारणं वाचि । इहरा अणुगारत्थं कायधं साहुणो किंचं ॥ ६७५ ॥

तत्रापि-एवमभ्यर्थकेऽपि साधावभ्यर्थित साधुरिच्छाकार करोति, इच्छाम्यह तव करोमि, अनेन गुर्वादिसत्क कार्या-न्तरं कर्त्तव्य तर्हि दीपयति कारणं वापि, इतरथा-गुर्वादिकार्यकर्त्तव्याभावे सत्यनुग्रहार्थमवश्य साधो कृत्य कर्त्तव्य-मिति ॥ अपिशब्दाक्षिप्तेच्छकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अहवा नाणाईणं अट्टाए जइ करिज्ज किच्चाणं । वेआवच्च कोई तत्थवि तेसि भवे इच्छा ॥ ६७६ ॥

अथवा ज्ञानादीनाम्, आदिशब्दाद्दर्शनचारित्रपरिग्रहः, अर्थात् यदि कुर्यात् कृत्यानाम्-आचार्यादीना वैयावृत्त्य कश्चित्साधु, पाठान्तरं वा 'किञ्ची'ति किञ्चिद्-विश्रामणादीति, अत्रापि तेषा कृत्यादीना साधुं वैयावृत्त्ये नियोजता 'भवे इच्छ'ति भवेदिच्छाकारः, इच्छाकारपुरस्सर योजनीय इत्यर्थः ॥ किमित्यत आह-यस्मात्

आणा बलाभिओगो निगंथाण न कप्पए काडं । इच्छा पडंजिअच्चा सेहे रायाणिए य तहा ॥ ६७७ ॥

आज्ञापनमाज्ञा-भवतेदं कार्यमेवेत्येवरूपा, तथा विवक्षित कार्यमाज्ञापितस्याप्यकुर्वतो बलात्कारेण नियोजन बला भियोगः, एतौ द्वावपि निर्ग्रन्थाना-साधूना न कल्पते कर्तुं, किन्तु 'इच्छ'त्ति इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः प्रयोजने उत्पन्ने सति, शैक्षके तथा रत्नाधिके च-आत्माधिके च आलापादिप्रष्टुकामेन, 'आद्यन्तग्रहणान्मध्यस्यापि ग्रहण'मिति न्याया-दन्येषु च ॥ एष तावदुत्सर्ग उक्तः, अपवादतस्तत्त्वाज्ञाबलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्यौ, तेन च सहोत्सर्गतः सवास एव न कल्पते, बहुस्वजनादिकारणप्रतिबद्धतया त्वपरित्याज्ये अयं विधिः-प्रथममिच्छाकारेण योज्यते, अकुर्वन्नाज्ञया, पुनर्वलाभियोगेनेति, आह च-

जह जच्चवाहलाणं आसाण जणवएसु जायाणं । सयमेव खलिणगहणं अहवान्नि बलाभिओगेणं ॥ ६७८ ॥

पुरिसज्जाएवि तहा विणीअविणयम्मिनत्थि अभिओगो।सेसम्मिअ(उ)अभिओगो जणवयजाएजहा आसे६७९
यथा जात्यवाहीकानामभ्याना जनपदेषु-मगधादिषु जाताना च, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, स्वयमेव खलीनग्रहणं

अहमित्यात्मनिर्देशे, युष्माकमेतत्कर्तुमभीष्टकार्यं करोमीच्छाकारेण-युष्माकमिच्छाक्रियया, न वलादित्यर्थं, तथापि स कारापक साधु 'इच्छ'न्ति इच्छाकार 'से' तस्य स्वयमिच्छाकारेण कर्तुमभ्युद्यतस्य करोति, नन्वसौ तेनेच्छाकारेण याचित किमर्थं इच्छाकार करोतीत्यत आह-'मर्यादामूलीय' मर्यादा-साधूना व्यवस्था तस्यां मूल मर्यादामूत्र तत्र भग्नो मर्यादामूलीय इच्छाकारस्त, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासा विभक्तीना प्रायो दर्शन'मिति हेता द्वितीया, ततोऽय-मर्थ-मर्यादामूलभूत इच्छाकार, तथाहि-साधूनामिय मर्यादा-न किञ्चिदिच्छाव्यतिरेकेण कश्चिदकारयितव्य ॥ देव व्याख्यातोऽधिकृतो गायवयव, सम्प्रति 'तत्थवि इच्छाकारो' इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य निषय प्रदर्शयति-

अहवा सयं करत किची अन्नस्स वाचि दट्ठणं । तस्सवि करेइ इच्छ मज्झपि इम करेहन्ति ॥ ६७४ ॥

अथवा स्वकम्-आत्मीय पात्रलेपनादि किञ्चित्कुर्वन्तमन्यस्य वा किञ्चित् कुर्वन्त दृष्टा तथापि, आस्ता प्रागुक्तस्येत्यपि शब्दार्थ, आपन्नप्रयोजन सन् इच्छाकार कुर्यात्, कथमित्याह-ममापीदं-पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥ इदानी-मभ्यर्थितसाधुविषय विधि प्रदर्शयति-

तत्थवि सो इच्छं से करेइ दीवेइ कारण वाचि । इहरा अणुगगट्ठयं कायवं साहुणो किच्चं ॥ ६७५ ॥

तत्रापि-एवमभ्यर्थकंऽपि साधावभ्यर्थित साधुरिच्छाकारं करोति, इच्छाम्यह तव करोमि, अनेन गुर्वोदिसत्क कार्या-न्तर कर्तव्य तर्हि दीपयति कारणं वापि, इतरथा-गुर्वोदिकार्यकर्तव्याभावे सत्यनुग्रहार्थमवश्यं साधो कृत्य कर्तव्य-मिति ॥ अपिशब्दाक्षिप्तच्छकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह-

योगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युतेच्छाकार दत्त्वा अनभ्यार्थितेनैव वैयावृत्य कार्य ॥ आह-तथापि अनभ्य-
र्थितस्य स्वयमिच्छाकारकरण न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अबन्धथाइ मरुओ वानरओ चेव होइ दिट्ठंतो । गुरुकरणे सयमेव उ वाणिअगो दुत्ति दिट्ठता ॥ ६८० ॥
अभ्यर्थनाया मरुको दृष्टान्तः, पुनः शिष्यचोदनाया वानरकश्चैव भवति दृष्टान्तः, गुरुकरणे स्वयमेव तु द्वौ वणिजौ
दृष्टान्तः, एष माथासमासार्थो, व्यासार्थः कथानकेभ्योऽयसातव्यः, तानि चामूनि-एगस्स साहुस्स लद्धी अत्थि, सो न करेइ
वेयावच्चं बालबुहाणं, आयरिएण चोइओ भणइ-को म अबन्धेइ?, आयरिएण भणितो-तुमं अबन्धथणं मगगतो
बुक्किहिसि जहा सो मरुगो, एगो मरुओ नाणमयमत्तो कत्तियपुणिमाए नरिदजणवएसु दाणं दाउमब्भुट्टिएसु न तत्थ
वच्चइ, भज्जाए भणितो-जाहि, सो भणइ-एग ताव सुहाण परिगहं करेमि, चिइयं घर तेसिं गच्छामि, जस्स आसत्त-
मस्स कुटस्स कज्ज सो मम आणेत्ता देउ, एव सो जावजीवाए दरिद्दो जातो, एवं तुमंपि अबन्धथणं मगमाणो बुक्कि-
हिसि निज्जराए, एएसि बालबुहाणं अण्णे अरिथि करेतगा, तुज्झ एस लद्धी एवं चेव जाहिइ, ततो सो एव भणितो भणइ-
एवं सुदरं जाणह ता अप्पणा कीस न करेह?, आयरिया भणंति-सरिसो तुमं तस्स वानरस्स, जहा एगो वानरो रुक्खे
अच्छइ, वासासु सीयवाएहि अभिहुइज्जमाणो सुघराए सवणियाए भणिओ-वानरगा पुरिसो सि तुम निरत्थयं वहसि
वाहुदडाई । जो पायवस्स सिहरे न करेसि कुडि पडालि वा ॥ १ ॥ केइ पुण एवं भणति-‘वासेण झडिज्जंतं दक्खण वा-
नर धरथरेत्त । सुघरा नाम सवणिया भणइ तयं निडुए सती ॥ १ ॥ छिच्छणिमे तणाइं आणेऊणं च रुक्खसिहरंमि ।

भवति अथवाऽपि बलाभियोगेन, खलीनं-कविक, किमुक्त भवति ?-यथा जाल्यनाहीकानामभ्याना स्वयमेव खलीनग्रहण
 भवति, जनपदजाताना च बलाभियोगेन, एवं पुरुषजातेऽपि-जातशब्द-प्रकारवचन पुरुषप्रकारेऽपि, कथम्भूते
 इत्याह-‘विणीयविणयंमि’ति त्रिविधम्-अनेकप्रकार नीत-प्रापितो विनयो येन स विनीतविनयस्तस्मिन् नारत्य-
 भियोगः, स्वयमेव विनये प्रवर्तनात्, खलीनग्रहणे जाल्यवाहीकाश्वपत्, ‘सेसम्मि उ अभिभोगो’ति शेषे-विनयर-
 हिते अभियोगो-नलाभियोग प्रवर्तते, जनपदजाते यथा अश्वे । एष गाथाद्वयसमुदायार्थ, अत्रयवार्थ, कथानकादन-
 सेव, तच्चेदम्-बाहलविसए एगो आसकिमारो, सो दमिज्जिउकामो वेयालियेलाए अहियासिऊण पभाए अग्घेऊण
 याहियालीए नीओ, खलिण से ढोइय, समयमेव तेण गहिय, विणीयत्ति, ततो राया समयमेयारुढो, सो य हियइच्छिय
 धूढो, रण्णा ओयरिऊण आहारलयणादिणा समं पडियरिओ, पइदियह च सुद्धत्तणतो एव वहति, न तरस बलाभि-
 योगो पयत्तइ । अवरो पुण मगहादिजनवयजाओ आसो, सो दमिज्जिउकामो वियालवेलाए अहियासितो, मायर पुच्छति-
 ‘किमेयत्ति’ ? तीए भणित-कळे याहिज्जिहिसि, तं समयमेव खलिण गहाय वहतो नरिदं तोसेज्जासि, तेण तहा कय, रण्णाणि
 आहाराइगो सघो से उययारो कतो, माऊए सिद्ध, तीए भणिय-पुत्त । नियगुणफलं ते एयं, कह्ल पुण मा खलिण पडिच्छि-
 हिसि मा वा वहसि, तेण तहेव कय, रण्णावि खोरेण पिट्ठित्ता बला कवियं दाऊण वाहिओ, पुणो जवस से निरुद्ध, तेण
 माऊए कहिय, सा भणइ-पुत्त ! दुव्हियफलमिण, तो दिट्ठोभयमगो जो ते रुच्चइ च करेहिसि । एस दिट्ठतो, अयमुव-
 णतो-जो सय न करेइ वेयानच्चादि तत्य बलाभियोगो पयट्ठाविज्जइ जणवयजाए जहा आसे इति । तस्मात् बलाभि-

योगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युतेच्छाकार दत्त्वा अनभ्यर्थितेनैव वैयावृत्य कार्यं ॥ आह-तथापि अनभ्य-
र्थितस्य स्वयमिच्छाकारकरण न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अवभत्यणाइ मरुओ वानरओ चेव होइ दिट्ठंतो । गुरुकरणे सयमेव उ वाणिअगो दुत्ति दिट्ठंता ॥ ६८० ॥
अभ्यर्थिताया मरुको हटान्त, पुन. शिष्यचोदनाया वानरकश्चैव भवति हटान्त, गुरुकरणे स्वयमेव तु द्वौ वणिजौ
हटान्तः, एष गाथासमासार्थो, व्यासार्थ. कथानेकेभ्योऽवसातव्यः, तानि चामूनि-एगस्स साहुस्स लद्धी अत्थि, सो न करेइ
वेयावच्च बालबुह्माणं, आयरिएण चोइओ भणइ-को म अवभत्येइ ? आयरिएण भणितो-तुम अवभत्यणं मग्गतो
चुक्किहिसि जहा सो मरुगो, एगो मरुओ नाणमयमत्तो कत्तियपुणिमाए नरिदजणवएसु दाणं दाउमव्भुट्टिएसु न तत्थ
वच्चइ, भज्जाए भणितो-जाहि, सो भणइ-एगं ताव सुहाण परिगह करेमि, विइयं घर तेसि गच्छामि, जस्स आसत्त-
मस्स कुटस्स कज्ज सो मम आणेत्ता देउ, एव सो जावज्जीवाए दरिदो जातो, एवं तुमपि अवभत्यणं मग्गमाणो चुक्कि-
हिसि निज्जराए, एएसि बालबुह्माणं अण्णे अत्थि करेतगा, तुज्झ एस लद्धी एवं चेव जाहिई, ततो सो एव भणितो भणइ-
एवं सुदरं जाणह ता अप्पणा कीस न करेह ! आयरिया भणंति-सरिसो तुम तस्स वानरस्स, जहा एगो वानरो रुक्खे
अच्छइ, वासासु सीयवाएहि अभिहुइज्जमाणो सुघराए सउणियाए भणिओ-वानरगा पुरिसो सि तुम निरत्थयं वहसि
वाहुदडाई । जो पायवस्स सिहरे न करेसि कुडि पडालि वा ॥ १ ॥ केइ पुण एवं भणति-‘वासेण झडिज्जतं दद्धूणं चा-
नर धरयरेत । सुघरा नाम सउणिया भणइ तय निहुए सती ॥ १ ॥ छित्तूणिमे तणाइं आणेऊणं च रुक्खसिहरंमि ।

१५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥
 ॥ सहीकया निवाया तत्तय वसामी निरुवसग्गा ॥ २ ॥ तत्तय वसामि रमामि य वासारत्ते य नविय उल्लामि । अंदोलयामि
 वानर ! वसतमास विलवेमि ॥ ३ ॥ हत्था तव माणुसगे जारिस तारिस हियम्मि विण्णाण । जीविय चडम्मोहफल तुमि
 सहसि धारवातेहि ॥ ४ ॥ (छिंदेऊण तणाइ) इच्छसि वसहि न अप्पणो काड । वानर ! तुमे असुहिए अग्गेहि
 धिइ न विदामो ॥ ५ ॥ इति, एव सो तीए भणितो तुण्हिक्को अच्छइ, ताहे सा दोच्चपि तच्चपि भणइ, सो रुद्धो त रुक्क
 दुरुहिउमारद्धो, सा नट्टा, तेण तीसे घरग सुयं सुय विक्खित्त, अण्णे एव भणति—जह पढम तह निइय तह तइय तह
 चउत्थय भणिय । पचमयं रोसविओ सदिट्ठो वानरो पावो ॥ १ ॥ कुद्धो सदट्ठो लकादाहे य जह स हणुमंतो ।
 रोसेण धमधर्मेतो उक्किडितो भणित माल ॥ २ ॥ आकपियमि तो पायवंमि फिरिडित्ति निगया सुघरा । अण्णमि
 दुममि ठिया झडिज्जए सीयवाएण ॥ ३ ॥ इयरोवि य त निडु घेत्तूण पायवस्स सिहरातो । सुयं एक्केक छिंदिऊण तो
 उद्धई कुविओ ॥ ४ ॥ भूमिगयमि य तो नेडुयंमि अह भणइ वानरो पावो । सुघरे ! अवहियहियए सुण ताव जहा अहि-
 रियासि ॥ ५ ॥ नवडसि ममं मयहरिया न वडसि ममं सोहिया व निद्धा वा । सुघरे ! अच्छसु विघरा जा वट्टसि
 लोगतत्तीसु ॥ ६ ॥ निब्भग्गे ! इयाणि सुहं अच्छ, एवं तुमपि मम चेव उवरिएण जातो, कि च्च-ममं अन्नपि निज्जरा-
 दार अत्थि तेण अह वडुतरियाए निज्जराए लाभतो चुक्कामि जहा सो वाणियगो, दो वाणियगा चवहरंति—एगो पढम-
 पाउसे मोलं दावेयघ होहिइत्ति सयमेव आसाढपुत्तिमाए घरं पच्छइड लगतो, विइएण रुक्कय दाऊण छायावियं, सय
 चवहरति, तेण तद्विवसं विउणो लाभो लद्धो, इयरो चुक्को, एव चेव जइ अह अप्पणा वेयावच्च करेमि तो अचितंतेण

सुतथा नस्संति, तेहि य नट्टेहि गच्छसारवणाभावेण गच्छस्स अपडियप्पणे बहुतर मे नासइ इति, तथा चाह-सुत्तत्थेसु अचित्तण आदेसे बुहु सेहगगिलाणे । बाले खमए वाई इह्मीमाई अणिह्मीया ॥ १ ॥ एएहि कारणेहिं तुम्बभूतो उ होइ आयरिओ । वेयावच्चकरेण कायध तस्स सेसेहि ॥ २ ॥ जेण कुलं आयत्त त पुरिस आयेरेण रक्खेज्जा । नहि तुवमि विण्ढे अरया साहारया होति ॥ ३ ॥ आदेशे-प्राघूर्णके वृद्धे शैक्षके ग्लाने तथा बाले-लघुवयसि क्षपके च, यद्वा आचार्यं स्वयं वैयावृत्यं करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचिन्तनं भवति, तथा वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरश्रेष्ठयादौ, आदिशब्दात् राजादिपरिग्रहः, आचार्यं वैयावृत्याय पानकादिगते प्रवचनलाघव भवति, यथा-अनर्द्धिका एते, अनी-श्वरप्रव्रजिता एते इत्यर्थः, तत एतै कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायाणां तुम्बभूतो भवति ततो वैयावृत्ये-वैयावृत्यविषये यत्करणं-करणीयं तत् तस्याशौचैः कर्त्तव्यं, न पुनः स स्वविषये परविषये वा वैयावृत्ये प्रवर्त्तमान उपेक्षणीयः । एतदेवाह-

जेण कुलं आयत्तं तं पुरिस आयेरेण रक्खेह । नहु तुं वम्मि विण्ढे अग्गा साहारगा हुन्ति ॥ १३३ ॥

येन पुरुषेण कुलमायत्तं त पुरुषमादरेण रक्षेत्, यतो 'नहु' नैव तुम्हे विनष्टे अरकाः साधारकाः-साधारा भवन्ति ॥ आह-इच्छाकारेणाह तव मम च प्रथमालिकादिकमानयामीत्याद्यभिधाय यदा लब्धभावान्न सम्पादयति तदा निर्जरा-लाभविकलस्तस्येच्छाकारः, ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह-

वेयावचे अन्सुट्टिअस्स सद्धाइ काउकामस्स । लाभो चेव तवस्सिस्स होइ अदीणमणस्स ॥ ६८१ ॥

प्रसहीकया निवाया तत्थ वसामी निरुवसग्गा ॥ २ ॥ तत्थ वसामि रमामि य वासारत्ते य नविय उहामि । अंदोलयामि
 वानर ! वसतमास विलेवेमि ॥ ३ ॥ हत्था तव माणुसगे जारिस तारिस हियम्मि विण्णाण । जीविय घडम्मोहफल तुमि
 सहसि धारयातेहि ॥ ४ ॥ (छिदेऊण तणाइ) इच्छसि वसहि न अप्पणो काउ ! वानर ! तुमे अमुहिण्ण अग्गेहि
 धिइ न विदामो ॥ ५ ॥ इति, एव सो तीए भणितो तुण्हिक्को अच्छइ, ताहे सा दोच्चपि तच्चपि भणइ, सो रुद्धो त रुक्ख
 दुरुहिउमारद्धो, सा नट्टा, तेण तीसे घरग सूय सूय विक्खित्त, अण्णे एवं भणति-जह पढम तह निइय तह तइय तह
 चउत्थय भणिय । पचमय रोसविओ सदिट्ठो वानरो पावो ॥ १ ॥ कुद्धो सदट्ठो लकादाहे य जह स हेणुमंतो ।
 रोसेण धमधर्मेतो उण्फिट्ठितो भणित माल ॥ २ ॥ आकपियमि तो पायवंमि फिरिडित्ति निगया सुघरा । अण्णमि
 तुममि ठिया झडिजए सीयवाएण ॥ ३ ॥ इयरोवि य त निडु घेत्तूण पायवस्स सिहरातो । सूयं पक्केक छिदिऊण तो
 उज्झई कुविओ ॥ ४ ॥ भूमिगयमि य तो नेडुयंमि अह भणइ वानरो पावो । सुघरे ! अवहियहियए सुण ताव जहा अहि-
 रियासि ॥ ५ ॥ नवडसि ममं मयहरिया न वडसि ममं सोहिया व निच्चा वा । सुघरे ! अच्छसु विघरा जा वट्टसि
 लोगतत्तीसु ॥ ६ ॥ निब्भग्गे ! इयाणि सुहं अच्छ, एवं तुमपि मम चेव उवरिएण जातो, कि च-मम अन्नपि निज्जरा-
 दार अत्थि तेण अह वडुतरियाए निज्जराए लाभतो चुक्कामि जहा सो वाणियगो, दो वाणियगा ववहरति-एगो पढम-
 पाउसे मोलं दावेयध होहिइत्ति सयमेव आसाढपुत्तिमाए घर पच्छइउ लगतो, विइएण रूक्ख दाऊण छायावियं, सय
 ववहरति, तेण तद्विवसं विउणो लाभो लद्धो, इयरो चुक्को, एव चेव जइ अह अप्पणा वेयावच्च करेमि तो अचिततेण

सुत्तथा नस्संति, तेहि य नट्टेहि गच्छसारवणाभावेण गच्छस्स अपडियप्पणे बहुतर मे नासइ इति, तथा चाह-सुत्तत्थेसु अचित्तण आदेसे बुहु सेहगगिलाणे । बाले खमए चाई इहीमाई अणिहूया ॥ १ ॥ एएहि कारणेहिं तुम्बभूतो उ होइ आयरिओ । वेयावच्चक्रेण कायब तस्स सेसेहि ॥ २ ॥ जेण कुलं आयत्त त पुरिस आयेरेण रक्खेजा । नहि तुवमि विण्ढे अरया साहारया हँति ॥ ३ ॥ आदेशे-प्राधूर्णिके वृद्धे शैक्षके ग्लाने तथा बाले-लघुवयसि क्षपके च, यद्वा आचार्य, स्वयं वेयावृत्त्य करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचिन्तनं भवति, तथा वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरश्रेष्ठ्यादौ, आदिशब्दात् राजादिपरिग्रह, आचार्ये वेयावृत्त्याय पानकादिगते प्रवचनलाघव भवति, यथा-अनर्द्धिका एते, अनी-श्वरप्रव्रजिता एते इत्यर्थ, तत एतै. कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायाणा तुम्बभूतो भवति ततो वेयावृत्त्ये-वेयावृ-त्यविषये यत्करणं-करणीयं तत् तस्याशेषं कर्त्तव्य, न पुन. स स्वविषये परविषये वा वेयावृत्त्ये प्रवर्त्तमान उपेक्ष-णीयः । एतदेवाह-

जेण कुलं आयत्तं तं पुरिस आयेरेण रक्खेह । नहु तुंयम्मि विण्ढे अग्गा साहारगा हुन्ति ॥ १३३ ॥
येन पुरुषेण कुलमायत्तं त पुरुषमादरेण रक्खेत्, यतो 'नहु' नैव तुम्हे विनष्टे अरका. साधारकाः-साधारा भवन्ति ॥
आह-इच्छाकारेणाह तव मम च प्रथमालिकादिकमानयामीत्याद्यभिधाय यदा लब्धभावाच्च सम्पादयति तदा निर्जरा-
लभविकलस्तस्येच्छाकारः, ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह-
वेयावच्चे अब्भुट्ठिअस्स सद्धाह काउकामस्स । लाभो चेव तवस्सिस्स होइ अदीणमणसस्स ॥ १८१ ॥

वैद्यावृत्त्ये-सयमव्यापारे अभ्युत्थितस्य तथा श्रद्धया-प्रसन्नेन मनसा इहपरलोकाशसाविप्रमुक्तेन कर्तुं कामस्य 'लाभो
 एव तवस्सिस्स'ति प्रकरणाभिर्जराया लाभ एव तपस्विनो भवति अलब्ध्यादौ, अदीनं मनोऽस्यासानदीनमनास्तस्यादी
 रमनसः ॥ सम्प्रति मिथ्याकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

सजमजोगे अब्भुट्ठिअस्स ज किञ्चि वितट्ठमायरिअ । मिच्छा एअति विआणिऊण मिच्छत्ति कायवं ॥ ६८२ ॥
 सयमयोग-समितिगुप्तिरूप तस्मिन् विषयेऽभ्युत्थितस्य सतो यत्किञ्चिद्वितथम्-अन्यथा आचरितम्-आसेवित,
 भूतमिति वाक्यशेष, मिथ्या-विपरीतमेतदिति विज्ञाय, किं? 'मिच्छत्ति कायव'मिति मिथ्येति कर्त्तव्यं, तद्विषये मिथ्या-
 दुष्कृत दातव्यमित्यर्थः ॥ सयमयोगविषयाया च प्रवृत्तौ वितथासेवनमिथ्यादुष्कृत दोषापनयनायाल, ननुपेत्यकरण-
 विषयाया नाप्यसकृत्करणगोचराया, तथा चामुमेवोत्सर्ग प्रतिपादयन्नाह—

जइ अ पडिक्कमिअव अवस्स काऊण पावयं कम्मं । तं चेव न कायवं तो होइ पए पडिक्कतो ॥ ६८३ ॥
 यदि च प्रतिक्रान्तव्य—निवर्त्तितव्य, मिथ्यादुष्कृत दातव्यमित्यर्थ, अवश्य-नियमेन कृत्वा पापकं कर्म, ततस्तदेव
 पापकं कर्म न कर्त्तव्य, ततो भवति पदे-उत्सर्गपदविषये प्रतिक्रान्त, अथवा पदे प्रतिक्रान्त इति किमुक्तं भवति ?—
 सुतरा प्रतिक्रान्त इति ॥ सम्प्रति यथाभूतस्येद मिथ्यादुष्कृतं सुदत्त भवति तथाभूतमभिधित्सुराह—

ज दुक्कडति मिच्छा तं भुज्जो कारण अपूरतो । तिर्विहेण पडिक्कतो तस्स खल्ल दुक्कड मिच्छा ॥ ६८४ ॥
 यदिति अनिर्दिष्टस्य निर्देश कारणमिति योग, ततश्च यत्कारण-यद्दस्तु दुष्ट कृत दुष्कृतमित्येव विज्ञाय 'मिच्छे'ति

सूचनात्सूत्रमितिकृत्वा मिथ्यादुष्कृत (दत्त तत्) कारणमपूरयन्—अकुर्वन् अनाचरन्निति भावः, यो वर्तते इति वाक्यशेषः, तत्र स्वयं कार्येनाप्यकुर्वन् पूरयन्नभिधीयते तत आह—‘तिविहेण पडिक्कतो तस्स खलु दुक्कड मिच्छा ।’ ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्कायलक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो—निवृत्त तस्माद्—दुष्कृतकारणात् तस्यैव ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्कायलक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो भवतीति क्रियाध्याहारः, अथवा तस्यैव खलुशब्दोऽवधारणे दुष्कृतं—प्रागुक्तं फलदातृत्वमधिकृत्य मिथ्या, भवतीति तत्प्रतिपादनार्थमाह—
मिथ्यादुष्कृतं भवति, नान्यस्येति ॥ साम्प्रतं यस्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमपि न सम्यग्भवति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

ज दुक्कडंति मिच्छा तं चेव निसेवए पुणो पावं । पच्चखलमुसावाई मायानिअडीपसंगो अ ॥ ६८५ ॥

यत् पापरूपं किञ्चिदनुष्ठानं दुष्कृतमिति विज्ञाय ‘मिच्छ’ति मिथ्यादुष्कृतदानविषयीकृतं, यस्तदेव निषेधते पुनः पापं स प्रत्यक्षमृपावादी, कथम् ? दुष्कृतमेतदित्यभिधाय पुनरासेवनात्, तथा तस्य मायानिकृतिप्रसङ्गश्च, स हि दुष्टान्त-
रात्मा निश्चयतश्चेतसा अनिवृत्त एव गुर्वादिरञ्जनार्थं मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छति, कुतः ? पुनरासेवनात्, तत्र मायैव निकृति तस्याः प्रसङ्गो मायानिकृतिप्रसङ्गः ॥ क. पुनरस्य मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थ इत्याह—

‘मि’ति मिउमद्वत्ते ‘छ’ति अ दोसाण छायेणे होइ । ‘मि’ति अ मेराइ ठिओ ‘हु’ति दुगुंजामि अप्पाणं ॥ ६८६ ॥

‘क’ति कडं मे पावं ‘हु’ति अ डेवेमि तं उवसेमणं । एसो मिच्छादुक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥ ६८७ ॥

मीत्ययं वर्णो मृदुमार्दवे वर्तते, तत्र मृदुत्वं—कायनम्रता [मृदु] मार्दवं च—भावनम्रता मृदुमार्दवे ते अस्य स्त इति मृदु-
मार्दवः, अत्रादिभ्य इतिमत्वर्थीयोऽप्रत्ययस्तद्भावस्तत्त्व तस्मिन्, तथा छ इत्ययं वर्णो दोषाणाम्—असयमयोगलक्षणाना-

धैर्यावृत्त्ये-सयमव्यापारे अभ्युत्थितस्य तथा श्रद्धया-प्रसन्नेन मनसा इहपरलोकाशसानिप्रमुक्तेन कर्तुंकामस्य 'लाभो चेय तयस्सिस्स'त्ति प्रकरणाभिर्जराया लाभ एव तपस्विनो भवति अलब्ध्यादौ, अदीन मनोऽस्यासावदीनमनास्तस्यादी-तमनसः ॥ सम्प्रति मिथ्याकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

सजमजोगे अब्भुट्ठिअस्स ज किञ्चि वित्तएमायरिअ । मिच्छा एअंति विआणिऊण मिच्छत्ति कायवं ॥ ६८२॥
 सयमयोग-समितिगुप्तिरूप तस्मिन् विषयेऽभ्युत्थितस्य सतो यत्किञ्चिद्विषयम्-अन्यथा आचरितम्-आसेवित,
 भूतमिति वाक्यशेषः, मिथ्या-विपरीतमेतदिति विज्ञाय, किं?, 'मिच्छत्ति कायध'मिति मिथ्येति कर्त्तव्यं, तद्विषये मिथ्या-
 दुष्कृत दातव्यमित्यर्थः ॥ सयमयोगविषयाया च प्रवृत्तौ वित्तयासेवनमिथ्यादुष्कृत दोषापनयनायालं, नतूपेत्यकरण-
 विषयाया नाप्यसकृत्करणगोचराया, तथा चामुमेवोत्सर्ग प्रतिपादयन्नाह—

जइ अ पडिक्कमिअइ अवस्स काऊण पाचयं कम्मं । तं चेव न कायवं तो होइ पए पडिक्कंतो ॥ ६८३ ॥
 यदि च प्रतिक्रान्तव्य—निवर्त्तितव्य, मिथ्यादुष्कृत दातव्यमित्यर्थः, अवश्यं-नियमेन कृत्वा पापक कर्म, ततस्तदेव
 पापकं कर्म न कर्त्तव्य, ततो भवति पदे-उत्सर्गपदविषये प्रतिक्रान्त, अथवा पदे प्रतिक्रान्त इति किमुक्तं भवति?—
 सुतरा प्रतिक्रान्त इति ॥ सम्प्रति यथाभूतस्येद मिथ्यादुष्कृतं सुदत्तं भवति तथाभूतमभिधित्सुराह—

ज दुक्कडति मिच्छा तं भुज्जो कारण अपूरतो । तिविहेण पडिक्कंतो तस्स खलु दुक्कड मिच्छा ॥ ६८४ ॥
 यदिति अनिर्दिष्टस्य निर्देशः. कारणमिति योग, ततश्च यत्कारण-यद्वस्तु दुष्टं कृतं दुष्कृतमित्येव विज्ञाय 'मिच्छे'ति

सूचनारसूत्रमितिकृत्वा मिथ्यादुष्कृतं (दत्त तत्) कारणमपूरयन्—अकुर्वन् अनाचरन्निति भावः, यो वृत्त इति वाक्यशेषः, तत्र स्वयं कायेनाप्यकुर्वन् पूरयन्नभिधीयते तत आह—‘तिविहेण पडिकतो तस्स खलु दुक्कड मिच्छा ।’ ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्कायलक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो—निवृत्त तस्माद्—दुष्कृतकारणात् तस्यैव ‘त्रिविधेन’ मनोवाक्कायलक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो भवतीति क्रियाध्याहारः, अथवा तस्यैव खलुशब्दोऽवधारणे दुष्कृतं—प्रागुक्तं दुष्कृतं फलदानृत्यमधिकृत्य मिथ्या, भवतीति तत्प्रतिपादनार्थमाह—मिथ्यादुष्कृतं भवति, नान्यस्येति ॥ साम्प्रत यस्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमपि न सम्यग्भवति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

मिथ्यादुष्कृतं भवति, नान्यस्येति ॥ साम्प्रत यत्स्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमात्रं तत्त्वज्ञानात्प्राप्तं ॥ ३८५ ॥

ज दुष्कृदति मिच्छा तं चेव निसवए पुणा पाब । पव्वसुत्तापाइ तां तां निपेवते पुनः
यत् पापरूपं किञ्चिदनुष्ठान दुष्कृतमिति विज्ञाय 'मिच्छ'सि मिथ्यादुष्कृतदानविषयीकृतं, यस्तदेव
पाप स प्रत्यक्षमुपायादी, कथम् ? दुष्कृतमेतदित्यभिधाय पुनरासेवनात्, तथा तस्य मायानिकृतिप्रसङ्गश्च, स हि दुष्टान्त-
रात्मा निश्चयतश्चेतसा अनिवृत्त एव गुर्वादिरञ्जनार्थं मिथ्यादुष्कृत प्रयच्छति, कुतः ?, पुनरासेवनात्, तत्र मायैव

निकृतिः तस्याः प्रसङ्गो मायानिकृतिप्रसङ्गः ॥ क. पुनरस्य मिथ्यादुःकृतप्रसङ्गान्द्वारा
(६) निमित्तत्वे 'न'सि अत्रोत्साण जायते इति 'मि'सि अत्रोत्साण जायते इति 'दु'सि दुर्गुणमि अप्पाणं ॥ ६८३ ॥

‘मि’त्ति मिउमद्वयत्तं ‘छ’त्ति अदासाणि छायेण होइ । मि । त । अ । म । र । ह । उ । य । न ।
(२) हि । न । नं । ने । पा । नं । ‘इ’त्ति अ इवेमि तं उवसमेणं । एसो मिच्छादुक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ॥ ६८७ ॥

'क' ति कड म पाव 'हु' ति अ इ वा भ त उ व स न य । इसा मृदु-
मीत्ययं वर्णो मदमार्द्धवे वर्त्तते, तत्र मृदुत्व-कायनस्रता [मृदु] मार्द्धवं च-भावनस्रता मृदुमार्द्धवे ते अभ्य स्त इति मृदु-

मात्स्यवर्णा मृदुमादव वसतः, तत्र मृदुल-कान्तवर्णाः दृढ-
मात्स्यवर्णा इति मत्तवर्णीयोऽप्रत्ययस्तद्भावस्तच्च तस्मिन्, तथा छ इत्ययं वर्णो दोषाणाम्—अस्य मयोगलक्षणाना-

माच्छादने—स्थगने भवति, मिथ्यय वर्णो मर्यादाया—चारित्ररूपाया स्थितोऽहमित्यस्यार्थस्याभिधायकः, दुरित्यय वर्णो जुगुप्से—निन्दांमि दुष्कृतकारिणमात्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्त्तते, क इत्ययं वर्णः कृतं मया पापमित्येवमभ्युपगमार्थे वर्त्तते, ड इत्यय वर्णो डेवेमि—लघयामि अतिक्रामामि तत्—कृत पाप, केनेत्याह—उपशमेनेत्यस्मिन्नर्थे, एप—अनन्तरोक्तं प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थः, 'समासेन' सङ्क्षेपेण ॥ आह—कथं प्रत्येकमक्षराणामुक्तार्थता ? पदवाक्ययोरैवार्थदर्शनात्, उच्यते, इह यथा वाक्यैकदेशत्वात् पदस्यार्थोऽस्ति तथा पदैकदेशत्वाद्धर्णस्यापीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थशून्यत्वप्रसङ्गोऽक्षरेण्वर्थाभावात्, प्रयोगश्च—यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकतासु तैल, इष्यते च वर्णसमुदायात्मकस्य पदस्यार्थस्तस्मादन्यथानुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः प्रतिपत्तव्य इत्यल प्रसङ्गेन ॥ साम्प्रतं तथाकारो यस्य दीयते तत्प्रतिपादनार्थमाह—

कल्पाकल्पे परिनिष्ठिअस्स ठाणेसु पचसु ठिअस्स । सजमतवद्धग्गस्स उ अविगप्पेण तट्ठकारो ॥ ६८८ ॥

कल्पो विधिराचार इति पर्याया, कल्पविपरीतस्त्वकल्पः, जिनस्थविरकल्पादि वा कल्पः चरकादिदीक्षा पुनरकल्पः कल्पश्चाकल्पश्चेति समाहारो द्वन्द्वः कल्पाकल्प तस्मिन् कल्पाकल्पे परि—समन्तात् निष्ठितः परिनिष्ठितो—ज्ञाननिष्ठा प्राप्तः तस्य, तथा तिष्ठन्त्येतेषु सत्सु शाश्वते स्थाने प्राणिन इति स्थानानि—महाव्रतान्यभिधीयन्ते, तेषु स्थानेषु पञ्चसु स्थितस्य, महाव्रतयुक्तस्येत्यर्थः, सयमतपोभ्यामाढ्य—सपन्नः सयमतपआढ्यः, अनेनोत्तरगुणयुक्ततामाह, तस्य किमि—त्याह—'अविकल्पेन' निश्चयेन तथाकारः, कर्त्तव्य इति क्रियाध्याहारः ॥ सम्प्रति तथाकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

वाच्यणपडिसुणणाए उवएसे सुत्तअत्थकहणाए । अवितहमेअति तथा पडिसुणणाए अ तहकारो ॥ ६८९ ॥
 वाचना—सूत्रदानलक्षणा तस्या. प्रतिश्रवणा तस्या वाचनाप्रतिश्रवणाया तथाकार कार्य, एतदुक्त भवति—गुरो
 वाचना प्रयच्छति सति सूत्र गृह्यता तथाकार. प्रयोक्तव्य, तथा सामान्येनोपदेशे चक्रवालसामाचारीप्रतिवज्जे गुरोरन्यस्य
 वा समन्धिनि तथाकार कार्य, तथा सूत्रार्थकथनाया, व्याख्याने इत्यर्थ, किं?—तथाकार कार्य, तथाकार इति कोऽर्थ
 इत्याह—अवितथमेतत् यद् ब्रूथ यूयमिति, न केवलममीष्वेवार्थेषु तथाकारः प्रयोक्तव्य, किन्तु ‘तथा पडिसुणणाए’
 इति प्रतिपृच्छोत्तरकालमाचार्ये कथयति सति प्रतिश्रवणाया च तथाकार कार्य, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्य ॥ साम्प्रत

स्वस्थाने स्वस्थाने इच्छाकारादिप्रयोक्तुः फलं प्रतिपादयति—

जरस य इच्छाकारो मिच्छाकारो अ परिचिआ दोवि । तइओ अ तहकारो न दुल्लहा सुग्गई तस्स ॥ ६९० ॥

यस्येच्छाकारो मिथ्याकारश्च द्वावपि परिचितौ तृतीयस्तु तथाकार तस्य सुगतिर्न दुर्लभा ॥ साम्प्रतमावश्यकीनैपेधि-

कीद्वारद्वयावयवार्थमभिधित्सु पातनिकागामाह—

आवस्सय च निन्तो ज च अइन्तो निसीहिअ कुणइ । एअ इच्छं नाउ गणिवर ! तुज्झंतिए निउणं ॥ ६९१ ॥

आवश्यकी पूर्वोक्तशब्दार्थो ता आवश्यकी ‘नितो’ निर्गच्छन् या च ‘अइतो’ आगच्छन्, प्रविशन् इत्यर्थः, नैपे-
 धिकी करोति, एतत्—आवश्यकीनैपेधिकीरूप द्वयमपि स्वरूपादिभेदभिन्न इच्छामि ज्ञातुं हे गणिवर ! युष्मदन्तिके
 निपुण-सूक्ष्म एतज्ज्ञातुमिच्छामीति क्रियाविशेषण ॥ एवं शिष्येणोक्ते सत्याहाचार्यः—

माच्छादने—स्थगने भवति, मित्यय वर्णो मर्यादाया-चारित्ररूपाया स्थितोऽहमित्यस्यार्थस्याभिधायकः, नुरित्यय वर्णो जुगुप्से-निन्दामि दुष्कृतकारिणमात्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्तते, ६ इत्ययं वर्णः कृत मया पापमित्येवमभ्युपगमार्थे वर्तते, ७ इत्यय वर्णो देवेमि—लघयामि अतिक्रामामि तत्-कृतं पाप, केनेत्याह—उपशमेनेत्यस्मिन्नर्थे, एष-अनन्तरोक्तः प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थः, 'समासेन' सङ्क्षेपेण ॥ आह—कथं प्रत्येकमक्षराणामुक्तार्थता?, पदवाक्ययोरेवार्थ-दर्शनात्, उच्यते, इह यथा वाक्यैकदेशत्वात् पदस्यार्थोऽस्ति तथा पदैकदेशत्वाद्धर्णस्यापीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थ-शून्यत्वप्रसङ्गोऽक्षरेष्वर्थभावात्, प्रयोगश्च—यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकतासु तैल, इष्यते च वर्णसमुदायात्मकस्य पदस्यार्थत्वात्तस्मादन्यथानुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः. प्रतिपत्तव्य इत्यल प्रसङ्गेन ॥ साम्प्रत तथा-कारो यस्य दीयते तत्प्रतिपादनार्थमाह—

फलपाकल्पे परिनिष्ठिभरस ठाणेषु पंचसु ठिअरस । सजमतवद्धगस्स उ अविगप्पेणं तह्कारो ॥ ६८८ ॥

फलपाकल्पे परिनिष्ठिभरस ठाणेषु पंचसु ठिअरस । सजमतवद्धगस्स उ अविगप्पेणं तह्कारो ॥ ६८८ ॥
 फलपाकल्पश्चेति समाहारो द्वन्द्वः. कल्पाकल्पं तस्मिन् कल्पाकल्पे परि-समन्तात् निष्ठितः परिनिष्ठितो—ज्ञाननिष्ठा प्रायः तस्य, तथा तिष्ठन्त्येतेषु सत्सु शश्वते स्थाने प्राणिन इति स्थानानि-महाव्रतान्यभिधीयन्ते, तेषु स्थानेषु पञ्चसु स्थितस्य, महाव्रतयुक्तस्येत्यर्थः, सयमतपोभ्यामाढ्य-सपन्न सयमतपआढ्य, अनेनोत्तरगुणयुक्ततामाह, तस्य किमि-त्याह—'अविकल्पेन' निश्चयेन तथाकारः, कर्तव्य इति क्रियाध्याहारः ॥ सम्प्रति तथाकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

वाचयणपडिसुणणाए उवएसे सुत्तअत्थकहणाए । अवितहमेअति तहा पडिसुणणाए अ तहकारो ॥ ६८९ ॥
वाचना—सूत्रदानलक्षणा तस्या प्रतिश्रवणा तस्या वाचनाप्रतिश्रवणाया तथाकार कार्य, एतदुक्त भवति—गुरो
वाचना प्रयच्छति सति सूत्र गृह्यता तथाकार प्रयोक्तव्य, तथा सामान्येनोपदेशे चक्रवालसामाचारीप्रतिवज्जे गुरोरन्यस्य
वा सम्मन्धिनि तथाकार कार्य, तथा सूत्रार्थकथनाया, व्याख्याने इत्यर्थ, किं?—तथाकार कार्य; तथाकार इति कोऽर्थ
इत्याह—अवितथमेतत् यद् द्रूथ यूयमिति, न केवलममीज्वेवार्थेषु तथाकार प्रयोक्तव्य, किन्तु 'तहा पडिसुणणाए'
इति प्रतिपृच्छोत्तरकालमाचार्ये कथयति सति प्रतिश्रवणाया च तथाकार कार्य; चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः ॥ साम्प्रत
स्वस्थाने स्वस्थाने इच्छाकारादिप्रयोक्तुः फलं प्रतिपादयति—

जरस्स य इच्छाकारो मिच्छाकारो अ परिचिआ दोवि । तइओ अ तहकारो न दुल्लहा सुग्गई तस्स ॥ ६९० ॥
यस्येच्छाकारो मिथ्याकारश्च द्वावपि परिचितौ तृतीयस्तु तथाकारः तस्य सुगतिर्न दुर्लभा ॥ साम्प्रतमावश्यकीनैपेधि-

कीद्वारद्वयावयवार्थमभिधित्सुः पातनिकागामाह—

आवस्सयं च निन्तो ज च अइन्तो निस्सीहिअ कुणइ । एअं इच्छं नाउ गणिवर ! तुज्झंतिए निउणं ॥ ६९१ ॥

आवश्यकी पूर्वोक्तशब्दार्थो ता आवश्यकी 'नितो' निर्गच्छन् या च 'अइतो' आगच्छन्, प्रविशन् इत्यर्थः, नैपे-
धिकी करोति, एतत्-आवश्यकीनैपेधिकीरूप द्वयमपि स्वरूपादिभेदभिन्न इच्छामि ज्ञातुं हे गणिवर ! युष्मदन्तिके
निपुण-सूक्ष्म एतज्ज्ञातुमिच्छामीति क्रियाविशेषणं ॥ एवं शिष्येणोक्ते सत्याहाचार्यः—

माच्छादने—स्थगने भवति, मिथ्यय वर्णो मर्यादाया—चारित्ररूपाया स्थितोऽहमित्यस्यार्थस्याभिधायक, दुरित्ययं वर्णो जुगुप्से—निन्दासि दुष्कृतकारिणमात्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्त्तते, क इत्ययं वर्णं कृत मया पापमित्येवमभ्युपगमार्थे वर्त्तते, उ इत्यय वर्णो डेवेमि—लघयामि अतिक्रामामि तत्—कृतं पाप, केनेत्याह—उपशमेनेत्यस्मिन्नर्थे, एप.—अनन्तरोक्तः प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थं, 'समासेन' सङ्क्षेपेण ॥ आह—कथं प्रत्येकमक्षराणामुक्तार्थता?, पदवाक्ययोरेवार्थदर्शनात्, उच्यते, इह यथा वाक्यैकदेशत्वात् पदस्यार्थोऽस्ति तथा पदैकदेशत्वाद्धर्णस्यापीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थशून्यत्वप्रसङ्गोऽक्षरेष्वर्थाभावात्, प्रयोगश्च—यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकतासु तैलं, इष्यते च वर्णसमुदायात्मकस्य पदस्यार्थस्तस्मादन्यथानुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः प्रतिपत्तव्य इत्यल प्रसङ्गेन ॥ साम्प्रतं तथारो यस्य दीयते तत्प्रतिपादनार्थमाह—

कल्पाकल्पे परिनिष्ठिअस्स ठाणेसु पंचसु ठिअस्स । सजमतचद्धग्गस्स उ अविगप्पेणं तहक्कारो ॥ ६८८ ॥

कल्पो विधिराचार इति पर्याया, कल्पविपरीतस्त्वकल्प, जिनस्थविरकल्पादि वा कल्प. चरकादिदीक्षा पुनरकल्प, कल्पश्चाकल्पश्चेति समाहारो द्वन्द्वः कल्पाकल्पं तस्मिन् कल्पाकल्पे परि—समन्तात् निष्ठितः परिनिष्ठितो—ज्ञाननिष्ठा प्राप्तः तस्य, तथा तिष्ठन्त्येतेषु सत्सु शाश्वते स्थाने प्राणिन इति स्थानानि—महाव्रतान्यभिधीयन्ते, तेषु स्थानेषु पञ्चसु स्थितस्य, महाव्रतयुक्तस्येत्यर्थः, सयमतपोभ्यामाह्वय—सपन्नं सयमतपआह्वय, अनेनोत्तरगुणयुक्ततामाह, तस्य किमि—'अविकल्पेन' निश्चयेन तथाकार, कर्त्तव्य इति क्रियाध्याहारः ॥ सम्प्रति तथाकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

वायणपडिसुणणाए उवएसे सुत्तअत्थकहणाए । अवितहमेअति तहा पडिसुणणाए अ तहकारो ॥ ६८९ ॥
वाचना—सूत्रदानलक्षणा तस्या प्रतिश्रवणा तस्या वाचनाप्रतिश्रवणाया तथाकार कार्य, एतदुक्त भवति—गुरो
वाचना प्रयच्छति सति सूत्र गृह्यता तथाकार प्रयोक्तव्य, तथा सामान्येनोपदेशे चकवालसामाचारीप्रतिबद्धे गुरोरन्यस्य
वा समन्धिनि तथाकार कार्य, तथा सूत्रार्थकथनाया, व्याख्याने इत्यर्थः, किं?—तथाकार. कार्यः, तथाकार इति कोऽर्थ
इत्याह—अवितथमेतत् यद् ग्रूथ यूयमिति, न केवलममीष्वेवार्थेषु तथाकार. प्रयोक्तव्य, किन्तु 'तहा पडिसुणणाए'
इति प्रतिपृच्छोत्तरकालमाचार्ये कथयति सति प्रतिश्रवणाया च तथाकार कार्य, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्य. ॥ साम्प्रत

इति प्रतिपादयति—

स्वस्थाने स्वस्थाने इच्छाकारादिप्रयोक्तु. फलं प्रतिपादयति—
जरसं य इच्छाकारो मिच्छाकारो अ परिचिया दोवि । तइओ अ तहकारो न दुल्लहा सुग्गई तस्स ॥ ६९० ॥
यस्येच्छाकारो मिथ्याकारश्च द्वावपि परिचितौ तृतीयस्तु तथाकारः तस्य सुगतिर्न दुर्लभा ॥ साम्प्रतमावश्यकीनैपेधि-

कीद्वारद्वयावयवार्थमभिधत्सु पातनिकागामाह—

आवस्सयं च निन्तो जं च अइन्तो निसीहिअ कुणइ । एअं इच्छं नाउ गणिवर ! तुज्झंतिए निउणं ॥ ६९१ ॥
आवश्यकी पूर्वोक्तशब्दार्था ता आवश्यकी 'नितो' निर्गच्छन् या च 'अइतो' आगच्छन्, प्रविशन् इत्यर्थः, नैपे-
धिकी करोति, एतत्—आवश्यकीनैपेधिकीरूप द्वयमपि स्वरूपादिभेदभिन्न इच्छामि ज्ञातुं हे गणिवर ! युष्मदन्तिके
निपुण—सूक्ष्म एतज्ज्ञातुमिच्छामीति क्रियाविशेषण ॥ एवं शिष्येणोक्ते सत्याहाचार्यः—

आवरसंहं च नितो जं च अइतो निसीहिअ कुणइ । वज्जणमेअं तु दुहा अत्थो पुण होइ सो चेय ॥ ६९० ॥
 आयश्यकीं निर्गच्छन् या च प्रविशन्नैपेधिकीं करोति एतद् व्यञ्जन-शब्दरूप द्विधा, किमुक्तं भवति ?—आमदयतीति
 नपेधिकीति चेति द्वय शब्दत एव भिन्नम्, अर्थ पुनर्भवत्यावश्यकीनैपेधिक्यो स एय-एक एय, यस्मादमश्यकत्तव्य
 योगक्रिया आयश्यकी निषिद्धात्मनश्चातिचारेभ्य क्रिया नैपेधिकी, न ह्यसावप्यमश्यकत्तव्य व्यापारमुल्लङ्घ्य वर्तते,
 आह-यद्येव भेदोपन्यास किमर्थ ? उच्यते, गमनस्थितिक्रियाभेदात् ॥ आह-‘आवश्यकीं निर्गच्छ’न्निर्युक्तं तत्र साधो
 किमवस्थान श्रेय उताटनमिति ? उच्यते, अवस्थान ? , कथ ? , यत आह—

एगगसरस पसतस्स ण हुति हरिआदओ गुणा हुंति । गतवमवस्स कारणम्मि आवस्सिआ होइ ॥ ६९३ ॥
 एकमग्रम्—आलम्बन यस्येत्यसावेकाग्रस्तस्य, स चाप्रशस्तालम्बनोऽपि भवति तत आह—‘प्रशान्तस्य’ नोधरहि-
 तस्य सतस्तिष्ठत, कि ?—न भवन्ति ईर्यादय, ईरणमीर्या गमनमित्यर्थ, इह ईर्याकार्यं कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते, कारणे
 कार्योपचारात्, ईर्या आदिर्येपामात्मसयमविराधनादीना दोषाणा ते ईर्यादयो न भवन्ति, तथा गुणाश्च—स्वाध्याय-
 ध्यानादयो भवन्ति, प्राप्त तर्हि सयतस्य अगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह—न चावस्थाने खलूक्तगुणसम्भ्रान्न गन्तव्य-
 मेव, किन्तु गन्तव्यमवश्य—नियोगत कारणे गुरुलानादिसम्बन्धिनि, यतस्तत्रागच्छतो दोषा, तत कारणे गच्छत
 आवश्यकी भवति ॥ आह—कारणेन गच्छत किं सर्वस्यैवावश्यकी भवति उत नेति ? उच्यते, नेति, कस्य तर्हि ? , तदुच्यते—
 आवस्सिआ व आवस्सएहि सवेहि जुत्तजोगिस्स । मणवयणकायगुत्तिदियस्स आवस्सिआ होइ ॥ ६९४ ॥

आवश्यकता आवश्यकै -प्रतिक्रमणादिभिः सर्वयुक्तयोगिनो भवति, शेषकालमपि निरतिचारस्य क्रियास्थस्येति भावार्थः, तस्य च गुरुनियोगादिना प्रवृत्तिकालेऽपि 'मण' इत्यादि मनोवाक्कायेन्द्रियैः गुप्तस्य, किम्? -आवश्यकता भवति, सूत्रे इन्द्रियशब्दस्य गाथाभङ्गभयाद् व्यवहित उपन्यासः, कायात् पृथगिन्द्रियग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थम्, अस्ति चाय न्याय 'सामान्यग्रहणे सत्यपि प्राधान्यख्यापनार्थं भेदेनोपन्यासो' यथा ब्राह्मणा आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति ॥ उक्ता

आवश्यकता, साम्प्रतं नैपेधिकी प्रतिपादयन्नाह -
 सिद्धं ठाणं च जहि चेएइ तहि निसीहिआ होइ । जम्हा तत्थ निसिद्धो तेणं तु निसीहिआ होइ ॥ ६९५ ॥
 शेरते अस्यामिति शय्या-शयनस्थानं ता शय्या 'स्थान चे' ति स्यातम्-ऊर्ध्वस्थानं, कायोत्सर्ग इत्यर्थः, यत्र चेतयते 'चिती सज्जाने' अनुभवरूपतया विजानाति, वेदयते इत्यर्थः, अथवा चेतयते-करोति धातूनामनेकार्थत्वात्, शयनक्रिया च कुर्वता निश्चयतः शय्या कृता भवति, ततश्च यत्र स्वपितीत्यर्थः, चक्षुषो वीरासनाद्यनुक्तसमुच्चयार्थः, अथवा तु शब्दार्थे द्रष्टव्यः, स च विशेषणार्थः, किं विशिनष्टीति चेत्, उच्यते, कृतप्रतिक्रमणाद्यशेषावश्यकः सन् अनुज्ञातो गुरुणा शय्या स्थानं च चेतयते तत्र-एवंविधस्थितिक्रियाविशिष्टे स्थाने नैपेधिकी भवति, नान्यत्र, किमित्यत आह-यस्मात्तत्र निषिद्धोऽसौ

तेन कारणेन नैपेधिकी भवति, निषेधात्मकत्वात् तस्या इति, पाठान्तरं वा -
 सिद्धं ठाणं च जया चेतं तइया निसीहिआ होइ । तम्हा तया निसेहो निसेहमइया य सा जेण ॥ ६९६ ॥
 इयमुक्तार्थत्वात् सुगमैव, अनेन ग्रन्थेन मूलगाथाया 'आवश्यकता निर्गच्छन् या च आगच्छन् नैपेधिकी करोति व्यञ्ज-

आवस्महं च नितो जं च अहंतो निसीहिअ कुणइ । वज्जणमेअं तु दुट्ठा अत्तो पुण होइ सो नेय ॥ ६० ॥
 आशयकीं निर्गच्छन् या च प्रविशन्नैपेधिकीं करोति एतद् व्यञ्जन-शब्दरूप द्विधा, किमुक्त भवति ?—आशयकीं नैपेधिकीति चेति द्वय शब्दत एव भिन्नम्, अर्थ पुनर्भवत्यावश्यकीनैपेधिक्यो स एव-एक एव, यस्मादशयकर्तव्य-
 योगक्रिया आशयिकी निषिद्धात्मनश्चातिचारेभ्य क्रिया नैपेधिकी, न ह्यसावप्यशयकर्तव्य व्यापारमुल्लङ्घय नृत्तने,
 आह-यद्येव भेदोपन्यास किमर्थ ? उच्यते, गमनस्थितिक्रियाभेदात् ॥ आह-‘आवश्यकीं निर्गच्छ’न्नित्युक्त तत्र साधो
 किमपस्थान श्रेय उताटनमिति ? उच्यते, अवस्थान ? , कथं ? यत आह—

एगगसरस पसतरस न ह्रति हरिआदओ गुणा हुंति । गंतवमवरस कारणम्मि आवस्सिआ होइ ॥ ६१ ॥
 एरुमग्रम्—आलम्बन यस्येत्यसावेकाग्रस्तस्य, स चाग्रशस्तालम्बनोऽपि भवति तत आह—‘प्रशान्तस्य’ नोधरहि-
 तस्य सतस्तिष्ठत, किं ?—न भवन्ति ईर्यादय, ईरणमीर्या गमनमित्यर्थ, इह ईर्याकार्यं कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते, कारणे
 कार्योपचारात्, ईर्या आदिरेषामात्मसयमविराधनादीना दोषाणा ते ईर्यादयो न भवन्ति, तथा गुणाश्च—स्वाध्याय-
 ध्यानादयो भवन्ति, प्राप्त तर्हि सयतस्य अगमनमेव श्रेय इत्यपगदमाह—न चावस्थाने खलूक्तगुणसम्भवाद् गन्तव्य-
 मेव, किन्तु गन्तव्यमवश्य—नियोगत कारणे गुरुलानादिसम्प्रन्धिनि, यतस्तत्रागच्छतो दोषा, तत कारणे गच्छत
 आवश्यकी भवति ॥ आह—कारणेन गच्छत किं सर्वस्यैवावश्यकी भवति उत नेति ? उच्यते, नेति, कस्य तर्हि ? , तदुच्यते—
 आवस्सिआ उ आवस्सएहिं सवेहि जुत्तजोगिस्म । मणवयणकायगुत्तिदियस्स आवस्सिआ होइ ॥ ६२ ॥

किम्?—‘केवलमेतं हवइ सद्दो’केवल शब्दमात्रमेव भवति, न भावत इति गाथार्थः (भा० १२१हा०) ॥ यदि नामैवं तत
एकार्थताया किमायातमिति?, उच्यते, निषिद्धात्मनो नैपेक्षिकी भवतीति उक्त, स च—

आवस्सयम्मि जुत्तो निअमनिसिद्धत्ति होइ नायवो । अहवावि निसिद्धप्पा नियमा आवस्सए जुत्तो ॥ १३६ ॥
आवश्यके-मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानरूपे युक्तो ‘नियमनिसिद्धत्ति होइ नायवो’ इति नियमेन निषिद्ध इत्येव भवति
ज्ञातव्यः, आवश्यक्यपि चावश्यकयुक्तस्यैवेत्यत एकार्थता, अथवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थः, अपिशब्दस्य व्यवहितः सम्यन्धः,
निषिद्धात्माऽपि नियमादावश्यक्ये युक्तोऽतोऽप्येकार्थतेति, पाठान्तर ‘अहवावि निसिद्धप्पा सिद्धाणं अतियं जाइ’ इति,
अस्यायमर्थः—तदेवं तावत् क्रियाया अभेदेन एकार्थता उक्ता, इहतु कार्यभिदेनैकार्थतोच्यते—अथवेति प्रकारान्तरे, निषि-
द्धात्मापि सिद्धानामन्तिकं—समीपं याति—गच्छति, अपिशब्दादावश्यक्युक्तोऽपि, अतः कार्यभिदादेकार्थता (भा० १२२हा०) ॥

साम्प्रतमापृच्छादिद्वारचतुष्टयमेकगाथैव प्रतिपादयन्नाह—

आपुच्छणा य कज्जे पुव्वनिसिद्धेण होइ पडिपुच्छा । पुव्वगहिण्ण छंदण निमंतणा होअगहिण्णं ॥ ६९७ ॥
आपृच्छनमापृच्छा, सा तु कर्तुमभीष्टे कार्ये प्रवर्त्तमानेन गुरोः कार्या—अहमिदं करोमीति । द्वार । तथा पूर्वनिषिद्धेन सता
यथा भवतेदं न कार्यमिति, उपन्नेऽथ प्रयोजने कर्तुं कामेन ‘होइ पडिपुच्छ’ ति भवति प्रतिपृच्छा कर्त्तव्या, पाठान्तर
‘पुव्वनिउत्तेण होइ पडिपुच्छा’ पूर्वनियुक्तेन सता यथा भवतेदं कार्यमिति, तत् कर्तुं कामेन गुरोः प्रतिपृच्छा भवति कर्त्तव्या-
अहं तत्करोमि, तत्र हि कदाचिदसौ कार्यान्तरमादिशति समाप्तं वा तेन प्रयोजनमिति । द्वार । तथा पूर्वगृहीतेनाश-

नमेतत् द्विधा' इत्येतावत् (गतिरूपावश्यकी) स्थितिरूपनैपेधिकीप्रतिपादनव्यञ्जनभेदनिग्रन्धनमधिकृत्य व्याख्यातम् ॥
साम्प्रतममुमेवार्थमुपसञ्जिहीरुग्राह भाष्यकारः—

आवस्सियं च नितो जं च अइतो निसीहिं कुणइ । सेज्जानिसीहियाए निसीहिआ अभिमुरो होइ ॥१३४॥

आवश्यकीं निर्गच्छन् या च आगच्छन् नैपेधिकां करोति तदेतत् व्याख्यातमिति शेषः, उपलक्षणमेतत् तत सह तृतीयपादेन 'व्यञ्जनमेतत् द्विधे'त्यनेनेति द्रष्टव्यं, साम्प्रतम् 'अर्थं पुनर्भवति स एवे' ति गावावयवार्थं प्रतिपाद्यते, तत्र इत्थमेक एवार्थो भवति, यस्मान्नैपेधिक्यपि नावश्यकत्तव्यव्यापारगोचरतामतीत्य वर्त्तते, यत प्रविशन् समययोगानुपालनाय शेषपरिज्ञानार्थं चेत्यमाह । 'सेज्जानिसीहियाए निसीहियाअभिमुहो होइ' इति शक्यैव नैपेधिकी शक्यनैपेधिकी तस्या शक्यनैपेधिक्या विषयभूताया, किं, शरीरमपि नैपेधिकीत्युच्यते इत्यत आह—शरीरनैपेधिक्या करणभूतया आगमनप्रत्यभिमुख, तत सवृत्तगान्त्रै साधुभिर्भवितव्यमिति सज्ञा करोति, ततोऽवश्यकर्त्तव्यव्यापाररूपत्वात् नैपेधिक्यप्यावश्यकीत्येक एवार्थः ॥ (भा० १२० हा०) एतदेव सुव्यक्तं भावयति—

जो होइ निसिद्धप्पा निसीहिआ तस्स भावओ होइ । अनिसिद्धस्स निसीहिआ केवलमित्तं हवइ सओ ॥१३५॥
यो भवति 'निषिद्धात्मा' निषिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेभ्य आत्मा येनेति समास, नैपेधिकी 'तस्य' निषिद्धात्मनो 'भावत' परमार्थतो भवति, न निषिद्धोऽनिषिद्ध-उक्तेभ्य एवातिचारेभ्यस्तस्यानिषिद्धस्यानुपयुक्तमागच्छतो नैपेधिकी,

किम्?—‘केवलमेत हवइ सद्दो’केवल शब्दमात्रमेव भवति, न भावत इति गाथार्थः (भा० १२१ हा०) ॥ यदि नार्थं तत एकार्थताया किमायातमिति?, उच्यते, निषिद्धात्मनो नैपेधिकी भवतीति उक्तं, स च—

आवस्सयम्मि जुत्तो निअमनिसिद्धत्ति होइ नायव्वो । अहवावि निसिद्धप्पा नियमा आवस्सए जुत्तो ॥ १३६ ॥
आवश्यकै-मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानरूपे युक्तो ‘नियमनिसिद्धत्ति होइ नायव्वो’ इति नियमेन निषिद्ध इत्येव भवति ज्ञातव्यं, आवश्यक्यपि चावश्यकयुक्तस्यैवेत्यत एकार्थता, अथवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थं, अपिशब्दस्य व्यवहितं सम्बन्धः, निषिद्धात्माऽपि नियमादावश्यकै युक्तोऽतोऽप्येकार्थतेति, पाठान्तर ‘अहवावि निसिद्धप्पा सिद्धाणं अतियं जाइ’ इति, अस्यायमर्थः—तदेवं तावत् क्रियाया अभेदेन एकार्थता उक्ता, इहतु कार्यभेदेनैकार्थतोच्यते—अथवेति प्रकारान्तरे, निषिद्धात्मापि सिद्धानामन्तिकं—समीपं याति—गच्छति, अपिशब्दादावश्यकयुक्तोऽपि, अतः कार्यभेदादेकार्थता (भा० १२२ हा०) ॥
साम्प्रतमापृच्छादिद्वारचतुष्टयमेकगाथैव प्रतिपादयन्नाह—

आपुच्छणा य कज्जे पुव्वनिसिद्धेण होइ पडिपुच्छा । पुव्वगहिण्ण छंदण निमंतणा होअगहिण्णं ॥ ६९७ ॥

आपृच्छनमापृच्छा, सा तु कर्तुमभीष्टे कार्ये प्रवर्त्तमानेन गुरोः कार्या—अहमिदं करोमीति । द्वार । तथा पूर्वनिषिद्धेन सता यथा भवतेदं न कार्यमिति, उत्पन्नेऽथ प्रयोजने कर्तुं कामेन ‘होइ पडिपुच्छ’ इति भवति प्रतिपृच्छा कर्त्तव्या, पाठान्तर ‘पुव्वनिउत्तेण होइ पडिपुच्छा’ पूर्वनियुक्तेन सता यथा भवतेदं कार्यमिति, तत् कर्त्तुं कामेन गुरोः प्रतिपृच्छा भवति कर्त्तव्या—अहं तत्करोमि, तत्र हि कदाचिदसौ कार्यान्तरमादिशति समाप्तं वा तेन प्रयोजनमिति । द्वार । तथा पूर्वगृहीतेनाश-

नमेतत् द्विधा' इत्येतावत् (गतिरूपावश्यक) स्थितिरूपनैपेधिकीप्रतिपादनव्यञ्जनभेदनिग्रन्धनमधिकृत्य व्याख्यातम् ॥
साम्प्रतमसुमेवार्थमुपसंजिहीर्षुराह भाष्यकार —

आवस्सिय च नितो ज च अइतो निसीहिअ निसीहिया अभिमुहो होइ ॥१३४॥
आवश्यकं निर्गच्छन् या च आगच्छन् नैपेधिकीं करोति तदेतत् व्याख्यातमिति शेषः, उपलक्षणमेतत् तत सह
तृतीयपादेन 'व्यञ्जनमेतत् द्विधे'त्यनेनेति द्रष्टव्य, साम्प्रतम् 'अर्थ पुनर्भवति स एवे' ति गायाचयवार्थं प्रतिपाद्यते, तत्र
इत्थमेक एवार्थो भवति, यस्मान्नैपेधिक्यपि नावश्यकर्तव्यव्यापारगोचरतामतीत्य वर्त्तते, यत प्रविशन् समययोगानुपाल-
नाय शेषपरिज्ञानार्थं चेत्थमाह । 'सेज्जानिसीहियाए निसीहियाअभिमुहो होइ' इति शक्यैव नैपेधिकी शक्यनैपेधिकी तस्या
शक्यनैपेधिक्या विषयभूताया, किं, शरीरमपि नैपेधिकीत्युच्यते इत्यत आह—शरीरनैपेधिक्या करणभूतया आगमन
प्रत्यभिमुख, तत सबृतगान्त्रै साधुभिर्भवितव्यमिति सज्ञा करोति, ततोऽवश्यकर्तव्यव्यापाररूपत्वात् नैपेधिक्यप्यावश्य-
कीत्येक एवार्थः ॥ (भा० १२० हा०) एतदेव सुव्यक्तं भावयति—

जो होइ निसिद्धप्पा निसीहिआ तस्स भावओ होइ । अनिसिद्धस्स निसीहिआ केवलमिच्चं हवइ सद्धो ॥१३५॥
यो भवति 'निपिद्धात्मा' निपिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेभ्य आत्मा येनेति समास, नैपेधिकी 'तस्य' निपिद्धात्मनो
'भावत' परमार्थतो भवति, न निपिद्धोऽनिपिद्ध—उक्तेभ्य एवातिचारेभ्यस्तस्यानिपिद्धस्यानुपयुक्तमागच्छतो नैपेधिकी,

त्रार्थमाचार्याय कश्चित् वैयाचृत्यकरत्व प्रतिपद्यते, स च कालत इत्वरो यावत्कथिकश्च, क्षपकोऽपि उपसम्पद्यते द्विधा-
इत्वरो यावत्कथिकश्चेति गाथासङ्गैः पार्थः । साम्प्रतमयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते, तत्रापि सन्दिष्टेन सन्दिष्टस्योपसम्प-
द्वातव्येति मौलोऽय गुणः, एतत्प्रभवत्वादुपसम्पद इत्यतोऽनुमेवार्थमभिधित्सुराह—

सन्दिष्टो सन्दिष्टस्स चैव सपञ्चर्ह उ एमाई । चउभंगो इत्थं पुण पढमो भङ्गो हवइ सुद्धो ॥ ७०० ॥

सन्दिष्टो-गुरुणाऽभिहितः सन्दिष्टस्यैवाचार्यस्य, यथा अमुकस्य सम्पद्यस्व, उपसम्पदं प्रयच्छतेत्यर्थः, एवमादिश्च-
तुर्भङ्गी, तद्यथा—सन्दिष्ट सन्दिष्टस्य, एष भङ्ग उक्त एव, सन्दिष्टोऽसन्दिष्टस्य अन्यस्याचार्यस्येति द्वितीयः, असन्दिष्ट-
सन्दिष्टस्य, न तावदिदानीं गन्तव्यं गन्तव्यं त्वमुकस्येति तृतीयः, असन्दिष्टोऽसन्दिष्टस्य, न तावदिदानीं न चामुकस्येति,
अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति शुद्धः, पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वात् द्वितीयपदेनान्यवच्छित्तिनिमित्तमन्येऽपि द्रष्टव्याः ।
सम्प्रति वर्त्तनादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

अथिरस्स पुवगहिअस्स वत्तणा जं इहं थिरीकरणं । तस्सेव पएसंतरनट्टस्सऽणुसंधणा घड्डणा ॥ ७०१ ॥

गहणं तत्पढमतया सुत्ते अत्थे तदुभए चैव । अत्थगहणम्मि पायं एस चिही होइ नायधो ॥ ७०२ ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यत् स्थिरीकरणं सा वर्त्तना, तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरनष्टस्य या घटना मीलनं साऽनु-
सन्धना, तत्प्रथमतया च सूत्रे-पृष्टीसप्तग्योरर्थं प्रत्यभेदात् सूत्रस्य, एवमर्थस्य तदुभयस्य-सूत्रार्थोभयस्य यदादानमिति

नादिना छन्दना शेषसाधुभ्य कर्त्तव्या, यथेद मया अशनाधानीत यदि कस्यचिदुपयुज्यते ततोऽमाविच्छाकारेण ग्रहण करोत्विति । द्वार । तथा निमन्त्रणा भवत्यगृहीतेनाशनादिना, यथाऽह भवतेऽशनाधानयामीति ॥ इदानीमुपसम्पत्तद्वारा-
वयवार्थं प्रतिपाद्यते, सा चोपसम्पत् द्विधा भवति-गृहस्थोपसम्पत् साधूपसपच्च, तत्रास्त्रा गृहस्थोपसम्पत्, साधूप-
सपत् प्रोच्यते, सा च त्रिविधा-ज्ञानादिभेदात्, तथा चाह—

उपसपया य त्रिविहा नाणे तह दंसणे चरित्ते अ । दंसणनाणे त्रिविहा दुविहा य चरित्ताअट्टाग ॥ ३९८ ॥
उपसम्पत्ति त्रिधा, तद्यथा-‘ज्ञाने’ ज्ञानविषया, एव दर्शनविषया चारित्रविषया च, तत्र दर्शनज्ञानयो सन्त्यन्धिनी
त्रिविधा द्विविधा च चारित्रार्थायेति । तत्र यदुक्तम् ‘दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधे’ति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

वत्तणा सधणा चैव, गहणं सुत्तत्थतदुभए । वेयावच्चे खमणे, काले आवक्कहाइ अ ॥ ३९९ ॥

वर्त्तना सन्धना चैव ग्रहणमित्येतत् त्रितय ‘सुत्तत्थतदुभए’ति सूत्रार्थोभयविषयमवगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसम्पद्यते, तत्र
वर्त्तना प्रागृहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति, सन्धना तस्यैव प्रदेशान्तरे विस्मृतस्य मेलना योजना घटनेत्येकोऽर्थ,
ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदान, एतन्नितय सूत्रार्थोभयविषयं द्रष्टव्यम्, एव ज्ञाने नव भेदा, दर्शनेऽपि दर्शनप्रभा-
यनीयशास्त्रविषया एत एव भेदा द्रष्टव्या, अत्र सन्दिष्ट सन्दिष्टस्यैवोपसपद्यते इत्यादिचतुर्भङ्गिका, तत्र प्रथमो भङ्ग-
शुद्धः, शेषास्त्यशुद्धाः, ‘द्विविधा चारित्रार्थे’ति यदुक्तं तदुपदर्शयन्नाह—‘वेयावच्चे खमणे काले आवक्कहाइ य’इति चारित्रोप-
सम्पत् वेयावृत्त्यविषया क्षपणविषया च, इय कालतो यावत्कथिका च भवति, चशब्दादित्वग च एतदुक्ते भवति-चारि-

‘काइयाए धीयं तु’ इति १, उच्यते, यदि नाम रोगवशतः पुनः पुनः कायिकी समागच्छति तथापि तदवस्थेनापि गुरुणा शिष्याणामनुग्रहाय सूत्रं व्याख्येयमिति ज्ञापनार्थमेतदुक्तं, तथा चायमेवार्थ उक्तः पञ्चवस्तुके “दो चेव मत्तगाइ खेले तह काइयाए वीयं तु । एवंविहोऽवि सुत्त वक्खाणिज्जत्ति भावत्थो ॥ १ ॥” (१००३) कृतिकर्मद्वारे एतदभिधानं विधि-विशेषख्यापनार्थमित्यदुष्टं, याधन्तश्च शृण्वन्ति तावन्तस्ते सर्वेऽपि द्वादशावर्त्तवन्दनेन वन्दन्ते । अधुना कायोत्सर्गद्वारं व्याचिख्यासुराह—

सधे काउस्सगं करेति सधे पुणोऽवि वंदंति । नासन्नि नाइदूरे गुरुवयणपडिच्छगा हुंति ॥ ७०६ ॥

सर्वे श्रोतारः ‘श्रेयासि बहुविघ्नानी’ति कृत्वा तद्विधातायानुयोगप्रारम्भे कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, तं चोत्सार्थं सर्वे पुनरपि वन्दन्ते, ततो नासन्ने नाप्यतिदूरे व्यवस्थिताः सन्तो गुरुवचनप्रतीच्छका भवन्ति, शृण्वन्तीत्यर्थः । सम्प्रति श्रवणविधिप्रतिपादनार्थमाह—

निष्ठा-विगहापरिवज्जिएहिं गुत्सेहि पंजलिउडेहिं । भस्तिबहुमाणपुवं उवउत्सेहिं सुणेअवं ॥ ७०७ ॥

अभिकंत्वन्तेहिं सुभासिआइं वयणाइं अत्थसाराइं । विम्हिअसुहेहिं हरिसागएहिं हरिसं जणंतेहि ॥ ७०८ ॥
निद्राविकथापरिवज्जितै, परिवर्जितनिद्राविकथैरित्यर्थः, गुप्तै - मनोवाक्कायगुप्तै ‘पंजलिउडेहिं’ इति निष्ठान्तस्य प्राकृत-त्वात्परनिपात इति कृतप्राञ्जलिभिः भक्तिः—यथोचिता वाह्या प्रतिपत्तिः बहुमानम्—आन्तरः प्रीतिविशेषस्तत्पूर्वम्, उपयुक्तैः—श्रवणैकनिष्ठैस्ततो गुरुमुखाद्विनिर्गतानि वचनानि सुभाषितानि—शब्दार्थदोषरहितानि अर्थसाराणि—विपुलार्थसमन्वितानि

शेष यद्ग्रहणं । 'अथगग्रहणमी' त्यादि, अर्थग्रहणे प्रायो-वाहुल्येन एव वक्ष्यमाणलक्षणो विधिर्भवति ज्ञातव्यः, प्रायोप्रदणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिद्भवत्येव प्रमार्जनादिरिति ज्ञापनार्थः । साम्प्रतमधिकृतविधिप्रदर्शनाय द्वारगायामाह—

मज्जण निसिज्ज अक्खा किइकम्मुरसग्गु वदणं जिट्ठे । भासं तु होइ जिट्ठो न उ परिआण तु वंदे ॥ ७०३ ॥

प्रथमतो यत्र स्थाने व्याख्यानं कर्त्तव्यं तस्य प्रमार्जनं कार्यं, ततो निसिज्ज अक्खो इति प्राकृतत्वात् पष्ठर्थे प्रथमा, अक्षाणामुपलक्षणमेतत् गुरुणा च चेलम्, अकृतसमवसरणेन गुरुणा व्याख्या न कर्त्तव्येत्युत्सर्गज्ञापनार्थं अक्षाणामुपादानं, तथा कृतिकर्म दातव्यं, तदनन्तरं वन्दनं ज्येष्ठे, ज्येष्ठश्चात्र भाषमाणो द्रष्टव्यो, न तु पर्यायेणेति द्वारगायासमासार्थः । अवयवार्थं तु स्वत एवाह—

ठाण पमज्जिज्जण दुन्नि निसिज्जा य हुंति कायधा । इक्का गुरुणो भणिपा विइआ पुण होइ अक्खणं ॥ ७०४ ॥

यत्र व्याख्या कर्त्तव्या तत् स्थानं प्रमार्ज्य द्वे निपद्ये भवत कर्त्तव्ये, एका गुरोर्भणिता कर्त्तव्या, द्वितीया पुनर्भवत्यक्षाणां समवसरणस्य ॥ सम्प्रति कृतिकर्मद्वार व्याचिख्यासुराह—

दो चेव मत्तगाइं खेले तह काइयाए बीयं तु । जावइया य सुणंती सवेचिय ते उ वंदंति ॥ ७०५ ॥

द्वे एव मात्रके-समाधिस्थानरूपे खलु गुरुरोग्ये व्याख्यानमण्डल्या प्रगुणीकर्त्तव्ये, तद्यथा-एक खेलस्य-श्लेष्मणो द्वितीय तथा कायिक्या, अन्यथा अर्द्धकृतव्याख्यानोत्थानानुत्थानाभ्यां पल्लिमन्थात्मविराधानादिदोषप्रसङ्गः, ननु कृत-कायिक्यादिव्यापारेणैव गुरुणा प्रायो व्याख्या प्रारम्भ्यते, ततो व्याख्याप्रबन्धे क्व कायिक्या अवकाशो येनोच्यते

अह वयपरियाएहि लहुओऽवि हु भासओ इहं जिहो । रायणियवंदणे पुण तस्सवि आसायणा भंते ॥ ७१२ ॥
 अथ मन्येथा-वयःपर्यायाभ्या लघुरपि भापक एवेह ज्येष्ठः परिगृह्यते, ननु तर्हि भदन्त ! रत्नाधिकवन्दने पुनस्त-
 स्याव्याशातना प्राप्नोति, तथाहि-न युज्यत एव चिरकालप्रव्रजितान् लघोः वन्दनं दापयितुमिति गाथार्थः ॥ इत्थं
 पराभिप्रायमाशङ्क्याह-

जइवि वयमाइएहि लहुओ सुत्तत्थधारणापहुओ । वक्खाणलद्धिमं जो सुचिय इह धिप्पए जिहो ॥ ७१३ ॥
 यद्यपि वयआदिभ्या-वयःपर्यायाभ्या लघुस्तथापि यः सूत्रार्थधारणापटुः व्याख्यानलब्धिमाश्च, चक्षान्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः,
 स एवेह-अनुभापकप्रस्तावे ज्येष्ठः परिगृह्यते ॥ आशातनादोषपरिहारार्थमाह-

आसायणावि नेव पडुच्च जिणवयणभासिअं जम्हा । वंदणयं रायणिए तेण गुणेणं तु सो चेव ॥ ७१४ ॥
 जितवचनभापणं प्रतीत्य एवम्-उक्तेन प्रकारेणाशातनाऽपि तस्य नोपजायते, यस्माद्वन्दनकं रत्नाधिकं, अर्हद्वचनव्याख्या-
 नलक्षणेन तेन गुणेन सोऽप्यनुभापको रत्नाधिक एव । सम्प्रति प्रसङ्गतो वन्दनविषय एव निश्चयव्यवहारनयमतप्रदर्शनायाह-
 न वओ इत्थ पमाणं न य परिआओऽवि निच्छयनएणं । ववहारओ उ जुज्झइ उभयनयमयं पुण पमाणं ॥ ७१५ ॥

न वयः-अवस्थाविशेषलक्षणं अत्र-वन्दनकविधौ प्रमाणं, न च पर्यायोऽपि-प्रव्रज्याप्रतिपत्तिलक्षणो निश्चयनयमतेन-
 निश्चयनयाभिप्रायेण, ज्येष्ठवन्दनादिव्यवहारलोपातिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमाह-व्यवहारतस्तु युज्यते, किमत्र प्रमाणमितिसदे-
 हापनोदार्थमाह-उभयनयमतं पुनः-द्वावपि प्रमाणमिति भावः । प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह-

अभिकाङ्क्षिणपूर्वार्थश्रवणतो हर्षमगै, आगतहर्षरित्यर्थ, हर्षोत्कर्षवशादेव विस्मितमुखैः तथा अन्येषा सरेगरुणादिना हर्ष जनयद्भि श्रोतव्यम् । एव च है शृण्वद्भिर्गुरोरेतौव परितोषप्रकारेण प्रकृष्टेन आपाद्यते, तत किमित्याह—

गुरुपरितोषगण गुरुभक्तीए तेहेव विणएणं । इच्छियसुत्तथाणं खिप्पं पारं समुवयति ॥ ७०९ ॥
गुरुपरितोषगतेन-परितोषप्रकारेण, प्रकृष्टेन गुरुपरितोषेणेत्यर्थ, सोऽपि कयमित्याह-गुरुभक्त्या-आन्तरमीतिविशेष-
रूपया तथैव विनयेन च-देशकालाद्यपेक्षया यथोचितप्रतिपत्तिकरणलक्षणेन, किमित्याह-सम्यक् सन्भावमरूपणया ईप्सि-
तसूत्रार्थयो क्षिप्र-शीघ्र पार समुपयाति ॥

चक्खणसमक्कीए जोगं काऊण काइआईणं । वंदति तओ जिहं अन्ने पुवं चिय भणंति ॥ ७१० ॥
व्याख्यानसमाप्तौ श्रोतार कायिकयादीना योगं-व्यापार कृत्वा ततो ज्येष्ठम्-अनुभाषक, चिन्तापकमित्यर्थः, वन्दन्ते
ब्राह्मणवर्तवन्दनकेन, अन्ये आचार्या पुनरेवमभिदधति-किं पूर्वमेव व्याख्यानाभकाले गुरुवन्दनानन्तरं ज्येष्ठं वन्दन्ते
इति । द्वारगाथापश्चाद्भस्माक्षेपद्वारेण प्रपञ्चतो व्याचिख्यासुराह—
चोपइ जओ (जइहु) जिहो कहचि सुत्तत्तधारणाविगलो । चक्खणलद्धिहीणो निरत्थयं वंदणं तम्मि ॥ ७११ ॥

चोदयति यदि हु-निश्चित ज्येष्ठ कथञ्चित्—कथमपि 'सूत्रार्थधारणाविकल' गुरुव्याख्यातार्थसूत्रार्थवधारणाश-
फिरहित, सूत्रार्थधारणशक्तिमानपि यदि व्याख्यानलब्धिहीनस्ततस्तस्मिन् निरर्थक वन्दनकं, तत्फलस्य प्रत्युच्चारण-
श्रवणस्याभावादिति ॥

अह वयपरियाएहि लहुओऽवि हु भासओ इहं जिहो । रायणियचंदणे पुण तस्सचि आसायणा भंते ! ॥ ७१२ ॥
 अथ मन्येथा-वय.पर्यायाभ्या लघुरपि भापक एवेह ज्येष्ठः परिगृह्यते, ननु तर्हि भदन्त ! रत्नाधिकवन्दने पुनस्त-
 स्याप्याशातना प्राप्नोति, तथाहि-न युज्यत एव चिरकालप्रव्रजितान् लघोः वन्दनं दापयितुमिति गार्थः ॥ इत्थं
 पराभिप्रायमाशङ्क्याह-

जइवि वयमाइएहि लहुओ सुत्तत्थधारणापहुओ । वक्खाणलद्धिमं जो सुच्चिय इह घिप्पए जिहो ॥ ७१३ ॥
 यद्यपि वयआदिभ्या-वय पर्यायाभ्या लघुस्तथापि य.सूत्रार्थधारणापहुः व्याख्यानलब्धिमाश्च, चशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः,
 स एवेह-अनुभापकप्रस्तावे ज्येष्ठ. परिगृह्यते ॥ आशातनादोषपरिहारार्थमाह-

आसायणावि नेव पहुच्च जिणवयणभासिअ जम्हा । बंदणयं रायणिए तेण गुणेणं तु सो चेव ॥ ७१४ ॥
 जिनवचनभापणं प्रतीत्य एवम्-उक्तेन प्रकारेणाशातनाऽपि तस्य नोपजायते, यस्माद्वन्दनकं रत्नाधिके, अर्हद्वचनव्याख्या-
 नलक्षणेन तेन गुणेन सोऽप्यनुभापको रत्नाधिक एव । सम्प्रति प्रसङ्गतो वन्दनविषय एव निश्चयव्यवहारनयमतप्रदर्शनायाह-
 न वओ इत्थ पमाणं न य परिआओऽवि निच्छयनएणं । ववहारओ उ जुज्झइ उभयनयमयं पुण पमाणं ॥ ७१५ ॥

न वयः-अवस्थाविशेषलक्षणं अत्र-वन्दनकविधौ प्रमाणं, न च पर्यायोऽपि-प्रव्रज्याप्रतिपत्तिलक्षणो निश्चयनयमतेन-
 निश्चयनयाभिप्रायेण, ज्येष्ठवन्दनादिव्यवहारलोपातिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमाह-व्यवहारतस्तु युज्यते, किमत्र प्रमाणमितिसदे-
 हापनोदार्थमाह-उभयनयमतं पुनः-द्वावपि प्रमाणमिति भावः । प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह-

निच्छयओ दुग्गेय को भावे कम्मि वट्टए समणो ? । ववहारओ अ कीरइ जो पुवठिओ चरित्तम्मि ॥ ७१६ ॥

निश्चयतो दुर्ज्ञेय-क' कस्मिन् प्रशस्तेऽप्रशस्ते वा भावे वर्त्तते श्रमण इति, भावश्चेह ज्येष्ठ', ततोऽनतिशयिनो वन्दन-
करणाभाव एव प्राप्त इत्यतो विधिमभिधित्सुराह-व्यवहारतस्तु क्रियते वन्दनं 'य' पूर्वस्थितश्चारित्रे' य' प्रथमं प्रव्रजित
सन् अनुपलब्धातिचार इति ॥ आह-सम्यक्कृतद्वावापरिज्ञाने सति किमित्येवं क्रियते ?, उच्यते, व्यवहारप्रामाण्यात्,
तस्यापि च बलवत्त्वात्, तथा चाह भाव्यकारः—

ववहारोऽपि ह्यु बलवं जं छडमत्थं पि वदई अरिहा । जा होइ अणाभिन्नो जाणंतो धम्ममं एयं ॥ १३७ ॥

व्यवहारोऽपि बलवान् यत्-यस्मात् छद्मस्थमपि पूर्ववत्ताधिक गुर्वोदि अर्हन्नपि-केवल्यपि वन्दते, अपिशब्द अत्रापि
सघच्यते, किं सदा ?, नेत्याह--'जा होइ अणाभिन्नो' त्ति यावद् भवत्यनभिज्ञात यथाऽयं केवलीति, किमिति वन्दते इत्या-
ह-जानन् धर्म्मतामेता, व्यवहारनयवलातिशयलक्षणामिति ॥ (भा० १२३ हा०) ॥ आह-यद्येवं सुतरा वय.पर्यायहीनस्य
तदधिकान् वन्दापयितुमयुक्त आद्यातनाप्रसङ्गात्, उच्यते—

इत्थं उ जिणवयणाओ, सुत्तासायणवहुत्तदोसाओ । भासंतजिट्ठगस्स उ कायघं होइ किइकम्मं ॥ ७१७ ॥

अत्र तु-व्याख्याप्रस्तावचन्दनाधिकारे जिनवचनात्-तीर्थकरोक्त्वात्, तथा अवन्द्यमाने सूत्राशातनादोषबहुत्वात्
भाषमाणज्येष्ठस्य, तुरेवकारार्थ, स चैव योज्य -प्रत्युच्चारणसमर्थस्यैव, किम्?-कर्त्तव्यं भवति, कृतिकर्म-वन्दनकमिति

गाथार्थः ॥ एव तावत् ज्ञानोपसम्पद्विधिः उक्तः, दर्शनोपसपद्विधिरप्यनैनवोक्तो द्रष्टव्यः, तुल्ययोगक्षेमत्वात्, तथाहि-दर्शनप्रभावकशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनोपसम्पदिति ॥ सम्प्रति चारित्रोपसम्पद्विधिमभिधित्सुराह—
 दुविहा य चरित्तम्मि वेयावच्चे तहेव खमणे य । निअगच्छा अन्नम्मि उ सीअणदोसाइणा होइ ॥ ७१८ ॥
 द्विविधा चारित्रे-चारित्रविषय उपसम्पत्, तद्यथा-वैयावृत्यविषया क्षणविधिविषया च, किमत्रोपसम्पदा कार्यं ? स्वगच्छ एवं तत् कस्मान्न क्रियते ?, उच्यते, निजगच्छादन्यस्मिन् गमनं सीदनदोषादिना भवति, आदिशब्दादन्यभावादिपरिग्रहः ॥

इत्तरिआइ विभासा वेयावच्चे तहेव खमणे अ । अविगिट्ठविगिट्ठम्मी गणिणा गच्छस्स पुच्छाप ॥ ७१९ ॥

इह चारित्रार्थमाचार्यस्य कश्चिद् वैयावृत्यकरत्वं प्रतिपद्यते, स च कालत इत्वरो यावत्कथिकश्च भवति, आचार्यस्यापि वैयावृत्यकरोऽस्ति वा न वा, तत्राय विधिः-यदि नास्ति ततोऽसाविष्यत एव, अथास्ति स द्विविधः-इत्वरो वा स्याद्यावत्कथिको वा, आगन्तुकोऽप्येवं द्विभेद एव, तत्र यदि द्वावपि यावत्कथिकौ ततो यो लब्धिमान् स कार्यते, इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते, अथ द्वावपि लब्धियुक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते, इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते इति, अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सर तेभ्यो दीयते, आगन्तुकस्तु कार्यते इति, अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसर्ज्यत एव, अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इतरस्त्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः यावदागन्तुको विसृज्यते, नानात्वं तु वास्तव्य उपाध्यायादिभ्योऽनिच्छन्नपि प्रीत्या विश्राम्यते, यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते

आगन्तुक , अथ वास्तव्य खल्वित्तर आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽनधिकालं यान्दुपाध्यायादिभ्यो दीयते,
 शेष पूर्ववत्, अथ द्वावपीत्वौ तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते, अन्यस्तु कार्यते, शेषं पूर्ववत्, अन्यतमो चाऽनधि-
 काल यावत् ध्रियते इत्येव यथाविधि विभाषा कार्या, उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादिशब्दात् स्यविरग्लानशैक्षकादिपरिग्रहः ।
 उक्ता वैयावृत्योपसम्पत्, सम्प्रति क्षणोपसम्पत् प्रतिपाद्यते-‘अविगिद्धे’त्यादि, कश्चित् क्षणार्थमुपसम्पद्यते, स क्षणको
 द्विविध -इत्त्वरो यावत्कथिकश्च, यावत्कथिक उत्तरकाले अनशनकर्त्ता, इत्वरस्तु द्विधा-विकृष्टक्षपक अविष्टक्षपकश्च,
 तत्राष्टमाविक्षपको विकृष्टक्षपकः, चतुर्थपष्ठक्षपकस्तविकृष्टक्षपकः, तत्राय विधि-अविकृष्टक्षपकः खल्वाचार्येण पृच्छयते-हे
 आयुष्मन् ! पारणके त्व कीदृशो भवसि ? यद्यसावाह-ग्लानोपम , ततोऽसावभिधातव्य -अल तव क्षणेन, स्वाध्याय-
 वैयावृत्यकरणे यत्न कुरु, इतरोऽपि पृष्टः सन् एवमेव प्रज्ञाप्यते, अन्ये तु व्याचक्षते-विकृष्टक्षपकः पारणककाले ग्लान-
 कल्पतामनुभवन्नपि इष्यत एव, यस्तु मासादिक्षपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव, तत्राप्याचार्येण गच्छ. प्रष्टव्यो,
 यथाऽय क्षपक उपसम्पद्यते इति, अनापृच्छय गच्छं सयच्छतः सामाचारीविराधना, यतस्ते सन्दिष्टा अपि उपधिप्रत्यु-
 पेक्षणादि तस्य न कुर्वन्ति, अथ पृष्टा ब्रुवते-यथाऽसाकमेक. क्षपकोऽस्त्येव, तस्य क्षणपरिसमाप्तावस्य करिष्याम ,
 ततोऽसौ ध्रियते, अथ नेच्छन्ति ततस्त्यज्यते, अथ गच्छस्तमप्यनुवर्त्तते, ततोऽसाविष्यत एव, तस्य च विधिना प्रतीच्छि-
 तस्य बद्धर्त्तनादि कार्यं, यदा पुनः प्रमादतोऽनाभोगतो वा न कुर्वन्ति शिष्यास्तदा आचार्येण चोदनीया , इत्यलं प्रस-
 ज्ञेन ॥ सम्प्रति चारित्रोपसम्पद्विधिविशेषप्रतिपादनार्थमाह-

उचसपन्नो जं कारणं तु तं कारणं अपूरतो । अहवा समाणिअंमि सारणया वा विसर्गो वा ॥ ७२० ॥
यत्कारण-यन्निमित्तमुपसम्पन्न, तुशब्दादन्यत्सामाचार्यन्तर्गतं किमपि गृह्यते, तत्कारणं-वैयावृत्यादि अपूरयन्-अ-
कुर्यन्, यदा वर्तते इत्यध्याहारः, तदा किमित्याह-‘सारणया वा विसर्गो वा’ इति तदा तस्य सारणा-चौदना क्रियते,
अधिनीतस्य पुनर्विसर्गो वा-परित्याग क्रियते, तथा न अनापूरयन्नेव यदा वर्तते तदा सारणा वा विसर्गो वा, किन्तु
‘अहवा समाणियम्मि’ न्ति अथवा समाप्ति नीते-परिसमाप्ति नीतेऽभ्युपगतप्रयोजने स्मारणा वा क्रियते, यथा-परिसमाप्त,
तद्यदि ऊर्ध्वमपि इच्छति ततो भव्य, अथ नेच्छति गच्छति तस्य वा न साम्भत्यं ततो विसर्गो वेति, उक्ता सयतोपसम्पत् ।
सम्प्रति गृहस्थोपसम्पदुच्यते, तत्रेय साधूना सामाचारी-सर्वत्रैवाध्वादिषु वृक्षाद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं, यत आह—
इत्तिरिअपि न कप्पइ अविदिन्न खलु परुग्गहाईसु । चिट्ठित्तु निसीइत्तुं तइअद्ययरक्खणट्ठाए ॥ ७२१ ॥

इत्थरमपि-स्वल्पमपि, कालमिति गम्यते, न कल्पते अविदत्तं खलु परावग्रहादिषु, आदिशब्दः परावग्रहानेकभेदप्र-
ख्यापकः, किं न कल्पते इत्याह-स्याह-कार्योत्सर्गं कर्तुं, निपेत्तुम्-उपवेष्टुं, किमित्यत आह-‘तइयद्ययरक्खणट्ठाए’ अदत्ता-
दानविरत्याख्यतृतीयव्रतरक्षणार्थं, तस्मात् भिक्षाटनादावपि व्याघातसम्भवे क्वचित्स्थानुकामेनानुज्ञाप्य स्वामिनं विधिना
स्थातव्यम्, अटव्यादिष्वपि विश्रमितुकामेन पूर्वस्थितमनुज्ञाप्य स्थातव्यं, तदभावे देवता यस्याः सोऽयग्रह इति ॥ उक्ता
दशविधा सामाचारी ॥ साम्प्रतमुपसहरन्नाह—

एवं सामाचारी कहिआ दसहा समासओ एसा । सजमतवहुगाणं निगंगाणं महरिसीणं ॥ ७२२ ॥

एवमेवा सामाचारी दशधा-दशविधा समासतः-सङ्क्षेपेण कथिता, केभ्य इत्याह-सयमतपोभ्यामाढ्या'-समृद्धा. संय-
मतपआढ्यास्तेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महर्षिभ्य । सामाचार्यसेवकाना फलमुपदर्शयति—

एअ सामायारि जुजता चरणकरणमाउत्ता । साहू खवंति कम्मं अणेगभवसंचिअमणतं ॥ ७२३ ॥

पताम्-अनन्तरोदितस्वरूपा दशधा सामाचारी यथाविधि युञ्जाना., तथा चरणकरणायुक्ता'-चरण-त्रतादि, उक्त
च--“यय ५ समणधम्म १० सजम १७ वेयावच्च १० चवंभगुत्तीतो ९ । नाणाइतियं ३ तव १२ कोहनिगहा ४ चेत्तं चरण तु
॥ १॥” करण पिण्डविशुद्ध्यादि, तदुक्त--“पिण्डविसोही ४ समिई ५ भावण १२ यइन्दियनिरोहो ५ । पडिलेहण २५
गुत्तीओ ३ अभिगहा ४ चेव करण तु॥ १॥” तयो चरणकरणयोरायुक्ता'-सम्यग् आ-समन्तात् उपयुक्ता. साधय. क्षपयन्ति
कम्मं अनेकभवसञ्चितमनन्तमिति ॥ इदानीं पदविभागसामाचार्यो. प्रस्ताव', सा च कल्पव्यवहाररूपा बहुविस्तरा, तत
स्वस्थानादवसेया, इत्युक्त सामाचार्यपुक्रमकाल ॥ साम्प्रत यथायुक्कोपक्रमकाल प्रतिपाद्य, स च सप्तधा, तथा चाह—
अज्झवसाण निमित्ते आहारं वेअणा पराघाए । फासे आणापाणू सत्तविहं जिज्झए आउ ॥ ७२४ ॥

अध्ययसान रागस्नेहभयभेदात् त्रिधा, तस्मिन्नध्यवसाने सति, तथा दण्डादिके निमित्ते सति, आहारं प्रचुरे सति, वेद-
नाया नयनादिसम्बन्धिन्या सत्या, तथा पराघातो गर्त्तपातादिसमुत्थस्तस्मिन् सति, स्पर्शं भुजङ्गमादिसम्बन्धिनि, 'आणा-
पाणु' ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्राणापानयोर्निरोधे, किमित्यत आह-एवं सप्तविध-सप्तप्रकारं भिद्यते आयु, एष
गाथासमुदायार्थः । अवयवार्थस्तूदाहरणेभ्योऽवसेय, तानि चामूनि-रागाध्यवसायेऽपि भिद्यते आयुर्यथा-एगस्स गावीओ

हरियातो, ताहे कुडिया पच्छतो लग्गा, तेहि नियत्तियाओ, तत्थ एगो तरुणो अतिसयदिव्वरूवधारी तिसिओ गामं पविट्ठो, तस्स तरुणीए नीणियमुदग, सो पवीतो, सा तस्स अणुरत्ता, होकारतस्सवि न ठाइ, सो उट्ठित्ता गतो, सावि त पलोयती तहेव उयत्तेइ, जाहे अहिस्सो जातो ताहे तहट्ठिया चेव रागसमोहियमणा मया, एव रागज्झवसाणे भिज्जइ आजति । तया स्नेहाध्यवसाये सति भिद्यते आयुर्यथा-एगस्स वाणियगस्स तरुणी महेला, ताणि परोप्परमतीवमणुरत्ताणि, ताहे सो वाणिज्जेण गतो, पडिनियत्तो, एगाए वसहीए नियट्ठाण न पावइ, ताहे वयंसगा से भणंति-पेच्छामो कि सच्च अणुरातो न वत्ति?, तओ एगेण गंतूण भणिया-सो मतोत्ति, तीए भणिय-कि सच्च?, सच्चं सच्चंति, ततो तिवारे पुच्छित्ता मया, इयरस्स कहिय, सो तहच्चेव मतो, एवं स्नेहाध्यवसाने सति भिद्यते आयु । आह-रागस्नेहयो क प्रतिविशेष.?, उच्यते, रूपाद्याक्षेपजनित मीतिविशेषो राग, सामान्यसत्त्वमत्यादिगोचर स्नेह । भयाध्यवसाने भिद्यते आयुर्यथा-सोमिलस्य, तेण कालेण तेण समएण वारमई नाम नगरी होत्था, पार्इणपडिणायता उदीणदाहिणविच्छिन्ना नवजोयणपिहुला वार-सजोयणायामा धणवतिमइनिम्मिया चामीकरपागारा नाणामणिपचवणकविसीसगसोभिया पच्चक्खदेवलोगभूता, तीसे वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे रेवते नामं पवते, तस्स णं पवतस्स अटूरसामंते नंदणवणे नाम उज्जाणे, तस्स णं मज्झभागे सुरप्पिए नामं जक्खाययणे, तत्थ ण नयरीए कण्हे नाम वासुदेवे राया, से णं समुद्धविजयपामोक्खाणं दसण्ह दसाराणं वलदेवपामोक्खाण पचण्हं महावीराणं सोलसण्ह राईसहस्साण पज्जुन्नपामोक्खाणं अज्जुट्ठाणं कुमारकोडीणं सनपामोक्खाण सट्ठीए दुद्धतसाहस्सीण वीरसेणपामोक्खाण एकवीसाए वीरसाहस्सीणं महासेणपामोक्खाणं छप्पन्नाए

एवमेया सामाचारी दशधा-दशविधा समासत-सङ्क्षेपेण कथिता, केस्य इत्याह-सयमतपोभ्यामाढ्या-समृद्धा. सय-
[तपआढ्यास्तेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महर्षिभ्य । सामाचार्योसेवकाना फलमुपदर्शयति—

एअ सामायारि जुजता चरणकरणमाउत्ता । साहृ खवंति कम्मं अणेगभवसंचिअमणतं ॥ ७२३ ॥

व-“वय ५ समणधम्म १० सजम १७ वेयावच्च १० च वभगुत्तीतो ९ । नाणाइतियं ३ तव १२ कोहनिगहा ४ चेयं चरण तु
। १॥” करण पिण्डविशुद्धादि, तदुक्त-“पिडविसोही ४ समिई ५ भावण ११ पडिमा १२ य इन्दियनिरोहो ५ । पडिलेहुण २५
उत्तीओ ३ अभिगगाहा ४ चेव करण तु ॥ १॥” तयो चरणकरणयोरायुक्ता-सम्यग् आ-समन्तात् उपयुक्ता. साधव. क्षपयन्ति
हर्म अनेकभवसञ्चितमनन्तमिति ॥ इदानीं पदविभागसामाचार्या. प्रस्ताव, सा च कल्पव्यवहाररूपा बहुविस्तरा, तत
व्यस्यानादयसेया, इत्युक्त सामाचार्यपक्रमकाल ॥ साम्प्रत यथायुष्कोपक्रमकाल प्रतिपाद्य, स च सप्तधा, तथा चाह—

अज्झवसाण निमित्ते आहारे वेअणा पराधाए । फासे आणापाणू सत्तविहं जिज्झए आउ ॥ ७२४ ॥

अध्ययसान रागस्नेहभयभेदात् त्रिधा, तस्मिन्नध्यवसाने सति, तथा दण्डादिके निमित्ते सति, आहारे प्रचुरे सति, वेद-
नाया नयनादिसम्बन्धिन्या सत्या, तथा पराधातो गर्त्तपातादिसमुत्पत्तस्मिन् सति, स्पर्शे भुजङ्गमादिसम्बन्धिनि, ‘आणा-
पाणु’ चि पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्राणापानयोर्निरोधे, किमित्यत आह-एव सप्तविध-सप्तप्रकार भिद्यते आयुः, एष
प्राथासमुदायार्थः । अवयवार्थस्तूदाहरणेभ्योऽवसेय, तानि चामूनि-रागाध्यवसायेऽपि स्थिते — स्स गावीओ

७
 रिसी य होहिंति, तण्ण मिच्छा, इय पच्चक्खमेव दीसइ अत्ताओवि एयातो, त गच्छामि णं सामि पुच्छामिंत्ति सामिअति-
 कमुवगया, सामिणा तीसे अन्भत्थिय कहिय जाव एअमट्ठे !, हुंता अत्थि, ततो सामी वागरइ, तेण कालेण तेण समएण
 भद्धिलपुरे नगरे नागरस्स गाहावइस्स सुलसा भारिया नेमित्तिकेण निदू वागरिया, तए ण सा बालप्पभिई चेव हरिणेगेमेसि
 देव भत्तिवहुमाणेण आराहिया, तुमपि सावि सममेव दारए पसवह, ततो सो देवो तीए अणुकपणट्ठाए तीसे मयगपुत्ते
 मेणिहत्ता तव अतिय साहरइ, जेविय णं ते तव पुत्ता तेवि य तीए साहरइ, ते चेव ण ते पुत्ता, नो सुलसाए,
 ततो सामि वदति, वंदिता जत्थ अणगारा तत्थ उवागच्छइ, उवागच्छिता वंदइ, आगतपणहुया पप्फुल्ललोयणा
 ऊसवियरोमकूना छप्पिय अणगारे निद्धाए दिट्ठिए सुच्चिर निरिक्खइ, पुणो वंदति, ततो सामि वदित्ता सगिहमागया
 एव चितेइ-अहं सत्त पुत्ते पयाता, नो चेव ण मए एगस्सवि बालत्तणं समणुभूतं, धण्णाओ णं ताओ अवगाओ
 जाओ नियकुच्छिस्सभूयाइ धणदुद्धलुद्धाइ मंमणजंपिराई बालाइ कमलकोमलोवमेहि हत्थेहि मिणिहऊण उच्छंणे निवेसित्ता
 यण पायंति, अहं अधण्णा एव जाव चितेइ ताव कण्हो पायवंदगो समागतो त झियायंतं पासइ, पायवडणं करेइ, करेत्ता
 एवं वयासी-अण्णया ण तुज्जे ममं पासित्ता हट्ठा आसि, अज्ज किनु झियाह !, ताहे सा सब परिकहेइ, ततो कण्हो
 भणइ-अम्मो ! मा झियाह, अह ण तहा घत्तिस्सं जहा मम सहोयरगे भवइ, ततो एवं समासासित्ता पोसहसालाए गंतूण
 अट्ठम पमिणिहत्ता हरिणेगेमेसि देवं आराहेइ, सोऽवि अट्ठमभत्ते परिणममाणे पच्चक्खीभूय तव देवलोगच्चुए सहोयरगे
 भविस्सइत्ति वोत्तूण पडिगतो, कण्होवि वीयदिवसे त सब देवईए परिकहित्ता सभवणगतो, अन्नया सा देवई गय सुमिणे

नलग्रसाहस्सीण रुपिणीपामोक्खाण वत्तीसाए महिलासाहस्सीण अणगसेणापामोक्खाणं अणगगणिगात्ताहरमीणं
 अन्नेसि च वट्ठण ईमरतलरजायसत्थवाहप्पभिईण वेयहुगिरिसागरपेरत्तस्स दाहिणहुभरहस्स नारत्तीए नगरीए आदेयच्च०
 पायेमाणे विहरइ, तेण कालेण तेण समएण अरिहा अरिट्टनेमी समोस्सरित्तो, भयत्तो अरिट्टनेमिस्स अन्तेनामी
 छब्भायरो अणगारा चोदसपुब्बी चउण्णाणोवगया एगतस्सरिसगा नीलुप्पलत्थगासा सिरिच्छकियच्छा नत्तीसलक्क-
 णधरा पधज्जदिनसादारब्भ छट्ठछट्ठेण अनिक्खित्तेण तवोकम्मेण विहरति, ते पढमाए पोरिसीए सज्झापत्ता वीतीयाए ज्ञाण
 ज्ञाइत्ता तइयाए पोरिसीए तिहि सघाडगेहि वारयत्तीए अडति, तत्थ एगे सघाडगे उच्चणीयमज्झिमाइ कुलाइ अडमाणे
 वसुदेवस्स देवईए घरमणुपविट्ठे, सा य त पासित्ता हट्ठुट्ठा भदासणातो उट्ठित्ता पाउया ओमुयइ, ओमुइत्ता अजलिमउ-
 लियगहत्था सत्तट्ठपए गतूण वदइ नमसइ, वदित्ता नमसित्ता सयं मोयगाईहि पडिलाभेइ, ततो पुणो वदइ, तयणंतर
 दोच्चे सघाडए पविट्ठो, सोडवि तहेव पडिलाभितो, एव तच्चोवि, नवर तच्च सघाड पडिलाभित्ता एव वयामी-क्खिण
 भत्ते ! किण्हस्स वासुदेवस्स इमीसे वारगईए नयरीए देवलोगभूताए निगंथा अडमाणा भत्त पाण अलहत्ते जेण ताइ
 चेव कुलाइ भत्तपाणाए भुज्जोअ अणुपविसति^१, तत्थ ण देवजसे नामं अणगारे एव वयासी-नो खलु देवाणुप्पिए ! एव एव,
 फित्तु अग्हे छब्भायरो सरिसगा तिहि सघाडगेहि अडमाणा तुग्गह गेहमणुपविट्ठा, त नो चेव ण ते अग्हे अण्णे अग्गेहत्ति
 भणिज्जण गया, तए ण तीसे इमे एयारूने अब्भत्थिए समुप्पज्जित्था-एव खलु अह पोलासपुरे नगरे अइमुत्तेण कुमारसमणेण
 वालत्तणे वागरिया-तुग्गह अट्ठपुत्ते पयाहिसि सरिसे नलकुब्बरसमाणे, नो चेव णं भारहे वासे केवइ कालातो अण्णा महिला एया-

सोच्चा मणोमाणसिएणं दुक्खेण अभिभूया कुट्टिमत्तलसि धसत्ति सव्वगेहि निवडिया, तए ण अतेउरपरिजणेण आसासिया
 समाणी दीणविमणा कलुण रोयमाणी गयसुकुमाल एव वयासी-तुम सि ण जाया ! अग्ग एगे पुत्ते रयणभूते, त नो खलु
 अम्हे इच्छामो तुब्भ खणमधि वियोग सहित्तए, त अच्छाहि जाया !, भुज्जाहि चित्तले माणुस्सए कामभोगे जाव वय
 जियामो, ततो पच्छा अम्हेसु कालगएसु परिणयवए वहियकुलवसततुकजे निरवेवखे पव्वहिसि, एव गयसुकुमालमणे-
 गप्पगाराहि बहूहि पणवणाहि पणवेति, नो चेव ण सचाइए धरिड, तए ण से कण्हे इमीसे कहाए लद्धहे समाणे जेणेन
 गयसुकुमालो तणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता गयसुकुमाल आलिगइ, आलिगित्ता उच्छगे निवेसेइ, ततो एव वयासी-तुमं
 मम सहोयरे कणीयसे भाया त मा इयाणि पव्वयाहि, अह णं तुम चारवतीए नयरीए महया रायाभिसेण अभिसिचामि,
 तए ण से गयसुकुमाले एव कण्हेण वुत्ते समाणेनो आढाइ नो परियाणाति, एव दोच्चं पि तच्च पि, ततो ण अम्मापियरो अका-
 मगाइ चेव एव भणति-त इच्छामो ते जाया ! एगदिवसमवि रज्जसिरि पासित्ता, तए ण से गयसुकुमाले कण्हा अम्मा-
 पियगे य अणुयत्तमाणे तुसिणीए चिट्ठइ, तए ण से कण्हे कोडुवियपुरिसे सद्दवित्ता महया विभूतीए रायाभिसेय करेइ,
 विइयदिवसे महाविभूईए निक्खमणमहिम करेइ, तए ण से गयसुकुमाले सामिस्स पासे पयइए, तए ण से जं चेव दिवस
 पव्वइए तस्सेव दिवसरस अवरण्हकालसमए जेणेव अरहा अरिट्ठनेमिसामी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तित्तपुत्तो
 वदइ २ एव वयासी-इच्छामि ण भंते ! तुब्भेहि अब्भणुणाए महाकालसि सुसाणसि एगराइय मद्दपट्ठिं उउसपज्जित्ताणं
 विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया !, तए ण से हट्ठुठ्ठे सामि वदित्ता तमि मसाणे धंउलं पउिलेहित्ता इसीपळभारगएणं

पासित्ता पडिउद्धा, तए ण नवणह मासाण अद्धट्टमाण राइदियाणमतिक्रमे जासुयणरत्तयधुजीवगममप्पभ नायनयणकृतं मुहुमा-
 लगयतालुयसमाण सुलूय दारग पयाया, ततो वारसमे दिवसे जम्हा ण इमे दारगे गयतालुयसमाणे सुमिणे य गतो दिट्ठो
 त होउ एयस्स नामधेज्ज गयसुकुमालोत्ति, सो सवजायवप्पिओ सुहसुहेणं परिवद्धइ । तीसे य चारवइए सोमिलो नामं
 माहणो धणकणगसमिद्धो, तरस सोमसिरि नाम माहणी, तीसे सोमा नाम दारिया, ल्हेण जोयणेण लायणेण उकिट्टुम-
 रीरा, अन्नया कयाई विभूसिया बह्निहि दामचेडीहि परिकिखत्ता सयातो गिहातो पडिनिक्खमिस्सि रायमगगसि कणगति-
 दूसणेण कीलमाणा चिट्ठति, तथा य अरहा अरिट्ठनेमी समोसठे, परिसा निगया, कण्होऽवि इमीसे कदाए लज्जेत्ते समाणे
 सभाए सुहम्माए कोमुइ भेरि ताडावेत्ता सवद्धीए गयसुकुमालेण सद्धि विजयगधहटियखधवरगए चारमइए नगरीए मज्झ-
 मज्झेण निगच्छइ, त सोमदारिय पासइ, पासित्ता कोडु वितिए पुच्छति-कस्सेसा ? कि नामेण ? ततो ण कोडुनियपुरिसा
 साहति-देव ! सोमिलस्स माहणस्स दारिया सोमानामत्ति, ततो ण कणहे ते कोडुवियपुरिसे एव वयासी-गच्छह ण तुम्हे
 सोमिल जाइत्ता सोम कन्न अत्तेउरसि पक्खिवह, एसा गयसुकुमालस्स पढमपत्ती भविसइ, ते तहा करेत्ति, जाव सा
 कणत्तेउरे पक्खित्ता, कण्होऽवि सहसववणे सामि पज्जुवासित्ता भवणमागतो, गयसुकुमालोऽवि सामिसगासे धम्म
 सोचा पडिवुद्धो एव वयासी-भयव ! अम्मापियरो आपुच्छित्ता पवइस्सामि, भगवया भणिय-अहासुह मा पडिवधं
 करेहत्ति, ततो सामि वदिता सगिहमागतो, तए णं से सुकुमाले अम्मापिऊण पायवडण करेत्ता एव वयासी-अम्मताता !
 मए सामिस्स अत्तिए धम्मो निसन्तो, स अभिरुइए, तो इच्छामि ण पवइउत्ति, ततो ण सा देवइ त अणिद्ध करुस गिर

सोच्चा मणोमाणसिएणं दुक्खेण अभिभूया कुट्टिमत्तलसि धसत्ति सब्बगेहि निवडिया, तए ण अतेउपरिजणेण आसासिया
 समाणी दीणविमणा कलुण रोयमाणी गयसुकुमाल एव वयासी-तुम सि ण जाया ! अग्ग एगे पुत्ते रयणभूते, त नो खलु
 अग्गे इच्छामो तुब्भ खणमवि वियोगं सहित्तए, त अच्छाहि जाया !, भुंजाहि विउले माणुस्सए कामभोगे जाव वय
 जियामो, ततो पच्छा अग्गसु कालगएसु परिणयवए वहियकुलवसतुकज्जे निरवेक्खे पव्हिसि, एव गयसुकुमालमणे
 मण्णगाराहि बहूहि पणवणाहि पणवेत्ति, नो चेव ण सचाइए धरिउ, तए ण से कण्हे इमीसे कहाए लुद्धे समणे जेणेव
 गयसुकुमालो तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता गयसुकुमाल आलिगइ, आलिगित्ता उच्छगे निवेसेइ, ततो एव वयासी-तुमं
 मम सहोयेरे कणीयसे भाया त मा इयाणि पवयाहि, अह णं तुम वारवतीए नयरीए महया रायाभिसेण अभिसिचामि,
 तए ण से गयसुकुमाले एव कण्हेण वुत्ते समणेनो आढाइ नो परियाणाति, एव दोच्चपि तच्चपि, ततो णं अम्मापियरो अका-
 मगाइ चेव एव भणति-तं इच्छामो ते जाया ! एगदिवसमवि रज्जसिरि पासित्ता, तए ण से गयसुकुमाले कण्ह अम्मा-
 पियगे य अणुयत्तमाणे तुसिणीए चिट्ठइ, तए ण से कण्हे कोडुवियपुरिसे सदावित्ता महया विभूतीए रायाभिसेयं करेइ,
 विइयदिवसे महाविभूइए निक्खमणमहिम करेइ, तए ण से गयसुकुमाले सामिस्स पासे पवइए, तए ण से ज चेव दिवस
 पवइए तस्सेव दिवसरस अवरण्हकालसमए जेणेव अरहा अरिद्धनेमिसामी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिकखुत्तो
 वंदइ २ एव वयासी-इच्छामि ण भंते ! तुम्भेहि अब्भणुणाए महाकालसि सुसाणंसि एगराइय महापडिमं उवसपज्जित्ताण
 विहरित्तए, अहासुह देवाणुप्पिया !, तए ण से हट्ठतुट्ठे सामि वदित्ता तंमि ममाणे थंडिलं पडिलेहित्ता ईसीपव्वभारगएणं

काएण दोवि पाए साहट्टु एगाराइय महापडिम उवसपज्जित्ताण विहरइ । सोमिले य माहणे समीधयस्म अट्ठाए नारत्तणीए
 चहिया पुब्बनिग्गए आसि, त गहेऊण पडिनियत्तमाणे सद्दाकालसमयसि पविरलमणूससि गयसुकुमाल तहापटिमट्ठिय
 पासइ, पासित्ता आसुरत्तो एव चित्तेइ-एस भो गयसुकुमाले अपत्थियपत्थिए जेण मम धूयं सोम नाल पडिपुन्न अऊय-
 यमणस्स विप्पज्जहिता पवइए, त संय खलु मम एयस्स वेरनिज्जायण करेत्तए, एव चिन्तित्ता दित्ताओ अवलोइऊण सरस्स
 मत्तिय गेण्हेइ, गेण्हित्ता तस्स मत्थए मट्ठियापालि चवइ, जलतियाओ य चियगाओ फुल्लकिंसुयसमाणे लादिरगारे कम्मत्तेण
 निण्हित्ता तस्स मत्थए पक्खिवइ, ततो भीतो खिप्पामेव अवक्कमित्ता सगिहमागतो । तए ण तस्स गयसुकुमालस्स सरीरगमि
 ययणा दुरहियासा पादुब्भूया, त सोमिलस्स उवरि मणसावि अप्पदुस्समाणे सम्मं अहियासतएण तस्स सुभेण अज्झम-
 साणेण चउण्ह घाइकम्माण खएण अणत्ते केउलवरनाणदसणे उप्पणो, ततो पच्छा सिद्धे, अहासनिहिएहि चाणमत्तरेहि
 दिप्पसुरभिग्गधोदयवासं बुढे दसद्धवन्ने य कुसुमण्णरे निवासिते । वीयदिवसे कण्हे नारवईए मज्झमज्जेण सामिं वदतो
 निगच्छमाणो अतरा जरापरिकलिय जुन्नमेग पुरिस महइमहालियातो इट्ठगरासीतो एगमेग इट्ठग गहाय रत्थापहातो
 अतो गिहसि अणुपविसमाण पासइ, ततो ण कण्हे तस्सऽणुकंपणट्ठाए हत्थिखधवरगते चेव एग इट्ठग गहाय गिहसि
 अणुप्पवेसेइ, ततो अणेगेहि पुरिससहस्सेहि इट्ठगरासी खिप्पामेव अणुप्पविसितो, ततो कण्हे समोसरणे गतूण सामीं चदइ,
 यदित्ता अयसेसे अणगारे वदइ, ततो गयसुकुमालं अपासितो सामिं वदिऊण पुच्छइ-कहि ण भते ! मम सहोयरए भाया
 नेण वदामि ?, ततो सामी वयासी-वण्हा ! गयसुकुमालेणं अणगारेण अप्पणो अट्ठे साहिए, कह ?, सामी भणइ-

कण्हा ! गयसुकुमाले मम आयुच्छिऊण महाकाले सुसाणे पडिभं ठिते, तं एगे पुरिसे पासित्ताण आसुरुत्ते सरस मट्टिय
 गेण्हित्ता पालि वधइ, जाव सिद्धे, एव खलु कण्हा ! गयसुकुमालेण अप्पणो अट्ठे साहिए, ततो कण्हो भणइ-केस ण भते !
 से पुरिसे अपत्थियपत्थिए जेण मम सहोयरे अणगारे एव कए ? , सामी आह-मा ण कण्हा ! तस्स पदोसमावज्जाहि, एव
 खलु कण्हा ! तेण तस्स साहिजे पदिन्ने, कह णं भते ? , सामी आह-कण्हा ! तुम मम वदए आगच्छमाणे अतरा जराप-
 रिक्कलित्त चेव जाव सज्जोवि इट्ठगरासी खिप्पामेव गिहमि अणुपवेसितो, जहा ण तुम तस्स साहिज्जं दिन्न एवमेव गयसुकुमाल-
 स्सवि अणेगभवसहस्सच्चिय कम्म उदीरमाणेण बहुकम्मनिज्जराए साहेज्ज दिण्णं, से णं भते ! पुरिसे मए कहं जाणि-
 यधे ? , सामी भणइ-तस्स ण कण्हा ! तुम नगरि अणुपविसमाण पासित्ता भएण सीस फुट्ठीहिइ तं जाणिज्जासि एस
 सोत्ति, सो य तहाकाल काऊण अप्पइट्ठुणे नरए उववज्जिहित्ति, तए णं से कण्हे सामि वंदिता जेणेव सए गेहे तेणेव पहा-
 रि-त्था गमणयाए, सोमिलोवि य ण पभाए चित्तेइ-एव खलु कण्हे अरहतो वदगे निगए, तं नियमतो अरिहया सिट्ठमेव
 भविस्सइत्ति भीते सयातो गिहातो पडिनिक्खमति २ वारवतीए इतो ततो पधावमाणे कण्हस्स पुरतो पडिदिसि ह्यमा-
 गते, तए णं तस्स भयसतसतस्स सीस तडत्ति सयसिक्कर फुट्ठं, तते ण कण्हे त तहाकालगय पासिऊण आसुरुत्ते कोडुवि-
 यपुरिसे एयं वयासी-एएण भो अप्पत्थियपत्थिएण मम सहोयरे अणगारे अकाले चेव जीवियातो ववरोविए, तं वारवतीए
 एयं घोसित्ता पाणेहि एयं अल्लविअल्लिय कारवेत्ता तं ठाणं पाणिएणं अक्खावेह, ते तहेव करंति, ततो कण्हे तस्स
 सघस्सहरण करेइ, पुत्तदारे य निव्विसए करेति, समुद्विजयाईणं अतिए गतूण सव परिकहेइत्ति, तए णं त दसारकुलं

काएण दोवि पाए साहट्टु एगाराइय महापडिम उवसपजित्ताण विहरइ । सोमिले य माहणे ममीधयस्स अट्टाए चारणीए
 चहिया पुबनिगए आसि, त गहेऊण पडिनियत्तमाणे सज्जाकालसमयसि पविरलमणूससि गयसुकुमाल तहायट्ठिमिट्ठियं
 पासइ, पासित्ता आसुरुत्तो एय चित्तेइ-एस भो गयसुकुमाले अपत्थियपत्थिए जेण मम धूयं सोम गाल पउत्तिपुन्न अऊय-
 वेमणस्स विप्पजहित्ता पबइए, त संय खलु मम एसस्स वेरनिज्जायण करेत्तए, एवं चिन्तित्ता दिसाओ अगलोदऊण नरस्स
 मत्तिय गेण्हेइ, गेण्हित्ता तस्स मत्थए मट्ठियापालि बधइ, जलतियाओ य चियगाओ फुल्लकिंसुयसमाणे टादिरगारे कउल्लेण
 गिण्हित्ता तस्स मत्थए पक्खिववइ, ततो भीतो खिप्पामेव अवक्कमित्ता सगिहमागतो । तएण तस्स गयसुकुमालस्स सरीरगमि
 येयणा दुरहियासा पाटुब्भूया, त सोमिलस्स उवरि मणसावि अप्पदुस्समाणे सम्मं अट्ठियासतएण तस्स सुभेण अज्झर-
 साणेण चउण्ह घाइक्कम्माण खएण अणंते केउलवरनाणदसणे उप्पण्णे, ततो पच्छा सिद्धे, अहासनिहिप्पहि वाणमंतरेहि
 दिपसुरभिगधोदयासे डुठ्ठे दसद्धयक्खे य कुसुमण्णरे निवातिते । वीयदिवसे कण्हे चारवईए मज्झमज्जेण सामि वदतो
 निगच्छमाणो अतरा जरापरिकलिय जुन्नमेग पुरिस महइमहालियातो इट्ठगरासीतो एगमेग इट्ठग गहाय रत्थापहातो
 अतो गिहंसि अनुपविसमाण पासइ, ततो ण कण्हे तस्सऽणुकंपणट्ठाए हत्थियंखंघवरगते चेव एग इट्ठगं गहाय गिहंसि
 अनुप्पवेसेइ, ततो अणेगेहि पुरिससहस्सेहि इट्ठगरासी खिप्पामेव अनुप्पविसितो, ततो कण्हे समोसरणे गच्छूण सामीं वदइ,
 यदित्ता अयसेसे अणगारे वदइ, ततो गयसुकुमालं अपासितो सामिं वदिऊण पुच्छइ-कहि ण भते ! मम सहोयरए भाया
 नेण वदामि ?, ततो सामी वयासी-कण्हा ! गयसुकुमालेण अणगारेण अप्पणो अट्ठे साहिए, कह ?, सामी भणइ-

रयण, तस्मिन्मए से पुत्तेण भणिय-मए सज्जि भोगे भुज्जाहि, तीए भणिय-न तरसि मज्झ फरिस विसहित्तए, सो न पत्ति-
 यइ, ताहे आसो आणावितो, सो तीए मुहातो आरब्भ कडि जाव हत्थेण छिन्नो, सो गलिऊण सुक्कखएण मतो, तहाचि
 अप्पत्तियतो लोहमओ पुरिसो तीए अवगुडितो, सोऽवि विलीनो ॥ द्वार ॥ प्राणापाननिरोधे सत्यायुभिद्यते, यथा छगलाण
 जल्लवाडाइसु मारिजंताण॥ एव सप्तविध भिद्यते आयु', न चैतत्सर्वेपमेव, किन्तु सोपत्तमायुपा, तत्र 'देवा नेरइया वा
 असखवासावया य तिरिमणुया । उत्तिमपुरिसा य तहा चरमसरीरा य निरुक्कमा ॥ १ ॥ सेसा ससारथा भइया सोवक्कमा
 व इयरेवा । सोवक्कमनिरुक्कमभेयो भणितो समासेण ॥ २ ॥' आह-अध्यवसायादीना निमित्तत्तात् परिभोगाद्भेदेनोपन्या-
 सो न युक्त, न, आन्तरविचित्रोपाधिभेदेन निमित्तभेदानामेवोपन्यासतोऽदोष', आह-यद्येवमुपक्रम्यते आयु' ततः कृत-
 नाश, येन च कर्मणा तदुपक्रम्यते तस्याकृतस्यैवाभ्यागम इति, अत्रोच्यते-इह यथा वर्षशतोपभोगाय कल्पित धान्यं
 भस्मकन्याधिपीडितस्याल्पेन कालेनापि भुञ्जानस्य न कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वदत्रापीति । तथा चाह भाष्यकारः-
 "कम्मोवक्कामिज्झइ अपत्तकालंपि जइ ततो पत्ता । अकयागमकयनासा मोक्खणाणासासया दोसा ॥ १ ॥ (वि २०४७)
 न य दीहकालियस्सचि नासो तस्साणुभूइतो सिप्पं । बहुकालाहारस्स वदुयमग्गियरोगिणो भोगा ॥ २ ॥ (२०४८)
 सधं च पदेसतया भुज्झइ कम्ममणुभावतो भइयं । तेणावस्साणुभवे के कयनासादयो तस्स ? ॥ ३ ॥ (२०४९)
 किंचिदकालेऽवि फलं पाइज्झइ पच्चए य कालेण । तह कम्मं पाइज्झइ कालेण य पच्चए अन्नं ॥ ४ ॥ (२०५०)
 जहवा दीहाराज्जुडज्झइ कालेण पुंजिया सिप्पं विततो पडओ सुस्सइ पिडीभूतो उ कालेणं ॥ ५ ॥ (२०५१) इत्यादि,"

आकलीभूत महया महया सद्देण पारुण, कालतरेण अप्सोग जाय, एन भयाध्ययसाने सति भिद्यते गापु, यदुक्तम्—
'निमित्तं सति भिद्यते आयु' रिति तत्र निमित्तमनेकप्रकार तद्दर्शयति—

ढङकससत्थरज्जु अग्गी उदगपडण विस चाला । सीउण्ह अरइ भय खुहा पिआसा य वानी अ ॥ ७२६ ॥
मुत्तपुरीसनरोहे जिण्णाजिण्ण च भोअणं चहुसो । घसणघोलणपीलण आजस्स उवक्कमा ण ॥ ७२७ ॥
दण्डकशशस्त्ररज्जव अग्निरुदकपतन विप व्याला भीतोण्ण अरतिभय क्षुत्पिपासा च व्यापिच्च मूगपुरीपनिरोध
जीर्णाजीर्णे च भोजने बहुश घर्पणघोलनपीडनानि आयुप उपक्रमहेतुत्वात् उपक्रमा एते, कारणे कार्योपचारात्, यथा
तन्दुलान् वर्षति पर्जन्य इति । कथं दण्डादय उपक्रमहेतव इति चेत्, दण्डेन (कशेन च) गाढमभिघाते, शस्त्रेण-सूत्रादिना,
रज्या गलादा वन्द्ये, अग्निना परिदाहे, उदके सर्वस्त्रोत्तसामन्त पूरणेन, विषे भक्षिते, व्याला-सर्पा तैर्दशने, शीतेनोष्णेन च
सस्पर्शत, अरत्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पत्तौ, क्षुधा धातुभक्षणेन, पिपासया हृदयगलतालुशोषेण, मूत्रपुरीपनिरोधे
शरीरक्षोभत, जीर्णाजीर्ण नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भोजने रसोपचयत, घर्पण चन्दनस्येव घोलन अजुष्ठ-
काजुलिगृहीतचाल्यमानयूकाया इव तस्मिन्, पीडनमिक्ष्वादेरिव तस्मिन्नपि सति, भिद्यते आयुरित्येते सर्वेऽप्युपक्रमहेतव
॥ द्वार ॥ तथा आहारे सत्यसति वा भिद्यते आयुर्यथा-एगो मरुगो अद्वारस वारे भुजिज्जण सूलेण मत्तो, अन्नो पुणं छुहाए
मतोत्ति ॥ द्वार ॥ वेदनाया सत्या भिद्यते आयुर्यथा शिरोनयनवेदनादिभिरनेके मृता ॥ द्वारम् ॥ तथा परोपघाते सति भिद्यते
आयुर्यथा दुस्तदीत पतितस्य । तथा स्पर्शे सति भिद्यते आयुर्यथा तयाविसेण सप्पेण छित्तस्स. जहा वा चत्तस्स इत्थि-

रयण, तस्मि मए से पुत्तेण भणियं-मए सज्जि भोगे भुजाहि, तीए भणियं-न तरसि मज्झं फरिस विसहित्तए, सो न पत्ति-
 यइ, ताहे आसो आणावितो, सो तीए मुहातो आरब्भ कडि जाव हत्थेण छिन्नो, सो गल्लिऊण सुक्कखएण भतो, तहावि
 अप्पत्तियतो लोहमओ पुरिसो तीए अवगुडितो, सोऽवि विलीनो ॥ द्वार ॥ प्राणापाननिरोधे सत्यायुभिद्यते, यथा छगलानं
 जल्लयाडाइसु मारिजंताण ॥ एवं सप्तविध भिद्यते आयुः, न चैतत्सर्वेषामेव, किन्तु सोपक्कमायुषा, तत्र 'देवा नेरइया वा
 असखवासाडया य तिरिमणुया । उत्तिमपुरिसा य तहा चरमसरीरा य निरुक्कमा ॥ १ ॥ सेसा ससारत्था भइया सोवक्कमा
 व इयरेया । सोवक्कमनिरुक्कमभेयो भणितो समासेण ॥ २ ॥' आह-अध्यवसायादीना निमित्तत्वात् परिभोगाद्भेदेनोपन्या-
 सो न युक्तः, न, आन्तरविचित्रोपाधिभेदेन निमित्तभेदानामेवोपन्यासतोऽदोषः, आह-यद्येवमुपक्रम्यते आयुः ततः कृत-
 नाशः, येन च कर्मणा तदुपक्रम्यते तस्याकृतस्यैवाभ्यागम इति, अत्रोच्यते-इह यथा वर्षशतोपभोगाय कल्पित धान्यं
 भस्मकव्याधिपीडितस्यार्येण कालेनापि भुञ्जानस्य न कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वदत्रापीति । तथा चाह भाष्यकारः-
 "कम्मोवक्कामिज्जइ अपत्तकालंपि जइ ततो पत्ता । अकयागमकयनासा मोक्खाणासासया दोसा ॥ १ ॥ (वि २०४७)
 न य दीहकालियस्सवि नासो तस्साणुभूइतो खिप्पं । बहुकालाहारस्स वडुयमग्गियरोगिणो भोगा ॥ २ ॥ (२०४८)
 सव च पदेसतया भुज्जइ कम्ममणुभावतो भइयं । तेणावस्साणुभवे के कयनासादयो तस्स १ ॥ ३ ॥ (२०४९)
 किंचिदकालेऽपि फलं पाइज्जइ पच्चए य कालेण । तह कम्मं पाइज्जइ कालेण य पच्चए अन्नं ॥ ४ ॥ (२०५०)
 जह वा दीहारज्जू डज्जइ कालेण पुंजिया खिप्पं । विततो पडओ सुस्सइ पिडीभूतो उ कालेण ॥ ५ ॥ (२०६१) इत्यादि,"

आउलीभूत मह्या सह्या सहेण पारुण, कालतरेण अप्सोय जाय, एत भयाध्ययसाने सति भिद्यते नायु, यदुक्तम्—
 'निमित्ते सति भिद्यते आयु' रिति तत्र निमित्तमनेकप्रकार तद्दर्शयति—

ढडकमसत्थरज्ज अग्गी उदगपडण विस वाला । सीउण्ट अरइ भय खुहा पिपासा य वाली अ ॥ ७२५ ॥
 मुत्तपुरीसनिरोहे जिण्णाजिण्ण च भोअण बहुसो । घसणघोलणपीलण आउस्स उवक्कमा ण्ण ॥ ७२६ ॥

दण्डकशशस्त्रज्जय अग्निरुदकपतन विप व्याला शीतोष्ण अरतिभय क्षुत्पिपासा च व्याधिश्च मूत्रपुरीषनिरोध
 जीर्णाजीर्णे च भोजने बहुश घर्षणघोलनपीडनानि आयुष उपक्रमहेतुत्वात् उपक्रमा एते, कारणे कार्योपचारात्, यथा
 तन्दुलान् वर्षति पर्जन्य इति । कथं दण्डादय उपक्रमहेतव इति चेत्, दण्डेन (कशेन च) गाढमभिघाते, शस्त्रेण-सज्जादिना,
 रज्ज्वा गलादौ बन्धे, अग्निना परिदाहे, उदके सर्वस्रोतसामन्त पूरणेन, विषे भक्षिते, व्याला-सर्प्या तैर्दशने, शीतेनोष्णेन च
 सस्पर्शत, अरत्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पत्तौ, क्षुधा धातुभक्षणेन, पिपासया हृदयगलतालुशोषेण, मूत्रपुरीषनिरोधे
 शरीरक्षोभत, जीर्णाजीर्ण नाम अर्द्धजीर्ण तस्मिन् सति अनेकशो भोजने रसोपचयत, घर्षण चन्दनस्येव घोलन अद्भुष्ट-
 काहुलिगृहीतचाल्यमानयूकाया इव तस्मिन्, पीडनमिक्ष्वादेरिव तस्मिन्नपि सति, भिद्यते आयुरित्येते सर्वेऽप्युपक्रमहेतव
 ॥ द्वार ॥ तथा आहारे सत्यसति वा भिद्यते आयुर्यथा-एगो मरुगो अद्वारस वारे भुंजिज्ज सूलेण मतो, अन्नो पुण छुहाए
 मतोत्ति ॥ द्वार ॥ वेदनाया सत्या भिद्यते आयुर्यथा शिरोनयनेवेदनादिभिरनेके मृता ॥ द्वारम् ॥ तथा परोपघाते सति भिद्यते
 आयुर्यथा दुस्तदीत पतितस्य । तथा स्पर्शे सति भिद्यते आयुर्यथा तयाविसेण सप्पेण छित्तस्स, जहा वा वभदत्तस्स इत्थि-

स्वाध्यायकरणकालः, अकाले-अप्रस्तावे मरण कुर्वतेति, तदनेन कालशब्दस्य मरणवाचित्वमुपदर्शित ॥ सम्प्रति प्रमाण-
काल प्रतिपाद्यः, तत्राद्धाकालविशेष एव मनुष्यलोकान्तर्वर्त्ती विशिष्टव्यवहारहेतुरहर्निशारूपः प्रमाणकालः, तथा चाह
भाव्यकृत्-“अद्धाकालविसेसो पत्थयमाणं व माणुसे खेत्ते । सो संववहारत्थ पमाणकालो अहोरत्तं ॥१॥ (२०६८)” अत्र
‘पत्थयमाणं व’त्ति यथा सामान्येन मानावयवभूत प्रस्थकरूपं मान सव्यवहाराय कल्प्यते तथाऽहर्निशारूपः प्रमाणका-
लोऽद्धाकालस्यैव विशेषः सन् पृथक् सव्यवहाराय प्ररूप्यते इति । अमुमेव प्रमाणकालं भेदत आह-

दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राई अ । चउपोरिसिओ दिवसो राई चउपोरिसी चेव ॥ ७३० ॥

प्रमीयतेऽनेन जीवादीनामायुःप्रभृतिरिति प्रमाण तदेव कालः प्रमाणकालः, स द्विविधः, दिवसप्रमाणं भवति रात्रिश्च-दिव-
सप्रमाणकालो रात्रिश्च, चतुष्पौरुषीको दिवसो रात्रिश्च चतुष्पौरुषी, पौरुषीप्रमाण चानियतं, दिवसनिशाहानिवृद्धिभावात्,
तत्र यदा सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा सर्वोत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्त्तो रात्रिः, तदा च दिवसस्य पौरुषी मुहूर्त्तत्रयमाना
रात्रेश्च अर्द्धपञ्चममुहूर्त्तप्रमिता, यदा तु सर्वोत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा सर्वजघन्या द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः, तदा च
पौरुषी दिवसस्यार्द्धपञ्चममुहूर्त्तमाना रात्रेश्च मुहूर्त्तत्रयमाना, एवं दिवसस्य रात्रेर्वा पौरुष्यस्त्रयो मुहूर्त्तो जघन्यं मानं
अर्द्धपञ्चमा उत्कृष्ट, उक्तं च-“पोरिसिमाणमनिययं दिवसनिसावुद्धिहाणिभावातो । हीण तिन्नि मुहुत्तस्सद्धपञ्चमा माण-
मुक्कोस ॥ १ ॥ (वि २०७०)” सर्वजघन्यश्च दिवसः सर्वोत्कृष्टा च रात्रिर्दक्षिणायनचरमदिवसे, सर्वोत्कृष्टो दिवसः सर्वज
घन्या च रात्रिरुत्तरायने, प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिचरमवासरशेषेषु तु दिवसेषु दक्षिणायने प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिदिवस

ततो यथोक्तदोषानुपपत्ति । इति द्वारगायावयवार्थ , व्याख्यात उपक्रमकालः , सम्प्रति देशकालद्वारमभिधान्य , तत देशकालो नाम प्रस्ताव , स च द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च , तत्र प्रशस्तस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

निदृग्मग च गाम महिलाथूम च सुन्नय ददु । नीअं च कागा ओलिति जाया भिग्गस्स हरहरा ॥ ७२७ ॥

ओदनादिपाकपरिसमाप्ता निर्द्वूम ग्राम महिलास्तूपच्च , कूपतदमित्यर्थ , महिलाभि शून्य दृष्टा , तथा नीचंश्च कागा ओ लति-अग्लोयन्ते-गृहाणि प्रति परित्यजन्ति , एतच्च दृष्टा , पाठान्तर नीय च कागे ओलेंते दृष्ट्वानुवर्त्तते , विद्यते यथा भैमस्स हरहरा-अतीव भिक्षाप्रस्तान् इत्यर्थ । अप्रशस्तदेशकालस्वरूपमभिधित्सुराह—

निम्मच्छिअ महु पायडो निही खज्जगावणो सुन्नो । जायंगणे पसुत्ता पउत्थवइआ य मत्ता य ॥ ७२८ ॥

निमक्षिकम्-अपगतमक्षिक मधु तथा प्रकट-आकाशीभूतो निधि सायकाण -कक्षूरिकाण इति भाग्य , अतो मधादीना ग्रहणप्रस्ताव , तथा जाया चाङ्गणे प्रसुप्ता प्रोषितपतिका च मत्ता च , तस्या अपि ग्रहण प्रति प्रस्तान् एव , आग्नेय मदनानुलीभूतत्वात् । सम्प्रति कालकाल . प्रतिपाद्य , कालो-मरण तस्य काल कालकाल , तथा चाह-“कालोत्ति मय मरण जहेह मरण गतोत्ति कालगतो । तम्हा स कालकालो जो जस्स मओ मरणकालो ॥ १ ॥ (वि २०६६)” अमुमेगार्थ प्रतिपादयन्नाह—

कालेण कओ कालो अम्ह सज्झायदेसकालम्मि । तो तेण हतो कालो अकालि काल करतेण ॥ ७२९ ॥
कालेन शुना कृत काल-कृत मरण अस्माक स्वाध्यायदेशकाले-स्वाध्यायप्रस्तावे , ततस्तेन शुना हतो-भग्न काल —

स्वाध्यायकरणकालः, अकाले-अप्रस्तावे मरण कुर्वतेति, तदनेन कालशब्दस्य मरणवाचित्वमुपदर्शित ॥ सम्प्रति प्रमाण-
 काल प्रतिपाद्यः, तत्राद्धाकालविशेष एव मनुष्यलोकान्तर्वर्त्ती विशिष्टव्यवहारहेतुरहर्निशारूप प्रमाणकालः, तथा चाह
 काल प्रतिपाद्यः-“अद्धाकालविसेसो पथ्यमाणं व माणुसे खेत्ते । सो संववहारत्थ पमाणकालो अहोरत्त ॥१॥ (२०६८)” अत्र
 भाष्यकृत्-“अद्धाकालविसेसो पथ्यमाणं मानावयवभूत प्रस्थकरूपं मान सव्यवहाराय कल्प्यते तथाऽहर्निशारूपः प्रमाणका-
 लः पथ्यमाणं व’त्ति यथा सामान्येन मानावयवभूत प्रस्थकरूपं मान सव्यवहाराय कल्प्यते इति । अमुमेव प्रमाणकालं भेदत आह-
 लोऽद्धाकालस्यैव विशेषः सन् पृथक् सव्यवहाराय प्ररूप्यते इति । अमुमेव प्रमाणकालं भेदत आह-
 दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राई अ । चउपोरिसिओ दिवसो राई चउपोरिसी चेव ॥ ७३० ॥
 प्रमीयतेऽनेन जीवादीनामायुःप्रभृतिरिति प्रमाणं तदेव कालः प्रमाणकालः, स द्विविधः, दिवसप्रमाणं भवति रात्रिश्च-दिव-
 सप्रमाणकालो रात्रिश्च, चतुष्पौरुपीको दिवसो रात्रिश्च चतुष्पौरुपी, पौरुपीप्रमाण चानियतं, दिवसनिशाहानिवृद्धिभावात्,
 तत्र यदा सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा सर्वोत्कृष्टाऽष्टादशमुहूर्त्तो रात्रिः, तदा च
 रात्रेश्च अर्द्धपञ्चममुहूर्त्तप्रमिता, यदा तु सर्वोत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा सर्वजघन्या द्वादशमुहूर्त्तो रात्रिः, तदा च
 पौरुपी दिवसस्यार्द्धपञ्चममुहूर्त्तमाना रात्रेश्च मुहूर्त्तत्रयमाना, एवं दिवसस्य रात्रेर्वा पौरुषस्त्रयो मुहूर्त्तो जघन्य मानं
 अर्द्धपञ्चमा उत्कृष्ट, उक्तं च-“पोरिसिमाणमनिययं दिवसनिशाबुद्धिहाणिभावातो । हीणं तन्नि मुहुत्तस्सद्धपञ्चमा माण-
 मुक्कोस ॥ १ ॥ (वि २०७०)” सर्वजघन्यश्च दिवसः सर्वोत्कृष्टा च रात्रिर्दक्षिणायनचरमदिवसे, सर्वोत्कृष्टो दिवसः सर्वज
 घन्या च रात्रिरुत्तरायने, प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिचरमवासरशेषेषु तु दिवसेषु दक्षिणायने प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिदिवस

ततो ययोक्तदोषानुपपत्ति । इति द्वारगाथावयवार्थ , व्याख्यात उपक्रम कालः, सम्प्रति देशकालद्वारगभिषातन्त्रं, तत्र देशकालो नाम प्रस्ताव , स च द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

निदमग च गाम महिलायूभ च सुद्वय ददु । नीअं च कागा ओल्लिति जाया भिरग्गस्स हरहरा ॥ ७२७ ॥
 ओदनादिपाकपरिसमाप्तौ निर्द्धूम ग्राम महिलास्तूपञ्च, कूपतटमित्यर्थ , महिलाभि शून्य दृष्टा, तथा नीचंश्च कागा जो लेंति-अवलोक्यन्ते-गृहाणि प्रति परिपतन्ति, एतच्च दृष्टा, पाठान्तर नीय च कागे ओल्लेते दृष्ट्वत्यनुवर्त्तते, विद्यते यथा भूतस्य हरहरा-अतीव भिक्षाप्रस्ताव इत्यर्थ । अप्रशस्ते देशकालस्वरूपमभिधित्सुराह—

निर्मल्लिकम्-अपगतमक्षिक मधु तथा प्रकट -आकाशीभूतो निधि खाद्यकापण -कक्षुरिकापण इति भाग्यं, अतो मध्यादीना ग्रहणप्रस्ताव , तथा जाया चाङ्गणे प्रसुप्ता प्रोषितपतिका च मत्ता च, तस्या अपि ग्रहण प्रति मत्ता एव, आम्नेन मरणा कुलीभूतत्वात् । सम्प्रति कालकाल प्रतिपाद्य , कालो-मरण तस्य कालः कालकाल , तथा चाह-“कालोत्ति मयं प्रतिपादयन्नाह—

कालेण कओ कालो अम्ह सज्झायदेसकालम्मि । तो तेण हतो कालो अक्कालि कालं करतेण ॥ ७२९ ॥
 कालेन शुना कृत काल -कृत मरण अस्माक स्वाध्यायदेशकाले-स्वाध्यायप्रस्तावे, ततस्तेन शुना हतो-भग्न काल -

सादिः सपर्यवसान इत्येवं चतुर्भङ्गविभङ्गभावनाऽत्र कार्यो, केपामित्याह-औदयिकादीना भावाना, ततश्च योऽसौ विभागभावनाविषयस्तं जानीहि भावकालम्, इयमक्षरगमनिका, भावार्थस्त्वय-औदयिको भावः सादिः सपर्यवसानः सादिरपर्यवसान अनादिः सपर्यवसान अनादिरपर्यवसानः, एवमौपशमिकादिष्वपि चतुर्भङ्गिका द्रष्टव्या, इय पुनरत्र विभाग भावना-औदयिकचतुर्भङ्गिकाया द्वितीयो भङ्गो न घटते, शेषास्तु घटन्ते, तेषामय विषय -नारकादीना नारकादिभवः खल्वौदयिको भाव सादिसपर्यवसान, मिथ्यात्वादयो भव्यानामौदयिकोऽनादिसपर्यवसानः, स एवाभव्याना चरमभङ्गे इत्युक्त औदयिक, औपशमिकचतुर्भङ्गिकायामाद्य एव भङ्गो घटते, तद्ब्यादयस्तु शून्याः, प्रथमभङ्गस्त्वेवम्-औपशमिकसम्यक्त्वादिरौपशमिको भावः सादिः सपर्यवसान इत्युक्त औपशमिक, क्षायिकचतुर्भङ्गिकाया तु तृतीयचतुर्थौ भङ्गौ न घटते, प्रथमद्वितीयौ तु घटते, तथाहि-क्षायिकं चारित्र दानादिलब्धिपञ्चकं च क्षायिको भावः सादिः सपर्यवसानः, सिद्धस्य चारित्र्यचारित्र्यादिविकल्पातीतत्वात्, क्षायिकज्ञानदर्शने तु सादिअपर्यवसानः, अन्ये तु द्वितीयभङ्ग एव सर्वमिदं प्रतिपादयन्ति, उक्तः क्षायिक, क्षायोपशमिकचतुर्भङ्गिकाया द्वितीयभङ्गाभावः, शेषभङ्गानामयं विषयः-चत्वारि ज्ञानानि क्षायोपशमिको भावः सादि सपर्यवसानः, मत्तज्ञानश्रुताज्ञाने भव्यानामनादिः सपर्यवसानः, एते एवाभव्यानामनादिरपर्यवसानः, उक्तः क्षायोपशमिकः, पारणामिकचतुर्भङ्गिकायामपि द्वितीयभङ्गाभावः, शेषभङ्गानामयं गोचरः-द्व्यणुकादिपारिणामिको भाव सादिसपर्यवसान, भव्यत्वं भव्यानामनादिसपर्यवसानः, जीवत्वं पुनरनादिरपर्यवसानः, उक्तः पारिणामिक, उक्तार्थसङ्ग्रहाथा-जो नारगाइ भावो तह मिच्छत्तादजोऽवि भवाण । ते चेवाभवाणं ओदइए विइयवज्जोऽयं

दिवसपौरुष्या द्वाविंशशततमेन मुहूर्त्तभागेन वृद्धिः, रात्रिपौरुष्या द्वानि, कथनेनाद्वयमेवमिति चेन्न, नृपदेभ्यः, २६ दिवसपौरुष्या रात्रिपौरुष्या वृद्धौ हानौ वा सकलेनायनेन सार्द्धा मुहूर्त्तौ दृष्ट, अयनपरिमाणं च न्ययदीत्यपि कं दित्वा, ततोऽत्र त्रराशिककर्मावतार - यदि न्ययशीत्यधिकेन दिनशतेन पौरुष्या वृद्धौ हानौ सार्द्धौ मुहूर्त्तौ नृप तत्र. त्रिभिर्दिनानि किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना १८३-१॥-१, अत्रान्त्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पौरुष्या वृद्धौ मत्तराशेन गुणन, जातस्तावानेव, 'एकेन गुणित तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरणं, भागहारश्च न पृथगे, ततस्तृतीयाशेन छेद्यच्छेदकराशोरपवर्त्तना, जात उपरि एकोऽधस्तात् द्वानि शत १२२, जागतनेरूपमिति दिने पौरुष्या वृद्धौ हानौ वा मुहूर्त्तस्य द्वाविंशशततमो भागो लभ्यत इति, उक्तं च - "वृद्धौ चायीमुत्तरमयभागो पश्चिदिना मुहूर्त्तसम । एव हाणीवि मया अयणस्स विभागतो नेया ॥१॥ (वि २०७१)" । इदानीं वर्णकालस्वरूपप्रतिपादनाप्यंमाह - पचण्ण वर्णणजो एल्लु वन्नेण कालओ वर्णणो । सो एहि वर्णकालो चण्णिज्जइ जो च जंमाल ॥ ७३१ ॥ पञ्चाना शुक्लादीना वर्णानां य खलु वर्णेन-छायया कालको वर्ण खलुशब्दस्यावधारणार्थेन तत्र कालक एव वर्णः, अनेन गौरादेर्नामकृष्णस्य व्यवच्छेदः, स भवति वर्णकालः, वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकालः, 'चण्णिज्जइ जो च जंमाल'मिति, वर्णन वर्णं प्ररूपणमित्यर्थः, ततश्च वर्णयते-प्ररूप्यते यो वा कश्चित्पदार्थो यत्कालः स वर्णकालः, वर्णप्रधानं कालो वर्णकालः । इदानीं भावकाल प्रतिपाद्यः, भावानामौदयिकादीना स्थिति भावकालः, तथा चाह - साई सपज्जवसिओ चउभगविभागभावणा इत्थं । उदईआईआण तं जाणसु भावकाल तु ॥ ७३२ ॥

सादि' सपर्यवसान इत्येवं चतुर्भङ्गविभङ्गभावनाऽत्र कार्यो, केषामित्याह-औदयिकादीना भावानां, ततश्च योऽसौ विभागभावनाविषयस्तं जानीहि भावकालम्, इयमक्षरगमनिका, भावार्थस्त्वयं-औदयिको भावः सादि' सपर्यवसान सादिरपर्यवसान अनादि सपर्यवसानः अनादिरपर्यवसान', एवमौपशमिकादिष्वपि चतुर्भङ्गिका द्रष्टव्या, इयं पुनरत्र विभाग भावना-औदयिकचतुर्भङ्गिकाया द्वितीयो भङ्गो न घटते, शेषास्तु घटन्ते, तेषामय विषयः-नारकादीना नारकादिभवः खल्वौदयिको भाव सादिसपर्यवसानः, मिथ्यात्वादयो भव्यानामौदयिकोऽनादिसपर्यवसान, स एवाभव्याना चरमभङ्गे इत्युक्त औदयिक, औपशमिकचतुर्भङ्गिकायामाद्य एव भङ्गो घटते, तद्द्व्यादयस्तु शून्या', प्रथमभङ्गस्त्वेवम्-औपशमिकसम्यक्त्वादिरौपशमिको भावः सादि' सपर्यवसान इत्युक्त औपशमिक', क्षायिकचतुर्भङ्गिकाया तु तृतीयचतुर्थौ भङ्गौ न घटते, प्रथमद्वितीयौ तु घटते, तथाहि-क्षायिकं चारित्र दानादिलब्धिपञ्चकं च क्षायिको भावः सादि' सपर्यवसान', सिद्धस्य चारित्र्यचारित्र्यादिविकल्पातीतत्वात्, क्षायिकज्ञानदर्शने तु सादिअपर्यवसान', अन्ये तु द्वितीयभङ्ग एव सर्वमिदं प्रतिपादयन्ति, उक्त' क्षायिकः, क्षायोपशमिकचतुर्भङ्गिकाया द्वितीयभङ्गाभावः, शेषभङ्गानामयं विषयः-चत्वारि ज्ञानानि क्षायोपशमिको भावः सादि' सपर्यवसानः, मत्तज्ञानश्रुताज्ञाने भव्यानामनादि' सपर्यवसानः, एते एवाभव्यानामनादिरपर्यवसानः, उक्तः क्षायोपशमिकः, पारणामिकचतुर्भङ्गिकायामपि द्वितीयभङ्गाभावः, शेषभङ्गानामयं गोचरः-द्व्यणुकादिपारिणामिको भावः सादिसपर्यवसान', भव्यत्व भव्यानामनादिसपर्यवसानः, जीवत्वं पुनरनादिरपर्यवसानः, उक्तः पारिणामिकः, उक्तार्थसङ्ग्रहाथा-जो नारगाइ भावो तह मिच्छत्तादओऽवि भवाणं । ते चेवाभवाणं ओदइए विइयवज्जोऽयं

दिवसपौरुष्या द्वाविंशशततमेन मुहूर्त्तभागेन वृद्धिः, रात्रिपौरुष्या हानिः, कथमेतदयमेवमिति चेत्, उरुगो, इह
 न्विसपौरुष्या रात्रिपौरुष्या वृद्धौ हानौ वा सकलेनायनेन सार्द्धा मुहूर्त्ता दृष्ट, जयनपरिमाणं च व्यशीत्यधिकं दिनात्,
 ततोऽत्र त्रराशिककर्मांतरा - यदि व्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पीरुष्या वृद्धौ हानौ सार्द्धो मुहूर्त्तो लब्धः ततः रात्रिदिन
 किं लभामहे? रात्रिचयस्थापना १८३-१॥-१, अत्रान्येन राशिना व्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पीरुष्या वृद्धौ मध्यराशो-
 गुणन, जातस्तावानेव, 'एकेन गुणित तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरण, भागहारश्च न पूर्यते,
 ततस्तृतीयाशेन छेद्यच्छेदकरादयोरपवर्त्तना, जात उपरि एकोऽधस्तात् द्वाविंश शत १२२, आगतमेकस्मिन् दिने
 पौरुष्या वृद्धौ हानौ वा मुहूर्त्तस्य द्वाविंशशततमो भागो लभ्यत इति, उक्तं च-"वृद्धौ वावीमुत्तरसयभागो पइदिण
 मुहूर्त्तस्स । एव हाणीवि मया अयणस्स विभागतो नेया ॥१॥ (वि २०७१)" । इदानीं वर्णकालस्वरूपप्रतिपादनायमाह—
 पचण्ह वर्णणाणं जो एल्लु वन्नेण कालओ वर्णणो । सो होइ वर्णकालो वर्णज्जइ जो च जकाल ॥ ७३१ ॥

पञ्चानां शुद्धादीनां वर्णानां यत्खलु वर्णेन-छायया कालको वर्णः खलुशब्दस्यावधारणार्थतयात् कालक एव वर्णः,
 अनेन गौरादेर्नामकृष्णस्य व्यवच्छेदः, स भवति वर्णकालः, वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकालः, 'वर्णज्जइ जो च जकाल'मिति,
 वर्णनं वर्णं प्ररूपणमित्यर्थः, ततश्च वर्ण्यते-प्ररूप्यते यो वा कश्चित्पदार्थो यत्कालः स वर्णकालः, वर्णप्रधानः कालो वर्ण-
 कालः । इदानीं भावकालः प्रतिपाद्यः, भावानामौदधिक्यदीनां स्थितिः भावकालः, तथा चाह—

साइ सपज्जवसिओ चउभगविभागभावणा इत्थं । उदईआईआणं तं जाणसु भावकालं तु ॥ ७३२ ॥

सादि' सपर्यवसान इत्येवं चतुर्भङ्गविभङ्गभावनाऽत्र कार्या, केषामित्याह-औदयिकादीनां भावानां, ततश्च योऽसौ विभागभावनाविषयस्तं जानीहि भावकालम्, इयमक्षरगमनिका, भावार्थस्त्वयं-औदयिको भाव सादि सपर्यवसान' सादिरपर्यवसान अनादि' सपर्यवसान. अनादिरपर्यवसान, एवमौपशमिकादिष्वपि चतुर्भङ्गिका द्रष्टव्या, इयं पुनरत्र विभाग-भावन-औदयिकचतुर्भङ्गिकाया द्वितीयो भङ्गो न घटते, शेषास्तु घटन्ते, तेषामय विषय.-नारकादीनां नारकादिभवः खल्वौदयिको भाव' सादिसपर्यवसान, मिथ्यात्वादयो भव्यानामौदयिकोऽनादिसपर्यवसान, स एवाभव्यानां चरमभङ्गे इत्युक्त औदयिक, औपशमिकचतुर्भङ्गिकायामाद्य एव भङ्गो घटते, तद्ब्यादयस्तु शून्या, प्रथमभङ्गस्त्वेवम्-औपशमिकसम्यक्त्वादिरौपशमिको भावः सादि. सपर्यवसान इत्युक्त औपशमिक, क्षायिकचतुर्भङ्गिकाया तु तृतीयचतुर्थौ भङ्गौ न घटते, प्रथमद्वितीयौ तु घटते, तथाहि-क्षायिकं चारित्र दानादिलब्धिपञ्चकं च क्षायिको भावः सादि. सपर्यवसान', सिद्धस्य चारित्र्यचारित्र्यादिविकल्पातीतत्वात्, क्षायिकज्ञानदर्शने तु सादिअपर्यवसान', अन्ये तु द्वितीयभङ्ग एव सर्वमिदं प्रतिपादयन्ति, उक्त' क्षायिक, क्षायोपशमिकचतुर्भङ्गिकाया द्वितीयभङ्गाभाव', शेषभङ्गानामयं विषय.-चत्वारि ज्ञानानि क्षायोपशमिको भावः सादि सपर्यवसान', मत्तज्ञानश्रुताज्ञाने भव्यानामनादि सपर्यवसान', एते एवाभव्यानामनादिरपर्यवसान, उक्त' क्षायोपशमिक', पारणामिकचतुर्भङ्गिकायामपि द्वितीयभङ्गाभाव', शेषभङ्गकानामयं गोचरः-द्व्यणुकादिपारिणामिको भाव. सादिसपर्यवसान, भव्यत्व भव्यानामनादिसपर्यवसान', जीवत्वं पुनरनादिरपर्यवसानः, उक्त पारिणामिकः, उक्तार्थसङ्ग्रहाया-जो नारगाइ भावो तह मिच्छत्तादओऽवि भवाणं । ते चेवाभवाणं ओदइए विइयवज्जोऽयं

॥ १ ॥ सम्मत्तचरित्ताइ सार्इसतो य ओवसमिओ य । दाणाइलद्धिपणग चरणं चिय लाइओ भाओ ॥ २ ॥ सम्मत्तनाणद-
सणसिद्धत्ताइ तु साइओऽणतो । नाण केवलवज्ज सार्इसतो खओवसमो ॥ ३ ॥ मइअन्नाणाइया भयाभायाण तइयचरमोऽय ।
सवो पोगलधम्मो पढमो परिणामिओ होइ ॥ ४ ॥ भवत्त पुण तइओ जीवाभयाइ चरमभंगो उ । भावाणमयं कालो
(वि २०७७-८१) इति ॥

एत्थ पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायवो । खेत्तम्मि कंमि कालम्मि भासियं जिणवरिंदेण ? ॥ ७३३ ॥
अत्र पुन -अनेकविधकालप्ररूपणायामधिकार -प्रयोजनं प्रमाणकालेन भवति ज्ञातव्य , आह-'दये अद्द जहाउय'
इत्यादिद्वारगाथायामिदमुक्तम् 'पगय तु भावेण'ति, सम्प्रति पुनरेवमुक्तम्-'अत्र पुनरधिकारः प्रमाणकालेन भवति
ज्ञातव्य इत्युक्तं', तत कथं न पूर्वापरविरोधः ? उच्यते, क्षायिकभावकाले वर्तमानेन भगवता सामायिकमध्ययन भाषि-
तमिति चेतसि परिभाव्य प्रागिदमुक्त-'पगय तु भावेण'मिति, तथा पूर्वाह्नकाललक्षणे प्रमाणकाले च भगवता भाषितं
सामायिकमिति तद्विवक्षायामत्रोक्त प्रमाणकालेनाधिकार इति, तत उभयसङ्ग्रहपर पूर्वमिदं च वाक्यमित्यदोष. अथवा
प्रमाणकालोऽप्यद्वाकालपर्यायत्वात् भावकाल एवेत्यविरोधः ॥ तदेव 'उदेसे निदेसे य निग्गमे' इत्युपोद्घातनिर्युक्तिप्रति-
यङ्गद्वारगाथाद्वयस्य व्याख्यात कालद्वारम्, अधुना यत्र क्षेत्रे भाषित सामायिकं तदजानन् प्रमाणकालस्य चानेकरूपत्वा-
त्तद्विशेषमजानानो गायपश्चार्द्धमाह चोदकः-'खेत्तम्मि' इत्यादि, कस्मिन् वा काले प्रमाणकाले पूर्वाह्णे पराह्णे वा ।
एव चोदकप्रश्नानन्तरमुत्तरमाह—

वइसाहसुद्धइकारसीइ पुव्वणहदेसकालम्मि । महसेणवणुज्जाणे अणंतर परपरं सेसं ॥ ७३४ ॥

वैशाले मासि शुद्धे-शुक्लपक्षे एकादश्या पूर्वार्द्धदेशकाले, प्रथमपौरुष्यामित्यर्थ, कालस्यान्तरङ्गत्वव्यापनार्थमेव प्रश्रव्यत्ययेन निर्देश, महासेनवनोद्याने क्षेत्रेऽनन्तरनिर्गम सामायिकस्य, 'परपर सेसं'ति शेष-गुणशिलकाद्युद्यानादि क्षेत्रजातमधिकृत्य परम्पर निर्गमनं सामायिकस्य, उक्तं च भाष्यकृता—“खेत्ते महसेणवणोवलक्खिय जत्थ निग्गयं पुवं । सामाइयमन्नेसु ॥ परपरविणिग्गमो तस्स ॥ १ ॥” गतं मूलद्वारागाथाद्वयप्रतिबद्ध क्षेत्रद्वारम्, इह च क्षेत्रकालपुरुषद्वाराणां निर्गमाद्गतैव प्राक्, ततश्च निर्गमद्वारव्याचिख्यासया “नामं उवणादविए खेत्ते काले तहेव भावे य । एसो उ निग्गमस्सा निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १ ॥” ति येयं गाथोपन्यस्ता तस्या क्षेत्रकालनिर्गमावुक्तौ, अथ भावनिर्गमप्रतिपादनार्थमाह—खइयम्मि वट्टमाणस्स निग्गयं भगवओ जिणिदस्स । भावे खओवसमिअम्मि वट्टमाणेहि तं गहिअं ॥ १३५ ॥ क्षायिके भावे वर्त्तमानस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य-श्रीमन्महावीरस्य सकाशाद् विनिर्गत सामायिक, भावशब्द उभयत्रापि सम्बध्यते, भावे क्षायोपशमिके वर्त्तमानैस्तत्सामयिकमन्यच्च श्रुतं गृहीतं, गणधरादिभिरिति गम्यते, तत्र भगवता गौतम-स्वामिना निपद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि, प्रणिपत्य पृच्छा निपद्योच्यते, भगवान् वर्द्धमानस्वान्युक्तवान्-‘उप्पन्ने इ वा विग्गेइ वा धुवेइ वा’ उत्पन्न इति-उत्पत्तिस्वभावः विगम इति-विनाशधर्मा इति भावः, धुय इति-स्थितिधर्मा, एता एव तिस्रो गणभृता निपद्या, तथाहि-एतासामेव सकाशात् उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सदिति गणभृता प्रतीतिरुपजायते, अन्यथा सत्ताया अनुपपत्तेरिति, ततस्ते पूर्वभवभावितमतयो द्वादशाङ्गमुपरचयन्ति, ततो भयव अणुणं मणसी करेति,

॥ १ ॥ सम्मतचरित्ताइ साईसतो य ओवसमिओ य । दाणाइलद्धिपणा घरणं चिय खाइओ भागो ॥ २ ॥ नम्मत्तनाणद-
सणसिद्धत्ताइ तु साइओऽणतो । नाण केवलवज्ज साईसतो खओउसमो ॥ ३ ॥ मइअन्नाणाइया भषाभयाण तइयचरमोऽयं ।
सवो पोगलधम्मो पढमो परिणामिओ होइ ॥ ४ ॥ भवत्त पुण तइओ जीवाभयाइ चरमभंगो उ । भावाणमयं कालो

(त्रि २०७७-८१) इति ॥

एत्थ पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायवो । खेत्तम्मि कंसि कालम्मि भासिय जिणवारिदेण ? ॥ ७३३ ॥
अत्र पुन -अनेकविधकालप्रूपणायामधिकार -प्रयोजन प्रमाणकालेन भवति ज्ञातव्य , आह-'दये अद्द गहाउय'
इत्यादिद्वारगाथायामिदमुक्तम् 'पगय तु भावेण'ति, सम्प्रति पुनरेवमुक्तम्-'अत्र पुनरधिकारः प्रमाणकालेन भवति
ज्ञातव्य इत्युक्तं', तत कथं न पूर्वापरविरोधः ? उच्यते, क्षायिकभावकाले वर्त्तमानेन भगवता सामायिकमध्ययनं भाषि-
तमिति चेत्तसि परिभाष्य प्राणिदमुक्तं-'पगय तु भावेण'मिति, तथा पूर्वाह्नकालक्षणे प्रमाणकाले च भगवता भाषितं
सामायिकमिति तद्विवक्षायामत्रोक्तं प्रमाणकालेनाधिकार इति, तत उभयसङ्ग्रहपरं पूर्वमिदं च वाक्यमित्यदोष अथवा
प्रमाणकालोऽप्यद्वाकालपर्यायत्वात् भावकाल एवेत्यविरोधः ॥ तदेवं 'उद्देसे निद्देसे य निगमे' इत्युपोद्घातनिर्युक्तिप्रति-
वद्धद्वारगाथाद्वयस्य व्याख्यात कालद्वारम्, अधुना यत्र क्षेत्रे भाषित सामायिकं तदजानन् प्रमाणकालस्य चानेकरूपत्वा-
त्तद्विशेषमजानानो गाथापश्चार्द्धमाह चोदकः-'खेत्तम्मि' इत्यादि, कस्मिन् वा काले प्रमाणकाले पूर्वाह्णे पराह्णे वा ।
एव चोदकप्रश्नानन्तरमुत्तरमाह-

वइसाहसुद्धइक्कारसीइ पुब्बणहदेसकालम्मि । महसेणवणुज्जाणे अणंतर परपरं सेस ॥ ७३४ ॥

वैशाखे मासि शुद्धे-शुक्लपक्षे एकादश्या पूर्वार्द्धदेशकाले, प्रथमपौरुष्यामित्यर्थ, कालस्यान्तरङ्गत्वव्यापनार्थमेव प्रश्रव्यत्ययेन निर्देशः, महासेनवनोद्याने क्षेत्रेऽनन्तरनिर्गमः सामायिकस्य, 'परपर सेस'ति शेष-गुणशिलकाद्युद्यानादि क्षेत्रजातमधिकृत्य परस्पर निर्गमनं सामायिकस्य, उक्तं च भाष्यकृता—“खेत्ते महसेणवणोवलक्खिय जत्थ निगगयं पुढं । सामाइयमन्नेसु उ परपरविणिगमो तस्स ॥ १ ॥” गतं मूलद्वारगाथाद्वयप्रतिबद्ध क्षेत्रद्वारम्, इह च क्षेत्रकालपुरुषद्वाराणां निर्गमाद्गतैव प्राक्, ततश्च निर्गमद्वारव्याचिख्यासया “नामं ठवणादविए खेत्ते काले तहेव भावे य । एसो उ निगगमस्सा निक्खेवो छविहो होइ ॥ १ ॥” ति येयं गाथोपन्यस्ता तस्या क्षेत्रकालनिर्गमावुक्तौ, अयं भावनिर्गमप्रतिपादनार्थमाह—खइयम्मि वट्टमाणस्स निगगयं भगवओ जिणिदस्स । भावे खओवसमिअम्मि वट्टमाणेहि तं गहिअं ॥ १३५ ॥ क्षायिके भावे वर्त्तमानस्य भगवतो जिनेन्द्रस्य-श्रीमन्महावीरस्य सकाशाद् विनिर्गत सामायिक, भावशब्द उभयत्रापि सम्बध्यते, भावे क्षायोपशमिके वर्त्तमानैस्तत्सामायिकमन्यच्च श्रुतं गृहीतं, गणधरादिभिरिति गम्यते, तत्र भगवता गौतम-स्वामिना निपद्यात्रयेण चतुर्दश पूर्वाणि गृहीतानि, प्रणिपत्य पृच्छा निपद्योच्यते, भगवान् वर्द्धमानस्वान्युक्तवान्-‘उप्पन्ने-इ वा विगमेइ वा धुवेइ वा’ उत्पन्न इति-उत्पत्तिस्वभावः विगम इति-विनाशधर्मा इति भावः, ध्रुव इति-स्थितिधर्मा, एता एव तिस्रो गणभृता निपद्या, तथाहि-एतासामेव सकाशात् उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति गणभृता प्रतीतिरुपजायते, अन्यथा सत्ताया अनुपपत्तेरिति, ततस्ते पूर्वभवभावितमतयो द्वादशाङ्गमुपरचयन्ति, ततो भयवं अणुणं मणसी करेति,

१ ॥ सम्मतचरित्ताइ साईसतो य ओवसमिओ य । दाणाइलद्धिपणग चरण चिय लाइओ भावो ॥ २ ॥ सम्मतनान्द-
णसिद्धत्ताइ तु साइओऽणतो । नाण केवलवज्ज साईसतो खओउसमो ॥ ३ ॥ मइअन्नाणाईया भवाभवाण तइयचरमोऽय ।
खो पोगलधम्मो पढमो परिणामिओ होइ ॥ ४ ॥ भवत्त पुण तइओ जीवाभयाइ चरमभंगो उ । भायाणमय काळो
वि २०७७-८१) इति ॥

एत्थ पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायवो । खेत्तम्मि कंमि कालम्मि भासिय जिणवरिंदेण ? ॥ ७३३ ॥
अत्र पुन -अनेकविधकालप्ररूपणायामधिकार -प्रयोजन प्रमाणकालेन भवति ज्ञातव्य , आह--'दत्ते अद्द अदाउय'
इत्यादिद्वारगाथायामिदमुक्तम् 'पगय तु भावेण'ति, सम्प्रति पुनरेवमुक्तम्--'अत्र पुनरधिकारः प्रमाणकालेन भवति
ज्ञातव्य इत्युक्तं', तत कथं न पूर्वापरविरोधः ? , उच्यते, क्षायिकभावकाले वर्तमानेन भगवता सामायिकमध्ययनं भावि-
तमिति चेत्तसि परिभाष्य प्राणिदमुक्त--'पगय तु भावेण'मिति, तथा पूर्वार्हकाललक्षणे प्रमाणकाले च भगवता भाषितं
सामायिकमिति तद्विवक्षायामत्रोक्त प्रमाणकालेनाधिकार इति, तत्र उभयसद्वहपर पूर्वमिदं च वाक्यमित्यदोष अथवा
प्रमाणकालोऽप्यद्धाकालपर्यायत्वात् भावकाल एवेत्यविरोधः ॥ तदेव 'उदेसे निदेसे य निग्गमे' इत्युपोद्घातनिर्युक्तिप्रति-
षेधद्वारगाथाद्वयस्य व्याख्यातं कालद्वारम् , अधुना यत्र क्षेत्रे भाषित सामायिकं तदज्ञानं प्रमाणकालस्य चानेकरूपत्वा-
त्तद्विशेषमज्ञानान्नो गाथापश्चार्द्धमाह चोदक--'खेत्तम्मि' इत्यादि, कस्मिन् वा काले प्रमाणकाले पूर्वार्हे परार्हे वा ।
एवं चोदकप्रश्नानन्तरमत्रमाह--

ताहे सक्को दिव वइरामय थाल दिवचुण्णाय भरेऊण सामिमुगच्छइ, ताहे सामी सीहासणातो उदित्ता पडिपुगं सुद्धि
केमराण गेण्हइ, ताहे गोयमसामिप्पमुहा एक्कारसवि गणहरा ईसिओणया परिवाडीए ठायति, ताहे देग आतोऽगोय-
सइ निरभति, ताहे सामी पुब गोयमसामिस्स तित्थ देवहिं गुणेहिं पज्जेहिं य अणुजाणामित्ति भणइ, नुज्जाणि य मीमे
छुइह, ततो देवावि चुण्णवास पुप्फवास उवरि वासति, गण च सुहम्मसामिस्स धुरे उदित्ता अणुजाणइ, एं नामाइयत्त
अधो भयवतो निगतो, सुत्त गणहरेहितो निगयमित्तल विस्तरेण ॥ सम्प्रति पुरुषद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

इह नामस्थापनापुरुषौ सुप्रतीतत्वान्नोक्तौ, 'दधत्ति' द्रव्यपुरुष', स द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागतं पुरुष-
पदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तं, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरपुरुषौ सुमतीतो, ज्ञशरीरभव्य-
शरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा, तद्यथा—एकभविको वद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च, तत्र एकेन भवेन पुरुषो भावी स एकभविक, एव
पूर्वस्मिन् भवे अवद्धपुरुषायुरपि प्रथमदिवसादारभ्य प्रोच्यते, वद्धायुष्को नाम पूर्वभव एव वर्तमानो निवद्धपुरुषायुष्क-
अभिमुखनामगोत्रोऽन्तर्मुहूर्तमात्रव्यवधानेनोदयमधिकृत्य पुरुषायुर्नामगोत्र', अथवा ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्य-
पुरुषो द्विधा—मूलगुणनिर्मित उत्तरगुणनिर्मितश्च, तत्र मूलगुणनिर्मित. पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु
तान्येव तदाकारवन्तीति, तथाऽभिलष्यते तेनेत्यभिलाप.—शब्दस्तत्राभिलापपुरुष पुँल्लिङ्गाभिधानमात्र घट पट इति, चिन्हे-
चिन्हविषयः पुरुष.—अपुरुषोऽपि पुरुषचिन्होपलक्षितो, यथा नपुंसक इमश्चुचिन्हमित्यादि, तथा त्रिव्वपि लिङ्गेषु स्त्रीपुनपु-

सकेतुवर्तमानः प्राणी तृणज्वालोपमवेदानुभवकाले वेदपुरुष ख्यादिरप्युच्यते, तथा धर्माज्जनव्यापारपरः साधुधर्मपुरुषः, अर्धाज्जनव्यापारपरस्त्वर्थपुरुषः मम्मणवणिग्वत्, भोगपुरुषः सम्प्राप्तसमस्तविषयसुखभोगोपभोगसमर्थश्चक्रवर्तिवत्, 'भावे य'ति भावपुरुषः, चशब्दो नामाद्यनुक्तभेदसमुच्चयार्थः, 'भावपुरिसोऽ जीवो भावे'ति पू'-शरीर पुरि शेते इति निरुक्तवशात् भावपुरुषो जीवः, 'भावे'ति भावद्वारे निरूप्यमाणे, भावचिन्तायामिति भावः, अथवा भावे इति भाव-निर्गमप्ररूपणायामधिकृताया, किं ?- 'पगयं तु भावेण'ति प्रकृतम्-उपयोगस्तु भावेन पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् भावपुरुषेण शुद्धेन जीवेन, तीर्थकरेणेत्यर्थः, तुशब्दाद्वेदपुरुषेण च गणधरेण, यतोऽर्थतस्तीर्थकराद्विनिर्गतं सूत्रतो गणधरेभ्य इति, एवमन्येऽपि यथासम्भव पुरुषा आयोज्याः ॥ गत पुरुषद्वारम् । साम्प्रतं कारणद्वार व्याचिख्यासुराह—

निकलेषु कारणम्मी चडविहो दुविह होइ दधम्मि । तद्वमन्नदधे अहवावि निमित्तनेमिस्ती ॥ ७३७ ॥

करोति-निर्वर्तयति कार्यमिति कारणं तस्मिन् कारणे-कारणविषयो निक्षेपो-न्यासः चतुर्विधः-चतुर्भेदः, तद्यथा-नाम-कारणं स्थापनाकारण द्रव्यकारण भावकारण च, तत्र नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्यकारण ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त द्विधा, तथा च द्विविधो भवति द्रव्ये, निक्षेप इति वर्तते, किमुक्त भवति ?-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यकारणविषयो निक्षेपो द्विधेति, तदेव द्वैविध्य दर्शयति- 'तद्वमन्नदधे' इति तद्रव्यकारणमन्यद्रव्यकारणं च, तस्यैव पटादेः द्रव्यं-तन्त्वादि तदेव कारणं तद्रव्यकारणं, वेमाद्यन्यद्रव्यकारणं, अथवा अन्यथा व्यतिरिक्तकारणद्वैविध्य- 'निमित्तनैमित्तं' निमित्तकारणं नैमित्तिकारणं चेत्यर्थः, अपिशब्दादन्यथापि कारणनानाता ता वक्ष्यामि, तत्र पदस्य निमित्तं तन्तवस्त एव कारणं निमित्त-

१ हे सक्को दिव वइरामय थाल दिवचुण्णाण भरेऊण सामिमुनागच्छइ, ताहे सामी सोहासणातो उट्टिता पडिपुर मुट्टि
 २ सराण नेणहइ, ताहे गोयमसामिप्पमुहा एक्कारसवि गणहरा ईसिओणया परिवाडीए ठायति, तां देवा आतोआगीद-
 ३ इ निरुभति, ताहे सामी पुब गोयमसामिस तित्थ देवहिं गुणेहिं पज्जेहिं य अणुजाणामिति भणइ, नुपाणि य मोमे
 ४ इह, ततो देवावि चुण्णवास पुप्फवास उवरि वासति, गण च सुहम्मसामिस धुरे ठाट्ठा अणुजाणइ, परं मागाइयत्त
 ५ प्रत्यो भयवतो निगतो, सुत्त गणहरेहिं तो निगयमित्तल वित्तरेण ॥ सम्प्रति पुरुपद्धारप्रतिपादनार्थमाह—
 ६ वद्वाऽभिलावचिंघे वेए धम्मत्थभोग भावे अ । भावपुरिसो उ जीवो भावे पगयं तु भावेण ॥ १३३ ॥

१ इह नामस्थापनापुरुषौ सुप्रतीतत्वान्नोक्तौ, 'ददत्ति' द्रव्यपुरुष, स द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतः पुर-
 २ तार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतो जशरीरभव्यशरीरपुरुषौ सुप्रतीतो, जशरीरभव्य-
 ३ शरीरव्यतिरिक्त्वैवा, तद्यथा—एकभक्तिको वद्वायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च, तत्र एकेन भवेन पुरुषो भावी स परुभक्तिकः,
 ४ य पूर्वस्मिन् भवे अवद्धपुरुषायुरपि प्रथमदिवसादारभ्य प्रोच्यते, वद्वायुष्को नाम पूर्वभव एव वर्त्तमानो निवद्धपुरुषायुष्क-
 ५ अभिमुखनामगोत्रोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रव्यवधानेनोदयमधिकृत्य पुरुषायुर्नामगोत्रः, अथवा जशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्य-
 ६ पुरुषो द्विधा—मूलगुणनिर्मित उत्तरगुणनिर्मितश्च, तत्र मूलगुणनिर्मितः पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु
 ७ ज्ञान्येव तदाकारवन्तीति, तथाऽभिलष्यते तेनेत्यभिलापः—शब्दस्तत्राभिलापपुरुषः पुच्छिन्नाभिधानमात्र घट पट इति, चिन्हे-
 ८ चिन्हविषयः पुरुषः—अपुरुषोऽपि पुरुषचिन्होपलक्षितो, यथा नपुसकश्मश्रुचिन्हमित्यादि, तथा त्रिव्यपि लिङ्गेषु स्त्रीपुनपु-

प्रिवक्षितपदार्थापायेऽपि तस्य ध्रुवत्वेन कार्यकारकत्वात्, 'दो अवखण्डने' दानं-खण्डनं अपसृत्य मर्यादया दानं-खण्डनं वियोजन मृत्पिण्डादेर्यत्तदपादान, तथाहि-मृत्पिण्डस्यापायेऽपि भूद्युवेति तस्या अपादानता, सा च घटस्य कारण, तामन्तरेण तस्यानुत्पादात्, तथा सन्निधानं च कारण, तस्याधारतया कार्योपकारकत्वात्, सन्निधीयते यत्र कार्यं तत्सन्निधानं-अधिकरणं, तच्च घटस्य चक्रं, तस्यापि भू, तस्या अप्याकाशं, आकाशस्य त्वधिकरणं नास्ति, स्वरूपप्रतिष्ठत्वात्, घटस्य चेद कारणम्, एतदभावे घटानुत्पत्तेः । उक्तं द्रव्यकारणमिदानी भावकारणप्रतिपादनार्थमाह—

दुविहं च होइ भावे अपसत्थ पसत्थं च अपसत्थं । संसारस्सेगविहं दुविहं तिविहं च नायधं ॥ ७३९ ॥

भवतीति भाव, स च औदायिकादिभावः, भाव एव कारणं ससारापवर्गयोरिति भावकारणं, तच्च द्विविधं च-द्विप्रकार च भवति, भावे विचार्यमाणे, कारणमिति प्रक्रमाम्बुते, भावविषय वा कारणं भावकारणमित्यर्थः, अप्रशस्तं-अशोभन प्रशस्त च-शोभन, तत्राप्रशस्तं ससारस्य सम्बन्धि, तच्च एकविधम्-एकभेद द्विविधं-द्विभेदमेवं त्रिविधं च ज्ञातव्यं, वशब्दश्चतुर्विधाद्यनुक्तकारणभेदसमुच्चयार्थः । यदुक्त ससारस्यैकविधमित्यादि तदुपदर्शनायाह—

अस्सजमो य एक्को अण्णाणं अविर्इ य दुविहं तु । अन्नाणं मिच्छत्त अविर्इ चेव तिविहं तु ॥ ७४० ॥

असयमः-अविरतिलक्षण, स ह्येक एव ससारकारणम्, अज्ञानादीना तदुपष्टम्भकत्वेनाप्रधानत्वात्, तथा अज्ञानं अविरतिश्चेति द्विविधं ससारकारण, तत्राज्ञान कर्माच्छादितजीवस्य विपरीतोऽन्वोध, अविरतिः-सावध्ययोगानिवृत्तिः, तथा

कारण, तद्व्यतिरेकेण पटानुपत्ते, यथा तन्तुभिर्विना न भवति पटस्तथा तद्गतातानादिचेष्टाव्यतिरेकेणापि न भवति, तस्याश्च चेष्टाया वेमादि कारण, ततो निमित्तस्येदं निमित्त तदेव कारण निमित्तकारणमिति । समवाहअसमवाहं छविह कत्ता य कारण कम्म च । तत्तो अ सपयाणाऽपयाण तह सन्निहाणे अ ॥ ७३८ ॥

सम्-एकीभावेऽवशब्द -अपृथक्त्वे अयू गतौ इण् गतौ वा, ततश्च एकीभावेनापृथग्गमनं समवाय -संश्लेष, स येन नि-
द्यते ते समवायिन -तन्तवो, यस्मात्तेषु पट समवैतीति, समवायिनश्च ते कारणं च समवायिकारणं, तन्नुसयोगास्तु कारण-
रूपद्रव्यान्तरधर्ममत्वेन पटाख्यकार्यद्रव्यान्तरस्य दूरवर्तित्वादसमवायिनः त एव कारणं असमवायिकारणं, आह-तद्द्रव्या-
दिप्रकारत्रयेऽपि यथोक्तप्रकारेणार्थस्याभेद एव ततः किं भेदेनोपन्यासः । नैप दोषः, सज्ञाभेदेन तन्त्रान्तराभ्युपगमप्रद-
नफलत्वादस्य, अथवा पङ्क्ति कारणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, करोतीति कारणमिति व्युत्पत्तेः, स्वेन व्यापारेण
यत् कार्येषूपपज्यते तत् कारण, तच्च पङ्क्ति-पदप्रकार, कथमित्याह-कर्त्ता च कारणं, तस्य कार्येण स्वातन्त्र्येणोपयोगात्,
तमन्तरेण विवक्षितकार्यानुपपत्ते, अभीष्टकारणं च तत्, ततश्च घटोत्पत्तौ कुलालः कारणमिति, तथा करणं-मृत्पिण्ड-
दण्डसूत्रादिक घटस्य कारणं, साधकतमत्वात्, तथा क्रियते, निर्वर्त्यते यत् तत्कर्म-क्रियाफलमित्यर्थ, उक्तं च-"निर्वर्त्य
वा विकार्य वा, प्राप्य वा यत्क्रियाफलम् । तद् दृष्टादृष्टसंस्कार, कर्म कर्तुर्यदीप्तिस्तम् ॥ १ ॥" तदपि च कारण, आह-तत्क-
र्तुर्धमेतदलब्धात्मलाभं तदा कारणमिति, उच्यते, कार्यनिर्वर्तनक्रियाविषयतया तस्योपचारात् कारणता, मुख्यवृत्त्या चासौ
कार्यगुणमपेक्ष्य कर्मकारण, तथा सम्प्रदानं तस्य कर्मणाऽभिप्रेतत्वात्, तमन्तरेण तस्याभावात्, तथा अपादान कारण,

विवक्षितपदार्थापायेऽपि तस्य ध्रुवत्वेन कार्यकारकत्वात्, 'दो अवखण्डने' दानं-खण्डन अपसृत्य मर्यादया दानं-खण्डन-वियोजन मृत्पिण्डादेर्यत्तदपादान, तथाहि-मृत्पिण्डस्यापायेऽपि भ्रूवुवेति तस्या अपादानता, सा च घटस्य कारण, तामन्तरेण तस्यानुत्पादात्, तथा सन्निधानं च कारण, तस्याधारतया कार्योपकारकत्वात्, सन्निधीयते यत्र कार्यं तत्सन्निधानं-अधिकरणं, तच्च घटस्य चक्रं, तस्यापि भ्रूः, तस्या अप्याकाश, आकाशस्य त्वधिकरण नास्ति, स्वरूपप्रतिष्ठत्वात्, घटस्य चेद कारणम्, एतदभावे घटानुत्पत्तेः । उक्त द्रव्यकारणमिदानीं भावकारणप्रतिपादनार्थमाह—

दुविहं च होइ भावे अपसृत्य पसत्थगं च अपसत्थं । संसारस्सेगविहं दुविहं ति विहं च नायवं ॥ ७३९ ॥

भगतीति भावः, स च औदायिकादिभावः, भाव एव कारणं ससारापवर्गयोरिति भावकारण, तच्च द्विविध च-द्विप्रकार च भगति, भावे विचार्यमाणे, कारणमिति प्रक्रमाहम्यते, भावविषयं वा कारणं भावकारणमित्यर्थ, अप्रशस्त-अशोभन प्रशस्त च-शोभन, तत्राप्रशस्तं ससारस्य समन्धि, तच्च एकविधम्-एकभेदं द्विविधं-द्विभेदमेवं त्रिविधं च ज्ञातव्यं, चशब्दश्चतुर्विधाद्यनुक्तकारणभेदसमुच्चयार्थः । यदुक्त ससारस्यैकविधमित्यादि तदुपदर्शनायाह—

अस्सजमो य एक्को अपणाणं अविरई य दुविहं तु । अन्नाण मिच्छत्त अविरई चेव ति विहं तु ॥ ७४० ॥

असयम'-अविरतिलक्षण, स ह्येक एव ससारकारणम्, अज्ञानादीनां तदुपष्टम्भकत्वेनाप्रधानत्वात्, तथा अज्ञानं अविरतिश्चेति द्विविधं ससारकारणं, तत्राज्ञानं कर्माच्छादितजीवस्य विपरीतोऽन्वबोधः, अविरतिः-सावद्योगानिवृत्तिः, तथा

कारण, तद्व्यतिरेकेण पदानुपत्ते, यथा तन्तुभिर्विना न भवति पटस्तथा तद्गतातानादिचेष्टाव्यतिरेकेणापि न भवति, तस्याश्च चेष्टाया वेमादि कारण, ततो निमित्तस्येदं नैमित्त तदेव कारण नैमित्तकारणमिति । समवायै असमवायै छद्दिह कत्ता य कारण कम्म च । ततो अ सपयाणाऽपयाण तट सन्निहाणे अ ॥ ७३८ ॥

सम्-एकीभावेऽवशब्द -अपृथक्त्वे अयू गतौ इण् गतौ वा, ततश्च एकीभावेनापृथगमनं समवाय-संश्लेष, स येना मि-द्यते ते समवायिन -तन्तवो, यस्मात्तेषु पट समवैतीति, समवायिनश्च ते कारणं च समवायिकारणं, तन्तुसयोगास्तु कारण-रूपद्रव्यान्तरधर्मत्वेन पटाख्यकार्यद्रव्यान्तरस्य दूरवर्तित्वादसमवायिन' त एव कारणं असमवायिकारणं, आह-तद्द्रव्या-दिप्रकारत्रयेऽपि यथोक्तप्रकारेणार्थस्याभेद एव ततः किं भेदेनोपन्यासः ? नैप दोषः, सज्ञाभेदेन तन्त्रान्तरान्युपगमप्रद-रीनफल्त्वादस्य, अथवा पङ्क्ति कारणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, करोतीति कारणमिति व्युत्पत्तेः, स्वेन व्यापारेण यत् कार्येषूपयुज्यते तत् कारण, तच्च पङ्क्ति-पट्प्रकार, कथमित्याह-कर्त्ता च कारणं, तस्य कार्येण स्वातन्त्र्येणोपयोगात्, तमन्तरेण विवक्षितकार्यानुपपत्ते, अभीष्टकारणं च तत्, ततश्च घटोत्पत्तौ कुलालः कारणमिति, तथा करणं-मृत्पिण्ड-दण्डसूत्रादिक घटस्य कारणं, साधकतमत्वात्, तथा क्रियते, निर्वर्त्यते यत् तत्कर्म-क्रियाफलमित्यर्थः, उक्तं च-"निर्वर्त्य वा विकार्य वा, प्राप्य वा यत्क्रियाफलम् । तद् दृष्टादृष्टसंस्कार, कर्म कर्तुर्नदीप्सितम् ॥ १॥" तदपि च कारण, आह-तत्क-धमेतदलब्ध्यात्मलाभं तदा कारणमिति, उच्यते, कार्यनिर्वर्त्तनक्रियाविषयतया तस्योपचारात् कारणता, मुख्यवृत्त्या चासौ कार्यगुणमपेक्ष्य कर्मकारण, तथा सम्प्रदानं तस्य कर्मणाऽभिप्रेतत्वात्, तमन्तरेण तस्याभावात्, तथा अपादान कारणं,

प्रिवक्षितपदार्थापायेऽपि तस्य ध्रुवत्वेन कार्यकारकत्वात्, 'दो अवखण्डने' दानं-खण्डनं अपसृत्य मर्यादया दानं-खण्डन-
 नियोजन मृत्पिण्डादेर्यत्तदपादान, तथाहि-मृत्पिण्डस्यापायेऽपि भ्रूवेति तस्या अपादानता, सा च घटस्य कारण, तामन्त-
 रेण तस्यानुत्पादात्, तथा सन्निधानं च कारणं, तस्याधारतया कार्योपकारकत्वात्, सन्निधीयते यत्र कार्यं तत्सन्निधानं-
 अधिकरणं, तच्च घटस्य चक्रं, तस्यापि भूः, तस्या अप्याकाशं, आकाशस्य त्वधिकरणं नास्ति, स्वरूपप्रतिष्ठत्वात्, घटस्य
 चेद कारणम्, एतदभावे घटानुत्पत्तेः । उक्तं द्रव्यकारणमिदानी भावकारणप्रतिपादनार्थमाह—

दुविहं च होइ भावे अपसत्थ पसत्थंगं च अपसत्थं । संसारस्सगविहं दुविहं तिविहं च नायध्वं ॥ ७३९ ॥

भवतीति भावः, स च औदायिकादिभावः, भाव एव कारणं ससारापवर्गयोरिति भावकारणं, तच्च द्विविधं च-द्विप्र-
 कार च भवति, भावे विचार्यमाणे, कारणमिति प्रक्रमाम्भ्यते, भावविषय वा कारणं भावकारणमित्यर्थः, अप्रशस्तं-अशो-
 भन प्रशस्त च-शोभन, तत्राप्रशस्त ससारस्य सम्बन्धि, तच्च एकविधम्-एकभेद द्विविधं-द्विभेदमेवं त्रिविधं च ज्ञातव्यं,
 चशब्दश्चतुर्विधाद्यनुक्तकारणभेदसमुच्चयार्थः । यदुक्तं ससारस्यैकविधमित्यादि तदुपदर्शनायाह—

अस्सजमो य एक्को अण्णाणं अविरई य दुविहं तु । अन्नाणं मिच्छत्स अविरई चेव तिविहं तु ॥ ७४० ॥

असयम.-अविरतिलक्षणः, स ह्येक एव ससारकारणम्, अज्ञानादीना तदुपष्टम्भकत्वेनाप्रधानत्वात्, तथा अज्ञानं अवि-
 रतिश्चेति द्विविधं ससारकारण, तत्राज्ञानं कर्माच्छादितजीवस्य विपरीतोऽगबोध, अविरतिः-सावद्ययोगानिवृत्तिः, तथा

मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिश्चेति त्रिविध संसारकारण, तत्र मिथ्यात्व तत्त्वार्थाश्रद्धान, शेषं गतार्थम्, एवं कपायादिसम्पर्का-
दन्येऽपि भेदा प्रतिपादयितव्या । उक्तमप्रशस्त भावकारणम्, अधुना प्रशस्तमुच्यते—

होइ पसत्थ मुखवत्स कारण एग दुचिह तिचिहं वा । तं चेव य विचरीअं अहिगारु पसत्थएणित्थ ॥ ७४१ ॥
भवति प्रशस्त भावकारण मोक्षस्य कारणं, तच्च एकमिति—एकमेद द्विविधं त्रिविधं वा, इदं पुनस्तदेव संसारकारणम-
सयमादि विपरीत द्रष्टव्यम्, एकविध सयम, द्विविध ज्ञानसयमौ, त्रिविध सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, अधिकार—प्रयो-
जन प्रशस्तेन भावकारणेन, अत्र—सामायिकव्याख्याने, मोक्षाद्भत्वादस्य, तथाहि—सामायिकाध्ययन क्षायोपशमिकश्च
प्रशस्तो भावो मोक्षकारणमतोऽधिकार प्रशस्तेन भावकारणेनेति ॥ इत्थं कारणद्वारे अधिकारं प्रदर्श्य पुनः कारणद्वारस-

क्यताशेषमाशङ्काद्वारेणाभिधित्सुराह—

तो कि कारण भासइ सामाइअ तु अज्झयणं ? । तित्थयरनामगुत्तं कम्मं मे वेइअवंति ॥ ७४२ ॥
‘तु’ कि तत्करणशीलस्तीर्यकर’, स कि कारण—कि निमित्तं भापते सामायिकमध्ययनं, तुशब्दादन्याध्ययनपरि-
कृतकृत्यत्वादिति हृदयं, उच्यते, तीर्थकरनामगोत्र-तीर्थकरनामसंज्ञ, गोत्रशब्दः सज्ञाया, कर्म वद्ध मया
व्यमित्यनेन कारणेन भापते ।

च कहं वेइज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणाईहि । बज्झइ तं तु भगवओ तइअभवोसक्कहत्ताणं ॥ ७४३ ॥
नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरोव सुहलेसो । आसेवियबहुलेहि वीसाए अन्नयरेहि ॥ ७४४ ॥

गाथाद्वयस्यापि व्याख्या प्राग्वत्, इत्थ तीर्थकरस्य सामाधिकभाषणकारणमभिधायाधुना गणभृतामाशङ्काद्वारेण तच्छूयणकारण प्रतिपादयन्नाह—

गोअममाई सामाइयं तु कि कारण निसामेति ? । नाणस्स तं तु सुंदरमंगुलभावाण उवलद्धी ॥ ७४५ ॥

गौतमादयो गणधराः 'कि कारण' कि निमित्त-कि प्रयोजन सामाधिकं निशमयन्ति-शृण्वन्ति?, उच्यते- 'नाणस्स' त्ति प्राकृतत्वाच्चतुर्थ्यै पष्ठी, ततश्च ज्ञानाय-ज्ञानार्थ, तादर्थ्ये चतुर्थी, तेपा हि भगवद्बदनविनिर्गतसामाधिकशब्दान् श्रुत्वा तदर्थविषय ज्ञानमुपघत्ते, ततो ज्ञानार्थं शृण्वन्ति, तत्तु ज्ञानं सुन्दरमङ्गुलभावाना-शुभेतरपदार्थाना 'उवलद्धी' ति उपबध्यै-उपलब्धिनिमित्तं, सा च सुन्दरमङ्गुलभावोपलब्धि. प्रवृत्तिनिवृत्त्योः कारणम् ॥ आह च-

होइ पवित्तिनिविस्ती सजमतव पावकम्मअगगहणं । कम्मविवेगो अ तथा कारणमसरीरया चेव ॥ ७४६ ॥

शुभेतरभावपरिज्ञानाद्भवत. प्रवृत्तिनिवृत्ती, शुभेषु प्रवृत्तिर्भवति इतरेषु निवृत्तिरिति भावः, ते च प्रवृत्तिनिवृत्ती सयमतपसोः कारणं, प्रवृत्तिस्तपस कारणं निवृत्तिः सयमस्येति हृदयं, तत्र निवृत्तिकारणकत्वेऽपि सयमस्य प्रागुपादानेन पूर्वकर्मागमनिरोधेऽस्य कारणप्राधान्यख्यापनार्थं, तत्पूर्वकं च वस्तुतः सफलं तप इति ज्ञापनार्थं च, सयमतप. कारणभूत-प्रवृत्तिनिवृत्त्योस्तु प्रयोजनोपन्यासः संयमे सत्यपि तपसि प्रवृत्ति. कार्येत्यमुनाशेन तपसः प्राधान्यख्यापनार्थः, इत्यलं प्र-सङ्गेन, तयोश्च सयमतपसोः कारणं-निमित्त प्रयोजन यथासङ्ख्यं 'पावकम्मअगगहणं' ति पापकर्माग्रहणं तथा कर्मविवेकश्च,

मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिश्चेति त्रिविध ससारकारण, तत्र मिथ्यात्व तत्तार्थाश्रद्धान, शेषं गतार्थम्, एवं कयायादिसम्पर्का-
दन्येऽपि भेदा प्रतिपादयितव्या । उक्तमप्रशस्त भाग्यकारणम्, अधुना प्रशस्तमुच्यते—

भवति प्रशस्त भावकारण मोक्षस्य कारण, तच्च एकमिति-एकमेदं द्विविधं त्रिविधं वा, इदं पुनस्तदेव संसारकारणम-
भयमादि विपरीत द्रष्टव्यम्, एकविध समयः, द्विविधं ज्ञानसयमौ, त्रिविध सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, अधिकार-प्रयो-
जन प्रशस्तेन भावकारणेन, अत्र-सामाधिक्यव्याख्याने, मोक्षाङ्गत्वादस्य, तथाहि-सामायिकाध्ययन क्षायोपशमिकश्च
यशस्तो भावो मोक्षकारणमतोऽधिकार प्रशस्तेन भावकारणेनेति ॥ इत्थं कारणद्वारे अधिकारं प्रदर्श्य पुनः कारणद्वारस्त-
त्तमेव वक्तव्यताशेषमाशङ्काद्वारेणाभिधितसुराह—

तित्थयरो किं कारण भासह सामाह अ तु अज्ञयणं ? । तित्थयरनामगुरुं कम्मं मे वेइअधंति ॥ ७४२ ॥

प्रह, तस्य कृतकृत्यत्वादिति हृदय, उच्यते, तीर्थकरनामगोत्र-तीर्थकरनामसंज्ञ, गोत्रशब्दः सज्ञाया, कर्म वद्ध मया
भेदितव्यमित्यनेन कारणेन भापते ।

तं च कहां वेइज्जइ ? अगिलाए घम्मदेसणाईहिं । बज्जइ तं तु भगवओ तइअभवोसक्कइत्ताणं ॥ ७४३ ॥

नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरोव सुहलेसो । आसेवियवहुलेहिं वीसाए अन्नयरेहि ॥ ७४४ ॥

गायद्वयस्यापि व्याख्या प्राग्वत्, इत्थ तीर्थकरस्य सामायिकभाषणकारणमभिधायाधुना गणभृतमाशङ्काद्वारेण तच्छूनकारण प्रतिपादयन्नाह—

गोअममार्ई सामाइयं तु कि कारण निसामेति ? । नाणस्स तं तु सुंदरमंगुलभावाण उवलद्धी ॥ ७४५ ॥

गौतमादयो गणधराः 'कि कारण' कि निमित्त-कि प्रयोजनं सामायिकं निशमयन्ति-शृण्वन्ति, उच्यते-'नाणस्स'स्ति प्राकृतत्वाच्चतुर्थ्यै पृष्ठी, ततश्च ज्ञानाय-ज्ञानार्थं, तादर्थ्ये चतुर्थी, तेषा हि भगवद्भदनविनिर्गतसामायिकशब्दान् श्रुत्वा तदर्थविषय ज्ञानमुपपद्यते, ततो ज्ञानार्थं शृण्वन्ति, तत्तु ज्ञानं सुन्दरमङ्गुलभावाना-शुभेतरपदार्थाना 'उवलद्धी'ति उपपद्ये-उपलब्धिनिमित्तं, सा च सुन्दरमङ्गुलभावोपलब्धिः प्रवृत्तिनिवृत्त्योः कारणम् ॥ आह च-

होइ पवित्तिनिविस्सी सजमतव पावकम्मअगहणं । कम्मविवेगो अ तहा कारणमसरीरया चेव ॥ ७४६ ॥

शुभेतरभावपरिज्ञानाद्भवत प्रवृत्तिनिवृत्ती, शुभेषु प्रवृत्तिर्भवति इतरेषु निवृत्तिरिति भावः, ते च प्रवृत्तिनिवृत्ती सयमतपसोः कारण, प्रवृत्तिस्तपसः कारणं निवृत्तिः सयमस्येति हृदयं, तत्र निवृत्तिकारणकत्वेऽपि संयमस्य प्रागुपादानेन पूर्वकर्मगमनिरोधेऽस्य कारणप्राधान्यख्यापनार्थं, तत्पूर्वकं च वस्तुतः सफलं तप इति ज्ञापनार्थं च, सयमतपःकारणभूत-प्रवृत्तिनिवृत्त्योस्तु प्रयोजनोपन्यासः संयमे सत्यपि तपसि प्रवृत्तिः कार्येत्यमुनाशेन तपसः प्राधान्यख्यापनार्थः, इत्यलं प्रसङ्गेन, तयोश्च सयमतपसोः कारण-निमित्तं प्रयोजनं यथासङ्ख्यं 'पावकम्मअगहणं'ति पापकर्माग्रहणं तथा कर्मविवेकश्च,

तथा चोक्त परममुनिभिः—“सज्जमे अण्हयफले तवे वोदाणफले” अण्हव—अनाश्रवः, वोदाणं—कर्मनिर्जारा, कर्म-
विवेकस्य च प्रयोजनमशरीरैतैव च ॥ साम्प्रतं विवक्षितमर्थमुक्तानुवादेन प्रतिपादयन्नाह—

कम्मविवेगो असरीरयाइ असरीरयाणवाहाए । होअणवाहनिमित्तं अवेअणु अणाडलो निरुओ ॥ ७४७ ॥

निरुअत्ताए अयलो अयलत्ताए अ सासओ होइ । सासयभावमुवगओ अवावाहं सुहं लहइ ॥ ७४८ ॥

कर्मविवेक—कर्मपृथग्भाव अशरीरताया कारणम्, अशरीरता ‘अणागहाए’ इति अनागधायाः कारण भवति,
‘अनागधानिमित्तं’ अनागधाकार्य, निमित्तशब्द कार्यवाचकः, लोके च वक्तारो भवन्ति—अनेन निमित्तेन—अनेन कार-
णेन मयेदमारब्ध, अनेन कार्येणेत्यर्थः, ततश्च भवत्यनागधाकार्यमेवेदन—वेदनारहितो, जीव इति गम्यते, स चावेदन-
त्यादनाकुल—अविह्वल, अनाकुलत्वाच्च नीरुग् भवति, ततः स जीवो नीरुक्तया अचलो भवति, अचलतया च शाश्वतो
भवति, शाश्वतभावमुपगतोऽव्यावाधं सुख लभते, इत्थं पारम्पर्येण अव्यावाधसुखार्थं सामयिकश्रयणमिति गौतमादय
शृण्वन्ति ॥ गत कारणद्वारम्, अधुना प्रत्ययद्वारमाह—

पच्चयनिकखेवो खलु दधंमी तत्तमासगाईओ । भावंमि ओहिमाई तिविहो पगयं तु भावेणं ॥ ७४९ ॥

प्रत्याययतीति प्रत्ययः—अन्तर्भूतण्यर्थादत्प्रत्ययः प्रत्ययस्तस्य निक्षेपो—न्यास प्रत्ययनिक्षेपः, खलुशब्दोऽनन्तरोक्तकार-
णनिक्षेपसाम्यप्रदर्शनार्थः, ततश्च नामादिचतुर्विधः प्रत्ययनिक्षेपः, तत्र नामस्थापने सुगमे, ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयो ज्ञशरीर-
भग्नशरीरव्यतिरिक्तः प्रत्ययः तत्समापकादि, आदिसन्दात् घटादिपरिग्रहः, द्रव्यं च तत् प्रत्याययप्रतीतिहेतुत्वाद्

प्रत्ययश्च द्रव्यप्रत्ययः, तप्तमापकादिरेव, द्रव्यात् प्रत्ययो द्रव्यप्रत्ययः, तप्तमापकादिजन्यः प्रत्याय्यपुरुषस्य प्रत्ययः, 'भावमि'त्ति भावे विचार्यमाणे अवध्यादिस्त्रिविधो भावप्रत्ययः, तस्य बाह्यलिङ्गकारणानपेक्षत्वात्, आदिशब्दात् मनःपर्याय-
केनलपरिग्रहः, मतिश्रुते तु बाह्यलिङ्गकारणापेक्षित्वाच्च विवक्षिते, 'पगयं तु भावेण'ति सामाधिकमङ्गीकृत्य प्रकृतम्-
उपयोगस्तु 'भावेन' भावप्रत्ययेन । तथा चाह—

केवलनाणित्ति अहं अरिहा सामाहयं परिकटेह । तेसिपि पच्चओ खलु सच्चू तो निसामंति ॥ ७५० ॥
केवलज्ञानी अहमिति स्वप्रत्ययादर्हन् प्रत्यक्षत एव सामायिकार्थमुपलभ्य सामायिकं परिकथयति, तेषामपि-श्रोतृणा
गणधरादीना हृत्तताशेषसशयपरिच्छिद्यया प्रत्ययः-अवबोधः सर्वज्ञ एव भगवानित्येवंभूतो भवति, तेन यत् कैश्चिदुच्यते-
'सर्वज्ञोऽसाविति ह्येतत्तत्कालेऽपि बुभुक्षुभिः । तज्ज्ञानज्ञेयमिज्ञानरहितैर्गम्यते कथ ॥ १॥' मित्यादि, तदपास्तमवसेयम्,
अन्यथा चतुर्वेदादिव्यवहारस्यापि विलोपप्रसक्तेः, विजृम्भितं चैतद्विषये पूर्वसूरिभिः प्रवचनसिद्ध्यादिषु, ततः सञ्जात-
प्रत्यया निशामयन्तीति ॥ गत प्रत्ययद्वारम्, इदानीं लक्षणद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

नामं ठवणा दविण सरिसे सामन्न लक्खणागारे । गइरागइ नाणत्ते निमिस्स उप्पाय चिगमे अ ॥ ७५१ ॥
लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षण, तच्च पदार्थानां प्रतिविशिष्टं स्वरूपं, तच्च द्वादशप्रकार, तत्र नामलक्षणं-लक्षणमितीयं वर्णा-
नुपूर्वी, अथवा यस्य कस्यचित् जीवादेर्लक्षणमिति नाम क्रियते तद्वस्तु नाम्ना हेतुभूतेन लक्षण, अथवा 'नामनामवतो-
रभेदोपचारात्' नाम च तल्लक्षणं च नामलक्षणं, स्थापनालक्षणं लकारादिवर्णानामाकारमिदं, अथवा लक्षणाणां स्वस्ति

तथा चोक्त परममुनिभिः—“सजमे अण्हयफले तवे वोदाणफले” अण्हव-अनाश्रय, वोदाणं-कर्मनिर्जरा, कर्म-
विवेकस्य च प्रयोजनमशरीरैव च ॥ साम्प्रतं विवक्षितमर्थमुक्तानुवादेन प्रतिपादयन्नाह—

कर्मविवेगो असरीरयाइ असरीरयाऽणचाहाए । होअणवाहनिमित्तं अवेअणु अणाउलो निरुओ ॥ ७४७ ॥

निरुअत्ताए अयलो अयलत्ताए अ सासओ होइ । सासयभावमुवगओ अवावाहं सुहं लहइ ॥ ७४८ ॥

कर्मविवेक-कर्मपृथग्भाव अशरीरताया कारणम्, अशरीरता ‘अणागहाए’ इति अनागधाया. कारण भवति,
‘अनागधानिमित्त’ अनागधाकार्य, निमित्तशब्द कार्यवाचकः, लोके च वकारो भवन्ति-अनेन निमित्तेन-अनेन कार-
णेन मयेदमारब्ध, अनेन कार्येणेत्यर्थः, ततश्च भयत्यनागधाकार्यमेवेदन-वेदनारहितो, जीव इति गम्यते, स चावेदन-
त्वादनाकुलः-अविह्वलः, अनाकुलत्वाच्च नीरुग् भवति, ततः स जीवो नीरुक्तया अचलो भवति, अचलतया च शाश्वतो
भवति, शाश्वतभावमुपगतोऽव्यावाधं सुख लभते, इत्थं पारम्पर्येण अव्यावाधसुखार्थं सामायिकश्रृणमिति गौतमादय
शृण्वन्ति ॥ गत कारणद्वारम्, अधुना प्रत्ययद्वारमाह—

पचयनिक्खेवो खलु दवमी तत्तमासगाईओ । भावंमि ओहिमाई तिचिहो पगयं तु भावेणं ॥ ७४९ ॥

प्रत्याययतीति प्रत्ययः-अन्तर्भूतण्यार्थादप्रत्ययः प्रत्ययस्तस्य निक्षेपो-न्यास प्रत्ययनिक्षेपः, खलुशब्दोऽनन्तरोक्तकार-
णनिक्षेपसाम्यप्रदर्शनार्थः, ततश्च नामादिचतुर्विधः प्रत्ययनिक्षेपः, तत्र नामस्थापने सुगमे, ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयो जशरीर-
भव्यशरीरव्यतिरिक्तः प्रत्यय तसमापकादि, आदिशब्दात् घटादिपरिग्रहः, द्रव्यं च तत् प्रत्याययप्रतीतिहेतुत्वाद्

जीवो देव इति विशेषणविशेष्यभूतपदद्वये जीव इति पूर्वपदं देवत्वं व्यभिचरत्यपि, जीवस्य देवस्यादेवस्य च नारकादे-
दर्शनात्, देवो जीव इति प्रत्यावृत्तौ देवो जीवत्वं न व्यभिचरति, देवस्यावश्यं जीवत्वात्, ततः पूर्वपदव्याहृतमेतत्,
उत्तरपदव्याहृतं यथा—‘जीवइ भंते ! जीवे जीवेइ ? गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ
सिय नो जीवइ’ इह जीव इति दशविधप्राणधारी भण्यते, स नियमात् जीवः, अजीवे दशविधप्राणासम्भवात्, जीवः पुनः
स्यात् जीव इति स्यान्न जीव इति, सिद्धानां दशविधप्राणधारणासम्भवात्, तत इह उत्तरपदं व्याहृतं, व्यभिचारात्,
पूर्वपदं व्याहृतं, जीवमन्तरेणाभावादिति, उभयपदव्याहृतं यथा—‘भवसिद्धिए णं भंते ! नेरइए ? नेरइए भवे-
सिद्धिए ? गोयमा ! नेरइए सिय भवसिद्धिए सिय भवसिद्धिए सिय नेरइए सिय नेरइए’ अत्र पूर्वपदवर्ती
भव्यो नैरयिकत्वं व्यभिचरति, अनैरयिकस्य देवादेरपि भव्यात्वभावात्, एवमुत्तरपदवर्ती नैरयिको भव्यत्व व्यभि-
चरति, अभव्यस्यापि नैरयिकत्वभावात्, अत इदमुभयपदव्याहृतं, उभयपदाव्याहृतं यथा—‘जीवे भंते ! जीवे ?,
जीवे जीवे ? गोयमा ! जीवे नियमा जीवे, जीवेऽपि नियमा जीवे’ इह एकस्य जीवशब्दस्योपयोगो वाच्यः,
अपरस्य जीवद्रव्य, तत उपयोगो नियमात् जीवो, जीवोऽपि नियमादुपयोग इत्युभयपदाव्याहृतमेतत्, लोकेऽपि चतु-
र्विधमिदं गत्यागतिलक्षणं प्रसिद्धं, तद्यथा—पूर्वपदव्याहृतं यथा रूपी घट इति, रूपी हि घटो भवत्यघटश्च पटादिरिति
पूर्वपदव्याहृतिः, घटस्तु रूप्येवेत्युत्तरपदव्याघातः, उत्तरपदाव्याहृतं यथा चूतो द्रुम इति, इह चूतो द्रुम एवेति पूर्वपदा-
व्याघातः, द्रुमश्च चूतोऽपि स्यादचूतोऽप्यश्वत्थादिरित्युत्तरपदव्याहृतिः, उभयपदव्याहृतं यथा नीलोत्पलं, नीलं ह्युत्पल

रुशङ्खचक्रध्वजादीना यो मङ्गलपट्टादावक्षतादिभिर्न्यासस्तत् स्थापनालक्षण, जशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त यत् यस्य
 द्रव्यस्यान्यतो व्यवच्छेदक स्वरूप यथा गत्यादि धर्मास्तिकायादीना, इदमेव च किञ्चिन्मात्रविशेषात् सान्द्रयमामान्यादि-
 लक्षणभेद निरूप्यते, तत्र 'सरिस'ति साहस्य लक्षण, यथाऽस्मिन् देशे घटा ऊर्ध्वग्रीवा अधस्तात्परिमण्डला निपुल्लु-
 क्षयस्तथाऽन्येष्वपि देशेष्वित्यादि, 'सामन्नलवखण'ति सामान्यलक्षण यथा सिद्धः सिद्धाना सद्रव्यजीवमुक्तत्वादिधर्म
 समान इति, 'आगारे'ति आक्रियते-अभिप्रेतं ज्ञायते अनेनेत्याकारो-वाह्यचेष्टारूपः स एवान्तराकृतगमकत्वादलक्षणमा-
 कारलक्षणम्, अन्तराकृतगमकता चाकारस्य सुप्रसिद्धा, उक्त च-"आकारैरिन्द्रितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्त्रपि-
 कारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गत मन ॥ १ ॥" इति, 'गइरागइ'ति गत्यागतिलक्षणं, तत्र द्वयोर्द्वयो पदयोर्विशेषणविशेष्यत-
 याऽनुकूलगमन गति, यथा-"जीवे ण भते ! देवे ? देवे भते ! जीवे ?" इत्यत्र वाक्ये जीवो भदन्त ! देव इति जीवमनूद्य
 देवत्व पृच्छ्यते, अत्र जीवपदादेवपदे आनुकूल्येन यथास्थित्या गतिः, प्रत्यावृत्त्या-प्रातिकूल्येन गमनमागतिः, यथा देवो
 जीव इत्यत्र देवमनूद्य जीवत्वं पृच्छ्यते इति, इह प्रत्यावृत्त्या देवपदाजीवपदे आगतिः, गतिश्चागतिश्च गत्यागती ताभ्या
 ते वा लक्षण गत्यागतिलक्षण, उक्त च-"अपरोप्पर पयाणं विसेसणविसेसणिज्जाया जत्थ । गच्चाईए दोण्ह गइरागइल-
 क्खणं त तु ॥ १ ॥ (वि २१५६) तच्चतुर्द्धा, तद्यथा-पूर्वपदव्याहृतमुत्तरपदव्याहृतं उभयपदव्याहृतं उभयपदव्याहृतं च,
 तत्र पूर्वपद व्याहृतं-व्यभिचारि यत्र तत् पूर्वपदव्याहृत, पूर्वपदव्यभिचारीत्यर्थः, एवमन्येष्वपि यथायोगं समास, तत्र पूर्वप-
 दव्याहृत यथा-"जीवे भते ! देवे ? देवे जीवे ?-गोयमा ! जीवे सिय देवे सिय नो देवे, देवे पुण नियमा जीवे" इति, अत्र

जीवो देव इति विशेषणविशेष्यभूतपदद्वये जीव इति पूर्वपद देवत्वं व्यभिचरत्यपि, जीवस्य देवस्यादेवस्य च नारकादे-
दर्शनात्, देवो जीव इति प्रत्यावृत्तौ देवो जीवत्वं न व्यभिचरति, देवस्यावश्यं जीवत्वात्, ततः पूर्वपदव्याहृतमेतत्,
उत्तरपदव्याहृत यथा—‘जीवइ भंते ! जीवे ! जीवे जीवेइ !, गोयमा ! जीवइ ताव नियमा जीवे, जीवे पुण सिय जीवइ
सिय नो जीवइ’ इह जीव इति दशविधप्राणधारी भण्यते, स नियमात् जीवः, अजीवे दशविधप्राणासम्भवात्, जीवः पुनः
स्यात् जीव इति स्यान्न जीव इति, सिद्धाना दशविधप्राणधारणासम्भवात्, तत इह उत्तरपदं व्याहृतं, व्यभिचारात्,
पूर्वपदं त्वव्याहृतं, जीवनस्य जीवमन्तरेणाभावादिति, उभयपदव्याहृतं यथा—‘भवसिद्धिए णं भंते ! नेरइए ? नेरइए भव-
सिद्धिए !, गोयमा ! नेरइए सिय भवसिद्धिए सिय अभवसिद्धिएवि, भवसिद्धिए सिय नेरइए सिय अनेरइए’ अत्र पूर्वपदवर्ती
भव्यो नैरयिकत्वं व्यभिचरति, अनैरयिकस्य देवादेरपि भव्यत्वभावात्, एवमुत्तरपदवर्ती नैरयिको भव्यत्व व्यभि-
चरति, अभव्यस्यापि नैरयिकत्वभावात्, अत इदमुभयपदव्याहृतं, उभयपदाव्याहृतं यथा—‘जीवे भंते ! जीवे !,
जीवे जीवे !, गोयमा ! जीवे नियमा जीवे, जीवेऽवि नियमा जीवे’ इह एकस्य जीवशब्दस्योपयोगो वाच्यः,
अपरस्य जीवद्रव्य, तत उपयोगो नियमात् जीवो, जीवोऽपि नियमादुपयोग इत्युभयपदाव्याहृतमेतत्, लोकेऽपि चतु-
र्विधमिदं गत्यागतिलक्षणं प्रसिद्धं, तद्यथा—पूर्वपदव्याहृतं यथा रूपी घट इति, रूपी हि घटो भवत्यघटश्च पटादिरिति
पूर्वपदव्याहृतिः, घटस्तु रूप्येवेत्युत्तरपदव्याघातः, उत्तरपदाव्याहृतं यथा चूतो दुम इति, इह चूतो दुम एवेति पूर्वपदा-
व्याघातः, दुमश्च चूतोऽपि स्यादचूतोऽप्यश्वत्थादिरित्युत्तरपदव्याहृतिः, उभयपदव्याहृतं यथा नीलोत्पलं, नीलं ह्युत्पल

मरकतादि च भवति, उत्पलमपि नीलमनील च शुक्लादिरूपमिति, उभयपदाव्याहृतं यथा जीवः सचेतनः, जीवो नियमात् सचेतनः, चेतनाऽपि जीवस्यैवेत्युभयपदाव्यभिचारः, उक्तञ्च—“रूढी घडोत्ति चूतो दुमोत्ति नीलुप्पल च लोयग्गि । जीवो सचेयणोत्ति य भगचउक्क फुड सिद्ध ॥ १ ॥ (वि २१६०)” तथा ‘णणत्ति’त्ति, नानाभागो-नानाविशेषः सा लक्षण नानातालक्षण, सा च नानाता चतुर्धा, द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, तत्र द्रव्यतो नानाता द्विधा-तद्रव्यनानाता अन्यद्रव्यनानाता च, तद्रव्यनानाता यथा परमाणूना परस्परतो भिन्नता, अन्यद्रव्यनानाता यथा परमाणोर्द्व्यणुका-दिभ्यो भिन्नता, क्षेत्रतोऽपि नानाता द्विधा-तत्क्षेत्रनानाता अतक्षेत्रनानाता यथा परमाणोर्द्व्यणुका-गाढाना परस्परभिन्नता, अतक्षेत्रनानाता यथा एकप्रदेशावगाढस्य द्विदेशावगाढादिभ्यो भिन्नता, एवमेकादिसमय-स्थित्येकादिगुणयुक्ताना तदतन्नानाता वाच्या, इय च लक्षणं, पदार्थस्वरूपावस्थापकत्वात्, ‘निमित्तं’ इति लक्ष्यते शुभाशुभमनेनेति लक्षणं निमित्तमेव लक्षण निमित्तलक्षणं, तदष्टप्रकारम्, उक्तं च—“भोमं सुमिणंतलक्खं दिव अग सर लक्खणं तह य । यज्जणमट्ठविहं खलु निमित्तमेवं मुणेयव ॥ १ ॥” स्वरूपमस्य ग्रन्थान्तरादवसेयम्, एकैकमप्य-तीतानागतवर्तमानस्वरूपकालत्रयविषयं, उक्तं च—“लक्खिज्जई सुभासुभमणेण तो लक्खणं निमित्तमि । भोमाइ तदट्ठ-विह तिकालविसय जिणाभिहिय ॥ १ ॥” ‘उत्पाय’त्ति यतो नानुत्पन्न लक्ष्यते वस्तु तत उत्पादोऽपि लक्षणं, ‘विगमो य’त्ति विगमश्च-विनाशश्च वस्तुलक्षणं, तमन्तरेणोत्पादाभावात्, न हि व्यक्ततया अविनष्टमशुलिद्रव्यमृजुतयोत्पद्यते इति भावना । बीरिय भावे अ तथा लक्खणमेअ समासओ भणियं । अहवावि भावलक्खण चउविह सद्धणमाई ॥ ७५२ ॥

‘वीरियं’ति वीर्य-बलं, तच्च जीवस्य लक्षणं, तथाहि-तेन जीवो लक्ष्यते, अथवा सामर्थ्यं यत् यस्य वस्तुनश्चेतनस्या-
चेतनस्य वा तद्दीर्यं, तच्च विचित्ररूप, तदेव लक्षणं पदार्थस्वरूपावच्छेदेहेतुत्वात् वीर्यलक्षणम्, आह च भाष्यकारः—
विरियति षल जीवस्स लक्खणं ज्ञ च जस्स सामत्थं । दव्वस्स चित्तरूवं जह विरिय महोसहाईणं ॥ १ ॥
तथा भावानामौदयिकादीना लक्षणं भावलक्षणं, यथा उदयलक्षणं औदयिकं, उपशमलक्षणं स्त्वौपशमिकः, अनुत्पत्तिलक्षणं
क्षायिकं, मिश्रलक्षणं क्षायोपशमिकः, परिणामलक्षणं पारिणामिकः, सयोगलक्षणं. सान्निपातिकं इति, अथवा भावाश्च ते लक्षण
चात्मन इति भावलक्षणं, तत्र सामायिकस्य जीवगुणरूपस्य क्षयोपशमोपशमक्षयस्वभावत्वाद्वा लक्षणता, उपसहारमाह—
लक्षणमेतत् त्रयोदशभेदं समासतः—सङ्क्षेपेण भणितम्, अथवापि भावस्य सामायिकस्य लक्षणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यं,
चतुर्विधं श्रद्धानादि ॥ एतदेव प्रतिदिदर्शयिपुराह—

सद्धहण जाणणा खलु विरई मीसा य लक्खणं कइह । तेऽवि निसामंति तहा चउलक्खणसंजुअ चेव ॥७५३॥
इह सामायिकं चतुर्विधं भवति, तद्यथा—सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं चारित्राचारित्रसामायिकं
च, अस्य यथायोगं लक्षणं, ‘सद्धहण’ति श्रद्धानं, लक्षणमिति योगः, सम्यक्त्वसामायिकस्य, ‘जाणण’ति ज्ञानं ज्ञा सवित्तिरि-
त्यर्थः, सा च लक्षणं श्रुतसामायिकस्य, खलुशब्दो निश्चयतः परस्परसापेक्षत्वविशेषणार्थं, तथा ‘विरइ’इति विरमणं विरतिः—
सर्गसावद्योगविनिवृत्तिः, सा च चारित्रसामायिकस्य लक्षणं, ‘मीसा य’ इति मिश्रा-विरत्यविरतिः, सा च चारित्राचारित्र-
सामायिकस्य लक्षणं, कथयतीत्यनेन स्वमनीषिकाऽपोहमाह, भगवान् जिन एवं कथयति, तस्य च कथयतस्तेऽपि गणधरादयो

रक्तादि च भवति, उत्पलमपि नीलमनील च शुक्लादिरूपमिति, उभयपदाव्याहतं यथा जीवः सचेतनः, जीवो नियन्तात्
 चेतन, चेतनाऽपि जीवस्यैवेत्युभयपदाव्यभिचार, उक्तञ्च—“रूढी घडोत्ति चूतो तुमोत्ति नीलुप्पल च छोयग्नि ।
 रीयो सचेयणोत्ति य भगवउक्क फुड सिद्ध ॥ १ ॥ (वि २१६०)” तथा ‘णणत्ति’त्ति, नानाभागो-नानाविशेषः सा
 द्रक्षण नानातालक्षण, सा च नानाता चतुर्धा, द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, तत्र द्रव्यतो नानाता द्विधा-तद्रव्यनानाना
 अन्यद्रव्यनानाता च, तद्रव्यनानाता यथा परमाणूना परस्परतो भिन्ना, अन्यद्रव्यनानाता यथा परमाणोर्द्वयणुका-
 देभ्यो भिन्नता, क्षेत्रतोऽपि नानाता द्विधा-तत्क्षेत्रनानाता अतक्षेत्रनानाता च, तत्क्षेत्रनानाता यथा एकरूपदेशा-
 गाढाना परस्परभिन्नता, अतत्क्षेत्रनानाता यथा एकप्रदेशावगाढस्य द्विदेशावगाढादिभ्यो भिन्नता, एवमेकादिसमप-
 स्थित्येकादिगुणयुक्ताना तदतन्नानाता वाच्या, इय च लक्षण, पदार्थस्वरूपावस्थापकत्वात्, ‘निमित्त’ इति लक्ष्यते
 शुभाशुभमनेनेति लक्षण निमित्तमेव लक्षणं निमित्तलक्षणं, तदष्टप्रकारम्, उक्त च—“भोमं सुमिणतलिकलं दिवं अग
 सर लक्खण तह य । वज्जणमट्टविहं खलु निमित्तमेयं सुणेयवं ॥ १ ॥” स्वरूपमस्य ग्रन्थान्तरादवसेयम्, एकेकमप्य-
 तीतानागतवर्त्तमानस्वरूपकालत्रयविषयं, उक्त च—“लक्खिज्जइ सुभासुभमणेण तो लक्खणं निमित्तमिति । भोमाइ तदट्ट-
 विह तिकालविसय जिणाभिहिय ॥ १ ॥” ‘उत्पाय’त्ति यतो नानुत्पन्न लक्ष्यते वस्तु तत उत्पादोऽपि लक्षणं, ‘विगमो य’त्ति
 विगमश्च-विनाशश्च वस्तुलक्षणं, तमन्तरेणोत्पादाभावात्, न हि व्यक्ततया अविनष्टमकुलिद्रव्यमृजुतयोत्पद्यते इति भावना ।
 वीरिय भावे अ तथा लक्खणमेअ समासओ भणियं । अहवावि भावलक्खण चउविह सवहणमाई ॥ ७५२ ॥

‘वीरियं’ति वीर्य-बल, तच्च जीवस्य लक्षणं, तथाहि-तेन जीवो लक्ष्यते, अथवा सामर्थ्यं यत् यस्य वस्तुनश्चेतनस्या-
चेतनस्य वा तद्वीर्यं, तच्च विचित्ररूप, तदेव लक्षणं पदार्थस्वरूपावच्छेदहेतुत्वात् वीर्यलक्षणम्, आह च भाष्यकार-
विरियति घलं जीवस्स लक्खणं जं च जस्स सामत्थं । दूधस्स चित्तरूवं जह विरियं महोसहाईण ॥ १ ॥
तथा भावानामौदयिकादीनां लक्षणं भावलक्षणं, यथा उदयलक्षणं औदयिकं, उपशमलक्षणं स्त्वौपशमिकं, अनुत्पत्तिलक्षण-
क्षायिकं, मिश्रलक्षणं क्षायोपशमिकं, परिणामलक्षणं पारिणामिकं, सयोगलक्षणं सान्निपातिकं इति, अथवा भावाश्च ते लक्षणं
चारमन इति भावलक्षणं, तत्र सामायिकस्य जीवगुणरूपस्य क्षयोपशमोपशमक्षयस्वभावत्वाद्वा लक्षणता, उपसहारमाह-
लक्षणमेतत् त्रयोदशमेदं समासत-सङ्क्षेपेण भणितम्, अथवापि भावस्य सामायिकस्य लक्षणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यं,
चतुर्विधं श्रद्धानादि ॥ एतदेव प्रतिदिदर्शयिपुराह-

सद्वहणं जाणणा खलु विरई मीसा य लक्खणं कहइ । तेऽवि निसामंति तथा चउलक्खणसंजुअ चेव ॥ ७५ ॥
इह सामायिकं चतुर्विधं भवति, तद्यथा-सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं चारित्रसामायिकं चारित्राचारित्रसामायिकं
च, अस्य यथायोगं लक्षणं, ‘सद्वहणं’ति श्रद्धानं, लक्षणमिति योगः, सम्यक्त्वसामायिकस्य, ‘जाणणं’ति ज्ञानं ज्ञां सविचिनि-
त्यर्थः, सा च लक्षणं श्रुतसामायिकस्य, खलुजानंदो निश्चयतः परस्परसापेक्षत्वविशेषणार्थं, तथा ‘विरइ’इति विरमणं विरति-
समसावद्योगविनिवृत्तिः, सा च चारित्रसामायिकस्य लक्षणं, ‘मीसा य’ इति मिश्रा-विरत्यविरतिः, सा च चारित्राचारित्र-
सामायिकस्य लक्षणं, कथयतीत्यनेन स्वमनीषिकाऽपोहमाह, भगवान् जिन एवं कथयति, तस्य च कथयतस्तेऽपि गणधरादयो

निशामयन्ति 'तथा' तेनैव प्रकारेण चतुर्लक्षणसयुक्तमेव ॥ उक्त लक्षणद्वारम्, अधुना नयद्वार प्रतिपिपादयिषुरिदमाह-
नेगम सगह वचहारुज्जसुए चैव होइ वोद्वधे । सदे अ समभिरुदे एवंमूए अ मूलनया ॥ ७२४ ॥

अनेकधर्मक वस्त्ववधारणपूर्वकमेकेन नित्यत्वाद्यन्यतमेन धर्मेण प्रातिपाद्यस्य बुद्धिं नीयते-प्राप्यते येनाभिप्रायविशेषेण स ज्ञातुरभिप्रायविशेषो नय, आह च-"एगेण वत्थुणोऽणेगधम्मुणो जमवधारणेण (इद्वेण) । नयण धम्मेण नओ होइ तओ सत्तहा सो य ॥ ११ ॥" अयमत्र तात्पर्यार्थ -इह यो नयो नयान्तरसापेक्षतया स्यात्पदलाञ्छितवस्तु प्रतिपद्यते स परमार्थत परिपूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमाण एवान्तर्भवति, यस्तु नयवादान्तरनिरपेक्षतया स्वाभिप्रेतेनैव धर्मेणावधारणपूर्वकं वस्तु परिच्छेत्तुमभिप्रेति स नय, वस्त्वेकदेशपरिग्राहकत्वात्, अत एवोक्तमन्यत्र-"सये नया मिच्छावाइणो," यत एव च नयनादो मिथ्यावादस्तत एव च जितप्रवचनतत्त्ववेदिनो मिथ्यावादित्वपरिजिहीर्षया सर्वमपि स्यात्कारपुरस्सर भाषन्ते, न तु जातुचिदपि स्यात्कारविरहित, यद्यपि च लोकव्यवहारपथमवतीर्णा न सर्वत्र सर्वदा साक्षात् स्यात्पद प्रयुज्यते तथापि तत्राप्रयुक्तोऽपि सामर्थ्यात् स्याच्छब्दो द्रष्टव्य, प्रयोजकस्य कुशलत्वात्, उक्त च-"अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र, स्यात्कारोऽर्धात् प्रतीयते । विधौ निषेधेऽन्यत्रापि, कुशलश्चेत् प्रयोजक ॥ १ ॥" अत्र अन्यत्रापीति-अनुवादातिदेशादिवाक्येषु, ननु यदि

१ एव च स्यात्कारपुरोग सावधारण प्रमाणवाक्य, स्यात्काररहित सावधारण तु नयवाक्य, तथा च नयदुर्नयवाक्ययोरन्य-
माशङ्क्येत, परमाशङ्कितसद्वर्त्मन्यवच्छेदपर नयवाक्य सभवदनभिमतधर्मव्यवच्छेदपर हि दुर्नयवाक्य, स्थिते चैव ध्रुतवाक्यानामेकदेश-
विशिष्टवस्तुप्रकाशकत्वेन नयवाक्यरूपत्व, परिपूर्णवस्तुप्रकाशकत्वेन च पूर्वोपरवचनसापेक्षवस्तुप्रकाशकत्वेन स्वाद्यावधुतरूपप्रमाणत्वं

सर्वत्र स्यात्पदप्रयोगानुसरणं तर्हि मूलत एवापागमदवधारणविधिः, परस्पर विरोधात्, तथाहि-अवधारणमन्यनिषेधपर-
 स्याद्वादस्त्वन्यग्रहणशील इति, तदयुक्तं, सम्यक् तत्त्वापरिज्ञानात्, स्यात्पदप्रयोगो हि विवक्षितवस्त्वनुयायिधर्मान्तर-
 सङ्ग्रहणशीलः, अवधारणविधिस्तु तत्तदाशङ्कितान्ययोगव्यवच्छेदादिफलः, तथाहि-ज्ञानदर्शनवीर्यसुखोपेत. किं जीवो भवति
 किं वा नेत्याशङ्काया प्रयुज्यते-स्याज्जीव एव, अत्र जीवशब्देन प्राणधारणनिबन्धन जीवशब्दवाच्यत्वमभिधीयते, एवकारेण
 यदाशङ्कित परेण जीवशब्दवाच्यत्व तस्य निषेधः, स्यात्पदप्रयोगात्तु ये ज्ञानदर्शनसुखादिरूपा असाधारणा ये चामूर्त-
 त्वासङ्ख्यातप्रदेशसूक्ष्मत्वलक्षणा धर्मा धर्ममार्गगनास्तिकायपुद्गलैः साधारणा. येऽपि च सत्त्वप्रमेयत्वधर्मित्वगुणित्वा-
 दय सर्वपदार्थे साधारणास्ते सर्वेऽपि प्रतीयन्ते, यदा तु ज्ञानदर्शनादिलक्षणो जीव किञ्चिदन्यलक्षण इत्याशङ्का तदैवमवधा-
 रणविधिः-स्यात् ज्ञानादिलक्षण एव जीवः, अत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यतामात्र प्रतीयते, ज्ञानादिलक्षण एवेत्यन्यलक्षण-
 न्युदासः, स्यात्पदप्रयोगात्तु साधारणासाधारणधर्मपरिग्रहः, यदा तु जगति जीवोऽस्ति किं वा नेत्यसम्भवाशङ्का तदैवम-
 वधारण-स्यादस्त्येव जीवः, अत्रापि जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यताऽधिगतिः, स्यात्पदप्रयोगात् साधारणासाधारणधर्मपरि-
 ग्रहः, अस्त्येत्यवधारणादभावाशङ्काव्यवच्छेदः, एवमन्यत्रापि साक्षात् गम्यमानतया वा स्यात्पदप्रयोगपुरःसर यथा-
 योगमवधारणविधिः सम्यक्प्रवचनार्थं जानानेन प्रयोक्तव्यः, अवधारणाभावे तु जीवादिस्तुतत्त्वव्यवस्थाविलोपप्रसङ्गः,
 तथाहि-यद्यन्यव्यवच्छेदेन ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणो जीव एवेति नावधार्यते तर्हि अज्जीवोऽपि तल्लक्षणः स्यादिति जीवा-
 जीवव्यवस्थाविलोपः, तथा यदि ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण एव जीव इत्ययोगव्यवच्छेदो नाभ्युपगम्येत ततोऽन्यत्किम-

निशामयन्ति 'तथा' तेनैव प्रकारेण चतुर्लक्षणसयुक्तमेव ॥ उक्त लक्षणद्वारम्, अधुना नयद्वार प्रतिपिपादयिषुरिदमा-
नेगम सगह ववहारुजसुग चेव होइ वोद्धवे । सहे अ सममिस्सुने एवमूण अ मूलनया ॥ ७२४ ॥

अनेकधर्मक वस्त्वधारणपूर्वकमेकेन नित्यत्वाद्यन्यतेमेन धर्मेण प्रातिपाद्यस्य बुद्धि नीयते-प्राप्यते येनाभिप्रायविशे-
पेण स ज्ञानुरभिप्रायविशेषो नय, आह च-"एगेण वत्थुणोऽगेगधमुणो जमयधारणेण (इद्वेण) । नयण धम्मेण नप्पो होइ
तओ सत्तहा सो य ॥ ११ ॥" अयमत्र तात्पर्यार्थ -इह यो नयो नयान्तरसापेक्षतया स्यात्पदलान्धितयत्तु प्रतिपद्यते न परमा-
र्थत परिपूर्ण वस्तु गृह्णातीति प्रमाण एवान्तर्भवति, यस्तु नयवादान्तरनिरपेक्षतया स्वाभिप्रेतेनैव धर्मेणाधारणपूर्वकं यत्तु
परिच्छेत्तुमभिप्रेति स नय, वस्त्वेकदेशपरिग्राहकत्वात्, अत एवोक्तमन्यत्र-"सये नया मिच्छावाइणो," यत एव नयनादो
मिथ्यावादस्त एव च जिनप्रवचनतत्त्ववेदिनो मिथ्यावादित्वपरिजिहीर्षया सर्वमपि स्यात्कारपुरस्सर भाषन्ते, न तु
जानुचिदपि स्यात्कारविरहित, यद्यपि च लोकव्यवहारपथमवतीर्णो न सर्वत्र सर्वदा साक्षात् स्यात्पद प्रयुज्यते तथापि
तत्राप्रयुक्तोऽपि सामर्थ्यात् स्याच्छब्दो द्रष्टव्य, प्रयोजकस्य कुशलत्वात्, उक्त च-"अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र, स्यात्कारोऽर्थात्
प्रतीयते । विधौ निषेधेऽन्यत्रापि, कुशलश्चेत् प्रयोजकः ॥ १ ॥" अत्र अन्यत्रापीति-अनुवादातिदेशादिकाव्येपुं, ननु यदि

१ एव च स्यात्कारपुरोग सावधारण प्रमाणवाक्य, स्यात्काररहित सावधारण तु नयवाक्य, तथा च नयदुर्नयवाक्ययोरैक्य
माशङ्क्येत, परमाशङ्कितसद्वर्मव्यवच्छेदपर नयवाक्य सभावदनभिमतधर्मव्यवच्छेदपर हि दुर्नयवाक्य, स्थिते चैव द्युतवाक्यानामेकदेश-
विशिष्टवस्तुप्रकाशकत्वेन नयवाक्यरूपत्व, परिपूर्णवस्तुप्रकाशकस्यैव च पूर्वोपरवचनसापेक्षवस्तुप्रकाशकत्वेन स्वाद्वाप्युत्तररूपप्रमाणत्व
।

गेकान्तविषय स्यादि" ति, अत्र टीकाकारेण व्याख्या कृता-नयोऽपि-नयप्रतिपादकमपि वाक्यं, न केवल प्रमाणवाक्य-
 मित्यपिशब्दार्थः, तथैव-स्यात्पदप्रयोगप्रकारेणैव सम्यगेकान्तविषय स्यात्, यथा स्यादस्त्येव जीव इति, स्यात्पदप्रयोगा-
 भावे तु मिथ्यैकान्तगोचरतया दुर्नय एव स्यादिति, तदेतदयुक्तं, प्रमाणनयविभागाभावप्रसङ्गेः, तथाहि-स्याजीव
 एवेति किल प्रमाणवाक्यं, स्यादस्त्येव जीव इति नयवाक्यं, एतच्च द्वयमपि लघीयस्त्रय्यलङ्कारे साक्षादकलङ्केनोदाहृत,
 अत्र चोभयत्राप्यविशेषः, तथाहि-स्याजीव एवेत्यत्र जीवशब्देन प्राणधारणनिबन्धना जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिः, अस्ती-
 त्यनेनोद्भूताकारशब्दप्रयोगादजीवशब्दवाच्यतानिषेधः, स्याच्छब्दप्रयोगतोऽसाधारणसाधारणधर्मक्षेपः, स्यादस्त्येव जीव
 इत्यत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिरस्तीत्यनेनोद्भूतविवक्षितास्तित्वावगतिः. एवकारप्रयोगानु यदाशङ्कितं सक-
 लेऽपि जगति जीवस्य नास्तित्व तद्व्यवच्छेदः, स्यात्पदप्रयोगाद् साधारणासाधारणप्रतिपत्तिरित्युभयत्राप्यविशेष एव,
 तथा च सिद्धव्याख्याता न्यायावतारविवृतौ स्यादस्त्येव जीव इति प्रमाणवाक्यमुपन्यस्तान्, तथा च तद्वृत्तौ ग्रन्थः
 "यदा तु प्रमाणव्यापारमविकलं परामृश्य प्रतिपादयितुमभिप्रयन्ति तदा अङ्गीकृतगुणप्रधानभावाऽशेषधर्मसूचककथ-
 श्रित्पयायस्याच्छब्दविभूषितया सावधारणया च वाचा स्यादस्त्येव जीव इत्यादिकया (वदेत् त) तोऽयं स्याच्छब्दसंसूचिताभ्य-
 न्तरीभूतानन्तधर्मकस्य साक्षादुपन्यस्तजीवशब्दक्रियाभ्या प्रधानीकृतात्मभावस्यावधारणव्यवच्छिन्नतदसम्भवस्य वस्तुन
 सन्दर्शकत्वात् सकलादेश इत्युच्यते, प्रमाणप्रतिपन्नसम्पूर्णार्थकथनमिति यावदि"त्यादि, तस्मादस्मदुक्तैव प्रमाणनयव्य-
 वस्था समीचीना, यथा यो नाम नयो नयान्तरसापेक्षः परमार्थतः स्यात्पदप्रयोगमभिलषन् सम्पूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमा-

प्यजीवानुगतमजीवसाधारण वा तथालक्षणमाशङ्क्येत, तथा घ जीनेतरविभागपरिज्ञानाभाव, ततो यथा मय्यग्रादि-
 त्वमिच्छता सर्वत्र स्यात्पदप्रयोग साक्षात् गम्यो वाऽनुश्रियते तथा यथायोगमवधारणविधिरपि, अन्यथा यथावस्थित-
 स्तुतत्त्वप्रतिपत्त्यनुपपत्ते, न चावधारणविधिः सिद्धान्ते नानुमत इति चकव्य, तत्र तत्र प्रदेशोऽनेकशोऽवधारणविधिर्दशोऽपि,
 तथाहि—“किमिय भते ! कालोत्ति पवुच्चइ !, गोयमा ! जीवा चेव अजीवा चेव” इति, स्यानाहोऽप्युक्तम्—“नदतिथि च न
 लोएत सब दुप्पडोयार, तजहा—जीवा चेव अजीवा चेव” तथा “जह चेव उ मोरुलफला, आणा आराहिया जिणिदाण-
 मित्यादि, या त्ववधारणी भाया प्रवचने निषिध्यते सा कचिच्च तथारूपस्तुतत्त्वनिर्णयाभावात् कचिदेकान्तप्रतिपारिका-
 वा, न तु सम्यग्यथावस्थितवस्तुतत्त्वनिर्णये स्यात्पदप्रयोगवस्थायामिति । दिगम्बरी त्वियं प्रमाणनयपरिभाषा—सम्पूर्ण-
 वस्तुकथन प्रमाणवाक्य, यथा स्याज्जीव स्याद्धर्मास्तिकाय इत्यादि, वस्तुवेकदेशकथन नयवाद, तत्र यो नाम नयो नया-
 न्तरसापेक्ष स नय इति वा सुनय इति वोच्यते, यस्तु नयान्तरनिरपेक्षः स दुर्नयो नयाभास इति, तथा चाहाकलङ्क -
 “भेदाभेदात्मके ज्ञेये, भेदाभेदाभिसन्धयः । यतोऽपेक्षानपेक्षाभ्या, लक्ष्यन्ते नयदुर्नयाः ॥ १ ॥” अस्याः कारिकाया लेशतो
 व्याख्या—भेदो-विशेषोऽभेद—सामान्यं तदात्मके, सामान्यविशेषात्मके इत्यर्थः, ज्ञेये-प्रमाणपरिच्छेदे वस्तुनि ये भेदाभेदा-
 भिसन्धय—सामान्यविशेषविषया. पुरुषाभिप्रायाः अपेक्षानपेक्षाभ्या लक्ष्यन्ते ते यथासद्वस्तु नयदुर्नया ज्ञातव्या, किमु-
 क भवति ?—विशेषसाक्षाद्गः सामान्यग्राहको वाऽभिप्रायः सामान्यसापेक्षो विशेषग्राहको वा नय, इतरेतराकाङ्क्षारहि-
 तस्तु दुर्नय, नयचिन्तायामपि च ते दिगम्बरा स्यात्पदप्रयोगमिच्छन्ति, तथा चाकलङ्क एव प्राह—“नयोऽपि तथैव सम्य-

मात्रनिबन्धन सदिति प्रत्ययस्तर्हि स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिबन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एव सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्त महासत्ताख्यं नाम
 सामान्यं यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्र नामावान्तरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाश्वत्वादीन्यपि, अमूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचने हेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषा, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणा नित्यद्रव्याणा परमा-
 ण्यकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषा, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा अस्मदादीना त्वनुमेया, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधारा परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलवत्, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामितरेतरव्यावर्त्तनक्षमास्ते आवालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षा, एते च
 महासामान्यानान्तरसामान्यान्तविशेषावान्तरविशेषा परस्परविशकलितस्वरूपा, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि निज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः तत परस्परविनिर्लुण्ठितस्वरूपा, तथा चात्र
 प्रयोग-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्य, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगम, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्तर्हि यत्सामान्य तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात्, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

णान्तर्भावी, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नय, स च नियमान्निध्यादृष्टिरेव, सम्पूर्णवस्तुग्राहकान्नागारिणि, ि च नया मूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगम सङ्ग्रह व्यवहार ऋजुसूत्रद्वय भवति घोषव्यः शब्दय ममभिन्तः पञ्चगृथेति मूलनया इति गाथासमुदायार्थो निगदसिद्धः ॥ अत्रयवार्थं तु प्रतिनय नयाभिधाननिरुक्तिद्वारेण प्रतिपादयामि—

पोगेहि माणेहि मिणइत्ती नेगमस्स नेरुत्ती । सेसाणं तु नयाणं लस्सणमिणमो सुणाह् घोच्छ ॥ ७१६ ॥

न एक नैक, नायं नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतानीत्यर्थं, ततो नैके-प्रभूतान्श्रव्याक्रमोने-महानामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषये प्रमाणैर्मिमीते-परिच्छिनत्ति वस्तुजातमिति नैगमः, पृषोदरादय इतीष्टल्ल-निष्पत्तिः, तथा चाह-'इति' इय नैगमस्य निरुक्ति-निर्वचनं, उपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दव्युत्पत्ति-परिभाषनीया, तद्यथा-निश्चितो गमो निगमः-परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहणं स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया स्वाधिकारणप्रत्ययविधानात् नैगमः, यद्वया निगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद-रूपः स नैगमः, अथवा गमा-पन्थानो नैके गमा यस्य स नैगमः, पृषोदरादित्यात् ककारस्य लोपः, यद्विधनस्तत्त्वभ्युपग-मपर इत्यर्थः, तथाहि-एष सत्तालक्षणं महासामान्यम्, अयान्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वरगुणत्वरकर्मत्वादीनि, तथा अन्त्यान् विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तितत्त्वरूपान् प्रतिपद्यते, यतोऽसावेवमाह-सविज्ञिष्ठा किल पदार्थव्यवस्थितयः, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजा-यते, वचनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि-यदि द्रव्य-

मात्रनिवन्धन सदिति प्रत्ययस्ताहिं स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिवन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एव सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्त महासत्ताख्यं नाम
 सामान्य यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्वं नामावान्तरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोवाश्ववादीन्यपि, अमूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचने हेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषाः, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणा नित्यद्रव्याणा परमा-
 ण्यकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषाः, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा अस्मदादीना त्वनुमेया, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधाराः परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलत्वं, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामिदरेतरव्यावर्त्तनक्षमास्ते आद्यालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यावान्तरसामान्यान्तविशेषावान्तरविशेषाः परस्परविशकलितस्वरूपा, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः तत परस्परविनिर्मुञ्चितस्वरूपाः, तथा चात्र
 प्रयोग-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्य, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगमः, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्ताहिं यत्सामान्यं तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात् सम्यग्दृष्टिरेव, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

णान्तर्भात्री, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नय, स च नियमान्मिथ्याहृष्टिरेव, मम्पूर्णयस्तुग्राहकताभागादिति, ते च नया मूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगम सङ्ग्रह व्यवहार ऋजुसूत्रश्चैव भवति घोष्ठव्य शब्दश्च मगभिन्ना एवग्राथेति मूलनया इति गाथासमुदायार्थो निगदसिद्धः ॥ अवयवार्थं तु प्रतिनय नयाभिधाननिरुक्तिद्वारेण प्रनिपादयति—

पेगेहि माणेहि मिणइत्ती नेगमस्स नेरुत्ती । सेसाण तु नयाणं लक्खणमिणमो सुणह घोच्छ ॥ ७५५ ॥

न एक नैक, नाय नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभृतानीत्यर्थं, ततो नैके - प्रभूतामदृष्ट्या नैकाः । महासामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषयै प्रमाणैर्मिमीते-परिच्छिनत्ति यस्तुजातमिति नैगमः, पृषोदरादय इतीष्टन्त्य- निष्पत्तिः, तथा चाह-'इति' इय नैगमस्य निरुक्ति-निर्वचनं, उपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दस्तुत्पत्ति- परिभावनीया, तद्यथा-निश्चितो गमो निगम-परस्परविविक्तसामान्यादियस्तुग्रहण स एव प्रज्ञादेराकृतिगणनया म्वाधिक्राणप्रत्ययविधानात् नैगम, यद्यपि निगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भयो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद- रूप स नैगम, अथवा गमा-पन्थानो नैके गमा यस्य स नैगमः, पृषोदरादित्यात् ककारस्य लोपः, बहुविधयस्तराम्युपग- मपर इत्यर्थः, तथाहि-एष सत्तालक्षण महासामान्यम्, अवान्तरसामान्यानि च द्रव्यतरगुणतरकर्मन्तादीनि, तथा अन्त्यान् विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तितत्त्वरूपान् प्रतिपद्यते, यतोऽसावेवमाह-सर्विन्निष्ठाः किल पदार्थव्यवस्थितयः, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजा- यते, यच्चनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि-यदि द्रव्य-

मात्रनिवन्धन सदिति प्रत्ययस्ताहिं स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिवन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एव सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्त महासत्ताख्यं नाम
 सामान्यं यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्व नामावान्तरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाम्बत्वादीन्यपि, अमूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषा, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणा नित्यद्रव्याणा परमा-
 ण्णाकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषा, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा अस्मदादीना त्वनुमेया, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधारा परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलवत्, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामितरेतरव्यावर्त्तनक्षमास्ते आवालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यान्तरसामान्यान्तविशेषावान्तरविशेषा परस्परविशकलितस्वरूपाः, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः तत परस्परविनिर्लुण्ठितस्वरूपाः, तथा चात्र
 प्रयोग-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्य, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगम, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्ताहिं यत्सामान्यं तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात् सम्यग्दृष्टिरेव, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

णान्तर्भात्री, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नय, स च नियमान्मिर्यादृष्टिरेव, मर्मूर्णयस्तुग्राह्यत्वाभावादिति, १०५ नपा
मूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगम सङ्ग्रह व्यवहार ऋजुसूत्रश्चैव भवति घोत्रज्यः शब्दश्च ममभिन्न एवमृथेति
मूलनया इति गाथासमुदायार्थो निगदसिद्ध ॥ अत्रयवार्थं तु प्रतिनय नयाभिधाननिराकारेण त्रिपादयति—

णेगेहि माणेहि मिणइस्ती णेगमस्स नेरुत्ती । सेसाणं तु नयाणं लग्गणमिणमो सुणह् पोच्छं ॥ ७५५ ॥

न एक नैक, नायं नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतानीत्यर्थः, ततो नैके -प्रभूतमदृष्ट्या क्रमोने-
महामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषये प्रमाणैर्मिमीते-परिच्छिनत्ति यस्तुजातमिति नैगमः, पृषोदरादय इतीष्टन्प-
निष्पत्ति, तथा चाह-'इति' इय नैगमस्य निरुक्ति-निर्वचन, उपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दस्तुल्यपत्ति
परिभावनीया, तद्यथा-निश्चितो गमो निगमः-परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहण स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया
न्याधिकाणप्रत्ययविधानात् नैगमः, यदिवा निगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भयो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद-
रूप स नैगम, अथवा गमा-पन्धानो नैके गमा यस्य स नैगम, पृषोदरादित्वात् ककारस्य लोपः, यदुपिधरस्यभ्युपग-
मपर इत्यर्थ, तथाहि-एष सत्तालक्षण महासामान्यम्, अवान्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादीनि, तथा अन्त्यान्
विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तितस्वरूपान् प्रतिपद्यते,
यतोऽसावेवमाह-सर्विन्निष्ठा किल पदार्थव्यवस्थितय, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यत्रिशेषेण प्रत्यय उपजा-
यते, वचनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि-यदि द्रव्य-

मात्रनिबन्धन सदिति प्रत्ययस्तीहि स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिबन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एव सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्त महासत्ताख्यं नाम
 सामान्य यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्वं नामाद्यान्तरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाश्वत्वादीन्यपि, अभूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचने हेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषा, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणा नित्यद्रव्याणा परमा-
 ण्यकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषा, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा अस्मदादीना त्वनुमेया, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधारा परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलवत्, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामिदं तदव्यावर्त्तनक्षमास्ते आवालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यानान्तरसामान्यान्तविशेषा परस्परविशकलितस्वरूपा, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः तत परस्परविनिर्मुक्ततत्त्वरूपाः, तथा चात्र
 प्रयोग-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्य, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगमः, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्तीहि यत्सामान्यं तद्रव्य ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात्, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

॥ अन्तर्भात्री, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नय, स च नियमान्निग्यादृष्टिरेव, सम्पूर्णपरनुग्राह्यरगाभापादिनि, ते प तदा
 हूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगम सङ्ग्रह व्यग्रहार ऋजुसूत्रश्चैव भवति योज्यः नागदृष्ट ममभिन्दुः. एवंभूतयेति
 मूलनया इति गाथासमुदायार्थो निगदसिद्धः ॥ अयवचार्यं तु प्रतिनय नयाभिधाननिरुक्तिद्वारेण प्रतिपादयति—
 नेगेति साणेति मिणइत्ती नेगमस्स नेरुत्ती । सेसाण तु नयाणं लसगणमिणमो सुगह वोच्छं ॥ ३५६ ॥

न एक नैक, नायं नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतानीत्ययं, ततो नैके - प्रभूतमदृष्टया क्रमाने-
 महासामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषये प्रमाणैर्मिमीते-परिच्छिन्नसि यस्तुजातमिति नैगमः, पृथोदरास्य इतीदृश्य-
 निरूपति, तथा चाह-'इति' इय नैगमस्य निरुक्ति-निर्वचनं, सपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दस्युत्पत्ति
 परिभाषनीया, तद्यथा-निश्चितो गमो निगमः-परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहणं स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया
 न्याधिराणप्रत्ययविधानात् नैगमः, यद्विद्या निगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद-
 रूप स नैगम, अथवा गमा-पन्थानो नैके गमा यस्य स नैगम, पृथोदरादित्यात् ककारस्य लोप, यद्विधिरस्यस्यमुपग-
 मपर इत्यर्थ, तथाहि-एष सत्तालक्षण महासामान्यम्, अवान्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वगुणतत्कर्मत्वादीनि, तथा अन्यान्य-
 विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तित्वस्वरूपान् प्रतिपद्यते,
 यतोऽसावेवमाह-सर्विन्निष्ठा किल पदार्थव्यवस्थितय, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजा-
 यते, यच्चनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि-यदि द्रव्य-

मात्रनिबन्धन सदिति प्रत्ययस्तीहि स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिबन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एव सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्त महासत्ताख्यं नाम
 सामान्य यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यरत्न नामावान्तरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोवाश्वत्वादीन्यपि, अभूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषा, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणा नित्यद्रव्याणा परमा-
 ण्यकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषा, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा अस्मदादीना त्वनुमेया, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधारा परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलवत्, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामिदं तत्त्वव्यावर्त्तनक्षमास्ते आबालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यानान्तरसामान्यान्तविशेषाः परस्परविशकलितस्वरूपा, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि निज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः तत परस्परविनिर्मुक्तस्वरूपा, तथा चात्र
 प्रयोग-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्य, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगमः, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्तीहि यत्सामान्यं तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात्, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

णान्तर्भावी, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नय, स च नियमान्मिथ्यादृष्टिरेव, मर्मूर्णयस्तु ग्राहकताभातिरिति, ने च तदा मूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगम सङ्ग्रह व्यवहार ऋजुसूत्रश्चैव भवति बोद्धव्यः शब्दस्य मगभिन्दुः पदं गूतयेति मूलनया इति गाथासमुदायार्थो निगदसिद्धः ॥ अत्रयवार्थं तु प्रतिनय नयाभिधाननिर्गच्छद्वारेण प्रतिपादयति—

णेगेहि माणेहि मिणइस्ती णेगमस्स नेरुत्ती । सेसाण तु नयाणं लग्गणमिणमो सुणद्द वोच्छ ॥ ३५६ ॥

न एक नैक, नाय नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतानीत्यर्थः, ततो नैके - प्रभूतमद्वयैकमाने - महासामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषयै प्रमाणैर्मिमीते-परिच्छिनत्ति यस्तुजातमिति नैगमः, पृषोदरादय इतीष्टल्य-निष्पत्तिः, तथा चाह-'इति' इय नैगमस्य निरुक्ति-निर्वचनं, उपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दद्वयुत्पत्ति परिभावनीया, तद्यथा-निश्चितो गमो निगम-परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहणं स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया स्वाधिकारप्रत्ययविधानात् नैगम, यद्विवा निगम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद-रूप स नैगम, अथवा गमा-पन्थानो नैके गमा यस्य स नैगम, पृषोदरादित्यात् ककारस्य लोपः, यद्विधयस्त्वभ्युपग-मपर इत्यर्थः, तथाहि-एष सत्तालक्षण महासामान्यम्, अवान्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादीनि, तथा अन्त्यान् विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्त्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तितत्त्वरूपान् प्रतिपद्यते, यतोऽसावेवमाह-सर्विन्निष्ठा किल पदार्थव्यवस्थितयः, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजा-यते, वचनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि-यदि द्रव्य-

मात्रनिवन्धनं सदिति प्रत्ययस्तर्हि स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिवन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एव सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्त महासत्ताख्यं नाम
 सामान्यं यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्र नामावान्तरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाश्वत्वादीन्यपि, अमूनि चावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्यावर्त्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषा, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणा नित्यद्रव्याणा परमा-
 ण्यकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुभूता विशेषा, ते च योगिनामेव प्रत्यक्षा असदादीना त्वनुमेयाः, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधाराः परमाणवो व्यावर्त्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात् मुक्ताफलाभास्यन्तर्गतचिह्नमुक्ता-
 फलवत्, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामिदरेतरव्यावर्त्तनक्षमास्ते आबालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यावान्तरसामान्यान्तविशेषावान्तरविशेषाः परस्परविश्वकलितस्वरूपाः, तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-न
 सामान्यग्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः ततः परस्परविनिर्मुण्डितस्वरूपाः, तथा चात्र
 प्रयोग -यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्य, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगम, नन्वेव यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्तीर्हि यत्सामान्यं तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्धतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात्, प्रतिपन्नजिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

तत कथं मिथ्यादृष्टिः ? तदेतदयुक्तं, प्रतिपन्नजिनमतत्वासिद्धे, परस्परविसंकलितसामान्यविशेषाभ्युपगमात्, तथाहि-पर-
परस्परमेकान्ततो विभिन्नावेव सामान्यविशेषाविच्छति, गुणगुणिनामवयव्ययविना क्रियाकारकाणां चात्यन्तभेदं, न पुन-
र्जनसाधुरिव सर्वत्रापि भेदाभेदौ, अतो मिथ्यादृष्टिः, कणादेनापि हि सकलमप्यात्मीयं शास्त्रद्वयमपि द्रव्यास्ति रूपयो-
यास्तिकनयाभ्यां समर्थितं तथापि तन्मिथ्या, स्वविषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयो सामान्यविशेषयोर्भ्युपगमात्, उक्तं
च-“ज सामन्नयिसेसे परोपर वथुतो य सो भिन्ने । मन्नइ अच्चतमतो मिच्छादिद्वीकणादोय ॥ १ ॥ दोहिवि नएहि नीय
सयमुद्धणेण तहवि मिच्छत्त । ज सविसयप्पहाणत्तणेण अन्नोन्ननिरेवेक्खं ॥ २ ॥” (विशेषा २१९४-५) अथ यदि सामा-
न्यविशेषादिकं परस्परमेकान्तविभिन्नमिच्छति तथापि कथमसौ मिथ्यादृष्टिः ?, उच्यते, तदभ्युपगमस्य विगर्पमाणस्या-
घटमानत्वात्, तथाहि-यदि परमपर वा द्रव्यादिष्वनुगताकारप्रत्ययदर्शनादुपगम्यते तर्हि विशेषेभ्यः सामान्यं प्राप्नोति,
तत्रापि विशेषो विशेष इत्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्, न च तत्र तदभ्युपगम्यते, द्रव्यगुणकर्मस्वेन तदुपगमात्,
अन्यच्च-गोत्याश्वत्वघटत्वपटत्वादिविषयि सामान्यं सामान्यमित्यनुगताकारप्रत्ययोऽनुभूयते ततस्तत्रापि सामा-
याभ्युपगमः, न च सामान्येभ्यः सामान्यमस्ति, ‘नि सामान्यानि सामान्यानी’ति वचनात्, यदपि च तेन विशेषलक्ष-
णमकारि ‘येन बुद्धिर्वचनं वा पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्यते स विशेष’ इति तत्परापरभेदभिन्नेषु सामान्येभ्यः विच्छेद-
याहि-महासामान्यमपि सत्साख्य गोत्वादिभ्यो बुद्धिर्वचने विशेषयति, गोत्वादीन्यपि च सामान्यानि सत्साख्यमहासामा-
न्याश्वत्वाद्यानन्तरसामान्येभ्यः, अतः सामान्येभ्यः विशेषत्वप्रसङ्गः, तथा चात्र प्रयोगः-विगदाध्यासितानि सामान्यानि

विशेषाः पदार्थान्तरेभ्यो बुद्धिवचनविशेषकत्वात्, अन्यविशेषवत्, किञ्च—‘त्रिपदार्थसत्करी सत्ते’ति वचनात् द्रव्य-
 गुणकर्मसु सत्तासमवायात् सत्त्वाभ्युपगमः, स चासमीचीनः विकल्पद्वयानतिरुमात्, तथाहि—सत्तासमवायात्सत्त्वं द्रव्यादे-
 कि स्वरूपेण सतोऽसत् ? न तावत्सत्तः, सत्त्वे तद्योगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, यदि हि स्वरूपतो द्रव्यादीनि सन्ति वर्तन्ते
 तत किं तेषां सत्तासमवाययोगपरिकल्पनेन ? वैयर्थ्यादनवस्थाप्रसङ्गाच्च, तथाहि—यदि स्वरूपतः सत्त्वपि सत्तासमवाय-
 योगपरिकल्पना ततः सत्तायामपि सत्तासमवाययोगः परिकल्पनीयः, सत्त्वाविशेषात्, तत्रापीयमेव वार्त्तत्यनवस्था,
 अथासत् इति पक्षः सोऽप्यश्लीलः, असत्. खरविपाणस्येव सत्तासमवाययोगासम्भवात्, उक्तं च—“सत्ताजोगादसतो
 सञ्जो व सत्त हवेज्ज दद्वत्स ? । असतो न खपुप्फत्स व सतो व किं सत्तया कज्ज ? ॥१॥” (विशेषा २१९८) एवं द्रव्यत्वगु-
 णत्वकर्मत्वादयोऽपि प्रतिषेध्याः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि—द्रव्यत्वसामान्ययोगो द्रव्यस्य किं स्वरूपतो
 द्रव्यस्य सत् स्यादद्रव्यस्य वा ? प्रथमपक्षे द्रव्यत्वसामान्ययोगपरिकल्पनावैयर्थ्यमनवस्थाप्रसङ्गश्च, द्वितीयपक्षे गुणक-
 र्मादिष्वपि द्रव्यत्वसामान्ययोगप्रसक्तिः, स्वतो द्रव्यत्वाभावाविशेषात्, एवं गुणकर्मत्वयोगप्रतिषेधोऽपि गुणकर्मसु
 परिभावनीयः । अपिच—गोत्वादिकं सामान्यं सर्वगतमसर्वगतं वा ? सर्वगतं चेत्तर्हि प्रत्ययसाङ्ख्यप्रसङ्गः, तथाहि—
 गोत्वादीनि सामान्यानि सर्वगतानि, ततो यथा गोत्वं गोषु गोत्वात् गौर्गोरिति प्रत्ययस्तथाऽश्वोऽश्व इत्यपि स्यात्,
 अश्वत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, यथा चाश्वेषु अश्वत्वसामान्यादश्वोऽश्व इति प्रत्ययस्तथा गौर्गोरित्यपि स्यात्,
 गोत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, न चैतदस्ति, तस्मान्नाय पक्षः श्रेयान्, अथासर्वगतमिति पक्षो, ननु तत्सामा-

तत कथमिथ्यादृष्टिः ? तदेतदयुक्तं, प्रतिपन्नजिनमतत्वासिद्धेः, परस्परविसंक्रुतसामान्यविशेषाभ्युपगमात्, तथाहि-एष
परस्परमेकान्ततो विभिन्नावेव सामान्यविशेषाविच्छति, गुणगुणिनामवयव्ययविना क्रियाकारकाणां चात्यन्तभेदं, न पुर-
र्जनसाधुरिव सर्वत्रापि भेदाभेदौ, अतो मिथ्यादृष्टिः, कणादेनापि हि सकलमव्यात्मोयं शास्त्रद्वान्यामपि द्रव्यान्नि रूपयो-
यास्तिकनयाभ्यां समर्थं त तथापि तन्मिथ्या, स्वविषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयो सामान्यविशेषयोरभ्युपगमात्, उक्तं
च-“ज सामन्नविसेसे परोपर वधुतो य सो भिन्ने । मन्नइ अच्चतमतो मिच्छादिद्वीकणादोष ॥ १ ॥ दोहिति नपदि नोप
सयमुद्धेणे तहवि मिच्छत्त । ज सविसयप्पहाणत्तणेण अन्नोन्ननिरवेक्खं ॥ २ ॥” (विशेषा. २. १९४-५) अथ यदि सामा-
न्यविशेषादिक परस्परमेकान्तविभिन्नमिच्छति तथापि कथमसौ मिथ्यादृष्टिः ? उच्यते, तदभ्युपगमस्य विचार्यमाणस्या-
पदमानत्वात्, तथाहि-यदि परमपर वा द्रव्यादिव्वनुगताकारप्रत्ययदर्शनादुपगम्यते तर्हि विशेषेऽपि सामान्यं प्राप्तोति,
तत्रापि विशेषो विशेष इत्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्, न च तत्र तदभ्युपगम्यते, द्रव्यगुणकर्मस्वेव तदुपगमात्,
अन्यच्च-गोत्वाश्वत्वघटत्वपटत्वादिव्वपि सामान्येषु सामान्यमित्यनुगताकारप्रत्ययोऽनुभूयते ततस्तत्रापि सामा-
न्याभ्युपगमः, न च सामान्येऽपि सामान्यमस्ति, ‘नि सामान्यानि सामान्यानी’ति वचनात्, यदपि च तेन विशेषलक्ष-
णमकारि ‘येन बुद्धिर्वचनं वा पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्यते स विशेष’ इति तत्परापरमेदभिन्नेषु सामान्येऽपि लक्ष्यते,
तथाहि-महासामान्यमपि सत्ताख्य गोत्वादिभ्यो बुद्धिबचने विशेषयति, गोत्वादीन्यपि च सामान्यानि सत्ताख्यमहासामा-
न्याश्वत्वाद्यवान्तरसामान्येभ्यः, अतः सामान्येऽपि विशेषत्वप्रपञ्चः, तथा चात्र प्रयोगः-विमदाध्यासितानि सामान्यानि

त्रिशोपाः पदार्थान्तरेभ्यो बुद्धिवचनविशेषकत्वात्, अन्यविशेषवत्, किञ्च—‘निपदार्थसत्करी सत्ते’ति वचनात् द्रव्य-
 गुणकर्मसु सत्तासमवायात् सत्त्वाभ्युपगमः, स चासमीचीनः विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—सत्तासमवायात्सत्त्वं द्रव्यादे-
 किं स्वरूपेण सतोऽसत् ? न तावत्सत्, सत्त्वं तद्योगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, यदि हि स्वरूपतो द्रव्यादीनि सन्ति वर्तन्ते
 ततः किं तेषां सत्तासमवाययोगपरिकल्पनेन ?, वैयर्थ्यादनवस्थाप्रसङ्गाच्च, तथाहि—यदि स्वरूपतः सत्त्वपि सत्तासमवाय-
 योगपरिकल्पना ततः सत्तायामपि सत्तासमवाययोग परिकल्पनीयः, सत्त्वाविशेषात्, तत्रापीयमेव वार्त्तेत्यनवस्था,
 अथासत् इति पक्षः सोऽप्यश्लीलः, असत्. खरविषाणस्येव सत्तासमवाययोगासम्भवात्, उक्तं च—“सत्ताजोगादसतो
 सञ्जो व सत्त हवेज्ज दवत्स ? । असतो न खपुप्फस्स व सतो व किं सत्तया कज्ज ? ॥१॥” (विशेषा २१९८) एव द्रव्यत्वगु-
 णत्वकर्मत्वादयोऽपि प्रतिषेध्याः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि—द्रव्यत्वसामान्ययोगो द्रव्यस्य किं स्वरूपतो
 द्रव्यस्य सत्त्वं स्यादद्रव्यस्य वा ?, प्रथमपक्षे द्रव्यत्वसामान्ययोगपरिकल्पनावैयर्थ्यमनवस्थाप्रसङ्गश्च, द्वितीयपक्षे गुणक-
 र्मादिष्वपि द्रव्यत्वसामान्ययोगप्रसक्तिः, स्वतो द्रव्यत्वाभावाविशेषात्, एवं गुणकर्मत्वयोगप्रतिषेधोऽपि गुणकर्मसु
 परिभावनीयः । अपिच—गोत्वादिकं सामान्यं सर्वगतमसर्वगतं वा ?, सर्वगतं चेत्तर्हि प्रत्ययसाङ्ख्यप्रसङ्गः, तथाहि—
 गोत्वादीनि सामान्यानि सर्वगतानि, ततो यथा गोत्वं गोषु गोत्वात् गौर्गौरिति प्रत्ययस्तथाऽश्वोऽश्व इत्यपि स्यात्,
 अश्वत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, यथा चाश्वेषु अश्वत्वसामान्यादश्वोऽश्व इति प्रत्ययस्तथा गौर्गौरित्यपि स्यात्,
 गोत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, न चैतदस्ति, तस्मान्नाय पक्षः श्रेयान्, अथासर्वगतमिति पक्षो, ननु तत्सामा-

तत कथं मिथ्याहृष्टिः ? तदेतदयुक्तं, प्रतिपन्नजिनमतत्वासिद्धेः, परस्परविसंश्लिप्तसामान्यविशेषाभ्युपगमात्, तथाहि-एष परस्परमेकान्ततो विभिन्नावेव सामान्यविशेषाविच्छति, गुणगुणिनामवयव्ययिना क्रियाकारकाणां चाल्यन्तर्भेदं, न पुनर्जनसाधुरिव सर्वत्रापि भेदाभेदौ, अतो मिथ्याहृष्टिः, कणादेनापि हि सकलमप्यात्मीयं शास्त्र द्वाभ्यामपि द्रव्यास्ति रूपयो-यास्तिकनयाभ्यां समर्थितं तथापि तन्मिथ्या, स्वविषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयो सामान्यविशेषयोरभ्युपगमात्, उक्तं च-“ज सामन्नविसेसे परोप्पर वधुतो य सो भिन्ने । मन्नइ अच्चतमतो मिच्छादिट्ठीकणादोव ॥ १ ॥ दोहिवि नएहि नीय सयमुल्लगेण सहवि मिच्छत्त । ज सविसयप्पहाणत्तणेण अन्नोन्ननिरवेक्खं ॥ २ ॥” (विशेषा २१९४-५) अथ यदि सामान्यविशेषादिक परस्परमेकान्तविभिन्नमिच्छति तथापि कथमसौ मिथ्याहृष्टिः ?, उच्यते, तदभ्युपगमस्य विचार्यमाणस्यापदमानत्वात्, तथाहि-यदि परमपर वा द्रव्यादिव्वनुगताकारप्रत्ययदर्शनादुपगम्यते तर्हि विशेषेणैवपि सामान्यं प्राप्नोति, तत्रापि विशेषो विशेष इत्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्, न च तत्र तदभ्युपगम्यते, द्रव्यगुणकर्मस्वेव तदुपगमात्, अन्यच्च-गोत्वाश्वत्वघटत्वपटत्वादिव्वपि सामान्येणु सामान्यं स्यान्नुगताकारप्रत्ययोऽनुभूयते ततस्तत्रापि सामान्याभ्युपगमः, न च सामान्येव्वपि सामान्यमस्ति, ‘नि सामान्यानि सामान्यानी’ति वचनात्, यदपि च तेन विशेषलक्षणमकारि ‘येन बुद्धिर्वचन वा पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्यते स विशेष’ इति तत्परापरभेदभिन्नेषु सामान्येव्वपि लक्ष्यते, तथाहि-महासामान्यमपि सत्ताख्य गोत्वादिभ्यो बुद्धिर्वचने विशेषयति, गोत्वादीन्यपि च सामान्यानि सत्ताख्यमहासामान्याश्वत्वाद्यवान्तरसामान्येभ्यः, अतः सामान्येव्वपि विशेषत्वप्रसङ्गः, तथा चात्र प्रयोग-विज्ञादाध्यासितानि सामान्यानि

त्रिशेषाः पदार्थान्तरेभ्यो बुद्धिवचनविशेषकत्वात्, अन्यविशेषवत्, किञ्च—‘त्रिपदार्थसत्करी सत्ते’ति वचनात् द्रव्य-
 गुणकर्मसु सत्तासमवायात् सत्त्वाभ्युपगमः, स चासमीचीनः विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—सत्तासमवायात्सत्त्वं द्रव्यादे-
 किं स्वरूपेण सतोऽसत् १, न तावत्सत्, सत्त्वं तद्योगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, यदि हि स्वरूपतो द्रव्यादीनि सन्ति वर्तन्ते
 ततः किं तेषां सत्तासमवाययोगपरिकल्पनेन १, वैयर्थ्यादनवस्थाप्रसङ्गाच्च, तथाहि—यदि स्वरूपतः सत्त्वसमवाय-
 योगपरिकल्पना ततः सत्तायामपि सत्तासमवाययोग परिकल्पनीयः, सत्त्वाविशेषात्, तत्रापीयमेव वार्त्तत्यनवस्था,
 अयासत इति पक्षः सोऽप्यश्लीलः, असत्. खरविपाणस्येव सत्तासमवाययोगसम्भवात्, उक्तं च—“सत्ताजोगादसतो
 सओव सत्त हवेज्ज दधस्स १। असतो न खपुष्फस्स व सतो व किं सत्तया कज्ज १ ॥१॥” (विशेषा २१९८) एव द्रव्यत्वगु-
 णत्वकर्मत्वादयोऽपि प्रतिषेधाः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि—द्रव्यत्वसामान्ययोगपरिकल्पनावैयर्थ्यमनवस्थाप्रसङ्गश्च, द्वितीयपक्षे गुणक-
 द्रव्यस्य सत्त्वाद्द्रव्यस्य वा १, प्रथमपक्षे द्रव्यत्वसामान्ययोगप्रसङ्गि, एवं गुणकर्मत्वयोगप्रतिषेधोऽपि गुणकर्मसु
 मर्मादिष्वपि द्रव्यत्वसामान्ययोगप्रसङ्गि, स्वतो द्रव्यत्वाभावाविशेषात्, एवं चेत्तर्हि प्रत्ययसाङ्ग्यप्रसङ्गः, तथाहि—
 परिभाषनीयः। अपिच—गोत्वादिकं सामान्य सर्वगतमसर्वगतं वा १, सर्वगतं चेत्तर्हि प्रत्ययसाङ्ग्यप्रसङ्गः, तथाहि—
 गोत्वादीनि सामान्यानि सर्वगतानि, ततो यथा गोत्व गोषु गोत्वात् गौगौरिति प्रत्ययस्तथाऽश्वोऽश्व इत्यपि स्यात्,
 अश्वत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, यथा वाग्धेषु अश्वत्वसामान्यादश्वोऽश्व इति प्रत्ययस्तथा गौगौरित्यपि स्यात्,
 गोत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, न चैतदस्ति, तस्मान्नाय पक्षः श्रेयान्, अथासर्वगतमिति पक्षो, ननु तत्सामा-

न्यमक्रियमनवयव चाभ्युपगम्यते, ततो नोत्पित्सुपदार्थदेशमभिगन्तुमलमिति कथं तत्तत्र वर्तते ? अन्यच्च—सामान्य-
युतासु व्यक्तियु वृत्ति सामान्यस्य किं सर्वात्मना प्रत्येकं उत एकदेशेन ? यदि सर्वात्मना तर्हि यान्त्यो व्यक्तयस्तावन्ति
सामान्यानि प्रसक्तानि, व्यक्तयश्चानन्ता इति, अयैकदेशेनेति पक्षः, सोऽप्यपेशलः, एकं नित्य निरवयवमक्रियमित्यभ्युप-
गमक्षतिप्रसङ्गात्, एकदेशवृत्त्यभ्युपगमे सावयवत्वोपगमात्, किञ्च—तेष्वपि देशेषु कथं वर्तत इति चिन्त्यं, किं प्रत्येक
सर्वात्मना उत एकदेशेन ? प्रथमपक्षे पूर्ववत्सामान्यानन्यप्रसक्तिः, द्वितीयपक्षे भूयोदेशपरिकल्पना, तत्रापि तेषु वृत्तौ
देशान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्था, एव गुणेषु गुणिनोऽवयवेष्ववयविनः क्रियासु कारकस्य मिथो भेदाभ्युपगमे सर्वथा
वृत्त्यनुपपत्ति परिभावेनीया । तदेवमेकान्ततः सामान्यविशेषादीनां भेदाभ्युपगमे सर्वमालूनविशीर्णमिति तदभ्युप-
गमपरो नैगमनयो मिथ्यादृष्टिः, ततो जिनवचनानुसारेणैव सामान्यविशेषादिकमभ्युपगन्तव्यं, तथा च सति न कश्चि-
दोपः, तथाहि—यो वस्तूना समानपरिणाम स सामान्यं, स च सामान्यपरिणामोऽसमानपरिणामाधिनाभावी, अन्यथा
एकत्वापत्तिरिति सामान्यत्वस्यैवायोगात्, स चासमानपरिणामो विशेषः, उक्तञ्च—“वस्तुन एव समान परिणामो यः स
एव सामान्यम् । असमानस्तु विशेषो वस्त्वेकमुभयरूप तु ॥ १ ॥” ततः सामान्यविशेषौ परस्पर भेदाभेदात्मकाविति न
पूर्वोक्तवृत्त्यसम्भवादिदोषावकाशः, अवयवानां च यः कोऽपि विशिष्ट सोऽवयवी, गुणाश्च सहवर्तिनः क्रमवर्तिनो
वा द्रव्यस्य पर्यायविशेषाः, क्रियाऽपि च कारकस्य परिणामविशेषः, ततः सर्वत्रापि परस्पर भेदाभेदात्मक तादात्म्यमिति

न दृत्त्यसम्भवदोषानुपपन्नः, 'सेसाण'मित्यादि, शेषाणामपि नयानां सङ्गहादीनां लक्षणमिदं वक्ष्यमाणं, तच्च शृणुत,
यत इदानीमेव वक्ष्ये-अभिधास्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

संगहियपिडियत्थं संगहवयणं समासतो वेति ।

आभिमुख्येन गृहीत-उपात्तः सङ्गृहीतः पिण्डित-सङ्गृहीतः तत्सङ्गृहीतपिण्डितार्थः सङ्ग-
हस्य वचनं सङ्गहवचनं समासत-सङ्गृहेण ब्रुवते तीर्थकरणधरा, किमुक्तं भवति ?-सामान्यप्रतिपादनपरं सङ्गहनय,
शब्दव्युत्पत्तिश्चैवं-सङ्गृह्णाति-अशेषविशेषतिरोधानद्वारेण सामान्यरूपतया समस्त जगदादत्ते इति सङ्ग्रहः, तथाहि—
अयमेवं मन्यते-सामान्यमेवैकं तार्विकं, न विशेषः, ते हि भावलक्षणसामान्यात् व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता
या !, गत्यन्तराभावात्, प्रथमपक्षाभ्युपगमे न सन्त्येव विशेषः, भावात् व्यतिरिक्तत्वात् गगनकुसुमवत्, अथ द्वितीय
पक्षस्ताहिं विशेषा अपि भावमात्रमेव, तथाहि—भावमात्रं विशेषास्तदव्यतिरिक्तत्वाद्, इह यत् यस्मादव्यतिरिक्तं तत्त-
देव, यथा भावस्य स्वरूपं, अव्यतिरेकिणश्च भावाद्विशेषा इति । किञ्च—विशेषाग्रहो विशेषेण त्याज्यो विशेषव्यवस्था-
पकप्रमाणाभावात्, तथाहि-भेदरूपा विशेषाः, न च ते कञ्चित्प्रमाणभेदमवगाहते, प्रत्यक्षं हि भावसम्पादितसत्ताकमतस्त-
मेव साक्षात्कर्तुमलं, नाभावम्, अभावस्य सकलशक्तिविष्टब्धरूपतया तदुत्पादने व्यापाराभावात्, अनुत्पादकस्य च साक्षा-
त्करणे सर्वसाक्षात्करणप्रसङ्गः, तथा च सति विशेषाभावात् सर्वो द्रष्टा सर्वदर्शी स्यात्, अनिष्टं चैतत्, तस्माद्भावग्राहक-
मेव प्रत्यक्षमेष्टव्यं, स च भावः सर्वत्राविशिष्टस्तथैव च तेन ग्राह्य इति न प्रत्यक्षाद्विशेषावगतिः, नाप्यनुमानादिः, प्रत्य-

न्यमक्रियमनवयय चाभ्युपगम्यते, ततो नोत्पत्सुपदार्थदेशमभिगन्तुमलमिति कथं तत्तत्र वर्त्तते ? अन्यच्च—सामान्य-
युतासु व्यक्तियु वृत्ति सामान्यस्य किं सर्वात्मना प्रत्येकं उत एकदेशेन ? यदि सर्वात्मना तर्हि यावत्स्यो व्यक्तयस्त्वावन्ति
सामान्यानि प्रसक्तानि, व्यक्तयश्चानन्ता इति, अयैकदेशेनेति पक्षः, सोऽप्यपेशलः, एकं नित्यं निरवयवमक्रियमित्यभ्युप-
गमक्षतिप्रसङ्गात्, एकदेशवृत्त्यभ्युपगमे सावयवत्वोपगमात्, किञ्च—तेष्वपि देशेषु कथं वर्त्तत इति चिन्त्यं, किं प्रत्येकं
सर्वात्मना उत एकदेशेन ? प्रथमपक्षे पूर्ववत्सामान्यानन्त्यप्रसक्तिः, द्वितीयपक्षे भूयोदेशपरिकल्पना, तत्रापि तेषु वृत्तौ
देशान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्था, एव गुणेषु गुणिनोऽग्रयवेववयविनः क्रियासु कारकस्य मियो भेदाभ्युपगमे सर्वथा
वृत्त्यनुपपत्ति परिभाषनीया । तदेवमेकान्ततः सामान्यविशेषादीनां भेदाभ्युपगमे सर्वमात्स्न्यविशीर्णमिति तदभ्युप-
गमपरो नैगमनयो मिथ्यादृष्टिः, ततो जिनवचनानुसारेणैव सामान्यविशेषादिकमभ्युपगन्तव्यं, तथा च सति न कश्चि-
दपि, तथाहि—यो वर्त्तूना समानपरिणाम स सामान्यं, स च सामान्यपरिणामोऽसमानपरिणामाविनाभावी, अन्यथा
एकत्वापत्ति सामान्यत्वस्यैवायोगात्, स चासमानपरिणामो विशेषः, उक्तं च—“वस्तुन एव समानं परिणामो य स
एव सामान्यम् । असमानस्तु विशेषो वस्त्वेकमुभयरूप तु ॥ १ ॥” ततः सामान्यविशेषौ परस्परं भेदाभेदात्मकाविति न
पूर्वोक्तवृत्त्यसम्भवादिदोषावकाशः, अवयवानां च यः कोऽपि विशिष्टः सोऽवयवी, गुणाश्च सहवर्त्तिनः कमवर्त्तिनो
वा द्रव्यस्य पर्यायविशेषाः, क्रियाऽपि च कारकस्य परिणामविशेषः, ततः सर्वत्रापि परस्परं भेदाभेदात्मकतादात्म्यमिति

न दृश्यसम्भवदोषानुपद्भ, 'सेसाण'मित्यादि, शेषाणामपि नयाना सद्ग्रहादीना लक्षणमिद वक्ष्यमाण, तच्च शृणुत,
यत इदानीमेव वक्ष्ये-अभिधास्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

संगहियपिडियत्थं संगहवयणं समासतो वेति ।

आभिमुख्येन गृहीत-उपात्त. सद्गृहीत पिण्डित-एकजातिमापन्न अर्थो-विषयोऽस्य तत्सद्गृहीतपिण्डितार्थ सद्ग्र-
हस्य वचन सद्ग्रहवचनं समासत -सद्ग्रेपेण ब्रुवते तीर्थकरणधरा', किमुक्त भवति ?-सामान्यप्रतिपादनपर' सद्ग्रहनय ,
शब्दव्युत्पत्तिश्चैवं-सद्गृह्णाति-अशेषविशेषतिरोधानद्वारेण सामान्यरूपतया समस्त जगदादत्ते इति सद्ग्रह', तथाहि—
अयमेवं मन्यते-सामान्यमेवैकं तात्त्विक, न विशेष', ते हि भावलक्षणसामान्यात् व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता
वा ? , गत्यन्तराभावात्, प्रथमपक्षभ्युपगमे न सन्त्येव विशेषा', भावात् व्यतिरिक्तत्वात् गगनकुसुमवत्, अथ द्वितीय
पक्षस्ताहि विशेषा अपि भावमात्रमेव, तथाहि—भावमात्र विशेषास्तदव्यतिरिक्तत्वाद्, इह यत् यस्मादव्यतिरिक्त तत्त-
देव, यथा भावस्य स्वरूप, अव्यतिरेकिणश्च भावाद्विशेषा इति । किंच—विशेषाग्रहो विशेषेण त्याज्यो विशेषव्यवस्था-
पकप्रमाणाभावात्, तथाहि-भेदरूपा विशेषा', न च ते कञ्चित्प्रमाणभेदमवगाहंते, प्रत्यक्षं हि भावसम्पादितसत्ताकमतस्त-
मेव साक्षात्कर्तुमलं, नाभावम्, अभावस्य सकलशक्तिविष्टब्धरूपतया तदुत्पादने व्यापाराभावात्, अनुत्पादकस्य च साक्षा-
त्करणे सर्वसाक्षात्करणप्रसङ्ग', तथा च सति विशेषाभावात् सर्वो द्रष्टा सर्वदर्शी स्यात्, अनिष्ट चैतत्, तस्माद्भावग्राहक-
मेव प्रत्यक्षमेष्टव्य, स च भाव. सर्वत्राविशिष्टस्तथैव च तेन ग्राह्य इति न प्रत्यक्षाद्विशेषावगतिः, नाप्यनुमानादिः, प्रत्य-

न्यमक्रियमनवयय चाभ्युपगम्यते, ततो नोत्पित्सुपदार्थदेशमभिगन्तुमलमिति कथं तत्तत्र वर्त्तते ? अन्यथ—सामान्य-
 युतासु व्यक्तियु वृत्ति सामान्यस्य किं सर्वात्मना प्रत्येक उत एकदेशेन ? यदि सर्वात्मना तर्हि यावत्यो व्यक्त्यलान्ति
 सामान्यानि प्रसक्तानि, व्यक्त्यश्चानन्ता इति, अथैकदेशेनेति पक्षः, सोऽप्यपेशल, एकं नित्यं निरययमक्रियमित्यभ्युप-
 गमक्षतिप्रसङ्गात्, एकदेशवृत्त्यभ्युपगमे सावयवत्वोपगमात्, किञ्च—तेज्वपि देशेषु कथं वर्त्तत इति चिन्त्यं, किं प्रत्येक
 सर्वात्मना उत एकदेशेन ? प्रथमपक्षे पूर्ववत्सामान्यानन्यप्रसक्ति, द्वितीयपक्षे भूयोदेशपरिकल्पना, तत्रापि तेषु वृत्तौ
 देशान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्था, एव गुणेषु गुणिनोऽयवेज्ववयविनः क्रियासु कारकस्य मियो भेदाभ्युपगमे नमया
 वृत्त्यनुपपत्ति परिभावनीया । तदेवमेकान्तत सामान्यविशेषादीना भेदाभ्युपगमे सर्वमाल्लनविशीर्णमिति तदभ्युप-
 गमपरो नैगमनयो मिथ्यादृष्टि, ततो जिनवचनानुसारेणैव सामान्यविशेषादिकमभ्युपगन्तव्य, तथा च सति न कश्चि-
 द्योपः, तथाहि—यो वस्तूना समानपरिणाम स सामान्य, स च सामान्यपरिणामोऽसमानपरिणामाविनाभावी, अन्यथा
 एकत्वापत्ति सामान्यत्वस्यैवायोगात्, स चासमानपरिणामो विशेषः, उक्तं—“वस्तुन एव समानः परिणामो यः स
 एव सामान्यम् । असमानस्तु विशेषो वस्त्वेकमुभयरूप तु ॥ १ ॥” तत सामान्यविशेषौ परस्पर भेदाभेदात्मकाविति न
 पूर्वोक्तवृत्त्यसम्भवादिदोषावकाश, अवयवाना च यः कोऽपि विशिष्ट सोऽवयवी, गुणाश्च सहवर्त्तिनः क्रमवर्त्तिनो
 वा द्रव्यस्य पर्यायविशेषा, क्रियाऽपि च कारकस्य परिणामविशेष, तत सर्वत्रापि परस्पर भेदाभेदात्मक तादात्म्यमिति

यदपि चोक्त—‘प्रत्यक्षं भावसम्पादितसत्ताकमतस्तमेव साक्षात्कर्तुंमल’मित्यादि, तदपि बालिशजल्पित, प्रत्यक्ष हि नाम तेन सम्पादिसत्ताकमुच्यते यदुत्पन्नं सत् प्रत्यक्ष साक्षात्करोति, कुरुते च प्रत्यक्ष साक्षात् घटपटादिरूप विशेष, न सद्ग्रहणसम्मत सामान्य, न विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो, भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिविकल इत्यदोष, ततो हनयसम्मत सामान्य, न विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो, भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिविकल इत्यदोष, ततो विशेष एव प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धो न सामान्यमिति सामान्याग्रह एव त्याज्यो, न विशेषाग्रहः, किंच—यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत्, न च सामान्य दोहदाहादिक्रियासूपयुज्यते, किन्तु विशेषा एव गवादयः, ततस्त एव तात्त्विका न सामान्यमिति । एष व्यवहारनयो लोकसव्यवहारपरः ततो यदेव लोकोऽभिमान्यते तदेवैषोऽपि, न शेषं सन्तमपि, लोकश्च भ्रमरादौ तत्त्ववृत्त्या पञ्चवर्णाद्युपेतोऽपि कृष्णवर्णोदित्वमेव प्रतिपन्नस्तस्य स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वात्, तत एषोऽपि तदनुयायितया तदेवेच्छति, न शेषान् सतोऽपि शुक्लादीन् वर्णान्, उक्तं च—“बहुतरजसि तयं चिय गमेति सतेवि सेसए मुयइ” (वि २२२१) इति शेषकान्-शुक्लादिवर्णान् सतोऽपि मुञ्चति-न प्रतिपद्यते इति । उक्तो व्यवहारनयः, साम्प्रतमृजुसूत्रनयमाह—

पञ्चुत्पणगाही उज्जुसुओ नयविही मुणेयघो ।

साम्प्रतमुत्पन्नं प्रत्युत्पन्नमुच्यते, वर्तमानमित्यर्थः, यदिवा प्रति प्रति उत्पन्न प्रत्युत्पन्न, भिन्नव्यक्तित्वात्मिकमित्यर्थः, तद्गृहणीत्येवशीलं प्रत्युत्पन्नमाही ऋजुसूत्रो नयविधिर्ज्ञातव्यः, तत्र ऋजु-प्रगुणम्-अकुटिलमतीतानागतपरकीयवक्रपरित्यागात् वर्तमानाणविवर्ति स्वकीयं च सूत्रयति-निष्कलितं दर्शयतीति ऋजुसूत्रं, यदिवा ऋजुश्रुत इति शब्दसरकारः,

क्षर्पूक्तत्वाच्छेषप्रमाणार्गस्य, ततः सामान्यमेव परमार्थसत् न विशेषा इति सद्ग्रह, एष च सामान्यमात्रान्युपगमपरता-
न्मिथ्यादृष्टि सुप्रतीत एव ।

वच्चइ विणिच्छयत्यं वचहारो सधदधेसु ॥ ७५३ ॥

व्रजति-गच्छति नि-आधिक्येन चयन चय, अधिकश्चयो निश्चय-सामान्य विगतो निश्चयो निश्चय-गामा-
न्याभाव तदर्थ-तन्निमित्त, सामान्याभावायेति भावार्थ, व्यवहारो नय, क ?-‘सर्गद्रव्येषु’ सर्गद्रव्यविषये, व्युत्पत्ति-
श्रैव-व्यवहरण व्यवहार, यद्विद्या विशेषतोऽग्रहियते-निराक्रियते सामान्यमनेनेति व्यवहारः, विशेषप्रतिपादनपरो
व्यवहारनय इत्यर्थ, स ह्येवं विचारयति-सदियुक्तो हि घटपटाद्यन्यतमो विशेष एव कोऽप्यनिर्दिष्टस्वरूपः प्रतीयते, न
सद्ग्रहनयसमत सामान्यं, तस्यार्थक्रियासामर्थ्यविकलतया सकललोकव्यवहारपथातीतत्वात्, ततो विशेष एवास्ति न
सामान्य, इतश्च न सामान्यम्, उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य तस्यानुपलब्धे, इहयदुपलब्धिलक्षणप्राप्त सम्प्रोपलभ्यते तदसदिति
व्यवहर्त्तव्य, यथा क्वचित् केवलभूतलप्रदेशे घटः, न चोपलभ्यते उपलब्धिलक्षणप्राप्त सत् सद्ग्रहनयसमत सामान्यमिति
स्वभावानुपलब्धि, अपिच-सामान्यं विशेषेभ्यो व्यतिरिक्त वा स्यादव्यतिरिक्त वा ?, यद्याद्य पक्षस्तर्हि सामान्यस्या-
भाव एव, विशेषव्यतिरिक्तस्य सामान्यस्यासम्भवात्, नहि मुकुलितार्द्धमुकुलितादिविशेषविकल किमपि गगनकुसुम-
मस्तीति परिभावनीयमेतत्, अवाव्यतिरिक्त ततो विशेषा एव, न सामान्य, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, उक्त च-
“अन्नमण्न च मय सामण १ जइ प्रिसेसतोऽणन्न । तम्मत्तमणमहवा नत्थि तय निब्बिसेसति ॥ १ ॥” (वि० २२१६)

यदपि चोक्तं—‘प्रत्यक्ष भावसम्पादितसत्ताकमतस्तमेव साक्षात्कञ्जुमल’मित्यादि, तदपि वालिशजल्पित, प्रत्यक्ष हि नाम तेन सम्पादिसत्ताकमुच्यते यदुत्पन्नं सत् प्रत्यक्ष साक्षात्करोति, कुरुते च प्रत्यक्ष साक्षात् घटपटादिरूपं विशेष, न सद्भ-हनयसम्मत सामान्य, न विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो, भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिविकल इत्यदोषः, ततो हनयसम्मत सामान्य, न विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो, भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिविकल इत्यदोषः, किंच—यदेवार्थक्रि-विशेष एव प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धो न सामान्यमिति सामान्याग्रह एव त्याज्यो, न विशेषाग्रहः, ततस्त एव तात्त्विकायाकारि तदेव परमार्थसत्, न च सामान्य दोहदाहादिक्रियासूपयुज्यते, किन्तु विशेषा एव गवादयः, ततस्त एव तात्त्विका न सामान्यमिति । एष व्यवहारनयो लोकसव्यवहारपरः ततो यदेव लोकोऽभिमन्यते तदेवैषोऽपि, न शेषं सन्तमपि, लोकश्च भ्रमरादौ तत्त्ववृत्त्या पञ्चवर्णाद्युपेतेऽपि कृष्णवर्णादित्वमेव प्रतिपन्नस्तस्य स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वात्, तत एषोऽपि तदनुयायितया तदेवेच्छति, न शेषान् सतोऽपि शुक्लादीन् वर्णान्, उक्तं च—“बहुतरउत्ति तयं चिय गमेति सतेवि सेसए मुयइ” (वि २२२१) इति शेषकान्-शुक्लादिवर्णान् सतोऽपि मुञ्चति-न प्रतिपद्यते इति । उक्तो व्यवहारनयः, साम्प्रतमृजुसूत्रनयमाह—

पञ्चुत्पण्णगाही उज्जुसुओ नयविही मुणेयद्धो ।

साम्प्रतमुत्पन्नं प्रत्युत्पन्नमुच्यते, वर्त्तमानमित्यर्थः, यदिवा प्रति प्रति उत्पन्नं प्रत्युत्पन्न, भिन्नव्यक्तिस्वामिकमित्यर्थः, तद्गृह्णातीत्येवंशीलः प्रत्युत्पन्नग्राही ऋजुसूत्रो नयविधिर्ज्ञातव्यः, तत्र ऋजु-प्रगुणम्-अकुटिलमतीतानागतपरकीयवक्रपरित्यागात् वर्त्तमानक्षणविवर्त्तिं स्वकीयं च सूत्रयति-निष्टंकिंतं दर्शयतीति ऋजुसूत्रं, यदिवा ऋजुश्रुत इति शब्दसंस्कारः,

तत्र ऋजु पृथक्कविपर्ययादभिमुखं श्रुत तु-ज्ञान, अभिमुख ज्ञानमस्येति ऋजुश्रुत, शेरनानानन्युपगमात्, तथाहि—
 एष मन्यते यदतीतमनागत वा तत् यथाक्रम विनष्टत्वादलब्धात्मलाभत्वाच्च नार्थक्रियानमर्थ, नापि प्रमाणगोचर,
 अथवा क्रियासमर्थं प्रत्यक्षादिप्रमाणपथमवतीर्णं वस्तु, न शेषम्, अन्यथा खरवियाणादेरपि वस्तुत्प्रमत्ते, ततोऽयं किं-
 यासामर्थ्यत्रिकलत्वात् प्रमाणपथातीतत्वाच्च नातीतमनागत वा वस्तु, यदपि च परकीय वस्तु तदपि परमार्थतोऽमत्,
 निष्प्रयोजनत्वात्, “न विगयमणागयं वा भावोऽणुवलद्धितो खपुष्प व । न य निष्पओयणाओ परकीयं परधणमिरेती-
 ॥ १ ॥” (वि २२२४) ति, एष च ऋजुसूत्रो धार्त्तमानिकं वस्तु प्रतिपद्यमानो लिङ्गवचनभिन्नमप्येकं प्रतिपद्यते, तत्रै-
 कमपि त्रिलिङ्गं यथा तदस्तदी तट, तथैकमपि एकवचनद्विचनबहुवचनवाच्य, यथा गुरुर्गुरुव गोदो ग्राम आपो जल
 दारा कलत्रमित्यादि, निक्षेपचिन्ताया नामस्थापनाद्रव्यभावरूपाश्चतुरोऽप्यसौ निक्षेपानभिमत यते, उक्तं च—“तम्या
 नियय सपइकालीण लिंगवयणभिन्नपि । नामादिभेयविहितं पडिवज्जइ वरथुमुज्जुसुतो ॥ १ ॥” (वि. २२२६) उक्तं
 ऋजुसूत्र, सम्प्रति शब्दनयमाह—

इच्छति-प्रतिपद्यते विशेषिततर-नामस्थापनाद्रव्यविरहेण समानलिङ्गवचनपर्यायध्वनिवाच्यत्वेन च प्रत्युत्पन्न—
 वर्त्तमानं नय. शब्दः, शब्दयते-प्रतिपाद्यते वस्तुत्वेनेति शब्द -शब्दस्य वाच्योऽर्थ स एव येन नयेन तत्त्वतो गम्यते न शेष स
 नय उपचारात् शब्द इत्युच्यते, अस्य च द्वितीय नाम साम्प्रत इति, साम्प्रतवस्त्वाश्रयणात् साम्प्रत . तथन्ति-एवोऽपि

ऋजुसूत्रनय इव साम्प्रतमेव वस्त्वभ्युपगच्छति, नाप्यतीतमनागतं वा, नापि वर्त्तमानमपि परकीयम्, अपिच—निक्षे-
 पचिन्ताया भावनिक्षेपमेव केवलमेव मन्यते, न नामादीन् निक्षेपान्, तथा च नामादिनिक्षेपनिराकरणार्थं प्रमाणमाह-
 नामस्थापनाद्रव्यरूपा घटा न घटा, घटकार्यकारित्वाभावात्, यत् यत् घटकार्यकारि न भवति तत् न घटो, यथा पटः,
 तथा चामी घटा घटकार्यकारिणो न भवन्ति तस्मान्न घटा इति नामादिघटाना घटत्वाभाव, इतश्च घटत्वाभाव, तल्लिङ्गा-
 दर्शनात्, न खलु नामादिघटेषु घटलिङ्गं पृथुबुधोदराद्याकाररूपं जलधारणरूपं वा किमप्युपलभामहे, अनुपलभमानाश्च
 तेषु कथं घटव्यपदेशप्रवृत्तिमिच्छामः?, अपिच—नामादीन् घटान् घटत्वेन व्यपदिशत ऋजुसूत्रस्य प्रत्यक्षविरोधः, अघ-
 टस्वरूपतया पटादीनामिव तेषां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, उक्तं च—“नामादयो न कुंभा तक्कजाकरणतो पडाइव । पञ्च
 कलविरोहातो तल्लिगाभावतो यावि ॥१॥” (वि. २२२९) अन्यच्च—एष लिङ्गवचनभेदाद्वस्तुनो भेदः प्रतिपद्यते, यथाऽन्य
 एव तदीशब्दवाच्योऽर्थः अन्य एव तदशब्दस्य पुल्लिङ्गस्य, तथाऽन्य एव गुरुरित्येकवचनवाच्योऽर्थः अन्य एव गुरव
 इति बहुवचनवाच्यः, ततो न बहुवचनवाच्योऽर्थ एकवचनेन वक्तुं शक्यते, नाप्येकवचनवाच्यो बहुवचनेन, तथा न
 पुल्लिङ्गोऽर्थो नपुंसकलिङ्गेन वक्तुं शक्यो नापि स्त्रीलिङ्गेन वक्तुं शक्यः, नापि नपुंसकलिङ्गः पुल्लिङ्गेन स्त्रीलिङ्गेन वा,
 नापि स्त्रीलिङ्गं पुल्लिङ्गेन नपुंसकलिङ्गेन वा, अर्थाननुयायितया तेषामर्थतो भिन्नत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः—ये परस्पर-
 मर्थतोऽननुयायिनस्ते भिन्नार्था इति व्यवहर्त्तव्याः, यथा घटपटादिशब्दाः, परस्परमर्थतोऽननुयायिनश्च लिङ्गवचनभे-
 दभिन्ना शब्दा इति, ये त्विन्द्रशक्रपुरन्दरादयः शब्दाः सुराधिपादिलक्षणमेकमभिन्नलिङ्गवचनमधिकृत्याभिन्नलिङ्गव-

चनास्तेषामभिन्नोऽर्थ इत्येकार्थता, उक्तं च—“धणि भेयातो भेओ वीपुलिगाभिहाणपच्चाणं । पउहुंभाण य जुत्तो तेणाभिगत्य-
 मिट्ठ त ॥१॥” (वि २२३४) अत्र ‘धणिभेयाउ’ति ध्वनिभेदात् अननुयाय्यर्थतया, अर्थतः शब्दरूपस्याभेदात्, ‘तेणाभिग-
 त्यमिट्ठ त’ति तेन-तस्मात्कारणात् तत् लिङ्ग वचन वा अभिन्नार्थमिष्ट, यादृशमर्थे लिङ्गे तादृशमेव तद्वाचकस्य शब्द-
 स्येष्ट नान्यादृशम्, अत एव चाभिन्नवचना पर्यायशब्दा एकार्थास्तेषामर्थभेदाभावात्, तथा च शब्दनयमतं सर्वमपि सत्-
 ण्हता प्रत्यपादि भाष्यकृता—“तो भावो च्चिय वत्थु विसेतियमभिन्नालिङ्गवयण च । बहुपज्जायं पि मय सहत्थयवसेण सहस्स ॥१॥”
 (वि २२३५) अस्या गाथाया लेखतो व्याख्या-तत इत्युपसहारे, ततः शब्दनयस्य शब्दार्थप्रशेन-शब्दगतान्वयशब्दार्थस-
 माश्रयेण भाव एव वस्तु मतं, न नामादिकं, तदपि च भावरूपं वस्तु विशेषित-स्वपर्यायविशेषित परपर्यायविशेषित च मतं,
 तथा अभिन्नलिङ्गवचन बहुपर्यायमपि मतमिति ॥ उक्तं शब्दनय, सम्प्रति समभिरूढमाह—

वत्थूओ सकमणं होइ अवत्थू नये समभिरूढे ।

वस्तुनो-घटाख्यादिकस्य सङ्क्रमणम्-अन्यत्र कुटाख्यादौ गमनं, किं !, भवति अवस्तु, असदित्यर्थ, नये पर्यालो-
 क्यमाने, कस्मिन्नये इत्याह—‘समभिरूढे’ सम्-एकीभावेन अभिरोहति-व्युत्पत्तिनिमित्तमास्कन्दति शब्दप्रवृत्तौ य
 स समभिरूढ तस्मिन्, एष हि पर्यायशब्दानामपि प्रविभक्तमेवार्थमभिमन्यते, यथा घटनात् घट, विशिष्टा काचनापि
 या चेष्टा युवतिमस्तकाचारोहादिलक्षणा स परमार्थतो घटशब्दवाच्या तद्वत्यर्थे पुनर्घटशब्दः प्रवर्त्तते उपचारात्,
 एव ‘कुट कौटिल्ये’ कुटनात् कुट, अत्र पृथुबुधोदरकम्बुग्रीवाद्याकारकौटिल्य कुटशब्दवाच्य, तथा ‘उभ उभ पूरणे

कु - पृथिवी तस्या स्थितस्य उभेनात्-पूरणात् कुम्भः, अत्र यत् पृथिव्या स्थितस्य पूरणं तत् कुम्भशब्दवाच्यम्, एतं सर्वेषामपि पर्यायशब्दानां नानात्वं प्रतिपद्यते, वदति च-न शब्दान्तराभिधेयं वस्तु द्रव्यं पर्यायो वा तदन्यशब्दवाच्यवस्तुशब्दरूपतां सङ्गमति, न खलु पटशब्दवाच्योऽर्थो जातुचिदपि घटशब्दवाच्यवस्तुरूपतामास्कन्दति, तथाऽनुपलम्भात्, आस्कन्दने वा वस्तुसाङ्कर्यापत्तिः, तथा च सति सकललोकप्रसिद्धप्रतिनियतविषयप्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, उक्तं च-“द्वयं पञ्चाओ वा वस्तु वयणंतराभिधेयं जं । न यं तं तदन्नभावं सकमए सकरो मा भू ॥ १ ॥” (२२३७) ततो घटादिशब्दवाच्यानामर्थानां कुटादिशब्दवाच्यार्थरूपताऽनास्कन्दनात् न कुटादयः शब्दा घटाद्यर्थवाचका इति विभिन्नार्थाः पर्यायशब्दाः, प्रमाणयति च-इह ये ये प्रविभक्तव्युत्पत्तिनिमित्तका शब्दास्ते ते भिन्नार्थाः, यथा घटपटशकटादिशब्दाः, भिन्नव्युत्पत्तिनिमित्तकाश्च पर्यायशब्दा इति, यत्पुनरविचारितप्रतीतिबलादेकार्थाभिधायकत्वं पर्यायशब्दानां मभिधीयते तदसमीचीनमतिप्रसङ्गात्, तथाहि-यदि युक्तिरिक्ताऽपि प्रतीतिः शरणीक्रियते तर्हि मन्दमन्दप्रकाशदयी यसि देशे सन्निविष्टमूर्त्यो विभिन्ना अपि निम्बकदम्बाश्वत्थकपित्थादयः एकतर्वाकारत्वमाविभ्राणाः प्रतीतिपथमनुयन्तीत्येकतयैव तेऽभ्युपगन्तव्या, न चैतदस्ति, विविक्ततत्स्वरूपग्राहितप्रत्ययनीकप्रत्ययोपनिपातबाधितत्वेन पूर्वप्रतीतेर्विचिक्तानामेव तेषामभ्युपगमात्, एवमत्रापि भावनीयम्, अन्यच्च-शब्दनय ! यदि त्वया परस्परमर्थतो भिन्नत्वाह्लिङ्गवचनभिन्नानां शब्दानां भिन्नार्थता व्यवह्रियते ततः पर्यायशब्दानामपि किं न भिन्नार्थताव्यवहारः क्रियते ? तेषामपि परस्परमर्थतो भिन्नत्वात्, आह च भाष्यकृत्-“धनिभेयातो भेओऽणुमओ जइ लिगवयणभिन्नाणं । घडपडवच्चाणं पि-

य घटकुडवच्चाण किमणिट्ठो ? ॥ १ ॥ (वि २२४०) तस्मान्नैकार्थवाचिन पर्यायधनय इति । उक्तं मुगभिरुत्तं,
इदानीमेवभूतमाह—

वंजणअत्थतट्ठुभए एवंभूओ विसेसेइ ॥ ७७८ ॥

व्यज्यंते अनेन व्यनक्तीति व्यञ्जन-शब्दः अर्थस्तु तद्गोचर तच्च तत् उभय च तदुभय-शब्दार्थलक्षणमेवभूतो
नयो विशेषयति । इदमत्र हृदयम्—शब्दमर्थेन विशेषयति अर्थ च शब्देन, तथा चाह भाष्यकृत्—“वंजणमतयेणऽरथ
च वंजणेणोभय विसेसेइ । जह घटसह चेद्वावया तथा तपि तेणेय ॥ १ ॥” (वि २२५२) अस्या गाथाया लेशतो व्याख्या-
व्यञ्जन-शब्दमर्थेन विशेषयति, अर्थवशात् नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः, यथा स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं
प्रतिनियत व्यवस्थापयतीति भावः, यथा वा घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा चेष्टा सा घटनात् घट इति व्युत्पत्त्यर्थपरिभाष-
नावलाद् योपिदिमस्तकारूढस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा द्रष्टव्या, न तु स्यानभरणक्रियारूपा, एवमुभय—शब्दे-
नार्थमर्थेन शब्द विशेषयति, अत्रैव बोदाहरणमाह—‘जह घटसह’मित्यादि, यथा घटशब्द चेष्टावताऽर्थेन निय-
मयति, स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति, तथा तमप्यर्थं तेनैव—शब्देन नियमयति, यथा
घटशब्दवाच्या चेष्टा घटनात् घट इति व्युत्पत्तिवलेन योपिदादिमस्तकादिरूढस्य घटस्य जलाहरणक्रियारूपा द्रष्टव्येति ।
एव चैव व्युत्पत्तिनिमित्तार्थास्तित्वभूषितमेव तात्त्विकं शब्दमभिलपन् य एव पञ्चेन्द्रियविधिवलादिरूपान् दशविधान्
प्राणान् धारयति स एव नारकादिरूप सासारिक प्राणी जीवशब्दवाच्यो, न सिद्धः, तत्रोक्तस्वरूपप्राणधारणलक्षण-

व्युत्पत्तिनिमित्तासम्भवात्, सिद्धस्त्वात्मादंशब्दवाच्य, अतात-सातत्येन गच्छति तास्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्याया-
 नित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसम्भवात्, उक्तं च—“एव जीव जीवो ससारी पाणधारणाणुगओ । सिद्धो पुण-
 रज्जीवो जीवणपरिणामरहिओत्ति ॥ १ ॥” (वि २२५६) एवम्भूतशब्दव्युत्पत्तिश्चैवम्—एवंशब्द- प्रकारवचन, एव
 यथा व्युत्पादितस्त प्रकार भूत-प्राप्त एवभूत-शब्दस्तत्समर्थनप्रधानो नयोऽप्येवभूत उपचारात्, एवभूतशब्दसमर्थना
 चास्य प्रागेवोपदर्शिता, यथा यस्मिन्नर्थे शब्दो व्युत्पाद्यते स व्युत्पत्तिनिमित्तमर्थो यदैव स्वरूपतो वर्तते तदैव तं शब्द
 प्रवर्तमानमस्मिन्निति, न शेषकाल, ययोदकाद्याहरणवेलाया योपिदादिमस्तकारूढो विशिष्टचेष्टावान् घटो घटशब्दवाच्यो,
 न शेषो, घटशब्दप्रवृत्तिनिमित्तशून्यत्वात्, पटादिवत्, तथा घटशब्दोऽपि तत्त्वतः स एव द्रष्टव्यो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपा-
 दयति, न शेष, शेषस्य स्वाभिधेयार्थशून्यत्वादिति ॥ अमीपा च नैगमादिनयानामनुयोगद्वारेषु प्रस्थकदृष्टान्तेन वसतिदृष्टा-
 न्तेन च भावना कृता, सा चोपयोगिनीति विनयेजनानुग्रहाय लेशतो वक्ष्यते, तत्रेय प्रस्थकदृष्टान्तभावना-कोऽपि पुरुरूप
 परशुमादाय वन प्रति प्रचलित, तं परशुसहाय गच्छन्तमवलोक्य अन्य पृच्छति-क भवान् गच्छति?, स नैगमन-
 याभिप्रायेण प्राह—प्रस्थकस्यानयनाय गच्छामि, तदभिप्रायेण हि यत् प्रस्थकनिमित्तं काष्ठ तदपि कारणे कार्योपचारात्
 प्रस्थक इति व्यवह्रियते, तथा लोकव्यवहारदर्शनाद्, एवमुत्तरत्रापि यथायोगमुपचारभावना भावनीया, ततः कोऽपि तं पुरुरूप
 वृक्षं छिन्दानमुपलभ्य पृष्टवान्—किं भवान् छिनत्ति?, स प्राह—प्रस्थक छिनत्ति, मार्गे चागच्छन् केनापि पृष्टो यथा-किमिदं
 त्वया स्कन्धे समारोपितमिति?, स प्राह—प्रस्थकं, एवं वास्या वा काष्ठ तक्षन् उत्किरन् श्लक्ष्णीकुर्वन् पृष्ट. सन्नेवमेव

व घडकुडवच्चाण किमणिद्वो ? ॥ १ ॥ (वि २२४०) तस्मान्नैकार्थवाचिन पर्यायव्यनय इति । उक्तं मनभिरुक्तं ;
इदानीमेवभूतमाह—

वज्रणअत्थतदुभय एवंभूओ विसेसेइ ॥ ७५८ ॥

व्यज्यते अनेन व्यनक्तीति व्यञ्जन-शब्दः अर्थस्तु तद्वोचर तच्च तत् उभय च तदुभय-शब्दार्थलक्षणमेवभूतो नयो विशेषयति । इदमत्र हृदयम्—शब्दमर्थेन विशेषयति अर्थं च शब्देन, तथा चाह भाष्यकृत्—“व्यञ्जनमर्थेणऽर्थं च वज्रणेणोभय विसेसेइ । जह घडसइ चेद्वावया तथा तपि तेणेऽ ॥ १ ॥” (वि २२५२) अस्या गाथाया लेखतो व्याख्या-
व्यञ्जन-शब्दमर्थेन विशेषयति, अर्थवशात् नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः, यथा स एव तत्त्वतो घटशब्दो यथेष्टानन्तमर्थं प्रतिनियत व्यवस्थापयतीति भावः, यथा वा घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा चेष्टा सा घटनात् घट इति व्युत्पत्त्यर्थपरिभाष-
नावलाद् योपिदादिमस्तकारूढस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा द्रष्टव्या, न तु स्थानभरणक्रियारूपा, एवमुभय—शब्दे-
नार्थमर्थेन शब्द विशेषयति, अत्रैव चोदाहरणमाह—‘जह घटसइ’मित्यादि, यथा घटशब्दं चेष्टावताऽर्थेन निय-
मयति, स एव तत्त्वतो घटशब्दो यथेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति, तथा तमप्यर्थं तेनैव—शब्देन नियमयति, यथा
घटशब्दवाच्या चेष्टा घटनात् घट इति व्युत्पत्तिवलेन योपिदादिमस्तकादिरूढस्य घटस्य जलाहरणक्रियारूपा द्रष्टव्येति ।
एव चैव व्युत्पत्तिनिमित्तार्थास्तित्वभूषितमेव तात्त्विकं शब्दमभिलपन् य एव पञ्चेन्द्रियत्रिविधवलादिरूपान् दशविधान्
प्राणान् धारयति स एव नारकादिरूप सासारिक प्राणी जीवशब्दवाच्यो, न सिद्धः, तत्रोक्तस्वरूपप्राणधारणलक्षण-

न प्रमाण, किन्तु यदेव प्रस्थकादिज्ञानं तदेव प्रमाण, तेनैवाधिकृतवस्तुपरिच्छेदात्, तथा चात्र प्रयोगः-प्रस्थकज्ञानं प्रमाणं वस्तुपरिच्छेदकत्वात्, यद् यद्वस्तुपरिच्छेदकं तत्तत् प्रमाण, यथा केवलज्ञानं, वस्तुपरिच्छेदकं च प्रस्थकज्ञानमिति, उक्तम्—“नाणं पमाणमिदं नाणसहावो स जीवतो णऽन्नो । किहं पत्थयाइभावं वण्णं मुत्ताइरूवं सो” ॥ १ ॥ न हि पत्थाइ पमाणं घडोव भुवि चेयणाए विरहातो । केवलमिव तन्नाणं पमाणमिदं परिच्छेया ॥ २ ॥” अथ मन्येत—काष्ठघटितप्रस्थादयोऽपि योक्तुपरिच्छेदेहेतुत्वात् प्रमाणमिति व्यवह्रियन्ते, तदयुक्तं, परिच्छेदेहेतुत्वायोगात्, तद्धि तस्य हेतुरिति वक्तुं शक्यं यद्भावेऽवश्यं भवति यदभावे च यन्न भवति, अथवा प्रतिनियतकार्यकारणव्यवस्थाऽनुपपत्तेः, न च काष्ठघटितप्रस्थकादिभावेऽवश्यं परिच्छेदबुद्धिभावः, नालिकेरद्वीपायातस्य प्रस्थकादिदर्शनेऽपि तदुद्भूतसम्भवात्, नापि प्रस्थकाद्यभावे तदुद्भूतभावः, कस्यापि कलनशक्तिसम्पन्नस्यातिशयज्ञानिनो वा प्रस्थकाद्यभावेऽपि धान्यराशेरवलोकनमात्रेण प्रस्थकपरिमाणोऽयं राशिः कुडवपरिमाणो वेत्यादिबुद्धिदर्शनात्, ततोऽन्वयव्यतिरेकासम्भवात् काष्ठघटितः प्रस्थकादिपरिच्छेदेहेतुः, यद्यपि च कयस्मिन् क्षयोपशमहेतुतया कदाचनपि निमित्तमात्रं भवति तथापि नैतावता तत्कारणत्वव्यपदेशः, अतिप्रसङ्गात्, किञ्च-परिच्छेदकारणं, तथापि यदि तत्कारणतया (कथञ्चित् प्रस्थादि) (तत्) प्रमाणमिति व्यपदेशभाजनं तत् प्रमेयमपि प्रमाणं प्राप्नोति, तस्यापि प्रमाणरूपज्ञानकारणत्वात्, तथा यानि निमित्तकारणानि आकाशकालदिगादीनि यानि च दधिभक्षणादीनि परम्परकारणानि तानि सर्वाण्यपि प्रमाणानि प्राप्नुवन्ति, तत्कारणत्वाविशेषात्, ततः सर्वं प्रमाणं प्रसक्तमिति किमिदानीं प्रमाणं किमप्रमाणमिति प्रमाणाप्रमाणव्यवस्थाविलोपप्रसङ्गः, उक्तं च—“पत्थादोऽवि

वदति यथा प्रस्थकं तक्ष्णोमि प्रस्थकमुत्किरामि प्रस्थकं शृङ्खणीकरोमि, एव तान् द्रष्टव्यं यागनादिना प्रश्नरो-
भवति, तदेव नेगमनयाभिप्रायेण यो नामाङ्कित प्रस्थको यावच्च यदपि प्रस्थकनिमित्तं काष्ठं तत् सर्वं प्रस्थकं, तान्
नामाङ्कित प्रस्थकं वदन् विशुद्धो नेगम उच्यते, शेषस्त्वनिशुद्ध, एवमेव व्यवहारोऽपि द्रष्टव्यः, तस्यापि ओषधं न दार-
परतया नेगमवद्विचित्र्यात्, सङ्ग्रहणयवादी पुनराह—यो धान्यपरिमाणाय धान्यभृत प्रस्थको वर्तते स एव प्रस्थकस्तद्-
वाच्यो मानविशेषो, न शेषः, धान्यपरिमाणव्यापारहितत्वात्, प्रस्थकशब्दो हि परिमाणविशेषकरणव्यापृतकाष्ठमयस्तुनि-
श्चित इति न वस्तुविचारणाया तदवसरः, एष च सङ्ग्रहणय सामान्यग्राही, ततो ये केचन जगति धान्यपरिमाणकरणाय व्या-
प्रियन्ते प्रस्थकास्ते सर्वेऽपि प्रस्थकत्वादेक एव प्रस्थक इति प्रतिपन्नः, ऋजुसूत्रस्तु अतीतस्य विनष्टत्वादागतस्य चाउज्ज्वा-
लमलाभत्वात् परकीयस्य चागस्तुत्वात् य एवात्मीयो वर्तमानकाले धान्यपरिमाणाय व्याप्रियेत स एव प्रस्थको, गतीतो
नानागत परकीयो वेति मन्यते, तथा यत्नेन प्रस्थकेन परिमितं धान्यं तदपि प्रस्थक इत्याह, प्रस्थकोऽयमिति लोके व्यव-
हारनयदर्शनात्, त्रयाणां तु शब्दनयानां मतमिदं—यः प्रस्थकशब्दवाच्यार्थपरिज्ञानवान् स तत्त्वतः प्रस्थको नाम न काष्ठ-
मयः, काऽत्र तेषां युक्तिरिति चेत् प्रस्थकादिकं हि नाम मान, मानं च प्रमाण, प्रमाणं च तदभिधीयते येन वस्तु परिच्छिद्यते,
प्रमीयते—परिच्छिद्यते वस्तुनेनेति प्रमाणमिति व्युत्पत्तेः, परिच्छेदश्च ज्ञानधर्मः, ज्ञानं च जीवादन्नन्यत्, ततः स कथं
परिच्छेदो जीवमुक्त्वाऽन्यत्रावेतने मूर्ते काष्ठमये प्रस्थके वर्तते ? प्रमाणयन्ति च—विवादास्पदीभूतं काष्ठमयं प्रस्थकादि-

न प्रमाण, किन्तु यदेव प्रस्थकादिज्ञान तदेव प्रमाण, तेनैवाधिकृतवस्तुपरिच्छेदात्, तथा चात्र प्रयोग-प्रस्थकज्ञान प्रमाण वस्तुपरिच्छेदकत्वात्, यद् यद्वस्तुपरिच्छेदकं तत्तत् प्रमाण, यथा केवलज्ञान, वस्तुपरिच्छेदक च प्रस्थकज्ञानमिति, उक्तम्—“नाण पमाणमिद्ध नाणसहावो स जीवतो णडन्नो । किह पत्थयाइभाव वएज्ज मुत्ताइरूवं सो ? ॥ १ ॥ न हि पत्थाइ पमाण घडोघ भुवि चेयणाए विरहातो । केवलमिव तन्नाणं पमाणमिद्धं परिच्छेया ॥ २ ॥” अथ मन्येत-काष्ठघटितप्रस्था-दयोऽपि यथोक्तपरिच्छेदेहेतुत्वात् प्रमाणमिति व्यवह्रियन्ते, तदयुक्त, परिच्छेदेहेतुत्वायोगात्, तद्धि तस्य हेतुरिति वक्तुं शक्य यद्भागेऽवश्य भवति यदभावे च यन्न भवति, अथवा प्रतिनियतकार्यकारणव्यवस्थाऽनुपपत्ते, न च काष्ठघटितप्रस्थकादिभावेऽवश्य परिच्छेदबुद्धिभाव, नालिकेरद्वीपायातस्य प्रस्थकादिदर्शनेऽपि तदुद्भयसम्भवात्, नापि प्रस्थकाद्यभावे तदुद्भयभाव, कस्यापि कलनशक्तिसम्पन्नस्यातिशयज्ञानिनो वा प्रस्थकाद्यभावेऽपि धान्यराशेरवलोकनमात्रेण प्रस्थकपरिमाणोऽय राशि कुडवपरिमाणो वेत्यादिवुद्धिदर्शनात्, ततोऽन्वयव्यतिरेकासम्भवान्न काष्ठघटित. प्रस्थकादि परिच्छेदेहेतु, यद्यपि च कथञ्चित् क्षयोपशमहेतुतया कदाचनपि निमित्तमात्रं भवति तथापि नैतावता तत्कारणत्वव्यपदेश, अतिगसङ्गात्, किञ्च-परिच्छेदकारण, तथापि यदि तत्कारणतया (कथञ्चित् प्रस्थादि) (तत्) प्रमाणमिति व्यपदेशभाजनं ततः प्रमेयमपि प्रमाण प्राप्नोति, तस्यापि प्रमाणरूपज्ञानकारणत्वात्, तथा यानि निमित्तकारणानि आकाशकालदिगादीनि यानि च दधिभक्षणादीनि परम्परकारणानि तानि सर्वाण्यपि प्रमाणानि प्राप्नुवन्ति, तत्कारणत्वाविशेषात्, ततः सर्वं प्रमाणं प्रसक्तमिति किमिदानीं प्रमाण किमप्रमाणमिति प्रमाणाप्रमाणव्यवस्थाविलोपप्रसङ्ग, उक्तं च—“पत्थादओऽवि

वदति यथा प्रस्थक तद्गोमि प्रस्थकमुत्किरामि प्रस्थक शृङ्खणीकरोमि, एव ताम् द्रष्टव्यं याग्यानादिनां गन्धो
 भवति, तदेव नेगमनयाभिप्रायेण यो नामाङ्कित प्रस्थको यावच्च यदपि प्रस्थकनिमित्तं फाष्ठ तत् नो प्रत्यक्षः, ता
 नामाङ्कित प्रस्थक वदन् विशुद्धो नैगम उच्यते, शेषस्तत्रिशुद्धः, एवमेव व्यहरोऽपि द्रष्टव्यः, तस्यापि ओष्मन्तरा-
 परतया नैगमवद्वैचित्र्यात्, सङ्ग्रहनयवादी पुनराह—यो धान्यपरिमाणाय धान्यभृत प्रस्थको वर्तते न एव प्रस्थकशब्द-
 वाच्यो मानविशेषो, न शेषः, धान्यपरिमाणव्यापारहितत्वात्, प्रस्थकशब्दो हि परिमाणविशेषकरणव्यापृतकाष्ठमपर्युलि-
 त्विक इति न वस्तुविचारणाया तदवसरः, एष च सङ्ग्रहनय सामान्यग्राही, ततो ये केचन जगति धान्यपरिमाणकरणाय व्या-
 प्रियन्ते प्रस्थकास्ते सर्वेऽपि प्रस्थकत्वादेक एव प्रस्थक इति प्रतिपन्नः, ऋजुसूत्रस्तु अतीतस्य विनष्टत्वादागतस्य चाउज्या
 त्मलाभत्वात् परकीयस्य चाग्रस्तुत्वात् य एवात्मीयो वर्तमानकाले धान्यपरिमाणाय व्याप्रियेत स एव प्रस्थको, नातीतो
 नानागत परकीयो वेति मन्यते, तथा यत्नेन प्रस्थकेन परिमितं धान्यं तदपि प्रस्थक इत्याह, प्रस्थकोऽयमिति लोके व्यव-
 हारनयदर्शनात्, त्रयाणां तु शब्दनयानां मतमिदं—यः प्रस्थकशब्दवाच्याय परिज्ञानवान् स तत्त्वतः प्रस्थको नाम न काष्ठ-
 मयः, काऽत्र तेषां युक्तिरिति चेत् प्रस्थकादिकं हि नाम मानं, मानं च प्रमाणं, प्रमाणं च तदभिधीयते येन वस्तु परिच्छिद्यते,
 प्रमीयते—परिच्छिद्यते वस्तुनेनेति प्रमाणमिति व्युत्पत्तेः, परिच्छेदश्च ज्ञानधर्मः, ज्ञानं च जीवादनन्यत्, ततः स कथं
 परिच्छेदो जीतुं मुक्ताऽन्यत्राचेतने मूर्ते काष्ठमये प्रस्थके वर्तेत ? प्रमाणयन्ति च—विनादास्पदीभूत काष्ठमय प्रस्थकादि

न प्रमाण, किन्तु यदेव प्रस्थकादिज्ञानं तदेव प्रमाण, तेनैवाधिकृतवस्तुपरिच्छेदात्, तथा चात्र प्रयोगः-प्रस्थकज्ञानं प्रमाण वस्तुपरिच्छेदकत्वात्, यद् यद्वस्तुपरिच्छेदक तत्तत् प्रमाण, यथा केवलज्ञान, वस्तुपरिच्छेदक च प्रस्थकज्ञानमिति, उक्तम्—“नाण पमाणमिदं नाणसहावो स जीवतो णऽज्ञो । किह पत्थयाइभाव वण्ण मुत्ताइरुवं सो? ॥ १ ॥ न हि पत्थाइ पमाण घडोव भुवि चेयणाए विरहातो । केवलमिव तन्नाण पमाणमिदं परिच्छेया ॥ २ ॥” अथ मन्येत-काष्ठघटितप्रस्था-दयोऽपि यथोक्तपरिच्छेदेहेतुत्वात् प्रमाणमिति व्यवह्रियन्ते, तदयुक्त, परिच्छेदेहेतुत्वायोगात्, तद्धि तस्य हेतुरिति वक्तुं शक्यं यद्भागेऽवश्यं भवति यदभावे च यन्न भवति, अथवा प्रतिनियतकार्यकारणव्ययस्थाऽनुपपत्तेः, न च काष्ठघटितप्रस्थकादिभावेऽप्ययं परिच्छेदबुद्धिभावात्, नालिकेरद्वीपायातस्य प्रस्थकादिदर्शनेऽपि तद्बुद्ध्यसम्भवात्, नापि प्रस्थकाद्यभावे तद्बुद्ध्यभावः, कस्यापि कलनशक्तिसम्पन्नस्यातिशयज्ञानिनो वा प्रस्थकाद्यभावेऽपि धान्यराशेरवलोकनमात्रेण प्रस्थकपरिमाणोऽयं राशि कुडवपरिमाणो वेत्यादिबुद्धिदर्शनात्, ततोऽन्वयव्यतिरेकासम्भवात् काष्ठघटित. प्रस्थकादि परिच्छेदेहेतुः, यद्यपि च कथञ्चित् क्षयोपशमहेतुतया कदाचनपि निमित्तमात्रं भवति तथापि नैतावता तत्कारणत्वव्यपदेशः, अतिप्रसङ्गात्, किञ्च-परिच्छेदकारण, तथापि यदि तत्कारणतया (कथञ्चित् प्रस्थादि) (तत्) प्रमाणमिति व्यपदेशभाजनं तत्. प्रमेयमपि प्रमाण प्राप्तोति, तस्यापि प्रमाणरूपज्ञानकारणत्वात्, तथा यानि निमित्तकारणानि आकाशकालदिगादीनि यानि च दधिभक्षणादीनि परम्परकारणानि तानि सर्वाण्यपि प्रमाणानि प्राप्तुवन्ति, तत्कारणत्वाविशेषात्, ततः सर्वं प्रमाण प्रसक्तमिति किमिदानीं प्रमाणं किमप्रमाणमिति प्रमाणप्रमाणव्यवस्थायिलोपप्रसङ्गः, उक्तं च—“पत्थादओऽवि

कारणति माण मई, न सतेसु । जमसतेसुवि बुद्धी कासइ सतेसुवि न बुद्धी ॥ १ ॥ तकारणं तु वा जइ पमाणमिदं ओ पमेयपि । सब पमाणमेवं किमप्यमाण पमाण वा ? ॥ २ ॥” (वि २२४५-६) ततः प्रस्थकपरिज्ञानमेव त्रयाणामपि उदनयाना प्रमाण, न प्रस्थक इति, एष प्रस्थकदृष्टान्त ।

सम्प्रति वसतिदृष्टान्तभावना क्रियते—कोऽपि देवदत्तादिको भरुकच्छादौ वसन् केनापि पप्रच्छे—क ! भवान् वसति ? गमनयाभिप्रायेणाह—लोके वसामि, चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकादनर्थान्तरत्याद्भरुकच्छादेर्निवासक्षेत्रस्येति भाव, इदमेवैवविधौ लोकेऽपि व्यवहारस्ततो न कश्चिद्विषय, भूयोऽपि प्रच्छक आह—ननु लोकस्त्रिविधो भवति, ऊर्ध्वलोकोऽधो-लोकस्तिर्यग्लोकश्च, तत्र क भवान् वसति ? स प्राह—तिर्यग्लोके, तिर्यग्लोकोऽपि जम्बूद्वीपादिस्वयम्भूरमणपर्यवसानोऽनेकद्वीपसमुद्ररूपस्तत्र क भवान् वसति ? स प्राह—जम्बूद्वीपे, जम्बूद्वीपेऽपि भरतैरागतैर्मवतहिरण्यवतहरिपंरम्य-कदेवकुरुत्तरकुरुपूर्वविदेहापरविदेहरूपाणि दश क्षेत्राणि, तत्र दशसु क्षेत्रेषु मध्ये क भवान् वसति ? स ब्रूते—भरतक्षेत्रे, भर-तक्षेत्रमपि द्विधा—दक्षिणभरतमुत्तरभरत च, तत्र क भवान् वर्तते ? स प्राह—दक्षिणभरते, दक्षिणभरतेऽप्यनेकग्रामाकरनग-रखेटकर्वटादिरूपा सन्निवेशा, तत्र क भवान् वसति ? स आह—देवदत्तस्य गृहे, तत्राप्यनेकान्यपचरकादीनि स्थानानि, तत्र क भवान् वसति ? स आह—गर्भगृहे, तत्रापि सस्तारके वसामि, तदेव नैगमनयाभिप्रायेण लोकादा-रम्य यावत्सस्तारकस्तत्र सर्वत्रापि वसामीत्यभिप्राय, एतेमेव व्यवहारस्यापि, तस्य लोकसव्यवहारपरत्वात्, सद्गहनयमेतेन तु यत्रैव सस्तारकेऽवतिष्ठते तत्रैव वसामीति प्रत्ययो. नान्यत्र, अन्यत्र वसनक्रियाया अभावात्, यश्च

सत्तारके वसनक्रियोपेतं स सर्वोऽप्येक एव, एकबुद्धिग्राह्यत्वात्, ऋजुसूत्रनयमतेन तु येष्वाकाशप्रदेशेष्ववगाढस्तेष्वेव वसति, न सत्तारके, सत्तारकानुगताकाशप्रदेशानां तदणुभिरेव व्याप्तत्वात्, एव ऋजुसूत्रेणोक्ते त्रिविधोऽपि शब्दनयः प्राह—ननु वसनं नाम वर्त्तनमुच्यते, तथा च देवदत्तो गृहे वसतीति, किमुक्तं भवति?—देवदत्तो गृहे वर्त्तते, तच्च वर्त्तन सर्वस्यापि वस्तुन स्वस्वरूप एव, नान्यत्र, तथा प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, तथाहि—यत् घटगत स्वरूपं तत् घट एव वर्त्तते, नान्यत्र भूतले पटादौ वेति प्रसिद्धमेतत्, तत् देवदत्तादिलक्षणं वस्तु स्वस्वरूपमपहाय कथमन्यत्र विलक्षणस्वरूपे वस्तुनि आकाशलक्षणे वर्त्तितुमुत्सहते?, तथा चात्र प्रयोगः—यद्वस्तुसत् तत्सर्वमात्मस्वरूपे वर्त्तते, यथा चेतना जीने, वस्तुसच्च देवदत्तादिकमिति तदपि स्वस्वरूप एव वर्त्तते, नान्यत्रेति, अथवाऽयं व्यतिरेकमुखेन प्रयोग-विवादास्पदीभूतो देवदत्तो नाकाशप्रदेशेष्ववतिष्ठते, ततो विलक्षणत्वात्, यत् यतो विलक्षणं न तत्तत्र वर्त्तते, यथा छाया आतपे, विलक्षणाश्चाचेतनत्वेन देवदत्तादाकाशप्रदेशा इति नासौ (तत्र) वर्त्तते, उक्तं च—“आगासे वसइत्ति य भणि ए भणइ किहइन्नमंतंमि । मोत्तूणायसभाव वसिज्ज वत्थुं विहम्मंमि” ॥ १ ॥ वत्थु वसइ सहावे सत्ताओ चेयणा व जी-वमि । न विलकराणत्तणाओ भिन्ने छायाऽतवे चेव ॥ २ ॥” (वि २२४१-२) एव वसतिदृष्टान्तः ।

सम्प्रति प्रदेशदृष्टान्तभावनानां, तत्र प्रकृष्टो देश प्रदेश स एव दृष्टान्त प्रदेशदृष्टान्तः, स चायम्—नैगमो वदति-पण्णा जगति प्रदेशा, तद्यथा—धर्मास्तिकायप्रदेशोऽधर्मास्तिकायप्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेशो जीवप्रदेशः स्कन्ध-प्रदेशः स्कन्धगतैकदेशप्रदेशश्च, सर्वत्र च पृथीतत्पुरुष समास, यथा धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो धर्मास्तिकायप्रदेशः, एव

तत्कारणंति माण मई, न सतेसु । जमसतेसुवि बुछी कासइ सतेसुवि न बुछी ॥ १ ॥ तयारणं तु या उइ तमातिदि
तओ पमेयपि । सइ पमाणमेउ किमपमाण पमाण वा ? ॥ २ ॥" (वि २२४७-१) ततः गत्यरूपविज्ञानेन गपानामि
शब्दनयाना प्रमाण, न प्रत्यक्ष इति, एष प्रत्यक्षदृष्टान्त ।

सम्प्रति वसतिदृष्टान्तभावना क्रियते-कोऽपि देवदत्तादिको भरकच्छादौ वसन् केनापि पत्रस्ते-क ! भगार पमति ?
नैगमनयाभिप्रायेणाह-लोके वसामि, चतुर्दशरज्ज्यात्मकलोकादनर्गन्तरयान्तरुदयार्देनिंवामर्गस्वेति भावः, इदयो
चैत्रविधौ लोकेऽपि व्यवहारस्ततो न कश्चिदोप, भूयोऽपि प्रच्छक आह-ननु लोकस्त्रिविधो भवति, ज्यूखोहोऽधो-
लोकस्तिर्यग्लोकश्च, तत्र क भवान् वसति ? स प्राह-तिर्यग्लोके, तिर्यग्लोकोऽपि जम्बूद्वीपादिस्वयम्भूरमणपयामानोऽ-
नेकद्वीपसमुद्ररूपस्तत्र क भवान् वसति ? स प्राह-जम्बूद्वीपे, जम्बूद्वीपेऽपि भरतैरागतैर्मनतहिरण्यवतएरिपंरम्य-
लक्षेत्रमपि द्विधा-दक्षिणभरतमुत्तरभरत च, तत्र क भवान् वर्तते ? स प्राह-दक्षिणभरतेऽप्यनेकग्रामाकराग-
खेटकर्मदादिरूपा सन्निवेशा, तत्र क भवान् वसति ? स आह-देवदत्तस्य गृहे, तत्राप्यनेकान्यपपरकादीनि
यानानि, तत्र क भवान् वसति ? स आह-गर्भगृहे, तत्रापि सत्तारके वसामि, तदेव नैगमनयाभिप्रायेण लोकादा
रम्य यावत्संस्तारकस्तत्र सर्वत्रापि वसामीत्यभिप्रायः, एवमेव व्यवहारस्यापि, तस्य लोकसत्त्वयवहारपरत्वात्,
सद्वहनयमतेन न गत्रैव सत्तारकेऽवतिष्ठते तत्रैव वसामीति प्रत्ययो, नान्यत्र, अन्यत्र वसनवियाया अभावात्, यश्च

सत्तारके वसनक्रियोपेत स सर्वोऽप्येक एव, एकबुद्धिग्राह्यत्वात्, ऋजुसूत्रनयमतेन तु येषांकाशप्रदेशेष्ववगाढस्तेष्वेव वसति, न सत्तारके, सत्तारकानुगताकाशप्रदेशानां तदणुभिरेव व्याप्तत्वात्, एव ऋजुसूत्रेणोक्ते त्रिविधोऽपि शब्दनय-
प्राह—ननु वसन नाम वर्तनमुच्यते, तथा च देवदत्तो गृहे वसतीति, किमुक्तं भवति ?—देवदत्तो गृहे वर्तते, तच्च वर्तन सर्वस्यापि वस्तुन स्वस्वरूप एव, नान्यत्र, तथा प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, तथाहि—यत् घटगत स्वरूप तत् घट एव वर्तते, नान्यत्र भूतले पटादौ वेति प्रसिद्धमेतत्, तत् देवदत्तादिलक्षण वस्तु स्वस्वरूपमपहाय कथमन्यत्र विलक्षणस्वरूपे वस्तुनि आकाशलक्षणे वर्तितुमुत्सहते ? , तथा चात्र प्रयोगः—यद्वस्तुसत् तत्सर्वमात्मस्वरूपे वर्तते, यथा चेतना जीने, वस्तुसच्च देवदत्तादिकमिति तदपि स्वस्वरूप एव वर्तते, नान्यत्रेति, अथवाऽयं व्यतिरेकमुखेन प्रयोग-
विवादास्पदीभूतो देवदत्तो नाकाशप्रदेशेऽवतिष्ठते, ततो विलक्षणत्वात्, यत् यतो विलक्षण न तत्तत्र वर्तते, यथा छाया आतपे, विलक्षणाश्चाचेतनत्वेन देवदत्तादाकाशप्रदेशा इति नासौ (तत्र) वर्तते, उक्तं च—“आगासे वसइत्ति य भणि ए भणइ किहऽन्नमंमि । मोत्तूणायसभाव वसिज्ज वत्थु विहम्मंमि ? ॥ १ ॥ वत्थुं वसइ सहावे सत्ताओ चेयणा व जी-
वमि । न विलक्खणत्तणाओ भिन्ने छायाऽऽतवे चेव ॥ २ ॥” (वि २२४१-२) एष वसतिहृष्टान्तः ।

सम्प्रति प्रदेशदृष्टान्तभाषना, तत्र प्रकृष्टो देश प्रदेशः स एव दृष्टान्तः. प्रदेशदृष्टान्तः, स चायम्—नैगमो वदति-
पण्णा जगति प्रदेशा , तद्यथा—धर्म्मस्तिक्कायप्रदेशोऽधर्म्मस्तिक्कायप्रदेश आकाशास्तिक्कायप्रदेशो जीवप्रदेश स्कन्ध-
प्रदेश स्कन्धगतैकदेशप्रदेशश्च, सर्वत्र च पष्ठीतत्पुरुष समासः, यथा धर्म्मस्तिक्कायस्य प्रदेशो धर्म्मस्तिक्कायप्रदेशः, एवं

वित्रापि, स च धर्मास्तिकायप्रदेशादि सामान्यविवक्षया एको विशेषविवक्षया त्वनेक इति, एव वदन्त नेगमं सत्रो
 दिति-यद् रूपे-पण्णा प्रदेश इत्यादि, तन्न भवति, यस्मात् य स्कन्धगतैकदेशप्रदेश स तस्यैव स्कन्धस्य प्रदेश,
 तस्य स्कन्धान्यतिरिक्तत्वात्, तथा च लोकेऽपि वकारो-दासेन मे खर क्रीतो दासोऽपि मे सरोऽपि मे, एव य,
 स्कन्धस्य सम्बन्धिनो देशस्य प्रदेश स तस्यैव स्कन्धस्य, ततो मैवं वादी यदुत-पण्णा प्रदेश इत्यादि, किन्नेव यद
 या-पञ्चाना प्रदेश, धर्मास्तिकायप्रदेश अधर्मास्तिकायप्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेशो जीवप्रदेश स्कन्धप्रदेश इति,
 धर्मास्तिकायाद्यनुगत धर्मास्तिकायप्रदेश स सर्वोऽप्येक एव द्रष्टव्य, सामान्यविवक्षणात्, एव च सद्ब्रह्मोऽनि-
 तिपत्तव्य, अपरसामान्याभ्युपगमात्, एवमभिधानं सद्ब्रह्म प्रति व्यवहारोऽभिधत्ते-यद्वदति भवान्-पञ्चाना
 इत्यादि, तदनुपपन्न, कथमिति चेत्, उच्यते, शब्दार्थाघटनात्, तथाहि-यदि यथा पञ्चाना गोष्ठिकाना किञ्चि-
 त्करणं हिरण्यादि वर्तते तथा यदि पञ्चाना धर्मास्तिकायादीना साधारण. प्रदेशो भवेत् तत एनं यचनप्रवृत्ति-
 पद्यते-पञ्चाना प्रदेश इति, नान्यथा, न चैतदस्ति, तस्मादेव वक्तव्य-पञ्चविध प्रदेश, तद्यथा-धर्मास्तिकायप्र-
 देशो यावत् स्कन्धप्रदेश इति, एवमुक्ते व्यवहारेण ऋजुसूत्रो वदति-यद्भापते भवान्-पञ्चविध प्रदेश इत्यादि, तदस-
 यक्, तत्रापि शब्दार्थे विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषाप्ते, तथाहि-पञ्चविध प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनाया यो
 प्रदेश स स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एव च सत्यैकैक प्रदेश पञ्चविध इति पञ्चविधतिविध प्रदेश प्रसक्त, न
 तदस्ति, तस्मादेवमत्र वक्तव्य-भान्य प्रदेश, तद्यथा-स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश स्यादाकाशा-

स्तिकायप्रदेशः स्यात् स्कन्धप्रदेशः, एवमाचक्ष्णामृजुसूत्र शब्दनयः प्रत्याचष्टे-यद्गदसि-भाज्य प्रदेश
 इत्यादि, तन्न भवति, कथम् ? उच्यते-यदि भाज्यः प्रदेश इति समत ततः स्यात्पदलाञ्छने प्रतिनियतधर्मास्तिकाया-
 धनुगतप्रदेशस्वरूपाधारणासम्भवात् धर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्यादधर्मास्तिकायप्रदेश
 स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि, तत एव वक्तव्य-धर्मास्तिकाय प्रदेश प्रदेशो धर्मास्तिकायः प्रदेश
 प्रदेशोऽधर्मास्तिकाय इत्यादि, एव हि वदत शब्दनयस्यायमभिप्राय -य एव धर्मास्तिकायादिरूपो देशी स एव देशः
 प्रदेशो वा, तस्य तदव्यतिरिक्तत्वात्, न खलु देशिनो भिन्नो देश प्रदेशो वा भविनुमर्हति, भेदे सति तस्यासौ देश
 प्रदेशो वेति समन्धानुपपत्तेः, नहि घटः पटस्येति सचेतसा वक्तुं शक्यं, सम्वन्धश्चेत्तर्हि सम्वन्धस्यान्यथानुपपद्यमान-
 त्नादेशः प्रदेशो वा देशिन सकाशादभिन्नः प्रतिपत्तव्यः, तथा च सति य एव देशी स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्ध सामाना-
 धिकरण्य, एतदेव च सामानाधिकरण्य समभिरूढोऽपि मन्यते, एवभूतस्तु ग्राह-न वस्तुनो देश प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात्,
 तथाहि-देश प्रदेशो वा देशिनो भिन्नो वाऽभिन्नो वा ? गत्यन्तराभावात्, यदि भेदस्तस्येति समन्धानुपपत्तिः, अथाभेदस्ततो
 देश प्रदेशो वा देशयेव, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति यौ देशप्रदेशशब्दौ तौ परमार्थतो धर्मास्तिकायादि-
 देशप्रतिपादकौ, ततो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुटशब्दौ नोच्चार्यते, एकेनापि शब्देन तदर्थस्य
 प्रतिपादने द्वितीयशब्दप्रयोगस्य नैरर्थक्यात्, एवमिहापि धर्मास्तिकायादिरूपे वस्तुनि धर्मास्तिकायादिशब्दो देशप्रदेशा-
 दिशब्दश्च नैककालं उच्चारणमर्हत्, द्वयोरप्येकार्थतायामेकेन तदर्थस्याभिधानतोऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात्, तथा च

सर्वत्रापि, स च धर्मास्तिकायप्रदेशादि सामान्यविषया एको विशेषविषया एनेक इति, एव गन्तव्यं तेषां गन्तव्यं
वदति-यद् द्वये-पण्णा प्रदेश इत्यादि, तन्न भवति, यस्मात् य स्तन्पर्वतदेशप्रदेशा न तर्था स्तन्पर्वतदेशे
देशस्तन्धान्यतिरिक्तत्वात्, तथा च लोकेऽपि वक्तारो-दासेन मे तर गीतो दागोऽपि मे मतोऽपि मे, एव य,
स्तन्धस्य समन्धिनो देशस्य प्रदेश स तस्यैव स्तन्धस्य, ततो मेव चादी यदुत-पण्णा प्रदेश इत्यादि, विनश्यत्
यथा-पञ्चाना प्रदेश, धर्मास्तिकायप्रदेश अधर्मास्तिकायप्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेशो जीवप्रदेश, स्तन्धप्रदेश इति,
अत्र च धर्मास्तिकायाद्यनुगत धर्मास्तिकायप्रदेश स सर्वोऽप्येक एव द्रष्टव्य, सामान्यविषयात्, एव च मत्तहोऽपि-
शुद्ध प्रतिपत्तव्य, अपरसामान्याभ्युपगमात्, एवमभिदधान सद्ब्रह्म प्रति व्यग्रहरोऽभिपत्ते-यद्वदति भवा-पञ्चाना
प्रदेश इत्यादि, तदनुपपन्न, कथमिति चेत्, उच्यते, शब्दार्थाघटनात्, तथाहि-यदि यथा पञ्चाना गोष्ठिरात् किञ्चि-
त्साधारण हिरण्यादि वर्तते तथा यदि पञ्चाना धर्मास्तिकायादीना साधारण प्रदेशो भवेत् तत एव पञ्चाणपृष्टि-
रपपद्यते-पञ्चाना प्रदेश इति, नान्यथा, न चैतदस्ति, तस्मादेव वक्तव्य-पञ्चविध प्रदेश, तद्यथा-धर्मास्तिकायप्र-
देशो यागत् स्तन्धप्रदेश इति, एतमुक्ते व्यवहारेण ऋजुसूत्रो वदति-यद्भापते भवान्-पञ्चविध प्रदेश इत्यादि, तदस-
म्यरु, तत्रापि शब्दार्थे विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषापत्ते, तथाहि-पञ्चविध प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनाया यो
य प्रदेश स स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एव च सत्यैकैक प्रदेश पञ्चविध इति पञ्चविधप्रतिविध प्रदेश प्रसक्त, न
चैतदस्ति, तस्मादेवमत्र वक्तव्य-मान्य प्रदेश, तद्यथा-स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश स्यादाकाशा-

स्तिकायप्रदेश स्याज्जीनप्रदेश स्यात् स्कन्धप्रदेश, एवमाचक्ष्णामृजुसूत्र शब्दनय प्रत्याचष्टे-यद्ददसि-भाज्य. प्रदेश
 इत्यादि, तन्न भवति, कथम्?, उच्यते-यदि भाज्य प्रदेश इति समत तत स्यात्पदलाञ्छने प्रतिनियतधर्मास्तिकाया-
 यनुगतप्रदेशस्वरूपावधारणासम्भवात् धर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्यादधर्मास्तिकायप्रदेश. अधर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि
 स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि, तत एतं वक्तव्य-धर्मास्तिकाय प्रदेश प्रदेशो धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय प्रदेश
 प्रदेशोऽधर्मास्तिकाय इत्यादि, एव हि वदत शब्दनयस्यायमभिप्राय -य एव धर्मास्तिकायादिरूपो देशी स एव देश.
 प्रदेशो वा, तस्य तदव्यतिरिक्तत्वात्, न खलु देशिनो भिन्नो देश प्रदेशो वा भवितुमर्हति, भेदे सति तस्यासौ देश
 प्रदेशो वेति सम्बन्धानुपपत्ते, नहि घट पटस्येति सचेतसा वक्तु शक्यं, सम्बन्धश्चेत्तर्हि सम्बन्धस्यान्यथानुपपद्यमान-
 त्यादेश प्रदेशो वा देशिन सकाशादभिन्न प्रतिपत्तव्य, तथा च सति य एव देशी स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्धं सामाना-
 धिकरण्य, एतदेव च सामानाधिकरण्य समभिरूढोऽपि मन्यते, एवभूतस्तु प्राह-न वस्तुनो देश प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात्,
 तथाहि-देश प्रदेशो वा देशिनो भिन्नो वाऽभिन्नो वा?, गत्यन्तराभावात्, यदि भेदस्तस्येति सम्बन्धानुपपत्ति, अथाभेदस्ततो
 देश प्रदेशो वा देशेव, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति यौ देशप्रदेशशब्दौ तौ परमार्यतो धर्मास्तिकायादि-
 देशप्रतिपादकौ, ततो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुटशब्दौ नोच्चार्यते, एकेनापि शब्देन तदर्थस्य
 प्रतिपादने द्वितीयशब्दप्रयोगस्य नैरर्थक्यात्, एवमिहापि धर्मास्तिकायादिरूपे वस्तुनि धर्मास्तिकायादिशब्दो देशप्रदेशा-
 दिशब्दश्च नैककालं उच्चारणमर्हत, द्वयोरप्येकार्थतायामेकेन तदर्थस्याभिधानतोऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात्, तथा च

सर्वत्रापि, स च धर्मास्तिकायप्रदेशादि सामान्यमित्यत्र एषो विशेषमित्यत्रापि, एषा पदम् इति, त्रिंशत्
 वदति-यद् ब्रूये-पण्णा प्रदेश इत्यादि, तन्न भवति, यस्मात् य सन्ध्यागतं देवाप्रदेशं न तांदा सन्ध्यागतं देवा-
 देशस्कन्धाव्यतिरिक्तत्वात्, तथा च लोकेऽपि वक्तारो-दासेन मे तर गीतो दामोदनि मे तरोऽनि मे, एवं च,
 स्कन्धस्य सम्बन्धिनो देशस्य प्रदेश स तस्यैव स्कन्धस्य, ततो भव यादी यदुत-पण्णा प्रदेश इत्यादि, किन्तु न यद्
 यथा-पञ्चाना प्रदेश, धर्मास्तिकायप्रदेश अधर्मास्तिकायप्रदेश आकाशालिकायप्रदेशो नीयमदेश सन्ध्यागतं देवा-
 अत्र च धर्मास्तिकायाद्यनुगत धर्मास्तिकायप्रदेश स सर्वोऽप्येक एव द्रष्टव्य, सामान्यमित्यत्रापि, एष च मन्त्रोऽनि
 शुद्ध प्रतिपत्तव्य, अपरसामान्याभ्युपगमात्, एवमभिदधान सग्रह प्रति व्यग्रहरोऽभिधत्ते-यद् वदति भार्—पञ्चानां
 प्रदेश इत्यादि, तदनुपपन्न, कथमिति चेत्, उच्यते, शब्दार्थाघटनात्, तथाहि—यदि यथा पञ्चाना गोष्ठिकाना किञ्चि-
 त्साधारणं हिरण्यादि वर्तते तथा यदि पञ्चाना धर्मास्तिकायादीना साधारण प्रदेशो भवेत् तत एव यथापत्ति-
 रूपपद्यते-पञ्चाना प्रदेश इति, नान्यथा, न चैतदस्ति, तस्मादेव वक्तव्य-पञ्चविध प्रदेश, तद्यथा—धर्मास्तिकायप्र-
 देशो यावत् स्कन्धप्रदेश इति, एवमुक्ते व्यवहारेण ऋजुसूत्रो वदति-यद्भापते भवान्-पञ्चविध प्रदेश इत्यादि, तदम-
 न्यक्, तत्रापि शब्दार्थे विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषापत्ते, तथाहि—पञ्चविध प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनाया यो
 य प्रदेश स स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एव च सत्यैकैक प्रदेश पञ्चविध इति पञ्चविंशतिविधः प्रदेशः प्रसक्त, न
 चैतदस्ति, तस्मादेवमत्र वक्तव्य-भाज्य प्रदेश, तद्यथा—स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेशः स्यादधर्मास्तिकायप्रदेशः स्यादाकाशा-

स्तिकायप्रदेश स्याज्जीवप्रदेश स्यात् स्कन्धप्रदेशः, एवमाचक्षणमृजुसूत्र शब्दनय प्रत्याचष्टे-यद्वदसि-भाज्य प्रदेश
 इत्यादि, तन्न भवति, कथम्?, उच्यते-यदि भाज्यः प्रदेश इति समत तत् स्यात्पदलाञ्छने प्रतिनियतधर्मास्तिकाया-
 यनुगतप्रदेशस्वरूपावधारणासम्भवात् धर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्यादधर्मास्तिकायप्रदेशः अधर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि
 स्याद्धर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि, तत् एतं वक्तव्य-धर्मास्तिकाय प्रदेश प्रदेशो धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः प्रदेश
 प्रदेशोऽधर्मास्तिकाय इत्यादि, एवं हि वदत शब्दनयस्यायमभिप्राय -य एव धर्मास्तिकायादिरूपो देशी स एव देशः
 प्रदेशो वा, तस्य तदव्यतिरिक्तत्वात्, न खलु देशिनो भिन्नो देश प्रदेशो वा भवितुमर्हति, भेदे सति तस्यासौ देश
 प्रदेशो वेति सम्बन्धानुपपत्तेः, नहि घटः पटस्येति सचेतसा वक्तुं शक्यं, सम्बन्धश्चेत्तर्हि सम्बन्धस्यान्यथानुपपद्यमान-
 त्मादेशः प्रदेशो वा देशिनः सकाशादभिन्नः प्रतिपत्तव्यः, तथा च सति य एव देशी स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्धं सामाना-
 धिकरण्य, एतदेव च सामानाधिकरण्य समभिरूढोऽपि मन्यते, एवभूतस्तु प्राह-न वस्तुनो देशः प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात्,
 तथाहि-देश प्रदेशो वा देशिनो भिन्नो वाऽभिन्नो वा?, गत्यन्तराभावात्, यदि भेदस्तस्येति सम्बन्धानुपपत्तिः, अथाभेदस्ततो
 देश प्रदेशो वा देवदेव, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति यौ देशप्रदेशशब्दौ तौ परमार्थतौ धर्मास्तिकायादि-
 देशप्रतिपादकौ, ततो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुटशब्दौ नोच्चार्येते, एकेनापि शब्देन तदर्थस्य
 प्रतिपादने द्वितीयशब्दप्रयोगस्य नैरर्थक्यात्, एवमिहापि धर्मास्तिकायादिरूपे वस्तुनि धर्मास्तिकायादिशब्दो देशप्रदेशा-
 दिशब्दश्च नैककालं उच्चारणमर्हत्, द्वयोरप्येकार्थतायामेकेन तदर्थस्याभिधानतोऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात्, तथा च

सति धर्मास्तिकाग्रप्रदेशोऽधर्मास्तिकाग्रप्रदेश इत्यादि वचनजात सर्वमनुपपन्न, देशप्रदेशशब्दयो परमार्थतो घर्म्मोस्तिकाया
दिरूपदेशिवाचकतया पौनरुक्त्यदोषानुपपन्नात् । योऽपि च नोशब्द एव देशवचन सोऽप्येतन्मतेन नर्वाऽनुपपन्न, तन्नास्त्यु-
क्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि-नोशब्द सम्पूर्णं वस्त्वभिदध्यात् वस्त्वैकदेश वा?, यदि सम्पूर्णं तत्तलस्य प्रयोगो निरर्थको,
धर्मास्तिकायादिपदेनैव तस्याभिधानात्, अथ वस्त्वैकदेशमिति पक्ष सोऽप्यसमीचीनो, वस्तुनो देशाभावात्, नहि वस्तुनो
भिन्नो देश उपपद्यते, तस्येति सम्बन्धाभावात्, अभेदे तु देशेन न देश इत्युपपादितमेतत्, उक्तं च-“नोसदो नन्मत्ता
देश व वएज्ज ? जइ समत्त तो । तस्स पयोगे णत्थो अह देसो तो न सो वत्थुं ॥ १ ॥” (वि २२५९) अत्र ‘न सो वत्थु’ति
न स देशो वस्तु, भेदपक्षे अभेदपक्षे वा तस्यासम्भवादिति, येऽपि च नीलोत्पलादयः शब्दा लोकप्रतिपत्तौऽप्येतन्मतेन
विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्ना, तथाहि-तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखण्डरूपं, न तस्य गुणाः पर्याया वा देशा प्रदेशा
वा सर्वथा कथञ्चिद्वा वस्त्वन्तररूपा वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनापि तदेव वस्त्वखण्डमभिधीयते, उत्पलशब्देनापि तदेवेति,
नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन तदर्थस्याभिधानात् द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्ययुक्ता नीलोत्पलादय शब्दा, कृता
प्रदेशादृष्टान्तभावनपि ।

तदेवमुक्ता नया, एतेषा च नयानामाद्याश्चत्वारो नया अर्थनया, मुख्यवृत्त्या जीवार्थसमाश्रयणात्, शेषास्तु त्रय
शब्दादयो नयाः शब्दनया, शब्दत एवार्थभेदोपगमात्, उक्तं च-“चत्वारोऽर्थनया ह्येते, जीवार्थविनिश्चयात् ।
त्रयः शब्दनया सत्यपदविद्या समाश्रिता ॥ १ ॥” अत्र ‘सत्यपदविद्या समाश्रिता’ इति सत्यानि-अविपरीतानि, शब्दा

नुशासनोपदेशितयथोक्तलक्षणोपेतानि इति भावः, तानि च तानि पदानि च सत्यपदानि तेषां विद्या-परिज्ञान कालकार-
कादिभेदतोऽगमस्ता समाश्रिताः, तद्वशादर्थभेदमभ्युपगतवन्त इत्यर्थः । सम्प्रति एतेषामेव नयानां प्रभेदसङ्ख्याप्र-
दर्शनार्थमाह—

लङ्केको अ सयविहो सत्त नयसया ह्वन्ति एवं तु । अन्नोऽवि अ आपसो पंच सया छुति उ नयाणं ॥७५९॥
नया-मूलभेदापेक्षया यथोक्तरूपा नैगमादयः सप्त, एकैकश्च प्रभेदतः शतविधः-शतभेदः, ततः सर्वप्रभेदगणनया सप्त
नयशतानि भवन्ति, अपिशब्दात् पद्म चत्वारि द्वे वा शते, तत्र पद्मशतान्येवम्-नैगम सामान्यग्राही सङ्ग्रहे प्रविष्टो, विशेष-
पग्राही व्यवहारे, उक्तं च-“जो सामन्नग्राही स नैगमो सगह गतो अहया । इयरो ववहारमितो जो तेण समाणनि-
हेत्तो ॥ १ ॥” (वि ३९) तत् पडेव मूलनया, एकैकश्च प्रभेदतः शतभेद इति पद्मशतानि, अपरादेशः सङ्ग्रहव्यवहारज्जु-
सूत्रशब्दा इति चत्वार एव मूलनया, एकैकश्च शतविध इति चत्वारि शतानि, शतद्वयं तु नैगमादीनामृजुसूत्रपर्यन्तानां
द्रव्यास्तिकत्वात् शब्दादीनां तु पर्यायास्तिकत्वात् तयोश्च प्रत्येकं शतभेदत्वात्, अथवा यावन्तो वचनपथास्तावन्तो
नया इत्यसङ्ख्याताः प्रतिपत्तव्याः ।

एणहि दिट्ठिवाए परूवणा सुत्तअत्थकट्ठणा य । इह पुण अणव्भुवगमो अहिगारो तीहि ओसन्नं ॥ १६० ॥
एतै-नैगमादिभिर्नयेः सप्रभेदैर्दृष्टिवादे सर्ववस्तूनां प्ररूपणा, क्रियते इति वाक्यशेषः, सूत्रार्थकथना च, आह-वस्तूनां
सूत्रार्थानितिलङ्घनात् समुच्चयोऽनर्थक इति, न, तत्सूत्रोपनिबद्धस्यैव सूत्रार्थत्वेन विवक्षणात्, तद्व्यतिरेकेणापि च

सति धर्मास्तिकायप्रदेशोऽधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि वचनजात सर्वमनुपपन्न, देशप्रदेशशब्दयोः परमार्थतो धर्मास्तिकाया-
दिरुपदेशिमात्रतया पौनरुक्त्यदोषानुपपन्नात् । योऽपि च नोशब्द एकदेशग्रहणं सोऽप्येतन्मतेन सर्वथाऽनुपपन्न, तत्राप्यु-
त्तरीयानतिश्रमात्, तथाहि-नोशब्द सम्पूर्णं वस्तुविधेयात् वस्तुकेदेश वा?, यदि सम्पूर्णं ततस्तस्य प्रयोगो निरर्थको,
धर्मास्तिकायादिपदेनैव तस्याभिधानात्, अथ वस्तुकेदेशमिति पक्षः सोऽप्यसमीचीनो, वस्तुनो देशभावात्, नहि वस्तुनो
भिन्नो देश उपपद्यते, तस्येति सम्बन्धाभावात्, अभेदे तु देशेयं न देश इत्युपपादितमेतत्, उक्तं च-“नोसद्वो सम्मत
देस व यज्ज ? जइ समत्त तो । तस्स पयोगे णरयो अह देसो तो न सो वरथु ॥ १ ॥” (वि २२५९) अत्र ‘न सो वरथु’ति
न स देशो वस्तु, भेदपक्षे अभेदपक्षे वा तस्यासम्भवादिति, येऽपि च नीलोत्पलादयः शब्दा लोकप्रसिद्धास्तेऽप्येतन्मतेन
विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्नाः, तथाहि-तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखण्डरूपं, न तस्य गुणा पर्याया वा देशा प्रदेशा
ना सर्वथा कथञ्चिद्वा वस्तुवन्तरूपा वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनापि तदेव वस्तुखण्डमभिधीयते, उत्पलशब्देनापि तदेवेति,
नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन तदर्थस्याभिधानात् द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्ययुक्ता नीलोत्पलादयः शब्दा, कृता
प्रदेशादृष्टान्तभावनापि ।

तदेवमुक्तं नया, एतेषां च नयानामाद्याश्चत्वारो नया अर्थनयाः, मुख्यवृत्त्या जीवाद्यर्थसमाश्रयणात्, शेषास्तु त्रयः
शब्दादयो नयाः शब्दनया, शब्दत एवार्थभेदोपगमात्, उक्तं च-“चत्वारोऽर्थनया ह्येते, जीवाद्यर्थविनिश्चयात् ।
त्रयः शब्दनया सत्यपदविद्या समाश्रिता ॥ १ ॥” अत्र ‘सत्यपदविद्या समाश्रिता’ इति सत्यानि-अविपरीतानि, शब्दा-

नुशासनोपदर्शितययोक्तलक्षणोपेतानि इतरे भाव , तानि च तानि पदानि च सत्यपदान तथा विद्या-पारज्ञान कलकार-
कादिभेदतोऽनगमस्ता समाश्रिता , तद्वशादर्थभेदमभ्युपगतवन्त इत्यर्थ । सम्प्रति एतेषामेव नयाना प्रभेदसङ्ख्याप्र-
दर्शनार्थमाह—

एकेको अ सयचिहो सत्त नयसया ह्वन्ति एवं तु । अन्नोऽवि अ आएसो पंच सया हुन्ति उ नयाणं ॥७५९॥
नया-मूलभेदापेक्षया यथोक्तरूपा नैगमादयः सप्त, एकैकश्च प्रभेदत शतविधः-शतभेदः, तत सर्वप्रभेदगणनया सप्त
नयशतानि भवन्ति, अपिशब्दात् पट् चत्वारि द्वे वा शते, तत्र पट्शतान्येवम्-नैगमः सामान्यग्राही सङ्ग्रहे प्रविष्टो, विशेष-
पग्राही व्यवहारे, उक्त च-“जो सामन्नग्राही स नेगमो सगह गतो अहया । इयरो व्यवहारमितो जो तेण समाणनि-
वेसो ॥ १ ॥” (वि ३९) तत् पडेव मूलनयाः, एकैकश्च प्रभेदतः शतभेद इति पट् शतानि, अपरादेश सङ्ग्रहव्यवहारजु-
सूत्रशब्दा इति चत्वार एव मूलनया, एकैकश्च शतविध इति चत्वारि शतानि, शतद्वय तु नैगमादीनामृजुसूत्रपर्यन्ताना
द्रव्यास्तिकत्वात् शब्दादीना तु पर्यायास्तिकत्वात् तयोश्च प्रत्येक शतभेदत्वात्, अथवा यावन्तो वचनपथास्तावन्तो
नया इत्यसङ्ख्याता प्रतिपत्तव्या ।

एएहि दिट्ठिवाए परूवणा सुत्तअत्थकहणा य । इह पुण अणञ्जुवगमो अहिगारो तीहि ओसन्नं ॥ १६० ॥
एतै-नैगमादिभिर्नयैः सप्रभेदैर्द्विष्टिवादे सर्ववस्तूना प्ररूपणा, क्रियते इति वाक्यशेष , सूत्रार्थकथना च, आह-वस्तूना
सूत्रार्थानतिलङ्घनात् समुच्चयोऽनर्थक इति, न, तत्सूत्रोपनिबद्धस्यैव सूत्रार्थत्वेन विवक्षणात्, तद्व्यतिरेकेणापि च

सति धर्मास्तिकाग्रप्रदेशोऽधर्मास्तिकाग्रप्रदेश इत्यादि वचनजात सर्वमनुपपन्नं, देशप्रदेशशब्दयोः परमार्थतो धर्मोस्तिकाया-
दिरूपदेशिवाचकतया पौनरुक्त्यदोषानुपपन्नात् । योऽपि च नोशब्द एकदेशग्रचन सोऽप्येतन्मतेन सर्वथाऽनुपपन्नः, तत्राप्यु-
क्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि-नोशब्द सम्पूर्णं वस्त्वभिदध्यात् वस्त्वैकदेश वा?, यदि सम्पूर्णं ततस्तस्य प्रयोगो निरर्थको,
धर्मास्तिकायादिपदैर्नैव तस्याभिधानात्, अथ वस्त्वैकदेशमिति पक्ष सोऽप्यसमीचीनो, वस्तुनो देशाभावात्, नहि वस्तुनो
भिन्नो देश उपपद्यते, तस्येति सम्बन्धाभावात्, अभेदे तु देशेव न देश इत्युपपादितमेतत्, उक्तं च-“नोसहो सम्मत्त
देस व वएज्ज ? जइ समत्त तो । तस्स पयोगे णत्थो अह देसो तो न सो वत्थुं ॥ १ ॥” (वि २२५९) अत्र ‘न सो वत्थु’ति
न स देशो वस्तु, भेदपक्षे अभेदपक्षे वा तस्यासम्भवादिति, येऽपि च नीलोत्पलादयः शब्दा लोकप्रसिद्धास्तेऽप्येतन्मतेन
विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्नाः, तथाहि-तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखण्डरूपं, न तस्य गुणाः पर्याया वा देशाः प्रदेशा
वा सर्वथा कथञ्चिद्वा वस्त्वन्तररूपा वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनापि तदेव वस्त्वखण्डमभिधीयते, उत्पलशब्देनापि तदेवेति,
नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन तदर्थस्याभिधानात् द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्ययुक्ता नीलोत्पलादयः शब्दाः, कृता
प्रदेशदृष्टान्तभाननापि ।

तदेवमुक्ता नयाः, एतेषा च नयानामाद्याश्चत्वारो नया अर्थनयाः, मुख्यवृत्त्या जीवाद्यर्थसमाश्रयणात्, शेषास्तु त्रयः
शब्दादयो नयाः शब्दनया, शब्दत एवार्थभेदोपगमात्, उक्तं च-“चत्वारोऽर्थनया ह्येते, जीवाद्यर्थविनिश्चयात् ।
त्रयः शब्दनया सत्यपदविद्या समाश्रिता ॥ १ ॥” अत्र ‘सत्यपदविद्या समाश्रिता’ इति सत्यानि-अविपरीतानि, शब्दा

तदसत्ते परिकम्मणमेगनएणपि वा कुज्जा ॥ १ ॥ ” (वि २२७८) इत्यादि, उक्तं नयद्वारम्, इदानीं समवतारद्वारा वक्तव्यं, तत्र क्व तेषां नयानामनवतारः क्व वा समवतार इति प्रतिपादनार्थमाह—

मूढनइअं सुअं कालिअं तु न नया समोअरंति इहं । अपुहुत्ति समोआरो नत्थि पुहुत्ते समोआरो ॥ १६२ ॥
 मूढा—अविभागस्था नया यस्मिन् तत् मूढनयं तदेव मूढनयिकं, प्राकृतत्वात् स्वार्थे इकप्रत्ययः, अथवा मूढाश्च ते नयाश्च मूढनयास्ते अस्मिन् विद्यन्ते इति मूढनयिकं, ‘अतोऽनेकस्वरा’द्वितीकप्रत्ययः, किन्तदित्याह—श्रुतं, काले—प्रथमचरमपौरुषीलक्षणे कालग्रहणपूर्वकं पठ्यते इति कालिकं, ‘वर्षाकालेभ्य’ इति भावार्थे इकणप्रत्ययः, तत्र न नयाः समं वृत्तरन्ति, न प्रतिपदं भण्यन्ते इति भावः, कदा पुनरसीया तर्हि समवतारोऽभूत् ? कदा च नावतार इत्याह—‘अपुहुत्ते समोयारो’ इत्यादि, अपृथक्त्वं चरणकरणानुयोगगणितानुयोगधर्मकथानुयोगद्रव्यानुयोगानामेकभावः, किमुक्तं भवति ?—यदैते चत्वारोऽपि चरणकरणानुयोगप्रभृतयोऽनुयोगा प्रतिस्वृत्रमुपन्यस्यन्ते एषोऽपृथग्भावः, तत्र नयानां समवतारो—विस्तरेण विरोधाविरोधसम्भवविशेषादिना प्ररूपणं, ‘नत्थि पुहुत्ते समोयारो’ इति पृथक्त्वं—चरणकरणधर्मसङ्ख्याद्रव्यानुयोगानां ग्रन्थप्रविभागेन वर्त्तनं, किमुक्तं भवति ?—यदैकैकस्यैवानुयोगस्य ग्रन्थविभागेन प्रवर्त्तनम् एतत् पृथक्त्वमिति, तस्मिन् नास्ति नयानां समवतारः, भवेद्वा पुरूपविशेषोपापेक्षः, इयमत्र भावना—यावदपृथक्त्वमासीत् तावन्नयानामभूत्

१ भाष्यकाराणां श्रीहरिभद्रसूरीणां चाभिप्रायेण नयविशारद एवाधुना ग्रीन् नयान् ब्रूयात्, प्रकरणानुगतश्च स एवार्थः, मूढनयि-
 क्त्वाभावप्रसङ्गोऽन्यथा, तदपि सर्वेषां सम्पूर्णनयावतारस्यैव योग्येति न नियमः

यस्तु सम्भवात्, इह पुन कालिकश्रुतेऽनभ्युपगम, नावश्य नैवव्याख्या कार्येति भाग, यदि च श्रोत्रपेक्षया नयविचार-
कर्त्तव्य तदा त्रिभिराद्ये नैगमसङ्ग्रहव्यहाररूपैरुत्सन्न-प्रायेणात्राधिकारः, किमिति त्रिभिरेवाद्यनयैरिहाधिकारो, न शक्यै?,
उच्यते, प्रायस्त्रिभिरेवाद्यनयैर्लोकव्यवहारपरिसमाप्ते, अथ यदि कालिकश्रुते नयानामनभ्युपगम ततस्त्रिभिराद्ये
किमर्थं श्रोत्रपक्षयाऽप्यधिकारः?, उच्यते, परिकर्मणार्थं, कालिकश्रुते हि त्रिभिराद्यैर्नयैः परिकर्मितं सन् दृष्टिवादयोग्यो
भवति, नान्यथेति, उक्तं च—“पायं सवयहारो व्यवहारतेहि तिहि उ जं लोए । तेण परिकम्मणत्थ कालियसुत्ते तदधि-
गारो ॥ १ ॥” (वि २२७६) ननु परिकर्मणाऽपि नयैस्तत्र भवति यत्र नयानामवकाश, कालिकश्रुते चानभ्युपग-
मानयानामनयकाश इति कथं तत्राद्यैस्त्रिभिः परिकर्मणा भवति?, तत आह—

नत्थि नएहि चिट्ठणं सुत्तं अत्थो च जिणमण किञ्चि । आसज्ज उ सोआरं नए नयविसारओ बूया ॥ १६१ ॥

जिनमतो-सर्वज्ञमते न किञ्चिदपि सूत्रमर्थो वा नयैर्विहीनमस्ति ततः कालिकश्रुतेऽपि नयानामवकाश इति परिकर्म-
णार्थं नयपरिग्रहः, अशेषनयप्रतिषेधत्वाचार्यविनेयानां विशिष्टबुद्ध्यभावापेक्षः, विमलमतिश्रोतार पुनरासाद्य नयविशा-
रद सूरिः समस्तानपि नयान् ब्रूयात्, यदि पुन त्रिनययोग्योऽपि न भवति ततः परिकर्मणार्थं द्वौ नयौ वदेत्, तयो-
रप्यशक्तावेकं नयं, मन्दतमप्रज्ञे तु सूत्रार्थमात्रम्, उक्तं च—“भासेज्ज वित्थरेणवि नयमयपरिणामणासमत्थम्मि ।

धम्म सोऊण भणइ-ज नवर महासाल रज्जे अहिसिद्धेमि, तओ तुज्झ पायमूले पवयामि, तेण गतूण भणितो महा-
सालो-राया भवसु, अह पवयामि, सो भणइ-अहपि पवयामि, जहा तुज्झे इह पमाण तहा पवइयस्सवि, ताहे गागली
कपिछपुराओ आणेउ रज्जे अहिसित्तो, तस्स माया जसमई कपिछपुरे नयरे दिन्निया पिढरस्स रायपुत्तस्स, तेण ततो
सद्दाविओ, सो पुण तेसि दो सीवियाओ कोरेइ, जाव ते पवइया, सावि तेसि भगिणी समणोवासिया जाया, तेवि समणा
सता एक्कारस अगाइ अहिज्जिआ, अन्नया भयव रायणिहे समोसढो, ततो निगतो चप पहावितो, ताहे सालमहासाला
सामि आपुच्छति-अम्हे पिट्ठचप वच्चाओ, जइ नाम कोइ तेसि पवएज्जा समत्तं चा लभेज्जा, सामी जाणइ-जहा ताणि
सबुज्झिहिति, ताहे तेसि सामिणा गोयमसामी विइज्जओ दिन्नो, सामी चप गतो, गोयमसामीवि पिट्ठचप गओ, तत्थ
समोसरणं, गागली पिठरो जसवई य निगयाणि, भगवं धम्मं कहेइ, ताणि धम्म सोऊण परमसविग्गाणि जायाणि,
गागली नियपुत्त रज्जे अहिसिच्चिऊण मायापिइसहितो पवइओ, गोयमसामी ताणि घेन्नूण चंपं वच्चइ, तेसि सालमहा-
सालाण पंध वच्चताण हरिसो जातो, जहा ससाराओ एयाणि उत्तारियाणि, एवं तेसि पवहुमाणेण सुभेण अज्झवसा-
णेण केवलनाण समुप्पण, इयरेसिपि चिता जाया, जहा अम्हे एएहि रज्जे ठवियाणि, पुणरवि धम्मे ठविऊण ससा-
रातो मोइयाणि, एव चित्तेताणं सुभेणं अज्झवसाणेणं तिण्हवि केवलनाणमुप्पणं, एवमेयाणि उप्पन्ननाणाणि चंप
गयाणि, सामि पयाहिण करेऊण तित्थ नमिऊण केवलपरिस धावियाणि, गोयमसामीवि भयवं वंदिऊण तिक्रबुत्तो

ममन्तर, पृथक्त्वे तु जाते समवताराभाव इति, उक्तं च—“अपुहुत्तेमेगभागो सुत्ते सुत्ते सत्तिर जत्थ । भन्नतऽणुओगा चरणधम्मसत्थाणदद्याण ॥ १ ॥ तत्थेव नयाणपिहु पइवत्थु वित्थरेण सवेसि । देसति समोयार गुरो भयणा पुट्त्तमि ॥ २ ॥ एगोच्चिय देसिज्जइ जत्थऽणुजोगो न सेसया तिन्नि । सतावि त पुहुत्त तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ ३ ॥” (पि २२८१-३) आह—कियन्त कालमपृथक्त्वमासीत् ? कुतो वा समारभ्य पृथक्त्व जातमित्यत आह—

जायत अज्जवइरा अपुहुत्त कालिआणुओगस्स । तेणारेण पुहुत्तं कालिअसुइ दिट्ठिवाए अ ॥ १६३ ॥

यावदार्थवज्रा-आर्यवज्रस्वामिनो गुरवो महामतयस्तावत् कालिकानुयोगस्य-कालिकश्रुतव्याख्यानस्यापृथक्त्वं-प्रति-सूत्रं चरणकरणानुयोगादीनामविभागेन वर्तनमासीत्, तदा साधूना तीक्ष्णग्रन्थात्, कालिकग्रहणं प्राधान्यव्यापनार्थ-म्, अन्यथा सर्वानुयोगस्यापृथक्त्वमासीत्, तत आरभ्य, आर्यरक्षितेभ्य समारभ्येत्यर्थ, कालिकश्रुते दृष्टिनादे चानुयो-गाना पृथक्त्वं-ग्रन्थविभागेन विभागोऽभवदिति ॥ अथ क एते आर्यवज्रा इति स्तवद्वारेण तेषामुत्पत्तिमभिधित्सुराह—

तुप्पन्नसन्निवेशाड निग्गयं पिडसगासमल्लीणं । छम्मासिअं छसु जयं माऊइ समन्निअं वंदे ॥ ७६४ ॥

तुम्भन्नसन्निवेशात् निर्गत पितृसकाशमालीन पण्मासिक षट्पञ्च जीवनिर्कायेषु यत-प्रयत्नवन्तं मात्रा च समन्वितं वन्दे । एष गाथासमुदायार्थ, अवयवार्थस्तु कथानकादवसेय, —वइरसामी पुब्बभवे सक्कस्स देवरणो वेसमणस्स सामाणिओ आसि, इतो य भयव वद्धमाणसामी पिट्ठचपाए नयरीए सुभूमिभागे उज्जाणे समोसढो, तत्थ य सालो राया महासालो जुवराया, तेसि भगिणी जसमई, तीसे भत्ता पिढरो, पुत्तो य से गागली नाम वमारे. ततो सालो भगवन्तो समीचे

जइ ओयरइ तो एयस्स वय सीसा । सामीवि चेइयाइ वदिता उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे पुढचिसिलापट्टए असोगवरपाय-
वरस अहे तरयणि वासाए उवगतो ।

इतो य सक्कस्स लोगवालो वेसमणो अट्ठावए चेइयवदओ आगतो, चेइयाणि वदिता गोयमसामि वदइ, तओ से
भगव धम्मकहाऽवसरे अणगरगुणे परिकहेइ, जहा भयवतो साहवो अताहारा पताहारा एवमाइ, वेसमणो चितेइ-
एरिसे साहुगुणे वझेइ, अप्पणो य से इमा सुकुमारसररीरया जा देवाणवि नत्थि, तओ भयव तस्साकूय नाऊण पुडरीय
नाम अज्झयण परूवेइ, जहा पुक्खलावइविजए पुडरिणिणी नगरी, नलिणगुम्मं उज्जाणं, तत्थ ण महापडमो नाम
राया, पडमावई देवी, ताण दो पुत्ता-पुंडरीए कंडरीए य, पुडरीए जुवराया । तेणं कालेण तेण समएणं नलिणगुम्मे
उज्जाणे थेरा समोसढा, महापडमो निगतो, धम्मो सुतो, परमसविगो जातो, ततो पुडरीय रज्जे ठवेइ, कंडरीयं जु-
रज्जे, ततो पुंडरीयरायमापुच्छिता महाविभूईए पवइए, चोदस पुबाइ अहिज्जइ, विचित्तं तवोकम्म करेइ, एव चहूई
वासाईं सामणपरियागं परिपालिऊण मासियाए सलेहणाए सिद्धे । अणण्या ते थेरा पुब्बाणुपुधीए विहरमाणा पुंडरणि-
णीए नयरीए समोसढा, पुंडरीए राया कंडरीएण जुवरणा सद्धिं समागओ, पुडरीओ सावगधम्मं पडिच्चो, कंडरीए
जुवराया धम्मं सोच्चा ससारभीओ जातो, ततो गिहमागए पुंडरीयं रायमापुच्छइ-तुम्भेहि अब्भणुन्नाओ पघयामित्ति, तओ
पुंडरीए राया बहूहि विसयाणुलोमाहि विसयपडिकूलाहि य सजमउवेयकराहि य पणवणाहि कंडरीयं पन्नवेइ, जहा नाय-
धम्मकहासु जाव नो सचाएइ पणविवं, ताहे अकामगे चेव निक्खमणमहिमं करेइ, कंडरीओऽवि पघइतो सतो सामा-

पाएषु पडिओ, उट्टिओ भणइ— कहि वच्चह !, एह तित्थगर वंदह, ताहे सामी भणइ—गोयमा ! मा केनली आसाएहि, ताहे आउट्टो खामेइ, सेवेग च गतो, तत्थ गोयमसामिस्स सका जाया, माऽहं न सिज्जेज्जामिति ।

इतो य अणागए गोयमसामिस्मि सामिणा पुब वागरिय, जहा—जो धरणिगोयरो अट्टावय विलगइ चेइयाणि य यदइ सो तेणेव भवग्गहणेण सिज्झइ, तं च देवा अणमणस्स कहिति, तओ गोयमसामी त देवजयणं सुणिय पुप-
माभोगिऊण चितेइ—अट्टावय वच्चामि, तरस हिययाकूय जाणिऊण तावसा सबुद्धिस्सति एयरसवि धीरया भविस्सइत्ति भणइ—वच्च गोयम ! अट्टावय चइयवदओ, ताहे भगव गोयमो हट्ठुट्ठो सामि वंदित्ता गओ जट्ठाजयं, तत्थ य अट्टावए जणवाय सोऊण तित्थि तावसा पत्तेयं पंचसयपरिवारा अट्टावय विलगामीति तत्थ किलिस्सति, तज्जा—
कोडिनो दिन्नो सेवालो, कोडिनो सपरिवारो चउत्थ चउत्थं काऊण पच्छा मूलकंदाणि आहारेइ सचित्ताणि, सो पढम मेहल विलगो, दिन्नो छट्ठ छट्ठ काऊण परिसडियपंडुपत्ताणि आहारेइ, सो चइय मेहल निलगो, सेवालो अट्टममट्टम काऊण जो सेवालो सयमचित्तीभूओ तमाहारेइ, सो तइयं मेहलं निलगो, एव ते ताए किलिस्सति, इओ य भगव गोयमसामी ओरालसरीरो हुयवहतडितरुणरविकिरणतेओ एइ, ते त एज्जत पासिऊण भणंति—एस किर एत्थ थुल्लओ समणो विलग्गि-
हिइ जं अम्हे महातवस्सी सुक्का भुक्खा न तरामो विलग्गिउ, भयव च गोयमो जघाचारणलद्धीए लूयापुडगपि निस्साए उट्ठ उप्पयइ, त उप्पयंत ते पलोयति, एस आगतो एस अदसण गतोत्ति, एए ते तित्थिवि विग्गिहया पससति, अच्छति य पलोएता

जइ ओयरइ तो एयस्त वय सीसा । सामीवि चेइयाइ वादत्ता उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे पुढविसिलापट्टए असोगवरपाय-
वस्त अहे तरयाणि वासाए उवगतो ।
इतो य सक्कस्त लोगवालो वेसमणो अट्टावए चेइयवदओ आगतो, चेइयाणि वदिता गोयमसामि वदइ, तओ से
भगव धम्मकहाडवसरे अणगरगुणे परिकहेइ, जहा भयवतो सहवो अताहारा पंताहारा एवमाइ, वेसमणो चितेइ-
परिसे साहुगुणे वन्नेइ, अप्पणो य से इमा सुकुमारसरीरया जा देवाणवि नत्थि, तओ भयव तस्साकूय नाऊण पुडरीय
नाम अज्झयण पळ्वेइ, जहा पुक्खलावइविजए पुडरिगिणी नगरी, नलिणगुम्म उज्जाण, तत्थ ण महापउमो नाम
राया, पडमावई देवी, ताण दो पुत्ता-पुंडरीए कडरीए य, पुडरीए जुवराया । तेणं कालेण तेण समएणं नलिणगुम्मे
उज्जाणे थेरा समोसढा, महापउमो निगतो, धम्मो सुतो, परमसविगो जातो, ततो पुंडरीयं रज्जे ठवेइ, कंडरीय जुन-
रज्जे, ततो पुंडरीयरायमापुच्छित्ता महाविभूईए पवइए, चोइस पुढाई अहिज्जइ, विचिच्च तवोकम्मं करेइ, एनं चहूई
वासाईं सामणपरियागं परिपालिऊण मासियाए सलेहणाए सिद्धे । अणया ते थेरा पुढाणुपुढीए विहरमाणा पुंडरगि-
णीए नयरीए समोसढा, पुंडरीए राया कंडरीएण जुवरणा सद्धि समागओ, पुंडरीओ सावगधम्मं पडिवन्नो, कडरीए
जुवराया धम्मं सोच्चा ससारभीओ जातो, ततो गिहमागए पुंडरीयं रायमापुच्छइ-तुन्नेहि अब्भणुन्नाओ पघयामित्ति, तओ
पुंडरीए राया वइहि विसयाणुलोमाहि विसयपडिक्कलाहि य सजमउवेयकराहि य पणवणाहि कडरीयं पन्नवेइ, जहा नाय-
धम्मकहासु जाव नो सचाएइ पणविउं, ताहे अकामगे चेव निक्खमणमहिमं करेइ, कंडरीओडवि पघइतो सतो सामा-

पाएसु पडिओ, उडिओ भणइ- कहि वच्चह ? एह तित्थगर वंदह, ताहे सामी भणइ-गोयमा ! मा केगली आसाएहि,
ताहे आउटो खामेइ, संवेग च गतो, तत्थ गोयमसामिस्स सका जाया, माऽहं न सिज्जेजामिति ।

इतो य अणागए गोयमसामिस्मि सामिणा पुब वागरिय, जहा-जो धरणिगोयोरो अट्ठावय विलगइ चेइयाणि य
वदइ सो तेणेव भवगहणेण सिज्जइ, त च देवा अणमणस्स कहिति, तओ गोयमसामी त देवयण सुणिय पुय-
माभोगिऊण चितेइ-अट्ठावय वच्चांमि, तरस हिययाकूय जाणिऊण तावसा सबुज्झिस्सति पयस्सवि धीरया भविस्सइत्ति
भणइ-वच्च गोयम ! अट्ठावय चेइयवंदओ, ताहे भग्न गोयमो हट्ठतुट्ठो सामि वंदित्ता गओ अट्ठावय, तत्थ य
अट्ठावए जणथाय सोऊण तित्ति तावसा पत्तेय पंचसयपरिवारा अट्ठावय विलगामीति तत्थ किलिस्सति, तंजहा-
कोडिनो दिन्नो सेनालो, कोडिन्नो सपरिवारो चउत्थ चउत्थं काऊण पच्चा मूलकंदाणि आहारेइ सच्चि ताणि, सो पदम मेहल
विलगो, दिन्नो छट्ठ छट्ठं काऊण परिसडियंपंडुप्ताणि आहारेइ, सो विइय मेहल गिलगो, सेनालो अट्ठममट्ठम काऊण
जो सेनालो सयमचिन्तीभूओ तमाहारेइ, सो तइयं मेहलं गिलगो, एव ते ताउ किलिस्सति, इओ य भगव गोयमसामी
ओरालसरीरो हुयवहतडितरणरविकिरणतेओ एइ, ते त एज्जत पासिऊण भणंति-एस किर एत्थ थुलओ समणो विलगि-
हिइ जं अग्गे महातवस्सी सुक्का भुक्खा न तरामो विलगिउ, भयव च गोयमो जघाचारणलद्धीए लूयापुडगपि निस्साए उट्ठ
उप्पयइ, त उप्पयत्त ते पलोयंति, एस आगतो एस अट्ठसण गतोत्ति, एउ ते तित्तिनि विग्गिया पससति, अच्छति य पलोएता

जइ ओयरइ तो एयस्स वय सीसा । सामीवि चेइयाइ वदिता उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे पुढविसिलापट्टए असोगवरपाय-

वस्स अहे तरयणि वासाए उवगतो ।

इतो य सक्कस्स लोगवालो वेसमणो अट्ठावए चेइयवदओ आगतो, चेइयाणि वदिता गोयमसामि वदइ, तओ से भगव धम्मकहाडवसरे अणगरगुणे परिकहेइ, जहा भयवतो साहवो अताहारा पताहारा एवमाइ, वेसमणो चितेइ-परिसे साहुगुणे वझेइ, अप्पणो य से इमा सुकुमारसररीरया जा देवाणधि नत्थि, तओ भयव तस्साकूय नाऊण पुडरीय नाम अज्झयण पळवेइ, जहा पुक्खलावइविजए पुडरिगिणी नगरी, नलिणगुम्म उज्जाण, तत्थ ण महापउमो नाम राया, पउमावई देवी, ताण दो पुत्ता-पुंडरीए कडरीए य, पुंडरीए जुवराया । तेणं कालेण तेणं समएण नलिणगुम्मे उज्जाणे थेरा समोसढा, महापउमो निगतो, धम्मो सुतो, परमसविगो जातो, ततो पुडरीय रज्जे ठवेइ, कंडरीय जुम-रज्जे, ततो पुंडरीयरयायापुच्छिन्ता महाविभूईए पवइए, चोइस पुद्दाइं अहिज्जइ, विचित्त तवोकम्मं करेइ, एवं बहइं वासाइं सामणपरियाणं परिपालिऊण मासियाए सलेहणाए सिद्धे । अणया ते थेरा पुद्दाणुपुद्दीए विहरमाणा पुंडरिणीए नयरीए समोसढा, पुंडरीए राया कंडरीएण जुवरणा सद्धि समागओ, पुंडरीओ सावगधम्मं पडिवन्नो, कडरीए जुवराया धम्मं सोच्चा ससारभीओ जातो, ततो गिहमागए पुंडरीयं रायमापुच्छइ-तुम्हेहि अब्भणुन्नाओ पययामिस्सि, तओ पुंडरीए राया बहइहि विसयाणुलोमाहि विसयपडिक्कलाहि य सजमउवेयकराहि य पणवणाहि कडरीयं पन्नवेइ, जहा नाय-धम्मकहासु जाव नो सचाएइ पणविउं, ताहे अकामगे चैव निक्खमणमहिमं करेइ, कंडरीओऽपि पयइतो सतो सामा-

इयमाहयाइ एक्कारस अगाइ अहिज्जइ, बहूहि चउत्थच्छट्ठममाइएहि तवोकम्मेहिं विहरइ । अन्नया तस्स कडरीयस्स
 अतपताहारेहि दाहरोगो जातो, ते य येरा भगवतो विहरमाणा पुणोवि पुडरगिणीए नयरीए नलिणयणे समोसढा, पुड-
 रीए राया आगए, धम्म सोचा जेणेव कडरीए अणगारे तेणेव उवागच्छइ, कंडरीयं वदइ नमसइ, कडरीयस्स सरीर
 सरय सयावाह पासइ, ततो धेरे भगवते वंदिज्जण एव वयासी-अहन्नं भते ! कडरीयस्स अणगारस्स अहापवत्तेहिं तिगिच्छ-
 नेहि फासुएसणिजेहि ओसहभेसज्जभत्तपाणेहि तिगिच्छ करेमि, तुज्जे मम जाणसालासु समोसरह, ततो ण ते येरा पुंडरीयस्म
 रण्णो एवमडु पडिसुणेंति, जाणसालासु विहरति, पुडरीए कंडरीयस्स तेगिच्छं करिति, तते ण त मणुन्नं आहारमाहारं-
 तस्स समाणस्स से रोगायंके खिप्पामेव उवसते हेहे जाए, तहावि मणुणसि असणे पाणे खाइमे साइमे मुच्छिएणो सचाएइ
 यहिया अब्भुज्जयविहारेण विहरित्तए, तए णं से पुडरीए इमीसे कहाए लद्धेहे समाणे जेणेव कडरीए तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छित्ता कडरीय तिवसुत्तो आयाहिणययाहिण करेइ, करेत्ता एवं वयासी-धम्मोऽसि णं तुम देवाणुप्पिया ! सपुण्णो-
 सि णं तुमं रज्जं रडु अतेउर चइत्ता पव्वइए, अहन्न अधण्णे अकयपुण्णे अणेगजाइजरामरणसोगसारीरमाणसपकामदु-
 क्खवेयणावसणसयोवहवाभिभूए रज्जे रट्ठे अतेउरे य मुच्छिए नो सचाएमि पव्वइहं, तए णं से कंडरीए पुंडरीएण एवं वुत्ते
 समाणे तुसिणीए चिट्ठए, तए ण से पुंडरीए दोच्चपि तच्चंयि वार एव पण्णवेइ, तओ अकामगे चेव लज्जाए पुडरीय रायमा-
 पुच्छित्ता धेरेहि सद्धि विहरइ, धेरेहि किंचिकाल उगंगउगेण विहारेणं विहरमाणे समणत्तणनिधिण्णे समणगुणमुक्कजोगी धेराण
 अतियाओ निगत्तूण पुंडरीगिणीए नयरीए पुडरीयस्स रण्णो भवणे असोगवरपायवस्स हेहा पुढविसिलापट्टए उवागच्छइ,

तत्थ ओहयमणसकण्णे अच्छइ । तए ण पुडरीयस्स धाती तत्थ आगच्छइ, सा त तहा पासिऊण पुंडरीयस्स साहइ, सेवि य
तत्थ ओहयमणसकण्णे अच्छइ । तए ण पुडरीयस्स धाती तत्थ आगच्छइ, सा त तहा पासिऊण पुंडरीयस्स साहइ, सेवि य
णमंतेवरपरिवारसपरिवुडे तत्थ आगच्छइ २ तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेत्ता एयं वयासी-धन्नोसि ण तुम देवाणु
प्पिया ! इच्चाइ तं चेव जाव तच्चं पि भणिओ, तुसिणीए चिद्धइ, तओ पुडरीओ भणइ-अट्ठो भते ! भोगेहि !, सो भणइ-
हता ! अब्बो, तते ण कोडुवियपुरिसे सद्दवित्ता पावपकेणेय रायाभिसेएण अभिसित्तो, पुडरीओ सयमेव पंचमुट्ठिय लोय
करेत्ता चाउज्जाम धम्मं पडिवज्ज कंडरीयस्स आयारभड सबसुभसमुदयपिव गेण्हइ, गिण्हत्ता इम घोरमभिगह पडि-
यज्जइ-कप्पइ मे धेराणं अतिए चाउज्जाम धम्म पडिवज्जित्ता पच्छा आहारित्तए, तओ धेराभिमुहे निगए । कडरीओवि
रसलोलुयाए पणीय पाणभोयणं आहारेइ, त च तस्स नो सम्म परिणय, उज्जला वेयणा पाउब्भूया, तओ से रज्जे रट्ठे
अतेउरे य गाढमुच्छिण्ण अकामए काल किच्चा सत्तमपुढवीए तेत्तीससागरोवमठिइओ नेरइओ जाओ । पुडरीएवि य ण
येरे पप्प तेसि अतिए दोच्चपि चाउज्जाम धम्म पडिवज्जइ, तओ छट्ठक्खमणपारणं अते पते सीयले पाणभोयणे आहा-
रिए, तेण य कालाइकतसीयललुक्खअरसविरसेण अपरिणएण वेयणा दुरहियासा जाया, तओ ण सो अधारणिज्जमिदं
सरीरगतिकट्ठु करयलपरिगहियं सिरसावत्तं मत्थए अजलि कट्ठु एव वयासी-नमोत्थु णं अरहताण भगवताण जाव सपत्ताण,
नमोत्थु ण धेराणं भयवंताण मम धम्मायरियाण धम्मोवएसगाण, पुव्विपि य ण मए थेराण अतिए सबे पाणाइवाते पच्च-
क्खाते जाव सबे परिगहे पच्चक्खाते, इयाणिपि य ण तेसि चेव भयवंताणं अतिए सबं अकरणिज्जं जोगं पच्चक्खामि,
जपि य इमं सरीरगं एयपि चरमेहि ऊत्तासनीसासेहि वोसिरामि, एवं आलोइयपडिक्कते समाहिपत्ते कालं किच्चा सघट-

सिद्धे तेत्तीससागरोवमाऊ देवो जाओ, तओ चइत्ता महाविदेहे सिद्धिहिइ ! त मा तुमं दुब्बलत्तं वलियत्तं वा गेणहाहि,
जहा कडरीओ तेण दोब्बलेण अट्टदुहट्टो कालगओ सत्तमीए उववन्नो, पुंडरीओ पुण पडिपुण्णगलक्खोलो सबट्टसिद्धे उर-
यणो, एव देवाणुप्पिया ! वलिओ दुब्बलो वा अकारण, एत्थ ज्ञाणनिग्गहो कायवो, ज्ञाणे निग्गहो परम पमाणं, तओ
वेसमाणो अहो भगवया मम हिययाकूय नायति आउट्टो सवेगमावणो वदित्ता पडिगओ, तत्थेव वेसमजस्स एणो
सामाणिओ देवो, तेण त पुंडरीयज्झयण ओगहिय पच सयाणि, सम्मत्त च पडिवन्नो, केइ भणंति-सो जभगो ! ताहे
भयय विइयद्विसे चेइयाणि वदित्ता पच्चोरुहइ, ते य तावसा भणति-तुव्वमे अग्गं आयरिया, अग्गे तुव्वं सीसा, सामी
भणइ-तुग्गह य अग्गह य लोगुरु आयरिया, ते भणति-तुज्झवि अन्नो आयरिओ ? ताहे सामी भयवओ गुणसयन
करेइ, ते पद्माविया, देवयाए लिगाणि उवणीयाणि, ताहे ते भगवया सद्धिं वच्चंति, भिक्खवेला य जाया, भयन भणइ-
कि आणिज्जउ पारणगति ? ते भणति-पायसो, भयवं च सबलद्धिसपन्नो पडिग्गह घयमहुसजुत्तस्स भरित्ता आगओ,
ताहे भणिया-परिवाडीए ठाह, ते ठिया, भयवं च अक्खीणमहाणसिओ, ते उद्धट्ठिया, पच्छा अप्पणा जिमिओ, तओ ते
सुइयरमाउट्टा, तेसिं च सेगलभक्खाण पंचण्हवि सयाणं जेमंताणं गोयमसामिणो तं लद्धि पासिज्ज केवलनाणमुप्पण्ण,
दिनस्स पुण सपरिवारस्स भगवओ उत्ताइच्छत्तं पेच्छतस्स, कोटिणस्स सपरिवारस्स सामिं दट्ठण केवलनाण समुप्पण्ण,
भयवं गोयमसामी पुरओ पकडुमाणो सामि पयाहिणीकरेइ, तेवि केवलपरिस पधाविया, गोयमसामी भणइ-एह सामिं
वदह, सामी भणइ-गोयम ! मा केवली आसाएहि, गोयमसामी आउट्टो मिच्छामिदुक्कड करेइ, तओ गोयमसामिस्स

सुदुयर अद्धिई जाया, ताहे सामी गोयमं भणइ-किं देवाण वयणं गेज्झ उयाहु जिणवराण !, गोयमो भणइ-जिणव-
राण, कीस अद्धिइ करेसि !, ताहे सामी चत्तारि कडे पन्नवेइ, तज्जहा-सुंबकडे विदलकडे चम्मकडे कंबलकडे, एवं
सीसावि सुबकडसमाणा जाव कबलकडसमाणा, तुमं च मम गोयमा कंबलकडसमाणो, किच-चिरससिद्धो सि मे
गोयमा !, पणत्तीआलावगा भाणियवा, जाव अविसेसामणात्ता भविस्सामो, ताहे गोयमनिस्साए दुमपत्त णाम अज्झ-
यण पन्नवेइ । देवोऽवि वेसमणो ततो चइत्ता अवन्तिजणवए तुंबवणसन्निवेसे धणगिरी नाम इब्भपुत्तो, सो य सद्धो पव-
इवकामो, तस्स मायापियरो वारति, पच्छा सो जत्थ जत्थ वरिज्जइ तत्थ ताणि विप्परिणामेइ जहाऽहं पवइउ-
कामो, इओ य धणवालस्स इब्भस्स दुहिया सुनंदा नाम, सा भणइ-ममं देह, सा तस्स दिन्ना, तीसे य भाया अज्जस-
मिओ पुव पवइओ सीहगिरिसगासे, तीसे य सुनदाए कुच्छिसि सो देवो उववन्नो, ताहे भणइ धणगिरी-एस ते गव्भो
विज्जओ होहिइत्ति सीहगिरिसगासे पवइओ, इमोऽवि नवण्हं मासाणं दारगो जातो, तत्थ महिलाहि आगयाहि भणइ-
जइ से पिया न पवइतो होतो ता लट्ठं होतं, सो सन्नी जाणइ-जहा मम पिया पवइतो, तस्सेव अणुचितेमाणस्स जाइ-
सरणं समुप्पण, ताहे रत्तिं दिवा य रोवइ, जेण सा निव्विज्जइ, ततो सुहं पवइस्सति, एवं छम्मासा वच्चंति । अणण्या
आयरिया समोसढा, ताहे अज्जसमिओ धणगिरी य आयरियमापुच्छंति, जहा सन्नायगाणि पेच्छामोत्ति सदिसावेंति,
सउणेण य वाहियं, आयरिएहि भणियं-महंतो लाभो, जं अज्ज सचित्तं वा अचित्तं वा लभह तं सबं लएह, ते गया,
उवसग्गिउमारद्धा, अण्णाहि महिलाहि भणइ-एयं से दारगं णीणेहि, तो कहि नेहिन्ति !, पच्छा ताए भणियं-मए एव-

इय काल सगोवितो, एत्ताहे तुम सगोवेहि, ततो तेण भणिय-मा ते पच्छातागो भविस्सइ, ताहे सम्मसीकाऊण गहितो
 छम्मासितो, ताहे तेण चोलपट्टेण पत्तावधिओ, न रोवइ, जाणइ सन्नी, ताहे तेसु उवस्सयं आगएसु आयरिएहिं भाण
 भारियति हत्थो पसारितो, दिन्नो, हत्थो भूमि पत्तो, भणंति- अज्जो ! नज्जइ वइरति, जाव मुक्क, पेच्छति देयकुमारोयमं
 दारग, भणति य-सारक्खह दारग एय, पवयणस्स आहारो एसोत्ति, तत्थ से वइरो चेव नाम कय, ताहे सज्जण दिन्नो,
 ताहिं सेज्जायरकुले, सेज्जायरगाणि जाहे अप्पणगाणं चेडरूवाण पीहणं वा मंडणग वा करेति ताहे सयं तरस करेति,
 जाहे उच्चाराई आयरइ ताहे आगार दसेइ कूवेइ वा, एवं सवहुइ, फासुयपडोयारो तेसिं इट्ठो, साहवि वाहिं विहरति, ताहे
 सा सुनदा पमगियया, तातो निक्खेवगोत्ति न देति, सा आगया थणं देइ, एवं तिवरिसो जातो । अणया साह विह-
 रता आगया, तत्थ राउले वमहारो जातो, सो धणगिरी भणइ- मम एयाइ दिन्न, तो नगर सुनदाए पक्खियं, ताए
 वहुणि खेहगणि गहियाणि, रत्तो पासे ववहारे च्छेदो, तत्थ पुबहुत्तो राया दाहिणतो सघो सयणपरियणो वामपासे नर-
 यइस्स, तत्थ राया भणइ-मम के अप्पगा ? के परे ? जतो चेडो जाइ तस्स भवतु, तेहिं पडिस्सुयं, को पढमं वाह-
 रउ ? पुरिसोत्तमो धम्मोत्ति पुरिसो वाहरउ, ताहे नगरज्जो आह-एएसि परिचिओ, माया सदावउ, अविय-माया
 दुक्करकारिया, पुणो य पेलवसत्ता, तम्हा एसा चेव वाहरउ, ताहे आसहत्थिरहुसभेहिं मणिकणगरयणच्चित्तेहिं वालभा-
 यलोभावगेहि भणइ-एहि वयरसामी !, ताहे पलोएतो अच्छइ, चित्तेइ य-जइ सघ अवमन्नामि तो दीहससारिओ भवि-
 स्सामि, अविय-एसावि पवइस्सति, एवं तिणिण वारे सदावितो ण पइ, ताहे से पिया भणइ-जइ सि कयववसातो

धम्मज्झयभूसिय इम वइर ! । गेण्ह लहु रयहरण कम्मरयपमज्जण धीर ! ॥ १ ॥ ताहे तेण तुरियं गंतूण गहियं, लोणेण 'जयइ धम्मो'त्ति उक्किट्ठिसीहनादो कतो, ताहे सा माया चित्तेइ-मम पई भाया पुत्तो य पवइतो, अहंपि कि अच्छामि !, एवं सावि पयइया ।

जो गुज्झगेहि धालो निमंतिओ भोयणेण वासंते । नेच्छइ विणीयविणओ तं वइररिसि नमंसामि ॥ ७६५ ॥
 यो वालः सन् गुह्यकैर्देवैर्वर्षति सति, पर्जन्य इति गम्यते, भोजनेन निमन्त्रितो, नेच्छति विनीतविनयो, वर्त्तमान-
 निर्देशखिकालविषय सूत्रमिति प्रदर्शनार्थं, पाठान्तरं वा 'नेच्छसु विणयजुत्तो' इति, 'तं वइररिसिं नमंसामि' तं वज्र-
 ऋषिं नमस्यामि, एष गाथासमुदायार्थं, अवयवार्थं, कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-सो जाहे थण न पियइ ताहे पधावितो,
 साहुणीण चेव पासे अच्छइ, तेण तासि पासे एक्कारस अगाणि कणाहेडेण गहियाणि, पयाणुसारी सो भयवं, ताहे अहु
 वरिसओ सजइपडिस्सयाओ निक्कालिओ, आयरियसगासे अच्छइ, आयरिया य उज्जेणि गया, तत्थ अहोधारं वास
 पडइ, तथा से पुवसगइया जंभगा तेणंतेण बोलेता तं पेच्छंति, ताहे परिक्खानिमित्तमोइण्णा, वाणियगरूवेण बलहेत्ता
 उवक्खंडंति, सिद्धे निमतति, ताहे पट्ठितो जाव कणगफुसियमत्थि ताहे पडिनियत्तइ, ताहे सठाइ, पुणो सदावेंति,
 ततो वइरो गंतूण भिक्खाए निणियाए उवउत्तो-दवत्तो पूसफलाइ खेत्ततो उज्जेणी कालओ पाउसो भावतो धरणिछियण-
 नयणनिमेसाइरहिया पहडा तुहा य, ताहे देवत्ति काज्जण नेच्छइ, देवा तुहा भणंति-तुम दट्ठमागयां, पच्छा वेउ-
 वियविज्जं देति,

उल्लेणीण जो जभगेहि आणक्खिऊण थुअमहिओ । अक्खीणमराणसिअ सीहगिरिपसंसियं वंदे ॥ ७३३ ॥
उज्जयिन्या यो जृम्भकैर्देवविशेषै 'आणक्खिऊण'त्ति परीक्ष्य 'स्तुतमहित' स्तुतो वाक्कुस्तेन महितो त्रिषादानेन,

पुणरवि अन्नया जेढुमासे सण्णाभूमि गय घयपुण्णेहि निमतंति, तत्थवि दद्याइउवओगो, निच्छिय, तत्थ से नहगानिणी
विजा दिण्णा, एव सो विहरइ । ताणि य पयाणुसारिग्हियाणि एकारस अगाणि सजयाण मूले यिरतराणि जायाणि,

तत्थवि जो अज्झाइ उवरिछ पुबगय तपि सव गिण्हइ, एवं तेण चहुय गहियं, जाहे बुच्चइ-पढाहि, ताहे सो पत्त-
गपि कुट्तो अच्छइ अण्ण सुणतो, अन्नया आयरिया मज्झणहे साहसु भिक्ख निगणपसु सण्णाभूमि गया, वइरसामीनि
पडिस्सयवालो अच्छइ, सो तेसि साहण वेटियातो मंडलीए रइत्ता मज्झे अप्पणा ठाउ वायण वेइ, ताहे परिग्राडीए
एकारसवि अगाणि वाएइ पुबगय च, ताव आयरिया आगया चितंति-लहु साह आगया, सुणइ सव मेघोपरसिय,
चहिया सुणता अच्छंति, नाय जहा वइरोत्ति, पच्छा ओसरिऊण पुणो सवपडिय निसीहिय करंति, मा से सका भजि-
स्सइ, ताहे तेण तुरियं वेटियाओ सट्ठाणे ठवियातो, निगंतूण दडय गेण्हइ पाए य पमज्जइ, ताहे आयरिया चितंति-
मा एय साह परिभविस्सति तो जाणावेमि, ताहे रत्ति आयरिया साह आपुच्छति-जहा असुगं गाम चच्चाओ, तत्थ
दो तिन्नि वा दिवसे अच्छिस्सामो, तत्थ जोगपडिचन्ना भणंति-अम्ह को वाणारिओ ?, आयरिया भणति-वइरोत्ति,
तेहिं विणीएहिं तहत्ति पडिसुय, आयरिया गया, साहवोडवि पडिलेहित्ता कालनियेयणादि वइरस्स करंति, ततो सबमि

करणिजे कए पच्छा से निसज्जा रइया, सोऽवि भयव निविद्धो, तेऽवि जहा आयरियस्स तहा विणयं पलंजंति, ताहे सो
 तेसिं करकरस्स सर्वेसि अणुपरिवाडीए आलावगे देइ, जेऽवि मदमेहावी तेऽवि सिग्घ पट्टविउमारद्धा, ततो ते विम्बिया,
 जोवि एइ आलावगो पुवट्टितो तपि विण्णासणत्थ पुच्छति, सोऽवि सबं आइक्खइ, तेऽवि तुट्ठा भणति-जइ आयरिया
 कइवयाणि दियहाणि अच्छेज्जा तो एस सुयक्खधो लहुं समप्पेज्जा, ज आयरियसगासे चिरेण परिवाडीए गेण्हंति त
 इमो एक्काए पोरिसीए सारेइ, सो य तेसि बहुमतो जातो, आयरियावि जाणाविउत्ति काड आगया, अवसेस वर
 अग्ग्राविज्जउत्ति, पुच्छति य आयरिया साहुणो-सरिओ सज्जाओ?, ते भणति-सरिओ, एस चेव अग्गहाण वाणा-
 यरिओ भयतु, आयरिया भणति-होहिइ, मा तुब्भे एय परिभविस्सहत्ति तुज्झ जाणावणनिमित्तमहं गतो, न पुण एस
 कप्पो, जतो एएण सुय कण्णाहेडएण गहिय, अतो एयस्स उस्सारकप्पो करेयवो, तो सिग्घमुस्सारेति, विइयपोरिसीए
 अरथ कहेति, तदुभयकप्पजोगत्तिकारुण, जे य अत्था आयरियस्सवि सकिया तेऽवि तेण उग्घाडिया, जावइय दिड्ढि-
 वायं जाणति तत्तिओ गहिओ, ते विहरता दसपुर गया, उज्जेणीए भद्दगुत्ता नाम आयरिया थेरकप्पडिया, तेसि दिड्ढि-
 वाओ अत्थि, सघाडओ से दिन्नो, ताहे अइगतो भद्दगुत्ताण पासे, भद्दगुत्ता य थेरा सुविणयं पासंति पाभाइयं, ततो
 पभाते साहूण साहंति, जहा मम पडिग्गहो खीरभरितो, सो आगंतूण सीहपोयएण पीतो लेहिओ य, तस्स कि फलं
 होज्जा ?, ते अणमण्णाणि अयाणंता वागरेति, गुरू भणंति-न जाणह तुज्झे, मम पडिच्छओ एहिइ, सो सबं सुत्तं
 अत्थ च धेच्छिहिइ, भयवंपि वाहिरियाए बुत्थो, पभाए आगतो, दिट्ठो, सुयपुवो एस सो वइरो, तुट्ठेहि उवगूहिओ,

उज्ज्वणीए जो जभगेहि आणक्खिऊण शुअमहिओ । अक्खीणमहाणसिअ सीहगिरिपसंसियं वंदे ॥ ७३३ ॥
उज्जयिन्या यो जृम्भकैर्देवविशेषै 'आणक्खिऊण'त्ति परीक्ष्य 'स्तुतमहित' स्तुतो वाक्फुल्लेन महितो पिआदानेन,
अक्षीणमहानसिक सीहगिरिप्रशंसित वदे इति गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थः कथानकादयसेय, तच्चेदम्—

पुणरवि अन्नया जेढुमासे सण्णाभूमि गय घयपुण्णेहि निमतंति, तत्थवि दद्याइउवओगो, निच्छिय, तत्थ से नहगामिणी
विज्जा दिण्णा, एव सो बिहरइ । ताणि य पयाणुसारिगहियाणि एकारस अगाणि सजयाण मूले चिरतराणि जायाणि,
तत्थवि जो अज्झाइ उवरिल्ल पुबगयं तंवि सब गिण्हइ, एवं तेण बहुयं गहियं, जाहे बुच्चइ-पढाहि, ताहे मो एत-
गपि कुट्तो अच्छइ अण सुणतो, अन्नया आयरिया मज्झण्हे साहसु भिक्खं निगएसु सण्णाभूमि गया, वइरसामीचि
पडिस्सयवालो अच्छइ, सो तेसि साह्णं वेटियातो मडलीए रइत्ता मज्जे अप्पणा ठाउ वायण देइ, ताहे परिवाडीए
एकारसवि अगाणि वाएइ पुबगय च, ताव आयरिया आगया चितंति-लहु साह आगया, सुणइ सह मेघोघरसिय,
वहिया सुणंता अच्छंति, नायं जहा वइरोत्ति, पच्छा ओसरिऊण पुणो सहपडिय निसीहिय करंति, मा से संका भवि-
स्सइ, ताहे तेण तुरिय वेटियाओ सट्ठाणे ठवियातो, निगंतूण दडयं गेण्हइ पाए य पमज्जइ, ताहे आयरिया चितंति—
मा एयं साह परिभविस्सति तो जाणावेसि, ताहे रत्ति आयरिया साह आपुच्छति-जहा अमुग गाम वच्चामो, तत्थ
दो तिन्नि वा दिवसे अच्छिस्सामो, तत्थ जोगपडिवन्नगा भणंति-अग्गं को वाणारिओ ?, आयरिया भणति-वइरोत्ति,
तेहिं विणीएहिं तहत्ति पडिसुय, आयरिया गया, साहवोडवि पडिजेहित्ता कालनिवेयणादि वइरस्स करंति, ततो सबमि

वचामो, सब अतेउर निगयं, सा य सेद्धिधूया लोंगस्स पासे सुणिता किह पिच्छिज्जामिति चितेती अच्छइ, विइयदि-
 वसे पिया विन्नवितो-तस्स देहि, अह नवि अप्पाण विवाएमि, ताहे सवालंकारविभूसिया अणेगाहि धणकोडीहि सह
 नीणिया, धम्मो कहितो, भयवं च खीरासवलद्धिओ, लोगो भणइ-अहो सुस्सरो भयव, सबगुणसपन्नो, नवर रूवविहूणो,
 जइ रूव होंत सबगुणसपया होता, भयव तेसि मणोगय नाउ तत्थ सयसहस्सपत्त पउम विउवइ, तस्स उवरि निविट्ठो,
 रूव विउवइ अतीव सोमं, जारिस पर देवाण, लोगो आउट्ठो भणइ-एयं एयस्स साभावियं रूवं, मा पत्थणिज्जो होहा-
 मित्तिविरूवेण अच्छति सातिसउत्ति, रायावि भणइ-अहो भयउतो एयमवि अत्थि, ताहे अणगारगुणे वन्नेइ, पभू अस
 खेज्जदीवसमुदे विउच्चिता आइणविप्पइण्णे करेत्तए, ताहे तेण रूवेण धम्मं कहेइ, ततो सेट्ठिणा निमंतिता, भयवंपि
 विसए निदइ, भणइ-जइ मस इच्छइ तो पद्यउ । अमुमेवार्थं हदि व्यवस्थाय आह—

जो कन्नाइ धणेण य निर्मन्तिओ जुवणम्मि गिट्ठवइणा । नयरम्मि कुसुमनामे तं वहररिसि नमंसांमि ॥७६८॥

य. कन्यया धनेन च यौवने निमन्त्रितो गृहपतिना-धनेन, क ? नगरे कुसुमनान्नि, पाटलिपुत्रे इत्यर्थ, तं वज्रापि
 नमस्यामि ॥ तेण य भगवता पयाणुसारित्तणओ पम्हुट्ठा महापरिण्णातो अज्झयणातो आगासगामिणी विज्जा उद्धरिया, तीए
 गयणगमणलद्धिसपन्नो भयवंति । उक्तमर्थं मनस्याधायाह—

जेणुद्धरिया विज्जा आगासगमा महापरिन्नाओ । वंदामि अज्जवइरं अपच्छिमो जो सुअधराणं ॥ ७६९ ॥
 येनोद्धृता विद्या 'आगासगम'त्ति गमनं गमः, आकाशेन गमो यस्या सा आकाशगमा, महापरिज्ञातो-महापरिज्ञानामका-

ताहे तस्स सगासे दस पुढाणि पढियाणि, तो अणुणानिमित्तं जहि चैव उइट्ठो तहि चैव अणुजाणियद्योत्ति दसपुरमागया,
तत्थ अणुणा आरद्धा, नयरि देवेहिं अणुणा उवट्ठविया, दिवाणि पुप्फाणि चुण्णाणि से उअणीयाणि । अमुमेवायं
चेतस्यारोप्य ग्रन्थकृदाह—

जस्स अणुन्नाण वायगत्तणे दसपुरम्मि नयरम्मि । देवेहि कया महिमा पयाणुसारिं नमसांमि ॥ ७६७ ॥

यस्य समनुज्ञाते वाचकत्वे-आचार्यत्वे दशपुरे नगरे देवैर्जम्भकैः कृता महिमा-पूजा तं वज्रार्प्य पदानुसारिण नमस्यामि ।
अणण्या सीहनिरी वइरस्स गण दाऊण भत्तं पच्चक्खाइय देवलोंगं गतो, वइरसामीवि पंचहिं अणगारसएहि सपरिबुडो
पिहरइ, जत्थ २ यच्चइ तत्थ २ ओरलक्कित्तिवन्नसहा परिमत्ति-अहो भयव भवियजणविजोहणं करेतो विहरइ । इतो य-
पाटलिपुत्ते नयरे धणो सेट्ठी, तस्स धूया अतीव रूववती, तस्स य जाणसालाए साहुणीओ ठियातो, तातो पुण वइरस्स
गुणसयवं करेति, सहावेण य कामियकामतो लोओ, सिट्ठिधूया चित्तेइ-जइ सो मम पती होज्जा ताऽह भोगे भुजिस्स,
इयरहा जल भोगेहि, वरगा एंति, सा पसेहावेइ, ताहे साहिंति पवइयाओ-न परिणेइ, सा भणइ-जइ न परिणेइ
अहंयि पवज्ज नेण्हस्सं, भयवंपि विहरतो पाडलिपुत्तमागतो, तत्थ राया सपरिजणो अम्मोगइयाए निगतो, ते पवइ-
यगा फडुगेहिं एंति, तत्थ वहवे ओरालियसरीरा, राया पुच्छइ-इमो भयव वइरसामी ?, ते भणंति-न भवइ इमो,
किंतु तस्स सीसो, जाव अपच्छिम वंद, तत्थ पविरलसाहुसहिओ दिट्ठो, आयरियाण पडिरूवो, राया पाएसु पडितो, ताहे
उज्जाणे ठिया, धम्मो कहितो, खीरासवलद्धी भयव, राया हयहियतो कतो, अतेउरे साहति, ताओ भणति-अम्हेवि

वच्चाभो, सब अतेउर निगय, सा य सेद्धिधूया लोगस पासे सुणिता किह पिच्छिजामिति चिंतेती अच्छइ, विइयदि-
 वसे पिया विन्नवितो-तस्स देहि, अह नवि अण्णाण विवाएमि, ताहे सबालकारविभूसिया अणेगाहि धणकोडीहि सह
 नीणिया, धम्मो कहितो, भयव च खीरासवलद्धिओ, लोगो भणइ-अहो सुस्सरो भयव, सबगुणसपन्नो, नवर रूवविहूणो,
 जइ रूव होत सबगुणसपया होता, भयव तेसि मणोगय नाउ तत्थ सयसहस्सपत्त पउम विउवइ, तस्स उवरि निविट्ठो,
 रूव विउवइ अतीव सोम, जारिस पर देवाण, लोगो आउटो भणइ-एयं एयस्स साभावियं रूवं, मा पत्थणिज्जो होहा-
 मित्तिविरूवेण अच्छति सालिसउत्ति, रायावि भणइ-अहो भयवतो एयमवि अत्थि, ताहे अणगारगुणे वन्नेइ, पभू अस
 खेज्जदीवसमुद्धे विउद्धित्ता आइणविप्पइण्णे करेत्तए, ताहे तेण रूवेण धम्मं कहेइ, ततो सेट्ठिणा निमंतिता, भयवंपि
 विसए निदइ, भणइ-जइ मम अच्छइ तो पवयउ । अमुमेवार्थं हदि व्यवस्थाप्य आह—

जो कन्नाइ धणेण य निमंतिओ जुवणम्मि गिहवइणा । नयरम्मि कुसुमनामे तं वइररिसि नमंसासि ॥७६८॥
 यः कन्यया धनेन च यौवने निमन्त्रितो गृहपतिना-धनेन, क !, नगरे कुसुमनाम्नि, पाटलिपुत्रे इत्यर्थ, तं वज्राधि-
 नमस्त्यामि ॥ तेण य भगवता पयाणुसारित्तणओ पम्हुट्ठा महापरिण्णातो अज्झयणातो आगासगामिणी विज्जा उद्धरिया, तीए
 गयणगमणलद्धिसपन्नो भयवंति । उक्तमर्थं मनस्याधायाह—

जेणुद्धरिया विज्जा आगासगमा महापरिन्नाओ । वंदामि अज्जवइरं अपच्छिमो जो सुअधराणं ॥ ७६९ ॥
 येनोद्धृता विद्या 'आगासगम'त्ति गमनं गमः, आकाशेन गमो यस्या सा आकाशगमा, महापरिज्ञातो-महापरिज्ञानामका-

ध्ययनात्, तमार्ययज्ञ-आरात् सर्वाहेयधर्म्यभ्यो यात -प्राप्त सर्वरुपादेयगुणैरित्यार्य, स चासौ वज्रधेति आर्ययज्ञ त
 नद, अपश्चिमो य श्रुतधराणा-दशपूर्वविदाम्। साम्प्रतमन्येभ्योऽधिकृतयाज्ञानिपेधल्यापनायप्रदाननिराचिनीर्गुणन्दनुगा-
 स्ताग्रदिदमाह—

भणह य आहिडिजा जवुदीव इमाह विजाए । गंतु च माणुसनग विजाए एस्स मे प्रिसओ ॥ ७७० ॥

भणह अ धारअधा, नहु दायधा इमा मण विजा । अप्पिट्ठिया उ मणुआ होहिति अओ पर अन्ने ॥ ७७१ ॥

भणति च, वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजन प्राग्वत्, आहिडेत्, पाठान्तर वा 'आभणिंसु य हिडिजा' इति, नभाण हिंसेत्—
 पर्यटेत् जम्बूद्वीपमनया, तथा गत्वा च मानुषनग-मानुषोत्तरपर्वतं, तिष्ठेयमिति वाक्यशेष, विद्याया एष मे विषयो-
 गोचर । भणति चेति पूर्ववत्, धारयितव्या प्रवचनोपकाराय, न पुनर्दातव्या इय मया विद्या, हुशब्द. पुन.शब्दार्थं,
 किमित्यत आह—अल्पकृत्य एव, तुशब्द एवकारार्थः, भविष्यन्त्यत परमन्ये-भविष्यत्कालभाविन । सो भयव एवगुण-
 विज्ञानुत्तो विहरतो पुष्वदेसातो उत्तरावह गतो, तत्थ दुभिकखं जाय, पंथावि वोच्छिन्ना, ताहे सघो उवागतो-भया
 निस्थारेहि, ताहे पडविजाए सघो चडितो, तत्थ सेज्जायरो चारीए गओ एइ, ते य उप्पइए पासइ, चित्तेइ य जहा-
 कोइ विणासो उवट्ठितो ततो सघो जाइ, ताहे सो आसएण सिहि छिदिता भणइ-अहपि भयव तुम्ह साहम्मिओ, ततो
 सोऽवि विलइतो इम सुत्तमणुसरतेण-'साहम्मियवच्छंमि उज्जुया उज्जुया य सज्जाए । चरणकरणमि य तथा तित्थस्स
 पभायणाए य ॥१॥ इच्चादि, ततो पच्छा भयव उप्पइतो, पत्तो प्ररियं नयरि.तत्थ सभिकल.तत्थ य सावगा बहया,तत्थ उत्तिन्ना,

राया तत्थ तच्चणियसद्धो, तत्थ अम्हच्चयाण सद्धाण तच्चण्णिओवासगाण य महाविरोहो, सवत्थ ते उवासगा पराइ-
 ज्जति, ताहे तेहिं राया पज्जोसवणाए पुप्फाणि वारावितो, सद्धा अदन्ना जाया नत्थि पुप्फाणित्ति, ताहे सवाल्लुह्हा
 वइरसामिं उवट्ठिया, तुब्भे जाणह जइ तुब्भेहि सतेहि पवयणमोहाविज्जइ, एव बहुप्पगार भणितो भयवं उप्पइतो, माहे-
 सिरिं गतो, तत्थ हुयासण नास वणमत्तर, तत्थ कुभो पुप्फाण उट्ठेइ, तत्थ भयवतो पिडमित्तो तडितो, सो सभंतो भणइ-
 किमागमणपओयण?, भगवया भणियं-पुप्फेहि पओयण, सो भणइ-अणुगहो, भयवया भणितो-ताव तुज्जे गहेह जाव
 एमि, पच्छा बुद्धहिमवते सिरिसगास गतो, सिरिए चेइयअच्चणियनिमित्त पउमं छित्तं, ताहे वदिता सिरिए निमित्तो, त
 गहाय हुयासणघर पइ, तत्थ अणेण विमाण विउच्चियं, तत्थ कुभं पुप्फाण छोट्ठण जभगणपरिवुडो दिव्वेण गीयग-
 धवनिनादेण आगासेण आगतो, तस्स पउमस्स वेटे वइरसामीं डितो, ततो ते तच्चणिया भणति-अम्ह एय पाडिहेर,
 अग्य गहाय निगया, त विहार वोल्लित्ता अरहंतघर गया, तत्थ देवेहि महिमा कया, लोगस्स अतीव बहुमाणो जातो,
 रायावि आड्ढो समणोवासतो जाओ । उक्तमेवार्थं हृदि निवेदयाह—

माहेसरीउ सेसा पुरिअ नीआ हुआसणगिहाओ । गयणयलमइवइत्ता वइरेण महाणुभागेण ॥ ७७२ ॥

माहेश्वर्यां नगर्यां 'शेषा' पुष्पसमुदयलक्षणा पुरिका नगरी नीता हुताशनगृहात्-हुताशननामकव्यन्तरदेवसमन्वितो-
 द्यानात्, कथं?—गगनतलमतिव्यतीव्य-अतीवोल्लङ्घ्य वज्रेण महानुभागेन, भागः अचिन्त्या शक्तिः । एवं सो विहरतो
 भयव सिरिमालं गतो । एवं सो नयविसारदो, एवं ताव अपुहुत्तमासी, एत्थ गाहा—

अपुहुत्ते अणुओगो चत्तारि दुवार भासई एगो । पुहुताणुओगकरणे ते अत्थ तओ उ बुच्छिन्ना ॥ ७७३ ॥
 अपृथक्त्वे सति एकोऽनुयोगश्चत्वारि द्वाराणि-चरणकरणधर्मकालद्रव्याणि भापते, वर्त्तमाननिर्द्देशफलं प्राग्वत्,
 पृथक्त्वानुयोगकरणे पुनस्तेऽर्था-चरणादयस्तत एव-पृथक्त्वानुयोगकरणात् व्यवच्छिन्नाः ॥ सम्प्रति येन पृथक्त्वं कृतं
 तमभिधातुकाम आह—

देविदवंदिएहिं म्हाणुभावेहिं रक्खिअअज्जेहिं । जुगमासज्ज विहत्तो अणुओगो ता कओ चउद्दा ॥ ७७४ ॥
 देवेन्द्रवन्दितैर्महानुभागर्यार्यरक्षितैर्वुव्लिकापुष्पमित्र प्राज्ञमप्यतिगुपिलत्तयाऽनुयोगस्य विस्मृतसूत्रार्यमरलोप्य युगमा
 साद्य प्रवचनहिताय विभक्तः-पृथक् पृथक् व्यवस्थापितोऽनुयोगः, ततः कृतश्चतुर्धा-चतुर्षु स्थानेषु नियुक्त्यकरणकरणा-
 नुयोगादिरिति ॥

तेण कालेण तेण समएण दसपुर नाम नयर, तत्थ सोमदेवो माहणो अहो, तरस रुइसोमा भारिया समणोयसिया,
 तीसे पुत्तो रक्खतो, तस्स अणुमग्गजातो फग्गुरक्खितो । अच्छतु ताव अज्जरक्खिया, दसपुर नगर कहमुप्पसं ? तेण
 कालेण तेण समएण चपा नयरी, तत्थ कुमारनंदी सुवण्णगारो इत्थिलेलो परिवसइ, सो जत्थ सुरुं दारिय पामइ
 सुणेइ वा तत्थ पंच सुवण्णसयाणि दाऊण परिणेइ, एव तेण पंच सयाणि पिडियाणि, ताहे सो ईसालुओ एगक्खभ
 पासाय करेत्ता ताहिं समं ललइ, तस्स भित्तो नागिलो नाम समणोवासओ, अन्नया य पचसेलगदीववरथधातो वाणम-
 तरीतो सुरवइनियोगेण नंदीसरवरदीवं जत्ताए पत्थिया, ता ताण विज्जमाली नाम पत्थियेत्ता, ततो, सतो

चिंतति-कचि बुग्गाहेमो जो अग्द भत्ता भवेज्ज, एव चित्तिता पत्थियातो, विइवयतीओ चपामज्जेण गच्छति, ताहि
 तहा गच्छतीहि चंपाप कुमारनदी पचमहिलासयपरिवारो उवललतो दिट्ठो, ततो चित्तिं-एस इत्थिलोलो, एयं बुग्गा-
 हेमो, ताहे ताहि उज्जाणगयस्स तस्स अप्पा दसितो, तातो सो भणइ-काओ तुब्भे ? ताओ भणंति-देवयातो, सो
 मुच्छिओ ताओ परथेइ, ततो भणंति-जइ ते अग्दहि कज्ज ता पंचसेलग दीवं एज्जाहित्ति भणिऊण उप्पइया, गया
 य, सो य तासु मुच्छित्तो रायकुले सुवण्ण दाऊण पडहं नीणेइ-कुमारनदि जो पंचसेलग नेइ तस्स धणकोडिं देइ, थेरेण
 पडहो वारिओ, वहण कारिय, पत्थयणस्स भरिय, थेरो त दव पुत्ताण दाऊण कुमारनदिणा सह जाणवत्ते पत्थितो,
 जाहे दूर समुद्धमतिगतो ताहे थेरो भणइ-किचि पेच्छसि ? सो भणइ-किचि कालगं, तेण भणियं-एस वडो समुद्ध-
 कूले पव्वयपादे जातो, एयस्स हेट्ठेण एयं वहण जाहिइ, तो तुम अमूढो वडे विलगगेज्जासि, ताहे पंचसेलातो भारुड-
 पक्खी एहिति, तेसि जुगलस्स तिन्नि पाया, ततो तेसु सुत्तेसु मज्झिंले पाए लगो होज्जाहि पडेण अप्पाण वंधिउं, तो त
 पचसेलय दीवं नेहिति, अह तं वड न लगसि तो एयं वाहणं बलयामुहं पविसिहिइ, तत्थ विणस्सिहिसि, एवं सो
 विलगो, नीतो पक्खीहि, ताहे ताहि वतरीहि भमतीहि दिट्ठो, रिद्धी य से दाइया, सो पगूहितो, ततो ताहि भणितो-
 न एएण सरीरेण अग्दे भुज्जामो, किंचिज्जलणप्पवेसाइ करेहि, जह पंचसेलगे उववज्जसित्ति, सो भणइ-किह एत्ताहे
 जामि ?, ताहि करयलपुडे (नेणहेत्ता) सए उज्जाणे छड्डितो, ताहे लोगो आगंतूण पुच्छइ, सो भणइ-‘दिट्ठं सुयमणुभूय, ज
 वित्तं पंचसेलए दीवे’ इति, ततो इंगिणि निव्विण्णो साहइ, सट्ठो य से मित्तो, तेण वारितो, जहा पव्वजाए सुंदरतरा भोगा,

वारिजंतोऽवि इंगिनिमरेणेण मतो पंचसेलाहिवई जातो, सहस्स निर्वेओ जहा एस अन्नाणो भोगाण कजे किलिस्सइत्ति,
 अग्हे जाणंता कीस अच्छामोत्ति पवइतो, काल काऊण अच्चुए उयवन्नो,ओहिणा त पेच्छइ । अन्नया नदीसरवरजत्ताए
 पलायंतस्स पडहतो गलए ओलइओ, ता वायतो नंदीसर गतो, सहो आगतो तं पेच्छइ, सो तस्स तेय असहमाणो पला-
 यइ, सो तेय साहरित्ता भणइ-भो ! मम जाणसि ? , सो भणइ-को सकाइए इंदे न याणइ ? , ताहे तं सावगरुन दसेइ,
 जाणावितो य, ताहे सवेगमावणो भणइ-सदिसह इयाणि कि करेमि ? , भणइ-वद्धमाणसामिस्स पडिमं करेह, ततो
 ते सग्गमत्तवीय होहिइ, ताहे महाहिमवतातो गोसीसचदणरुक्खं छेत्तूण तत्थ पडिम निवत्तेऊण कट्टसपुडे छुभित्ता
 स रहसा समागतो समुद्धे, पवहण पासइ उप्पाइएण छम्मासे भमंत, ताहे त उप्पाइय तेण उयसामिय, ता य खोडो
 दिन्ना, भणिया य-देवाहिदेवस्स पडिमा कायबा, वीयभए उत्तारिया, उदायणो राया तावसभत्तो, तस्स पभानई देवी
 समणोवासिया, उदायणस्स वाणिपहि (कहिय-) देवाहिदेवस्स पडिमा करेयवा इति, ताहे इदाईणं कीरइ, परसू न
 यहइ, पभावतीए सुय, सा भणइ-वद्धमाणसामी देवाहिदेवो तस्स कीरउ, वाहिओ परसू, विहडियं कट्टसपुडं, दिट्ठा
 पुयनिग्गिमया भयवतो वद्धमाणसामिस्स पडिमा, अतेउरे चेइये पभावती णहाया तिसझ अच्चेइ, अन्नया देवी नच्चइ, राया
 वीण वाएइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अद्धिई से जाया, वीणावायणं हत्थाओ भटं, देवी रुट्ठा, भणइ-किं दट्ठु
 नच्चिय ? , निब्बंधे सिंठं, सा भणइ-कि मम ? , सुचिर सावयत्तणमणुपालियं, अन्नया चेडि णहाया भणति-
 पोत्ताइं आणेहि, ताए रत्तगाणि आणीयाणि, रुट्ठा अदाएण आहया, चेइयघर पविसतीए रत्तगाणि देसित्ति, आहया

चेडी मया, ताहे चितेइ-खडिय मए वय, कि जीविणति ?, रायाण आपुच्छइ—भत्तं पच्चक्खामिस्सि, निव्वधे राया भणइ—जइ पर वोहेसि, पडिस्सुय, भत्तपच्चक्खणेण मया, देवलोग गया, जिणपडिम देवदत्ता दासचेडी खुज्जा सुस्सु-सइ, देवो उदायण सवोहेइ, सो य तावसभत्तो, ताहे देवो तावसरूव करेइ, अमयफलाणि गहाय आगतो, रण्णा आसा-इयाणि, भणितो—कहि एयाणि फलाणि ?, भणइ—नगरस्स अटूरसामन्ते, तहि तेण समं गतो, तेहि पारद्धो, नासतो वणसडे साहवो पेच्छइ, तेहि धम्मो कहितो, सबुद्धो, अत्ताणं दरिसेइ, आपुच्छित्ता गतो जाव अत्थाणीए चैव अत्ताण पेच्छइ, एवं सहो जातो !

इओ य गंधारतो सावगो सवातो जम्मभूमीतो वंदित्ता वेयट्ठे कणगपडिमातो सुणिच्चा उववासेण ठितो, जइ वा मतो विट्ठाउ वा, देवयाए दसियातो, तुट्ठा य सब्बकामियाण गुलियाण सयं देइ, ततो नितो सुणेइ—वीयमए जिणपडिमा गोसीसच्चदणमई, तं वदओ एइ, वदइ, तत्थ रोगी जातो, देवदत्ताए पडियरिओ, तुट्ठेण से तातो गुलियातो विट्ठातो, सो पवइतो ! अन्नया ताए चितिय—मम कणगसरिसो वच्चो भवउत्ति, ततो जच्चकणगवन्ना जाया, पुणो चितेइ—भोगे भुजामि, एस राया ताव मम पिया अन्ने य गोहा, ताहे पज्जोय रोएइ, तं मणंमि काउं गुलिय खाइ, तस्सवि देवयाए कहिय—एरिसी रुववइत्ति, तेण सुवन्नगुलियाए दूतो पेसिओ, सा भणइ—पेच्छामि ताव तुम, सो नलगिरिणा रत्ति आगतो, दिट्ठो, तीए अभिरुइओ, सा भणइ—जइ पडिमं नेसि तो जामि, ताहे पडिमा अन्ना नत्थित्ति रत्ति वसिऊण पडिगतो, अन्न जिणपडिमरूवं काऊण आगतो, तत्थ ठाणे ठवित्ता जीवसामिं सुवण्णगुलिं च गहाय उज्जेणि

वारिज्जतोऽवि इगिणिमरणेण मतो पंचसेलाहिर्वई जातो, सट्ठस्स निवेओ जहा एस अन्नाणी भोगाण कजं मिलिस्सइत्ति,
 अग्हे जाणता कीस अच्छामोत्ति पवइतो, काल काऊण अचुए उवन्नो, ओहिणा त पेच्छइ । अन्नया नंदीसररजत्ताए
 पत्तायतस्स पडहतो गलए ओलइओ, ता वायतो नदीसर गतो, सट्ठो आगतो त पेच्छइ, सो तस्स तेय असहमाणो पला-
 यइ, सो तेय साहरित्ता भणइ-भो ! मम जाणसि ? सो भणइ-को सकाइए इदे न याणइ ? ताहे तं सावगरुन दसेइ,
 जाणावितो य, ताहे सवेगमावणो भणइ-सदिसह इयाणि कि करेमि ? भणइ-वद्धमाणसामिस्स पडिम करेह, ततो
 ते सम्मत्तवीय होहिइ, ताहे महाहिमवत्तातो गोसीसचदणरुक्खं छेत्तूण तत्थ पडिमं निवत्तेऊण कट्टसपुडे छुभित्ता
 स रहत्ता समागतो समुदे, पवहण पासइ उप्पाइएण छम्मासे भमंत, ताहे त उप्पाइय तेण उमसामिय, सा य खोडी
 दिन्ना, भजिया य-देवाहिदेवस्स पडिमा कायवा, वीयभए उत्तारिया, उदायणो राया तावसभत्तो, तस्स पभानई देवी
 समणोवासिया, उदायणस्स वाणिएहि (कहिय-) देवाहिदेवस्स पडिमा करेयवा इति, ताहे इदाईणं कीरइ, परसू न
 यहइ, पभावतीए सुय, सा भणइ-वद्धमाणसामी देवाहिदेवो तस्स कीरउ, वाहिओ परसू, विहडियं कट्टसपुड, दिट्ठा
 पुणनिग्गिया भयवतो वद्धमाणसामिस्स पडिमा, अतेउरे चेइये पभावती ण्हाया तिसइं अचेइ, अन्नया देवी नच्चइ, राया
 वीण वापइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अद्धिई से जाया, वीणावायणं हत्थाओ भट्ठं, देवी रुट्ठा, भणइ-किं दइहु
 नच्चिय ? निबंघे सिठं, सा भणइ-कि मम ? सुचिर सावयत्तणमणुपालियं, अन्नया चेडि ण्हाया भणति-
 पोत्ताइ आणेहि, ताए रत्तगाणि आणीयाणि, रुट्ठा अदाएण आहया, चेइयघर पविसतीए रत्तगाणि देसित्ति, आहया

चेडी मया, ताहे चितेइ-खडिय मए वय, कि जीविणति ?, रायाण आपुच्छइ-भत्तं पच्चक्खामिति, निब्बंधे राया भणइ-जइ पर वोहेसि, पडिस्सुय, भत्तपच्चक्खाणेण मया, देवलोण गया, जिणपडिम देवदत्ता दासचेडी खुज्जा सुस्सु-सइ, देवो उदायण सवोहेइ, सो य तावसभत्तो, ताहे देवो तावसरूव करेइ, अमयफलाणि गहाय आगतो, रण्णा आसा-इयाणि, भणितो-कहि एयाणि फलाणि ?, भणइ-नगरस्स अट्टरसामन्ते, तहि तेण समं गतो, तेहि पारद्धो, नासतो घणसडे साहवो पेच्छइ, तेहि धम्मो कहितो, संबुद्धो, अत्ताणं दरिसेइ, आपुच्छिता गतो जाव अत्थाणीए चैव अत्ताण पेच्छइ, एवं सहो जातो ।

इओ य गधारतो सावगो सत्तातो जम्मभूमीतो वदित्ता वेयहे कणगपडिमातो सुणित्ता उववासेण ठितो, जइ वा मतो दिट्ठाव वा, देवयाए दसियातो, तुट्ठा य सक्कामियाण गुलियाण सय देइ, ततो नितो सुणेइ-वीयमए जिणपडिमा गोसीसच्चदणमई, तं वदओ एइ, वदइ, तत्थ रोगी जातो, देवदत्ताए पडियरिओ, तुट्ठेण से तातो गुलियातो विन्नातो, सो पवइतो । अन्नया ताए चितिय-मम कणगसरिसो वन्नो भवउत्ति, ततो जच्चकणगवन्ना जाया, पुणो चितेइ-भोगे भुजामि, एस राया ताव मम पिया अन्ने य गोहा, ताहे पज्जोयं रोएइ, त मणमि कावं गुलिय खाइ, तस्सवि देवयाए कहिय-एरिसी रूववइत्ति, तेण सुवन्नगुलियाए दूतो पेसिओ, सा भणइ-पेच्छामि ताव तुम, सो नलगिरिणा रत्ति आगतो, दिट्ठो, तीए अभिरुइओ, सा भणइ-जइ पडिमं नेसि तो जामि, ताहे पडिमा अन्ना नत्थित्ति रत्ति चसिऊण पडिगतो, अन्न जिणपडिमरूव काऊण आगतो, तत्थ ठणे ठवित्ता जीवसामिं सुवण्णगुलियं च गहाय उज्जेणिं

चारिजतोऽवि इगिणिमरणेण मतो पचसेलाहिवई जातो, सडुस्स निवेओ जहा एस अन्नाणी भोगाण कजे किलिस्सइत्ति,
 अम्हे जाणता कीस अच्छामोत्ति पवइतो, काल कारुण अच्चुए उगवन्नो,ओहिणा तं पेच्छइ । अन्नया नंदीसररत्ताए
 पलायतस्स पडहतो गलए ओलइओ, ता वायतो नदीसर गतो, सहो आगतो त पेच्छइ, सो तस्स तेय असहमाणो पला-
 यइ, सो तेय साहरित्ता भणइ-भो ! मम जाणसि ? , सो भणइ-को सक्काइए इदे न याणइ ? , ताहे तं सावगल्ह दंसेइ,
 जाणावितो य, ताहे सवेगमावणो भणइ-सदिसह इयाणि कि करेमि ? , भणइ-वद्धमाणसामिस्स पडिमं करेह, ततो
 ते समत्तवीय होहिइ, ताहे महाहिमवतातो गोसीसचदणरुक्ख छेत्तूण तत्थ पडिमं निघत्तेऊण कट्टसपुडे छुभित्ता
 स रहसा समागतो समुदे, पवहण पासइ उप्पाइएण छम्मासे भमंत, ताहे त उप्पाइय तेण उगसामिय, सा य खोडी
 दिन्ना, भणिया य-देवाहिदेवस्स पडिमा कायद्धा, वीयभए उत्तारिया, उदायणो राया तावसभत्तो, तस्स पभावई देवी
 समणोवासिया, उदायणस्स वाणिएहि (कहिय-) देवाहिदेवस्स पडिमा करेयद्धा इत्ति, ताहे इदाईणं कीरइ, परसू न
 यइइ, पभावतीए सुय, सा भणइ-वद्धमाणसामी देवाहिदेवो तस्स कीरउ, वाहियो परसू, विहडियं कट्टसपुड, दिट्ठा
 पुयनिग्मिया भयवतो वद्धमाणसामिस्स पडिमा, अतेउरे चेइये पभावती ण्हाया तिसझं अच्चेइ, अन्नया देवी नच्चइ, राया
 वीण वाएइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अद्धिई से जाया, वीणावायणं हत्थाओ भट्ठं, देवी रुट्ठा, भणइ-किं दृष्टु
 नच्चिय ? , निबंघे सिट्ठं, सा भणइ-कि मम ? , सुचिर सावयत्तणमणुपालियं, अन्नया चेडि ण्हाया भणति-
 पोत्ताइं आणेहि, ताए रत्तगाणि आणीयाणि, रुट्ठा अद्दाएण आहया, चेइयधर पविसतीए रत्तगाणि देसित्ति, आहया

याणियं मया जहा अज्ज पज्जोसवणत्ति, अहंपि सावओ उववास करेमि, रण्णो कहियं, राया भणइ-जाणामि जहा
 सो धुत्तो, किं पुण ? मम एयमि वद्धेहए पज्जोसवण चेव न सुज्झइ, ताहे मुक्को खामितो, पट्ठो य से सोवण्णो बद्धो, मा
 ताणि अक्खराणि दीसिहतु, सो य से विसओ दिन्नो, तप्पभिई पट्ठवद्धगा रायाणो जाया, पुव मउडवद्धा आसी । वत्ते
 वासारत्ते राया गतो, तत्थ जो वणियवग्गी आगतो सो तहिं चेव ठितो, ताहे त दसपुरं जाय, एवं दसपुरमुप्पण, तत्थ
 उप्पणा अजरक्खिया । सो य रक्खितो ज पिया से जाणइ त तत्थेव अहिज्जितो, पच्छा न तीरइ घरे पडिउंति गतो पाड-
 लिपुत्तं, चत्तारि वेदे सगोवंगे अधीत्तो, सम्मत्तपारायणो साखापारगो जातो, किं बहुणा ? चोइसवि विज्जाठाणाणि
 गहियाणि, ताहे आगतो दसपुर, ते य रायकुलसेवगा नज्जति रायकुले, तेण संविदिय रण्णो कयं जहो पमि, ताहे
 ऊत्तियपडाग नगर कय, राया सयमेव अम्मोगइयाए निगतो, दिट्ठो, सकारितो य, अग्गाहारो य से दिन्नो, एवं सो
 नगरेण सबेण अभिन्नदिजंतो अप्पणो घर पत्तो, तत्थवि वाहिरंतरिया परिसा आढाइ, तपि वदणकलसाइसोभियं, तत्थ
 वाहिरियाए उवढाणसालाए ठितो, लोगत्स अघ पडिच्छइ, ताहे वयंसया मित्ता य सबेण पेच्छया आगया, दिट्ठपरिचि-
 एण नगरजणेण अघेण य पूइतो, घर व से दुपयचउप्पयहिरणादिणा भरियं, ताहे चित्तेइ-अम्मं न पेच्छामि, ताहे
 घरमतिगतो, मायर अभिवाएइ, ताए भणइ-सागयं पुत्तस्ति, पुणरवि मज्झथा चेव अच्छइ, सो भणइ-किं न अम्मो !
 तुज्झ तुट्ठी ? जेण मए एन्तेणं नगर विन्धिय चोइसण्ह विज्जाठाणाणं आगमे कए, सा भणइ-कह पुत्त ! मम तुट्ठी भवि-
 स्सइ ? जेण तुमं बहूणं सत्ताणं वहकरणमहिज्जिउमागतो, जेण ससारो वहिज्जइ तेण कह तूसामि ? किं तुम दिट्ठियायं

पडिगतो, तत्थ नलगिरिणा मुत्तपुरीसाणि मुक्काणि, तेण गधेण सब्बे हत्थी उम्मत्ता जाया, तं च दिमं गंधो पइ, जाय
 पडोयइ ताव नलगिरिस्स पय दिठ्ठ, किनिमित्तमागतोत्ति ? , जाव चेडी न दीसइ, चेडी नीया नाम पडिमं पडोएह,
 नवर अच्छइत्ति निवेदिय, अच्छणवेलाए राया आगतो, पेच्छइ पडिमाए पुष्काणि मिलाणाणि, ततो निम्नतेण नायं—
 पडिरुवगत्ति, हरिया पडिमा, ततो णेण पज्जोयस्स दूतो पेसितो—न मम चेडीए कज्ज, पडिम विसज्जेहि, सो न देइ,
 ताहे पथावित्तो जेट्टमासे दसहि राईहि समं, उत्तरताण य मरुमि तिसाए खंघाचारो मरिउमाढत्तो, रत्तो नियेयित्त,
 ततोऽणेण पभावती चित्तिया, आगया, तीए तिणिण पुक्खराणि कयाणि—अग्गिमस्स मरिउमस्स पच्छिमस्स, ताहे
 आसत्थो, आगतो उज्जेणि, भणिओ य पज्जोओ—किं लोणेण मारिएणं ? , तुज्झं मज्झ य जुज्झं भयतु, अस्सेहिं रहेहि
 पापहिं वा जेण रुच्चइ, पज्जोओ भणइ—रहेण जुज्झामो, ताहे नलगिरिणा पडिकप्पिएणागतो, राया रहेण, ततो रण्णा
 भणित्तो—असच्चसधोऽस्ति, तहावि ते अज्ज नत्थि मोक्खो, ततो णेण रहो मंडलीए दिन्नो, हत्थी वेणेण पत्थित्तो, रत्ता
 रहेण दिन्नो (जिओ), ताहे जं जं पायं उक्खिवइ तत्थ तत्थ राया सरे छुभत्ति, जाव हत्थी पडित्तो, ओयरतो बद्धो,
 निबाले य से अक्को कओ—उदायणराजदासीपतिरिति, पच्छा नियगं नगर पथावित्तो, पडिमा नेच्छइत्ति मुक्का, अतरा
 वासेण ओबद्धो ठित्तो, ताहे उक्खंदमएण दसवि रायाणो घूलीए पागारे करित्ता ठिया, ज च राया जेमिति तं च पज्जो-
 यस्सवि दिज्जइ, नवरं पज्जोसवणाए सूएण पुच्छित्तो—किं अज्ज जेमसि ? , ताहे सो चित्तेइ—मारिज्जामि, भणइ—किं अज्ज
 पुच्छिज्जामि ? , सूओ भणइ—राया अज्ज पज्जोसवणत्ति उक्खासित्तो, ततो सोइउमारद्धो—मम मायापियां संजयाणि, न

याणियं मया जहा अज्ज पज्जोसवणत्ति, अहंपि सावओ उववास करेमि, रण्णो कहियं, राथा भणइ-जाणामि जहा
 सो धुत्तो, किं पुण !, मम एयमि वद्धेए पज्जोसवण चेव न सुज्झइ, ताहे मुक्को खामितो, पटोय से सोवण्णो बद्धो, मा
 ताणि अक्खराणि दीसिहंतु, सो य से विसओ दिन्नो, तण्णभिई पट्टवद्धगा रायाणो जाया, पुब्ब मउडवद्धा आसी । वत्ते
 वासारत्ते राथा गतो, तत्थ जो वणियवग्गो आगतो सो तहिं चेव ठितो, ताहे त दसपुरे जायं, एवं दसपुरमुप्पणं, तत्थ
 उप्पणा अज्जरक्खिया । सो य रक्खितो ज पिया से जाणइ त तत्थेव अहिज्जितो, पच्छा न तीरइ घरे पट्टिउंति गतो पाड
 लिपुत्तं, चत्तारि वेदे सगोवगे अधीतो, सम्मत्तपारायणो साखापारगो जातो, कि बहुणा ?, चौद्दसवि विजाठाणाणि
 गहियाणि, ताहे आगतो दसपुर, ते य रायकुलसेवगा नज्जति रायकुले, तेण संविदिय रण्णो कयं जहां पमि, ताहे
 जसियपडाग नगर कयं, राथा सयमेव अम्मोगइयाए निगतो, दिट्ठो, सक्कारितो य, अग्गाहारो य से दिन्नो, एवं सो
 नगरेण सबेण अभिनदिज्जतो अप्पणो घर पत्तो, तत्थवि वाहिरंतरिया परिसा आढाइ, तपि वदणकलसाइसोभियं, तत्थ
 वाहिरियाए उवट्ठाणसालाए ठितो, लोगस्स अग्य पडिच्छइ, ताहे वयंसया मित्ता य सबेण पेच्छया आगया, दिट्ठपरिचि-
 एण नगरजणेण अग्घेण य पूइतो, घर व से दुपयचउप्पयहिरण्णादिणा भरियं, ताहे चित्तेइ-अम्मं न पेच्छामि, ताहे
 घरमतिगतो, मायर अभिवाएइ, ताए भण्णइ-सागयं पुत्तत्ति, पुणरवि मज्झत्था चेव अच्छइ, सो भणइ-किं न अम्मो !
 तुज्झ तुट्ठी !, जेण मए एन्तेणं नगर विम्भियं चौद्दसण्ह विजाठाणाणं आगमे कए, सा भणइ-कहं पुत्त ! मम तुट्ठी भवि-
 स्सइ !, जेण तुम बहूणं सत्ताणं वहकरणमहिज्जिउमागतो, जेण ससारो वहिज्जइ तेण कह तूसामि !, किं तुम दिट्ठियायं

पढिउमागतो ? पच्छा सो चितेइ-केरिसो किंचितो वा सो होहिइ ? जामि पढामि जेण भाऊण तुद्धो भयइ, किं
 मम लोणेण तोसिएण ? ताहे भणइ-कहि सो दिट्ठिवातो ? सा भणइ-साहूण दिट्ठिगदो, ताहे से नामस्स अकसरत्थं धित्ति-
 उमारद्धो-दृष्टीना वादः दृष्टिवाद, ताव चितेइ-नामपि चेव सुदर, जइ कोइ अज्झावेइ अज्झामि, मायावि तोसिया
 भयइ, ताहे भणइ-कहि ते दिट्ठिवायजाणतगा ? सा भणइ-अहं उच्छुधरे तोसलिपुत्ता नाम आयरिया, मो भणइ-
 कल अज्झामि, मा तुम्हे उस्सुग्गा होह, ताहे सो रत्ति दिट्ठिवायनामत्थ चित्तो न चेव सुत्तो, वीयदियसे अइप्पभाए
 चेव पट्ठितो, तस्स य पिउमिस्सो अवरगामे बंभणो परिवसई, तेण हिज्जो न दिट्ठितो, अज पेच्छामिस्सि उच्छुलट्ठितो
 गहाय एइ, नव पडिपुत्तातो एग च खड, इमो य नीइ, सो य पत्तो, को तुमं ? अजरक्खितोऽहं, ताहे सो तुद्धो
 अयगूहइ, सागय ? अह तुज्जे दहुमागतो, ताहे सो भणइ-अहं सरीरचिंताए निज्जामि, एयातो उच्छुलट्ठितो अम्माए
 हत्थे समप्पेज्जाहि, भणेज्जासु य-दिट्ठो मए अजरक्खितो, अहमेव पढमं दिट्ठो, सा तुद्धा चितेइ-मम पुत्तेण सोट्ठण मगलं
 दिट्ठ, नव पुवा धेत्तवा खडं च, इयरोऽवि तं चेव चितेइ-मए नव अगाणि अज्झयणाणि वा धेत्तयाणि, दसमं न सव,
 ताहे गतो उच्छुधर, तत्थ चितेइ-किह एवमेव अइमि गोहो जहा अयाणंतो ? जो एएसिं सायगो भविस्सइ तेण सम
 पविसामि, एगपासे अच्छइ पलीणो, तत्थ य ढडुरो नाम सावओ ढडुरसरो, सो सरीरचित काऊण साहूण पढिस्सयं वच्चइ,
 ताहे तेण दूरद्विएण तिन्नि निसीहियातो कयाओ, एवं च इरियादी ढडुरसरेण करेइ, सो पुण मेहावी त अवधारेइ, सोवि
 तेणेव कमेण उवगतो, सबेसि साहूण चंदण कय, सो न वट्ठितो सावगो, ताहे आयरिएहिं नाय-एस नवसहो, पच्छा

पुच्छति-कत्तो धम्मागमो ?, तेण भणिय-एयस्स सावगस्स मूलातो, साह्वहि कहिय-जहा एस सेजायरीए पुत्तो जो
 कल हयिखधेण अभिणीतो, किहत्ति ?, ताहे सब साहइ, अह दिट्ठिवाय अज्झाइउ तुज्झ पासमागतो, आयरिएहि
 भणिय-अम्ह दिक्खान्भुवगमेण अज्झाइज्झइ, भणइ-पवयामि, सोऽवि परिवाडीए अज्झाइज्झइ, एव होउ, परिवाडीए
 अज्झामि, किंतु मए एत्थ न जाइ पवइउ; अन्नत्थ वच्चामो, एस राया ममाणुरत्तो अन्नो य लोगो, पच्छा मम वलावि
 नेजा, तम्हा अन्नत्थ वच्चामो, ताहे त गहाय अन्नत्थ गता, एसा पढमा सेहनिप्फेडिया, एव तेण अचिरेण कालेण आया-
 राईणि एक्कारस अगाणि अहिज्जियाणि, (जावइओ) दिट्ठिवातो तोसलिपुत्ताण आयरियाण सोऽवि अणेण गहितो, तत्थ अज्जव-
 इरा सुवति जुगप्पहाणा, तेसि दिट्ठिवादो च्हओ अत्थि, ताहे सो तत्थ वच्चइ उज्जेणीमज्जेण, तत्थ भद्दगुत्ताण थेराणमंति-
 यमुवगतो, तेहिंवि अणुव्हित्तो-धण्णो कयत्थोऽसि, अहं सलिहियसरीरो, नत्थि मम निज्जावतो, तुमं निज्जावगो होहि,
 तेण तहत्ति पडिस्सुय, ताहे अच्छइ, तेहि काल करतेहि भणइ-मा वइरसामिणा सम अच्छेज्जासि, वीसुं पडिस्सए ठितो
 पडिज्जासि, जो तेहि सम एगमवि रत्ति वसइ सो तेण अणुमरइ, तेण पडिस्सुय, कालगते गतो वइरसामिसगास, वाहि
 ठितो, तेऽवि सुविणयं पेच्छति, तेसि पुण थेव सिट्ठ जायं, तेहिंवि तहेव परिणामियं, आगतो, पुच्छित्तो-कत्तो ?, तोस-
 लिपुत्ताणं पासतो, ते भणति-तुज्झे अजरक्खिता ?, आमं, साहु सागय, कहि ठितो सि ?, वाहि, ताहे आयरिया भणंति-
 वाहिं ठियाण कि जाइ अज्झाइउं ?, तुम कि न जाणसि ?, ताहे सो भणइ-खमासमणेहिं अह भद्दगुत्तथेरेहिं
 भणितो-वाहि ठाएज्जासि, ते उवउत्ता जाणति-सुंदर, न निक्कारणं आयरिया भणति, अच्छह, ताहे अज्झाइउ पवत्तो,

पडिउमागतो ? , पच्छा सो चितेइ-केरिसो कित्तितो वा सो होहिइ ? , जामि पढामि जेण माऊण तुहो भयइ, किं
 मम लोणेण तोसिएण ? , ताहे भणइ-कहि सो दिट्ठिवातो ? , सा भणइ-साहूण दिट्ठिगदो, ताहे से नामस्स अमररथ चित्ति-
 उमारद्धो-दृष्टीना वाद' दृष्टियाद, ताव चितेइ-नामपि चेव सुंदर, जइ कोइ अज्झावेइ अज्झामि, मायावि तोसिया
 भयइ, ताहे भणइ-कहि ते दिट्ठिवायजाणत्तगा ? , सा भणइ-अह उच्छुघरे तोसलिपुत्ता नाम आयरिया, सो भणइ-
 कइ अज्झामि, मा तुब्भे उस्सुग्गा होह, ताहे सो रत्ति दिट्ठिगयनामत्थ चित्तितो न चेव सुत्तो, धीयदियसे अइप्पभाए
 चेव पट्ठितो, तस्स य पिडमित्तो अवरगामे वंभणो परिवसई, तेण हिज्जो न दिट्ठितो, अज्ज पेच्छामित्ति उच्छुल्लद्वीतो
 गहाय एइ, नव पडिपुन्नातो एग च खड, इमो य नीइ, सो य पत्तो, को तुमं ? , अज्जरक्खितोऽहं, ताहे सो तुहो
 अवगूहइ, सागय ? , अह तुज्जे दहुमागतो, ताहे सो भणइ-अहं सरीराचित्ताए निज्जामि, एयातो उच्छुल्लद्वीतो अम्माए
 हत्थे समप्पेज्जाहि, भणेज्जासु य-दिट्ठो मए अज्जरक्खितो, अहमेव पढम दिट्ठो, सा तुहा चितेइ-मम पुत्तेण सोत्तेणं मगलं
 दिट्ठ, नव पुवा घेत्तवा खड च, इयरोऽवि त चेव चितेइ-मए नव अगाणि अज्झयणाणि वा घेत्तयाणि, दसम न सब,
 ताहे गतो उच्छुघर, तत्थ चितेइ-किह एवमेअइमि गोहो जहा अयाणतो ? , जो एएसिं सावगो भविस्सइ तेण सम
 पविसामि, एगपासे अच्छइ पलीणो, तत्थ य ढडुरो नाम सावओ ढडुरसरो, सो सरीराचित्तं काऊण साहूण पडिस्सयं वच्चइ,
 ताहे तेण दूरद्विएण तिन्नि निसीहियातो कयाओ, एव च इरियादी ढडुरसरेण करेइ, सो पुण मेहावी त अवधारेइ, सोवि
 तेणेव कमेण उवगतो, सबेसि साहूण वदण कय, सो न वदितो सावगो, ताहे आयरिएहिं नाथ-एस नवसद्धो, पच्छा

पुच्छति-कत्तो धम्मागमो ? तेण भणिय-एयस्स सावगस्स मूलातो, साहूहि कहिय-जहा एस सेजायरीए पुत्तो जो
 कछ हत्थिलघेण अभिणीतो, किहत्ति ? ताहे सत्त साहइ, अह दिट्ठिवाय अज्झाइउ तुज्झ पासमागतो, आयरिएहि
 भणिय-अह दिक्खान्भुवगमेण अज्झाइज्झइ, भणइ-पवयामि, सोऽवि परिवाडीए अज्झाइज्झइ, एव होउ, परिवाडीए
 अज्झामि, किंतु मए पत्थ न जाइ पवइउ, अन्नत्थ वच्चांमो, एस राया ममाणुरत्तो अत्तो य लोगो, पच्छा मम चलावि
 नेजा, तम्हा अन्नत्थ वच्चांमो, ताहे त गहाय अन्नत्थ गता, एसा पढमा सेहनिफेडिया, एव तेण अचिरेण कलेण आया-
 राईणि एक्कारस अगाणि अहिज्जियाणि, (जावइओ) दिट्ठिवातो तोसलिपुत्ताण आयरियाण सोऽवि अणेण गहितो, तत्थ अज्जव-
 इरा सुवति जुगप्पहाणा, तेसि दिट्ठिवादो बहूओ अत्थि, ताहे सो तत्थ वच्चइ उज्जेणीमज्जेणं, तत्थ भद्दगुत्ताण धेराणमंति-
 यमुवगतो, तेहिंवि अणुवृहितो-धण्णो कयथोऽसि, अहं सल्लिहियसरीरो, नत्थि ममं निजावतो, तुमं निजावगो होहि,
 तेण तहत्ति पडिस्सुय, ताहे अच्छइ, तेहि काल करतेहि भणइ-मा वइरसामिणा सम अच्छेज्जासि, वीसु पडिस्सए ठितो
 पढिज्जासि, जो तेहि सम एगमवि रत्ति वसइ सो तेण अणुमइ, तेण पडिस्सुय, कालगते गतो वइरसामिसगास, वाहि
 ठितो, तेऽवि सुविणयं पेच्छति, तेसि पुण थेव सिट्ठ जायं, तेहिंवि तहेव परिणामियं, आगतो, पुच्छितो-कत्तो ? तोस-
 लिपुत्ताणं पासतो, ते भणति-तुज्झे अज्जरक्खिता ? आमं, साहु सागय, कहि ठितो सि ? वाहि, ताहे आयरिया भणति-
 वाहिं डियाण कि जाइ अज्झाइउं ? तुम कि न जाणसि ? ताहे सो भणइ-खमासमणेहिं अह भद्दगुत्तथेरेहिं
 भणितो-वाहि णएज्जासि, ते उवउत्ता जाणंति-सुंदर, न निक्कारणं आयरिया भणति, अच्छइ, ताहे अज्झाइउ पवत्तो,

पडिउमागतो ? , पच्छा सो चितेइ-केरिसो कित्तितो वा सो होहिइ ? , जामि पढामि जेण माऊण तुहो भवइ, किं
 मम लोगेण तोसिएण ? , ताहे भणइ-कहि सो दिट्ठिगतो ? , सा भणइ-साहण दिट्ठिगतो, ताहे से नामस्स अस्सरत्थं धित्ति-
 उमारज्जो-दृष्टीना वाद दृष्टिवाद, ताव चितेइ-नामपि चेव सुदरं, जइ कोइ अज्झावेइ अज्झामि, मायावि तोसिया
 भणइ, ताहे भणइ-कहि ते दिट्ठिवायजाणतगा ? , सा भणइ-अहं उच्छुधरे तोसलिपुत्ता नाम आयरिया, सो भणइ-
 कइ अज्झामि, मा तुम्हे उस्सुग्गा होह, ताहे सो रत्ति दिट्ठिगयनामत्थ चित्तो न चेव सुत्तो, वीयदियसे अइप्पमाए
 चेव पट्ठितो, तस्स य थिलमित्तो अवरगामे वंभणो परिवसइ, तेण हिज्जो न दिट्ठितो, अज्ज पेच्छामित्ति उच्छुल्लट्ठितो
 गहाय एइ, नव पडिपुत्तातो एग च खड, इमो य नीइ, सो य पत्तो, को तुमं ? , अज्जरविस्वतोऽह, ताहे सो तुहो
 अवगहइ, सामय ? , अह तुज्जे वट्ठुमागतो, ताहे सो भणइ-अहं सरीरचित्ताए निज्जासि, एयातो उच्छुल्लट्ठितो अम्माए
 हारथे समप्पेज्जाहि, भगेज्जासु य-दिहो मए अज्जरविस्वतो, अहमेव पढम दिट्ठो, सा तुहा चितेइ-मम पुत्तेण सोत्तेण मगंठं
 दिट्ठ, नव पुवा पेत्तवा खडं च, इयरोऽवि तं चेव चितेइ-मए नव अगाणि अज्जयणाणि वा घेत्तयाणि, दत्तम न सन्न,
 ताहे गतो उच्छुधर, तत्थ चितेइ-किह एवमेव अइमि गोहो जहा अयाणतो ? , जो एणसिं सावगो भविस्सइ तेण सन्न
 पविसासि, एगपासे अच्छइ पलीणो, तत्थ य दट्ठुरो नाम भावजो दट्ठुरसरो, सो सरीरचित्त काऊण साहण पडिरसय वच्चइ,
 ताहे तेण दूरट्ठिएण तिन्नि निसीहियातो कयाजो, एव च इरियादी दट्ठुरसरेण करेइ, सो पुण मेहावी त अवधारेइ, सोवि
 तेजेव कमेण उवगतो, सबेसि साहण वदण कय, सो न वदितो सावगो, ताहे आयरिएहिं नाय-एस तवसहो, पच्छा

पुच्छति-कत्तो धम्ममागमो ? तेण भणिय-एयस्स सावगस्स मूलातो, साहूहि कहिय-जहा एस सेजायरीए पुत्तो जो
 काउ हत्थिखधेण अभिणीतो, कहित्ति ? ताहे सब साहइ, अह दिट्ठिवाय अज्झाइउ तुज्झ पासमागतो, आयरिएहि
 भणिय-अग्गह दिक्खान्भुवगमेण अज्झाइज्झइ, भणइ-पवयामि, सोऽवि परिवाडीए अज्झाइज्झइ, एव होउ, परिवाडीए
 अज्झामि, किंतु मए एत्थ न जाइ पवइउ, अन्नत्थ वच्चासो, एस राया ममाणुरत्तो अन्नो य लोगो, पच्छा मम वलावि
 नेजा, तग्गहा अन्नत्थ वच्चासो, ताहे त गहाय अन्नत्थ गता, एसा पढमा सेहनिप्फेडिया, एव तेण अचिरेण कालेण आया-
 राईणि एक्कारस अगाणि अहिजियाणि, (जावइओ) दिट्ठिवातो तोसलिपुत्ताण आयरियाणं सोऽवि अणेण गहितो, तत्त अज्जव-
 इरा सुवति जुगप्पहाणा, तेसि दिट्ठिवादो बहूओ अत्थि, ताहे सो तत्थ वच्चइ उज्जेणीमज्जेण, तत्थ भद्दगुत्ताण थेराणमंति-
 यमुवगतो, तेहिंवि अणुबूहितो-धण्णो कयत्थोऽसि, अहं सलिहियसरीरो, नत्थि मम निजावतो, तुम निजावगो होहि;
 तेण तहत्ति पडिस्सुय, ताहे अच्छइ, तेहि काल करतेहि भणइ-मा वइरसामिणा समं अच्छेज्जासि, वीसुं पडिस्सए ठितो
 पडिज्जासि, जो तेहि सम एगमवि रत्ति वसइ सो तेण अणुमरइ, तेण पडिस्सुय, कालगते गतो वइरसामिसगासं, नाहि
 ठितो, तेऽवि सुविणयं पेच्छति, तेसि पुण येव सिट्ठ जायं, तेहिंवि तह्व परिणामियं, आगतो, पुच्छितो-कत्तो ? तोस-
 लिपुत्ताण पासतो, ते भणति-तुज्झे अज्जरक्खिता ? आमं, साहु सागयं, कहि ठितो सि ? नाहि, ताहे आयरिया भणंति-
 वाहिं ठियाण कि जाइ अज्झाइउं ? तुमं कि न जाणसि ? ताहे सो भणइ-खमासमणेहिं अह भद्दगुत्तथेरेहिं
 भणितो-नाहि ठाएज्जासि, ते उवउत्ता जाणंति-सुंदर, न निक्कारणं आयरिया भणति, अच्छइ, ताहे अज्झाइउ पवत्तो,

पडिउमागतो !, पच्छा सो चितेइ-केरिसो कित्तितो वा सो होहिइ !, जामि पढामि जेण माऊण तुहो भयइ, किं
 मम लोणेण तोसिएण !, ताहे भणइ-कहि सो दिट्ठिवातो !, सा भणइ-साहूण दिट्ठिवातो, ताहे से नामस्स अकलरत्थ चित्ति-
 उमारद्धो-दृष्टीना वादः दृष्टिवाद, ताव चितेइ-नामं पि चैव सुदर, जइ कोइ अज्झावेइ अज्झामि, मायावि तोसिया
 भयइ, ताहे भणइ-कहि ते दिट्ठिवायजाणतगा !, सा भणइ-अम्ह उच्छुघरे तोसलिपुत्ता नाम आयरिया, सो भणइ-
 कइ अज्झामि, मा तुम्हे उस्सुग्गा होह, ताहे सो रसिं दिट्ठिवायनामत्थ चित्तितो न चैव सुत्तो, वीयदिवसे अइप्पमाए
 चैव पट्ठितो, तस्स य पिच्चमित्तो अवरगामे वंभणो परिवसई, तेण हिज्जो न दिट्ठितो, अज पेच्छामित्ति उच्छुल्लद्धीतो
 गहाय एइ, नव पडिपुत्तातो एग च खड, इमो य नीइ, सो य पत्तो, को तुमं !, अजरक्खितोऽहं, ताहे सो तुहो
 अयगूहइ, सागय !, अह तुज्जे दहुमागतो, ताहे सो भणइ-अहं सरीरचित्ताए निज्जामि, पयातो उच्छुल्लद्धीतो अम्माए
 हत्थे समप्पेज्जाहि, भणेज्जासु य-दिट्ठो मए अजरक्खितो, अहमेव पढमं दिट्ठो, सा तुहा चितेइ-मम पुत्तेण सोरणं मगलं
 दिट्ठ, नय पुवा घेत्तवा खड च, इयरोऽवि त चैव चितेइ-मए नव अगाणि अज्झयणाणि वा घेत्तवाणि, दत्तम न सब,
 ताहे गतो उच्छुघर, तत्थ चितेइ-किह एवमेव अइमि गोहो जहा अयाणंतो !, जो एएसिं सायगो भविस्सइ तेण सम
 पविसामि, पगपासे अच्छइ पलीणो, तत्थ य दहुरो नाम सावओ दहुरसरो, सो सरीरचित्त काऊण साहूण पडिरसय वच्चइ,
 ताहे तेण दूरट्ठिएण तिन्नि निसीहियातो क्याओ, एव च इरियादी दहुरसरेण करेइ, सो पुण मेहावी त अवधारेइ, सोवि
 तेणेव कमेण उवगतो, सबेसि साहूण वदण कय, सो न वदितो सावगो. ताहे आयरिएहिं नाय-एस नवसहो, पच्छा

पुच्छति-कत्तो धम्मागमो ? तेण भणिय-एयस्स सावगस्स मूलातो, साह्वहि कहिय-जहा एस सेज्जायरीए पुत्तो जो
 कल्ल हत्थिखघेण अभिणीतो, किहत्ति ? ताहे तव साहइ, अह दिट्ठिवाय अज्झाइउ तुज्झ पासमागतो, आयरिएहि
 भणिय-अग्ग दिक्खानुभवगमेण अज्झाइज्जइ, भणइ-पवयामि, सोऽवि परिवाडीए अज्झाइज्जइ, एव होउ, परिवाडीए
 अज्झामि, किंतु मए एत्थ न जाइ पवइउ, अन्नत्थ वच्चामो, एस राया ममाणुरत्तो अन्नो य लोगो, पच्छा मम बलवि
 नेज्जा, तम्हा अन्नत्थ वच्चामो, ताहे त गहाय अन्नत्थ गता, एसा पढमा सेहनिप्फेडिया, एव तेण अचिरेण कालेण आया-
 राईणि एक्कारस अगाणि अहिज्जियाणि, (जावइओ) दिट्ठिवातो तोसलिपुत्ताण आयरियाणं सोऽवि अणेण गहितो, तत्थ अज्जव-
 इरा सुधत्ति जुगप्पहाणा, तेसि दिट्ठिवादो बहूओ अत्थि, ताहे सो तत्थ वच्चइ उज्जेणीमज्जेण, तत्थ भद्दगुत्ताण थेराणमंति-
 यमुवगतो, तेहिंवि अणुद्वहितो-धण्णो कयत्थोऽसि, अहं सलिहियसरीरो, नत्थि मम निज्जावतो, तुम निज्जावगो होहि,
 तेण तहत्ति पडिस्सुय, ताहे अच्छइ, तेहि काल करतेहि भणइ-मा वइरसामिणा सम अच्छेज्जासि, वीसु पडिस्सए ठितो
 पडिज्जासि, जो तेहि सम एगमवि रत्ति वसइ सो तेण अणुमरइ, तेण पडिस्सुय, कालगते गतो वइरसामिसगास, वाहि
 ठितो, तेऽवि सुविणय पेच्छति, तेसि पुण थेव सिद्ध जायं, तेहिंवि तहेव परिणामियं, आगतो, पुच्छितो-कत्तो ? तोस-
 लिपुत्ताणं पासतो, ते भणंति-तुज्झे अज्जरक्खिता ? आमं, साहु सागय, कहि ठितो सि ? वाहि, ताहे आयरिया भणंति-
 वाहिं ठियाण कि जाइ अज्झाइउ ? तुमं कि न जाणसि ? ताहे सो भणइ-खमासमणेहिं अह भद्दगुत्तथेरेहिं
 भणितो-वाहि गएज्जासि, ते उवउत्ता जाणंति-सुंदर, न निक्कारण आयरिया भणंति, अच्छह, ताहे अज्झाइउ पवत्तो,

ततो अचिरेण कालेण नव पुत्राणि अहिज्जियाणि, दसमं धेनुमाढत्त, ताहे अज्जवइरा भणति—जत्रियाइं ता करेह, एय मेयस्स परिकम्म, ताणि पगाढ गणिते सुहुमाणि, ताणिधि जत्रियाणि तेण धंउवीस गहियाणि, एव ताउ सो अज्जाइ। इतो य से अम्मापियर सोगेण गहित, उज्जोयं करिस्सामित्ति अधकारतर जायं, ताहे ताणि अप्पाहेति, तहवि न एइ, ततो डहरतो से भाया फगुरक्खितो, सो पट्टवितो, जइ एह सवाणि पवयति, ताहे भणति—जइ ताणि पवयंति तो तुम चेव पढम पवयाहि, सो पवइतो, अज्जाइ, सो य अज्जरक्खितो जविएसु अतीव घोळितो, ताहे पुच्छइ—भयव ! दम-मस्स पुयस्स कि गय ? कि सेस ? , तत्थ विटुसमुहसरिसवमंदरएहिं दिठ्ठ करेति, त्रिदुमेत्तं गय, समुदो अच्छइ, ताहे सो विसायमावन्नो—कत्तो मम सत्ती एयस्स पार गंतु ? , ततो आपुच्छइ—भयं अह च वच्चासि, एस मे भाया तत्तो आगतो, ते भणति—अज्जाहि ताव, एसो निच्चेमव आपुच्छइ, तत्थ अज्जवइरा उवउत्ता—किं ममातो चेव एय वोच्छि-जतग ? , ताहेऽणेण नाय जहा मम योवं आउ, न एस पुणो एहिइ, अतो ममाहिंतो वोच्छिज्जिहिइ एयं दसमं पुवं, ततो तेण विसज्जितो, पट्ठितो दसपुरं पति ।

इतो य वइरसामी दक्खिणावहे विहरइ, तेसि सिमाहिं जायं, ततो गेहिं साहू भणिया—मम सुठिं आपणेह, तेहिं आणीया, सा तेण कन्ने ठइया, जेमिऊण खादिस्सामि, तं च पग्गुट्ठ, ताहे वियाले आवस्सय करेत्तस्स मुहपोत्तियाए चालियं, पडिय, तेसि उवओगो जातो—अहो पमत्तो जातो, पमत्तस्स य नत्थि सज्जमो, तं सेय खलु मे भत्त पच्चक्खाइत्तए, एव सपेहेइ, दुब्बिभक्ख च वारसवरिसिय जाय, छिन्ना सबतोसमन्ता पथा, निराहार जाय, ताहे वइरसामी विज्जाए

आहडपिंडं पइदिवस आणेइ, पच्छा त सबेसि पवइयाण देइ, भणइ य-एव बारस वरिसे भोत्तव, भिक्खा य नत्थि,
 जइ जाणह उस्सरति सजमगुणा तो भुजह, अह जाणह नवि तो भत्त पच्चक्खामो, ताहे भणति-कि एरिसेण विज्जापि-
 डेण भुत्तेण ? भत्त पच्चक्खामोत्ति, एव निच्छियववसाया जाया, आयरिएहि पुवामेव नाऊण सिस्सो वइरसेणो नाम
 पेसणेण पइवितो, भणितो य-जाहे तुम सयसहससनिप्फन्न भिक्ख लभिहिसि ताहे जाणेज्जासि-जहा नइ दुब्भिकखंति,
 ततो वइरसामी समणगणपरिवारितो एग पव्वय विलगिउमारद्धो, तत्थ भत्तं पच्चक्खामोत्ति, एगो य तत्थ खुडुगो,
 सो साहूहि बुच्चइ-तुम वच्च, सो नेच्छइ, ताहे सो एगमि गामे तेहि विमोहितो, पच्छा गिरि विलंग्गा, खुडुगो ताण गय-
 मगेण गंतूण मा तेसि असमाही होउत्ति तस्सेव हेट्ठा सिलायले पाओवगतो, ततो सो उण्हेण नवणीयमिव विराओ
 अचिरकालेणैव कालगतो, देवेहि महिमा कया, ताहे आयरिया भणति-खुडुएण अट्ठो साहितो, तत्थ ते साहुणो दुगु-
 णणीयसट्ठासवेगा जाया, जइ ताव बालेण होतएण एव कय तो अम्हे कीस न सुंदर करेमो ? तत्थ य देवया पडि-
 णीया, ते साहुणो सावियारूणेण भत्तपाणेण निमतेइ-अज्ज भे पारणय करेह, ताहे आयरिएहिं णाय-जहा अचियत्तोग्ग-
 होत्ति, तत्थ य अब्भासे अन्नो गिरी, त गया, तत्थ य देवयाए काउस्सगो कतो, सा आगतूण भणइ-अहो मम अणु-
 गहो, अच्छइ, तत्थ समाहीए कालगया, ततो इदेण रहेण वदिया, पयाहिणीकरेतेण तरुतरादीणि दासिछाणि कयाणि,
 तेण तस्स रहावत्तो नामं जायं, तम्मि य भयवत्ते अद्धनारायं दस्स पुवा य वोच्छिन्ना ।

सो वइरसेणो जो पेसितो पेसणेण सो भमंतो सोपारयं पत्तो, तत्थ य साविया अहिगयजीवाजीवाइया ईसरी, सा

ततो अचिरेण कालेण नव पुद्वाणि अहिज्जियाणि, दसम वेत्तुमादत्त, ताहे अज्जवइरा भणति—जत्रियाइं ता करेह, एयमेयस्स परिकम्म, ताणि पगाढ गणिते सुहुमाणि, ताणिवि जत्रियाणि तेण षउवीस गहियाणि, एय तात्र सो अज्जाइ। इतो य से अम्मापियर सोगेण गहितं, उज्जोयं करिस्सामित्ति अधकारतर जायं, ताहे ताणि अप्पाहेति, तहवि न एइ, ततो उहरतो से भाया फग्गुरक्खितो, सो पट्टवितो, जइ एह सव्वाणि पययति, ताहे भणति—जइ ताणि पययति तो तुम चेव पढम पययाहि, सो पयइतो, अज्जाइ, सो य अज्जरक्खितो जविएसु अतीव घोळितो, ताहे पुच्छइ—भयनं ! दसमस्स पुद्दस्स किं गय ? किं सेस ? तत्थ बिदुस्समुदसरिस्सवमदरएहिं दिठ्ठ करेति, त्रिदुमेत्तं गय, समुदो अरुइ, ताहे सो विसायमावन्नो—कत्तो मम सत्ती एयस्स पार गतु ? ततो आपुच्छइ—भयनं अह च यच्चांमि, एस मे भाया तत्तो आगतो, ते भणति—अज्जाहि ताव, एसो निच्चमेव आपुच्छइ, तत्थ अज्जवइरा उयउत्ता—किं ममातो चेव एयं योरिच्छ-जतग ? ताहेऽणेण नाय जहा मम थोव आउ, न एस पुणो एहिइ, अतो ममाहितो योरिच्छज्जिहिइ एयं दसमं पुद्दं, ततो तेण विसज्जितो, पट्टितो दसपुर पति ।

इतो य वइरसामी दक्खिणावहे विहरइ, तेसि सिमाहियं जायं, ततो जेहिं साह भणिया—मम सुठिं आणेह, तेहिं आणीया, सा तेण कन्ने ठइया, जेमिऊण खादिस्सामि, तं च पम्हुठं, ताहे वियाले आवरस्सयं करेत्तस्स मुहपोत्तियाए चालियं, पडिय, तेसिं उवओगो जातो—अहो पमत्तो जातो, पमत्तस्स य नत्थि सज्जो, त सेय खलु मे भत्त पच्चक्खाइत्तए, एय सपेहेइ, दुब्बिभव्व च वारसवरिसिय जाय, छिन्ना सबतोसमन्ता पया, निराहार जाय, ताहे वइरसामी विज्जाए

आहडपिंड पइदिवस आणेइ, पच्छा त सधेसि पधइयाण देइ, भणइ य-एव बारस वरिसे भोत्तर्ध, भिक्खा य नत्थि,
 जइ जाणह उस्सरति सजमगुणा तो भुजह, अह जाणह नवि तो भत्त पच्चक्खामो, ताहे भणति-कि एरिसेण विज्जापि-
 डेण भुत्तेण !, भत्त पच्चक्खामोत्ति, एव निच्छियववसाया जाया, आयरिएहि पुवामेव नाऊण सिस्सो वइरसेणो नाम
 पेसणेण पट्ठवितो, भणितो य-जाहे तुम सयसहसनिप्फन्न भिक्ख लभिहिसि ताहे जाणेज्जासि-जहा नट्ट दुब्भिक्खति,
 ततो वइरसामी समणगणपरिवारितो एग पधय विलगिउमारद्धो, तत्थ भत्तं पच्चक्खामोत्ति, एगो य तत्थ खुडुगो,
 सो साहूहि बुच्चइ-तुम वच्च, सो नेच्छइ, ताहे सो एगमि गामे तेहि विमोहितो, पच्छा निरि विलग्गा, खुडुगो ताण गय-
 मगेण गतूण मा तेसि असमाही होउत्ति तस्सेव हेट्ठा सिलायले पाओवगतो, ततो सो उण्हेण नवणीयमिव विराओ
 अचिरकालेणैव कालगतो, देवेहि महिमा कया, ताहे आयरिया भणति-खुडुएण अट्ठो साहितो, तत्थ ते साहुणो दुगु-
 णणीयसट्ठासवेगा जाया, जइ ताव बालेण होतएण एवं कय तो अम्हे कीस न सुंदर करेमो ? , तत्थ य देवया पडि-
 णीया, ते साहुणो साविधारूणेण भत्तपाणेण निमंतेइ-अज्ज भे पारणय करेह, ताहे आयरिएहि णायं-जहा अचियत्तोग-
 होत्ति, तत्थ य अबभासे अन्नो गिरी, त गया, तत्थ य देवयाए काउस्सगो कतो, सा आगतूण भणइ-अहो मम अणु-
 गहो, अच्छइ, तत्थ समाहीए कालगया, ततो इदेण रहेण वदिया, पयाहिणीकरेंतेण तरुवरादीणि दासिज्जाणि कयाणि,
 तेण तस्स रहावत्तो नाम जायं, तम्मि य भयवंते अद्धनारायं दस पुवा य वोच्छिन्ना ।

सो वइरसेणो जो पेसितो पेसणेण सो भमंतो सोपारयं पत्तो, तत्थ य साविया अहिययजीवाइया ईसरी, सा

ततो अचिरेण कालेण नव पुत्राणि अहिज्जियाणि, दसम घेतुमाढत्त, ताहे अज्जवइरा भणति—जत्रियाइं ता करेह, एयमेयस्स परिकम्म, ताणि पगाढ गणिते सुहुमाणि, ताणिवि जवियाणि तेण चउवीस गहियाणि, एवं ताउ सो अस्साइ।

इतो य से अम्मापियर सोगेण गहितं, उज्जोयं करिस्सामित्ति अघकारतर जायं, ताहे ताणि अप्पाहेति, तदहि न एइ, ततो डहरतो से भाया फग्गुरक्खितो, सो पट्टवितो, जइ एह सवाणि पवयति, ताहे भणति—जइ ताणि पवयंति तो तुम चेव पढम पवयाहि, सो पवइतो, अज्झाइ, सो य अज्जरक्खितो जविएसु अतीव योलितो, ताहे पुच्छइ—भयं ! दम-मस्स पुवस्स कि गय ? कि सेस !, तत्थ विट्ठसमुद्धसरिसवमदरएहिं दिठ्ठ करेति, निट्ठमेत्तं गय, समुद्धो अच्छइ, ताहे सो विसायमावन्नो—कत्तो मम सत्ती एयस्स पार गतु !, ततो आपुच्छइ—भयन अहं च वच्चाभि, एस मे भाया तत्तो आगतो, ते भणति—अज्झाहि ताव, एसो निच्चेमेव आपुच्छइ, तत्थ अज्जवइरा उयउत्ता—किं ममातो चेव एवं वोस्सि-ज्जतग !, ताहेऽणेण नाय जहा मम थोव आउ, न एस पुणो एहिइ, अतो ममाहिंतो वोच्छिज्जिहिइ एवं दसमं पुवं, ततो तेण विसज्जितो, पट्ठितो दसपुर पति ।

इतो य वइरसामी दक्खिणाउहे विहरइ, तेसि सिंभाहियं जायं, ततो जेहिं साहू भणिया—मम सुठिं आणेह, तेहिं आणीया, सा तेण कन्ने ठइया, जेमिऊण खादिस्सामि, तं च पग्गुद्धं, ताहे वियाले आवस्सयं करेतरस्स मुहपोत्तियाए चालियं, पडिय, तेसिं उवओगो जातो—अहो पमत्तो जातो, पमत्तस्स य नत्थि सज्जमो, त सेय खलु मे भत्त पच्चक्खाइत्तए, एव सपेहेइ, दुब्बिभक्ख च वारसवरिसिय जाय, छिन्ना सबतोसमन्ता पथा, निराहार जाय, ताहे वइरसामी विजाए

भणितो सो चित्तेइ-एए मम पुत्तगा नत्तुगा य वदिज्जति, अह कीस न वदिज्जामि ? ततो सो भणइ-अह कि अप्पच-
 इतो ? ताणि भणति-कतो पवइयाण छत्तयाणि भवति ? ताहे सो चित्तेइ-एयाणिवि ममं पडिचोयति तो छडुमि,
 ताहे पुत्त भणइ-अळाहि पुत्त ! छत्तएण, ततो ते भणति-अळाहि, जाहे उण्ह होइ ताहे कप्पो उवरि कीरइ इति, पुणो
 भणति-मोचूण करगिळ, ताहे पुत्तेण भणितो-मत्तएण चैव सनाभूमि गच्छह, एव जनोनइयपि मोयामेति, आयरिया
 भणति-को अम्हे न याणइ जह वभणा इति, एव तेण ताणि सवाणि मुक्काणि, पच्छा ताणि पुणो भणति-सबे वदामो
 मोचूण कडिपट्टइळ, ताहे सो भणइ रट्ठो-सह अज्जयपज्जएहि मा वदह, अण्णे वदिहिति मम, न मुयइ कडिपट्टग । तत्थ
 य साह भत्त पच्चक्खायतो, ताहे तस्स कडिपट्टयवोसिरणइयाए वण्णति-एयं मयग जो वहइ तस्स महल्ल फलं भवति, तत्थ
 पढम पवइया सन्निवइया-तुब्बमे भणेज्जाह-अम्हे एय वहामो, एव ते उट्ठिया, आयरियसयणवगो भणइ-अम्हे
 वहामो, ततो ते भडता आयरियसगास पत्ता, आयरिएहि भणिया-अम्ह सयणगो किं मा निज्जर पावउ ? तुम्हे
 चैव भणह-अम्हे वहामो, ताहे सो धेरो भणइ-कि एत्थ पुत्ता ! बहुया निज्जरा ? आयरिया भणति-आमति, ततो
 सो भणइ-अह वहामि, आयरिया भणति-एत्थ उवसगा उप्पज्जति, चेडरूवाणि नगति, जइ तरसि अहियासेउ तो
 वहाहि, अह नाहियासेसि तो अम्ह न सुदर भवइ, (सो भणइ-) अहियासिस्स, एव सो धिरो कओ, जाहे सो
 उक्खित्तो ताहे तस्स मगगतो पवइयातो ठियातो, ताहे खुड्ढगा भणंति-मुय कडिपट्टय, ताहे सो मडय मोत्तुमारट्ठो, अन्नेहि
 भणितो-मा मोच्चसि, गुरूण न सुदर होहिइ, तत्थ से अण्णेण कडिपट्टतो पुरतो काऊण दोरेण वट्ठो, ताहे सो

चितेइ-किह जीवामो ? न पाडिएकमत्थि, ताहे तम्मि दिवसे सयसहस्सेण भत्तं निष्पाइयं, चितेइ य-अम्हेहि सयकालमेत्य उज्जय जीविय, मा इयाणि एत्य चेव देहवल्याए वित्ति कप्पेमो, देहवलिका नाम भिक्षावृत्ति, नत्थि य पाडिकतो, एत्य सयसहस्सनिष्फन्ने विस छोट्ठण जेमेमो तो सनमोक्काराणि काल करेमो, त च सज्जिय, न ताव त्रिसेण सजोइज्जइ, सो य साह् धिडितो तत्थ सपत्तो, ताहे सा दट्ठतुट्ठा सपडिलाभेइ तेण परमन्नेण, त चेव परमट्ठ साहेइ, सो साह् भणइ-मा भत्त पचक्खाह, अह वइरसामिणा भणितो-जया तुमं सयसहस्सनिष्फण भिक्खलभिहिसि (तया पए सुभिक्षल) ततो पोएण सुभिक्षल भविसइ, ताहे पवइस्सइ, एव सा वारिया, इतो य तद्विस चेव पवहणेहि तंदुला आगया, जातो पाडिकतो, सो साह् तारेव ठितो, सुभिक्षल जाय, ताणि सावयाणि तस्सतिए पवइयाणि, ततो वइरसामिस्स पवप्पय जाय, वसो य पमहितो ।

इतो य अज्जरक्खिएहि दसपुर गतूण सबो सयणवगो पद्दावितो मायाभगिणीमाई, जो सो तस्स खतो सोवि तेसिं अनुरागेण तेहिं चेव सम अच्छइ, न उण लिग गेणइ लज्जाए, किह समणतो पवइस्स ? एत्य मम धूयातो सुण्हाओ नचुइओ य, किह तासि पुरतो नगतो अच्छिस्स ? आयरिया य त बहुसो भणति-पवयसु, सो भणइ-जइ सम जुवलएण कुडियाए छत्तएण उवाहणाहि जनोवइएण तो पवयामि, आमंति पडिस्सुय, पवइतो, सो पुण चरण-करणसङ्गायमणुयत्तेहि गेण्हावियवो, ताहे ते भणति-अच्छह कडिप्पइएण, सोऽवि थेरो भणइ-छत्तएण चिणा न तरामि, ताहे भणति-अच्छउ छत्तयपि, करणेण चिणा दुक्ख उच्चारपासवण वोसिरिउ, बभसुत्तगपि, अवसेस सब परिहरइ, अतया चेइयवंदगा गया, आयरिएहि पुब चेडरूवाणि गाहियाणि, भणह-सबे वदामो एय छत्तइल मोचु, एव

भणितो सो चितेइ-एए मम पुत्तगा नत्तुगा य वदिज्जति, अह कीस न वदिज्जामि ?, ततो सो भणइ-अह कि अप्पघ-
 इतो ?, ताणि भणति-कतो पइयाण छत्तयाणि भवति ?, ताहे सो चितइ-एयाणिवि मम पडिचोयति तो छडेमि,
 ताहे पुत्त भणइ-अलाहि पुत्त ! छत्तएण, ततो ते भणंति-अलाहि, जाहे उण्ह होइ ताहे कप्पो उवरि कीरइ इति, पुणो
 भणति-मोत्तूण करगिह, ताहे पुत्तेण भणितो-मत्तएण चेव सनाभूमि गच्छह, एव जनोअइयपि मोयावेंति, आयरिया
 भणति-को अन्हें न थाणइ जह वभणा इति, एव तेण ताणि सवाणि मुक्काणि, पच्छा ताणि पुणो भणति-सबे वदामो
 मोत्तूण कडिपट्टइल्ल, ताहे सो भणइ रुट्ठो-सह अज्जयपज्जाएहि मा वदह, अण्णे वदिहिंति मम, न मुयइ कडिपट्टग । तत्थ
 य साहू भत्त पच्चक्खायतो, ताहे तस्स कडिपट्टयथोसिरणट्टयाए वणंति-एयं मयग जो वहइ तस्स महल्ल फलं भवति, तत्थ
 पढम पइया सन्नियल्लया-तुन्ने भणेज्जाह-अन्हें एय वहामो, एव ते उट्ठिया, आयरियसयणवगो भणइ-अन्हें
 वहामो, ततो ते भडता आयरियसगास पत्ता, आयरिएहि भणिया-अन्हें सयणवगो कि मा निज्जर पावड ?, तुम्हे
 चेव भणह-अन्हें वहामो, ताहे सो थेरो भणइ-कि एत्थ पुत्ता ! वहुया निज्जरा ?, आयरिया भणति-आमति, ततो
 सो भणइ-अह वहामि, आयरिया भणंति-एत्थ उवसग्गा उप्पजंति, चेडरूवाणि नमति, जइ तरसि अहियासेउ तो
 वहाहि, अह नाहियासेसि तो अन्हें न सुदर भवइ, (सो भणइ-) अहियासिस्स, एव सो यिरो कओ, जाहे सो
 उक्खिस्सो ताहे तस्स मगगतो पइइयातो ठियातो, ताहे खुड्डगा भणंति-मुय कडिपट्टय, ताहे सो मडय मोत्तुमारज्जो, अत्तेहि
 भणितो-मा मोच्चसि, गुरूण न सुदर होहिइ, तत्थ से अण्णेण कडिपट्टतो पुरतो काऊण दोरेण वज्जो, ताहे सो

चितेइ-किह जीयामो ? , न पाडिएकमत्थि, ताहे तम्मि दिवसे सयसहस्सेण भत्तं निष्फाइयं, चितेइ य-अम्हेहि सयसालमेत्थ उज्जय जीविय, मा इयाणि एत्थ चेव देहवल्याए वित्ति कप्पेमो, देहवल्कि नाम भिक्षावृत्ति, नत्थि य पाडिक्कतो, एत्थ सयसहस्सनिष्फन्ने विस छोट्ठण जेमेमो तो सनमोक्काराणि काल करेमो, तं च सज्जियं, न ताव त्रिसेण सजोइज्जइ, सो य साहू हिडितो तत्थ सपत्तो, ताहे सा हट्ठतुट्ठा सपडिलाभेइ तेण परमन्नेण, त चेव परमट्ठ साहेइ, सो साहू भणइ-मा भत्त पच्चक्खाह, अह वइरसामिणा भणितो-जया तुमं सयसहस्सनिष्फण्ण भिक्खं लभिहिसि (तया पए सुभिकल) ततो पोएण सुभिकल भविसइ, ताहे पवइस्सइ, एव सा वारिया, इतो य तद्विषय चेव पवहणेहि तंदुला आगया, जातो पाडिक्कतो, सो साहू तारेव ठितो, सुभिकल जाय, ताणि सावयाणि तस्सतिए पवइयाणि, ततो वइरसामिस्स पडप्पयं जाय, वंसो य पवडितो ।

इतो य अज्जरक्खिएहि दसपुर गंतूण सबो सयणवग्गो पद्यावितो मायाभगिणीमाई, जो सो तस्स खतो सोवि तेसिं अणुरागेण तेहि चेव सम अच्छइ, न उण लिंग गेणहइ लज्जाए, किह समणतो पवइस्स ? , एत्थ मम धूयातो सुण्हाओ नत्तुइओ य, किह तासि पुरतो नगतो अच्छिस्स ? , आयरिया य त बहुसो भणति-पवयसु, सो भणइ-जइ सम जुवलएण कुडियाए छत्तएण उवाहणाहि जनोवइएण तो पवयामि, आमंति पडिस्सुय, पवइतो, सो पुण चरण-करणसग्ग्यायमणुयस्सतेहि गेण्हावियवो, ताहे ते भणति-अच्छह कडिप्पट्टएण, सोऽवि अरो भणइ-उत्तएण विणा न तरामि, ताहे भणति-अच्छउ छत्तयंपि, करणेण विणा दुक्ख उच्चारपासवण वोसिरिउ, बभसुत्तगपि, अवसेस सब परिहरइ, अन्नया चेइयवंदगा गया, आयरिएहि पुब चेडरूवाणि गाहियाणि, भणह-सबे वदामो एय छत्तइह मोत्तु, एव

पण्णो पुरावि गिहत्थत्तणे, सो य अहिडतो न याणइ कत्तो दार वा अदार वा, ताहे सो एगं घर अवहारेण अतिगतो,
 तत्थ अण्णदिवस पगय वत्तेछय, तत्थ घरसामिणा भणितो-कत्तो अवहारेण पवइयत्तो अतिगतो ? घरस्स दार कि नत्थि
 जेण अवदारेण अतीसि ? ताहे तेण तत्थुप्पण चैव भणिय-सिरीए एतीए कयर दार अवदार वा ? जत्तो अतीति ततो
 सुदरा, गिहसामिणा भणिय-देह से भिक्ख, तत्थ लडुगा वत्तीस लद्धा, ते धेत्तूण आगतो, आलोइयमणेण, पच्छा आय-
 रिया भणति-तुज्झ वत्तीस सीसा होति परंपरेण आवलियाठावगा, ततो आयरिएहि भणितो-खता ! [जा होह] तुव्मे पुं
 राडलातो किचि लहह सविसेस ताहे करस देह ? सो भणइ-वभणाण, एवं चैव अम्ह साहुणो पूयणिज्जा, एएसि पढस-
 लाभो दिज्जउ, एवं होउत्ति सबे साहूणं दिन्ना, ताहे पुणो अप्पणो अट्टाप ओइण्णो, पच्छा अणेण परमन्न घयमहुसजुत्त
 आणीत्त, तो सय समुद्धिदो, एव सो अप्पणा चैव हिडतो लद्धिसपन्नो वहूण वालुवालाणं आहारो जातो, एउ आयरिएहि
 सन्नायगा पद्याविता ॥ तत्थ य गच्छे तित्ति पूसमित्ता-एगो दुव्वलिअपूसमित्तो एगो घयपूसमित्तो एगो वत्थपूसमित्तो,
 जो दुव्वलितो सो सज्जाएण झरइ, घयपूसमित्तो घयमुप्पाएइ, तस्सिमा लद्धी-दधतो ४, दधतो घयमुप्पाएयध,
 खेत्तओ जहा उज्जेणीए, कालतो जिट्ठासाढमासेसु, भावतो एगा धिज्जाइणी गुधिणी, तीसे भत्तूण दिवसे थोवथोव
 पिडतेण छहि मासेहि वारओ घयस्स उप्पाइतो, वर से वियाइयाए उवजुज्जिहिइ, सा य कळे वा परे वा प्रियाहिति, एयंमि
 अवसरे तेण जाइय, अण्ण नत्थि, तंप्पि सा हट्ठतुट्ठा दिज्जा, परिमाणतो जत्तिय गच्छस्स उवजुज्जइ, सो य नित्तो पुच्छइ-
 कस्स कित्तिण्ण घएण कज्ज ? जत्तियं भणेइ तत्तियं आणेइ, वत्थपूसमित्तस्स एमेव लद्धी वत्थेसु उप्पाइयवेसु, दधतो

चित्तो त वट्ट, मगतो मम सुण्हाई पेच्छति, एउ तेण उअसगो उट्ठित्तिकाऊण वूढं, पच्छा आगतो तहेउ, ताहे
 आयरिया भणति-कि सता ! इमं ? सो भणइ-उवसगो उट्ठित्तो, आयरिया भणति-आणेह साडय, ताहे भणइ-कि य
 साडएण, दिट्ठ ज दट्ठ, चोन्नपट्ठगो चेव हवउ, एव ता सो चोलपट्ठय गेण्हाविओ, पच्छा भिक्ख न हिडइ, आयरिया
 चित्तति-एस भिक्ख न हिडइ, को जाणइ कयाइ किची भवइ ? तय एकल्लओ कि काहिइ ? अवि एसो निज्जर
 पायेयो, तो तहा कीरउ जहा एस भिक्ख हिडइ, एग आयवेयावच्चं पच्छा परवेयावच्चपि काहिइ, एव चित्तित्ता
 तत्तोऽणेण सधे साहुणो अप्पसागारिय भणिया-अह वच्चासि, तुब्भे एकल्लया समुद्धिसेज्जाह पुरतो खंतस्स, तेहिं पडि-
 स्सुय, ततो खतस्स पुरतो आयरिया भणति-तुब्भे खतस्स सम वट्टेज्जह, अह वच्चासि गाम, एवं गया आयरिया,
 तेऽवि साहुणो भिक्ख हिडिऊण सबे एकल्लया समुद्धिसति, सो चित्तेइ-ममेस दाहिइ, इमो दाहिइ, एक्कोऽवि तस्स न देइ,
 अण्णो दाहिइ एस वराओ कि लभइ ? एव तस्स न केणइ किचि दिअ, ताहे आसुरुत्तो न किचि आलवति, चित्तेइ-
 एउ कल्ल ताय मम पुत्तो तो पेक्खह एए ज पावेमि, ताहे विइयदिवसे आगया आयरिया, ताहे ते भणति-खता !
 किह ते साहूहि वट्ठियं ? ताहे सो भणइ-पुत्ता ! जइ तुम न होतो तो एक्कपि दिवस न जीयतो, एएवि जे अण्णे मम
 पुत्ता नसुगा न तेऽवि न किचि देति, ताहे ते आयरिएण समक्ख अण्डिया, तेऽवि अब्भुवगया, ताहे आयरिया
 भणति-आणेह भायणाणि, जह अप्पणो खतस्स पारणय आणेमि, ताहे सो खतो भणइ-कि इह मम पुत्तो हिडिहिइ ? ,
 लोग्गणासे न कयाइ हिडियपुट्ठो, भणइ-अह चेव हिडामि. तादे सो अप्पणा खतो निगतो, सो य पुण लद्धिस-

पण्णो पुरावि निहत्थत्तणे, सो य अहिडतो न याणइ कत्तो दार वा अदार वा, ताहे सो एगं घर अवहारेण अतिगतो,
 तत्थ अण्णदिवस पगय वत्तेइय, तत्थ घरसामिणा भणितो-कत्तो अवहारेण पवइयतो अतिगतो ? घरस्स दार कि नत्थि
 जेण अवदारेण अतीसि ? ताहे तेण तत्थुप्पण चैव भणिय-सिरीए एतीए कयर दार अउदार वा ? जतो अतीति ततो
 सुदरा, निहत्सामिणा भणिय-देह से भिक्ख, तत्थ लड्डुगा वत्तीस लड्डा, ते घेत्तूण आगतो, आलोइयमणेण, पच्छा आय-
 रिया भणति-तुज्झ वत्तीस सीसा होति परपरेण आवलियाठावगा, ततो आयरिएहि भणितो-खता ! [जा होह] तुव्मे पुं
 राउलातो किच्चि लहह सविसेस ताहे कस्स देह ? सो भणइ-वभणाणं, एवं चैव अम्ह साहुणो पूयणिज्जा, एएसि पढम-
 लाभो दिज्जड, एव होउत्ति सघे साहूणं दिन्ना, ताहे पुणो अप्पणो अट्टाए ओइण्णो, पच्छा अणेण परमन्न घयमहुसजुत्त
 आणीत्त, तो सय समुद्धिडो, एव सो अप्पणा चैव हिडतो लद्धिसपन्नो चहूण वालुङ्गालाण आहारो जातो, एउ आयरिएहि
 सन्नायगा पच्चाविता ॥ तत्थ य गच्छे तिन्नि पूसमिन्ना-एगो दुव्वलिअपूसमित्तो एगो घयपुस्समित्तो एगो वत्थपूसमित्तो,
 जो दुव्वलितो सो सज्झाएण झरइ, घयपूसमित्तो घयमुप्पाएइ, तस्सिमा लद्धी-दधतो ४, दधतो घयमुप्पाएयध,
 खेत्तओ जहा उज्जेणीए, कालतो जिट्ठासाढमासेसु, भावतो एसा धिज्जाइणी गुघिणी, तीसे भत्तूण दिवसे ओउथोच
 पिडतेण छहि मासेहि वारओ घयस्स उप्पाइतो, वर से विथाइयाए उवजुज्जिहिइ, सा य कळे वा परे वा विथाहिति, एयंमि
 अवसरे तेण जाइयं, अण्ण नत्थि, तं पि सा हट्ठुट्ठा दिज्जा, परिमाणतो जत्तिय गच्छस्स उवजुज्जइ, सो य नितो पुच्छइ-
 कस्स कित्तिएण घएण कज्ज ? जत्तियं भणेइ तत्तिय आणेइ, वत्थपूसमित्तस्स एमेव लद्धी वत्थेसु उप्पाइयेसु, दधतो

५८५, खेत्ततो वडदेसे नगरे महराए वा, कालतो वासासु सीयकाले वा, भावतो जहा काइ रडा तीए दुकुलेण छुहाए मर-
 तीए वत्तिऊण एका पुत्ती बुणाविया कळ नियसेहामित्ति, एत्यतरे सा पूसमित्तेण जाइया, हट्ठुडा देजा, परिमाणतो
 लढी मवरम गच्छस उप्पाएइ । जो दुब्बलियपूसमित्तो तेण नववि पुवा अहिलिया, सो ताणि दिमा य रत्तीए झरइ,
 ए५ मो झरणाए दुब्बलो जातो, जइ सो न झरेजा ताहे तस्स सव्वं चेव पम्हुसेजा, तस्स पुण दसपुरे चेव नियहया,
 ताणि पुण रत्तवडोवासगणि आयरियाण पासमहियति, ततो ताणि भणति—अम्ह भिक्खुणो ज्ञाणपरा, तुज्झ ज्ञाणं
 नत्थि, आयरिया भणति—अम्ह चेव ज्ञाण, एस तुज्झ जो नियहत्तो दुब्बलियपूसमित्तो सो ज्ञाणेण चेव दुब्बलो, ताणि
 भणति—एस गिहत्थत्तणे निद्धाहारेहि वलितो आसि, इयाणि नत्थि निद्धाहरो तेण दुब्बलो, आयरिया भणति—एन
 नहण विणा न कयाइ जेमेइ, ताणि भणति—कतो तुज्झ नेहो ?, आयरिया भणति—घयपूसमित्तो जाणेइ, ताणि न
 पत्तियति, ताहे भणियाणि—एस तुज्झ घरे कि आहारेइ ?, तो ताणि भणति—निद्धपेसलाइ, ततो तेसिं समोहिं नाउ
 ताण घरे विसजितो, एत्ताहे देह, तहेन दाउं पवत्ताणि, सोवि झरइ, तं पि नज्जइ छारे छुभइ, ताणि गाढतर देति, ततो
 निघिन्नाणि, ताहे भणितो—एत्ताहे मा झरह, अत पतं च आहारेह, ताहे सो पुणोवि पुराणसरीरो जातो, ताहे ताण
 उयगय, धम्मो कहितो, सावगणि जायाणि । तत्थ य गच्छे चत्तारि जणा पहाणा, सो चेव दुब्बलियपूसमित्तो त्रिंको
 पग्गुरविखतो गोट्टामाहिलोत्ति, जो सो विशो सो अतीव मेहावी, सुत्तत्थतदुभयाण गहणधारणासमत्थो, सो पुण
 सुत्तमडलीए विसूरइ जान परिवाडीए आलावगस्स एइ ताव पलिभज्जइ, सो आयरिए भणइ—अह सुत्तमडलीए विसू-

रामि, जतो चिरेण परिवाडीए आलावगो एइ, तो मम वाणायरिय देह, ततो आयरिएहि दुब्बलियपूसमित्तो तस्स
 वाणायरियतो दिन्नो, ततो सो कइवि दिवसे वायण दाऊण आयरियस्स उवडिटो भणइ—मम वायण देतस्स नासइ,
 ज च सन्नायगधरे नाणुपेहिय तं च सविय जाय, ततो मम अङ्गरतस्स नवमं पुब्ब नस्सिहिइ, ताहे आयरिया चित्तैति-
 जइ तान एयस्स परममेहाविस्स एवं अङ्गरतस्स नासइ अन्नस्स चिरनट्ठचेव, ते उवओग गया, ततो तेहि गहणधारणा-
 दुब्बलत्त गाऊण सुहगहणधारणानिमित्त चत्तारि अणुओगद्वारा कया, तथा चोक्त भाव्यकृता—“नाऊण रक्खियज्जो
 मइमेहाधारणासमगपि । किच्चेण धरमाणं सुपणवं पूसमित्तपि ॥ १ ॥ अइसयकओउओगो मइमेहाधारणाइपरिहीणे ।
 नाऊणमेस्सपुरित्ते खेत्त कालाणुरुव च ॥ २ ॥ साणुगहोऽणुओगे, वीसु कासी य सुयविभागेण । सुहगहणाइनिमित्त
 नए य सुनिगूहियविभागे ॥ ३ ॥ सविसयमसइहता नयाण तम्मत्तय च गेणहता । मञ्जता य विरोहं अपरीणामात्तिपरि-
 णामा ॥ ४ ॥ गच्छेज्ज मा हु मिच्छ परिणामा य सुहुमादिवहुभेए । होज्जाऽसत्ते घेत्तु न कालिए तो नयविभागो ॥ ५ ॥”
 (विशेषा २२८९-९३) अत्र ‘नए य सुनिगूहियविभागे’ इति न केवलमनुयोगान् पृथगकार्षीत्, तथा नयाश्च-नैगमा-
 दीन् सुखग्रहणादिनिमित्तमकार्षीदिति सम्बध्यते, कथभूतानित्याह—सुहु निगूहितो—व्याख्यानिरोधेन छत्रीकृतो
 विभागो—व्यक्तापादनरूपो येषां ते तथा तान् । अथ कस्मान्नयान् सुनिगूहितविभागानकार्षीदित्यत आह—‘सवि-
 सए’त्यादि, इह शिष्यास्त्रिविधा, तद्यथा—अपरिणामा अतिपरिणामा. परिणामाश्च, तत्र ये मन्दमतयोऽगीतार्या अप-
 रिणतजिनवचनरहस्यास्ते अपरिणामा, अतिव्यासापवाददृष्टयोऽतिपरिणामाः, सम्यक्परिणतजिनवचना मध्यस्थदृ-

यत्थ, खेत्ततो वड्ढेसे नगरे महराए वा, कालतो वासासु सीयकाले वा, भावतो जहा काइ रडा तीए दुक्खेण छुहाए मर-
 तीए कत्तिऊण एक्का पुत्ती बुणाविया कल्ल नियसेहामित्ति, एत्थतरे सा पूसमित्तेण जाइया, हट्ठवुट्ठा देजा, परिमाणतो
 लद्धी सबस्स गच्छस्स उप्पाएइ । जो दुब्बलियपूसमित्तो तेण नववि पुवा अहिज्जिया, सो ताणि दिग्ग य रत्तीए झरइ,
 एउ सो झरणाए दुब्बलो जातो, जइ सो न झरेज्जा ताहे तस्स सब चेव पग्गुसेज्जा, तस्स पुण दसपुरे चेव नियइया,
 ताणि पुण रत्तवडोवासगणि आयरियाण पासमहियति, ततो ताणि भणति—अग्ग भिक्खुणो ज्ञाणपरा, तुग्गं ज्ञाण
 नत्थि, आयरिया भणंति—अग्ग चेव ज्ञाण, एस तुज्झ जो नियइतो दुब्बलियपूसमित्तो सो ज्ञाणेण चेव दुब्बलो, ताणि
 भणति—एस गिहयत्तणे निद्धाहारेहि बलितो आसि, इयाणि नत्थि निद्धाहारो तेण दुब्बलो, आयरिया भणति—एस
 नेहेण विणा न कयाइ जेमेइ, ताणि भणति—कतो तुज्झ नेहो ? आयरिया भणंति—घयपूसमित्तो आणेइ, ताणि न
 पत्तियति, ताहे भणियाणि—एस तुज्झ घरे कि आहारेइ ? तो ताणि भणति—निद्धपेसलाइ, ततो तेसिं समोहिं नाउ
 ताण घरे विसज्जितो, एत्ताहे देह, तहेव दाउ पवत्ताणि, सोवि झरइ, तं पि नज्जइ छारे छुभइ, ताणि गाढतर दंति, ततो
 निविद्धानि, ताहे भणितो—एत्ताहे मा झरह, अतं पतं च आहारेह, ताहे सो पुणेपि पुराणसरीरो जातो, ताहे ताण
 उवगय, धम्मो कहितो, सावगाणि जायाणि । तत्थ य गच्छे चत्तारि जणा पहाणा, सो चेव दुब्बलियपूसमित्तो विंझो
 पग्गुराविखतो गोट्टामाहिलोत्ति, जो सो विंझो सो अतीव मेहावी, सुत्तल्यतदुभयाण गहणधारणासमत्थो, सो पुण
 सुत्तमडलीए विसूरइ जाउ परिवारीए आलावगस्स एइ ताव पलिभज्जइ, सो आयरिए भणइ—अह सुत्तमडलीए विसू-

तहा भन्नइ—ते विहरता मhur गया, तत्थ भूयगुहावाणमतरधरे ठियां । इतो य सको देवराया महाविदेहे सीमधरसामि
 आपुच्छइ निगोयजीवे, जाहे निगोयजीवा भगवया वागरिया ताहे भणइ—अत्थि पुण भरहे वासे कोइ निगोए एव वागरेजा?,
 भयवया भणिय—अत्थि अज्जरविख्या, ततो सो माहणरूपेण आगतो, त च थेररूप करेज्ज निगएसु अति-
 गतो, ताहे सो वदित्ता पुच्छइ—भयव ! मज्झ सरीरे महल्लो इमो वाही, अह च भत्त पच्चक्खाएजा, ता जाणाह मम
 केत्तिय आउ होज्ज ?, जविएहि किर भणिया आउसेढी, तत्थ एवउत्ता आयरिया, जाव पेच्छइ आउ वरिससयमहिंयं
 दो तिन्नि, ताहे चितेइ—भारहो एस मणूसो न भवति, जिजाहरो वाणमतरो वा, जाव दो सागरोवमाइ ठिई, ताहे
 भुमयाओ हत्थेहि उक्खित्ता भणइ—सको भवान्, वाढति भणिज्ज पाएसु पडितो, सपं साहइ, जहा महाविदेहे
 सीमधरसामी पुच्छितो तेहि कहिय, ततो इहमागतो, त इच्छामि सोढं निगोयजीवे, ताहे कहिया, भणइ हट्ठुट्ठो-
 सणाह भरहति, इयाणि वच्चामि, आयरिया भणति—अच्छह मुहुत्तंगं जाव सजया एति, एत्ताहे बुफहा, सजया ते थिरा
 भवति, जहा एत्ताहेवि देविदा एति, ताहे सो भणइ—जइ ते मम पेच्छति तेण चेव अप्पसत्तत्तेण नियाण कादिति, तेण
 वच्चामि, तो चिध काउ वच्च, ताहे दिवा गंधादी परिकिण्णा, उवस्सयस्स अन्नतोहुत्त वार कय, ततो गओ, ताहे
 आगया सजया, ते पुच्छति—कहि एयस्स दार?, आयरिएहि वाहिता—इतो एह, सिट्ठ च जहा सको आगतो, ते भणंति—
 अहो अम्हेहि न दिट्ठो, कीस मुहुत्तमेत्तं न धरितो ?, तं चेव साहइ, जहा अप्पसत्ता मणुया नियाण कादिति, पाडिहर
 काज्जणाइगतो, एव देविद्वंदिया । ते कयाइ विहरता दसपुर गया, महराप अकिरियावादी उट्ठितो, जहा नत्थि माया

तत्र परिणामा , तत्र येऽपरिणामास्ते नयाना य स्व स्व -आत्मीय आत्मीयो विषयो ज्ञानमेव श्रेय क्रिया वा श्रेयसी-
 त्यादिऋस्तमश्रद्धधाना ये त्वतिपरिणामास्तेऽपि यदेवेकेन नयेन क्रियादिक चस्त्वमिहित तदेन तन्मात्रं प्रमाणतया
 गृह्णन्त तथा एकान्तप्रस्तुप्रतिपादकनयाना परस्परविरोध च मन्याना मा मिथ्यात्वं गच्छन्तु, येऽप्युक्तस्वरूपा परिणामास्तो
 यद्यपि न मिथ्यात्वमियति तथापि विस्तरेण नयैर्व्याख्यायमानैरे सूक्ष्मा सूक्ष्मतराश्च तद्भेदास्तान् ग्रहीतुमशक्ता भवे-
 नुरित्यार्यरक्षिते कालिके इत्युपलक्षण वत्कालिके च नयविभागो-नयगतविस्तरव्याख्यारूपो न कृत इति ॥ यदुक्तम्
 'अनुयोगस्तत कृतश्चतुर्द्धंति तत्रानुयोगचातुर्भिध्यमुपदर्शयति मूलभाष्यकृत—

कालियसुअ च इसिभासिआइं तहओ अ स्वरपवत्ती ।

सधो अ दिट्ठिवाओ चउत्थओ होइ अणुओगो ॥ १२४ ॥ (मू भा)

ज च महाकप्पसुअ जाणि अ सेसाणि छेअसुत्ताणि । चरण करणाणुओगत्ति कालिअत्थे उवगयाणि ॥ ७५७ ॥
 कालिकश्रुतम्-एकादशाङ्गरूप, चरणकरणानुयोगरूपमिति गम्यते, तथा ऋषिभाषितानि-उत्तराध्ययनादीनि, धर्म-
 कथानुयोग इति वाक्यशेष , तृतीयोऽनुयोगः-कालानुयोग , स च सूर्यप्रज्ञप्ति , उपलक्षणमेतत् चन्द्रप्रज्ञप्त्यादिरपि, तथा
 सर्वश्च दृष्टिवादश्चतुर्थो भवत्यनुयोग , ऋषिभाषितानि धर्मकथानुयोग इत्युक्त, ततश्च महाकल्पश्रुतादीनामपि ऋषिभाषित-
 त्वात् दृष्टिवादादुद्भूत तैस्तेषा प्रतिपादितत्वात् धर्मकथानुयोगत्वप्रसङ्ग इत्यत आह-यच्च महाकल्पश्रुत यानि च शेषाणि
 छेदसूत्राणि-कल्पादीनि तानि सर्वाण्यपि चरणकरणानुयोग इति मन्तव्यानि । इयाणि जहा देविदवदिया अजरक्खिया

तहा भन्नइ—ते विहरता महुर् गया, तत्थ भूयगुहावाणमत्तरधरे ठियां । इतो य सक्को देवराया महाविदेहे सीमधरसामि
आपुच्छइ निगोयजीवे, जाहे निगोयजीवा भगवया वागरिया ताहे भणइ—अत्थि पुण भरहे वासे कोइ निगोए एव वागरेजा ?
भयवया भणिय—अत्थि अज्जरक्खिया, ततो सो माहणरूपेण आगतो, त च येरूव करेऊण पघइएसु निगएसु अति-
गतो, ताहे सो वदिता पुच्छइ—भयव ! मज्झ सरीरे महल्लो इमो वाही, अह च भत्त पच्चक्खाएजा, ता जाणाह मम
केत्तिय आउ होज्ज ? जविएहि किर भणिया आउसेढी, तत्थ उवउत्ता आयरिया, जाव पेच्छइ आउ वरिससयमहिय
दो तिन्नि, ताहे चित्तेइ—भारहो एस मणूमो न भवति, पिजाहरो वाणमतरो वा, जाव दो सागरोवमाइ ठिई, ताहे
भुमयाओ हत्थेहि उक्खिवित्ता भणइ—सक्को भवान्, वाढति भणिऊण पाएसु पडितो, सघ साहइ, जहा महाविदेहे
सीमधरसामी पुच्छितो तेहि कहिय, ततो इहमागतो, त इच्छामि सोउं निगोयजीवे, ताहे कहिया, भणइ हट्टुट्टो-
सणाह भरहति, इयाणि वच्चांमि, आयरिया भणति—अच्छह मुहुत्तगं जाव सजया एति, एत्ताहे दुक्कहा, सजया ते धिरा
भवति, जहा एत्ताहेवि देविदा एति, ताहे सो भणइ—जइ ते ममं पेच्छति तेण चेव अप्सत्तत्तेण नियाण काहिति, तेण
वच्चांमि, तो चिध काउ वच्च, ताहे दिवा गधादी परिकिण्णा, उवस्सयस्स अत्तोहुत्त वार कय, ततो गओ, ताहे
आगया सजया, ते पुच्छति—कहि एयस्स दार ? आयरिएहि वाहिता—इतो एह, सिट्ठ च जहा सक्को आगतो, ते भणंति—
अहो अम्हेहि न दिट्ठो, कीस मुहुत्तमेत्तं न धरितो ? तं चेव साहइ, जहा अप्सत्ता मणुया नियाणं काहिति, पाडिंहर
काऊणाइगतो, एव देविदवंदिया । ते कयाइ विहरता दसपुर गया, महुराए अकिरियायादी उट्ठितो, जहा नत्थि माया

नन्वि पिया एयमादिणाहियवादी, तत्थ सघसमवातो कतो, तत्थ वादी नन्वि, ताहे सघेण सघाडओ अजरक्सियसगास पेसितो, ताहे जुगप्पहाणे ते गतूण तेसि साहित्ति, ते य महल्ला, ताहे तेहि गोठ्ठामाहिलो पयट्ठितो, तस्स वायलद्धी अत्थि, तेण गतूण सो वादी निगगहितो, पच्छा सावगेहि गोठ्ठामाहिलो धरितो, तत्थेव वासारत्त ठिओ, इतो य आयरिया चित्तैत्ति-को गणहरो भवेज्जा ? ताहे दुब्बलियापूसमित्तो समिक्खितो, जो पुण से सयणग्गो तेसि गोठ्ठामाहिलो फग्गुरक्खितो वा अभिमतो, ततो आयरिया सब्बे सदावइत्ता दिट्ठत करैत्ति, जहा तित्थि कुडा-निप्फावकुडो तेहकुडो घय-कुडो य, ते पुण तित्थिवि हेट्ठाहुत्ता निप्फावा सब्बेवि निति, तेहमवि नीइ तत्थ पुण अवयवा लगंति, घयघडे बहु चेन लगइ, एवामेव अज्जो ! दुब्बलियापूसमित्त प्रति सुत्तत्थतदुभएसु निप्फावकुडसमाणो अह जातो, फग्गुरक्खिय प्रति तेहकुडसमाणो, गोठ्ठामाहिलं पत्ति घयकुडसमाणो, अतो मम सुत्तेण अत्थेण य उवनेतो दुब्बलियपूसमित्तो तुज्झ आयरितो भवतु, तेहि पडिच्छियं, इयरोऽवि भणितो—जहाऽह वट्ठितो फग्गुरक्खियस्स गोठ्ठामाहिलस्स य तहा तुमे वट्ठियघ, ताणिवि भणियाणि-जहा तुज्झे मम वट्ठियाणि तहा एयस्सवि वट्ठेज्जह, अविय-अहं कए वा अकए वा न रूसामि, एस पुण न खमेहिई, अतो सुतरामेव एयस्स वट्ठेज्जह, एवं देवि वग्गे अप्पाहित्ता भत्त पच्चक्खाइलं देवलो गया, गोठ्ठामाहिलेण सुय जहा आयरिया कालगया, ताहे आगतो पुच्छइ—को गणहरो ठवितो ? (सघेण कहिय—दुब्बलियापूसमित्तो) कुडगदिट्ठतो य सुतो, ताहे वीसु पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगतो, ताहे तेहि सघेहि अन्नुट्ठितो, भणितो य-इह चैव ठाहि, ताहे नेच्छइ, ततो सो वाहि ठितो अन्ने बुगाहेइ, ते न सक्केइ बुगाहेइ ! इतो अ आयरिया

अतथपोरिसि करेति, सो न सुणइ, भणइ य-तुज्झो निष्कावकुडगा, ताहे तेसु उट्टिएसु विज्झो अणुभासइ, त सुणेइ, अट्टमे कम्मपवायपुढे कम्म वन्निज्झइ, जहा कम्म वज्झइ, जीवस्स य कह वधो?, एत्थ विचारे सो अभिनिवेशेण अन्नहा मन्नतो परूयतो य निण्हतो जातो॥ अनेन प्रस्तावेन क एते निन्हवा इत्याशङ्कपनोदाय तान् प्रतिपिपादयिपुराह-वहुरय पएस अधत्ता समुच्छ दुग तिग अबद्धिआ चेव। सत्तेए निण्हगा खलु तित्थग्ग्मि उ चट्टमाणरस॥७७८॥ एकेन समयेन क्रियाऽध्यासितरूपेण वस्तुनोऽनुत्पत्तेः प्रभूतसमयैश्चोत्पत्तेर्वहुषु समयेषु वस्तूत्पत्तिमधिकृत्य रता -सक्ता बहुरता, दीर्घकालद्रव्यप्रसूतिप्ररूपिण इत्यर्थ, 'पएस'त्ति पूर्वपदलोपात् जीवप्रदेशाः प्रदेशा, यथा महावीरो वीर इति, एक एव चरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमात् जीवः प्रदेशो येषां ते जीवप्रदेशा निन्हवा; चरमप्रदेशजीवप्ररूपिण इति हृदयम्, 'अधत्ता'त्ति उत्तरपदलोपादव्यक्तमता. अव्यक्ता, यथा भीमसेनो भीम इति, व्यक्तं-स्फुटं न व्यक्तमव्यक्तम्—अस्फुटं, अव्यक्तं मतं येषां ते अव्यक्तमता, सयताद्यवगमे सन्दिग्धबुद्ध्य इति भाव, 'समुच्छेय'त्ति उत्पत्त्यनन्तर सामर्थ्येन उत्-प्रावत्येन प्रकर्षेणेत्यर्थः छेदो-विनाश समुच्छेदस्तमधीयते विदन्ति वा 'तद्वेत्तो'त्यणि सामुच्छेदा, क्षण-क्षयिभावप्ररूपका इति यावत्, 'दुग'त्ति उत्तरपदलोपादेकसमये द्वे क्रिये समुदिते द्विक्रियं तदधीयते तद्वेदिनो वा द्वैक्रिया, कालाभेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण इत्यर्थ, 'तिग'त्ति त्रैराशिका, जीवाजीवनो जीवभेदात् त्रयो राशय समाहतास्त्रि-राशि तत्प्रयोजनं येषां ते त्रैराशिका.-राशित्रयव्याख्यायका इति भावना, 'अवद्धिगा चेव'त्ति स्पष्ट जीवेन कर्म न स्कन्धवन्धवत् वज्रमवज्रं, अवज्रमेवामस्तीति अवद्धिकाः, 'अतोऽनेकस्वरा'द्वितीकप्रत्ययः, स्पष्टकर्मविपाकप्ररूपका

नस्थि पिया एवमादिणाहिययादी, तत्थ सघसमवातो कतो, तत्थ वादी नत्थि, ताहे सघेण सघाडओ अजरक्खियसगास
 पेसितो, ताहे जुगप्पहाणे ते गतूण तेसि साहित्ति, ते य महत्ता, ताहे तेहि गोठ्ठामाहिलो पयट्ठितो, तस्स वायलद्धी अत्थि,
 तेण गतूण सो वादी निगहितो, पच्छा सावगेहि गोठ्ठामाहिलो धरितो, तत्थेव वासारत्त ठिओ, इतो य आयरिया
 धित्तंति-को गणहरो भवेज्जा ? ताहे दुब्बलियापूसमित्तो समिक्खितो, जो पुण से सयणग्गो तेसि गोठ्ठामाहिलो
 फग्गुरक्खितो वा अभिमत्तो, ततो आयरिया सबे सद्दावत्ता विट्ठत करेति, जहा तिन्नि कुडा-निप्फावकुडो तेछकुडो घय-
 उडो य, ते पुण तिन्निवि हेट्ठाहुत्ता निप्फावा सबेवि निति, तेछमवि नीइ तत्थ पुण अवयवा लगंति, घयघडे बहु चेन
 लगइ, एयामेव अज्जो ! दुब्बलियापूसमित्त प्रति सुत्तत्थतदुभएसु निप्फावकुडसमाणो अह जातो, फग्गुरक्खिय प्रति
 तदुडसमाणो, गोठ्ठामाहिलं पति घयकुडसमाणो, अतो मग सुत्तेण अत्थेण य उवनेतो दुब्बलियपूसमित्तो तुज्झ
 आयरितो भवतु, तेहि पडिच्छियं, इयरोऽवि भणितो—जहाऽह वट्ठितो फग्गुरक्खियस्स गोठ्ठामाहिलस्स य तहा तुमे
 वट्ठियय, ताणिवि भणियाणि-जहा तुज्झे मम वट्ठियाणि तहा एयस्सवि वट्ठेज्जह, अविय-अहं कए वा अकए वा न
 रुसामि, एस पुण न खमेहिई, अतो सुतरामेव एयस्स वट्ठेज्जह, एवं देवि वगे अप्पाहित्ता भत्त पच्चक्खाइउं देवलोणं
 गया, गोठ्ठामाहिलेण सुयं जहा आयरिया कालगया, ताहे आगतो पुच्छइ—को गणहरो ठवितो ? (सघेण कहियं—
 दुब्बलियापूसमित्तो) कुडगदिट्ठतो य सुतो, ताहे वीसु पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगतो, ताहे तेहि सबेहि अब्भुट्ठितो,
 भणितो य-इह चेव ठाहि, ताहे नेच्छइ, ततो सो बाहि ठितो अन्ने बुग्गाहेइ, ते न संकेइ बुग्गाहेइ । इतो अ आयरिया

अत्यपौरिसि करंति, सो न सुणइ, भणइ य-तुज्झो नप्फावकुडगा, ताहे तेसु उट्टिएसु विज्झो अणुभासइ, त सुणेइ, अट्टमे कम्मपवायपुढे कम्मं वन्निज्झइ, जहा कम्म वज्झइ, जीवस्स य कह वधो?, एत्थ विचारे सो अभिनिवेसेण अन्नहा मन्नतो परूवतो य निण्हतो जातो ॥ अनेन प्रस्तावेन क एते निन्हवा इत्याशङ्कपनोदाय तान् प्रतिपिपादयिपुराह-
 वटुरय पएस अघत्ता समुच्छ दुग तिग अवद्धिआ चेव । सत्तेए निण्हगा खलु तित्थम्मि उ वट्टमाणस्स ॥ ७७८ ॥
 एकेन समयेन क्रियाऽध्यासितरूपेण वस्तुनोऽनुत्पत्तेः प्रभूतसमयैश्चोत्पत्तेर्वहुषु समयेषु वस्तुत्पत्तिमधिकृत्य रता'—सत्ता वहुरता, दीर्घकालद्रव्यप्रसूतिप्ररूपिण इत्यर्थ, 'पएस'ति पूर्वपदलोपात् जीवप्रदेशा प्रदेशा, यथा महावीरो वीर इति, एक एव चरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमात् जीव' प्रदेशो येपा ते जीवप्रदेशा निन्हवा', चरमप्रदेशजीवप्ररूपिण इति हृदयम्, 'अघत्ता'ति उत्तरपदलोपादव्यक्तमताः अव्यक्ता, यथा भीमसेनो भीम इति, व्यक्तं-स्फुटं न व्यक्तमव्यक्तम्—अस्फुटं, अव्यक्तं मतं येपा ते अव्यक्तमता, सयताद्यवगमे सन्दिग्धबुद्ध्य इति भाव, 'समुच्छेय'ति उत्पत्त्यनन्तर सामर्थ्येन उत्-प्राबल्येन प्रकर्षणेत्यर्थः छेदो-विनाश समुच्छेदस्तमधीयते विदन्ति वा 'तद्वेत्तो'त्यणि सामुच्छेदा, क्षण-क्षयिभावरूपका इति यावत्, 'दुग्'ति उत्तरपदलोपादेकसमये द्वे क्रिये समुदिते द्विक्रियं तदधीयते तद्वेदिनो वा द्वैक्रिया, कालाभेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण इत्यर्थ, 'तिग'ति त्रैराशिका, जीवाजीवनो जीवभेदात् त्रयो राशयः समाहृतास्त्रि-राशि तत्प्रयोजनं येपा ते त्रैराशिकाः—राशित्रयव्याख्यायका इति भावना, 'अवद्धिगा चेव'ति स्पृष्टं जीवेन कर्म न स्कन्धवन्धवत् वद्धमवद्ध, अवद्धमेवामस्तीति अवद्धिका, 'अतोऽनेकस्वरा'दितीकप्रत्यय, स्पृष्टकर्मविपाकप्ररूपका

नल्यि पिया एवमादिणाहियवादी, तत्थ सघसमवातो कतो, तत्थ वादी नल्यि, ताहे सघेण सघाडओ अजरक्खियसगास पेसितो, ताहे जुगप्पहाणे ते गतूणतेसि साहिति, ते य महळा, ताहे तेहि गोठ्ठामाहिलो पयट्ठितो, तस्स वायलद्धी अल्यि, तेण गतूण सो वादी निग्गहितो, पच्छा सावगेहि गोठ्ठामाहिलो धरितो, तत्थेव वासारत्तं ठिओ, इतो य आयरिया चित्तंति-को गणहरो भवेज्जा ? , ताहे दुब्बलियापूसमित्तो समिक्खितो, जो पुण से सयणवग्गो तेसि गोठ्ठामाहिलो फगुरक्खितो वा अभिमतो, ततो आयरिया सघे सदावइत्ता दिट्ठत करेति, जहा तिन्नि कुडा-निप्फावकुडो तेल्लकुडो घय-कुडो य, ते पुण तिन्निवि हेट्ठाहुत्ता निप्फावा सघेवि निति, तेल्लमवि नीइ तत्थ पुण अवयवा लगंति, घयघडे बहु चेन लागइ, एवामेव अज्जो ! दुब्बलियापूसमित्त प्रति सुत्तत्थतदुभएसु निप्फावकुडसमाणो अहं जातो, फगुरक्खियं प्रति तेल्लकुडसमाणो, गोठ्ठामाहिलं पति घयकुडसमाणो, अतो मम सुत्तेण अत्थेण य उवनेतो दुग्गलियपूसमित्तो तुज्झं आयरितो भवतु, तेहि पडिच्छियं, इयरोऽवि भणितो—जहाऽह वट्ठितो फगुरक्खियस्स गोठ्ठामाहिलस्स य तहा तुमे वट्ठियय, ताणिवि भणियाणि-जहा तुज्झे मम वट्ठियाणि तहा एयस्सवि वट्ठेज्जह, अविय-अहं कए वा अकए वा न रुसामि, एस पुण न खमेहिई, अतो सुतरामेव एयस्स वट्ठेज्जह, एवं देवि वग्गे अप्पाहित्ता भत्त पच्चक्खाइडं देवलोग गया, गोठ्ठामाहिलेण सुयं जहा आयरिया कालगया, ताहे आगतो पुच्छइ—को गणहरो ठवितो ? , (सघेण कहियं—दुब्बलियापुस्समित्तो) कुडगदिट्ठतो य सुतो, ताहे वीसु पडिस्सए ठाइऊण पच्छा आगतो, ताहे तेहि सबेहि अब्भुट्ठितो, भणितो य-इह चेव ठाहि, ताहे नेच्छइ, ततो सो वाहि ठितो अन्ने वुगाहेइ, ते न सक्केइ वुगाहेइ ! इतो अ आयरिया

दाना सिधिला, द्वैक्रियाणामुलुकातीर, त्रैराशिकाना पुरमन्तरञ्जिका, गोष्ठाग्रामाहिलस्य दशपुर, सर्वापलापेना वोटिकाना रथधीरपुर, वक्ष्यमाणानामपि वोटिकानामुत्पत्तिस्थानाभिधान लाघवार्थ, एतानि ययाक्रम निन्हवानामुत्पत्तिस्थानानि-नगराणि ॥ अथ भगवत समुपजातकेवलस्य परिनिर्वृतस्य च क कियता कालेन निन्हवो जात इति प्रतिपादयन्नाह—चउदस सोलस वासा चउदस वीसुत्तरा यदुणिण सया । उट्टावीसा य दुवे पचेव सया य चोआला ॥७८२॥ पंचसया चुलसीआ छक्केव सया नउत्तरा हुति । नाणुप्पत्तीइ दुवे उप्पन्ना निवुए सेसा ॥ १८३ ॥

भगवतो वर्द्धमानस्वामिनो ज्ञानोत्पत्तेरारभ्य यावच्चतुर्दश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तावदन्नान्तरे बहुरता. समुपेदिरे, एव प्रतिपदमक्षरगमनिका कार्या, भावार्थस्वयम्—ज्ञानोत्पत्तेरेवारभ्य षोडशवर्षात्यये जीवप्रदेशा, समुत्पन्ना, भगवति निर्वृते चतुर्दशोत्तरवर्षशतातिक्रमे अव्यक्तमता, विशत्युत्तरद्विवर्षशतातिक्रमे सामुच्छेदा, अष्टाविशत्युत्तरद्विवर्षशतात्यये द्वैक्रिया, चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चवर्षशतात्यये त्रैराशिका, चतुरशीत्यधिकपञ्चवर्षशतात्यये अत्रद्धिका, पद् चैव शतानि नवोत्तराणि वोटिकाना, 'नाणुप्पत्तीइ'त्यादि, आद्यौ द्वौ निन्हवौ जमालिप्पियगुसाभिधौ ययाक्रम ज्ञानोत्पत्तेरारभ्य चतुर्दशषोडशवर्षातिक्रमे जातौ, शेषास्वव्यक्तादयो निर्वृते भगवति यथोक्तकालातिक्रमे इति ॥ अधुना सूचितमेवार्थं मूलभाष्यकृत् यथाक्रम स्पष्टयन्नाह—
चउदस वासाणि तथा जिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स । तो बहुरयाण दिट्ठी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥१२५॥ (म.भा.)

इत्यर्थं, संसृते-अन्तरोदिता, उपलक्षणमेतत् तेनोपधानापलापिनोऽपि, 'निणह्या खलु'ति तीर्थंकरभाषितमर्थमभिनिने-
शात् निणह्यते-प्रपश्यतोऽपलपन्तीति निन्हवा, एते च मिथ्यादृष्ट्य सूत्रोक्तार्थापलपनात्, उक्तं च—“सूत्रोक्तस्यैक-
स्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नर । मिथ्यादृष्टि सूत्रं हि न प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥ १ ॥” खल्विति विशेषणे, किं
निदिशति ?—एते साक्षादुपात्ता उपलक्षणसूचिताश्च देशविसवादिनो द्रव्यलिङ्गेनाभेदिनो निन्हवा, वोढिकास्तु यक्ष्य-
माणा सर्वविसवादिनो द्रव्यलिङ्गतोऽपि भिन्ना निन्हवा इति, तीर्थे वर्जमानस्य, पाठान्तरं 'एतेति निगमणं वोच्छासि
अहाणुषुवीए' इति ॥ साम्प्रतं येभ्य एते सप्त समुत्पन्नास्तान् प्रतिपादयन्नाह—

गगाओ दोकिरिया छलुगा तेरासिआण उप्पत्ती । धेरा य गुट्टमाहिल पुट्टमवद्ध परुविति ॥ ७७९ ॥
चरुता जमालिप्रभवा, जमालेराचार्यात् प्रभवो येषा ते तथाविधा, जीवप्रदेशाः पुनस्तिष्यगुप्तादुत्पन्ना, अव्यक्ता
आपादात्, सामुच्छेदा अव्यमित्रात्, गङ्गात् द्वैक्रिया, पडुळ्ळात् त्रैराशिकानामुत्पत्ति, स्थविराश्च गोष्ठामाहिला स्पृष्ट-
मवद्ध, कर्मैति गम्यते, प्ररूपयन्ति, पाठान्तर—‘पुट्टमवद्ध परुविसु’ किमुक्त भवति ?—अयद्धिका गोष्ठामाहिलात्
सजाता इति ॥ साम्प्रतमेते निन्हवा येषु त्यानेपूत्पन्नास्तानि प्रतिपादयन्नाह—
सावत्थी लसम्माण मेअत्ति ।

जमालिप्रभवाना निह्वाना उत्पत्तिस्थान श्रावस्ती, तिष्यगप्तप्रश्रवतानामप्यनर
उल्लुगातीर । पुरिमत्तरजि दसपुर रश्चीरपुर च नयराहं ॥ ७८१ ॥
त्रेतविका, सामुच्छे-

दाना मिथिला, द्वैक्रियाणामुल्लुकातीर, त्रैराशिकाना पुरमन्तरञ्जिका, गोष्ठामाहिलस्य दशपुर, सर्वापलापिना बोटिकाना-
 रथवीरपुर, वक्ष्यमाणानामपि बोटिकानामुत्तिस्थानाभिधान लाघवार्थ, एतानि यथाक्रमं निन्हवानामुत्पत्तिस्थानानि-
 नगराणि ॥ अथ भगवत् समुपजातकेवलस्य परिनिर्वृतस्य च क कियता कालेन निन्हवो जात इति प्रतिपादयन्नाह—
 चउदस सोलस वासा चउदस वीसुत्तरा यदुष्णि सया । अट्टावीसा य दुवे पचेव सया य चोआला ॥७८२॥
 पंचसया चुलसीआ छेवेव सया नवुत्तरा हुंति । नाणुप्पत्तीइ दुवे उप्पन्ना निव्वए सेसा ॥ १८३ ॥

भगवतो वर्द्धमानस्वामिनो ज्ञानोत्पत्तेरारभ्य यावच्चतुर्दश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तावदत्रान्तरे बहुरता समुत्पेदिरे,
 एव प्रतिपदमक्षरगमनिका कार्या, भावार्थस्वयम्—ज्ञानोत्पत्तेरारभ्य षोडशवर्षात्यये जीवग्रदेक्षा, समुत्पन्ना, भगवति
 निर्वृते चतुर्दशोत्तरवर्षशतातिक्रमे अव्यक्तमता, विशत्युत्तरद्विवर्षशतातिक्रमे सामुच्छेदा, अष्टाविशत्युत्तरद्विवर्ष-
 शतात्यये द्वैक्रिया, चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चवर्षशतात्यये त्रैराशिका, चतुरशीत्यधिकपञ्चवर्षशतात्यये अवञ्जिका, पद्
 चैव शतानि नवोत्तराणि बोटिकाना, 'नाणुप्पत्तीइ'त्यादि, आद्यौ द्वौ निन्हवौ जमालित्थिगुसाभिधौ यथाक्रमं ज्ञानो-
 त्पत्तेरारभ्य चतुर्दशषोडशवर्षातिक्रमे जातौ, शेषस्त्वव्यक्तादयो निर्वृते भगवति यथोक्तकालातिक्रमे इति ॥ अधुना
 सूचितमेवार्थं मूलभाष्यकृत् यथाक्रमं स्पष्टयन्नाह—

चउदस वासाणि तथा जिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स । तो बहुरयाण दिट्ठी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥१२५॥ (सू भा)

इत्यर्थः, संसृते-अन्तरोदिता, उपलक्षणमेतत् तेनोपधानापलापिनोऽपि, 'निष्ण्या खलु'ति तीर्थकरभाषितमर्थमभिनिन्दे-
 शात् निन्दयते-प्रपञ्चतोऽपलपन्तीति निन्दवा, एते च मिथ्यादृष्टय सूत्रोक्तार्थापलपनात्, उक्तं च—"सूत्रोक्तस्यैक-
 स्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नर । मिथ्यादृष्टि सूत्र हि न प्रमाण जिनाभिहितम् ॥ १ ॥" खल्विति विशेषणे, कि-
 मिदिनष्टि ?-एते साक्षादुपात्ता उपलक्षणसूचिताश्च देशविसर्वादिनो द्रव्यलिङ्गेनाभेदिनो निन्द्या, बोदिकास्तु वक्ष्य-
 माणा सर्वविसर्वादिनो द्रव्यलिङ्गतोऽपि भिन्ना निन्दवा इति, तीर्थे वर्जमानस्य, पाठान्तर 'एतेसि निगमणं बोच्छामि
 अहानुषीए' इति ॥ साम्प्रत येभ्य एते सप्त समुत्पन्नास्तान् प्रतिपादयन्नाह—
 यदुरय जमालिप मवा जीवपएसा य तीसगुत्ताओ । अघत्ताऽऽसाढाओ सामुच्छेआऽऽसमित्ताओ ॥ ७७९ ॥

यदुरता जमालिप्रभया, जमालेराचार्यात् प्रभवो येषा ते तथाविधा, जीवप्रदेशाः पुनस्तिष्यगुत्तादुत्पन्ना, अघत्ता
 आपाढात्, सामुच्छेदा अश्वमित्रात्, गङ्गात् द्वैक्रिया, पडुल्लाकात् त्रैराशिकानामुत्पत्ति, स्थविराश्च गोष्ठामाहिला स्पृष्ट-
 मवच्छ, कर्मैति गम्यते, प्ररूपयन्ति, पाठान्तर—"पुट्टमवच्छ परुविसु' किमुक्त भवति ?—अवच्छिका गोष्ठामाहिलात्
 सजाता इति ॥ साम्प्रतमेते निन्दवा येषु स्थानेपूतपन्नास्तानि प्रतिपादयन्नाह—
 साचत्थी उसभपुर सेअविआ मिहिल उल्लुगानीर । पुरिमंतरजि दसपुर रट्वीरपुर च नयराइं ॥ ७८१ ॥

जमालिप्रभवाना निहुवाना उत्पत्तिस्थान श्रावस्ती, तिष्यगुष्ठप्रभवानामृभपुर, अव्यक्तमताना श्वेतविका, सामुच्छे-
 ८

दाना मिथिला, द्वैक्रियाणामुलुकातीर, त्रैराशिकाना पुरमन्तरञ्जिका, गोष्ठामाहिलस्य दशोपुर, सर्वापलापिना वोटिकाना रथवीरपुर, दक्ष्यमाणानामपि वोटिकानामुत्पत्तिस्थानामिधान लाघवार्थ, एतानि यथाक्रमं निन्हवानामुत्पत्तिस्थानानि-नगराणि ॥ अथ भगवत समुपजातकेवलस्य परिनिर्वृतस्य च क कियता कालेन निन्हवो जात इति प्रतिपादयन्नाह—
चउदस सोलस वासा चउदस वीसुत्तरा यदुणिण सया । अट्टावीसा य दुवे पचेव सया य चोआला ॥७८२॥
पंचसया चुलसीआ छेचेव सया नवुत्तरा हुंति । नाणुप्पत्तीइ दुवे उप्पन्ना निबुए सेसा ॥ १८३ ॥

भगवतो वर्द्धमानस्वामिनो ज्ञानोत्तरेरभ्य यावच्चतुर्दश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तावदत्रान्तरे बहुरता. समुत्पेदिरे, एव प्रतिपदमक्षरगमनिका कार्या, भावार्थस्वयम्—ज्ञानोत्तरेदारभ्य षोडशवर्षात्यये जीवप्रदेशा, समुत्पन्ना, भगवति निर्वृते चतुर्दशोत्तरवर्षशतातिक्रमे अव्यक्तमता, विशत्युत्तरद्विवर्षशतातिक्रमे सामुच्छेदा, अष्टाविशत्युत्तरद्विवर्षशतात्यये द्वैक्रिया, चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चवर्षशतात्यये त्रैराशिका, चतुरशीत्यधिकपञ्चवर्षशतात्यये अवद्धिका, पद्म-चैव शतानि नवोत्तराणि वोटिकाना, 'नाणुप्पत्तीइ'त्यादि, आद्यौ द्वौ निन्हवौ जमालितिष्यगुप्ताभिधौ यथाक्रमं ज्ञानो-त्तरेरभ्य चतुर्दशषोडशवर्षातिक्रमे जातौ, शेषास्त्वव्यक्तादयो निर्वृते भगवति यथोक्तकालातिक्रमे इति ॥ अधुना सूचितमेवार्थं मूलभाष्यकृत् यथाक्रमं स्पष्टयन्नाह—

चउदस वासाणि तथा जिणेण उप्पाडियस्स नाणस्स । तो बहुरयाण दिट्ठी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥१२५॥ (सू. भा.)

चिनेन भगवता महावीरेणोत्पादितस्य ज्ञानस्य यदा चतुर्दश वर्षाणि गतानि तदा बहुरतानां दृष्टिः श्रान्त्या नगर्थो समुत्पन्ना ॥ यथोत्पन्ना तथोपदर्शयन् सद्ब्रह्मायामाह—

जिह्वा सुदमण जमालिऽणुज साचत्वि तिदुगुज्जाणे । पच सया य सहस्सं ढंकेण जमालिमुचूणां ॥ १२६ ॥ (मू. भा.)

कुटपुर नगर, तत्थ सामिस्स जेष्ठा भगिणी सुदसणा णाम, तीसे पुत्तो जमाली, सो सामिस्स मूले पघइतो पचहि सणहि सम, तस्स सामिणो धूया अणोज्जगी नाम पियदसणा, सावि तमणु पघइया सहस्सपरिवारा, जहा पन्नत्तीए तथा भाणियप, एक्कारस अगा अहिज्जिया जमालिणा, सो सामि आपुच्छिऊण पचसयपरिवारो सावत्थि गतो, तत्थ तिदुगे उज्जाणे कोट्टणे चेइए समोसढो, तत्थ से अतपत्तेहि रोगो ज्जातो, न तरइ निसन्नो अच्छिउ, तो समणे भणियाइतो— सज्जामधारय करेह, ते काउमारद्धा, अत्रान्तरे जमालिर्दाहज्वराभिभूतस्तान् विनेयान् पप्रच्छ—सस्तु न वा ? ते उक्त- यन्त—सस्तुतमिति, स चोत्थितो जिगमिषुरर्द्धसस्तुत इदृशं क्रियमाणं कृतमित्यादि सिद्धान्तवचनं कर्मोदयतो वितथमिति चित्तयामास, क्रियमाणं कृतमेतद्भगवद्वचनं वितथ, प्रत्यक्षविरुद्धत्वात्, अश्रावणं शब्द इति वचनम्, तथाहि—अर्द्धसस्तुतं सत्तारोऽसस्तुत एव दृश्यते, तत् क्रियमाणत्वेन प्रत्यक्षसिद्धेन कृतत्वधर्मोऽपनीयते इति प्रत्यक्ष- विरुद्धता, ततो यद्भगवानाचष्टे—क्रियमाणं कृतमित्यादि तदनृतं, किन्तु कृतमेव कृतमिति, उक्तं च भाष्यकृता—“सकल- चिय सत्त्यारो न कल्लमाणो कतोत्ति मे जग्हा ।” (वि २३०८) अन्यच्च—यदि क्रियमाणं कृतमित्युपगमस्तत् कृत- स्यापि करणक्रिया प्रपन्ना, तथा च सत्यनुमानविरोधाद्यनेकदोषप्रसक्तं, तथाहि—न कृतं क्रियमाणमग्रेऽपि भावात् ।

चिरन्तनघटवत्, अथ कृतस्यापि करणक्रिया तर्हि कृतत्वाविशेषादाकालमपरिसमाप्तिः, आह च—“जस्सेह कजमाण
कयति तेणेह विजमाणस्स । करणकिरिया पवन्ना, तथा च बहुदोसआवत्ती ॥ १ ॥ कयमिह न कजमाण, सब्भावातो
चिरतणघडोब । अहवा कयपि कीरइ, कीरउ निच्च न य समत्ती ॥ २ ॥” (विशेषा २३०९-१०) अपिच—कृत-
मिति करणक्रिययोत्तीर्णमुच्यते, ततो यदि कृतं तत् क्रियमाणत्वायोगः, करणक्रियोत्तीर्णतया करणक्रियाया वैकल्याद्,
अन्यच्च—कृतमिति घटता कप्रत्ययस्यातीते काले निर्वाचितमिति प्रतिपन्नम्, अथ च क्रियमाण पूर्वमभूत सम्प्रति भवदुपल-
भ्यते ततः कप्रत्ययस्यायोगः, इतश्चायोगो-घटादीना कर्तुमारब्धाना द्राघीयसा कालेन परिनिष्पन्नतयोपलब्धे. क्रिया-
प्रथमसमय एव करणक्रियोत्तीर्णत्वायोगात्, तथाहि—नारभक्रियाप्रथमसमय एव घटादयः परिनिष्पन्नाः समुपलभ्यन्ते,
नापि शिवकाद्यद्धायाः, किन्तु विवक्षिते क्रियाचरमसमये इति, तथा चोक्तम्—“किरियावेफळं चिय पुद्यमभूयं च दीसए होंतं ।
दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥ १ ॥ नारंभेच्चिय दीसइ न सिवादद्धाए दीसइ तदते । तो नहि किरियाकाले कज्ज
जुत्त तदन्तंमि ॥ २ ॥” (विशेषा २३११-२) एवं स्वमतं युक्तिभिरुपस्थाप्यैवमेव प्ररूपणा चकार, स चैतदं प्ररूपयन् स्वगच्छ-
स्थविरैरिदमुक्तः—हे आचार्य ! क्रियमाणं कृतमित्यादि भगवद्वचनमवितथमेव, प्रत्यक्षविरुद्धत्वायोगात्, तथाहि—क्रिय-
माणं नाम क्रियाविष्टमुच्यते, तद्यदि क्रियमाण न कृतमित्यभ्युपगमस्तर्हि क्रियावैफल्यप्रसक्तिः, कार्योत्पादनार्थं हि क्रिया,
प्रथमक्षणभाविन्या च क्रियया कार्यं नोत्पादितं क्रियमाणस्य कृतत्वानभ्युपगमात्, तद्यदि प्रथमे क्रियाक्षणे कार्यं
नोत्पन्नं तत उत्तरेष्वपि क्रियाक्षणेण तस्योत्पत्तिर्मा भूत्, को हि तासामुत्तरासा क्रियाणामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमया

जिनेन भगवता महावीरेणोपादितस्य ज्ञानस्य यदा चतुर्दश वर्षाणि गतानि तदा बहुरताना दृष्टिं श्रान्त्यां नगर्वा
समुत्पन्ना ॥ ययोत्पन्ना तयोपदेशयन् सद्गहगायामाह—
जिह्वा सुदसण जमालिऽणुज्ज सावत्थि तिहुगुज्जाणे । पच सया य सहस्सं ढंकेण जमालि मुत्तूणं ॥ २२॥ (सू. भा)

कुडपुर नगर, तत्थ सामिस्स जेट्ठा भगिणी सुदसणा णाम, तीसे पुत्तो जमाली, सो सामिस्स मूळे पयइतो पचहि
भाणियध, एक्कारस अगा अहिज्जिया जमालिणा, सो सामि आपुच्छिऊण पचसयपरिवारो सावत्थि गतो, तत्थ तिहुगे
उज्जाणे कीट्टणे चेइए समोसढो, तत्थ से अत्तपत्तेहि रोगो जातो, न तरइ निसन्नो अच्छिउ, तो समणे भणियाइतो—
यन्त-सस्वत्तमिति, स चोलियतो जिगमिपुरज्जसस्वत्त हट्ठा कुद्ध क्रियमाण कृतमित्यादि सिद्धान्तवचन कर्मोदयतो
वित्तधमिति चित्तयामास, क्रियमाण कृतमेतद्भगवद्भचनं वित्तध, प्रत्यक्षनिरुद्धत्वात्, अश्रावण शब्द इति वचनगत,
तथाहि—अर्द्धसस्वत्त सत्तारोऽसंस्वत्त एव दृश्यते, तत् क्रियमाणत्वेन प्रत्यक्षसिद्धेन कृतत्वधर्मोऽपनीयते इति प्रत्यक्ष-
विरुद्धता, ततो यद्भगवानाचष्टे—क्रियमाण कृतमित्यादि तदनृत, किन्तु कृतमेव कृतमिति, उक्तं च भाष्यकृता—“सक्ख
चिय सत्थारो न कज्जमाणो क्तोत्ति मे जम्हा ।” (वि २३०८) अन्यच्च—यदि क्रियमाण कृतमित्यभ्युपगमस्तत कृत
स्यापि करणक्रिया प्रपन्ना, तथा च सत्यनुमानविरोधाद्यनेकदोषप्रसक्तिः, तथाहि—न कृत क्रियमाणमग्रेऽपि भावात्
!

चिरन्तनघटवत्, अथ कृतस्यापि करणक्रिया तर्हि कृतत्वाविशेषादाकालमपरिसमाप्तिः, आह च—“जस्सेह कज्जमाण कयति तेणेह बिज्जमाणस्स । करणकिरिया पवन्ना, तथा च बहुदोसआवत्ती ॥ १ ॥ कयमिह न कज्जमाण, सब्भानातो चिरत्तणघटोव । अहवा कयपि कीरइ, कीरउ निच्च न य समत्ती ॥ २ ॥” (विशेषा २३०९-१०) अपिच—कृतमिति करणक्रिययोत्तीर्णमुच्यते, ततो यदि कृतं तत् क्रियमाणत्वायोगः, करणक्रियोत्तीर्णतया करणक्रियाया वैकल्याद्, अन्यच्च—कृतमिति वदता कप्रत्ययस्यातीते काले निर्वाचितमिति प्रतिपन्नम्, अथ च क्रियमाण पूर्वमभूत सम्प्रति भवदुपलभ्यते ततः कप्रत्ययस्यायोगः, इतश्चायोगो-घटादीना कर्तुमारब्धाना द्राघीयसा कालेन परिनिष्पन्नतयोपलब्धे. क्रियाप्रथमसमय एव करणक्रियोत्तीर्णत्वायोगात्, तथाहि—नारभक्रियाप्रथमसमय एव घटादयः परिनिष्पन्नाः समुपलभ्यन्ते, नापि शिवकाद्यद्धाया, किन्तु विवक्षिते क्रियाचरमसमये इति, तथा चोक्तम्—“किरियावेफलं चिय पुद्यमभूय च दीसए होंतं । दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥ १ ॥ नारभेच्चिय दीसइ न सिवादद्धाए दीसइ तदते । तो नहि किरियाकाले कज्ज जुत्त तदन्तमि ॥ २ ॥” (विशेषा २३११-२) एवं स्वमत युक्तिभिरुपस्थाप्यैवमेव प्ररूपणा चकार, स चेत्वं प्ररूपयन् स्वगच्छस्थविरैरिदमुक्तः—हे आचार्य ! क्रियमाणं कृतमित्यादि भगवद्भजनमवितथमेव, प्रत्यक्षविरुद्धत्वायोगात्, तथाहि—क्रियमाणं नाम क्रियाविष्टमुच्यते, तद्यदि क्रियमाण न कृतमित्यभ्युपगमस्तर्हि क्रियावैफल्यप्रसक्तिः, कार्योत्पादनार्थं हि क्रिया, प्रथमक्षणभाविन्या च क्रियया कार्यं नोत्पादितं क्रियमाणस्य कृतत्वानभ्युपगमात्, तद्यदि प्रथमे क्रियाक्षणे कार्यं नोत्पन्नं तत् उत्तरेष्वपि क्रियाक्षणेपु तस्योत्पत्तिर्मा भूत्, को हि तासामुत्तरासा क्रियाणामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमया

जिनेन भगवता महावीरेणोपादितस्य ज्ञानस्य यदा चतुर्दश वर्षाणि गतानि तदा बहुरताना दृष्टिं श्रावस्त्वां नगर्यां समुत्पन्ना ॥ यथोत्पन्ना तथोपदर्शयन् सद्ब्रह्मगाथामाह—

जिह्वा सुदसण जमालिऽणुज्ज सावत्थि तिहुगुजाणे । पंच सया य सहस्सं ढंकेण जमालिमुत्तूणं ॥ १२६ ॥ (मू. भा.)

कुंडपुर नगर, तत्थ सामिस्स जेद्वा भगिणी सुदसणा णाम, तीसे पुत्तो जमाली, सो सामिस्स मूले पयइतो पचहि भाणियथ, एक्कारस्स अगा अहिज्जिया जमालिणा, सो सामि आपुच्छिऊण पवइया सहस्सपरियारा, जहा पन्त्तीए तहा उज्जाणे कोट्टणे चेइए समोसढो, तत्थ से अत्तपत्तेहि रोगो जातो, न तरइ निसन्नो अच्छिउ, तो समणे भणियाइतो— तेज्जासथारय करेह, ते काउमारइा, अत्रान्तरे जमालिदाहज्वराभिभूतस्सान् विनेयान् पप्रच्छ—सस्सुतं न चा ? ते उक्क- यन्त—सस्सुतमिति, स चोत्थितो जिगमिषुरर्द्धसस्सुतं इप्पा क्रुद्धः क्रियमाणं कृतमित्यादि सिद्धान्तवचन कर्मोदयतो पितृधमिति चिंतयामास, क्रियमाणं कृतमेतद्भगवद्भचन वितथ, प्रत्यक्षनिरुद्धत्वात्, अश्रावण शब्द इति वचनानत्, तथाहि—अर्द्धसस्सुत सत्तारोऽसस्सुत एव दृश्यते, तत् क्रियमाणत्वेन प्रत्यक्षसिद्धेन कृतत्वधर्मोऽपनीयते इति प्रत्यक्ष- निरुद्धता, ततो यद्भगवानाचष्टे—क्रियमाणं कृतमित्यादि तदनृतं, किन्तु कृतमेव कृतमिति, उक्तं च भाष्यकृता—“सकल- चिय सत्थारो न कज्जमाणो कतोत्ति मे जम्हा ।” (वि. २३०८) अन्यच्च—यदि क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगमस्तत् कृत- स्यापि करणक्रिया प्रपन्ना, तथा च सत्यनुमानविरोधाद्यनेकदोषप्रसक्तिः, तथाहि—न कृतं क्रियमाणमग्रेऽपि भावात्

चिरन्तनघटवत्, अथ कृतस्यापि करणक्रिया तर्हि कृतत्वाविशेषादाकालमपरिसमाप्ति, आह च—“जस्सेह कज्जमाण कयंति तेणेह विज्जमाणस्स । करणकिरिया पवन्ना, तथा च बहुदोसआवत्ती ॥ १ ॥ कयमिह न कज्जमाण, सबभावातो चिरतणघडोव । अहवा कयपि कीरइ, कीरउ निच्च न य समत्ती ॥ २ ॥” (विशेषा २३०९-१०) अपिच—कृत-मिति करणक्रिययोत्तीर्णमुच्यते, ततो यदि कृतं तत् क्रियमाणत्वायोगः, करणक्रियोत्तीर्णतया करणक्रियाया वैकल्याद्, अन्यच्च—कृतमिति घटता कप्रत्ययस्यातीते काले निर्वाचितमिति प्रतिपन्नम्, अथ च क्रियमाण पूर्वमभूत सम्प्रति भवदुपलभ्यते ततः कप्रत्ययस्यायोगः, इत्थायोगो-घटादीना कर्तुमारब्धाना द्राघीयसा कालेन परिनिष्पन्नतयोपलब्धे क्रिया-प्रथमसमय एव करणक्रियोत्तीर्णत्वायोगात्, तथाहि—नारभक्रियाप्रथमसमय एव घटादयः परिनिष्पन्ना समुपलभ्यन्ते, नापि शिवकाद्यद्वाया, किन्तु विवक्षिते क्रियाचरमसमये इति, तथा चोक्तम्—“किरियावेफलं चिय पुवमभूय च दीसए होंतं । दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥ १ ॥ नारंभेच्चिय दीसइ न सिवादद्धाए दीसइ तदते । तो नहि किरियाकाले कज्ज जुत्त तदन्तमि ॥ २ ॥” (विशेषा २३११-२) एवं स्वमत युक्तिभिरुपस्थाप्यैवमेव प्ररूपणा चकार, स चैतत् प्ररूपयन् स्वगच्छ-स्थविरैरिदमुक्तः—हे आचार्य ! क्रियमाण कृतमित्यादि भगवद्भजनमवितथमेव, प्रत्यक्षचिरुद्धत्वायोगात्, तथाहि—क्रिय-माण नाम क्रियाविष्टमुच्यते, तद्यदि क्रियमाण न कृतमित्यभ्युपगमस्तर्हि क्रियावैफल्यप्रसक्तिः, कार्योत्पादनार्थं हि क्रिया, प्रथमक्षणभाविन्या च क्रियया कार्यं नोत्पादितं क्रियमाणस्य कृतत्वानभ्युपगमात्, तद्यदि प्रथमे क्रियाक्षणे कार्यं नोत्पन्नं तत् उत्तरेणैव क्रियाक्षणेपु तस्योत्पत्तिर्मा भूत्, को हि तासामुत्तरासा क्रियाणामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमया

नोत्पादित ताभिरुत्पाद्यते ? , ततः सर्वदा कार्योत्पत्त्ययोगतः क्रियानैफल्यप्रसक्तिः, अथ च दृष्टा कार्यस्योत्पत्तिः, निमित्ते
 क्रियाचरमसमये घटादेर्दर्शनात्, ततः प्रथमसमयेऽपि किञ्चिदुत्पन्नमिति प्रतिपत्तव्यं, यच्चोत्पन्नं तन्नोत्तरक्रियाभिरुत्पाद्यते,
 निष्पन्नस्योत्पाद्यत्वायोगाद्, अन्यथा सर्वासामप्युत्तरक्रियाणां तत्रैव क्षय इति कार्यायोगः, ततो यत् यस्मिन् समये कार्यं
 कर्तुमारब्धं तत्तस्मिन् समये परिनिष्ठामियतीति न क्रियमाणं कृतमित्यादिभगवद्वचनं प्रत्यक्षविरुद्धं, यदप्युक्तम् 'अन्यच्च
 यदि क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगम इत्यादि' तदप्यसम्बद्धं, कृतस्य सतः करणक्रियानभ्युपगमात्, न खलु यय करणक्रि-
 योत्तीर्णं सन्तं क्रियमाणत्वेनाभ्युपगच्छामः, किन्तु यत् यस्मिन् समये कर्तुमारभ्यते तत्तस्मिन्नेव समये तद्योग्यक्रियायो-
 गतः परिनिष्पत्तिमुपैतीत्येतद्वदाम, तथा च कुतोऽनुमानविरुद्धत्वादिदोषासङ्गः ? , एतेन यदप्युक्तम्—'अपि च कृतमिति
 (कृतमित्यादि'तत्र) करणक्रियोत्तीर्णस्य सतः क्रियमाणत्वानभ्युपगमात्, अन्यथा तूभयमप्यविरुद्धं, पूर्वसमये अमृतं
 कर्तुमारभ्यमाणत्वात् क्रियमाणत्वं, तस्मिन्नेव च समये परिनिष्ठामभ्युपगतमतः कृतत्वमिति, यच्चोक्तम्—'अन्यच्च कृतमिति
 यदतेत्यादि', तदप्यसमीचीनं, कृतं हि नाम करणक्रियोत्तीर्णं, यच्च यस्मिन् समये क्रियमाणं तत्तस्मिन्नेव समये करणक्रियाया
 उत्तीर्णं, भूयःकरणक्रियानपेक्षणात्, न च चिरकालनिर्वर्तितमेव कृतमुच्यते, भूतमात्रे कप्रत्ययविधानात्, सा च भूतमात्रता
 क्रियमाणेऽपि करणक्रियोत्तीर्णत्वेनाविशिष्टेति न कप्रत्ययासम्भवः, यदप्यवादीत् 'इतश्चायोगो-घटादीनां कर्तुमारब्धाना-
 मित्यादि' तदपि निविडजडिमावबोधकं, यतः —प्रतिसमयमन्यदन्यद्विलक्षणं कार्यं तत्तत्सामग्रीवशादुपजायते, तथाऽध्यक्षतो
 दर्शनात्, यच्च यस्मिन् समये कर्तुमारभ्यते तत्तस्मिन्नेव समये निष्ठाभ्युपगच्छति, यच्च दीर्घं क्रियाकालो दृश्यते स प्रति-

समयभाविना परस्परविलक्षणाना वहूना कार्याणां, न त्वेकस्य, तेन यदुच्यते—‘यदि क्रियमाणं कृतं तर्हि घटः प्रथमसमये एव क्रियमाणः कृत इति परिपूर्णा उपलभ्येत, न चोपलभ्येत, तस्मान्नैतत्सारमिति तदपाकृतमत्रसेय, प्रथमसमये घटस्य करणानारम्भात्, चरमसमये हि घटः कर्तुमारब्धः, स च तस्मिन् समये उपलभ्यते एव, प्रथमसमये तु मृत्पिण्डादिकं कर्तुमारब्धम्, अन्यारम्भे च कथमन्यदुपलभ्यते ? न खलु घटः पटारम्भे समुपलभ्यो भवति, उक्तं च—“पइसमउप्प-
ल्लाण परोप्परविलक्खणाण सुवहूण । दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं थ कुभस्स ? ॥ १ ॥ अन्तारम्भे जन्न किह दीसइ जह घडो पडारम्भे ? । सिवगादओ न कुभो किह दीसइ सो तदद्दाए ॥ २ ॥” (विशेषा २३१५-६) लोकस्तु मृत्पिण्डादीन्यपि कार्याणि घटकार्यानुयायीनीति घटत्वेनाध्यवस्यति, भवानपि च रथूलमतितया व्यवहारपतितं सन् तथैवानेकप्रभूतकार्यक्रियाफलमतिद्राधीयास कालं घटे लगयति, आह—“पइसमयकज्जकोडीनिरयेक्खो घडगया-
भिलासोऽसि । पइसमयकज्जकालं थूलमइ घडमि लाएसि ॥ १ ॥” (विशेषा २३१८) भगवद्वचनं च निश्चयमतानुगतं, तदेव च प्रमाणीकुर्वद्भिः साधुभिरपि यत् यत्र नभोदेशे यस्मिन् समये आस्तरीतुमारब्धं तत्तत्र तस्मिन् समये समा-
स्तीर्णमेवेति तत्त्वमपेक्ष्य युष्मान् प्रत्यवादि-आस्तीर्णः सस्तरक इति, ततो न कश्चिदोपः । एवं सो जाहे न पडिवज्जइ ताहे असइहंता तरस्स वयणं गया सामिसगास, अण्णे तेणेअ सम ठिया, पियदंसणावि तत्थेव ढंको नाम कुम्भकारो
समणोवासतो तरस्स घरे ठिया, सा वदिउमागया, तंपि तहेव पन्नवेइ, सा तस्साणुराणेण मिच्छतं पडिवज्जा अजाणा पडिकहेइ, तं च ढक भणइ, सो चित्तेइ-एसा विपडिवज्जा नाहच्चएण, ताहे सो भणइ-अहं न याणामि एवं विसेस-

तर, अत्रया कयाइ तीसे सज्जायपेरिसि करैतीए ढकेण भायणाणि उवत्तेण ततोहुत्तो इगालो छुढो, ततो तीसे सधा-
डीए एगदेसो दहो, सा भणइ-सावय ' कि ते सधाडी दह्हा !, ताहे सो सवित्थर पणवेइ, सा सनुद्धा, तहत्ति पडिसु-
णइ, इच्छामि सम्म पडिचोयणा, ताहे सा गंतूण जमालि पन्नेवेइ बहुविह, सो जाहे न पडिवज्जइ ताहे सा सहस्सपरि-
वारा सेससाहुणो अ सामिसगास गया, इयरोडवि एगागी चप नगरी गतो, तत्थ सामिस्स अदूरसामते ठिच्चा सामिं
भणइ-देवाणुप्पियाण बह्वे अतेवासी समणा छउमत्थावक्कमेण वक्कता, नो खलु अह तहा छउमत्थावक्कमेणमयक्कते, अहण्ण
उप्पन्ननाणदसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलिवक्कमेण अवक्कते, तए ण भयव गोयमे जमालि एव वयासी-
नो खलु जमाली ! केवलिस्स नाणे वा दसणे वा सेल्यंभादिणा आवरिज्जइ, जइ ण तुमं जमाली ! उप्पन्ननाणदसणधरे
त्ता ण इमाइ दो वागरणाइ वागरेहि-सासए लोए ? असासए जीए ? असासए जीए ?, तए ण से जमाली
भययया गोयमेण एव बुत्ते समाणे खुभिए नो किचि पडिवयण दाउ सचाएइ, तुत्तिणीए चिट्ठइ, ततो भयव महावीरे
जमाली एव वयासी-अत्थि णं जमाली ! मम बह्वे अतेवासी छउमत्था जे पभू एय वागरणं वागरित्तए जहा अह, नो पुण
एयप्पगार भास भासित्तए, सासए लोए जमाली, ज न कयाइ नासी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ, किंतु भुवि
भवइ य भविस्सइ य, असासए लोए, जणं उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी भवइ,
सासए जीए जमाली !, जन्नं न कयाइ नासी जाव न भविस्सइ य, असासए जीए, जं नेरइए भवित्ता तिरिक्खजोणीए
भवइ तिरिक्खजोणीए भवित्ता मणुस्से भवति, मणुस्से भवित्ता देवे सो य, जमाली सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एय-

मद नो सदहइ, असदहते सामिस्स अतियातो अवक्कमइ, अवक्कमित्ता वह्हि असवभावुब्भावणाहि मिच्छत्ताभिनिवेसेण अप्पाण पर च दुग्गाहेमाणे वह्हइ वासाइ सामन्नपरियाग पावणिच्चा वह्हि छट्ठमाईहि अप्पाण भावित्ता अद्धमासियाए सलेहणाए अत्ताण झोसित्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कते कालं किच्चा लतए कप्पे तेरससागरोवमट्ठिईए किच्चिसएसु देवेषु उववन्नो ॥ अक्षराणि त्वंच नीयते-ज्येष्ठा-महती सुदर्शनाभिधाना भगवतो भगिनी तस्या. पुत्रो नाम जमालि, तस्य अनवद्याङ्गी नाम भगवतो दुहिता गृहिणी, अन्ये तु न्याचक्षते-ज्येष्ठा सुदर्शना अनवद्याङ्गीति जमालिगृहिणीनामानि, श्रावस्त्या नगर्या त्तिदुकोद्याने, जमालेनिहवस्य दृष्टिरत्पन्नेति वाक्यशेषः, तत्र पञ्च शतानि साधूना सहस्र चार्थिकाणाम्, एतेषा च मध्ये य स्वयं न प्रतिबुद्धः स जमालि मुक्त्वा शेषः सर्वोऽपि ढङ्केन प्रतिबोधितः । गतः प्रथमो निहवः ।

साम्प्रत द्वितीय प्रतिपादयति—

सोलस वासाणि तथा जिणेण उप्पाडिअस्स नाणस्स । जीवपएसिअदिट्ठी उसभपुरम्मी समुप्पन्ना ॥ १२७ ॥ (मू. भा.)

जिनेन भगवता महावीरेणोत्पादितस्य ज्ञानस्य-केवलज्ञानस्य यदा षोडश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तदा जीवप्रदेशि-कद्वष्टि ऋषभपुरे समुत्पन्ना । कथमुत्पन्ना ? रायगिहं नगरं, तत्र गुणसिलयं चेइय, तंमि वसू नाम भयवंतो आयरिया चोद्दसपुब्बी समोसढा, तस्स सीसो तीसगुत्तो नाम, सो आयप्पयायपुब्बे इम आलावगमज्झाइ-‘एगे भते ! जीवप्पएसे जीवेत्ति वत्तवं सिया ? , नो इण्ढे समढे, एवं दो जीवप्पएसा तिन्नि सखेज्जा असखेज्जा वा जाव एगपएसूणेऽविय णं नो जीवेत्ति वत्तव सिया, जम्हा कसिणे पडिपुन्ने लोगासपएसतुल्लपएसे जीवेत्ति वत्तवं सिया’ इत्यादि, एगमहिज्जंतो

तर, अन्नया कयाइ तीसे सञ्जायपोरिसि करैतीए ढकेण भायणाणि उवत्ततेण ततोहुत्तो इंगालो छूढो, ततो तीसे सघा-
डीए एगदेसो दहो, सा भणइ-सावय ! कि ते सघाडी दह्वा !, ताहे सो सवित्थर पणवेइ, सा सजुद्धा, तहत्ति पडिसु-
णइ, इच्छामि सम्म पडिचोयणा, ताहे सा गतूण जमालि पन्नवेइ बहुविहं, सो जाहे न पडिवज्जइ ताहे सा सहस्सपरि-
वारा सेससाहुणो अ सामिसगास गया, इयरोऽवि एगगी चप नगरीं गतो, तत्थ सामिस्स अटूरसामते ठिच्चा सामि
भणइ-दैवाणुप्पियाण बह्वे अतेवासी समणा छउमत्थावक्कमेण वक्कता, नो खलु अह तहा छउमत्थावक्कमेणमवक्कते, अहण्ण
उप्पन्नानादसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलिवक्कमेण अवक्कते, तए ण भयव गोयमे जमालि एव धयासी-
नो खलु जमाली ! केवलिस्स नाणे वा दसणे वा सेलथभादिणा आवरिज्जइ, जइ णं तुमं जमाली ! उप्पन्नानादसणधरे
ता ण इमाइ दो वागरणाइ वागरेहि-सासए लोए ? असासए लोए ? असासए जीए ? असासए जीए !, तए ण से जमाली
भयवया गोयमेण एव बुत्ते समणे खुभिए नो किचि पडिवयणं दाउ सचाएइ, तुसिणीए चिह्णइ, ततो भयन महाभीरे
जमाली एव वयासी-अत्थि ण जमाली ! मम बह्वे अतेवासी छउमत्था जे पभू एव वागरणं वागरित्तए जहा अहं, नो पुण
एयप्पगार भास भासित्तए, सासए लोए जमाली, ज न कयाइ नासी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ, किंतु भुवि
भवइ य भविस्सइ य, असासए लोए, जण उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी भवइ,
सासए जीए जमाली !, जन्न न कयाइ नासी जाव न भविस्सइ य, असासए जीए, ज नेरइए भवित्ता तिरिक्खजोणीए
भवइ तिरिक्खजोणीए भवित्ता मणुस्से भवति, मणुस्से भवित्ता देवे सो य, जमाली सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एय-

सोऽवि सुए जइ सुय पमाण ते । सुत्ते सवपएसा भणिया जीवो न चरिमो ॥ २ ॥” त्ति, (विशेषा २३४२-३) अथ
 यदि प्रतिप्रदेश जीवत्व तर्हि कथमेकादिप्रदेशानामागमे जीवत्वनिषेध कृत १, उच्यते, परिपूर्णसमुदायस्य सत एकजीव-
 त्वख्यापनार्थम्, अन्यथा प्रतिप्रदेश जीवत्वप्रतिपादने प्रतिजीव जीवबाहुल्याशङ्काप्रसक्तं, एवमभिधीयमानेऽपि यदा
 न प्रतिपद्यते ‘ताहे से काउरसगो कतो, एव सो बहहि असबभावुब्भावणाहि मिच्छताभिनिवेशेण य अप्पाण पर च
 बुगगहेमाणो गतो आमलकप्प नयरि, तत्थ अवसालवणे डितो, तत्थ मित्तसिरीनाम समणोवासतो, तप्पमुहा य अन्ने, ते
 निगया आगया साहुणेत्ति, पच्छा सो पणवेइ, मित्तसिरी जाणइ जहा एए णिणहगा, तहावि माइट्ठाणेण पइदिण
 गंतूण धम्मं सुणेइ, अणया तस्स घरे सखडी जाया, ताहे तेण निमतिया-तुम्हेहि सयमेव मम घरमागतध, ते गया,
 ताहे तस्स निविट्ठस्स विपुला खज्जगविही नीणिया, ततो एक्केकातो खडखंड देइ, एव कूरस्स कुसणस्स वत्थस्स, ते
 जाणति-एस्स पच्छा दाहिइ, पच्छा पाएसु पडितो, सयण च भणइ-एह वदह साह पडिलाभिया, अहो अहं धन्नो स-
 पुन्नो ज तुब्भे मम घर सयमेवागया, ताहे ते भणति-कि धरिसियामो अम्हे १, सो भणइ-तुज्जे मए ससिद्धातेण
 पडिलाभिया, जइ नयरि बज्जमाणसामिस्स तणएण सिद्धंतेण (तो) पडिलाभेमि, तत्थ सो सवुज्जो भणइ-इच्छामि अज्जो !
 सम्म पडिच्चोयणा, ताहे पच्छा सावएण विहिणा पडिलाभिता, मिच्छादुक्कड कय, एव ते सवे सवोहिया आलोइयप-
 डिकंता विहरति । अमुमेवार्थमुपसजिहीपुराह—

रायगिहे गुणसिलए वसु चउदसपुवि तीसगुत्ताओ । आमलकप्पा नयरी मित्तसिरी कूरपिउडाइ ॥ १२८ ॥ (भा)

मिथ्यात्वोदयतो विप्रतिपन्न सन् इदमभिहितवान्—यद्येकादयो जीवप्रदेशा खल्वेकप्रदेशहीना अपि न जीव्यपदेशा
 लभन्त, किन्तु चरमप्रदेशयुक्ता, ततः स एवैक प्रदेशो जीव, जीवव्यपदेशस्य तद्भावभावित्वात्, स एव प्रतिपादयन्
 गुरुणाऽभिहितो—नैतदेव, जीवाभावप्रसङ्गात्, तथाहि—भवदभिमतोऽन्त्योऽपि प्रदेशो न जीव, अन्यप्रदेशानुल्यपरि-
 माणत्वात्, प्रथमादिप्रदेशो वा जीव, शेषप्रदेशानुल्यपरिमाणत्वात् अन्त्यप्रदेशवत्, न च पूरण इतिकृत्वा तस्य जीवत्वं
 युज्यते, एकैकस्य पूरणत्वाविशेषात्, एकमपि विना तस्यासम्पूर्णत्वात्, उक्तं च—“गुरुणाऽभिहितो जइ ते पढमपएसो
 न सम्मतो जीवो । तो तप्परिणामोच्चिय जीवो कहमत्तिमो एसो ? ॥ १ ॥ अहव स जीवो कह नाइमोत्ति ? को वा त्रिसे-
 सेहुत्त ते ? । अह पूरणोत्ति बुद्धी एक्केक्का पूरणे तस्स ॥ २ ॥” (विशेषा २३३७-८) अपिच—कृत्स्न-परिपूर्णो जीव
 इत्युक्तं, तत्र यदि प्रतिप्रदेश जीवत्व न स्यात् ततः कथमन्तिमप्रदेशप्रक्षेपेऽपि समुदाये जीवत्वं भवेत् ? प्रत्येकम-
 भावात्, रेणुषु तैलवत्, आह च—“ज सव्वहा न वीसु सबेसुवि तं न रेणुतेल्ल व । सेसेसु असम्भूतो जीवो कहमत्तिम-
 पएसो ॥ १ ॥” (विशेषा २३४७) अथ किमत्र युक्तिभिः ? आगम प्रमाणम्, आगमे च शेषाः सर्वेऽपि प्रदेशा जीव-
 त्वेन निषिद्धा, न त्वन्तिमप्रदेशः, तस्मात् स एव जीव इति, तदप्ययुक्तं, अन्यस्यापि प्रदेशस्यैकत्वेन ‘एगे भंते ! जीव-
 प्पएसो जीवेत्ति वत्तव सिया’ इत्यादिना निषिद्धत्वात्, किंच—यदि तवागम प्रमाणं तत आगमे ‘जम्हा कसिणे
 पडिपुन्ने लोगागासप्पएसतुल्लप्पएसो जीवे जीवेत्ति वत्तव सिया’ इत्यनेन सर्वप्रदेशा जीवत्वेनाभिहिता, समुदायस्य समु-
 दायिभ्यो व्यतिरिक्तस्याभावात्, उक्तं च—‘आह सुयंभि निसिद्धा सेसा न उ अतिमपएसो ॥ १ ॥ नणु एगेत्ति निसिद्धो

येनोक्तं देवोऽहमिति तत्रापि किं न सन्देहः ? स किं देवो वा अदेवो वेति, अथ स स्यमेवाचकथत् अहं देवस्तथा
देवरूपं साक्षात् तस्योपलब्धमतो न तत्र सन्देहो, यद्येव तर्हि ये स्वयं वदन्ति वयं साधवः साधुसमाचारं च परिपूर्ण-
मरकद्विष्टमनसं कुर्वाणा साक्षादुपलभ्यन्ते तेषु कः सन्देहो ? येन यूयं परस्परं न वन्दन्ते, अपिच—साधुवचनमेव
सत्यतया प्रतिपत्तुं युक्तं, न देववचनं, देवो हि क्रीडाद्यर्थमन्यथापि भाषमाणः सम्भवति, न साधवः, तेपामरकद्विष्टतया
विपरीतार्थकथनप्रवृत्तेरसम्भवात्, अन्यच्च—यदि प्रत्यक्षेणैव यतिषु भवता सन्देहः तर्हि परोक्षेषु जीवादेषु सूक्ष्मव्य-
हितविप्रकृष्टेषु सुतरामसौ भविष्यति, ततः सम्यक्त्वस्याप्यभावः, अथ मन्येया जिनवचनान्न तत्र सन्देहस्तर्हि तदेव जिन-
वचनं श्रमणपरिज्ञानेऽपि समानं, तथा च भगवद्भवनम्—“आलएण विहारेण, णाणा चक्रमणेण य । सक्को सुविहिओ
नाउ, भासावेणइएण य ॥ १ ॥” (आन ११६० नि) तस्माद्वन्दनीया एव यतयः, किञ्च—यथा जिनप्रतिमा जिनगुण-
रहितामपि जानन्तो भवन्तः परिणामविशुद्ध्यर्थं वन्दन्ते तथा किं न श्रमणमपि ? उक्तं च—“जहं वा जिणिदपडिमं
जिणगुणरहियं पि जाणमाणावि । परिणामविशुद्धत्थं वदहं तहं किं न साहुपि ? ॥ १ ॥” (वि २३६५) अथ श्रमणा-
नामसूयतरूपधारिणा वन्दने तद्वत्तपापानुमतिप्रसङ्गोऽतस्तद्वन्दनप्रतिषेधः, प्रतिमायां तूक्तदोषाभावाद् वन्दनमिति, तद-
युक्तं, प्रतिमायामपि तथाविधभोगाऽर्थिव्यन्तराद्यधिष्ठितायां वन्दने तद्वत्तपापानुमतिप्रसङ्गस्य दुर्निवारत्वात्, अथ
भवतु प्रतिमा व्यन्तराधिष्ठिता तथापि तां जिनबुद्ध्या विशुद्धचित्तो नमस्यन् न दोषभाग् भवति, परिणामस्य विशुद्धत्वात्,
परिणाम एव च निश्चयतः प्रमाणम्, यतः उक्तम्—“परमरहस्समिप्पिणं समत्तगणिपिडगग्निरियसाराण । परिणामियं

अस्या प्रपञ्चाय उक्त एव, अक्षरगमनिका त्वेवम्-ऋषभपुरमिति वा राजगृहमिति वा एकार्यं, तत्र राजगृहे नगरे गुण-
शिलक उद्याने वसुनीम चतुर्दशपूर्वा आचार्य समवसृत, तस्य शिष्यात् तिष्यगुप्तादेषा दृष्टिरूपन्नेति वाक्यदोष, न च
तिष्यगुप्त आमलकल्या नाम या नगरी ता गत, तत्र मित्रश्री श्रावकः, तेन कूरपिण्डादिना देदीवचनमेतत् कूरपि-
ण्डादिना प्रतिलाभेन प्रतिबोधित ॥ गतो द्वितीयो निन्दहः, सम्प्रति तृतीयप्रतिपादनार्थमाह—
चउदस दो वाससया तइया सिद्धि गयस्स वीरस्स । अवत्तगाण दिट्ठी सेअयिआए समुप्पन्ना ॥१२९॥ (भा)

सिद्धि गतस्य वीरस्य यदा द्वे वर्षशते चतुर्दशाधिके समतिक्रान्ते तदा अव्यक्तकाना दृष्टिः श्रुताग्निनाया नगर्वो
समुत्पन्ना ॥ सेयवियाए पोलासे उज्जाणे अज्जासाढा नामायरिया समोसढा, तेसिं वहने आगाढजोगपडिवन्नगा अज्जा-
यति, स एवायरितो तेसि वाणायरिओ, अण्णो तत्थ नत्थि, ते य आयरिया रत्तिं हिययसूलेण मया सोहम्मे कप्पे
नरिणिगुम्मे विमाणे देयत्ताए उववण्णा, ओहि पंजति, जाव पेच्छति सरीरं, ते य साह आगाढजोगरडिवण्णागा,
ते न जाणति जहा आयरिया कालगया, ताहे तं चेय सरीरं देवो अणुपविट्ठो, पच्छा उट्ठवेइ-वेरत्तियं करेह, एव तेण
तेसिं दिवप्पभावेण लहु चेव समाणियं, पच्छा निप्फन्ने सुते भणइ-खमह भते ! ज तुब्भे मए असजएण वदाविया, अह
अमुगदिवसे कालगतो, एव सो खामेत्ता पडिगतो, तेवि तं सरीरग छड्डुएण चित्तेति-एच्चिर काल असजतो वदितो,
ततो ते अघत्तगभाव भावेत्ति-को जाणइ किं साह देवो वा ? तो न वदिज्जन्ति, अन्नहा असजयनमणं होज्जा, सुसा-
वातो वा, जहा एस अमुगोत्ति, एवमन्यक्तभाव प्रतिपद्यमानास्ते स्यविरेरुच्चिरे-ननु यदि परस्मिन् सर्वत्र भवता सन्देहस्तर्हि

येनैव केवलेन वर्तनाभ्युपगमे सकलव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, व्यवहारतस्तु यस्य सूत्रोक्ता यतिगुणाः स यतिस्तिरस्त्वयति, गृहस्थोचितनेपथ्यादिपरिकलितो गृही शेषस्त्वगृही, प्रशमसवेगादिगुणान्वितो भव्य इतरस्त्वभव्य, परोक्षेऽपि ग्रहणोच्चित्तसामग्र्यामपि च परद्रव्यानपहारतोऽचौर, परस्त्रीसम्भाषणादिविकलोऽपारदारिक, शेषस्तु चौरः पारदारिकश्चेति ज्ञातुं शक्यते, ततो व्यवहारप्रवृत्तिस्तीर्थानुच्छेदश्च, तस्माज्जिनवचन प्रमाणीकुर्वद्भिरवश्य द्वावपि नयी प्रतिपत्तव्यौ, तत्प्रतिपत्तौ च पूर्वव्रजिताना वन्दनमिति, उक्तं च—“जइ जिणमयं पवज्जह ता मा ववट्ठारनिच्छए मुयह । ववहारतो य जुज्जइ जो पुघ-
 छाए तिरुच्छेओ जतोऽवस्स ॥ १ ॥ निच्छयतो दुझेय को भावे कम्मि वट्टए समणो ? । ववहारतो य जुज्जइ जो पुघ-
 ठितो चरित्तम्मि ॥ २ ॥” (विशेषा २३८२-३) इत्यादि, एव भणमाणावि जाहे न पडिवज्जंति ताहे उग्घाडिया, ततो ते विहरता रायगिह गया, तत्थ मोरियवसप्सूतो बलभदो नाम समणोवासतो, तेण आगमिया जहा इहमागयत्ति, ताहे तेण गोहा आणत्ता-वच्चह गुणसिलए जे पवइयगा ते इहमाणेह, तेहिं आणिया, रण्णा भणिया-सिग्घं कडगमहेण मारेह, ततो तेहिं पुरिसेहिं हर्धी कडगा य आणीया, ताहे ते साहुणो पभणिया—अग्हे जाणामो, जहा तुम सायतो, तो अग्ह (कह) मारावेसि ?, राया भणइ-तुब्भ चोरा णु चारिया णु अभिमरा णु ? को जाणइ ?, ते भणंति—अग्हे साहुणो, राया भणइ—किह तुब्भे समणा वा चारिगा वा, अहं पि समणोवासतो वा न वा ?, ताहे ते सबुद्धा, लज्जिया पडिवज्जा, निरसकिया जाया, ताहे अवाडिया खरेहि मज्जएहि य, पच्छा सवोहणट्ठाए तुब्भं मए इमं एयारुं कयंति मुका खामिया य । अमुमेवार्थमुपसहरन्नाह—

पमाण निच्छयमवलवमाण ॥ १ ॥" (ओष ७६९) यद्येव तर्हि यतिरूपमपि यतिबुद्ध्या नमस्यतो निशुद्धचित्तस्य
 न कश्चिद्दोषः, परिणामविशुद्धेस्तत्रापि सद्भावात्, आह च भाष्यकृत्—“अस्सजयजइरूपे पावाणुमई मई, न पडिमाए ।
 नणु देवाणुगयाए पडिमाइवि होज्ज सो दोसो ॥ १ ॥ अह पडिमाए न दोसो जिणबुद्धीए नमतो निशुद्धस्स । तो जइ-
 रूव नमतो जइबुद्धीए कह दोसो ? ॥ २ ॥" (वि २३६७-८) अथैव वदता भवतामतिप्रसङ्गः, प्रकटमसयतरूपानपि
 पार्थस्यादीन् नमस्यतो विशुद्धचित्तस्य दोषाभावप्रसङ्गे, तदसम्यक्, तद्वन्दनस्य भगवन्निपिद्वतया दोषहेतुत्वात्, ते
 हि प्रकटमसयमचेष्टया चेष्टमाना प्रवचनविडम्बिना च नमनं लिङ्गधारिणो विडम्बकस्येव प्रवचन-
 राघवादिसम्पादकतया दोषहेतु, अतो भगवता निषिद्धम्, उक्तं च—“जह वेलंगलिग जाणतस्स नमतो हवइ दोसो ।
 तिद्धसपि नाऊण वदमाणे धुव दोसो ॥ १ ॥" (आ ११४९ नि) इत्यादि, ये तु सम्यक् समयमचेष्टया चेष्टन्ते ते
 प्रवचनोपेक्षितकारिणोऽपरेषा समयविषयबहुमानोत्पादकाः, अत एव सन्तानेन तीर्थप्रवृत्तिहेतवश्चेति, तेषु भवता व्यव-
 हारतो नमस्करणमनुज्ञातमनेकगुणसद्भावात्, अन्यथा तीर्थोच्छेदप्रसङ्गे, तथाहि—द्वौ जिनद्रासने नयौ—निश्चयनयो
 व्यवहारनयश्च, तत्र निश्चयनयतः सर्वं दुर्ज्ञेयं, साम्भोगिका अपि हि साधवस्तत्त्वतः कुशीला वा अकुशीला वा चारित्रि-
 णोऽचारित्रिणो वेति न ज्ञातुं शक्यते, ततस्तैः सह सवासोऽपि न भवतामुचितो, गृहिणोऽपि वन्दमानाः किं ते तदानीं
 भावयतय उत गृहस्था एवेति दुर्लक्ष्यमतस्तेषु यथोक्तरूपाऽऽशीरपि न दातुं शक्या, व्रतार्थमुपस्थितोऽपि किं भव्य-
 किं वाऽभव्यो यदिया किं चौरौ वा पारदारिको वेति को वेद ?, तत स्थिता दीक्षापि शिष्याणामिति, तदेव निश्चयन-

येनैव केवलेन वर्तनाभ्युपगमे सकलव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, व्यवहारतस्तु यस्य सूत्रोक्ता यतिगुणाः स यतिरितरस्त्वयतिः, गृहस्थोचितनेपथ्यादिपरिकलितो गृही शेषस्त्वगृही, प्रशमसवेगादिगुणान्वितो भव्य इतरस्त्वभव्यः, परोक्षेऽपि ग्रहणोचि तसामर्थ्यामपि च परद्रव्यानपहारतोऽचौरः, परस्त्रीसम्भाषणादिविकलोऽपारदारिकः, शेषस्तु चौरः पारदारिकश्चेति ज्ञातुं शक्यते, ततो व्यवहारप्रवृत्तिस्तीर्थानुच्छेदश्च, तस्माज्जिनवचनः प्रमाणीकुर्वद्भिरवश्यं द्वावपि नयौ प्रतिपत्तव्यौ, तत्प्रतिपत्तौ च पूर्वप्रव्रजितानां वन्दनमिति, उक्तं च—“जइ जिणमय पवज्जह ता मा व्यवहारनिच्छए मुयह । व्यवहारपरि-
 छाए तिरधुच्छेओ जतोऽवस्स ॥ १ ॥ निच्छयतो दुन्नेय को भावे कम्मि वट्टए समणो ? । व्यवहारतो य जुज्जइ जो पुब्ब-
 णितो चरित्तम्मि ॥ २ ॥” (विशेषा २३८२-३) इत्यादि, एवं भणमाणावि जाहे न पडिवज्जति ताहे उग्घाडिया, ततो ते विहरता रायगिह गया, तत्थ मोरियवंसप्पसूतो बलभदो नाम समणोवासतो, तेण आगमिया जहा इहमागयस्ति, साहे तेण गोहा आणत्ता-वच्चह गुणसिलए जे पवइयगा ते इहमाणेह, तेहिं आणिया, रण्णा भणिया-सिग्घं कडगमंहेण मारेह, ततो तेहिं पुरिसेहिं हरथी कडगा य आणीया, ताहे ते साहुणो पभणिया—अग्हे जाणामो, जहा तुमं सावतो, तो अग्हे (कहं) मारावेसि ?, राया भणइ-तुब्भ चोरा णु चारिया णु अभिमरा णु ? को जाणइ ? ते भणति—अग्हे साहुणो, राया भणइ—किह तुब्भे समणा वा चारिगा वा, अहं पि समणोवासतो वा न वा ?, ताहे ते सवुद्धा, लज्जिया पडिवज्जा, निस्सकिया जाया, ताहे अवाडिया खरेहिं मएहिं य, पच्छा सवोहणद्वए तुब्भं मए इमं एयारूवं कयंति मुक्का खामिया य । अमुमेवार्थमुपसहरन्नाह—

पमाण निच्छयमवलवमाण ॥ १ ॥” (ओष ७६९) यद्येव तर्हि यतिरूपमपि यतिबुद्ध्या नमस्यतो निशुद्धचित्तस्य
 न कश्चिदोप , परिणामविशुद्धेस्तत्रापि सद्भावात्, आह च भाष्यकृत्—“अस्सजयजइरूपे पापाणुमई मई, न पडिमाए ।
 नणु देवाणुगयाए पडिमाइवि होज्ज सो दोसो ॥ १ ॥ अह पडिमाएँ न दोसो जिणबुद्धीएँ नमतो निशुद्धस्स । तो जइ-
 रूप नमतो जइबुद्धीए कह दोसो ? ॥ २ ॥” (वि २३६७-८) अथैवं वदता भवतामतिप्रसङ्गः, प्रकटमसयतरूपानपि
 पार्श्वस्यादीन् नमस्यतो विशुद्धचित्तस्य दोषाभावप्रसङ्गे, तदसम्यक्, तद्वन्दनस्य भगवन्निपिद्वतया दोषहेतुत्वात्, ते
 हि प्रकटमसयमचेष्टया प्रयचनविडम्बिन , प्रवचनविडम्बिना च नमनं लिङ्गधारिणो विडम्बकस्येव प्रयचन-
 लाघवाविसम्पादकतया दोषहेतु , अतो भगवता निपिद्धम्, उक्तं च—“जह वेलग्गलिं जाणतस्स नमतो हवइ दोसो ।
 निद्धसपि नाऊण वदमाणे धुव दोसो ॥ १ ॥” (आ ११४९ नि) इत्यादि, ये तु सम्यक् समयमचेष्टया चेष्टन्ते ते
 प्रयचनोत्तत्कारिणोऽपरेषा समयविषयबहुमानोत्पादकाः, अत एव सन्तानेन तीर्थप्रवृत्तिहेतवश्चेति, तेषु भवतां व्यव-
 हारतो नमस्करणमनुज्ञातमेकगुणसद्भावात्, अन्यथा तीर्थोच्छेदप्रसङ्गे, तथाहि-द्वौ जिनशासने नयौ-निश्चयनयो
 व्ययहारनयश्च, तत्र निश्चयनयत सर्वं दुर्ज्ञेयं, साम्भोगिका अपि हि साधवस्तत्त्वत कुशीला वा अकुशीला वा चारित्रि-
 णोऽचारित्रिणो वेति न ज्ञातुं शक्यते, ततस्तैः सह सवासोऽपि न भवतामुचितो, गृहिणोऽपि वन्दमाना किं ते तदानीं
 भावयतय उत गृहस्था एवेति दुर्लक्ष्यमतस्तेषु यथोक्तरूपाऽऽशीरपि न दातुं शक्या, व्रतार्थमुपस्थितोऽपि किं भव्य
 किं वाऽभव्यो यदिवा किं चौरौ वा पारदारिको वेति को वेद ? , तत स्थिता दीक्षापि शिष्याणामिति, तदेवं निश्चयन-

कालपर्यायमात्रविनाशे सर्वथा विनाश उपपत्तिक्षमः, सतः सर्वथा विनाशायोगात्, 'नासतो विद्यते भावो, नाभावो विद्यते सत' इति वचनात्, अथ किमत्र कुर्म ? सूत्रे साक्षादेवमभिहितत्वात्, तदयुक्तं, सूत्रे द्रव्यार्थतया शाश्वतस्यापि प्रतिपादनात्, तथा च सूत्रम्—“नेरइया ण भंते ! किं सासया ? असासया ? गोयमा ! सिय सासया, सिय असासया, से केणट्ठेण भंते ! एवं बुद्धइ ?, गोयमा ! दब्बट्ठयाए सासया पज्जवट्ठयाए असासया” इत्यादि, अपिच—“संघे पडुप्पण्ण-समया नेरइया वोच्छिजिस्सती”त्यादावपि सूत्रे न सर्वथा विनाशोऽभिहितः, प्रथमसमयादिविशेषणोपादानात्, तथाहि—प्रथमसमयविशिष्टा नारका व्यवच्छेत्स्यन्ति, न सर्वथा, मूलद्रव्याविनाशतः, एवं द्वितीयादिसमयविशेषणोपादानेऽपि भावनीयमिति, उक्तं च भाष्यकृता—“एगनयमएणमिदं (णं) सुत्तं वच्चाहि मा हु मिच्छत्तं । निरवेक्खो सेसाणवि नयाण हिययं वियारेहि ॥ १ ॥ न य सबहाविणासो अद्धापज्जायमेचनासम्मि । सपरपज्जायाणतधम्मिणो वट्ठुणो जुत्तो ॥ २ ॥ (वि. २३९३) अहं सुत्तावत्ति मई नणु सुत्ते सासयं पि निद्धिं । वट्ठुं दब्बट्ठाए असासयं पज्जयट्ठाए ॥ ३ ॥ (वि. २३९४) त (ए) त्थवि न सबनासो समयाइविसेसण जतो विहियं । इहरा न सबनासे समयाइविसेसणं जुत्तं ॥ ४ ॥ (वि. २३९५)” ततः कथं सुकृतबुद्धकृतानां कर्मणामनुभवनाभावः ? । एवं जाहे पणवितोवि णेच्छइ ताहे उग्घाडितो, ततो सो समुच्छेदं वागरेतो कपिल्लपुर गतो, तत्थ खंडरक्खा नाम समणोवासगा, ते य सुंक्वाला, तेहिं आगमियेइगा, ततो तेहिं गहेइण मारेइमारज्जा, ताहे ते भयभीया भणंति—अम्हेहिं सुय जहा तुब्भे सावगा, तुहावि एए साह मारेइ, ते भणंति—

संपद्यि पोलासाहे जोगे तद्विवसहिअयसूले य । सोहम्मि नलिणिगुम्मे रायगिहे मुरिअवलभहे ॥१३०॥ (भा)

अताम्व्या नगर्या पोलासे उद्याने आपाढाख्य आचार्य, योगे उत्पादिते सति तद्विवस एव हृदयशूले, समुत्पन्ने नृत इति वाक्यशेष, स च सौधर्मकल्पे नलिनीगुल्मे विमाने समुत्पद्यावधिना पूर्ववृत्तान्तमवगम्य विनेयाना योगान् सारितवानिति वाक्यशेष । सुरलोकगते तस्मिन् अव्यक्तमता सन्तस्तद्विनेया विहरतो राजगृहे नगरे मौर्यशोड्धनो बलभद्रो नाम राजा, तेन सम्बोधिता इति वाक्यशेषः ॥ उक्तस्तृतीयो निहव, सम्प्रति चतुर्थमभिधित्सुराह—

सिद्धि गतस्य वीरस्य गयस्स वीरस्स । सामुच्छेइअदिट्ठी मिहिलपुरीए समुप्पन्ना ॥१३१॥ (भा)

कथमुत्पन्ना ? उच्यते—मिहिलाए नयरीए लच्छिघरे चेइए महागिरी आयरिया, तेसिं सीसो कोडिन्नो, तस्स सीसो आस-मित्तो, सो अणुप्पवाए पुवे नेउणिय वत्थु पढइ, तत्थ छिन्नछेयनयवत्तवाए आलावगो जहा-सये पडुप्पणसमय-नेरइया वोच्छिज्जिस्सति, एव जाव वेमाणिया, एव बिइयादिसमएसु वत्तवं, एत्थं तस्स वित्तिगिच्छा जाया जहा सये पडुप्पणसमयसजाया वोच्छिज्जिस्सति, एव च कुत सुकृतदुष्कृताना कर्मणामनुभवनम्, उतादानन्तरमेव सर्वस्य विनाशसद्भावात्, तथा वोक्क तन्मतेन—“एवं च कतो कम्माणुवेयण सुकयदुक्कयाणति । उप्पायाणतरतो सधस्सवि पा-ससब्भावा ॥ १ ॥” स एवमादि प्ररूपयन् गुरुभिरभिहितो—वत्स ! इदमेकस्य क्षणक्षयवादिन क्रजुसूत्रनयस्य मत, न सर्वनयाना, जिनमतं तु सर्वनयसापेक्षम्, अतो मिथ्यात्व मा ब्राजीत्, न खलु स्वपरपर्यायानन्तधर्मात्मकस्य वस्तुन

पदुपयोगौ अनुभवसिद्धत्वात्, मम पादशिरोगतशीतोष्णक्रियासवदनवत्, आचार्यां प्राहुः—कथं यूयमेव प्रज्ञापयत, न
 खल्वेकेन समयेन द्वावुपयोगौ, केवल समयस्य मनसश्चातिसूक्ष्मत्वात् सन्नपि कालभेदो नोपलक्ष्यते, तथाहि—शीघ्रसञ्चरण-
 शील मनः, ततो येनेन्द्रियदेशेन यस्मिन् काले तन्मनः सम्बध्यते तदा तस्मिन्निन्द्रियदेशे तन्मात्रज्ञानहेतुरुपयुज्यते,
 दूरभिन्नदेशव्यवस्थितानि च पादशिरासि, ततः कथमुपलभते भवान् युगपत् दूरभिन्नदेशे पादशिरोगतशीतोष्ण-
 वेदनानुभवरूपे द्वे क्रिये, उक्तं च—“सुहुमाऽऽसुचर चित्त इन्द्रियदेशेण ज्ञेयं ज्ञेयं कालं । सवज्झइ त तम्मत्तनाणहेउत्ति णो तेण
 ॥ १ ॥ उवलमए किरियातो जुगव दो दूरभिन्नदेशातो । पायसिरोगयसीउण्हवेयणाणुभवरूवातो ॥ २ ॥ जुम्मं । (वि २४२९-३०)
 इतश्च नैककालमुपयोगद्वयं, यतोऽयमुपयोगमयो जीवस्ततो येनेन्द्रियदेशेन करणभूतेन यस्मिन् काले उपयोगवान्
 भवति तदा सर्वात्मना तथास्वाभाव्यात् तन्मात्रोपयोगवानेव जायते, नार्थोपयुक्तो, यथेन्द्रियोपयोगे वर्तमानो माण-
 वक सर्वात्मना तदुपयोगमात्रं, ततस्तदुपयोगमात्रोपयुक्तशक्तित्वात् कथं तत्कालमेवार्थान्तरोपयोगं गन्तुमर्हति?, तथा
 चोक्तम्—“उवतो गमतो जीवो उवजुज्झइ जेण जंमि ज काल । सो तम्मत्तुवयोगो होइ जहेदोवयोगम्मि ॥ १ ॥ सो
 तदुवयोगमेत्तोवउत्तसत्तित्ति तस्सम भेव । अत्थंतरोवयोग जाउ कहं केण वडंसेण ? ॥ २ ॥” (विशेषा २४३१-२)
 ततो यदुक्तमनुभवसिद्धत्वादिति साधनं तदसिद्धं प्रतिपत्तव्यं, दृष्टान्तोऽपि च साध्यसाधनविकलः, केवलमतिसूक्ष्माती-
 न्द्रियपुद्गलस्कन्धनिष्पादितत्वात् सूक्ष्म मनः शीघ्र सञ्चरणशीलं च, कालोऽपि च समयावलिकारितिसूक्ष्मः, तत उत्तराधर-
 न्यवस्थापितोत्पलपत्रशतवेध इव यदिवाऽलतचक्र इव सन्तमपि कालभेद भवान्नोपलक्ष्यते, आह च—“समयाइसुहु-

जे पवइयगा ते वोच्छिन्ना पुत्र चेव, (तुम्हं) सिद्धंतो एस, अतो तुम्भे अण्णे केडि चोरा, ते भणति-मा मारेह, एं तेंहि सरोहिया पडिवन्ना सम्मत्त ॥ अमुमेवार्यमुपसञ्जिघृक्षुराह—

मिथिलाण लच्छिघरे मरुगिरि कोडिन्न आसमित्ते अ । नेउणियणुप्पवाण रायगिहे खंडरक्का य ॥१३३॥ (भा.)
 मिथिलाया नगर्यो लक्ष्मीगृहे चैत्ये महागिरय आचार्यस्तेषां शिष्य कौण्डिन्यः, तस्यापि शिष्योऽश्वमित्र, सोऽनुप्र-
 वादाभिधाने पूर्व नैपुणिक वस्तु यठन् छिन्नच्छेदनकनयवक्तव्यतायामालापकानधीयानो मिथ्यात्वमगमत्, स च समुच्छेद
 प्ररूपयन् काम्पित्यपुर राजगृहापरनामक गतः, तत्र खण्डरक्षकाभिधाना श्रमणोपासकास्तै प्रतिनोधित ॥ उरुश्चतुर्थो
 निहृय, सम्प्रति पञ्चम निहृवमभिधित्सुराह—

अट्टावीसा दो वाससया तइया सिद्धि गयस्स वीरस्स । दोकिरियाणं दिट्ठी उल्लुगतीरे समुत्पन्ना ॥१३३॥ (भा)
 यदा भगवतो द्वे वर्षशते अष्टाविंशत्युत्तरे गते तदा द्विक्रियाणा दृष्टिरुल्लुकातीरे समुत्पन्ना ॥ चथोत्पन्ना तथा प्रदश्यते—
 उल्लुका नाम नदी, तीए तीरे एगम्मि खेडट्ठाण, वीयम्मि उल्लुगतीर नगर, तत्थ महागिरीणं आयरियाण सीसो धण-
 गुत्तो नाम आयरितो, तस्सवि सीसो गंगो नाम, सो आयरिओ, सो तीसे नदीए पुब्बिमे तडे, आयरिया से अवरिमे तडे,
 ततो सो सरयकाले आयरियंवदतो उच्चलितो, सो य खल्लीडो, तस्स खल्ली उण्हेण डज्झइ, हेट्ठा य सीयलेण पाणिणए
 सीय, ततो सो धितेइ-जहा सुत्ते भणियं-एणेण समएण एगा किरिया वेइज्झइ, सीया वा उस्सिणा वा, अह च दो किरि-
 यातो वेएमि, अतो दो किरियातो एणेण समएण वेइज्जति, ताहे आयरियाण साहइ, प्रमाणयति च-भवतो द्वाववि युग-

यदा सिद्धिं गतस्य वीरस्य भगवतो पञ्च वर्षशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि गतानि तदा पुरि अतरङ्गिकाया, मकारोऽलाक्षणिक, त्रैराशिकाना दृष्टिरुपपन्ना ॥ कथमिति चेत्, उच्यते-अतरङ्गिया नाम पुरी, तत्थ भूयगुह नाम चेइयं, तत्थ सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिया, तत्थ बलसिरी नाम राया, तेसि पुण सिरिगुत्ताण नाम थेराण भायणिज्जो रोह-गुत्तो नाम सीसो, सो पुण अन्नगामे ठियल्लतो, पच्छा आयरिय वदजो एइ, तत्थ य एगो परिवायगो पोट्ट लोहपट्टेण वधित्ता जंबूसाल च गहाय हिंडइ, पुच्छित्तो भणइ माणेण-पोट्टं फुट्टइ, ता लोहपट्टेण बद्ध, जंबूसाला जहा एत्थ जगुदीवे नत्थि मम पडिवादी, ताहे तेण य पडहगो नीणावित्तो, जहा सुण्णा परप्पवाया, तस्स य पोट्टसालो नामं कय, सो पडहगो रोह-गुत्तेण वारित्तो, अह वायं देमित्ति, ततो सो पडिसेहिता गतो आयरियसगास, आलोएइ-एवं मए पडहगो वारित्तो ।

अमुमेवार्थमुपसहरन्नाह—

पुरिमंतरजि भूअगुह बलसिरि सिरिगुत्ता रोहगुत्ते अ । परिवाय पुट्टसाले घोसण पडिसेहणा वाए ॥१३६॥(भा)
पुरी अन्तरङ्गिका, तस्या बहिर्भूतगुहं नाम चैत्य, तत्र श्रीगुप्तनामाचार्यः स्थितः, तस्या च पुरि बलश्रीर्नामराजा, तस्य चाचार्यस्य भागिनेयो रोहगुप्तो नाम शिष्यः, सोऽन्यग्रामे स्थितः, तस्या च नगर्यां पोट्टसालो नाम परिब्राजकः, स वादे-यादविषये पट्टेन घोषणा कारितवान्, तेन च रोहगुप्तेनान्यस्माद् ग्रामादागच्छता पट्टहकः प्रतिपेधितः, आगतेन चाचार्यभ्यो निवेदितम्, आचार्या. प्राहु -विरूपं कृतं, स विद्याभिर्बलीयान्, ततो वादे पराजितोऽपि विद्याभिरुपतिष्ठते, ताश्च

विद्यास्तस्येमा सप्त—

मयातो मन्त्रसि जुगव च भिन्नकालपि । उष्णलसयवहंपिव जह व तमलायचक च ॥ १ ॥ (विशे. २४३३) एवं पप्पनि-
ज्जमाणोऽवि जाहे न पडिज्जइ ताहे उग्घाडितो, सो दिडतो रायगिह गतो, महातवोतीरप्पभ नाम पामणं, तत्थ
मणिनागो नाम नागो, तस्स चेइए ठाड, सोऽवि तत्थ परिसामग्गे कहेइ जहा पणेण समएणं दो किरियातो वेइज्जति,
ततो मणिनागेण तीसे परिसाए मग्गे भणिय-अरे दुट्ठसेह ! कीस एयमपणवणं पणवेसि ? एत्थ चेत्त ठाणे विएण
भययथा वच्चमाणसामिणा चागरियं जहा एगेणं समएण एग किरियं जीवो वेएइ, तुमं किं सि लट्ठयो जातो ? ता
छेइहि एय वाय, मा ते दोसेण सेहामि, एवं बीहावितो उवडितो भणइ-मिच्छामि दुक्कडंति, उक्कं च-“मणिनागेणारद्धो
भयोववत्तिपडिवोहितो वोत्तुं । इच्छामो गुरुमूलं गन्तूण ततो पडिक्कतो ॥ १ ॥” (वि २४५०) एनमेवार्थं सज्जिघृक्षुराह—
नइखेडजणवउल्लुग महगिरि घणगुत्त अज्जगंणे य । किरिया दो रायगिहे महातवोतीर मणिनागो ॥ १३४ ॥ (भा.)

उल्लुका नाम नदी, तदुपलक्षितो जनपदोऽप्युल्लुका, उल्लुकायाश्च नद्या एकस्मिन् तीरे घूलीप्राकारावृतनगररूप खेवं-
द्वितीये उल्लुकातीर नाम नगर, तत्र महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, तस्यापि शिष्य आर्यगद्ग, स शिरसा सल्वादः,
स मार्गशिरसि मासे नदीमुत्तरन् पादशिरोगतशीतोप्यवेदनानुभवतो युगपत् द्वे क्रिये अनुभूयेते इति प्रतिपन्नवान्, राज-
गृहे गतः, तत्र महातपस्तीरप्रभं नाम प्रश्रवण, तत्र मणिनागो नाम नाग, स त प्रतिबोधितवानिति वाक्यशेषः । उक्क
पणमो निब्बव, सम्प्रति पष्ठमुपदर्शयन्नाह—
पव सया चोयाला तइआ सिद्धि गयस्स वीरस्स । एगिंयन्तंजिआए तेरास्सियदिद्धि उप्पप्पा ॥ १३५ ॥ (भा.)

यदा सिद्धिं गतस्य वीरस्य भगवतो पञ्च वर्षशतानि षडुश्चत्वारिंशदधिकानि गतानि तदा पुरि अंतरञ्जिकायां, मकारोऽलाक्षणिक, त्रैराशिकाना दृष्टिरुत्पन्ना ॥ कथमिति चेत्, उच्यते-अतरजिया नाम पुरी, तत्स्य भूयगुह नाम चैश्य, तत्स्य सिरिगुत्ता नाम आयरिया ठिया, तत्स्य बलसिरी नाम राया, तेषिं पुण सिरिगुत्ताण नाम धेराण भायणिज्जो रोह-गुत्तो नाम सीसो, सो पुण अन्नगामे ठियल्लतो, पच्छा आयरिय वदओ एइ, तत्स य एगो परिवायगो पोट्ट लोहपट्टेण वधित्ता जयूसाल च गहाय हिंडइ, पुच्छित्तो भणइ माणेण-पोट्ट फुट्टइ, ता लोहपट्टेण बद्धं, जंबूसाला जहा एत्थ जंबुईवि नत्थि मम पडिवादी, ताहे तेण य पडहगो नीणावित्तो, जहा सुण्णा परप्पवाया, तस्स य पोट्टसालो नामं कय, सो पडहगो रोह-गुत्तेण वारित्तो, अह वाय देमिच्चि, ततो सो पडिसेहिच्चा गतो आयरियसगास, आलोएइ-एवं मए पडहगो वारित्तो ।

अमुमेवार्थमुपसहरन्नाह—

पुरिमंतरजि भूअगुह बलसिरि सिरिगुत्त रोहगुत्ते अ । परिवाय पुट्टसाले घोसण पडिसेहणा वाए ॥१३३॥(भा)

पुरी अन्तरञ्जिका, तस्या वहिर्भूतगुह नाम चैत्य, तत्र श्रीगुप्तनामाचार्य स्थितः, तस्या च पुरि बलश्रीर्नामराजा, तस्य चाचार्यस्य भागिनेयो रोहगुप्तो नाम शिष्यः, सोऽन्यग्रामे स्थितः, तस्या च नगर्यां पोट्टसालो नाम परिव्राजकः, स वादे-वादविषये पटहेन घोषणा कारितवान्, तेन च रोहगुप्तेनान्यस्माद् ग्रामादागच्छता पटहकः प्रतिपेधितः, आगतेन चाचार्येभ्यो निवेदितम्, आचार्या ग्राहु-विरूप कृत, स विद्याभिर्वलीयान्, ततो वादे पराजितोऽपि विद्याभिरुपतिष्ठते, ताञ्च विद्यास्तस्येमा सप्त—

मयातो मन्नसि जुगव च भिन्नकालपि । उष्णलसयवेहंपिव जह व तमलायचक्र च ॥ १ ॥ (विंशे. २४३३) एवं पण्णविज्जमाणोऽवि जाहे न पडियज्जइ ताहे उग्घाडितो, सो हिडितो रायगिह गतो, महातवोतीरप्पभं नाम पासवणं, तत्थ मणिनागो नाम नागो, तस्स चेइए ठाइ, सोऽवि तत्थ परिसामज्जे कहेइ जहा एणेण समएणं दो किरियातो वेइज्जंति, ततो मणिनागेण तीसे परिसाए मज्जे भणिय-अरे दुट्ठसेह ! कीस एयमपणवणं पण्णवेसि ?, एत्थ भेत्त ठाणे ठिएण भययया वड्ढमाणसामिणा वागरिय जहा एणेण समएण एग किरियं जीवो वेएइ, तुम किं सि लट्ठयरो जातो ?, ता छेइहि एय वाय, मा ते दोसेण सेहामि, एवं बीहावितो उवड्डितो भणइ-मिच्छामि दुक्कडति, उक्कं च-“मणिनागेणारद्धो भयोवयत्तिपडिवोहितो वोत्तु । इच्छामो गुरुमूलं गन्तूण ततो पडिक्कंतो ॥ १ ॥” (वि २४५०) एनमेवार्थं सज्जिघृक्षुराह-नइल्लेडजणवउल्लुग मइगिरि घणगुत्त अज्जगंणे य । किरिया दो रायगिहे महातवोतीर मणिनागो ॥ १३४ ॥ (भा)

उल्लुका नाम नदी, तदुपलक्षितो जनपदोऽप्युल्लुका, उल्लुकायाश्च नद्या एकस्मिन् तीरे घूलीप्राकारावृतनगररूप खेदं, द्वितीये उल्लुकातीर नाम नगर, तत्र महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, तस्यापि शिष्य आर्यगङ्ग, स शिरसा खल्वाटः, स मार्गशिरसि मासे नदीमुत्तरन् पादशिरोगतशीतोष्णवेदनानुभवतो युगपत् द्वे क्रिये अनुभूयेते इति प्रतिपन्नवान्, राजगृहे गतः, तत्र महातपस्तीरप्रभ नाम प्रश्रवण, तत्र मणिनागो नाम नाग, स तं प्रतिबोधितवानिति वाक्यशेषः । उक्कपणमो निन्द्व, सम्प्रति षष्ठमुपदर्शयन्नाह-

पंष सया चोयाला तइआ सिद्धिं गयस्स बीरस्स । पुरिमंतरंजिआए तेरासियुविद्धि उप्पप्पा ॥ १३५ ॥ (भा.)

तत्र जीवा नारकतिर्यगादयः, अजीवा घटादयः, नोजीवा गृहकोकिलापुच्छादयः, ततो जीवाजीवनोजीवरूपास्त्रयो राशय-
 स्तथैवोपलभ्यमानत्वात्, अधममध्यमोत्तमराशित्रयवत् एवमनेकाभिर्युक्तिभिः स निष्प्रश्रव्याकरणं कृतम् । ताहे सो परि-
 घायगो रुद्धो विच्छुप् मुयइ, ततो सो तेसि पडिवक्खे मोरे पक्खिअइ, ताहे तेहि विच्छुप्सु हएसु पच्छा सो सप्पे मुयइ, इयरो
 तेसि पडिघायणत्थ नवल्ले, ताहे उदरे, इयरो तेसि मज्जारे, पच्छा सो मिगे, इयरो तेसि वग्घे, ताहे वराहे, इयरो तेसि
 सीहे, ततो कागे, तेसि पडिवक्खे उल्लगे, ततो पोयाणि मुयइ, इयरो तासि ओयाइं, एं जाहे न तरइ ताहे गदही मुक्का,
 सा तेण रथहरणेण आहता, सा परिघायगसस उवरिं छेरित्ता गया, ताहे सो परिघायगो हील्लिजंतो निच्छूढो, ततो सो
 परिघायग पराजिणिज्जुण गतो आयरियसगास, आलोएइ जहा एं सो परिघायगो जितो, आयरिया भणंति-कीस ते उवड्ढि-
 एण न भणियं-नत्थि तित्थि रासीतो?, मए एयस्स बुद्धिपरिभवणत्थ पणवियातो, इयाणिपि गंतुं भणिहि, सो नेच्छइ, मा
 मे ओहावणा होज्जा, पुणो पुणो भणितो भणइ-यदि नाम त्रयो राशयः प्ररूपितास्ततः कोऽत्र दोषो?, जीवदेशरूपस्य
 नोजीवस्यागमेऽपि प्रतिपादनात्, तथाहि-देशनिषेधपरो नोशब्दस्तत्र तत्र प्रदेशे श्रुते प्रसिद्धः, ततो गृहकोकिलापुच्छादि
 जीवाजीवेभ्यो विलक्षण जीवद्रव्यदेशरूपं नोजीवशब्दवाच्यं भवति, गृहकोकिलापुच्छादिकं हि न जीवत्वेन व्यपदेशं
 शक्यं, तत्कार्यकदेशत्वेन तद्विलक्षणत्वात्, नाप्यजीव इति प्रतिपाद्य, स्फुरणादिभिस्तेभ्योऽपि विलक्षणत्वात्, अथ च
 जीवद्रव्यदेशरूपं ततो नोजीव इति, अन्यच्च-सर्वनयसमूहात्मकं जिनमतं, नयाश्च नैगमादयः सप्त, तत्र समभिरूढो
 नयो जीवप्रदेशं नोजीवशब्दवाच्यमिच्छन्नागमेऽप्यभिहितं, तथा चानुयोगद्वारेण प्रमाणद्वारान्तर्गतं नयप्रमाणं विचारयता

त्रिच्छ सत्ये मूसग भिगी वराही य कागि पोयाई । एआहि विज्वाहि सो उ परिवायगो कुसलो ॥१३७॥ (भा.)
 'वृश्चिके'ति वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते, 'सर्प'ति सर्पप्रधाना, 'मूसगे'ति मूषिकप्रधाना, तथा मृगी नाम विद्या, या
 मृगीरूपणोपघातकारिणी, एय वराही च, 'कागिपोयाई' इति काकविद्या पोताकीविद्या च, पोताकी शकुनिका, एताभि-
 रिद्याभि, सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात्, एतासु विद्यासु परिव्राजक. कुशल, तत' स रोहगुप्तोऽनादीत्—किमिदानो
 शक्य कापि नष्टम्?, आचार्योऽनोचत्—गृहाण वत्सेमा पठितसिद्धाः सप्त प्रतिपक्षविद्याः, ता एवोपदर्शयति—
 मोरिय नउलि निराली वगधी सीरी य उलुगि ओचाई । एआओ विज्जाओ गिणह परिन्वायमहणीओ ॥१३८॥ (भा)

वृश्चिकविद्याप्रतिपक्षभूता मायूरी, सर्पविद्याप्रतिपक्षभूता त्रिद्या नाकुली, मूषिकविद्याप्रतिपक्षभूता निडाली—निडालप्र-
 धाना, मृगीप्रतिपक्षभूता व्याघ्री, वाराहीप्रतिपक्षभूता सिन्ध्री, काकीप्रतिपक्षभूता उलूकी, ओचाई इति पोताकीप्रतिपक्ष-
 भूता उलायकी—उलावकप्रधाना, एता विद्यास्त्वं गृहाण परिव्राजकमयनी, रयहरणं च से अभिमंतिऊण दिन्न, जइ अन्नपि
 बढेइ तो रयहरण भमाडेज्जासि, तो अजेओ होहिंसि, इदेणावि न सक्किहिंसि जेउ, ताहे तातो विज्जातो गहाय गतो सभ,
 भणिय चऽणेण—एस किं जाणइ?, एयस्स चैव पुब्बपक्खो होउत्ति, परिवायगो चित्तेइ—एते निउणा, तो एयाण चैव सिद्धत
 गेणहामि, इति विचिन्त्याभ्यधात्—इह जीवाश्चाजीवाश्चेति द्वावेव राशी, तथैवोपलभ्यमानत्वात् शुभाशुभराशिद्वयवदि-
 त्यादि, ततो रोहगुप्तोऽचिन्तयत्—मत्पक्ष एवानेन गृहीतस्तत एतदुद्धिपरिभवोत्पादनार्थं त्रीन् राशीन् व्यवस्थापयामीति
 चेत्तसि परिभाष्य तत्पक्षमदूदुपत्, असिद्धोऽय हेतुरन्यथोपलम्भात्, जीवा अजीवा नोजीवाश्चेति राशित्रयदर्शनात्,

सम्यङ्गा सन्ति ततस्ते तैजसकर्मणशरीरानुगता वर्तन्ते इति किमिति चक्षुषा न गृह्यन्ते?, उच्यते, स्वतो जीवप्रदेशानाम-
मूर्त्तत्वात्, कर्मणैतैजसपुद्गलानां चातिसूक्ष्मत्वात्, उक्तं च-“गिहकोइलाइपुच्छे छिन्नेऽपि तदंतरालसवधो । सुत्तेऽभिहितो
सुहुमामुत्तत्तणतो तदग्गहण ॥१॥”(वि २४६४) ननु मा भूच्चक्षुषा ग्रहणं, केवलं यथा देहे पुच्छादौ च स्फुरणादिभिलिङ्गे जी-
वप्रदेशानामुपलम्भनं तथाऽन्तरालेऽपि कस्मान्न भवति?, उच्यते, देहे देहैकदेशे वा स्थितानां तेषां तथोपलभ्यमानस्वभा-
वत्वात्, वस्तुस्वभाव एव न पर्यनुयोगमर्हति, तथाहि-प्रदीपरश्मयो मूर्त्ता अपि स्थूला अपि च भूकटकुल्यवरण्डकान्धकारा-
दिस्थूलमूर्त्तवस्तुगता एव ग्रहणमायान्ति, न केनलेब्बाकाशप्रदेशेषु, तथा स्वभावत्वाद्, एवमत्रापि भावनीयम्, उक्तं च-“गेज्झा
मुत्तगयातो नागासे जह पदीवरस्सीतो । तह जीवलक्खणाइ देहे न तदंतरालमि ॥१॥”(वि २४६५) केवलमतिशयिना दृष्टत्वात्
ते सन्तीति प्रतिपत्तव्याः, ततोऽपान्तरालेऽपि प्रदेशानां सद्भावतः सम्बद्धत्वात् पुच्छादिकं गृहकोकिलादिजीवैभ्यो न भिन्न-
मिति जीव एव, न तु नोजीव इति, यदप्युक्तं ‘तत्र समभिरूढो नयो जीवप्रदेशं नोजीवशब्दवाच्यमिच्छन् आगमेऽप्य-
भिहित’ इत्यादि, यतः समभिरूढोऽपि नयो नोजीवमिति ब्रुवाणो न जीवादन्धं प्रदेशमभिमन्यते ‘जीने
य से पपसे’ इति कर्मधारयसमासाङ्गीकरणात्, उक्तं च-“नोजीयंति न जीवादन्नं देसमिह समभिरूढोत्ति । इच्छइ
वेइ समास जेण समाणाहिगरण सो ॥१॥”(वि २४७६) ततः पृथग्भूतस्य देशस्य तेनाप्यपरिकल्पनाच्च तृतीयराशिसम्भवः,
अथवा भवतु तस्य भिन्नदेशपरिकल्पना तथापि न तन्मतं प्रमाणम्, एकनयात्मकतया मिथ्यारूपत्वात्, प्रमाणं तु सर्वनयम-
तावरोधि सम्यग्रूपत्वात्, प्रमाणभूतं चेह वस्तु विचार्यते, ततो द्वावेव राशी प्रतिपद्यतामिति, उक्तं च-“इच्छउ च

પ્રોત્ત—“સમભિરુદ્ધો સહનય મળઈ-જઈ કમધારણ મળસિ તો એવં મળ-જીવે યં સે પપ્સે નોજીવે”ત્તિ, તત. પ્રવેશ-
 લક્ષણો જીવકદેશો નોજીવ શ્રુતેડપ્યુક ઇતિ ન કશ્ચિદ્દોષ, એવ પડુલ્લેકનોકે આચાર્ય પ્રતિવિધત્તે-યદિ નામ તપ શ્રુતં
 પ્રમાણ તતો યદેવાભિહિત શ્રુતે તદેવાદ્ધીકર્ત્તવ્ય, ન શેષ, શ્રુતે ચ તત્ર તત્ર પ્રવેશે દ્વાનૈવ જીનાજીવલક્ષણો રાશી પ્રતિપાદયેતે,
 ન તૃતીય નોજીવલક્ષણ રાશ્યન્તરમ્, તથા ચ સ્થાનાદ્દે સૂત્રમ્-‘દુવે રાસી પન્નત્તા, તંજહા-જીવા ચેવ અજીના ચેવ,
 અનુયોગદ્વારેપુ-ફઈવિહા ન મતે ! દઘા પળ્ળત્તા !, ગોયમા ! દુવિહા પળ્ળત્તા, તંજહા-જીવદઘા ય અજીવદઘા ય ।
 ઉત્તરાધ્યયનેપુ—‘જીવા ચેવ અજીવા ય, એસ લોએ વિયાહિઈ’ ઇત્યાદિ, યદપ્યુક-‘દેશનિવેધપરો નોશન્દ ઇત્યાદિ’, તદ-
 વ્યસમીક્ષિતાભિધાન, પ્રાયેણ વિવક્ષિતદ્રવ્યૈકદેશે દ્રવ્યાત્પૃથગ્મૂતે નોશન્દઃ પ્રવર્ત્તે, સર્ગત્ર તથાપ્રયોગદર્શનાત્, ન ચ
 પુચ્છાદિક ગૃહકોકિલાદિભ્યો ભિન્ન, તત્સમ્બદ્ધત્વાત્, તથાપિ હિ છિન્નેડપિ ગૃહકોકિલાપુચ્છાદૌ તદન્તરાલે સમ્બદ્ધા પન
 જીવપ્રદેશા સન્તિ, તથા સૂત્રેડભિધાનાત્, તથા ચ વ્યાખ્યાપ્રગ્નસિસૂત્રમ્-અહ મંતે ! કુમ્મો કુમ્માવલિયા ગોદા ગોદા-
 ચલિયા ગોળે ગોળાવલિયા મળુસ્સે મળુસ્સાવલિયા મહિસે મહિસાવલિયા ઇપ્પસિ નં દુદા વા તિહા વા સલ્લેજ્જહા વા
 છિન્નાણ જે અતરા તેવિ ન તેહિ જીવપ્પસેહિં ફુડા !, હતા ફુડા, પુરિસે ન મતે ! તે(સિં) અતરે હત્થેણ વા પાપ્પણ વા કંટ્ટેણ
 વા કિલિંચેણ વા આમુસમાળે વા સફુસમાળે વા આલિહમાળે વા અળ્ળયરેણ વા તિક્લેણ સત્થજાપ્પણં
 આરિહદમાળે વા વિચ્છિદમાળે વા અગણિકાપ્પણં સમોદ્દેમાળે વા તેસિં જીવપ્પસાણં કિંચિ આગ્ગહ વા વિબાહં વા
 ઉપ્પાપ્પઈ છવિચ્છેય વા કરેઈ !, નો ઇળ્ળદે સમદ્દે, નો સલ્લુ તત્થ સત્થ કમદ્દે” ઇતિ, અથ યદ્યન્તરાલેડપિ જીવપ્રદેશા

स्मिरिगुत्तेणवि छल्लुगो छम्मास विकट्टिज्जण वायजिओ।आहरण कुत्तिआवण चोयालसएण पुच्छाणं॥१३९॥(भा)
 श्रीगुप्ताचार्येण पदपदार्थप्ररूपणात् उल्लूकगोत्रत्वाच्च पडुल्लूको-रोहगुप्त', उक्त च-"नामेण रोहगुत्तो गोत्तेणालप्पए
 स योल्लुगो । दद्याइछप्पयत्थोवएसणा सो छल्लुगत्ति ॥१॥" (वि २५०८) पूर्वं षण्मासान् विकृष्य-अतिवाह्य वादे जितो-नि-
 गृहीत, कथमित्याह-'आहरणकुत्तिआवणे'त्यादि, स्वर्गमर्थपातालभूमीना त्रिक कुत्रिक, तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति भुव-
 नत्रयेऽपि यद्वस्तु जातं तत् कुत्रिकमित्युच्यते, तस्य षण्मासानामित्तमापणो-दृष्टः कुत्रिकापणः, यदिवा कौ-पृथिव्या
 त्रिकस्य-जीवधातुमूलात्मकस्य समस्तलोकभाविनो वस्तुजातस्यापणः कुत्रिकापणः, अस्मिंश्च कुत्रिकापणे वणिजः कस्यापि
 मन्त्राधाराधितः सिद्धो व्यन्तरः सुरः क्रायकजनसमीहितं समस्तमपि वस्तु कुतोऽप्यानीय सम्पादयति, तन्मूल्यद्रव्यं तु
 वणिग् गृह्णाति, अन्ये त्वभिदधति-वणिग्विवर्जिता सुराधिष्ठिता एन ते आपणाः सन्ति, मूल्यद्रव्यमपि स एव व्यन्त-
 रसुरः स्वीकरोति, एते च कुत्रिकापणाः प्रतिनियतेष्वेव नगरेषु भवन्ति, न सर्वत्र, एष च कुत्रिकापणो दृष्टान्त इति वादि-
 प्रतियादिप्रतिज्ञातार्थनिर्णयसमर्थ इत्याहरण, आहरण च स कुत्रिकापणः तस्मिन् यत् वक्ष्यमाणभूजलज्वलनादिविषयाणा
 पृच्छाना चतुश्चत्वारिंश शतं तेन, तत्र चतुश्चत्वारिंश शतमिदं-तेन रोहगुप्तेन पद् पदार्था प्रकल्पिताः, तद्यथा-द्रव्यगुण-
 कर्मसामान्यविशेषसमवायाः, उक्त च-"द्वयगुणकम्मसामन्नविसेसा छट्ठओ य समवाओ । एए मूलपयत्था छल्लुगेण पक-
 ष्विया पढमं ॥ १ ॥" तत्र द्रव्य नवभेदः, तद्यथा-पृथिवी जलं तेजः पवनं आकाशं कालो दिक् आत्मा मनश्च, उक्त
 च-"भूजलजलणानिलनहकालदिसाऽऽया मणो य दद्याइ । भन्तंति नवेयाइं सत्तरस गुणा इमे अन्ने ॥१॥" (विशे. २४९०)

समभिर्भूढो देस नोजीवमेगनइग तु । मिच्छ त समत्त सवनयमयावरोहेण ॥ १ ॥ त जइ सवनयमयं जिणमयमिच्छसि
पयज्ज दो रासी । पयविप्पडियत्तीएवि मिच्छत्त कि न रासीसु ? ॥ २ ॥” (वि २४७९-८०) अपिच-भवतु भयदभिया-
न्यायस्योभयत्र समानत्वात्, ततश्चत्वारो राशय प्रसक्ता -जीवा नोजीवा अजीवा नोजीवा इति, न त्रयो राशयः,
आह च-“एवमपि भवत प्रतिज्ञाव्याघातः, तस्माज्जिनवचनेवाश्रयणीयं, न स्वमत्या किञ्चित्परिकल्पयितव्यमपारससारप्रसक्तं ।
तत एवमपि भवत प्रतिज्ञाव्याघातः, तस्माज्जिनवचनेवाश्रयणीयं, न स्वमत्या किञ्चित्परिकल्पयितव्यमपारससारप्रसक्तं ।
एव पणविज्जमाणोऽपि न जाहे पडिवज्जइ ताहे आयरिएहि चितियं-जहा एस पणहो बहुलोगं नासिहिइ, तो ण राय-
सभाए गतूण बहुलोगपच्चक्ख निगिण्हामि, जेण गज्झवक्को न हवइ, एव चित्तिज्जण आयरिया रायसभ गया, चलसिरि-
रायाण भणति-तेण मम सीसेण अवसिञ्जेतेण भणितो, अन्ह दुवे चैव राशी, इयाणि सो विप्पडियणो तो तुज्जे अन्ह
याय सुणेह, राइणा पडिस्सुय, ततो तेसि रायसभाए रायपुरतो आवडिय, जहेगदिवस एवं उट्ठाय छम्मासा गया, ताहे
राया भणइ-मम रज्ज अवसीयइ, ततो आयरिएहि भणिय-इच्छाप मए एच्चिर काल धरितो, एत्ताहे पासह, कल्लं
दिवसे आणए निगिण्हामि, ततो पभाए भणइ-कुत्तियावणे परिविस्सज्जउ, तत्थ सबदवाणि अत्थि, तत्थ गया, ततो
भणियं-आणेह जीवे अजीवे य, ताहे देवयाए जीग अजीवा य दिन्ना, नोजीवा नत्थित्ति भणिय, अजीव वा
पुणो देइ, एवमादिचोयालसएण पुच्छाण निगगहितो । अमुमेवार्थमपसहज्जाह—

जीवं दावं नोजीय जाइ तो पुणरजीव । देइ चरिमंमि जीव न उ णोजीवं न जीवदलं ॥ १ ॥” इत्यादि (वि २५०४) ए० स पडुल्लक कुत्रिकापणे गुरुणा राजसमंक्षं निर्जितः, ततो गुरुः श्रीगुप्तनाभा नरपतेः सकललोकाच्च परमा पूजामवाप, पडुल्लकोऽपि च गुरुप्रत्यनीकत्वात् जनप्रयुक्तधिकारोपहतो राज्ञा राजसभातो निष्कासितः । ततः किमित्याह—

वाए पराजिओ सो निव्विसओ कारिओ नरिदेणं । घोसाविअं च नयरे जयइ जिणो बद्धमाणुत्ति ॥१४०॥ (भा)

स रोहगुप्तो गुरुणा वादे पराजितः सन् नरेन्द्रेण निर्विषयः कारितः, तथा पटहकप्रदापनेन समस्तेऽपि नगरे घोषित-
यथा जयति जिनः श्रीमान् वर्द्धमान इति, तस्य च रोहगुप्तस्य वादे निर्जितस्य भागिनेयेनापि सताऽनेन महती मम प्रत्य-
नीकता कृतेति सञ्जातप्रबलकोपेन गुरुणा शिरसि खेलमल्लकः स्फोटितः, ततोऽभिनिवेशात्तेन भस्मखरण्डितवपुषैव
स्वमतया द्रव्यादयः पदार्था परिकल्पिता, ताश्च परिकल्प्य वैशेषिकमतं प्ररूपयामास, तच्चान्यैस्तच्छिज्यादिभिः परमा
स्फातिमुपनीतम्, आह च भाष्यकृत्—“तेणाभिनिवेशातो समइविगप्पियपयत्थमादाय । वइसेसियं पणीयं फाई-
कयमन्नमन्नेहिं ॥ १ ॥” (वि २५०७) गतः षष्ठो निन्हवः, सम्प्रति सप्तमं प्रतिपिपादयिषुराह—

पंचसया चुलसीआ तइआ सिद्धि गयस्स वीरस्स । अब्वद्धिगाण दिट्ठी दसपुरनयरे समुप्पन्ना ॥१४१॥ (भा)

यदा सिद्धि गतस्य भगवतो वीरस्य पञ्च वर्षशतानि चतुरशीतानि समतिक्रान्तानि तदा दशपुरनगरे अबद्धिक-
निन्हवदृष्टिः समुत्पन्ना । कथमुत्पन्ना ? उच्यते—इह आर्यरक्षितवक्ष्यताया कथानकं प्रायः कथितमेव यावत् गोष्ठामाहिलः

गुणा सप्तदश, तद्यथा-रूपं रसो गन्ध स्पर्श सङ्ख्या परिमाण पृथक्त्वं सयोगो विभागः परत्वापरत्वे बुद्धि-सुखं तु म
 इच्छा द्वेष प्रयत्नश्च, कर्म पञ्चविधम्-तद्यथा-उत्क्षेपणमवक्षेपणमाकुञ्चन प्रसारण गमनमिति, उक्तं च-“हरसगणफा-
 सा सखा परिमाणमहं पुहुतं च । सजोगविभागपरापरत्तबुद्धी मुहं दुक्ख ॥१॥ इच्छा दोस पयत्ता एत्तो कम्मं तयं च पच-
 विह । उक्खेवणमक्खेवणपसारणाऽऽकुचणा गमण ॥२॥” (वि २४९१-२) सामान्य त्रिविध, तद्यथा-सत्ता १ सामान्य २
 सामान्यविशेषश्च ३, तत्र द्रव्यगुणकर्मलक्षणेपु पदार्थेषु सङ्खिहेतुः सत्ता, सामान्य द्रव्यत्वगुणत्वादि, सामान्यविशेषः पृथि-
 धीत्य जलत्व कृष्णत्व नीलत्वमित्याद्यान्तरसामान्यरूपः, अन्ये त्वित्थ सामान्यस्य त्रैविध्यमुपवर्णयन्ति-अत्रिकल्प
 महासामान्य १ त्रिपदार्थसङ्खिहेतुभूता सत्ता २ सामान्यविशेषो द्रव्यत्वादि ३, महासामान्यसत्तयोर्विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये,
 द्रव्यगुणकर्मरूपपदार्थत्रयसङ्खिहेतु (महा) सामान्य, अत्रिकल्पा सत्तेति, अन्त्या विशेषा, अयुतसिद्धानामाधाराधे-
 यभूतानामिहेतिप्रत्ययेतुर्य सम्बन्ध स समवाय, अभीपा च नवाना द्रव्याणा सप्तदशाना गुणाना पयाना कर्मणा
 त्रयाणा सामान्याना विशेषसमवाययोश्चैकत्र भीलने पद्मत्रिशच्चतुर्भिर्गुणिताश्चतुश्चत्वारिंश चत्वारो त्रिकल्पा, पृथिवी अपृथिवी
 नोपृथिवी नोअपृथिवी च, एवमवादिष्वपि प्रत्येक भावनीय, तत पद्मत्रिशच्चतुर्भिर्गुणिताश्चतुश्चत्वारिंश शत भवति,
 तत पृथिवी देहीत्युक्ते मृत्तिका ददाति, अपृथिवी देहीत्युक्ते मृत्तिकाव्यतिरिक्त तोयादि, नोपृथिवी देहीत्युक्ते न किञ्चिद्
 ददाति तोयादिक वा प्रयच्छति, न पृथ्व्या राश्यन्तर, नोअपृथिवीत्युक्तावपि न किञ्चिद्ददाति, यदिवा तामेव मृत्तिका ददाति,
 एव सर्वत्र पृच्छा, उक्तप्रकारेण दानं च, न च पुन क्वापि तृतीयस्य राश्यन्तरस्य प्रदानमिति, आह च भाष्यकार -“जीवम-

ऽऽहतसूचाकलापसान्नाभ वद्धस्पृष्टानकाचताभात्, एव श्रुत्वा गोष्ठामाहिलः प्राह-नन्वेव मोक्षाभावः प्रसज्यते, तथाहि-न जीवात्कर्म वियोगमर्हति, अन्योऽन्याविभागवद्धत्वात् स्वप्नदेशवत्, तस्मादेवमिष्यताम्—

पुट्रो जहा अवद्धो कंचुइण कंचुओ समन्नेह । एव पुट्टमबद्धं जीवं कम्मं समन्नेह ॥ १४३ ॥ (मू भा)

यथा स्पृष्ट-स्पर्शमात्रेण सयुक्तोऽवद्ध-क्षीरनीरन्यायेन न लोलीभूतः कञ्चुकिन पुरुषं कञ्चुकः समन्वेति-समनुगच्छति, एव स्पृष्टमवद्ध कर्म जीवं समन्वेति । प्रयोगश्च-जीवः कर्मणा स्पृष्टो, न वद्धः, वियुज्यमानत्वात्, कञ्चुकेनेव तद्वद्धत्, एवं गोष्ठामाहिलेण भणिए विंशेण भणियं-अह एव चेव गुरुणा वक्खाणियं, गोष्ठामाहिलेण भणियं-न याणइ सो कि वक्खाणेइ?, ताहे सो सकिओ समाणो पुच्छिउं गतो, मा मए अन्नहा गहिय भवेज्जा, ताहे पुच्छिया आयरिया, ते भणति-जहा मए भणियं तहा तुमएवि अधिगयं, ततो विंशेण माहिलवुत्तंतो कहितो, ततो गुरु भणति-माहिलभणिती मिच्छा, कथं?, यदुक्त 'जीवात्कर्म न वियुज्यते' इत्यादि, अत्र प्रत्यक्षविरोधिनी प्रतिज्ञा, यस्मादायुःकर्मवियोगात्मकं मरणमध्य-क्षसिद्धमेव, हेतुरप्यनैकान्तिकः, अन्योऽन्याविभागवद्धानामपि क्षीरोदकादीनामुपायतो विभागदर्शनात्, दृष्टान्तोऽपि न साधनधर्मानुगतः, स्वप्नदेशस्य युतत्वासिद्धेस्ताद्रूप्येणानादिरूप्य(रूप)त्वात्, भिन्न च जीवात्कर्ममिति, तथा यदुक्तं-'जीवः कर्मणा स्पृष्टो न पुनर्वद्ध' इत्यादि, अत्रापि किं प्रतिप्रदेशं स्पृष्टो नभसेव त्वद्भूमात्रेण कञ्चुकेनेव वा?, तत्र यदि प्रतिप्रदेशमिति पक्षस्तर्हि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यं, कञ्चुकेन प्रतिप्रदेशमस्पर्शात्, अथ त्वद्भूमात्रे स्पृष्ट इत्यभ्युपगमः ततो नापान्तरालगत्यनुयायि कर्म, पर्यन्तमात्रवर्तित्वात्, बाह्याङ्गमलवत्, एव सर्वोऽपि प्राणी भवापान्तरालगतिसभवे मोक्षभाक्

प्रत्युद्धा(च्चा)रके विन्ध्यनाम्नि कर्मवन्धचिन्ताया कर्मोदयादभिनिविष्टो विप्रतिपन्नः, तत्र कथानकानुसन्धानाय प्रागुक्तानुवादपरा सङ्ग्रहगाथामाह—

दसपुरनगररुच्छुधरे अञ्जरत्रिवअपूसमित्तिअंगं च । गुहामाहिल नवअट्टमेसु पुच्छा य विस्सस्स ॥१४२॥ (भा)

पविष्टस्य पुष्पमित्रत्रिकमभूत्, तद्यथा-दुर्बलिकापुष्पमित्र द्यूतपुष्पमित्रो वस्त्रपुष्पमित्रश्च, एतत् प्रागेव भावित, विन्ध्यस्य दुर्बलिकापुष्पमित्राचार्यप्रोक्त व्याख्यानमनुभाषमाणस्य पाश्वं गोष्ठामाहिलस्य शृण्वतो नवमेऽष्टमे च पूर्वे पृच्छाऽभ्यस्त, पयोऽक्षरार्थ । भावार्थः कथानकादवसेयः, तत्रायं प्रकृताभिसम्बन्धः-विंशो अणुभासमाणो गोष्ठामाहिलस्स अट्टमे कम्मप्प-पायपुणे कम्म परुवेइ, यथा किञ्चित्कर्मं बद्ध भवति, किञ्चित् बद्धस्पृष्टं, किञ्चित् बद्धस्पृष्टनिकाचितं च, तत्र यत् जीव-प्रवेशे सह सम्बन्धमात्रमेव समापन्नं तद्वद्धं, यथा-अकपायस्य ईर्यापथप्रत्ययं कर्म, तच्च कालान्तरस्थितिमनवाच्यैव जीयप्रवेशेभ्यो विघटते, शुष्ककुड्यापतितचूर्णमुष्टिवत्, बद्धस्पृष्टं नाम यत् प्रथमतो बद्ध-जीवेन सह सयोगमात्रमापन्नमित्यर्थः परिणामविशेषतः स्पृष्टम्-आत्मप्रदेशैरात्मीकृतमिति भावः, तच्च कालान्तरेण विघटते, आर्द्रलेपकुड्ये सजेहचूर्णवत्, बद्धस्पृष्टनिकाचितं नाम तदेव बद्धस्पृष्टं गाढतराध्यवसायेन बद्धत्वादपवर्त्तनादिकरणायोग्यता नीतं, तच्च कालान्तरेऽपि विपाकतोऽनुभवनमन्तरेण प्रायो नापगच्छति, गाढतरबद्धत्वात्, अयं च त्रिविधोऽपि बन्धः सूचीकलाप इष्टान्तोक्त्य सम्यगेव भावनीयः, गुणावेष्टितसूचीकलापोपम बद्ध, लोहपट्टबद्धसूचीसघातसदृश बद्धस्पृष्ट, अम्रितसघनेना-

साधूना कर्त्तव्य, येषां तु मतेन यावज्जीवादिक परिमाण प्रत्याख्यानस्य तेषामेवप्रत्याख्यानं दुष्टम्-अशोभनं, यतस्तत्र 'आससा होइ'ति अनुस्वारलोपादाशंसा भवति, आशसा च दुष्टपरिणामः, ततस्तद्वृत्तिरिति न शोभनमिति, उक्तं च-"आससा जा पत्ते सेविस्सामित्ति दूसिय तीए । जेण सुयमिवि भणियं परिणामातो असद्ध तु ॥ १ ॥ रागेण व दोसेण व परिणामेणं न दूसिय जं तु । त खलु पच्चक्खाण भावविसुद्धं मुणेयवं ॥ २ ॥" (वि २५२०-१) आशंसादोषदुष्टताया चायं प्रयोगः-यावज्जीविकृतावधिप्रत्याख्यानमाशंसादोषदुष्टं परिमाणपरिच्छिन्नावधित्वात्, भवः सूर्योदयात्परतः पारयिष्यामीत्युपवासप्रत्याख्यानवत्, तस्मादपरिमाणमेव प्रत्याख्यान श्रेय आशसारहितत्वात् तीरितादिविशुद्धोपवासादिवदिति ॥ एवं पण्णवित्तो विंशेण भणितो-न होइ एयं ज तुमे भणिय, एत्थतरे जं तस्स अवसेस नवमपुवस्स तं सम्मत्तं, ततो सो अभिनिवेसेण दुब्बलियापूसमित्तसगास चैव गंतूण भणइ-अन्नहा आयरिएहि भणियं, अन्नहा तुमं पण्णवेसि, उपन्यस्तश्चानेन तत्पु-रत स्वपक्षः, तत्राचार्य ग्राह-ननु यदुक्तं भवता'यावज्जीविकृतावधिप्रत्याख्यानमाशंसादोषदुष्टमित्यादि', तदयुक्तं, यत-कृतप्रत्याख्यानानां साधूना न मृता वयं सेविष्याम इत्येवंरूपा आशसा, किन्तु मृतानां देवभवे मा भूद् व्रतभंग इति कालावधिकरणम्, अपरिमाणपक्षे तु भूयासो दोषा, तथाहि-अपरिमाणमिति कोऽर्थः?, किं यावच्छक्तिरुतानागताद्वा आहोस्विदपरिच्छेदः?, तत्र यदि यावच्छक्तिरस्ति, एवं सति शक्तिमितिकालावध्यभ्युपगमात् अस्मन्मतानुवाद एव, आशंसादोषोऽपि च काल्यनिकस्तुल्यः, अन्यच्च-यथाऽस्मत्पक्षे मृतस्य न व्रतभङ्गदोषो यावज्जीवमित्यवधेः परिपूर्णत्वात् तथा (चन्मते) जीवतोऽपि भोगान् भुञ्जानस्य न स्यात्, एतावत्येव मम शक्तिरिति प्रत्याख्यानस्य पूर्णत्वात्, तथैव

भवेत् कर्मानुगमरहितत्वात् मुक्तवत्, तथा अन्तर्वेदनाऽभावप्रसङ्गः, तन्निमित्तकर्मसङ्गस्य तत्राभावात्, यथा सिद्धस्य, नच भिन्नदेश वेदनानिमित्तमिति वक्तुं शक्य, शरीरान्तरगतेनातिप्रसङ्गात्, अथ स्वकृतत्वमत्रातिप्रसङ्गनिवारणायाऽल, तदमग्न्यरुः, अन्तर्वेतिप्रदेशानां कर्मयोगरहितानां कर्तृत्वायोगात्, नाप्यन्तर्वेदनेव नास्तीति वाच्य, वह्निर्वेदनस्याप्यन्तर्वेदश प्रतिप्राणि वेदनाया स्वसवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, उक्तं च—“देहंतो जा वियणा कम्माभायमि किंनिमित्ता सा ? । निष्कारणवि जइ तो सिद्धोऽवि न वेयणारहितो ॥ १ ॥ जइ वज्झनिमित्ता सा तदभावे सा न होज्ज तो अतो । विद्वा य सा सुग्गुसो वाहि निवेयणस्सावि ॥ २ ॥ जइवा विभिन्नेदसपि वेयण कुणइ कम्ममेवं तो । कहमन्नसरीरगय न वेयणं कुणइ अन्नस्स ? ॥ ३ ॥” (वि २५२५-६ ७) तस्मादन्तरपि कर्मास्तीति प्रतिपत्तव्यमन्तर्वेदनासम्भवाद्, अन्यच्च—मिथ्यात्वादिप्रत्यय कर्म “मिथ्यात्वाविरत्तिकपायप्रमादयोगा. कर्मवन्धहेतव” इति वचनात्, मिथ्यात्वादयश्च प्रतिप्रदेश सन्ति, तत कर्मापि प्रतिप्रदेशमस्तीत्यभ्युपगन्तव्यम्, आह च—“अतोवि अत्थि कम्मं वियणासम्भावतो तथाएव । मिच्छत्ताई- पच्चयसम्भावातो य सवत्था ॥ १ ॥” (वि २३५०) एवं निण्हिऊण सो विज्ञेण भणितो-एवं आयरिया भणति, ताहे सो तुण्हिऊो णितो चित्तेइ-समप्पेइ, तो खोडेहामि ॥ अत्रया नवमे पुढे पच्चक्खाण साहूण वन्निज्जइ, जहा पाणाइवायं पच्चक्खामि जावजीवाए इत्यादि, गोट्टामाहिलो भणइ-नेव सोहण, किं तर्हि ?,

पच्चक्खाणं सेयं अपरिमाणेण होइ कायवं । जेसि तु परीमाण तं दुट्ठं आससा होइ ॥ १४४ ॥ (सू. भा.)

प्रत्याख्यान सर्वमपि अपरिमाणेन-परिमाणाभावेन, कालावधि विनैवेति भावार्थः, क्रियमाण श्रेयः, तस्मात्तदेव भवति

जा भदिया सा आगया, भणइ-सदिसह, ताहे सा भणिया-वच्च तित्थगर पुच्छ, किज गोठामाहिलो भणइ त सच्च ? कि वा ज दुब्बलियपूसमित्तपमुहो सघो भणइ तति ? , ततो सा भणइ-मम अणुगह देह, काउस्सग गमणापडिघायनिमित्त, ततो ठिया काउस्सग, ताहे सा भयवतं तित्थयर पुच्छऊण आगया, भणइ-जहा सघो सम्मावादी, इयरो मिच्छावादी, निण्हतो एस सत्तमो, ताहे सो भणइ-एसा अप्पहिआ वराइ, का एयाएसत्ती गंतूणवि ? , तोऽवि न सहहइ, ताहे पूसमित्ता तस्स समीव गच्छति, भणति य-अज्जो ! पडिवज्ज मा उगघाडिज्जिहिसि, नेच्छइ, ताहे तेण सघेण वज्झो कतो वारसविहेण समोणेण-उवहि १ सुय २ भत्तपाणे ३, अजली पगहे इय ४ । दायणा ५ य निकाए ६ य, अब्भुट्ठाणेत्ति ७ आवरे ॥१॥ किइकम्मस्स ८ य करणे, वेयावच्चकरणे ९ इय । समोसरणे १० सनिसेज्जा ११ कहाए य निमतणा १२ ॥२॥ इत्येवंलक्षणेन, ततो सो अणालोइयअपडिक्तो कालगतो । गत सप्तमो निन्हव । तदेवमुक्ता देशविसवादिनो निन्हवाः ॥ साम्प्रतमनेनैव प्रस्तावेन प्रभूतविसवादिनो बोटिका भण्यन्ते, तत्र कदैते सज्जाता इति प्रतिपादयन्नाह—

छद्याससयाइ नवुत्तराइ तइआ सिद्धि गयस्स वीरस्स । तो बोटिआण दिट्ठी रहवीरपुरे समुत्पन्ना ॥१४५॥(भा)

यदा सिद्धि गतस्य भगवतो वीरस्य पट् वर्षशतानि नवोत्तराण्यतिक्रान्तानि तदा रथवीरपुरे बोटिकाना दृष्टिः समुत्पन्ना । कथमुत्पन्नोति चेत्, उच्यते-रथवीरपुर नगर, तत्थ दीवगमुज्जाणं, तंमि अज्जकण्हा नाम आयरिया समोसढा, तत्थ एगो साहस्सियमल्लो सिवभूइ नाम स रायाणमुवगतो-तुमं ओलग्गामि, राया भणइ-परिक्खामि, अण्णया राइणा भणितो-वच्च चामुडाधरे सुसाणे कण्हचउदसीए बलिं देह, सुरा पसूओ य दिण्णो, अण्णे य पुरिसा भणिया-एवमेवं एयं वीहावेज्जा, सो

चाभ्युपगमे व्रतविषय न किमपि भयमिति प्रत्याख्यान कृत्वा पुनर्भोगासेवन पुनर्यथाशक्ति प्रत्याख्यानमित्यनयस्या प्रत्याख्यानस्य, यदपि चागमे तत्र तत्र प्रदेशे प्रसिद्धव्रतानामा(प्रतिपिद्धानामा)चरणे प्रायश्चित्तमेकव्रतभङ्गे सर्वव्रतभङ्ग इत्यादि, तदपि प्रलयमगमत्, एतावत्येव मम शक्तिर्नाधिकेति प्रतिपत्तितोऽतीचारादीनामनकाशात्, आह च भाष्यकृत-
“अहं न वयभगदोसो मयस्स तह जीवओऽवि सेवाए । वयभगनिवमयातो पच्चक्खाणाऽणवदया य ॥ १ ॥ एसियमेत्ती सत्तिन्ति नाइयारो न यावि पच्छित्त । न य सव्वयनियमो एयेणवि सजयत्ति ॥ २ ॥”(वि. २५३६-७) अय अनागताद्धा अपरिमाणमिति पक्ष सोऽप्यसमीचीनो, भवान्तरेऽवश्यं व्रतभङ्गसम्भवाद्, अपिच-सिद्धोऽपि सकलामनागताद्धा यानत् सवरधर इति सयत प्रामोति, यावज्जीवमित्यवधिकरणाभावात्, तथा च सति यदुच्यते-‘सिद्धे नोसजये नोअसंजये नोसजयासजए’ इति तदनवकाशम्, आह च-“अहवा सवाणागयकालमहण मयं अपरिमाण । तेणापुण्णपइमो मयोऽवि भग्गयतो नाम ॥ १ ॥ सिद्धोऽवि संजयोच्चिय सवाणागयजसवरधरोत्ति ।” इत्यादि (वि २५३८-९) परिमितकालानामपि च नमस्कारयोरुपेक्षासनादिप्रत्याख्यानाना सूत्राभिहितानामप्युच्छेदप्रसङ्ग, अपरिमाणत्वेन तस्याभ्युपगतौ तेषामसम्भवात्, अपरिच्छेदपक्षेऽपि कालानियमात् व्रतभङ्गादयो दोषास्तदवस्था एव, तत एतदोषपरिहाराय श्रुते यावज्जीवमिति निर्दिष्ट । एवं आयरिएहि पणवित्तोऽवि जाहे न पडिवज्जइ ताहे जे अण्णगच्छिल्लया थेरा बहुस्सुया य ते पुच्छिया, ते-
यि एत्तिय चेव भणंति, सो भणइ-तुब्बे कि जाणह?, तित्थयेरेहि एत्तिय चेव भणिय जहाऽह भणाभि, ते भणति-तुम न जाणसि, मा तित्थयेरे आसाएह, जाहे न ठाइ ताहे सव्वसमवातो कतो. ततो मच्चयेण के-
सग्गो कतो,

वदित्ता भणइ-मर्म पढावेह, ते नेच्छति, तेण सय लोओ कओ, ताहे से लिंग दिण्णं, ते विहरिया, पुणो आगया, रण्णा
 आगमिय जहा सो सिवभूती पढइतो इहमागतो, ततो सदावित वदित्ता कवलरयणं से दिन्नं, आयरिएहि भणियं-कि
 एएण महल्लमोहेण जईण ? त कि गहियति ? तस्स अणापुच्छाए फालियं, साहुणो निसज्जातो कयातो, ताहे सो
 कसाइतो, अणया जिणकप्पिया वणिज्जति जहा-जिणकप्पिया य दुविहा पाणीपाया पडिगहधरा य । पाउरणमपाउ-
 रणा एकेक्का ते भवे दुविहा ॥ १ ॥ दुगतिगचउक्कणग नव दस एक्कारस व चारसगा । एए अट्ट विगप्पा जिणकप्पे
 होंति उवहिस्स ॥ २ ॥ (प्रव) केसिचि दुविहो उवही-रयहरणं मुहपोत्ती य, अन्नोसि तिविहो-दो ते चेव तइतो
 एगो कप्पो, चउविहे दो कप्पा, पचविहे तिन्नि, नवविहे रयहरणं मुहपोत्तिया तहा-पत्त पत्तावंधो पायट्ठणं च पायकेस
 रिया । पडलाइ रयत्ताणं च गोच्छतो पायनिज्जोगो ॥ १ ॥ (ओघ. ६७९) दसविहे एगो कप्पो वट्ठिओ, एगारसविहे
 दो कप्पा, चारसविहे तिण्णि, एत्थतरे सिवभूइणा पुच्छिय-किमियाणि एत्तिओ उवही धरिज्जइ ? जेण जिणकप्पो
 न कीरइ, गुरुणा भणियं-न तीरइ इयाणि, वोहिन्नो, सो भणइ-कि वोच्छिज्जइ ? अहं करेमि, परलोगत्थिणा नणु सो
 चेव कायवो, कि उवहिपरिगहेण ? परिगहसन्भावे कसायमुच्छाभयाइया बहवो दोसा, तथाहि-वस्त्राद्युपकरण-
 धारणे यदि कथमपि च वस्त्रादिकं न भवति तदा श्रावकेभ्यस्तथाचनीयम्, याज्या च प्रवचनलाघवकरीति महान्
 दोषः, तथा तेषु वस्त्रेषु परिभुज्यमानेषु शरीरस्वेदमलसम्पर्कतः पद्मपदिकाः सम्मूर्च्छन्ति, तासां च शरीरसङ्घर्षतः प्राण-
 विपत्तिरिति प्राणातिपातव्रतभङ्गप्रसङ्गः, इतश्च तत्प्रसङ्गः, वस्त्राणि हि वर्षाकालादर्वाक अवश्यं प्रक्षालनीयानि, प्रक्षालने

गतूण चामुडाए वलि दाऊण छुहिणा (ओ) मित्ति तत्येव सुसाणे त पसुयं मारेऊण पउलिच्चा खाइतो, ते गोहा सियायासिपहि
 समता भेरव रव करैति, तस्स रोमुब्भेओऽवि न जायइ, ताहे उट्ठितो गतो, तेहि सिद्ध, वित्ती दिण्णा, अण्णया
 सो राया दडे आणवेइ-वच्चह महु र गेण्हह, ते सबबलेण निगया, सिवभूती य, अदूरसामते गतूण चित्ति-अग्गेहि न
 पुच्छिय-कयर मधुर वच्चाओ ?, राया य अविण्णवणिज्जो, एवं ते गोंगएता अच्छति, सिवभूती य तेसिं समयाए
 आगतो भणइ-कि भो अच्छह ?, तेहि सिद्ध, सोऽवि भणइ-दोवि समं चेव गेण्हामो, ते भणति-न सका दलस्स दो
 भागे काउ, परिवाडीए एक्केकाए गहणे बहु कालो लगइ, सो भणइ-जा दुज्जया तं मम समप्पेह, पडुमहुरा समप्पिया,
 ताहे सो पढति-शूरे त्यागिनि विदुपि च वसति जन-स च जनाद्गुणीभवति । गुणवति धन धनाच्छी-श्रीमत्याज्ञा ततो
 राज्यम् ॥ १ ॥ एव च पढित्ता पहावितो पडुमहुर, तेण तत्थ दुग्गो भिण्णो, पच्चताणि ताविउमारद्धाणि जाव नगरसेस
 जाय, पच्छा नगरमोरोहिय च, ततो गेण रण्णो निवेइय, तुट्ठेण भणियं-भण किं देमि ?, सो चित्तिउं भणइ-ज मए
 गहियं तं सुगहीय होउत्ति, अह जहिच्छित्तो भमिस्सामि, राइणा भणिय-एव होउ, सो य बाहि हिंडंतो अहुरत्ते घरे
 आगच्छति वा न वा, तस्स भज्जा ताव न जेमेइ सुवइ वा जाव समागतो भवइ, सा निविन्ना । अन्नया मायर से
 पेहइ-तुज्झ पुत्तो दिवसे दिवसे अहुरत्ते एइ, अहं जग्गामि छुहाइया अच्छामि, ताहे ताए भणइ-मा दार देज्जाहि, अह
 अज जग्गामि, सा पसुत्ता, इयरा जग्गइ, अहुरत्ते आगतो वार मग्गइ, मायाए अवाडितो-जत्थ एयाए वेलाए उग्घा-
 डियाणि बाराणि तत्थ वच्च, सो निगतो, भवियवयाए एतेण मग्गतेण साहुपडिस्सओ उग्घाडओ दिट्ठो, तत्थ पविट्ठो,

विशेषताप्रसङ्गप्रसक्तिरिति गृहिलिङ्गत्वाद्द्वयं परित्यक्तव्य, किञ्च-सर्वत्र श्रुते श्रमणा निर्ग्रन्था. व्यावर्ण्यते, वस्त्र च ग्रन्थ-
 स्ततस्तत्परिभोगे निर्ग्रन्थत्वव्याघात इति श्रमणव्यपदेशस्याप्यभावप्रसङ्ग, उक्तं च-“जायणसमुच्छ्रणमो ध्रुवणे पाणाण
 होइ वावत्ती । दायारस्सवि पीडा सधणमाईसु पलिमंथो ॥ १ ॥ राढा मुच्छा य भयं अविहारो चेव भारवहणं च । तेना-
 हडाहिगरणं सोगो य पमायनेट्टेऽवि ॥ २ ॥ सावेक्खयाए दाणादकज्जसिद्धी परीसहासहणं । गुरुपडिकुट्टं गिहालिंग गंधमो
 वत्थदोसा उ ॥ ३ ॥” (धर्मसंग्रहण्या १०१७-९) तत एतद्वेषदुष्टत्वाच्च साधूना वस्त्रग्रहणमुचितमिति, अत्र स्थविरा-
 प्राहुः-यदि याज्जादोपात् वस्त्रपरित्यागस्तत आहारोऽपि परित्यक्तव्यस्तस्यापि याज्जामन्तरेणासम्भवात्, ‘संबं से जाइयं
 होइ, नत्थि किंचि अजाइय’ मिति(उत्त० ७६)वचनात्, आह च-“वत्थमिह जायणातो जइ मुच्चइ हंतमेव मोयच्चो ।
 आहारोऽवि हु जइणा अजाइतो सो जं न होइ ॥ १ ॥” इति (धर्म १०२५) अथ मन्येथा धम्मकायोपट्ठम्भेतुरयमाहार
 इति याज्जादोपेऽपि स प्रतिगृह्यते, गुरुलाघवपर्यालोचनपर हि पारमेश्वर प्रवचनमिति, यद्येवं तर्हि वस्त्रमपि धर्मकाय-
 परिपालनात् महदुपकारि, तथाहि-महति हिमानीकणानुपके प्रपतति शीते यदि तृणग्रहणाद्विसेवनादि समाचरति
 ततस्तेज कायादिजंतुविनाशप्रसङ्ग, अश्याधनासेवने तु धर्मकायस्य विपत्तिः, सा चार्थे तथाविधपुष्टकारणमन्तरेण
 प्रतिपिच्छा, यद्यपि च न धर्मकायस्य विपत्तिस्तथापि धर्मध्यानं शीतपरिगतस्य नियमतोऽप्यपगच्छति, अथोत्तमसह-
 ननोपेतस्य धर्मध्यानस्यापि नापगमो, पुष्टावष्टम्भत्वात्, यद्येव तत उत्तमसंहननवन्तं मुक्त्वा शेषाणा न प्रव्रज्योचिता,
 प्रागुक्तदोषप्रसङ्गात्, अथ च मर्न्दसहननानामपि भगवता तदनुग्रहाय प्रव्रज्याऽनुज्ञाता दुष्पसहन्तं चरणं मित्यादिवचनात्,

च वातकायकीटिकादिसत्त्वव्याघात, तथा जघन्यतोऽपि वृत्त्र रूपकपञ्चकादिभूत्य, सतस्तत्प्रदाने दातुर्महती पीडा,
 माधुकरी च वृत्तिरागमे प्रतिपादिता, ततस्तद्वृत्तियुग्मच्चेष्टितयोः परस्परविरोध, अन्यच्च-वृत्त्यादिक उन्वयमपि प्रच्छाद-
 नपटिकादिकरणाय सधानीय, मूयकभक्षितादिक च सीमनीय, तत सन्धानादिकरणे सूत्रार्थक्षरणव्याघात, अपिच-
 शोभनतरवस्त्रपरिधाने तथाविधजनापेक्षया तच्छरीरस्य महती शोभोपजायते, आत्मनि चोत्कर्ष, ततो विभूपाप्रत्ययनि-
 विडतरकर्मवन्धानुपङ्ग, उक्त च-"विभूसावत्तिय भिक्खू, कम्म वधइ चिक्कण । संसारसागरे घोरे, जेणं पडइ
 दुत्तरे ॥ १ ॥" (दश २७४) तथा दुर्बलवस्त्रलाभे पुनरिद कुतो लप्स्ये इति महती मूर्च्छा समुपजायते, सा च
 मूर्च्छा भवसरित्पतिनिमजनकारण, सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवति, ममेदं ग्रहीष्यति, शङ्कापि च सङ्किष्टाध्यवसायरूपत्वाभ्र-
 कप्रपातकारिणी, चौराद्याशङ्कात एव ग्रामनगरादिप्रतिवञ्जतया विहारक्रमाभावः, एकत्र वासे च प्रतिबन्धो लघुतेत्या-
 द्यागमाभिहितानेकदोषानुपङ्ग, विहारक्रमे च सर्वोऽप्युपधिः साधुना स्वय वोढव्य इति तद्वहने भारवहनं, तथा च
 सति महान् शरीरस्य क्लेशस्तद्भावे च सूत्रार्थपरिमन्थ, अन्यच्च-यदि कथमपि विहारक्रमे स्वोपाश्रये वा तिष्ठतो वत्सादि
 तत्स्वरूपप्रियते प्रमादतो वा नाशो भवति ततोऽधिकरणप्रसङ्ग, हा ! गत मे वत्समित्यात्मनि शोकश्च, किञ्च-वत्सानु-
 ज्ञाने तत्सापेक्षता भवति, तदपेक्षाया च व्रताभाव इति, दातुर्दानादकार्यसिद्धिरपात्रे दानात्, आचेलक्यपरीषहश्च सूत्रेऽ-
 भिहितः, सोऽपि न सोढो भवेत्, प्रतिक्रुष्टं च परिग्रहनिवृत्तिं प्रतिपादयता भगवता वत्सादिकग्रहणं, ततस्तद्वृत्तग्रहणे
 भगवदाज्ञाविलोपः, तल्लुप्तौ च दीक्षानैरर्थक्य, तथा गृहस्था अपि वत्साणि परिदधति यतयोऽपि, ततो गृहस्थयतीनाम-

[illegible]

फासुववयोगर्भो य विही ॥१॥” (धर्म १०३५) अथ यथोक्तविधिनाऽपि प्रक्षालयतो हृदयते कदाचित्प्राणविपत्तिस्ततो दोष
इति, तदव्ययुक्तम्; आगमोक्तमेतदिति श्रुतबहुमानतोऽशठभाव यतनया प्रक्षालने प्राणिविपत्तावपि दोषसम्भवात्, सस-
कुक्षिकपुरीयोत्सर्गघट, तथाहि-ससकुक्षिकस्य साधोर्यतनया ‘छायाए०’ इत्याद्यागमोक्तया पुरीयमशठभाव व्युत्पन्नतो
गुदकृमिव्यापत्तावपि न दोषभाक्त्व भवति, प्रायश्चित्ताविषयत्वात्, एवमिहापि भवनीयम्, उक्तं च-“जो पुण विहीए
दोसो ससत्तगहणिबोत्तिरणतुहो । असहस्स सोऽवि भणितो पायच्छित्तविषयत्वात्, एवंविहापि भवनीयम्, उक्तं च-“जो पुण विहीए
पुरीयोत्सर्गोऽशक्यप्रतीकारस्ततो यथोक्तयतनया तत्र प्रवर्तमानस्य भवतु दोषभाव, इह तु किं नामाशक्यं वच्चाभावे
इति? उच्यते, सयम, तथाहि-न शक्नुवन्ति साधवः सम्प्रति मन्दसत्त्वा. शीतादिकालेषु सयम निरावाध परिपालयितुम्, किल
आर्चरीन्द्रध्यानमवृत्तिसम्भवात्, अथेया हीनतरसत्त्वानामशक्य वच्चाभावे इति, अद्याद्यारम्भप्रवृत्तिभावाच्च, किल
“कालचउक्क उक्कोसएण जहन्नि तिथं तु बोद्ध मित्यादिवचनत. समस्तामपि रात्रि जाग्रन्निः साधुभिश्चत्वार. काला
प्रहीतव्याः, निरन्तर कालिकमुत्कालिक वा श्रुतं पठनीयं परावर्त्तनीयञ्च, एतत्सर्वमपि कर्तुं शक्यते शीतकाले कल्पप्रावर-
णेन, नान्यथा नाम, तथा महावातोत्क्षिप्ता सचित्ता पृथिवी महीत्यपरनामप्रसिद्धा या च महिका धूमिकापरपर्याया या च
पानीयवृष्टिर्वर्षाकालादिषु यश्चावद्यायो परिरक्षा भवति, उक्तं च-“किं सज्जमोवयार करेइ वत्थाइ? जइ मई सुणसु । सीय-
ताम तद्गताना सत्त्वाना कल्पैः प्रावरणे परिरक्षा भवति, उक्तं च-“किं सज्जमोवयार करेइ वत्थाइ? जइ मई सुणसु । सीय-
त्ताण ताणं जलणतणगयाण सत्ताणं ॥१॥ तह निसि चातुक्काल सज्जायग्ग्याणसाहणमिसीणं । महिमहियावातोसारयाइरक्खा-

ततोऽग्न्याधारम्भपरिहारेण धर्मध्यानोपष्टम्भहेतुतया च परमोपकारि वस्त्रमिव तदुपादेयम्, उक्तं च—“अह
धम्मकायपरिपालणेण उवगारो उ आहारो । वत्थपि हु एव चिय उवगारगमो मुणेयस्स ॥ १ ॥ तणगहणअग्निसेयण-
तु नियमतो चलति । सीयादिपरिगयस्सेह तग्हा लयण व त गेज्झ ॥ २ ॥ जइवि न णस्सति चियसे देहो ज्ञाण
नासोत्ति । मोत्तु तय न जुत्ता उ सेसेसुं हत पबब्बा ॥ ४ ॥” (धर्म १०२६-९) यदप्युक्तं ‘शरीरस्वेदमलसम्पर्कत-
पद्मदिका सम्मूर्च्छन्ती’त्यादि, तदप्यपरिभाविताभिधान, प्रायो विधिसेवनाया सम्मूर्च्छनाया अभावात्, अयास्ति
तौ धर्मसाधन तावन्तरेण धर्मस्य कर्तुमशक्यत्वात् ततः सम्मूर्च्छनासम्भवोऽस्तीति तावपि परित्यक्तव्यौ, अय
समान, तस्याप्युक्तयुक्तितो धर्मसाधनत्वात्, आह—“समुच्छणा न जायइ पायं विहिसेवणाए वत्थम्मि । संभवमित्तेण
पुण देहाईसुं पि सा दिट्ठा ॥ १ ॥ तग्हा निगथेण एयं दोस विवज्जमाणेणं । देहो आहारो चिय वज्जेयधो पयत्तेण ॥ २ ॥
अह धम्मसाहण सो वत्थपि तेहव होइ दट्ठव । भणितोववत्तितोच्चिय जइणो तं कायठिइहेज्ज ॥ ३ ॥” (धर्म १०३१-२४)
यदप्यभाषत ‘वस्त्रप्रक्षालने वातकायकीटिकादिसत्त्वव्याघात’ इति तदप्यसम्यक्, पूर्वमागमोक्तप्रकारेण वस्त्राणां परिशो-
धन, ततोऽपि अप्रासुकपानीयपरिहारेण यतनया प्रक्षालन, प्रक्षालने च निरन्तरमुपयोग इत्येव जिनभणितविधिना
प्रक्षालने प्राणवियत्तेरसम्भवात्, आह च—“जिणभणियविहीए नय धुवणे पाणाण होइ वावत्ती । पडिलेहणा दगंपि य

तद्देव ननु भणिय ॥ २ ॥” (धर्म १०४३-४) यदपि चोक्तम्—‘शोभनतरवस्त्रपरिधाने तथाविधजनापेक्षया तच्छरीरस्य महती शोभोपजायते’ इत्यादि तदप्यनवकाशः, परिजीर्णमल्पमूल्यं विधिना परियाचितं वस्त्रं ध्रियमाणस्य भिक्षणशीलस्य भूपाया असम्भवात्, अथ कस्याप्यविवेकतत्सन्मात्रादपि सा भवति, ननु पिच्छिकाकुण्डिकादिमात्रधारणेऽप्यविवेकत सा भवन्ती दुर्निवारेति समानम्, आह च—“एवविहं च एय विहिणा परिजाइयं धरेतस्स । भिक्खणसीलस्स तहा राढाए हत को अत्थो(द्धो) ? ॥ १ ॥ अह अविवेगाए तई तम्मत्ताओवि होइ केसिचि । तट्टिगपिच्छिगकुंडिगदेहेसु तई कहं न भवे ? ॥” (धर्म १०४५-६) योऽपि च प्राक् दुर्लभवस्त्रलाभे कुतः पुनरिदं लभ्ये इत्यादिना मूर्च्छादोष उद्भाविताः स देहाहारादिष्वपि समानः, तत्रापि मूर्च्छासम्भवात्, अथ देहाहारादिषु मोक्षसाधनबुद्ध्योपादीयमानेषु न मूर्च्छा सम्भवति, तदेतद् धर्मसाधनत्वं वस्त्रादिष्वपि समानमिति न तत्रापि मूर्च्छाया अवकाशः, उक्तं च—“अह देहाहाराइसु न मोक्खसाहणमईइ ते मुच्छा । का मोक्खसाहणेसुं मुच्छा वत्थाइएसु ते ? ॥ १॥” (वि २५६३) अपिच—यदि स्थूलेऽपि वस्त्रादौ सुलभे वाह्ये च यदि भवान् मूर्च्छां विदधाति ततः शरीरे अक्रेये दुर्लभतरे सुतरा मूर्च्छां करिष्यति, शरीरस्यान्तरङ्गतया प्रचलमूर्च्छाहेतुत्वात्, तथाहि—दृश्यन्ते तिर्यञ्च शबरादयश्च वस्त्रादिग्रन्थरहिता अपि देहाहारादिमात्रविषयमूर्च्छया नरकोपगामिनः, ततो यथा परमयतीना देहादिषु न मूर्च्छां तथा वस्त्रेष्वपीति न किञ्चित्, तथा च श्रूयन्ते केचन मुनय उपसर्गादिषु देहन्यस्तवस्त्रमाल्यानुलेपनाभरणधारिणोऽपि केवलज्ञानमुत्पादयन्तः, तथा चोक्तम्—“अह कुणसि थुल्लवत्थाइएसु मुच्छ धुव सरीरेऽवि । अफेज्जदुल्लभतरे काहिसि मुच्छं विसेसेणं ॥ १ ॥ वत्थाइगंथरहिया देहाहाराइमेत्तमुच्छाए ।

निमित्त वा ॥ २ ॥” इत्यादि (वि २५७५-६) ततो न शक्यः परिपालयितुं वस्त्रं विना समय इति, यतनया तत्प्रशालने प्राणविपत्तावपि दोषाभावः, अथ बहवो यथोक्त विधिमुख्येनान्यथा प्रवर्तमाना दृश्यन्ते, ततः कथं दोषाभावः ? नन्वेयं नित्यं । एसो तु पाणिदोषो न एस दोसो पवयणस्स ॥ १ ॥” यदप्यवोचत् ‘जघन्यतोऽपि वस्त्रं रूपकपञ्चकादिमूल्य-भूतं वस्त्रं ददतो न काचन पीडा, अथाल्पधनस्य भवति, ननु सा भोजनमात्रदानेऽपि तुल्या, अथ भोजने तादृशं यती-रस्सवि पीडा न होइ तो तंमि देन्तस्स ॥ १ ॥ अप्पस्स होइ अहं सा भोजनमेत्तेऽपि तुल्यमेवेदं । त तारिसे न गेज्ज वरध-म्मि एव को दोसो ? ॥ २ ॥” (धर्म १०४१-२) तथा यथाकृतवस्त्रलाभे सन्धानादयोऽपि दोषा नोपजायन्ते, ततः कथं तु परिमन्थदोषोऽपि ? निमित्ताभावात्, यदि पुनर्यथाकृतवस्त्रलाभो न भवति तत इतरेषामपि ग्रहणे सन्धानादा-यपि च न परिमन्थदोषो, भोजने इव, तथाहि-चर्यायां प्रविष्टोऽपि यदि कथमप्यलाभो भवति ततः प्रभूतान्यन्यान्यपि गृहाणि हिंजते, न तत्र सूत्रार्थव्याघातरूप परिमन्थदोषः, अथ भोजन धर्मसाधनमिति तत्र दोषाभावो, ननु वस्त्रमपि धर्मसाधनमेव यथोक्तं प्रागिति समानं, तथा चोक्तम्-“आहागइस्स ग्रहणे सधणमाई न होति दोसा उ । तदभावादि-मित्तो कहं तु पल्लिमन्थदोसो उ ? ॥ १ ॥ तस्सालाभे इयरस्स गहभावोऽपि भोजणसमाणो । तं धम्मसाहणं चेव वत्थपि

तदेव ननु भणिय ॥ २ ॥” (धर्म १०४३-४) यदपि चोक्तम्—‘शोभनतरवस्त्रपरिधाने तथाविधजनापेक्षया तच्छरीरस्य महती शोभोपजायते’ इत्यादि तदप्यनवकाश, परिजीर्णमल्पमूल्य विधिना परियाचित वस्त्र ध्रियमाणस्य भिक्षणशोलस्य भूषाया असम्भवात्, अथ कस्याप्यविवेकतस्तन्मात्रादपि सा भवति, ननु पिच्छिकाकुण्डिकादिमात्रधारणेऽप्यविवेकत सा भवन्ती दुर्निवारेति समानम्, आह च—“एवंविहं च एय विहिणा परिजाइय धरैतस्स । भिक्खणसीलस्स तहा राढाए हत को अग्घो(द्धो) ? ॥ १ ॥ अह अविवेगाउ तई तम्मत्ताओवि होइ केसिचि । तट्टिगपिच्छिगकुडिगदेहेसु तई कंहं न भवे ? ॥” (धर्म १०४५-६) योऽपि च प्राक् दुर्लभवस्त्रलाभे कुतः पुनरिद लप्स्ये इत्यादिना मूर्च्छादोष उद्भावितः स देहाहारादिष्वपि समान, तत्रापि मूर्च्छासम्भवात्, अथ देहाहारादिषु मोक्षसाधनबुद्ध्योपादीयमानेषु न मूर्च्छा सम्भवति, तदेतद् धर्मसाधनत्वं वस्त्रादिष्वपि समानमिति न तत्रापि मूर्च्छाया अवकाशः, उक्तं च—“अह देहाहाराइसु न मोक्खसाहणमई ते मुच्चा । का मोक्खसाहणेसुं मुच्चा वत्थाइएसु ते ? ॥ १ ॥” (वि २५६३) अपिच—यदि स्थूलेऽपि वस्त्रादौ सुलभे बाह्ये च यदि भवान् मूर्च्छां विदधाति ततः शरीरे अक्रेये दुर्लभतरे सुतरा मूर्च्छां करिष्यति, शरीरस्यान्तरङ्गतया प्रवलमूर्च्छाहेतुत्वात्, तथाहि—इदयन्ते तिर्यञ्च शबरादयश्च वस्त्रादिग्रन्थरहिता अपि देहाहारादिमात्रविषयमूर्च्छया नर-कोपगामिनः, ततो यथा परमयतीना देहादिषु न मूर्च्छां तथा वस्त्रेष्वपीति न किञ्चित्, तथा च श्रूयन्ते केचन मुनय उपसर्गादिषु देहन्यस्तवस्त्रमात्यानुलेपनाभरणधारिणोऽपि केवलज्ञानमुत्पादयन्तः, तथा चोक्तम्—“अह कुणसि थुल्लव-त्थाइएसु मुच्छं धुव सरीरेऽवि । अफेज्जदुल्लभतरे काहिसि मुच्छं विसेसेणं ॥ १ ॥ वत्थाइगंथरहिया देहाहाराइमेत्तमुच्चाए ।

तिरियसवरादयो ननु हवति निरयोवगा बहुसो ॥ २ ॥ अपरिगहावि परसतिएसु मुच्छाकसायदोसेहि । अविणिगगहिय-
 व्याणो कम्ममलमणतमज्जति ॥ ३ ॥ देहत्वथमल्लानुलेवणाभरणघाग्णिो केई । उवसग्गाइसु मुणयो निस्सगा केउलमु-
 वेति ॥ ४ ॥ (वि २५६४-७) ” यदपि च ‘सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवती’ त्यादिना वस्त्रस्य भयहेतुत्वमुक्तं तदपि ज्ञानादिपु-
 समान, तथाहि-ज्ञानादिष्वपि विषये तदुपघातकेभ्यो भयमुपजायते, देहेऽपि श्वापदादिभ्यः, ततो वस्त्रादेरित्यतेषामपि
 परित्याग कार्य, अथ ते मोक्षसाधनमिति भयहेतवो न परित्यज्यन्ते, ननु मोक्षसाधनत्व वस्त्रादेरपि प्रागुक्तनीत्या समा-
 नमिति तस्याप्यपरित्याग, आह च-“जइ भयहेऊ कथ तो नाणाईण तदुवघापहि । भयमिइ तेसिं चागो देहस्समि साव-
 याईहि ॥ १ ॥ अह मोक्खसाहणमईए न य भयहेतुत्तणेवि परिचागो । कथपि मोक्खसाहणमईए सुद्ध कह चागो ?
 ॥ ३ ॥” (वि २५६८९) अपिच-ताहरो परिजीणेंऽल्पमूल्ये वाससि न कुतोऽप्याशङ्कति न भयहेतुता, एतेनाविहारो-
 ऽप्यपाकृत, कुतोऽप्याशङ्काया असम्भवात्, तथाभूतेषु च तेष्वल्पप्रमाणेषु परिमितसङ्ख्याकेषु भारवहनमपि न सङ्गच्छते,
 अत्यल्पत्वात्, अथ भवति तावन्मात्रैरपि पीडा, ननु सा नियतविहारक्रमकरणतः किं नोपजायते ?, सा उपकारिणीति
 चेत् उपकारोऽत्रापि दक्षित एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च-“जइदेहस्सऽह पीडा निययविहाराउ सा न किं होई ? । उवगारिणा
 तई अह परथवि भणितो उ उयगारो ॥ १॥” (धर्म १०४९) यदपि तत्स्करैरपहारे अधिकरणप्रसङ्गापादनं कृतं तदप्यसमी-
 चीन, तथाभूतस्य वाससस्तत्स्करैः प्रयोजनाभावात् अपहाराकरणतः, अथाल्पसत्त्व कोऽपि तदप्यपहरति, तदेतत् पिच्छि-
 कादिष्वपि समानं, अथ पिच्छिकादिषु न्युत्पद्येष्वात्मकं दोषाभावः, वस्त्रेष्वप्येव दोषाभावः किं नाम न भवति ?, अथ परलो-

कसाधनाङ्गं पिच्छिकादि तेनोक्तदोषसम्भवेऽपि तद् ग्राह्य, ननु तत्परलोकसाधनाङ्गत्वं वस्त्रेण्वपि तुल्यं, यथोक्तं प्राक्, उक्तं च—“न हरन्ति तहाभूय वत्थ तेणा पयोयणाऽभावा । खुद्दहरणं च पिच्छिङ्गकुंडिगमाईसुवि समाणं ॥ १ ॥ वोसिरिएसु न दोसो पिच्छिङ्गमाईसु अह उ वत्थेवि । तुल्ल चिय वोसिरणं साहणभावो य परलोए ॥ २ ॥ (धर्म १०५०-१) तथा अप्रमत्तस्य सतो वस्त्र प्रायेण न नश्यति, नष्टेऽपि च कथमपि तस्मिन् त्यक्तकलत्रादिग्रन्थस्य शोको नोपजायते, विदितभवस्वरूपत्वात्, आह च—“अपमत्तस्स न नासइ नष्टेऽवि न जायई तहिं सोगो । मुणियभवसरूवस्स चत्तकलत्तादि गथस्स ॥ १ ॥” (धर्म १०५२) ततो यदुक्तं ‘हा गत मे वस्त्रमित्यात्मनि शोकश्चे’त्यादि, तन्न, वस्त्रेण्यपेक्षाया असम्भवात्, यो हि जिनवचनभावितान्तःकरणः स्वजनवर्गं कुप्यसङ्घातं सुवर्णसङ्घय विपयानपि च मनोरमान् परित्यजति तस्य कथं नामापेक्षा परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रमात्रे?, अथ यस्माद्वृजते रुयादिभ्यस्तेन तद् गृह्णातीति तत्रापेक्षा, ननु लुञ्चितशिरस्कस्य भिक्षार्थं प्रतिगृहमटने लज्जा न भवति नाग्र्यमात्रे लज्जा भविष्यतीत्यतिसाहसं, यद्येवं ततः कस्मान्न परित्यजति?, उच्यते, उपकारनिरीक्षणात् यथाऽऽहार, उपकारकारिता च समययोगहेतुतया पूर्वमभिहितैव, उक्तं च—“जो चयइ समयवणं हिरणजाय मणोरमे विसए । जिणवयणनीइकुसलो तस्स अवेक्खा कह वत्थे ? ॥ १ ॥” लज्जाइ जमित्थियाइसु तेणं तं गिण्हइत्ति सावेक्खो । लुञ्चियसिरस्स भिक्खं हिडंतस्सेह का लज्जा ? ॥ २ ॥ ता किं न तं चएइ ? उ उवगारनिरिक्खणा जहाऽऽहार । भणितो य ततो पुवि सजमजोगाण हेउत्ति ॥ ३ ॥” (धर्म १०५४-६) यदपि परिपहासहनमुद्भावित तदप्यसमीचीनं, यतो यानि परिजीर्णान्यल्पमूल्यानि च वस्त्राणि तानि परमार्थेनावस्त्राणि, विशिष्टवस्त्रकार्या-

तिरियसवरादयो नणु हवन्ति निरयोवगा बहुसो ॥ २ ॥ अपरिगहावि परसतिपसु मुच्छाकसायदोसेहिं । अविणिग्गहिय-
 प्पाणो कम्ममलमणतमज्जति ॥ ३ ॥ देहत्थवत्थमल्लानुलेवणाभरणधारिणो केई । उवसग्गाइसु मुणयो निस्सगा केरलमु-
 वेति ॥ ४ ॥ (वि २५६४-७) ” यदपि च ‘सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवती’त्यादिना वस्त्रस्य भयहेतुत्वमुक्तं तदपि ज्ञानादियु-
 समान, तथाहि-ज्ञानादिष्वपि विषये तदुपघातकेभ्यो भयमुपजायते, देहेऽपि श्वापदादिभ्यः, ततो वस्त्रादेरित्युपघातं तेषामपि
 परित्यागं कार्यं, अथ ते मोक्षसाधनमिति भयहेतवो न परित्यज्यन्ते, ननु मोक्षसाधनत्वं वस्त्रादेरपि प्रागुक्तनीत्या समा-
 नमिति तस्याप्यपरित्यागः, आह च-“जइ भयहेज्ज वत्थं तो नाणाईण तदुवघापहिं । भयमिइ तेसिं चागो देहस्सपि साव-
 याईहिं ॥ १ ॥ अहं मोक्खसाहणमईए न य भयहेतुत्तणेवि परिचागो । वत्थंपि मोक्खसाहणमईए सुब्बं कंहं चागो ?
 ॥ २ ॥ ” (वि २५६८-९) अपिच-तादृशो परिजिर्णेऽल्पमूल्ये वाससि न कुतोऽप्याशङ्क्येति न भयहेतुता, एतेनाविहारो-
 ऽप्यपाकृतः, कुतोऽप्याशङ्काया असम्भवात्, तथाभूतेषु च तेज्ज्वल्यप्रमाणेषु परिमितसङ्ख्याकेषु भारवहनमपि न सङ्गच्छते,
 असल्पत्वात्, अयं भवति तावन्मात्रैरपि पीडा, ननु सा नियतविहारक्रमकरणतः किं नोपजायते ?, सा उपकारिणीति
 चेत् उपकारोऽत्रापि दाशित एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च-“जइदेहस्सऽह पीडा निययविहाराउ सा न किं होई ? । उवगारिगा
 तई अह एत्थवि भणितो उ उवगारो ॥ १ ॥ ” (धर्म १०४९) यदपि तत्स्करैरपहारे अधिकरणप्रसङ्गापादनं कृतं तदप्यसमी-
 चीनं, तथाभूतस्य वाससस्तत्स्करैः प्रयोजनाभावात् अपहाराकरणतः, अथाल्पसत्त्वं कोऽपि तदप्यपहरति, तदेतत् विच्छि-
 कादिष्वपि समानं, अथ पिच्छिकादिषु व्युत्सृष्टेज्ज्वत्साकदोषाभावः, वस्त्रेऽप्येव दोषाभावः किं नाम न भवति ?, अथ परलो-

कसाधनाङ्गं पिच्छिकादि तेनोक्तदोषसम्भवेऽपि तद् ग्राह्य, ननु तत्परलोकसाधनाङ्गत्वं वक्ष्येऽपि तुल्य, यथोक्तं प्राक्, उक्तं च—“न हरन्ति तहाभूय वत्थ तेणा पयोयणाऽभावा । खुद्दहरणं च पिच्छिगकुडिगमाईसुवि समाणं ॥ १ ॥ वोसिरिएसु न दोसो पिच्छिगमाईसु अह उ वत्थेवि । तुहं चिय वोसिरणं साहणभावो य परलोए ॥ २ ॥ (धर्म १०५०-१) तथा अप्रमत्तस्य सतो वत्थं प्रायेण न नश्यति, नष्टेऽपि च कथमपि तस्मिन् त्यक्तकलत्रादिग्रन्थस्य शोको नोपजायते, विदितभवस्वरूपत्वात्, आह च—“अप्रमत्तस्स न नासइ नष्टेऽवि न जायई तहिं सोगो । मुणियभवसरूवस्स चत्तकलत्तादिगंथस्स ॥ १ ॥” (धर्म १०५२) ततो यदुक्तं ‘हा गत मे वत्थमित्यात्मनि शोकश्चे’त्यादि, तन्न, वक्ष्येऽप्यपेक्षाया असम्भवात्, यो हि जिनवचनभावितान्तकरणः स्वजनवर्गं कुप्यसङ्घातं सुवर्णसङ्घय विपयानपि च मनोरमान् परित्यजति तस्य कथं नामापेक्षा परिजीर्णाल्पमूढ्यवस्त्रमात्रे?, अथ यस्मालज्जते रुयादिभ्यस्तेन तद् गृह्णातीति तत्रापेक्षा, ननु लुञ्चितशिरस्कस्य भिक्षार्थं प्रतिगृहमदने लज्जा न भवति नाश्रयमात्रे लज्जा भविष्यतीत्यतिसाहसं, यद्येवं ततः कस्मान्न परित्यजति?, उच्यते, उपकारनिरीक्षणात् यथाऽऽहार, उपकारकारिता च समययोगहेतुतया पूर्वमभिहितैव, उक्तं च—“जो चयइ समयवगं हिरणजाय मणोरमे विसए । जिणवयणनीइकुसलो तस्स अवेक्खा कह वत्थे? ॥ १ ॥” लज्जाइ जमित्थियाइसु तेणं तं गिण्हइत्ति सार्वेक्खो । लुंचियसिरस्स भिक्खं हिंडंतस्सेह का लज्जा? ॥ २ ॥ ता किं न तं चएइ? उ उद्यगारनिरिक्खणा जहाऽऽहार । भणितो य ततो पुवि सज्जमजोगाण हेउत्ति ॥ ३ ॥” (धर्म १०५४-६) यदपि परिपहासहनमुद्भावित तदप्यसमीचीन, यतो यानि परिजीर्णान्यल्पमूल्यानि च वस्त्राणि तानि परमार्थेनावस्त्राणि, विशिष्टवस्त्रकार्या-

तिरियससरादयो ननु हवति निरयोवगा बहुसो ॥ २ ॥ अपरिगहावि परसतिपसु मुच्छाकसायदोसेहि । अविणिगहि-
 प्पाणो कम्ममलमणतमज्जति ॥ ३ ॥ देहत्यवत्थमहाणुलेवणाभरणधारिणो केई । उवसगाइसु मुणयो निस्सगा केउलमु-
 वेति ॥ ४ ॥ (वि २५६४-७) ” यदपि च ‘सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवती’त्यादिना वस्त्रस्य भयहेतुत्वमुक्तं तदपि ज्ञानादिषु
 समान, तथाहि-ज्ञानादिष्वपि विषये तदुपघातकेभ्यो भयमुपजायते, देहेऽपि श्वापदादिभ्यः, ततो वस्त्रादेरित्येतेषामपि
 परित्यागः कार्यः, अथ ते मोक्षसाधनमिति भयहेतवो न परित्यज्यन्ते, ननु मोक्षसाधनत्वं वस्त्रादेरपि प्रागुक्तनीत्या समा-
 नमिति तस्याप्यपरित्यागः, आह च-“जइ भयहेऊ वत्थं सो नाणाईण तदुवघायहि । भयमिइ तेसि चागो देहस्सपि साव-
 यार्इहि ॥ १ ॥ अहं मोक्खसाहणमईए न य भयहेतुत्तणेवि परिचागो । वत्थपि मोक्खसाहणमईए सुअं कह चागो ?
 ॥ २ ॥ ” (वि २५६८-९) अपिच-साहयो परिजीणोऽल्पमूल्ये वाससि न कुतोऽप्याशङ्केति न भयहेतुता, एतेनाविहारो-
 ऽप्यपाकृतः, कुतोऽप्याशङ्काया असम्भवात्, तथाभूतेषु च तेष्वल्पप्रमाणेषु परिमितसङ्ख्याकेषु भारवहनमपि न सङ्गच्छते,
 अत्यल्पत्वात्, अथ भवति तावन्मात्रैरपि पीडा, ननु सा नियतविहारक्रमकरणतः किं नोपजायते ? सा उपकारिणीति
 चेत्त उपकारोऽत्रापि दाशित एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च-“जइदेहस्सऽह पीडा नियविहाराउ सा न किं होई ? । उवगारिगा
 तई अह एत्थवि भणितो उ उवगारो ॥ १ ॥ ” (धर्म १०४९) यदपि तत्स्करैरपहारे अधिकरणप्रसङ्गापादनं कृतं तदप्यसमी-
 चीनं, तथाभूतस्य वाससस्तत्स्करैः प्रयोजनाभावात् अपहाराकरणतः, अथाल्पसत्त्वं कोऽपि तदप्यपहरति, तदेतत् विच्छि-
 कादिष्वपि समानं, अथ विच्छिकादिषु न्युत्सृष्टेष्वस्माकं दोषाभावः किं नाम न भवति ?, अथ परलो-

यत्रापि तुल्यत्वात्, न, सूत्रान्तरेण स्त्रीपरिभोगस्य सर्वस्यापि प्रतिषेधनात्, तच्च सूत्रान्तरमिदम्,—“नवि
गडिसिद्ध नऽणुन्नाय वावि जिणवरिदेहि । मोत्तु मेहुणभाव न विणा सो रागदोसेहि ॥ १ ॥” (धर्म १०६४)
नातिप्रसङ्गदोष, उक्तं च—“सिय पावई अणिठ्ठ एव इत्थीपरीसहपसगा । नो सुत्ततरवाहानिचारणादिदं पस-
र ॥ १ ॥” (धर्म १०६३) न च भगवता प्रतिकुष्ट वस्त्रम्, उपधिप्रमाणस्य कल्पाध्ययनादितु साक्षादभिधानात्,
च । इव वस्त्राणि परिभुञ्जते, किन्तु लोकरूढप्रकारादन्यप्रकारेण, कच्छावन्धाभावात् कुर्यादभ्यागम-
त्त्वरणात् मस्तकोपरि प्रावरणाद्यभावाच्च, ततो न गृहिलिङ्गम्, अथ गृहस्थैरपि परिभोगात् गृहिलिङ्गं,
चरणादयोऽपि गृहिलिङ्गं, तेषामपि गृहस्थेषु भावात्, ततस्तेषामपि परित्यागः कर्षजः, अथ करपरणा-
देहाभावस्तदभावे च परलोकासाधनमिति तदपरित्यागः, ननु तत्परित्यागो मृणमग्न्याविशसक्तः परभो-
गधनाभावः समान एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च—“निहिङ्गिंयि न एतं एतेणं तापसापारणे । मोत्ति भ मत्तिनि
यमा करचरणाईवि निहिलिंग ॥ १ ॥ तेसि परिद्यामातो वेदाभावे कधे नु परओगो १ । णणु मग्गससि नाए तणम-
गार्इहि तुल्लमिण ॥ २ ॥” (धर्म १०६८-६) अथास्माकं शुष्माकं चार्इस्तो सुत्तः, भगवन्तश्चार्इस्तोऽनेतास्ततोऽनेनान-
गास्माक युत्तयुपपन्न, न वस्त्रपरिधारणं, शिष्याणां गुरुलिङ्गप्रतिपत्तेरर्पितत्वात्, उक्तं च—“आरिसग्गं गुरुलिङ्गं रीसेणनि
रिसेण होयव । नहु होइ बुद्धसीसो सेयवडो नग्गखमणो वा ॥ १ ॥” (धर्म ११०९) ननु यदि भगवन्तो गुरुना गमाने
हे तदुपदेशः कर्त्तव्यः, भगवदुपदेशश्चायं—निरुपमधृतिसंहननाद्यतिशयोक्तेनासेनेन भवितव्यं, न निरतिशयेन,

करणात्, तथा च परिहितपरिजीर्णपरिधाना काचित् युवति कोलिकं प्रत्येवमाचष्टे—त्वर कोलिकं ! नन्नाऽहं वर्त्त इति, ततः सयमयोगस्फातिनिमित्तं तथारूपाणि वस्त्राणि धारयतो यते सदा ममत्वरहितस्य कथं न परीपहसहनम्?, आह च—“सयमयोगनिमित्तं परिजुन्नादीणि धारयतस्स । कहं न परिसहसहणं जइणो सइ निम्ममत्तस्स ? ॥१॥” (वि १०६०) अथ सूत्रे ‘नगिणस्स वावि मुडस्से’ त्यादिना साक्षान्नत्वमभिहितं, परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रपरिधाने तु न तदनुपचरितं भवति, उपचरिते च नम्रत्वे परीपहसहनमप्युपचरितमेव प्राप्नोति, न चोपचारादर्थसिद्धिः, नहि माणवको दहनोपचारादाधीयते पाके इति प्रतीतमेतत्, तदप्यशोभनं, सम्यक् जिनवचनापरिज्ञानात्, न खलु धुत्परीपहसहनमप्युपचरितमेव प्राप्नोति, पिपासापरीपहसहनं च, सर्वथा वाऽशनपानप्रतिषेधत उपपद्यते, किन्त्वनेपणीयपरित्यागाद्, अन्यथा भगवतामप्यहंतामजितपरीपहसहनं च, सर्वथा वाऽशनपानपादानात्, ततो यथैपणीयान्नपानपरिभोगतः क्षुत्पिपासापरीपहसहनमेव परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रपरिधानेऽप्यचेलपरीपहसहतेति, उक्तं च—“जइ चेलभोगमेत्तादजिताचेलयपरीसहो तेण । अजियदिगिंछाइपरीसहोऽवि भत्ताइभोगातो ॥ १ ॥ एण तुहं न जियपरीसहा जिणिदादि सव्वाहाऽऽगण । अहंता जो भत्तादिस्तु स विही चेलेवि किं नट्ठो ? ॥ २ ॥ जहं भत्तादि विसुद्धं, रागदोसरहिओ निसेवंतो । विजियदिगिंछाइपरीसहो मुणी सपडियारोऽवि ॥ ३ ॥ तह चेल परिसुद्धं रागदोसरहिओ सुयचिहीए । होइ जियाचेलपरीसहो मुणी सेवमाणोऽवि ॥ ४ ॥” (वि २५९४-९७) स्यादेतत्—यदि परिजीर्णाल्पवस्तुपरिभोगेऽप्यचेलकपरीपह सोढोऽभ्युपगम्यते ततः काण्डुण्टादियुवतिरपि न परमार्थतो युवति, परिपूर्णयुवतिलक्षणायोगात्, ततस्तत्परिभोगेऽपि स्त्रीपरीपह सोढो भवेत्,

न्यायस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, न, सूत्रान्तरेण स्त्रीपरिभोगस्य सर्वस्यापि प्रतिषेधनात्, तच्च सूत्रान्तरमिदम्,—“नवि
किंचिपि नऽनुज्ञाय वावि जिणवरिदेहि । मोक्षु मेहुणभावं न विणा सो रागदोसेहि ॥ १ ॥” (धर्म १०६४)
ततो नातिप्रसङ्गदोष, उक्तं च—“सिय पाचई अणिट्ठ एवं इत्थीपरीसहपसगा । नो सुत्तंतरवाहानिवारणादिह पस-
गस्स ॥ १ ॥” (धर्म १०६३) न च भगवता प्रतिष्ठा वस्त्रम्, उपधिप्रमाणस्य कल्पाध्ययनादिषु साक्षादभिधानात्,
न च यतयो गृहस्था इव वस्त्राणि परिभुञ्जते, किन्तु लोकरुढप्रकारादन्यप्रकारेण, कच्छाबन्धाभावात् कूर्पराभ्यामग्न-
भाव एव चोलपट्टकधरणात् मस्तकोपरि प्रावरणाद्यभावाच्च, ततो न गृहलिङ्गम्, अथ गृहस्थैरपि परिभोगात् गृहलिङ्गं,
यद्येव तत् करचरणादयोऽपि गृहलिङ्गं, तेषामपि गृहस्थेषु भावात्, ततस्तेषामपि परित्यागः कर्त्तव्यः, अथ करचरणा-
दिपरित्यागे देहाभावस्तदभावे च परलोकासाधनमिति तदपरित्यागः, ननु वस्त्रस्याप्यभावे तृणग्रहणादिप्रसक्तेः परलो-
कसाधनाभावः समान एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च—“गिहिलिंगं न एत एगंतेणं तदन्नहाधरणे । होति य कहिचि
नियमा करचरणाईवि गिहिलिंगं ॥ १ ॥ तेसि परिच्चागतो देहाभावे कहं नु परलोगो ? । नणु वत्थस्सचि चाए तणग-
हणाईहि तुल्लमिण ॥ २ ॥” (धर्म १०६८-६) अथास्माकं युष्माकं चाहन्तो गुरवः, भगवन्तश्चाहन्तोऽचेलास्ततोऽचेलत्व-
मेवास्माकं युक्त्युपपन्नं, न वस्त्रपरिधारणं, शिष्याणां गुरुलिङ्गप्रतिपत्तेरर्चितत्वात्, उक्तं च—“जारिसयं गुरुलिंगं सीसेणवि
तारिसेण होयव । नहु होइ बुद्धसीसो सेयउडो नग्गल्लमणो वा ॥ १ ॥” (धर्म ११०९) ननु यदि भगवन्तो गुरवः प्रमाणं
तर्हि तदुपदेशः कर्त्तव्यः, भगवदुपदेशश्चायं—निरुपमघृतिसहननाद्यतिशयोपेतानाच्चेलेन भवितव्यं, न निरतिशयेन,

अतिशयविकल्पाद् भवान्, ततो मा भूस्त्व निरतिशय सन्नचेल, उपदेशाद्धि गुरुणा कार्यसिद्धिर्न वेपचरितमा-
 त्रानुष्ठानात्, न खलु रोगी वैद्यस्य वेप चरित वाऽनुकुर्वन्नरोगीभवति, किन्तूपदेशात्, आह च भाष्यकृत्—
 “अरहता जमचेला तेणांचेलसण जइ मयं ते। तो तवयणातोच्चिय निरतिसओ होहि माऽचेलो ॥ १ ॥ रोगी
 जहोवएस करेइ वेज्जस्स होयऽरोगी य। न उ वेस चरिय वा करेइ न य पवणइ करेत्तो ॥ २ ॥ तह जिणवेजाएस कुण-
 माणोऽवेइ कम्मरोगातो। नउ तझेवत्थधरो तेसि आपएसमकरेत्तो ॥ ३ ॥” (वि २५८५-७) अथोपदिष्टो भगवद्भि-
 जिंनकल्पस्ततः सोऽस्माभिराश्रीयते, ननु यदि जिनोपदेशात्तस्याश्रयणं तत एतदपि जिनोपदेशात् प्रतिपत्तव्यं—ये उत्तमधृ-
 तिसहनना. पूर्वविद. सातिशया गच्छे कृतपरिकर्माणस्ते जिनकल्प प्रतिपद्यन्ते, न शेषाः, उक्तं च—“उत्तमधिइसघयणा
 पुपविदोऽतिसयिणो सया काल। जिणकप्पियादिकप्पं कयपरिकम्मा पवजंति ॥ १॥” (वि २५९१) तथा व्यवच्छिन्न सम्प्रति-
 जिनकरप इत्येतदपि, तथा चोक्तम्—“मणपरमोहिपुलाए आहारग खवग उवसमे कप्पे। सजमतियेकेचलसिज्झणा य
 जजुम्मि वोच्छिन्ना ॥ १ ॥” (वि २५९३) तत कथं भवतो जिनकल्पाश्रयणम्?, अथ यथा तदुपदेश क्रियते
 तथा तद्गतवेपचरितानुकारोऽपि, तत्रेदं प्रष्टव्यं—तद्गतवेपचरितानुकार्ये किं सर्वथा उत देशतः?, तत्र यद्याद्यः पक्षः
 सोऽसम्भवी, तीर्यकृतामेव तीर्थकरगुणोपेतता, न प्राकृतगुणयुक्ताना युष्मादृशा, तीर्थकरगुणाश्चेमे—निरुपमधृतिसहनना
 मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः सत्त्वसम्पन्ना अच्छिद्रपाणिपात्रा देवदानवैरप्यक्षोभ्या सततमप्रमादिनो जितपरीपहा,
 ततस्ते वस्त्रपात्राद्युपकरणरहिता अपि न यथोक्त दोषमाप्नुवन्तीति न कुर्वते वस्त्रादिग्रहण, केवलमस्माभिः सखलो

धर्मः प्ररूपयितव्य इति अभिनिष्क्रमणकाले शक्रेण समर्पितमेक देवदूष्य प्रतिगृह्णन्ति, उक्तं च—“निरुवमधिइसंधयणा
 चउनाणाऽतिसयसत्तपण्णा । अञ्छिदपाणिपत्ता जिणा जियपरीसहा सबे ॥ १ ॥ तम्हा जहुत्तदोसे पावति न वत्थपत्तर-
 हियावि । तदसाहणंति तेसिं तो तग्गहणं न कुवति ॥ २ ॥ तहवि गहिणवत्था सवत्थतिथोवएसणत्थंति । अभि-
 निवत्थमति सबे तग्गि चुएऽचेत्तया होति ॥ ३ ॥” (वि २५८१-३) ततः कथं तैः सह सर्वसाम्यं प्रतिपत्तु शक्यम् ?
 अन्यच्च—सर्वसाम्यप्रतिपत्तौ तीर्थकरैरिव न परोपदेशोऽपेक्षणीयः, नापि छद्मस्यैः सन्नि परेभ्य उपदेष्टव्यं, न च शिष्यवर्गो
 दीक्षणीय इत्यापन्नस्तीर्थव्यवच्छेद इति नैप पक्षः, आह च—“न परोवएसवसया न य छउमत्था परोवएसंसि । देति नय
 सीसवग्ग दिक्खति जिणा जहा सबे ॥ १ ॥ तह सेसेहि वि सब, कज्जं जइ तेहि” सबसाहम्म । एवं च कतो तित्थं ? न
 चेदचेत्तुत्ति को गाहो ? ॥ २ ॥” (वि २५८६-७) देशपक्षस्त्वस्माभिरभ्युपगत एव, वेषानुकारस्य लोचकरणमात्रेण चरित-
 नुकारस्यैपणीयाहारपरिभोगानियतवासादिना (च) क्रियमाणत्वात्, यदप्युक्तम्—‘वस्त्रं च ग्रन्थ’ इत्यादि, तदपि न सुन्दर,
 सयमोपकारितया वस्त्रे धर्मोपकरणत्वेन ग्रन्थत्वायोगात्, तथाहि—यज्जर्मोपकरणं न स ग्रन्थः, धर्मोपकरणं च वस्त्र-
 मिति व्यापकविरुद्धव्याप्तौपलब्धिः, ग्रन्थत्वं हि बन्धुहेतुत्वेन व्याप्तं, ग्रन्थाति जीवं कर्ममलेनेति ग्रन्थ इति व्युत्पत्तेः,
 कर्मवन्धहेतुताप्रतिपक्षभूतेन च कर्ममलापगमहेतुत्वेन व्याप्तं धर्मोपकरणत्वं, तथाहि—धर्मः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपः,
 स उपक्रियते—उपपद्यते स्फीति नीयते इतियावद् अनेनेति धर्मोपकरणं, यच्च सम्यग्दर्शनादिकं धर्ममुपपद्यते तत् पर-
 परया कर्ममलापगमहेतुः, सम्यग्दर्शनादिप्रभावतः सकलकर्मोपगमलक्षणस्य मोक्षस्याभ्युपगमात्, वस्त्रमपि च शुभध्या-

नहेतुतया प्राणिरक्षकतया च धर्मोपष्टम्भकम्, अतो वस्त्रे यत् ग्रन्थत्वस्य व्यापक कर्मग्रन्थहेतुत्व तस्य विरुद्ध यत्कर्म-
 मलापगमनिवन्धनत्वं तेन व्याप्तस्य धर्मोपकरणत्वस्योपलब्धे ग्रन्थत्वप्रतिषेध, अथ वस्त्रपरिग्रहाभ्युपगमे साधूना पर-
 स्पर शुभेतरवस्त्रविशेषदर्शनतो मात्सर्यादिरुपजायते, तत्स्करादीना च तद्विषयो लोभादि, अत कपायहेतुत्वात् ग्रन्थ,
 प्रयोगश्च-यत् कपायहेतुस्तत् ग्रन्थो यथा स्वापतेय, कपायहेतुश्च वस्त्रमिति, तदसमीचीन, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि-न
 भावितजिनयचनाना साधूना शुभेतरवस्त्रविशेषदर्शनेऽपि मात्सर्यादि, इतरेषा च तत्सम्भव आहारेऽपि सम, तत्स्करादी-
 नामपि च परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रविषये न लोभादि, क्षुद्रसत्त्वाना तु तत्सम्भवे पिच्छिकादिष्वपि समान, तस्मात्
 तत्ततो न कपायहेतुता, अनैकान्तिकोऽपि चाय हेतु, भगवत सङ्गमकगोशालादीन् प्रति धर्मपराणा जिनमतस्य च
 प्रत्यनीकान् प्रति कपायहेतुत्वेऽपि ग्रन्थत्वायोगात्, उक्त च-“अत्थि य कि किञ्चि जए जस्स व कस्स व कसायवीयं ज ।
 वत्थु न होज्ज ? एव धम्मोवि तुमे न धेत्तवो ॥ १ ॥ जेण कसायनिमित्तं जिणोऽवि गोसालसगमाईणं । धम्मो धम्मपरावि
 य पडिणीयाण व जिणमय च ॥ २ ॥” (वि २५५९-६०) तस्माद्यत्किञ्चिदेतत्, एव स्थविरैस्तस्य कथनं कृतं ॥ अमुमे-
 वार्धमुपसंक्षिप्तधुराह-

रत्नवीरपुर नगर दीवगमुज्जाणमज्जकण्ठे य । सिवभूइस्सुवहिम्मी पुच्छा थेराण कहणा य ॥ १४६ ॥ (मू भा)
 रथवीरपुरे नगरे दीपक नाम उद्यान, तत्रार्यकृष्णो नामाचार्य समवसूत, तत्र शिवभूतेर्जिनकल्पिकप्ररूपणावसरे
 उपधौ पृच्छा, स्थविराणा च-आर्यकृष्णाना कथनेति गाथासंक्षेपार्थ, भावार्थ प्रागेवोक्त । स च शिवभूतिस्तथा स्थविरै

प्रज्ञाप्यमानोऽपि मिथ्यात्वोदयात् कुलिङ्गभावो जिनमतेमश्रद्धधानश्चीवराणि परित्यज्योपाश्रयाद्विनिर्गतः, तस्योत्तरा भमिनी, सा उद्याने स्थित वन्दितुमागता, तच्च तथाभूतं दृष्ट्वा तयापि चीवराणि तदनुरागेण परित्यक्तानि, ततो द्वावपि तौ भिक्षार्थं प्रविष्टौ, गणिकया च तदवस्था दृष्ट्वा, साऽचिन्तयत्-नूनमेव स्त्रीणां बीभत्स रूपं दृष्ट्वा लोकोऽस्माकं विरक्तो भविष्यतीति, ततस्तया सा परिपूर्णं परिधापिता, सा नैच्छदिति मुक्तवती, ततो बलादपि तस्या उरसि कटिप्रदेशे चैकं वस्त्र सन्दधे, तदपि त्यजन्ती भ्रात्रा कथमपि दृष्ट्वा भणिता-तिष्ठतेतत्तच्च देवतया दत्तम्, आह च भाष्यकृत्-“तस्स भगिणी समुद्भिन्नवत्था तह चेव तदणुरागेण । सपत्थिया नियत्था तो गणियाए पुणो मुयइ ॥ १ ॥ तीए पुणोवि बद्धो-रसेगवत्था तयपि छडुंती । अच्छठ ते तेणं चिय समणुणाया धरेसी य ॥ २ ॥” (वि २६०७-८) तेन शिवभूतिना द्वौ शिष्यौ प्रव्राजितौ-कौण्डिन्यः कोट्वीरश्च, ततः परम्परास्पर्शः समुत्पन्नः, उक्तं च-“कोडिन्नकोट्वीरे पद्मावेसी य दोन्नि सो सीसे । तत्तो परपराफासतो व सेसा समुप्पन्ना ॥ १ ॥” (वि २६०९) एवं बोदिका उत्पन्नाः, अमुमेवार्थं मूलभाष्यकारः सञ्जिहीषुराह-

ऊहाए पन्नत्तं बोडिअ सिवभूहउत्तराहि इमं । मिच्छादंसणमिणमो रहवीरपुरे समुप्पन्नं ॥ १४७ ॥ (मू भा)
ऊहया-स्वतर्कबुद्ध्या प्रज्ञसं-प्रणीत बोदिकं शिवभूत्युत्तराभ्याम् ‘इणमो’ति एतच्च मिथ्यादर्शनं क्षेत्रतो रथवीर-पुरे समुत्पन्नम् ।

बोडिअसिवभूईओ बोडिअलिगस्स होइ उप्पत्ती । कोडिन्नकुट्वीरा परपराफासमुप्पन्ना ॥ १४८ ॥ (मू भा)

वोटिकशिवभूते सकाशात् वोटिकलिङ्गस्य-वोटिकदृष्टेर्भवत्युत्पत्तिः, वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्भूत, पाठान्तरं वा 'वोटियलिगस्स आसि उप्पसी', ततः कौण्डिन्यश्च कोट्टवीरश्च कौण्डिन्यकोट्टवीर समाहारो द्रुद्धस्ततः परम्परास्पर्शम्-आचार्यशिष्यसम्बन्धलक्षणमधिकृत्योत्पन्ना-सञ्ज्ञाता, वोटिकदृष्टिरिति वाक्यशेषः ॥ सम्प्रति निहवचक्यता निगमयन्नाह-एव एए कट्टिआ ओसत्थिपणिए उ निणहत्ता सत्त । वीरवरस्स पवयणे सेसाणं पवयणे नत्थि ॥ ७८४ ॥ एवम्-उक्तेन प्रकारेण एते अनन्तरोक्ता कथिता प्रतिपादिता अस्यामधसर्पिण्या निन्हवा सप्त, अष्टमस्तु वोटिकः तुश-न्दसमुच्चितो, वीरवरस्य भगवत प्रवचने-तीर्थे, शेषाणा तु तीर्थकृतां प्रवचने नत्थिचि प्राकृतत्वाग्रासीरन् निन्हवाः ॥

मुचूणमेसिमिक्क सेसाणं जावजीविया दिट्ठी । इक्किस्स य इत्तो दो दो दोसा मुणेअद्या ॥ ७८५ ॥ मुक्त्वा एयामेकं गोष्ठामाहिल निन्हवाना शेषाणा-जमालिप्रभृतीना प्रत्याख्यानमङ्गीकृत्य यावजीविका दृष्टिरासीत्, न ते प्रत्याख्यानं गोष्ठामाहिल इवापरिमाणमिच्छुरिति भावना, आह-प्रकरणादेवेदमवसीयते किमर्थमस्योपन्यासः?, उच्यते, प्रतिदिवसोपयोगेन प्रत्याख्यानस्यातीवोपयोगित्वात्, मा भूत् कश्चित्तथैव प्रतिपद्यते, ततः प्रज्ञाप्यते-निन्हवाना-मपि प्रत्याख्यानविषये इयमेव दृष्टिरिति, 'एत्तो'त्ति प्राकृतत्वादमीषा मध्ये एकैकस्य निन्हवस्य द्वौ द्वौ दोषौ ज्ञातव्यौ, मुक्त्वैकमिति वर्त्तते, तथाहि-बहुरता जीवप्रदेशिकान् प्रत्युचु-भवन्तो द्वाभ्या कारणभ्या मिथ्यादृष्टयः, तत्रैकमिद यद्गणय एक. प्रदेशो जीव इति, द्वितीय क्रियमाण कृतमिति, जीवप्रदेशिका अपि बहुरतान् प्रत्यवादिषु-यूयमपि कारणद्वयेन मिथ्यादृष्टय, एक तावदिदं यद्ददथ क्रियमाणमकृत (द्वितीय च चरमप्रदेश) जीव इति प्रतिपद्यध्वे,

एवं शेषाणामपि परस्पर भावनीयं, गोष्ठामाहिलमधिकृत्य पुनरेकैकस्य त्रयो दोषा, तथाहि-बहुरतान् प्रति गोष्ठामा-
हिलोऽब्रवीत्-कारणत्रयाद् भवन्तो मिथ्यादृष्टयः, तत्र-एकमिदं यत्कृत कृतमिति (यूयं) वदतेति, द्वितीयं स्पष्ट वद्धं कर्म,
तृतीयमपरिमाण प्रत्याख्यानमिति, बहुरता अपि तं प्रत्यवोचन्, भवानपि कारणत्रयान्मिथ्यादृष्टिः-एकं तावदिदं यत्
क्रियमाण कृतमिति वदति, द्वितीयं स्पष्टमवद्धं कर्म, तृतीय सपरिमाणं प्रत्याख्यानमिति, एवं सर्वान् प्रति योजनीयम्,
अनर्थं त्वाहुः-एकैकस्य द्वौ द्वौ दोषावेवं वेदितव्यौ, एकं तावत्स्वय विप्रतिपन्ना द्वितीयं परानपि व्युद्ग्राहयन्तीति ॥

नन्येता दृष्टय ससाराय अहोस्विदपवर्गयेत्याशङ्कानिवृत्त्यर्थमाह-

सत्तेषां द्वितीओ जाइजराभरणगब्भवसहीणं । मूलं संसारस्स उ हवंति निगंगंथरुवेणं ॥ ७८६ ॥

समाप्येता दृष्टयो, बोदिकास्तु मिथ्यादृष्टय एवेति न तद्विचारः, 'जातिजरामरणगर्भवसतीना'मिति जातिग्रहणं नार-
कादिप्रकृतिग्रहे चरितार्थमिति गर्भवसतिग्रहणमदुष्ट, मूल-कारणं, भवतीति योगः, मा भूत्सकृद्भाविनीना जातिजरामर-
णगर्भवसतीना मूलमिति प्रत्ययस्तत आह-'संसारस्स उ' इति ससरणं ससार-तिर्यग्रनारकामरभवानुभूतिरूपः प्रदीर्घ-
तस्यैव, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, केन रूपेणेत्याह-निर्ग्रन्थरूपेण ॥ अथैते निन्हवा-किं साधव इत तीर्थान्तरीया आहो-
स्विन्मिथ्यादृष्टयः?, उच्यते, न साधवो, यतः साधूनामेकस्याप्यर्थाय यत्कृतमशनादि तच्छेषाणा न कल्पते, नैवं
निन्हवाना, तथा चाह-

पवपणनीहूआणं जं तेसि कारिअं जहिं जत्थ । भल्लं परिहरणाए मूले तह उत्तरगुणे अ ॥ ७८७ ॥

‘निद्रय’ति देशीवचनसक्लिच्छित्कारार्थे, तत् प्रवचने पारमेश्वरे यथोक्तक्रियाकलापं प्रत्यक्लिच्छित्काराणा, अथवा ‘निद्रय’ति आप्तत्वात् निन्दुत, तत्र प्रवचन निन्दुतम्-अपलपित यैस्ते प्रवचननिन्दुता, सुखादिदर्शनात् निष्ठातस्य पाक्षिक परनिपात, तेषा यद् अशनादि तेषामुपभोगो(गाय) यत् कारित यस्मिन् काले यत्र क्षेत्रे तद्भाज्यं-विकल्पनीय परिहरणे, कदाचित्परि-
 ह्रियते कदाचिन्नेति, यदि लोको न जानाति यथैते निन्दुताः साधुभ्यो भिन्नास्तदा परिह्रियते, अथ जानाति तदा न परि-
 हार, अथवा परिहरणा नाम परिभोग, तथा चोक्तम्-“धारणया उपभोगो परिहरणा (होइ) तस्स परिभोगो’ तत् कदा-
 चित् परिभुज्यते कदाचिन्नेति, निन्दुवत्त्वे परिज्ञाते भुज्यते, शेषकालं नेति, कथंभूत तत् अशनादि तन्निमित्तं कारितमित्यत
 आह-‘मूले’ मूलगुणविषयं आधाकर्मादि, तथोत्तरगुणविषयं च-क्रीतकृतादि, ततो नैते साधवो, नापि गृहस्था नाप्यन्य-
 तीर्थ्या, यतस्तदर्थाय कृतमेकान्तेन कल्पमेव भवति, यत्र तु भजना ततोऽव्यक्ता इति ॥ आह-यद्भेदिकाना कारितं
 मूले-मूलगुणविषयमुत्तरगुणे-उत्तरगुणविषयं तत्सर्वमपि, तत्र का वार्त्ता?, उच्यते-

मिच्छादिद्वीआणं ज तेसि कारिअ जया जत्थ । सवंपि तयं सुद्धं मूले तह उत्तरगुणे अ ॥ ७८८ ॥

तेषा मिथ्यादृष्टीना वोटिकानामुपभोगाय यत्कारितमशनादि, गृहस्थै कारितं, ‘मूले’ मूलगुणविषयमुत्तरगुणे-उत्तर-
 गुणविषय तत्सर्वमपि शुद्धं, कल्पनीयमिति भाव ॥ उक्त समवतारद्वारम्, अधुनाऽनुमतद्वारव्याख्यावसर, तत्र यत् यस्य
 नयस्य सामायिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तदुपदर्शयन्नाह-

तवसजमो अणुमओ निगगंयं पवयणं च ववहागे ।

प्राण पुण निवाण संजमो चेव ॥ ७८९ ॥

तापयत्यष्टप्रकार कर्मैति तप , तपतेरौणादिकोऽसूत्रत्यय , अनशनो नोदरतादि तत्प्रधान सयमस्तप सयम , असावनु-
 मत.-अभीष्टो मोक्षागतया, तथा निर्ग्रन्थानामिद नैर्ग्रन्थं, आर्हतमित्यर्थ , किं , प्रवचन-श्रुत, इह तपोग्रहणेन द्वाद-
 शप्रकारमपि तप परिगृह्यते, सयमो नाम पापोपरम , स च सप्तदशप्रकारः, एतेन च चारित्रसामायिकं परिगृहीत, नैर्ग्रन्थं
 प्रवचन-श्रुत, चशब्दः सम्यक्त्वादिसामायिकसमुच्चयार्थः, 'व्यवहारो'ति एव व्यवहारो व्यवस्थित, व्यवहारग्रहणात् तदधो-
 यत्तिनौ नैगमसंग्रहावपि गृहीतौ, तत् एतदुक्तं भवति-नैगमसङ्ग्रहव्यवहारास्त्रिविधमपि सामायिकं मोक्षमार्गतयाऽनुमन्यन्ते
 इति । आह च भाष्यकृत्-कस्त नयस्साणुमय किं सामयिमिह मोक्खमगोत्ति ? । भण्णइ नेगमसगह-व्यवहाराणं तु सव्वाइ
 ॥१॥ तवसजमा चरित्त निगंथ पवयणंति सुयनाणं । तगहणे सम्मत्त तगहणातो य नायवं ॥ २ ॥ (विशेषे २६२२-३)
 आह-यदि नैगमादयस्त्रिविधमपि सामायिक मोक्षमार्गतयाऽनुमन्यन्ते किमिति तर्हि ते मिथ्यादृष्टयः ? , उच्यते, व्यस्ताना-
 मेव तेषां है. मोक्षमार्गतयाऽनुमाननात्, न सापेक्षाणामेवेति, शब्दऋजुसूत्रयोः पुनः कारणे कार्योपचारात् निर्वाणमार्गो
 निर्वाण सयम एवेत्यनुमतं, इह ऋजुसूत्रमुख्यद्वयादौ शब्दनयोपन्यासोऽशेषोपरितननयपरिग्रहार्थः, तत् एतदुक्तं भवति-
 ऋजुसूत्रादयः सर्वे चारित्रमेवैकं मोक्षमार्गमनुमन्यन्ते, न ज्ञानदर्शने, तद्भावेऽपि मोक्षासम्भवात्, तथाहि-न सर्वज्ञान-
 सर्वदर्शनलाभेऽपि तत्कालमेवापवर्गप्राप्ति , किन्तु सर्वसवरलाभे, ततः स एवैको मोक्षमार्ग इति, उक्तं च-"उज्जुसुयाइमयं
 पुण निघाणपहो चरित्तमेवेग । न उ नाणदंसणाइं भावेवि न तेसि जं मोक्खो ॥ १ ॥ जं सव्वनाणदंसणलंभेवि न तक्खणं
 चिय विमोक्खो । मोक्खो य सव्वसवरलाभे भगो त एवातो ॥ २ ॥" (विशेषे २६२५-६) एवं बुवाणान् ऋजुसूत्रप्रभृतीन्

प्रति नैगमादयो भ्रुवते-ननु ज्ञानदर्शनाभ्यामपि विना न प्रकर्षप्राप्त सर्वसवरलाभ उपजायते, तत्सहितस्यैव तन्मात्रान्मु-
 पगमात्, तत् कथं न त्रितय मोक्षमार्गः ? इति, ऋजुसूत्रादयः प्राहुः, तदसम्यक्, यस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, तथाहि-यदि
 नाम न ज्ञानदर्शनाभ्यां विना यथोक्तसवरलाभस्ततस्ते तस्य कारणं भवताम्, ननु मोक्षस्य सर्वसवरसाध्यस्य, कथं?,
 तद्भावे भाव एवेत्यन्वयानुगमाभावात्, इह यत् यस्यान्वय व्यतिरेकं वा नानुविधत्ते न तस्य तत्कारणं, यथा कुशूलन्यस्त
 धीजमङ्कुरस्य, न भवति च मोक्षः सर्वज्ञानसर्वदर्शनसम्भवेऽपि तत्कालमेवेति, अयं सत्तोरेव सर्वज्ञानसर्वदर्शनयोः सर्व-
 सवरलाभो, न तदभावे, तेन ते अपि मोक्षकारणस्य सर्वसवरस्य कारणत्वान्मोक्षकारणमिति, तदयुक्तं, परम्परयापि
 कारणत्वाभ्यामुपगमे सकलस्यपि भुवनस्य मोक्षकारणत्वप्रसक्तेः, भुवनोदरवर्तिना सर्वेषामपि वस्तूनां ज्ञेयश्रद्धेयप्रवृत्ति-
 निवृत्तिविषयतया ज्ञानदर्शनचारित्र्योपयोगित्वात्, तथा च सति ज्ञानादित्रिके एव को भवतामग्रहः?, ततो यथा न
 समस्त भुवनं मोक्ष(कारणं तद)कारणत्वादेवं ज्ञानदर्शने अपीति स्थितम् । तथा चाह भाष्यकृत्-आह ननु नाणदसण-
 रहियस्स न सधसवरो दिट्ठो । तस्सहियस्सेव तओ तग्गहा तिययपि मोक्खपहो ॥१॥ (वि २६२७) ॥ जइ तेहिं विणा नत्थित्ति
 सवरो तेण ताइ तस्सेव । जुत्तं कारणमिह न उ सवरसज्झस्स मोक्खस्स ॥२॥ (वि २६२८) ॥ अहं कारणोविगारित्ति कारण
 तेण कारणं सव । भुवणं नाणाईणं जइणो नेयाइभावोण ॥३॥ (वि २६२९) ॥ अहं पच्चासन्नतर नेयरमिहोविगारगारिणि । तो सव-
 सवरमय चारित्तं चेव मोक्खपहो ॥४॥ (वि २६३०) ॥ तदेवं यत् यस्य नयस्य सामाधिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तदभिहितं, भगव-
 तस्तु मतेन त्रीण्यपि ज्ञानादीनि सामाधिकानि परस्परसाम्येक्षाणि मोक्षमार्गं, एकस्याप्यभावे मोक्षस्यासम्भवात्, 'तस्मात्सर्वस्य

कार्यस्य, सामग्री जनिका मते'ति वचनात्, उक्तमनुमतद्वार, तदुभयाने च व्याख्याता 'उद्देशे निर्देशे च' इत्यादिका उपोद्घा-
तनिर्युक्तिगता प्रथमद्वारगाथा ॥ सम्प्रति द्वितीयद्वारगाथाप्रथमावयव किमिति द्वार व्याख्यायते-तत्र सामायिक नाम
किं जीवः ? उताजीवः ? अथोभयम् ? आहोस्विदनुभय !, जीवत्वेऽपि किं द्रव्यमुत गुण ? इत्याशङ्कानोदार्थमाह-

आया खलु सामइअ पच्चक्खायंतओ हवइ आया । तं खलु पच्चक्खाणं आवाए सव्वदधाणं ॥ ७९० ॥

आत्मा-जीव, खलुशब्दोऽवधारणे, आत्मैव-जीव एव सामायिकम्, एतेन प्रागुपन्यस्तशेषाजीवादिविकल्पव्युदासः, स
च न सामान्येन, किन्तु प्रत्याचक्षाण-प्रत्याख्यान कुर्वन्, प्रत्याख्यानपरिणामे वर्त्तमान इति भावः, 'हवइ आया' इति
स एव च प्रत्याचक्षाणः परमार्थतो भवत्यात्मा, श्रद्धानज्ञानसावद्यविनिवृत्तिरूपस्वभावस्थितत्वात्, शेषः ससारी
पुनरात्मैव न भवति, प्रचुरघातिकर्मपरमाणुभिस्तस्य स्वाभाविकगुणतिरस्करणात्, अत एव यथोक्तात्मप्रतिपत्त्यर्थं
द्वितीयतरमग्रहण, 'तं खलु पच्चक्खाणं'ति खलुशब्दः सामायिकस्य जीवपरिणतिरूपत्वज्ञापनार्थः, तत् खलु प्रत्याख्यानं
जीवपरिणतिरूप विषयमधिकृत्य सर्वद्रव्याणामापाते-आभिमुख्येन सन्निपतने, निष्पद्यते इति वाक्यशेषः, सर्वद्रव्याणां
श्रद्धेयतया (ज्ञेयतया) यथायोग प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयतया च तद्विषयत्वात्, ननु किं सामायिकमिति स्वरूपप्रश्ने प्रक्रान्ते
विषयनिरूपणमस्यान्याय्यम्, अप्रस्तुतत्वात्, बाह्यशास्त्रवत्, उच्यते, अप्रस्तुतत्वादित्यसिद्धं, तथाहि-सामायिकविषय-
निरूपण प्रस्तुतं सामायिकाङ्गत्वात्, यत् यत्सामायिकाङ्गं तत्प्ररूपणं प्रस्तुत, यथा सामायिकस्वात्मप्ररूपणमित्यल विस्त-
रेण ॥ तत्र यदुक्तम् 'आत्मा खलु सामायिक'मिति तत्र यथाभूतोऽसौ सामायिक तथाभूतमभिधित्सुराह--

सावज्जजोगविरओ, तिगुत्तो छसु संजओ । उवउत्तो जयमाणो, आया सामाइअं होइ ॥ १४९ ॥ (मू. भा.)
 अवद्य-मिथ्यात्वकपायनोक्तपायलक्षण, सह अवद्य यस्य येन वा स सावद्य स चासौ योगश्च सावद्ययोग तस्माद्
 विरतो निवृत्त सर्वसावद्ययोगविरत, तथा त्रिभिः-मनोवाक्यैर्युक्त, तथा यद्गु जीवनिर्कायेषु सयतः-प्रयत्नान्, अय
 अवश्यकर्तव्येषु योगेषु सततमुपयुक्तो, यतमान, यतनं-तेषामासेवन, इत्थभूत आत्मा सामायिकमिति, इय मूलदी-
 कानुसारेण व्याख्या ॥ सामप्रतमियमेव गाथा कथं कालिकसूत्रेऽपि प्रतिसूत्रं पूर्वमवतेरुर्नया इति सकौतुकविनेयजनानु-
 ग्रहाय पूर्वसूरिकृतव्याख्यानसारेण नवैर्व्याख्यायते, सद्ब्रह्मण्यं प्राह-आत्मा सामायिकं-सामायिकशब्दवाच्यो, न तदति-
 रिक्त गुणान्तर, गुणाना द्रव्यात् पृथग्भूतानामसम्भवाद्, अपृथग्भूताना द्रव्ये एवान्तर्भावात्, एवं भुवाणं सद्ब्रह्मं प्रति-
 व्यवहारोऽनोचत्-न शक्यमेतत् प्रतिपत्तुमिति प्रसङ्गदोषात्, तथाहि-यद्यात्मा सामायिकं ततो यो य आत्मा स सामायि-
 कमिति प्रसक्त, तत एव प्ररूपय 'जयमाणो आया सामाइय होइ' इति, यतमानो नाम प्रयत्नपर, तथाभूत आत्मा
 सामालिप्रभृतयोऽपि स्वच्छदसा यतमानाः सामायिक प्रसक्ताः, तेषामपि स्वसमयागतयतनामात्रसम्भवात्, न चैतदिष्ट,
 तेषा मिथ्यादृष्टित्वात्, तत एवमवबुध्यस्व-उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति, उपयुक्तो नाम ज्ञेयप्रत्याख्येयज्ञा-
 नप्रत्याख्यानपरिणामः, एवं सति तामलिप्रभृतीना व्यवच्छेद, तेषा सम्यग्ज्ञानसम्यक्प्रत्याख्यानसम्भवात्, एवमृजुसू-
 त्रेणोक्ते शब्दनयोऽभाणीत्-यद्युपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकम्, एव तर्ह्यविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताश्च सामायिक

प्राप्नुयन्ति, तेषामपि यथायोगे ज्ञेयज्ञानप्रत्याख्येयप्रत्याख्यानसम्भवात्, तत एवमावक्ष्य-पदसु सयत उपयुक्तो यतमान
 आत्मा सामायिकमिति, पदसु-पृथिवीकार्थिकादियु सम्यक्-सूत्रोक्तनीत्या यत-सहृद्वनपरितापनादिभ्यो विरत, सयत,
 एवं चाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतव्यवच्छेद, तेषा त्रिविधत्रिविधेन पङ्कजीवनिकायपरितापनादिभ्यो विरत्यभावात्, एव-
 मुक्ते समभिरुद्धं प्राह-यदि पदसु जीयनिकायेषु सयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिक ततः प्रमत्तसयतानामपि
 सामायिकत्वप्रसंगः, तेषामपि पदसु सयतत्वात्, तत एवमवगच्छ-त्रिगुप्त पदसु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामा-
 यिकमिति, त्रिगुप्तो नाम मनोवाकायगुप्तः, किमुक्तं भवति ?-अकुशलमनोवाकायप्रवृत्तिनिरोधी कुशलमनोवाकायो-
 दीपकः, एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायात् पञ्चसु ईर्याभाष्येणऽऽदानभाण्डमात्रनिक्षेपणोच्चारप्रश्रवणादिपरिष्ठापनरू-
 पासु समितिषु समित इत्यपि गृह्यते, ततः प्रमत्तसयताना व्यवच्छेदः, तेषा निद्राविकथादिप्रमादोपेताना यथोक्तरूपगु-
 स्तिसमित्यभावात्, एव समभिरुद्धेनाभिहिते एवंभूतो वदति-यदि नाम यथोक्तस्वरूप आत्मा सामायिकं ततोऽप्रमत्त-
 सयतादयोऽपि सामायिक भवेयुः, तेषामपि यथोक्तविशेषणविशिष्टत्वभावात्, तत एवं प्रतिपद्यस्व-सावद्ययोगविरत-
 त्रिगुप्त पदसु सयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति, सावद्ययोगविरतो नाम अवद्य-कर्मबन्ध, सहावद्य
 यस्य येन वा स सावद्य, योगो व्यापार सामर्थ्यं वीर्यमित्येकार्थं, “जोगो विरियं थामो उच्छाह परकमो तहा चेद्धा ।
 सत्ती सामर्थं चिय जोगस्स हवति पज्जाथा ॥ १ ॥” इति वचनात्, सावद्यश्चासौ योगश्च सावद्ययोगस्तस्मात् विरत-
 प्रतिनिवृत्तः सावद्ययोगविरतो, ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिज्ञातसमस्तसावद्ययोगः, किमुक्तं भवति ?-निरुद्ध-

सुक्ष्मज्ञादरमनोवाक्कायव्यापारो विगतक्रियानिर्वर्त्तध्यानमधिरूढ शैलेशीं प्रतिपन्नो नामात्मा सामायिकमिति, एष चा-
प्रमत्तसयतादीना व्यवच्छेद, तेषा मनोवाक्कायव्यापारवत्तया सावद्ययोगपरिकलितत्वात्, 'नहि ह सक्किरियाण अमपग
किचि इह अणुद्वाण'मिति वचनात्, नैगमस्य त्वनेकगमत्वात् समस्तैतद्विशेषणविशिष्टो वा द्वित्रिचतु पयविशेषणविशिष्टो
वा सामायिकमिति ॥ अन्ये त्वेवमभिदधति-सद्ब्रह्मो वक्कि-आत्मा सामायिक-सामायिकशब्दवाच्यः, भावना प्राणिन, एव-
मुक्तं व्यवहारस्त प्रति भाषते-यदि नामात्मा सामायिकमित्येतावन्मात्रमभ्युपगम्यते ततः सावद्यव्यापारवदुलानामपि सामा-
यिकस्य प्रसङ्ग, ततो मा वादीरेव, किन्त्वेवं वद-सावद्ययोगविरत आत्मा सामायिकमिति, एष च सावद्यव्यापारवदुलानामपि सामा-
यिकत्वव्युदास, ऋजुसूत्र पुनः संयममेव सामायिकं मन्यते, न सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिक वा, विरत्यभावे
तयोर्निष्फलत्वात्, 'ज्ञानस्य फल विरति'रिति वचनात्, विरतिभावे च तयोः तत्रैवान्तर्भावत्, तत उक्तप्रकारेण यदन्त
व्यवहार प्रति स ग्राह-विरतिर्नाम परिज्ञानमात्रेऽपि तदासत्त्वभावतो लोके व्यवहियते, तथाहि-केचित्प्रबलचारित्रावर-
णीयकर्मोदयसमेताः कदाचिस्तीर्थकरादिसभीषे धर्मश्रवणवेलाया नरकादिदुःखाकर्णनतस्तदुभीता विषयान् नरकादिकुग-
तिप्रपातहेतून्वबुद्ध्य तेभ्यो विरज्यन्ते-हा धिगू ! वयमेतेष्वेवरूपेष्वपि प्रसक्ता इति, लोकानामपि च तथारूपेष्वेष्टादिद-
र्शनत एव प्रत्यय उपजायते-यदेते विरक्ता इति, पर ते न तान् विषयान् त्यक्तु शक्नुवन्ति, प्रबलचारित्रावरणीयकर्मो-
दयात्, तत सावद्ययोगविरत आत्मा सामायिकमित्येतावन्मात्रोक्तौ तेषामपि सम्यक्त्वसामायिकत्वा च व्यवहारत
सावद्ययोगविरताना सामायिकत्वं प्राप्नोति, तस्मादेवमभिधानीय-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुष्ठ आत्मा सामायिकमिति, त्रिगुष्ठ

इत्यस्य व्याख्यानं प्राग्वत्, त्रिगुण इत्युपलक्षणं, तेन पञ्चसमित इत्यपि द्रष्टव्यं, शब्दनयः पुनर्द्देशविरतिसामायिकमपि
 नेच्छति, तत एवमभिधानमनुसूत्रं प्रति स ब्रूते—यदि नाम सावद्ययोगविरतस्त्रिगुण सामायिकमित्युच्यते ततो देश-
 विरता अपि सामायिकं प्राप्नुवन्ति, तेषामपि सामायिकं कुर्वता सावद्ययोगविरतत्वात् यथायोग पञ्चसमिति त्रिगुणि-
 भावाच्च, ततस्तेषां सामायिकत्वप्रतिषेधार्थमेवमभिदध्या—सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणः पदसु सयतः आत्मा सामायिकमिति,
 पदसु संयतो नाम त्रिविधं त्रिविधेन पदसु जीवनिकायेषु सङ्घट्टनपरितापनादिभ्यो विरत, तत एव देशविरतानां सामा-
 यिकमपि कुर्वता सामायिकत्वव्युदास, त्रिविधं त्रिविधेन विरत्यभावाद्, द्विविधं त्रिविधेनेति सामायिकसूत्रोच्चारणात्,
 समभिरूढं पुनः प्रमत्तसयतानामपि सूक्ष्मसम्परायपर्यन्तानां सामायिकत्व नेच्छति, तत उक्तप्रकारेण ब्रुवन्तं शब्दनयं
 प्रति स प्राह—यदि नाम सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणं पदसु सयत आत्मा सामायिकमिति ब्रूये, ततः प्रमत्तसंयतादीनामपि
 सामायिकत्वप्रसङ्गः, तेषामपि यथोक्तविशेषणाविशिष्टत्वात्, तस्मादेवं वद—सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणं पदसु सयत उपयुक्त
 आत्मा सामायिकमिति, उपयुक्तो नाम कषायोदयलेशेनाप्यकलङ्कितः सन् समभावव्यापृतः, ते च उपशान्तमोहादय
 एव, न प्रमत्तसयतादयः, ततस्तेषां व्युदास, एवंभूतः पुनः समुद्धातादिगतं सयोगिकेवलिनमयोगिकेवलिनं वा सामायिक-
 मिच्छति, न शेषं, यतः सामायिकस्य फल मोक्ष, ततो यैव सम्यक् समभावे व्यवस्थितस्य समस्तकर्मविमोक्षार्थ-
 मायोजिकाकरणसमुद्धातादिका विगतक्रियाऽनिवर्तिध्यानप्रतिपत्तिरूपा वा क्रिया सैव सामायिकशब्दस्य प्रवृत्तिनिमि-
 त्तम्, अतस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं विशेषणान्तरमाह—सावद्ययोगविरतस्त्रिगुणं पदसु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिक-

मिति, एव चोपशान्तमोहादीना सामायिकत्वप्रतिक्षेपः, तेषा यथोक्तलक्षणक्रियारूपाया यतनाया असम्भवात्, नैग-
मस्त्यनेकगमत्यादेव प्राग्वत् सामायिकमिच्छन् भावनीय ॥ सम्प्रति यदुक्तं—‘त खलु पञ्चक्त्वाण आनाए सपदघाणं’ति,
तत्र साक्षान्महाव्रतरूप चारित्रसामायिकमधिकृत्य सर्वद्रव्यविषयतामुपदर्शयति—

पदमग्निं सद्यजीवा वीए चरिमे अ सद्यदवाइ । सेसा महद्वया खलु तदिक्कदेसेण दवाणं ॥ ७९१ ॥

तत्र साक्षान्महाव्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने (प्रथमे—प्राणातिपातविरमणरूपे आद्ये महाव्रते) सर्वजीवा—‘असत्यागरसूक्ष्मे-
तरभेदा विषयत्वेन द्रष्टव्या , तस्य तदनुपालनरूपत्वात्, द्वितीये मृपावादविनिवृत्तिरूपे चरमे च—परिमृहविनिवृत्तिलक्षणे
सर्वद्रव्याणि विषयत्वेनावगन्तव्यानि, कथमिति चेत्, नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोक इति हि मृपावादः सर्वद्रव्यविषय,
तन्निवृत्तिरूप च द्वितीय महाव्रत, तथा परिग्रहोऽपि मूर्च्छाद्वारेण समस्तद्रव्यगोचर, तन्निवृत्तिरूप च पञ्चम महाव्रतम्,
अतो द्वे अप्यशेषद्रव्यविषये, ‘सेसा’ इत्यादि, खलुशब्दोऽवधारणे, तस्य च व्यवहितः सम्बन्ध, शेषाणि महाव्रतानि द्रव्याणा
विषये तदेकदेशेनैव, भवन्तीति क्रियाध्याहारः, तेषा द्रव्याणामेकदेशस्तेनैव हेतुभूतेन भवन्ति, नतु समस्तद्रव्यविषयाणि, कथं?,
तृतीयस्य ग्रहणधारणीयद्रव्यादत्तादानविरतिरूपत्वात् चतुर्थस्य ‘रूवेसु वा रूवसहगणसु वा दर्वेसु’ इत्यादिवचनतो रूपरूपसह-
गतद्रव्यसम्बन्धब्रह्मविरतिरूपत्वात् षष्ठस्य च रात्रिभोजनविरमणरूपत्वादिति, एवं तावच्चारित्रसामायिक निवृत्तिद्वारेण सर्व-
द्रव्यविषय, श्रुतसामायिकमपि श्रुतज्ञानात्मकत्वात् सर्वद्रव्यविषयमेव, सम्यक्त्वसामायिकमपि सर्वद्रव्याणा सगुणपर्यायाणा
विषये श्रद्धानं, तद्रूपत्वात् सर्वविषयमित्यल प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुतम् ॥ तत्र सामायिकमजीवादिद्रव्यदुदासेन जीव एवेत्युक्तं, जीवश्च

द्रव्यगुणसमुदायात्मक इति द्रव्यगुणयोः सामायिकमिति द्रष्टव्यम्, अत्र नयैश्चिन्ता, यतः केचिन्नया द्रव्यं सामायिकमिति प्रतिपन्नाः, अपरे गुण इति, सकलनयानां च आधारभूतौ द्वौ नयौ, तद्यथा-द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिकश्च, तत्र नैगमसद्ब्रह्मवहारा द्रव्यार्थिकनयाः, उपरितना ऋजुसूत्रप्रभृतयश्चत्वारः पर्यायार्थिकनयाः, आह च चूर्णिकृत्-“आइतिग नयाण दधद्विओ, उवरिह्ता वत्तारि पज्जवट्ठितो” इति, तत्र द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिको वा यत् सामायिकमिच्छति तदुपदर्शयन्नाह-जीवो गुणपडिवन्नो नयस्स दधद्विहस्स सामहं । सो चेव पज्जवट्ठिनयस्स जीवस्स एस गुणो ॥ ७९२ ॥

जीव -आत्मा गुणैः-सम्यक्त्वादिभिः प्रतिपन्नः-आश्रितो गुणप्रतिपन्न द्रव्यमेवार्थो यस्य न पर्यायाः स द्रव्यार्थिकः, अथवा ‘दधद्विह’ इति द्रव्यस्थित इति संस्कारः, द्रव्ये वस्तुतत्त्वबुद्ध्या स्थितो न तु पर्याये इति द्रव्यस्थितः, यदिवा द्रव्यास्तिक इति संस्कारः, तत्र अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकः, ‘द्वैष्टिकास्तिकनास्तिका’ इति निपातनादिकणू इत्यास्तिको, न तु पर्याये इति द्रव्यास्तिकः, किमुक्तं भवति ?-द्रव्यमेव तात्त्विकमस्ति न पर्याया इति यः प्रतिपन्नः स द्रव्यास्तिक इति, तस्य द्रव्यार्थिकस्य द्रव्यस्थितस्य द्रव्यास्तिकस्य वा नयस्य मतेन सामायिकं, इयमत्र भावना-गुणाः खल्वौपचारिकत्वादसन्त एव, परमार्थतो द्रव्यव्यतिरेकेण तेषामनुपलम्भात्, अथ यदि रूपादयो न सन्ति कथं तर्हि लोकस्य द्रव्ये तत्प्रतिपत्तिः, चित्रे निम्नोन्नतभेदप्रतिपत्तिवत्, गुणप्रतिपन्न इत्यत्रापि गुणस्य विशेषणीभावेन जीवस्यैव तात्त्विकत्वं, यथा पावक इत्यत्र पुरुषस्य पचनक्रियायाः, ततोऽस्य द्रव्यार्थिकनयस्य न्यग्भूतगुणग्रामो जीव एव सामायिकं, न पर्याय इति । पर्यायार्थिकस्य पर्यायस्थितस्य पर्यायास्तिकस्य वा पुनर्नयस्य स एव सामायिकादिर्गुणः परमार्थतो, न तु जीवद्रव्यं, गुणातिरेकेण

मिति, एव चोपशान्तमोहादीना सामायिकत्वप्रतिक्षेपः, तेषा यथोक्तलक्षणक्रियारूपाया यतनाया असम्भवात्, नैग-
मस्त्वेनेकगमत्वादेव प्राग्वत् सामायिकमिच्छन् भावनीय ॥ सम्प्रति यदुक्तं—‘त खलु पञ्चक्खाणं आपाए सपदवाणं’ति,
तत्र साक्षान्महाव्रतरूपं चारित्रसामायिकमधिकृत्य सर्वद्रव्यविषयतामुपदर्शयति—
पढमम्मि सब्बजीवा बीए चरिमे अ सब्बदद्वाहं । सेसा महवया खलु तदिक्कदेसेण द्वाणं ॥ ७९१ ॥

तत्र साक्षान्महाव्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने (प्रथमे—प्राणातिपातविरमणरूपे आद्ये महाव्रते) सर्वजीवा—त्रसस्यानरसुक्मे-
तरभेदा विषयत्वेन द्रष्टव्या, तस्य तदनुपालनरूपत्वात्, द्वितीये मृषावादविनिवृत्तिरूपे चरमे च—परिग्रहविनिवृत्तिलक्षणे
सर्वद्रव्याणि विषयत्वेनावगन्तव्यानि, कथमिति चेत्, नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोक इति हि मृषावादः सर्वद्रव्यविषय,
तन्निवृत्तिरूप च द्वितीय महाव्रत, तथा परिग्रहोऽपि मूर्च्छाद्वारेण समस्तद्रव्यगोचरः, तन्निवृत्तिरूप च पञ्चमं महाव्रतम्,
अतो द्वे अप्यशेषद्रव्यविषये, ‘सेसा’ इत्यादि, खलुशब्दोऽवधारणे, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, शेषाणि महाव्रतानि द्रव्याणां
विषये तदेकदेशेनैव, भवन्तीति क्रियाध्याहारः, तेषां द्रव्याणामेकदेशेनैव हेतुभूतेन भवन्ति, नतु समस्तद्रव्यविषयाणि, कथं?,
तृतीयस्य ग्रहणधारणीयद्रव्यादत्तादानविरतिरूपत्वात् चतुर्थस्य ‘रूबेसु वा रूवसहगएसु वा दब्बेसु’ इत्यादिवचनतो रूपरूपसह-
गतद्रव्यसम्बन्धब्रह्मविरतिरूपत्वात् षष्ठस्य च रात्रिभोजनविरमणरूपत्वादिति, एवं तावच्चारित्रसामायिक निवृत्तिद्वारेण सर्व-
द्रव्यविषय, श्रुतसामायिकमपि श्रुतज्ञानात्मकत्वात् सर्वद्रव्यविषयमेव, सम्यक्त्वसामायिकमपि सर्वद्रव्याणां सगुणपर्यायाणां
विषये श्रद्धानं, तद्रूपत्वात् सर्वविषयमित्यल प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुम ॥ तत्र सामायिकमजीवादिब्युदासेन जीव एवेत्युक्तं, जीवश्च

भिमतं द्रव्यं, कारणकार्यरूपविकलत्वात्, खरविपाणवत्, अस्तित्वं हि नामार्थक्रियाकारित्वं, 'यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थस'दिति वचनात्, सर्वा अर्थक्रियाकारिता कारणकार्यरूपत्वेन व्याप्ता, द्रव्यस्य कारणकार्यरूपविकलस्यार्थक्रियाया अदर्शनात्, किं हि तदस्ति वस्तु यदकारणरूपमकार्यरूपं वा सत् अर्थक्रिया कुर्यात्?, ततः कारणकार्यरूपत्वं व्यावर्त्तमानं स्वव्याप्यमप्यस्तिरत्वं निवर्त्तयतीति व्यापकानुपलब्धिरेषा, तस्माद् गुण एव समभावलक्षण सामायिकमिति । एतं पर्यायार्थिकेन स्वमते प्रतिपादिते द्रव्यार्थिक आह—

जं जं जं जं भावे परिणमद् पओग-वीससा द्बं । तं तद् जाणेइ जिणो अपज्जवे जाणणा नत्थि ॥ ७९४ ॥

यत् यत् आत्ममृदादिकं वस्तु यान् यान् भावान्-पर्यायान् विज्ञानघटादीन् परिणमति-तदात्वेन प्रतिपद्यते प्रयोगतो विस्मसातो वा, तत्र प्रयोगश्चेतनावतो व्यापार, विस्मसा स्वभावः, तत्सर्वमुत्प्रेक्षितपर्यायं द्रव्यमेव, उत्फणविफणत्व-कुंडलिकादिपर्यायसमन्वितसर्वद्रव्यवत्, तथाहि-न तत्र केचन उत्फणतादयः सर्व्यद्रव्यातिरिक्ताः पर्यायाः सन्ति, प्रमाणेनानुपलब्धेः, गगनकुसुमस्य मुकुलिताद्भ्रमुकुलितत्वादिपर्यायवत्, तस्मात्तदेव द्रव्यं, तत्र (च्च) परमार्थसदिति । किञ्च तत् द्रव्यं तथैव-अन्वयपर्यायोपसर्जनं जानाति-परिच्छिनत्ति जिनो-भगवान् केवली, कस्मात् पर्यायोपसर्जनं जानाति, नतु पर्यायरहितमित्यत आह—'अपज्जवे जाणणा नत्थि' अपर्याये-पर्यायरहिते यतो जाणणा-परिज्ञा केवलयादीनामपि नास्ति, ततस्ते उत्प्रेक्षामात्रेण व्यवहियन्ते, नतु परमार्थतः सन्ति, ततो द्रव्यमेव तात्त्विकमिति जीव एव सामायिकमिति माथार्थः । अथवा 'द्वेष्यमवा य गुणा' इत्यादि द्रव्यार्थिकनयमतेन व्याख्यायते, सत्यद्यन्ते व्ययन्ते परिणमन्ति च यस्मात्

तस्यानुपलम्भात्, तथाहि-नास्ति गुणातिरिक्तो जीवः, प्रमाणेनानुपलब्धेः, रूपाद्यर्थान्तरभूतघटनत्, यदप्युक्तं प्राक्
'आत्मा खलु सामायिक'मिति तदपि यदेतत् ज्ञानादित्रिकरूप सामायिक स एव जीवस्य गुण इतिकृत्वा उपचारतोऽ-
भिहित, यथा शुक्लं पट पीता हरिद्रा कृष्णो भ्रमर इति, तत्त्वतस्तु स एव गुणः सामायिकमिति ॥ सम्प्रति पर्यायाधिकं
एव स्व पक्ष समर्थयमान आह-

उपप्लवति वयंति य परिणामंति अ गुणा न द्वाहं । द्रव्यप्रभवा य गुणा, न गुणप्पमवाहं द्वाहं ॥ ७९३ ॥

उत्पद्यन्ते-उत्पत्तिमासादयन्ति व्ययन्ते-विनाशमुपगच्छन्ति, चशब्दः समुच्चये, तथा परिणमन्ति-सङ्ख्यातीतानि
तारतम्यानि अनुभवन्ति प्रतिक्षणम्, अन्यथाऽन्यथा प्रायस्तरतमभावात्, चशब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, तस्य चैवं
प्रयोगो-गुण एव, न द्रव्याणि, तेषामाकालमेकरूपत्वेनावस्थानाभ्युपगमात्, उक्तं च-"जीवे द्रवद्वयाय सासय पञ्चद्वयाप
असासय" इति, ततस्त एव गुणास्तत्त्वतः सन्ति, उत्पादव्ययपरिणामोपेतत्वात्, पत्रगतनीलतारकतादिवत्, तदतिरि-
क्तस्तु गुणी नास्त्येव, उत्पादव्ययपरिणामरहितत्वात्, गगनेन्दीवरवत्, उक्तं च-"उत्पायविगमपरिणामतो गुणा पत्त-
नीलयाइव । संति न उ द्रवमिदृ तच्चिरहातो खपुष्पं ॥ १ ॥" (विश्वे २६४९) किंच-"द्रवप्रभवा य गुणा" द्रव्यात्प्रभ-
व-उत्पादो येषा ते द्रव्यप्रभवा, चशब्दो युक्त्यन्तरसमुच्चये, गुणा न भवन्ति, किन्तु परस्परप्रत्ययभावप्रभवा, 'न गुण-
प्रभवाहं द्वाहं' इति अत्रापि नेति सम्बध्यते, नापि गुणप्रभवानि द्रव्याणि, तेषा नित्यत्वेनाभ्युपगमात्, ततो न द्रव्याणा
कारणत्व नापि कार्यत्वमिति तदभावः, सतो नियमेन कारणरूपतया कार्यरूपतया वा सम्भवात्, तथा च नास्ति परा-

सम्यक्त्वसामायिकं । द्वौविधं, तद्यथा—निसर्गसम्यक्त्वसामायिकमधिगमसम्यक्त्वसामायिकं च, तत्र निसर्ग स्वभावः
 तेन सम्यक्त्वसागायिकं निसर्गसम्यक्त्वसामायिकं, यदुपदेशमन्तरेणापि जीवस्य तथास्वभावत एवोपजायते तन्निसर्ग-
 सम्यक्त्वसामायिकमिति भावः, परोपदेशतो जीवादिपदार्थाधिगमपुरस्सरमुपजायते तदधिगमसम्यक्त्वसामायिकं, अथवा
 दशविधम्' एकैकस्य औपशमिकसास्वादनक्षायोपशमिकवेदकक्षायिकभेदात्, तत्र औपशमिकमुपशमश्रेणौ प्रथमसम्यक्त्व-
 लाभे वा अन्तरकरणव्यवस्थितस्य, सास्वादनमौपशमिकसम्यक्त्वाद्धाया व्यवस्थितस्य मिथ्यात्वं गन्तुमनसो मिथ्यात्वमप्रा-
 प्त्य, क्षायोपशमिक सम्यक्त्वपुद्गलान् वेदयमानस्य, वेदकं दर्शनत्रिकं क्षपयतश्चरमग्राससम्यक्त्वाणुवेदनस्वभावं,
 क्षायिकं दर्शनत्रिकक्षयनिष्पन्नं शुद्धात्मस्वभावरुचिरूपं, अथवा त्रिविधं—क्षायिकमौपशमिकं क्षायिकं च, सास्वादनस्यौ-
 पशमिके वेदकस्य च क्षायोपशमिके अन्तर्भावविवक्षणात्, यदिवा त्रिविधमेवं—कारकं रोचकं दीपकं च, तत्र यस्मिन्
 सम्यक्त्वे सति सदनुष्ठानं श्रद्धते सम्यक् करोति (च, करोति) सदनुष्ठानमिति कारकं, यत्तु सदनुष्ठानं रोचयत्येव
 केवलं न पुनः कारयति तत् रोचक, यत् स्वयं तत्त्वश्रद्धान (हीन) एव मिथ्यादृष्टिः परस्य धर्मकयादिभिस्तत्त्वश्रद्धानं
 दीपयति—उत्पादयति तस्य परिणामविशेषः कारणे कार्योपचारात् सम्यक्त्व दीपकमुच्यते, उक्तं च—“सयमिह मिच्छद्विद्दी
 धम्मकहाईहिं दीवइ परस्स । सम्मत्तमिणं दीवग कारणक्कज्जोवयारातो ॥ १ ॥” श्रुतसामायिकं त्रिविधं, तद्यथा—सूत्रमर्थ-
 स्तदुभयं च, अक्षरानक्षरादिभेदादनेकविध वा, चारित्रसामायिकं त्रिविधं—क्षायिकमौपशमिक क्षायोपशमिकं च, तत्र
 क्षीणमोहादे क्षायिकम्, उपशान्तमोहस्यौपशमिकं, प्रमत्तसंयतादीनां क्षायोपशमिकं, अथवा पञ्चविधं—सामायिक छेदोप-

गुणा एव, न द्रव्याणि, तस्माच्च एव तात्त्विका इति पर्यायार्थिकेनोक्ते द्रव्यार्थिकं ग्राह-द्रव्याण्येव च परमार्थतः सन्ति, न गुणा यतो द्रव्यप्रभवा गुणा, न गुणप्रभवानि द्रव्याणि, किमुक्तं भवति ?-द्रव्यत्वेनोत्पादविगमपरिणामप्रकारस्तेषां तेषां गुणानामुत्पादो भवति, तेषां परोपादानत्वात्, नतु गुणेषूक्तप्रकारेण द्रव्याणां, तेषामपरोपादानत्वात्, तस्मात् तान्येव द्रव्याण्यन्तविशेषणीभूतगुणानि तात्त्विकानि, न गुणा इत्यात्मैव सामायिकम्, एवं पर्यायार्थिकेन द्रव्यार्थिकेन च स्वमते उद्भाविते परस्परविरुद्धमतकर्णनतो व्याकुलीचित्तं सन् शिष्यः प्रश्नयति-भगवन् ! किमत्र तत्त्वमिति ?; तत आचार्यः स्वसिद्धान्तमुपदर्शयति-‘जं जं जं जे जे भावे’ गाथा, यत् यत् द्रव्यमात्ममृदादिकं यान् यान् भावान्-पर्यायान् विज्ञानघटादीन् परिणमति-तादात्म्येन प्रतिपद्यते प्रयोगतो विश्रसतो वा ‘त तहे’ति-अगृहीतवीप्सोऽपि प्राग्वीप्सोपन्यासादय शब्दो वीप्सा गमयति, तत् तत् तथा तथा परिणमन्तं जानाति जिनो-भगवान् केवली, यस्माद-पर्याये-पर्यायरहिते ‘जाणणा’ केवलज्ञानेनापि परिज्ञा नास्ति, तस्मात् द्रव्यपर्यायात्मकं वस्तु तात्त्विकं, केवलज्ञानं तथाऽ-घगतत्वाद्, अतः सामायिकभावपरिणत आत्मा सामायिकमिति स्थितं । व्याख्यातं किमिति द्वारं, अधुना कतिविधमिति द्वारं व्याचिह्नयामाह-

सामाहयं च त्रिविधं समस्तं सुखं तथा चरित्तं च । दुर्विहं चैव चरित्तं अगारमणगारिअं चैव ॥ ७९५ ॥

सामायिकं प्राप्तिरूपितशब्दार्थं, च पूरणे, त्रिविधं-त्रिभेदः, तद्यथा-सम्यक्त्वम्, अत्रानुस्वारलोप आर्पत्वात्, श्रुतं चारित्रं, सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं चारित्रसामायिकमित्यर्थः, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, तत्र

सम्यक्त्वसामायिकं द्विविधं, तद्यथा-निसर्गसम्यक्त्वसामायिकमधिगमसम्यक्त्वसामायिकं च, तत्र निसर्ग-स्वभाव-
तेन सम्यक्त्वसामायिकं निसर्गसम्यक्त्वसामायिकं, यदुपदेशमन्तरेणापि जीवस्य तथास्वभावत एवोपजायते तन्निसर्ग-
सम्यक्त्वसामायिकमिति भावः, परोपदेशतो जीवादिपदार्थाधिगमपुरस्सरमुपजायते तदधिगमसम्यक्त्वसामायिकं, अथवा
दशविधम्' एकैकस्य औपशमिकसास्वादनक्षायोपशमिकवेदकक्षायिकभेदात्, तत्र औपशमिकमुपशमश्रेणौ प्रथमसम्यक्त्व-
लाभे वा अनन्तरकरणव्यवस्थितस्य, सास्वादनमौपशमिकसम्यक्त्वाद्धाया व्यवस्थितस्य मिथ्यात्वं गन्तुमनसो मिथ्यात्वमप्रा-
प्तस्य, क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वपुद्गलान् वेदयमानस्य, वेदकं दर्शनत्रिकं क्षपयतश्चरमप्राप्तसम्यक्त्वाणुवेदनस्वभावं,
क्षायिकं दर्शनत्रिकक्षयनिष्पन्नं शुद्धात्मस्वभावरुचिरूपं, अथवा त्रिविधं-क्षायिकमौपशमिकं क्षायिकं च, सास्वादनस्यौ-
पशमिकं वेदकस्य च क्षायोपशमिकं अन्तर्भावविवक्षणात्, यदिवा त्रिविधमेवं-कारकं रोचकं दीपकं च, तत्र यस्मिन्
सम्यक्त्वे सति सदनुष्ठानं श्रद्धते सम्यक् करोति (च, करोति) सदनुष्ठानमिति कारकं, यत्तु सदनुष्ठानं रोचयत्येव
केवलं न पुनः कारयति तत् रोचकं, यत् स्वयं तत्त्वश्रद्धान (हीन) एव मिथ्यादृष्टिः परस्य धर्मकथादिभिस्तत्त्वश्रद्धानं
दीपयति-उत्पादयति तस्य परिणामविशेषः कारणे कार्योपचारात् सम्यक्त्वं दीपकमुच्यते, उक्तं च-"सयमिह मिच्छद्दिट्ठो
धम्मकहाईहिं दीवइ परस्स । सम्मत्तमिण दीवग कारणकज्जोवयारातो ॥ १ ॥" श्रुतसामायिकं त्रिविधं, तद्यथा-सूत्रमर्थ-
स्तदुभयं च, अक्षरानक्षरादिभेदादनेकविधं वा, चारित्रसामायिकं त्रिविधं-क्षायिकमौपशमिकं क्षायोपशमिकं च, तत्र
क्षीणमोहादे क्षायिकम्, उपशान्तमोहस्यौपशमिकं, प्रमत्तसंयतादीनां क्षायोपशमिकं, अथवा पञ्चविधं-सामायिकं छेदोप-

स्थाप्य परिहारविशुद्धिक सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यात च, अथवा गृहीताशेषविकल्प द्विविधम्—अगारसामायिकमनगार-
च, तथा चाह—‘दुविह चेव चरित्त अगारमणगारिय चेव ॥ ७९६ ॥’ सामायिक द्विविधमेव—द्विभेदेमेव मूलभेदेन
चारित्र-चारित्रसामायिकम्, अगाः—वृक्षास्तै कृतत्वाद् आ समन्तात् राजते इति अगारं—गृहं, ‘क्वचिदि’ति (ढ)
प्रत्यय, तदस्यास्तीति ‘अत्रादिभ्य’ इति मत्त्वर्थोऽकारप्रत्ययः, अगारो—गृही तस्मिन् भग्नागारिकम्, अगारमादिन्य
इतीकण् प्रत्यय, इदं चानेकभेदः, देशविरतेश्चित्ररूपत्वात्, अनगरः—साधु, न विद्यते स्वस्वामिभावेनागारमस्येति
व्युत्पत्ते, तस्मिन् भवमानगारिक चैव, पूर्ववदिकण्प्रत्ययः, आह—सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिके विहाय चारित्र-
सामायिकस्य साक्षाद्भेदाभिधान किमर्थम्?, उच्यते, तस्मिन् सति तयोर्नियमेन भाव इति ख्यापनार्थं, यद्वा चरम-
त्वादस्य यथा भेद उक्त तथा शेषयोरपि वाच्य इति ज्ञापनार्थं ॥ साम्प्रतं मूलभाष्यकारः श्रुतसामायिकमध्ययनरूपत्वात्
व्याचिख्यासुस्तस्य भेदानाह—

अञ्जयणपि य तिविहं सुस्ते अत्ये (य) तदुभए चेव । सेसेसुचि अञ्जयणेषु होह एसेव निज्जुत्ती ॥ १५० ॥ (आख्यं)
अध्ययनमपि च त्रिविध—सूत्रविषयमर्थविषयं तदुभयविषय च, अपिवाब्दात् सम्यक्त्वसामायिकमप्यौपशमिकादिभे-
दात् त्रिविधमिति ॥ प्रक्रान्तोपोद्घातनिर्युक्तेरशेषाध्ययनन्यापितार्तां दर्शयति—‘शेषेवपि’ चतुर्विंशतिसत्त्वादिव्वन्येष्वध्य-
यनेषु भवत्येष्वेव—उद्देशनिर्देशादिका निरुक्तिपर्यवसाना निर्युक्तिः । आह—अशेषद्वारपरिसमाप्तावतिदेशो न्याय्य, किमर्थं

अपान्तरालेऽभिहितः, उच्यते, मध्यग्रहणे आद्यन्तर्ग्रहणं भवतीति न्यायप्रदर्शनार्थं, गतं कतिविधमिति द्वारम्,
इदानीं कस्येति द्वारावसर, तत्र यस्य तद्भवति तदभिधिसुराह—

जस्य सामाणिओ अप्पा, सजमे नियमे तवे । तस्स सामाइयं होइ, इइ केवलिभासिअं ॥ ७९६ ॥
यस्य साधोरात्मा-जीव, 'सामाणिओ'त्ति समानीत्तः-सकारस्य सूत्रे दीर्घं प्राकृतत्वात्, सम्यक् सन्निहितीकृतं,
स्ववीर्योह्यासविशेषेणेति गम्यते, क समानीत इत्याह-सयमे-मूलगुणेषु नियमे-उत्तरगुणेषु तपसि-द्वादशप्रकारेऽनश-
नादिलक्षणे, तस्यैवभूतस्याप्रमादिन सामायिकं भवति, इतिशब्द परिसमास्यर्थ, एतेषु त्रिषु सयमादिषु (समाहितस्य)
सम्पूर्णं सामायिकं भवतीति केवलिभिः-सर्वज्ञैर्भाषितम् ॥

जो समो सबन्नुपसुं, तसेसु थावरेसु य । तस्स सामाइअं होइ, इइ केवलिभासिअ ॥ ७९७ ॥
य समो-मध्यस्थ आत्मा, त(स्व)मिव पर पश्यतीति भावः, सर्वभूतेषु-सर्वेषु प्राणिषु, तथा-असेषु-द्वीन्द्रियादिषु
स्याचरेषु-पृथिव्यादिषु तस्य सामायिकं भवति, इति-एतावत् केवलिभिर्भाषितं ॥ सम्प्रति फलदर्शनद्वारेणास्य करण-
विधानं प्रतिपादयन्नाह—

सावज्जजोगप्परिवज्जणट्ठा, सामाइअ केवलिअं पसत्थं ।

गिहत्थधम्मा परमंति नच्चा, कुज्जा बुहो आयहिअ परत्था ॥ ७९८ ॥

सावद्योगोपपरिवर्जनार्थं सामायिकं केवलिकमिति-पूर्णं प्रशस्तं-पवित्रम्, आत्मनः पवित्रीकरणात्, तथा गृहस्थधर्मात्

स्थाप्य परिहारविशुद्धिक सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यात च, अथवा गृहीताशेषविकल्प द्विविधम्—अगारसामायिकमनगार-
च, तथा चाह—‘दुविह चेव चरित्त अगारमणगारिय चेव ॥ ७९६ ॥’ सामायिकं द्विविधमेव—द्विभेदमेव मूलभेदेन
चारित्र-चारित्रसामायिकम्, अगा—वृक्षास्तै कृतत्वाद् आ समन्तात् राजते इति अगार—गृहं, ‘क्वचिदि’ति (ट)
प्रत्यय, तदस्यास्तीति ‘अत्रादिभ्य’ इति मत्वर्थोयोऽकारप्रत्ययः, अगारो—गृही तस्मिन् भवमागारिकम्, अध्यामादिन्य
इतीकण् प्रत्ययः, इद चानेकभेद, देशविरतेश्चित्ररूपत्वात्, अनगारः—साधु, न विद्यते स्वस्वामिभागेनागारमस्येति
न्युत्पत्तेः, तस्मिन् भवमानगारिक चैव, पूर्ववदिकण्प्रत्ययः, आह—सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिके विहाय चारित्र-
सामायिकस्य साक्षाद्भेदाभिधान किमर्थम्?, उच्यते, तस्मिन् सति तयोर्नियमेन भाव इति ख्यापनार्थः, यद्वा चरम-
त्वादस्य यथा भेद उक्त तथा शेषयोरपि वाच्य इति ज्ञापनार्थः ॥ साम्प्रतं मूलभाष्यकार श्रुतसामायिकमध्ययनरूपत्वात्
न्याचिख्यासुस्तस्य भेदानाह—

अज्झयणपि य तिविहं सुत्ते अत्थे (य) तदुभए चेव । सेसेसुवि अज्झयणोसु होइ एसेव निज्जुत्सी ॥ १५० ॥ (भाष्यं)
अध्ययनमपि च त्रिविध—सूत्रविषयमर्थविषयं तदुभयविषय च, अपिशब्दात् सम्यक्त्वसामायिकमप्यौपशमिकादिभे-
दात् त्रिविधमिति ॥ प्रक्रान्तोपोवृष्टातनिर्युक्तेरशेषाध्ययनन्यापिता दर्शयति—‘शेषेच्चयि’ चतुर्विंशतिस्तवादिव्वन्येच्चध्य-
यनेषु भवत्येवैव—उद्देशनिर्देशादिका निरुक्तिपर्यवसाना निर्युक्तिः । आह—अशेषद्वारपरिसमाप्तावतिदेशो न्याय्य, किमर्थ

द्विरोधः, उक्त च—“ननु त्रिविहंतिविहेणं पञ्चकृत्वाणं सुयमि गिहिणोऽवि । तं थूलवहादीणं न सबसावज्जजोगाणं ॥ १ ॥” (वि २६८६) अपिच—यत्किञ्चिदप्रयोजनं काकमासादिकं यदपि चाप्राप्यं मनुष्यक्षेत्राद्विहंतिदन्तचित्रकचर्मादिकं तद्विशेषित वस्त्वधिकृत्य यदि त्रिविधं त्रिविधेनापि प्रत्याचष्टे तथापि न कश्चिदोपः, यथा स्वयंभूरमणसमुद्रादिमत्स्या मया न हन्तव्या त्रिविध त्रिविधेनेति प्रत्याचक्ष्णस्य, यदिवा यो व्रतं प्रतिपत्तुकामः पुत्रसन्तत्यादिनिमित्त विलम्बं कुर्वन्नेकादशीप्रतिमां प्रतिपद्यते तत्समाप्त्यनन्तर चावश्यमेव व्रतं ग्रहीष्यति स त्रिविधं त्रिविधेनापि सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानं कुर्वाणो न दोषभाग् भवति, ये पुन पूर्वार्थानुज्ञितसावद्यकर्मसन्तानः सन् सामायिकं करोति स त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं कर्तुं न शक्नोति, तदनुमतिपरिणतेर्निवर्त्तयितुमशक्यत्वात्, आह च भाष्यकृत्—“जइ किञ्चिदप्यओ-यणमप्यप्यं वा विसेसिउं वत्थुं । पच्चक्खेज्ज न दोसो सयंभुरमणाइमच्छव ॥ १ ॥ जो वा निक्खमिउमणो पडिम पुत्ताइ-सततिनिमित्ते । पडिवज्जेज्ज तओ वा करेज्ज त्रिविहपि त्रिविहेणं ॥ २ ॥ जो पुण पुवारज्जाणुज्झियसावज्जकम्मसत्ताणो । तदणुमइपरिणति सो न तरइ सहसा नियत्तेउ ॥ ३ ॥” मिति (विशेषे २६८७९) यद्यपि च गृहस्थस्य सामायिकं कुर्वतो न त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तथापि तद् गृहस्थेन परलोकार्थिना गृहस्थसामायिकमवश्यं कर्त्तव्यं, तस्यापि विशिष्टफलसाधकत्वात्, तथा आह निर्युक्तिकृत्—

सामाहअम्मि उ कए समणो इव सावओ हवइ जग्गहा । एएण कारणेणं बहुसो सामाइअं कुज्जा ॥ ८०१ ॥
सामायिके, तुशब्द एवकारार्थः, “तुः स्यान्नेदेऽवधारणे” इति वचनात्, सामायिके एव कृते सति यस्मात् श्रावक-

परम-प्रधान ज्येष्ठमित्येतत् ज्ञात्वा कुर्यात् बुधो-विद्वान् आत्महितम्-आत्मोपकारकम्, एतदेव परिपूर्ण मामाधिकं, किमर्थमित्याह-‘परार्थ’ परो-मोक्ष, तस्याप्यपरस्य परस्याभावात्, तदर्थं, न तु मुरलोकाध्याहार्यं, अनेन निदानपरिहारमाह, परिपूर्णसामायिककरणशक्त्यभावे गृहस्थोऽपि गृहस्थसामायिक ‘करेमि भते ! सामाज्य सावज्ञ लोग पयक्काभि तार-नियम पञ्जुवासामि दुविहं तिविहेणे’त्येव कुर्यात्, आह-तस्य सर्वं त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याचक्षणास्य को दोष ?, उच्यते, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमत्यनिवृत्त्या कारणसम्भव एव, तथापि तत्करणे भद्रदोषः, तथा चाह-

‘सर्वे’ति उपलक्षणमेतत्, तत एवं द्रष्टव्य-सर्वं सावद्य योगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भाणिऊण-अभिधाय विरति-निवृत्तिः, खलु सर्वका-सर्वा नास्ति, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतिसद्भावात्, न सर्वविरतिवादी ‘बुक्कइ’ इति भ्रमयति ‘देसं च सध चे’ति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे द्वितीया, देशविरते सर्वविरतेऽथ, देशविरतेरनुपगमात्, सर्वविरतेरकरणात्, नन्यागमे गृहस्थस्यापि प्रत्याख्यानं त्रिविध त्रिविधेनोक्तं, तथा च व्याख्याप्रज्ञसौ सूत्र-‘समणोवासगस्त णं भते ! पुणामेव घूले पाणाइवाए पच्चक्खाए भवति, से ण पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं कीरइ ?, गोयमा ! तीय पडिक्कमइ जाव एगविहेण चा पडिक्कमइ’ इति, ततः कथं गृहस्थस्य सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्यानप्रतिषेधः ?, उच्यते, यदिद सूत्रे गृहस्थस्यापि त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तत् स्थूलप्राणातिपातमृषावादादिविषयं द्रष्टव्यं, यथा कोऽपि सिंहसरभगजादीना वध कन्यादिविषयमलीकं त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्यातीति, न पुन सामान्येन सावद्ययोगविषयं, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतेरवश्यभावात्, ततो न कश्चि-

‘सर्वे’ति उपलक्षणमेतत्, तत एवं द्रष्टव्य-सर्वं सावद्य योगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भाणिऊण-अभिधाय विरति-निवृत्तिः, खलु सर्वका-सर्वा नास्ति, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतिसद्भावात्, न सर्वविरतिवादी ‘बुक्कइ’ इति भ्रमयति ‘देसं च सध चे’ति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे द्वितीया, देशविरते सर्वविरतेऽथ, देशविरतेरनुपगमात्, सर्वविरतेरकरणात्, नन्यागमे गृहस्थस्यापि प्रत्याख्यानं त्रिविध त्रिविधेनोक्तं, तथा च व्याख्याप्रज्ञसौ सूत्र-‘समणोवासगस्त णं भते ! पुणामेव घूले पाणाइवाए पच्चक्खाए भवति, से ण पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं कीरइ ?, गोयमा ! तीय पडिक्कमइ जाव एगविहेण चा पडिक्कमइ’ इति, ततः कथं गृहस्थस्य सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्यानप्रतिषेधः ?, उच्यते, यदिद सूत्रे गृहस्थस्यापि त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तत् स्थूलप्राणातिपातमृषावादादिविषयं द्रष्टव्यं, यथा कोऽपि सिंहसरभगजादीना वध कन्यादिविषयमलीकं त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याख्यातीति, न पुन सामान्येन सावद्ययोगविषयं, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतेरवश्यभावात्, ततो न कश्चि-

द्विरोधः, उक्तं च—“ननु त्रिविहंतिविहेणं पञ्चकृत्वाणं सुयमि गिहिणोऽवि। तं थूलवहादीणं न सबसावज्जजोगाणं ॥ १ ॥”
 (वि २६८६) अपिच—यत्किञ्चिदप्रयोजनं काकमासादिकं यदपि चाप्राप्य मनुष्यक्षेत्राद्वहिर्हन्तिदन्तचित्रकचर्मादिकं
 तद्विशेषित वस्त्वधिकृत्य यदि त्रिविधं त्रिविधेनापि प्रत्याचष्टे तथापि न कश्चिदोषः, यथा स्वयभूरमणसमुद्रादिमत्स्या
 मया न हन्तव्याः त्रिविध त्रिविधेनेति प्रत्याचक्ष्णस्य, यदिवा यो व्रतं प्रतिपत्तुकामः पुत्रसन्तत्यादिनिमित्तं विलम्बं कुर्व-
 नेकादशीप्रतिमां प्रतिपद्यते तत्समाप्यनन्तर चावश्यमेव व्रतं ग्रहीष्यति स त्रिविधं त्रिविधेनापि सर्वसावद्ययोगप्रत्या-
 ख्यानं कुर्वाणो न दोषभाग् भवति, ये पुन पूर्वोरध्यानुज्ञितसावद्यकर्मसन्तानः सन् सामायिकं करोति स त्रिविधं
 त्रिविधेन प्रत्याख्यानं कर्तुं न शक्नोति, तदनुमतिपरिणतेर्निवर्त्तयितुमशक्यत्वात्, आह च भाष्यकृत—“जइ किञ्चिदप्पओ-
 यणमप्पपं वा विसेसिउ वत्थुं । पच्चक्खेज्ज तओ वा करेज्ज त्रिविहपि त्रिविहेणं ॥ १ ॥ जो वा निक्खमिउमणो पडिमं पुत्ताइ
 सततिनिमित्तं । पडिक्खेज्ज तओ वा करेज्ज त्रिविहपि त्रिविहेणं ॥ २ ॥ जो पुण पुवारद्धाणुज्झियसावज्जकम्मसताणो ।
 तदणुमइपरिणति सो न तरइ सहसा नियत्तेउ ॥ ३ ॥” मिति (विशेषे २६८७-९) यद्यपि च गृहस्थस्य सामायिकं
 कुर्वतो न त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तथापि तद् गृहस्थेन परलोकार्थिना गृहस्थसामायिकमवश्य कर्तव्यं, तस्यापि
 विशिष्टफलसाधकत्वात्, तथा चाह निर्युक्तिकृत—
 सामाहअस्मि उ कए समणो इव सावओ हवइ जग्गहा । एएण कारणेणं बहुसो सामाहअं कुज्जा ॥ ८०१ ॥
 सामायिके, तुशब्द एवकारार्थः, “तुः स्याद्भेदेऽवधारणे” इति वचनात्, सामायिके एव कृते सति यस्मात् श्रावक-

परम-प्रधान ज्येष्ठमित्येतत् ज्ञात्वा कुर्यात् बुधो-विद्वान् आत्महितम्-आत्मोपकारकम्, एतदेव परिपूर्णं सामायिकं, किमर्थमित्याह-‘परार्थ’ परो-मोक्ष, तस्याप्यपरस्य परस्याभावात्, तदर्थं, न तु सुरलोकाद्यवाप्त्यर्थं, अनेन निदानपरिहारमाह, नियमं पञ्चुवांसामि दुविह त्रिविहेनेत्येव कुर्यात्, आह-तस्य सर्वं त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याचक्षणस्य को दोषः?, उच्यते, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमत्यनिवृत्त्या कारणसम्भव एव, तथापि तत्करणे भद्गदोषः, तथा चाह-

‘सर्वं’ति उपलक्षणमेतत्, तत् एव द्रष्टव्यं-सर्वं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भाणिऊण-अभिधाय पिरति-निवृत्तिः, खलु सर्वका-सर्वा नास्ति, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतिसद्भावात्, स सर्वविरतिवादी ‘बुक्कह’ इति अयति

‘देसं च सद्य वे’ति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे द्वितीया, देशविरते सर्वविरतेऽथ, देशविरतेऽनुभ्युपगमात्, सर्वविरतेऽकरणत्, नन्यागमे गृहस्थस्यापि प्रत्याख्यानं त्रिविधं त्रिविधेनोक्तं, तथा च व्याख्याप्रज्ञसौ सूत्र-‘समणोवासगस्त ण भते ! पुष्पमेव धूले पाणाइयाए पच्चकूलाए भवति, से ण पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं कीरइ?, गोयमा ! तीय पडिक्कमइ जाव एगविहेण वा पडिक्कमइ’ इति, तत् कथं गृहस्थस्य सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्यानप्रतिषेधः?, उच्यते, यदिद सूत्रे गृहस्थस्यापि त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तत् स्थूलमाणातिपातमृषावादादिविषयं द्रष्टव्यं, यथा कोऽपि सिंहसरभगजादीनां वध कन्यादिविषयमलीक त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यातीति, न पुन सामान्येन सावद्ययोगविषय, प्रवृत्तकर्मारम्भानुमतेरवश्यभावात्, ततो न कश्चि-

योग , तथा पर्याप्तसुसज्जन्मस्थितिवेदसज्ञाकपायायुषि च, तथा ज्ञानं योगोपयोगौ शरीरसंस्थानसंहननमानानि लेश्या परिणाम वेदना समुद्घातकर्म च, क्रियायोजना पूर्ववत्, तथा निर्वेष्टनोद्धर्तने आश्रवं करणानि तथा अलङ्कारान् तथा शयनासनस्थानचङ्क्रमतश्चाश्रित्य पर्यालोचनीयम्, क्व किं सामायिकमिति । अवयवार्थं तु प्रतिद्वार स्वयमेव वक्ष्यति-तत्रोर्ध्वलोकादिक्षेत्रमङ्गीकृत्य सम्यक्त्वादिसामायिका[दी]ना लाभदिभावसम्भित्सुराह—

सम्म-सुआणं लंभो उह्व च अहो य तिरियलोए य । विरहं मणुस्सलोए विरयाविरहं अ तिरिएसु ॥८०७॥

सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोर्लभः-प्राप्ति, 'उह्वं चे'ति ऊर्ध्वलोके च 'अहो य'ति अधोलोके च तिर्यग्लोके च, इयमत्र भावना-ऊर्ध्वलोके मेरुसुरलोकादिषु ये सम्यक्त्वं प्रतिपद्यन्ते तेषां श्रुताज्ञानमपि तदैव सम्यक्श्रुतरूपतया परिणमते इति द्वयोरपि सामायिकयोस्तत्र लाभसम्भवः, एवमधोलोकेऽपि महाविदेहगताधोलौकिकग्रामेषु नरकेषु च निसर्गतोऽधिगमाद्वा सम्यक्त्व प्रतिपद्यमानानां द्वयलाभो भावनीयः, एवं तिर्यग्लोकेऽपि, 'विरहं मणुस्सलोगे'ति अत्र विरतिशब्देन सर्वविरतिसामायिकं गृह्यते, तच्च लाभापेक्षया मनुष्यलोके एव, नान्यत्र, मनुष्या एवास्य प्रतिपत्तार, न शेषा अन्तव इति भावना, क्षेत्रनियमं तु विशिष्टश्रुतविदो नाभिहितवन्तः, सम्भावयामः तत्तस्मिन्पि लोकेषु, मेरावपि कथासु प्रज्ज्याप्रतिपत्तिश्रवणात्, 'विरयाविरहं य तिरिएसु'ति विरताविरतिश्च देशविरतिसामायिकलक्षणा लाभविचारेऽपि शब्दस्य गम्यमानत्वात् तिर्यक्त्वपि भवति मनुष्येषु च ।

पुद्गपडिवन्नतो पुण तीसुवि लोगेसु नियमतो तिण्ह । चरणस्स दोसु नियमा भयणिज्जा उह्वलोगम्मि ॥८०८॥

मण इय भवति, प्रायोऽशुभयोगरहिततया श्रमण इव बहुतरकर्मनिर्ज्जरको भवतीति भावः, अनेन कारणेन बहुश-
नेकवार सामायिक कुर्यात् इति गार्थार्थ ॥ किंच—

जीवो पमाययद्दुलो बहुसोऽचिय बहुविहेसु अर्थेसु । एएण कारणेणं बहुसो सामाइयं कुब्जा ॥ ८०२ ॥

जीव प्रमादबहुल बहुश—अनेकधापि च बहुविधेषु अर्थेषु—शब्दादिषु, प्रमादवाश्च एकान्तेनाशुभबन्धक एव, अतः—
नेन कारणेन तत्परिजिहीर्षया बहुश सामायिकं कुर्यात्, मध्यस्थो भूयादिति गार्थार्थ । सामायिक च मध्यस्थस्य ।
सामायिकवती लक्षणमाह—

जो नचि बद्दइ रागे नचि दोसे दुण्ह मज्झयारम्मि । सो होइ उ मज्झत्थो सेसा सबे अमज्झत्था ॥ ८०३ ॥
यो नापि वर्त्तते रागे, नापि द्वेषे, किन्तु द्वयोरपि—रागद्वेषयो मध्यकारे—मध्ये, कारशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशात् स्वायं
त्यक्तत्वात्, अपान्तराले इत्यर्थः, स भवति मध्यस्थः, मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः—रागद्वेषापान्तरालवर्त्ती, दोषा सर्वे अम-
यस्थाः ॥ गत कस्येति द्वारम्, अधुना क किं सामायिकमिति प्ररूपयितुकामो द्वारागाथात्रयमाह—

खित्त विसा काल गइ भविअ सन्नि ऊसास दिट्ठि आहारे । पज्जत्त सुत्त जम्म ठिई वेअ सन्ना कसायाऽऽज्ज ८०४
नाणे जोगुवओगे सरीर सठाण सघयण माणे । लेसा परिणामे वेअणा समुग्घाय कम्मे य ॥ ८०५ ॥
निधिट्ठणमुव्हे आसवकरणे तेहा अलकारे । सयणासणठाणत्थे चकम्मंते अ किं कहिअ ? ॥ ८०६ ॥
आसा समुदायार्थ क्षेत्रदिकालगतिभव्यसञ्चिबच्छासट्ठिआहारकानङ्गीकृत्यालोचनीयम्, क किं सामायिकमिति

न्ताना स्कन्धानामवगाहेऽपि अधिकृतत्रयोदशप्रदेशावगाढस्कन्धत्वपरिणाममापन्नानामवगाहनासम्भवात्, उत्कर्षतस्त्वस-
ङ्ख्यातप्रदेशावगाढमिति । सम्प्रति क्षेत्रदिकूप्रतिपादनार्थं रुचकवक्तव्यतामाह—

अद्वपएसो रुअगो तिरिअं लोगस्स मज्झयारम्मि । एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं ॥१॥ (आचा ४२)
तिर्यग्लोकस्य मध्यकारे—मध्येऽष्टप्रदेशक'—अष्टनभ प्रदेशात्मको रुचक', तथाहि—तिर्यग्लोकस्य मध्यभागे आयामविक-
म्भाभ्या रज्जुप्रमाणौ सर्वप्रतराणां शुद्धकौ द्वौ नभःप्रदेशप्रतरौ, तयोश्च मेरुमध्यप्रदेशे मध्यं, तत्र च मध्ये उपरितनप्रतरस्य
ये चत्वारो नभःप्रदेशा ये चाधस्तनस्य चत्वारस्तेषामष्टानामपि गोस्तनाकाररूपतया व्यवस्थितानामाकाशप्रदेशानां समये
रुचक इति परिभाषेति, एष रुचको दिशां—क्षेत्रदिशा पूर्वादीना प्रभवः—उत्पत्तिकारणम्, एष एव च भवति प्रभवोऽनुदिशां—
क्षेत्रविदिशामग्रेय्यादीनामिति ॥ सम्प्रत्यस्माच्च रुचकादिशो विदिशश्च यथा भवन्ति तथा प्रतिपादयन्नाह—

दुपएसाइ दुरुत्तर एगपएसा अणुत्तरा चेव । चउरो चउरो य दिसा चउराइ अणुत्तरा दुन्नि ॥ (आचा नि ४३)
सगडुद्धिसंठिआओ महादिसाओ हवंति चत्तारि ।

सुत्तावली अ चउरो दो चेव य हुंति रुअगनिभा ॥ (आचा नि ४४)

तस्मात् यथोक्तरूपात् रुचकात् बहिश्चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमादौ द्वौ द्वौ नभःप्रदेशौ भवतः, तदग्रतश्चत्वारश्च-
त्वार, तेषामपि पुरतः पट् पट्, ततोऽप्यग्रतोऽष्टावष्टावित्येवं द्वाभ्या प्रदेशाभ्यामारम्य द्युत्तरवृद्धिः प्रत्येकं चतसृष्वपि दिक्षु
परिभावनीया, तथा चाह—'दुपएसाइ दुरुत्तर' अत्र 'चउरो' इति सम्बन्धः, चतस्रः पूर्वादिका महादिशो द्विप्रदेशादयो

त्रयाणा-सम्यक्त्वसामायिकदेशविरतिसर्वविरतिसामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नका पुनर्नियमेन त्रिष्वपि लोकेषु विद्यन्ते, पण्डक्यनादिष्वपि देशविरतानां तिरश्चा सम्भवात्, चरणस्य-विरतिसामायिकस्य द्वयोः-अधोलोकतिर्यग्लोकयोः नियमात्-नियमेन पूर्वप्रतिपन्ना, भजनीया पुनरुर्ध्वलोके, कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्निति भावः, गतं क्षेत्रद्वारम् । अधुना विरदारमभिधित्सुर्दिकस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

नाम ठवणा दविण खित्तदिसा तावखित्त पन्नवए ।

सत्तमिआ भावदिसा सा होअट्टारसविहा उ (परूवणा तस्स कायवा) ॥ ८०९ ॥

नामदिक् स्थापनादिक् द्रव्यदिक् क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक् प्रज्ञापकदिक् सप्तमी भावदिक्, तस्य नामस्थापना (दि) दिक्सप्त-
कस्य प्ररूपणा कर्त्तव्या, पाठान्तर 'सत्तमिया भावदिसा सा होइट्टारसविहा उ' सप्तमी भावदिक् सा भवत्यष्टादशविधैवेति ।
तत्र नामस्थापने धुण्णे, द्रव्यदिक्स्वरूपप्रकटनार्थमाह-तेरसपएसियं खलु तावइएसुं भवे पएसुं । जं दबं ओगाढं जइअग
त दसदिसाग ॥१॥ (विशे २६९८ आचा नि ४१) द्रव्यमेव च दशदिगुत्थापनहेतुत्वादिक् द्रव्यदिक्, तच्च द्विधा-जय-
न्यत उत्कर्षतश्च, तत्र त्रयोदशप्रदेशिकं-त्रयोदशप्रदेशवत्, तावत्सु-त्रयोदशसु प्रदेशेषु यद्द्रव्यमवगाढ भवति तत् जय-
न्यतो दशदिकप्रभवं, तच्चैवम्-एकैक प्रदेशो विदिक्षु, एते चत्वार, मध्ये त्वेक इत्येते पञ्च, तथा चतसृषु दिक्ष्वायतावस्थितौ

द्वौ द्वाविति, स्थापना-‘एकेको विदिसासु, मज्झे य, दिसासु आयया दो दो’ इति, उत्कर्षतस्त्वनन्तप्रदेशात्मकं, तदपि च क्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतस्त्रयोदशप्रदेशावगाढम्, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे अणुकादीनामनन्ताणकपर्य-

न्ताना स्कन्धानामवगाहेऽपि अधिकृतत्रयोदशप्रदेशावगाढस्कन्धत्वपरिणाममापन्नानामवगाहनासम्भवात्, उत्कर्षतस्त्वस-
इख्यातप्रदेशावगाढमिति । सम्प्रति क्षेत्रदिकूप्रतिपादनार्थं रुचकवक्तव्यतामाह—

अट्टपएसो रुअगो तिरिअ लोगस्स मज्झयारम्मि । एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं ॥१॥ (आचा ४२)
तिर्यग्लोकस्य मध्यकारे—मध्येऽष्टप्रदेशक —अष्टनभ प्रदेशात्मको रुचकः, तथाहि—तिर्यग्लोकस्य मध्यभागे आयामविष्क-
म्भाभ्या रज्जुप्रमाणौ सर्वप्रतराणा धुल्लकौ द्वौ नभ प्रदेशप्रतरौ, तयोश्च मेरुमध्यप्रदेशे मध्यं, तत्र च मध्ये उपरितनप्रतरस्य
ये चत्वारो नभ प्रदेशा ये चाधस्तनस्य चत्वारस्तेषामष्टानामपि गोस्तनाकाररूपतया व्यवस्थितानामाकाशप्रदेशानां समये
रुचक इति परिभाषेति, एष रुचको दिशां—क्षेत्रदिशां पूर्वादीना प्रभवः—उत्पत्तिकारणम्, एष एव च भवति प्रभवोऽनुदिशां—
क्षेत्रविदिशामानेद्यादीनामिति ॥ सम्प्रत्यस्माच्च रुचकादिशो विदिशश्च यथा भवन्ति तथा प्रतिपादयन्नाह—

दुपएसाइ दुरुत्तर एगपएसा अणुत्तरा चेव । चउरो चउरो य दिसा चउराइ अणुत्तरा दुन्नि ॥ (आचा नि ४३)
सगङ्खुद्धिसंठिआओ महादिसाओ हवंति चत्तारि ।

मुत्तावली अ चउरो दो चेव य हुंति रुअगनिभा ॥ (आचा नि ४४)

तस्मात् यथोक्तरूपात् रुचकात् बहिश्चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमादौ द्वौ द्वौ नभःप्रदेशौ भवतः, तदग्रतश्चत्वारश्च-
त्वारः, तेषामपि पुरतः पट् पट्, ततोऽप्यग्रतोऽष्टावष्टावित्येव द्वाभ्या प्रदेशाभ्यामारम्य द्युत्तरवृद्धिः प्रत्येकं चतसृष्वपि दिक्षु
परिभावनीया, तथा चाह—‘दुपएसाइ दुरुत्तर’ अत्र ‘चउरो’ इति सम्बन्धः, चतस्रः पूर्वादिका महादिशो द्विप्रदेशादयो

त्रयाणा-सम्यक्त्वसामायिकदेशविरतिसर्वविरतिसामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नका पुनर्नियमेन त्रिष्वपि लोकेषु प्रिद्यन्ते, पण्डकचनादिष्वपि देशविरताना तिरश्चा सम्भवात्, चरणस्य-विरतिसामायिकस्य द्वयोः-अधोलोकतिर्यग्लोकयोः नियमात्-नियमेन पूर्वप्रतिपन्ना, भजनीया पुनरुर्ध्वलोके, कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्निति भावः, गतं क्षेत्रद्वारम् । अधुना दिग्द्वारमभिधित्सुर्दिकस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह-

नाम उच्यता दविष्ट खित्तदिसा तावखित्त पल्लवए ।

सत्तमिआ भावदिसा सा होअट्टारसविहा उ (परुवणा तस्स कायद्या) ॥ ८०९ ॥

नामदिक् स्थापनादिक् द्रव्यदिक् क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक् प्रज्ञापकदिक् सप्तमी भावदिक्, तस्य नामस्थार्पना (दि) दिक्सप्त-
कस्य प्ररूपणा कर्त्तव्या, पाठान्तर 'सत्तमिया भावदिसा सा होइट्टारसविहा उ' सप्तमी भावदिक्र सा भवत्यष्टादशविधैवेति ।
तत्र नामस्थापने धुण्णे, द्रव्यदिक्रस्वरूपप्रकटनार्थमाह-तेरसपएसियं खलु तावइएसुं भवे पएसेसुं । जं दवं ओगाढं जहम्मग
त दसदिसाग ॥१॥ (विशे २६९८ आचा नि ४१) द्रव्यमेव च दशदिगुत्थापनहेतुत्वादिक्र द्रव्यदिक्र, तच्च द्विधा-जघ-
न्यत उत्कर्षतश्च, तत्र त्रयोदशप्रदेशिकं-त्रयोदशप्रदेशवत्, तावत्सु-त्रयोदशसु प्रदेशेषु यद्द्रव्यमवगाढ भवति तत् जघ-
न्यतो दशदिकप्रभवं, तच्चैवम्-एकैकः प्रदेशो विदिधु, एते चत्वारः, मध्ये त्वेक इत्येते पञ्च, तथा चतसृषु दिक्षवायतावस्थितौ

द्वौ द्वाविति, स्थापना-‘एकैको विदिसासु, मज्जे य, दिसासु आयया दो दो’ इति, उत्कर्षतस्त्वनन्तप्रदेशात्मकं, तदपि च क्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतस्त्रयोदशप्रदेशावगाढम्, एकैकसिद्धाकाशप्रदेशे द्वाणकादीनामनन्ताणुकपर्य-

न्ताना स्कन्धानामवगाहेऽपि अधिकृतत्रयोदशप्रदेशावगाढस्कन्धत्वपरिणाममापन्नानामवगाहनासम्भवात्, उत्कर्षतस्त्वस-

इख्यातप्रदेशावगाढमिति । सम्प्रति क्षेत्रदिकृप्रतिपादनार्थं रुचकवक्तव्यतामाह—

अट्टपएसो रुअगो तिरिअं लोगस्स मज्झयारम्मि । एस पभवो दिसाणं एसैव भवे अणुदिसाणं ॥१॥ (आचा ४२)
तिर्यग्लोकस्य मध्यकारे—मध्येऽष्टप्रदेशकं—अष्टनभ प्रदेशात्मको रुचकः, तथाहि—तिर्यग्लोकस्य मध्यभागे आयामविष्क-
म्भाभ्या रज्जुप्रमाणौ सर्वप्रतराणा धुल्लकौ द्वौ नभः प्रदेशप्रतरौ, तयोश्च मेरुमध्यप्रदेशे मध्यं, तत्र च मध्ये उपरितनप्रतरस्य
ये चत्वारो नभः प्रदेशा ये चाधस्तनस्य चत्वारस्तेषामष्टानामपि गोस्तनाकाररूपतया व्यवस्थितानामाकाशप्रदेशानां समये
रुचक इति परिभाषेति, एष रुचको दिशां—क्षेत्रदिशा पूर्वादीना प्रभवः—उत्पत्तिकारणम्, एष एव च भवति प्रभवोऽनुदिशां—
क्षेत्रविदिशामग्नेद्यादीनामिति ॥ सम्प्रत्यस्माच्च रुचकादिशो विदिशश्च यथा भवन्ति तथा प्रतिपादयन्नाह—

दुपएसोइ दुरुत्तर एगपएसो अणुत्तरा चेव । चउरो वउरो य दिसा चउराइ अणुत्तरा दुन्नि ॥ (आचा नि ४३)

सगडुद्धिसंठिआओ महादिसाओ हवंति चत्तारि ।

मुत्तावली अ चउरो दो चेव य हुंति रुअगनिभा ॥ (आचा नि ४४)

तस्मात् यथोक्तरूपात् रुचकात् बहिश्चतसृगपि दिक्षु प्रत्येकमादौ द्वौ द्वौ नभः प्रदेशौ भवतः, तदग्रतश्चत्वारश्च-
त्वारः, तेषामपि पुरतः पट् पट्, ततोऽप्यग्रतोऽष्टावष्टावित्येव द्वाभ्या प्रदेशाभ्यामारम्य द्युत्तरवृद्धिः प्रत्येकं चतसृगपि दिक्षु
परिभावनीया, तथा चाह—‘दुपएसोइ दुरुत्तर’ अत्र ‘चउरो’ इति सम्बन्धः, चतस्रः पूर्वोदिका महादिशो द्विप्रदेशादयो

मूले, प्रत्येक यथोत्तरं द्विद्विप्रदेशवृद्धयः, अत एवैताः सस्थानतः चिन्त्यमानाः शकटोद्भिसस्थाना प्रतिपत्तव्याः, 'गगपणसा अणुत्तरा चैव' अत्र 'चतुरो य' इति द्वितीयपदेन सम्बन्धः, चतस्रः-आग्नेय्यादिका दिशो, त्रिदिशामपि दिक्त्राव्यभिचारात् उभयत्रापि सामान्येन दिसा इत्युक्तं, एकप्रदेशाः पूर्वोदिमहादिशा चतस्रणा चतुर्ध्वन्तरालकोणेषु एकैकतमप्रदेशनिष्पन्ना अनुत्तरा-यथोत्तर वृद्धिरहिता, अत एवैताः सस्थानतः परिभाव्यमाना मुक्तावलीसस्थिताः, 'चतुरादि अणुत्तरा दोन्नि' इति द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ चतुरादिके अनुत्तरे, तथाहि-ऊर्ध्वं चतुरो नमः प्रवेशानादौ कृत्वा यथोत्तर वृद्धिरहितत्वात् चतुर्ध्वदेशिकैव रचकनिभा चतुरस्रदण्डाकारा एका दिग्भवति, अधोऽप्येवंप्रकारा द्वितीयेति ॥ सम्प्रत्येता एव सस्थानतो निरूपयति—चतस्र पूर्वोदिका महादिशो भवन्ति शकटोद्भिसस्थिता, प्रवेशद्वयादारभ्य यथोत्तर प्रदेशद्विकवृद्धिभावात्, तथा चतस्र-आग्नेय्यादिका विदिशो मुक्तावलय इव मुक्तावलयः, मुक्तावलीसस्थानस-स्थिता इत्यर्थः, एकैकतमप्रदेशनिष्पन्नत्वात्, तथा द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ भवतो रचकनिभे, चतुर्ध्वप्रदेशनिष्पन्नत्वात्, अत्र स्थापना ॥ आसा च दशानामपि दिशा नामानि प्रतिपादयन्नाह-इदमेतद्वै जम्मा य नेरई चारुणी अ वायवा । सोमा ईसाणाविअ विमला य तमा य वोद्धवा ॥ (आचा नि ४३) या रुचकात् विजयद्वारानुसारेण विनिर्गता दिक् सा ऐन्द्री-नामा, पूर्वैत्यर्थः, अस्या अनन्तर वामपार्श्वे आग्नेयी, तस्या अपि तथैवानन्तर याम्या, ततो नैर्ऋती, तदनन्तर वारुणी, ततो वायव्या, तत सोमा, उत्तरा इत्यर्थः, तदनन्तरमीशानी, एता अष्टावपि तिर्यग्दिशा, तत्रापि पूर्वा याम्या वारुणी सोमेति महादिशः, रुचकादूर्ध्वविनिर्गता विमला, अधःप्रयाथिनी तामसी, तथा चैतदेव व्याख्यानमाह—इदा य विजय-

द्वाराणुसारओ सेसया पयाहिणओ। अट्ट य तिरियदिसाओ उट्टं विमला तमा वाऽहो ॥१॥ ऐन्द्री दिक् विजयद्वारानुसारतः
 प्रतिपत्तव्या, यत्र विजयद्वार सा ऐन्द्रीति भावार्थ, शेषा सप्त ऐशानीपर्यन्तास्तस्या प्रदक्षिणातः—प्रादक्षिण्येन बोद्धव्या,
 ताश्च तथैव प्राग्भाविताः, एताश्चाष्टावपि रुचकात् (तिर्यक्) प्रब्यूढत्वात् तिर्यग्दिश इति व्यवह्रियन्ते, रुचकाद्धूर्ध्वं प्रवृत्ता-
 निमला, रुचकस्याध प्रवृत्ता तमा इति। उक्ता क्षेत्रदिक्, समगति तापक्षेत्रदिक् वक्तव्या, तत्र तपन ताप सूर्यकिरणस्पर्शाज्ज-
 नित प्रकाशात्मक परिताप तदुपलक्षित क्षेत्रं तापक्षेत्रं तदेव दिक्, अथवा तापयतीति ताप—सविता तदनुसारेण क्षेत्रात्मिका
 दिक् तापक्षेत्रदिक्, सा च सूर्यायत्तत्वादनियता, तथा चाह—जेसि जचो सूरौ उदेइ तेसि तई हवइ पुद्या। तावक्खित्तदिसाओ
 पयाहिण सेसयाओ सि ॥१॥ (आचा नि ४१) येषा—भरतादिक्षेत्रनिवासिना मनुष्याणा यतो—यस्या दिशि सूर्य उदेति—उद्ग-
 ष्छति सा तेषा पूर्वा भवति, पूर्वति व्यवह्रियते, तासा चैवमनियताना पूर्वदिशा प्रदक्षिणं—प्रादक्षिण्येन शेषा अपि—
 आग्नेय्यादिकास्तापक्षेत्रदिश प्रतिपत्तव्या, एवं च सति सर्वेषामपि भरतैरावतपूर्वविदेहापरविदेहवास्तव्याना मनुष्याणा
 मेरुरुत्तरतो लवणसमुद्रो दक्षिणत, उक्ता तापक्षेत्रदिक्, साऽप्रत प्रज्ञापकदिग् वाच्या, तन प्रज्ञापयति—सूत्रार्थं प्ररूपयति
 शिष्येभ्य इति प्रज्ञापको—व्याख्याता तदाश्रयेण दिक् प्रज्ञापकदिक्, तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह—पन्नवओ जयभिमुहो सा
 पुषा सेसिआ पयाहिणओ। तस्सेवऽणुगन्तवा अगेआई दिसा नियमा ॥१॥ प्रज्ञापको यस्या दिशोऽभिमुखस्तिष्ठति सा पूर्वा,
 शेषास्त्याग्नेय्यादिका दिशो नियमात् तस्यैव प्रज्ञापकस्य प्रदक्षिणात—प्रादक्षिण्येनानुगन्तव्याः। उक्ता प्रज्ञापकदिक्, सम्प्रति
 ग्राहदिग् वक्तव्या, सा चाष्टादशविधा, दिश्यते अयममुकः ससारीति यया सा दिक् भाव—पृथिवीत्वादिलक्षणः पर्याय. स

मूले, प्रत्येक यथोत्तर द्विद्विप्रदेशवृद्धयः, अत एवैताः सस्थानतः चिन्त्यमानाः शकटोद्विसस्थाना प्रतिपत्तव्याः, 'गगणसा अनुत्तरा चेव' अत्र 'चतुरो य' इति द्वितीयपदेन सम्बन्धः, चतस्रः—आग्नेय्यादिका दिशो, विदिशामपि दिक्त्वाव्यभिचारात् उभयत्रापि सामान्येन दिसा इत्युक्त, एकप्रदेशाः पूर्वादिमहादिशा चतसृणा चतुर्गन्तरालकोणेषु एकैकनभ प्रदेशनिष्पन्ना अनुत्तरा—यथोत्तर वृद्धिरहिता, अत एवैताः सस्थानतः परिभाव्यमाना मुक्तावलीसस्थिता, 'चतुरादि अनुत्तरा दोन्नि' इति द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ चतुरादिके अनुत्तरे, तथाहि—ऊर्ध्व चतुरो नभ प्रदेशानादौ कृत्वा यथोत्तर वृद्धिरहितत्वात् चतुष्प्रदेशिकैव रुचकनिभा चतुरस्रदण्डाकारा एका दिग्भवति, अधोऽप्येवंप्रकारा द्वितीयेति ॥ सम्प्रत्येता एव सस्थानतो निरूपयति—चतस्र पूर्वादिका महादिशो भवन्ति शकटोद्विसस्थिताः, प्रदेशद्वयादारभ्य यथोत्तर प्रदेशद्विकवृद्धिभावात्, तथा चतस्र—आग्नेय्यादिका विदिशो मुक्तावल्या इव मुक्तावल्याः, मुक्तावलीसस्थानसंस्थिता इत्यर्थः, एकैकनभः प्रदेशनिष्पन्नत्वात्, तथा द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ भवतो रुचकनिभे, चतुष्प्रदेशनिष्पन्नत्वात्, अत्र ईसाणाधिअ विमला य तमा य वीद्धवा ॥ (आचा नि ४३) या रुचकात् विजयद्वारानुसारेण निर्निर्गता दिक् सा ऐन्द्रीनामा, पूर्वैत्यर्थः, अस्या अनन्तर वामपार्श्वे आग्नेयी, तस्या अपि तथैवानन्तर याम्या, ततो नैर्ऋती, तदनन्तर वारुणी, ततो वायव्या, तत सोमा, उत्तरा इत्यर्थः, तदनन्तरमीशानी, एता अष्टावपि तिर्यग्दिशा, तत्रापि पूर्वो याम्या वारुणी सोमेति महादिशः, रुचकादूर्ध्वविनिर्गता विमला, अधःप्रयायिनी तामसी, तथा चैतदेव व्याख्यानमाह—इदा य विजय-

दाराणुसारओ सेसया पयाहिणओ। अट्ट य तिरियदिसाओ उट्ट विमला तमा वाऽहो ॥१॥ ऐन्द्री दिक् विजयद्वारानुसारतः
 प्रतिपत्तव्या, यत्र विजयद्वार सा ऐन्द्रीति भावार्थ, शेषा सप्त ऐशानीपर्यन्तास्तस्या प्रदक्षिणातः—प्रादक्षिण्येन वोद्धव्या,
 ताश्च तथैव ग्राभविता, एताश्चाष्टावपि रुचकात् (तिर्यक्) ग्रव्यूढत्वात् तिर्यग्दिश इति व्यवह्रियन्ते, रुचकादूर्ध्वं प्रवृत्ता
 निमला, रुचकस्याधः प्रवृत्ता तमा इति। उक्ता क्षेत्रदिक्, सम्प्रति तापक्षेत्रदिक् वक्तव्या, तत्र तपन तापः सूर्यकिरणस्पर्शाज्ज-
 नित प्रकाशात्मक परिताप तदुपलक्षित क्षेत्रं तापक्षेत्रं तदेव दिक्, अथवा तापयतीति ताप—सविता तदनुसारेण क्षेत्रात्मिका
 दिक् तापक्षेत्रदिक्, सा च सूर्यायत्तत्वादनियता, तथा चाह—जैसि जत्तो सूर्रो उदेइ तेसि तई हवइ पुवा। तावक्खित्तदिसाओ
 पयाहिणं सेसयाओ सि ॥१॥ (आचा नि ४१) येषा—भरतादिक्षेत्रनिवासिना मनुष्याणा यतो—यस्या दिशि सूर्य उदेति—उद्ग-
 ष्ठति सा तेषा पूर्वा भवति, पूर्वेति व्यवह्रियते, तासा चैवमनियताना पूर्वदिशा प्रदक्षिण—प्रादक्षिण्येन शेषा अपि—
 आग्नेय्यादिकास्तापक्षेत्रदिश प्रतिपत्तव्या, एवं च सति सर्वेषामपि भरतैरावतपूर्वविदेहापरविदेहवास्तव्याना मनुष्याणा
 मेरुत्तरतो लवणसमुद्रो दक्षिणत, उक्ता तापक्षेत्रदिक्, साध्यत प्रज्ञापकदिग् वाच्या, तत्र प्रज्ञापयति—सूत्रार्थं प्ररूपयति
 शिष्येभ्य इति प्रज्ञापको—व्याख्याता तदाश्रयेण दिक् प्रज्ञापकदिक्, तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह—पञ्चवओ जयभिमुहो सा
 पुवा सेसिआ पयाहिणओ। तस्सेवऽणुगन्तवा अगेआई दिसा नियमा ॥१॥ प्रज्ञापको यस्या दिशोऽभिमुखस्तिष्ठति सा पूर्वा,
 शेषास्त्वान्नेय्यादिका दिशो नियमात् तस्यैव प्रज्ञापकस्य प्रदक्षिणात—प्रादक्षिण्येनानुगन्तव्याः। उक्ता प्रज्ञापकदिक्, सम्प्रति
 भावदिग् वक्तव्या, सा चाष्टादशविधा, दिश्यते अयममुकः ससारीति यथा सा दिक् भावः—पृथिवीत्वादिलक्षणः पर्यायः स

एव दिक् भावदिक्र, सा च यथा भवत्यष्टादशविधा तथा प्रतिपादयति-पुढवि-जल-जलण-वाया मूल-संघ-ग-पोर-
 वीआ य। वि-ति-चउ-पचिदिय तिरिय नारया देवसंघाया ॥ १ ॥ समुच्छिमकम्माकम्मभूमिग नरा तहंतरद्दीवा। भावदि-
 सा दिस्सइ ज ससारी निययेमेआहि ॥ २ ॥ (आचा नि) पृथिवी-मृत्तिका, जलम्-आपः, ज्वलनो-वैश्वानर, वात-पवनः,
 'मूलखधगगपोरवीयाय' इति वीजशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् मूलवीजाः स्कन्धवीजा अग्रवीजाः पूर्ववीजा इति द्रष्टव्य,
 तत्र मूल वीज येषा ते मूलवीजाः-उत्पलकन्दादय, स्कन्धो वीजं येषा ते स्कन्धवीजाः-शङ्खक्यादय, अग्रं वीजं येषा ते
 अग्रवीजा-कोरण्टकादय, पूर्व वीज येषा ते पूर्ववीजाः-इक्ष्वादय, द्वीन्द्रिया-कृम्यादय, त्रीन्द्रिया-कीटिकादय, चतुरि-
 न्द्रिया-भ्रमरादय, पञ्चेन्द्रिया-तिर्यञ्च सिंहसरभगोमहिष्यजादय, नारका-रत्नप्रभापृथिवीनारकादय, देवसङ्घाता-
 मयनपत्यादय, नराश्चतुर्विधा, तद्यथा-सम्मूर्च्छिमाः कर्मभूमका अकर्मभूमकास्तथा आन्तरद्दीपा, तत्र सम्मूर्च्छि-
 मा-यान्तादिसमुद्भवाः, कर्मभूमका-पञ्चदशकर्मभूमिजाता, अकर्मभूमका-त्रिशदकर्मभूमिजाताः (अन्तरद्दीपकाः)
 पद्मपद्याशल्यन्तरद्दीपेषु जाताः, एवमेता अष्टादशभेदा भावतः-पृथिव्यादिपर्यायतो दिशो भावदिश, कस्मात् दिक्स्वमे-
 तासामत आह-पतः-यस्मात् ससारी नियतम्-अवश्यभावेन एताभिर्दिश्यते-अपदिश्यते तत एता दिश ॥ इह नाम-
 स्यापनाद्रव्यदिग्भिरनधिकार एव, शेषासु यथासम्भवं सामायिकस्य प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नो वा वाच्य, तथा चाह
 चूर्णिकृत-“एतथ पुण चउहिं दिसाहि अहिगारो-खेत्तदिसतावखेत्तपन्नवगभावदिसाहि, नामादी तिन्नि परुवणानिमित्तं”-
 ति ॥ तत्र क्षेत्रदिशोऽधिकृत्य तावदाह-

पुद्गाइआसु महादिसासु पडिवज्जमाणओ होइ । पुढपडिवन्नओ पुण अन्नगरीए दिसाए उ ॥ ८१० ॥

पूर्वादिकासु क्षेत्रतो महादिधु विवक्षिते काले सर्वेषामपि सामायिकाना प्रतिपद्यमानको भवति, न न भवति, तत्सम्भवस्त्वस्ति, न पुनर्भवत्येव, कदाचित्तस्य तास्वभवनात्, पूर्वप्रतिपन्न पुनश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरस्या दिशि भवत्येव, पुन शब्दस्यैवकारार्थत्वात्, न पुनर्न भवति, एतदपि सामान्येनोक्तं, विशेषतस्त्वेवमवगन्तव्यम्-त्रयाणा सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिमामायिकाना चतसृष्वपि पूर्वादिकासु महादिधु नियमेन पूर्वप्रतिपन्नकोऽस्ति, सर्वविरतिसामायिकस्य तु पूर्वापरदिशोऽनियमेन, दक्षिणोत्तरयोस्तु भजनया, एकान्तदुष्पमादिकाले भरतैरावतेषु सर्वविरतेरुच्छेदात्, विविधेषु पुनश्चतसृष्वपि तथा ऊर्ध्वाधोदिग्द्वये च चतुर्णामपि सामायिकाना न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, तास्वेकप्रादेशिकत्वेन चतुष्प्रादेशिकत्वेन च जीवावगाहनानामसम्भवात्, स्पर्शनामात्र भवेदपि पुन, तथा चाह भाष्यकारः-“छिन्नावलिरुभगानिइदिसासु सामादय न जं तासु । सुद्धासु नावगाहइ जीवो ताओ पुण फुसिज्जा ॥१॥” (वि २७०) तापक्षेत्रप्रशापकदिशावधिकृत्याह-अट्टसु चउण्ह नियमा पुढपवन्नो उ दोसु दुणहेव । दुण्ह उ पुढपवन्नो सिअ नन्नो तावपन्नवए ॥२॥ तापक्षेत्रविषये प्रज्ञापकविषये च पुनरट्टसु पूर्वादिकासु दिधु चतुर्णामपि सामायिकाना नियमात् पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, प्रतिपद्यमानस्तु भाज्य -कदाचिद्भवति कदाचिनेति, तथा द्वयोः-ऊर्ध्वाधोरूपयोर्दिशो द्वयोः-सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकयोरेव पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्य इत्यर्थः, ‘दोण्ह उ’ इत्यादि, द्वयो पुनः देशविरतिसामायिकसर्वविरतिसामायिकयोर्लुध्वाधोदिशो स्यात्-भजनया पूर्वप्रतिपन्न, कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति, अन्यः पुनः प्रतिपद्य-

मानर मयथा नेति । भावदिशमधिकृत्याह-उभयाभावो पुढवाइएसु विगलेसु हुज्ज उ पवन्नो । पंचिदियतिरिएसु नियमा
 तिणन् मिअ पयजे ॥१॥ नारगदेयाकम्मगअतरदीवेसु दुण्ह भयणाजो । कम्मगनरेसु चउसु मुच्छेसु य उभयपडिसेहो ॥२॥
 पुरियादिपु-पृथिव्यसेजोवायुमूलवीजस्कन्धवीजाग्रवीजपर्ववीजेषु उभयाभाव-चतुर्णामपि सामायिकाना, न पूर्वप्रतिपन्नो
 न प्रतिपद्यमानक, विरुलेषु-द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति सम्यक्त्वसा-
 मायिकश्रुतसामायिकयो कदाचिरपूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, सास्वादनसम्यक्त्ववता तेषु मध्ये उत्पादसम्भवात्, प्रतिपद्यमान-
 कस्तु नोपपद्यते, उपदेशश्रवणादिसामर्थ्ययोगात्, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयो पुनर्न प्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानक,
 पयेन्द्रियतिर्यक्षु सर्वविरतिवर्जाना त्रयाणामपि सामायिकाना पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, नापि प्रतिपद्यमानक, तथा भव-
 स्वाभाव्यात्, नारके देवेष्वकर्मभूमिजान्तरहीपजमनुज्येषु च द्वयोः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति,
 य पुन-प्रपद्यते स प्रतिपद्यमानकः, न भजनया-स्यात् कदाचिद्विवक्षिते काले कदाचिन्नेतिभाव, इतरथोस्तु-देशविरति-
 सर्वविरतिसामायिकयोर्न प्रतिपद्यमानकत्वास्वाभाव्यात्, कर्मजनरेषु-कर्मभूमिजमनुज्येषु चतुर्णामपि सामायिकाना पूर्व-
 प्रतिपन्नोऽस्त्येव, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्य, सम्भूच्छिमेषु तु मनुज्येषु चतुर्णामपि सामायिकाना विषये उभयप्रतिपेधो-न
 पूर्वप्रतिपद्यमानो नापि प्रतिपद्यमानक इति भाव ॥ गतं दिग्द्वारम्, इदानी कालद्वारमभिधित्सुराह—

सम्मत्तस्स सुअस्स य पडियत्ती छविहम्मि कालम्मि । विरहं विरयाचिरहं पडिचज्जह दोसु तिसु चावि ॥८१॥
 इह कालः त्रिविध, तद्यथा-उत्सर्पिणीकाल, अवसर्पिणीकाल, उभयाभावतोऽयस्थितश्च, तत्र भरतैरावतेषु प्रत्येक

त्रिशतिसागरोपमानस्य कालचक्रस्य द्वौ मूलभेदौ-उत्सर्पिणी च अवसर्पिणी च, एकैका पङ्क्तिभागा, तत्रावसर्पिण्या सुपम-
 सुपमाख्य. प्रवाहतश्चतु सागरोपमकोटीकोटीग्रमाण प्रथम कालविभाग, द्वितीय. सुपमाख्यस्त्रिसागरोपमकोटीकोटीमान, तृतीय सुपमदुष्पमाख्य सागरोपमद्वयकोटीकोटीमान, चतुर्थो दुष्पमसुपमाख्यो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्रन्यूनसागरोपमको-
 टीकोटीमान, पञ्चमो दुष्पमाख्य एकविंशतिवर्षसहस्रमान, षष्ठो दुष्पमदुष्पमाख्य, सोऽप्येकत्रिंशतिवर्षसहस्रमानः, अय-
 मेव चोत्क्रमेणोत्सर्पिण्यामपि यथोत्तरसङ्ख्य कालक्रमो वेदितव्य, अवस्थितश्चतुर्विधस्तद्यथा-सुपमसुपमासुखप्रतिभाग.
 सुपमासुखप्रतिभाग. सुपमदुष्पमासुखप्रतिभाग दुष्पमसुपमासुखप्रतिभागश्च, तत्र प्रथमो देवकुरुत्तरकुरुषु, द्वितीयो
 हरिवर्परम्यकयो, तृतीयो हैमवतहैरण्यवतयोः, चतुर्थो महाविदेहेषु, तत्रोत्सर्पिण्यामवसर्पिण्या च प्रत्येकं पङ्क्तिषुऽपि
 कालविभागे सम्यक्तत्त्वस्य श्रुतस्य च द्वयोरप्यनयो प्रतिपत्तिः सम्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, स च
 प्रतिपद्यमानक सुपमसुपमादिषु देशन्यूनपूर्वकोट्यायु शेष एव प्रतिपद्यते, नाधिकायु.शेष, उक्तं च चूर्णो-“सुसमसुसमा-
 दिसु पुद्गकोडिदेसूणाउसेसा पडिवज्जति”ति, पूर्वप्रतिपन्नकास्त्वेतयोर्द्वयोरपि सामायिकयोर्विद्यन्ते एव, तथा चिरान्ति-
 समग्रचारित्रलक्षणा विरताविरान्ति-देशचारित्रात्मिका प्रतिपद्यते कश्चिद् द्वयोः कालयोस्त्रिषु वा कालविभागेषु, इयमत्र
 भावना-उत्सर्पिण्या द्वयोः दुष्पमसुपमाया सुपमदुष्पमाया च, अवसर्पिण्या त्रिषु, तद्यथा-सुपमदुष्पमाया दुष्पमसुपमाया
 दुष्पमाया च, विवक्षिते काले सर्वविरतिसामायिकस्य देशविरतिसामायिकस्य च प्रतिपद्यमानक कदाचिद्भवति कदाचिन्न,
 पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव, 'दोसु तिसु चार्वी'त्यत्रापिशब्दः सम्भावने, स चैतत् सम्भाजयति-सहरण प्रतीत्य पूर्वप्रतिप-

मानक सर्वथा नेति । भागदिशमधिकृत्याह-उभयाभावो पुढवाइएसु विगलेसु हुज्ज उ पवन्नो । पचिंदियतिरिएसु नियमा
तिण्हु सिअ पवजे ॥१॥ नारगदेनाकम्मगअतरदीनेसु दुण्ह भयणाओ । कम्मगनरेसु चउसु मुच्छेसु य उभयपडिसेहो ॥२॥
पुटिन्पादिपु-पृथिव्यसेजोगायुमूलवीजस्कन्धवीजाग्रवीजपर्ववीजेपु उभयाभाव चतुर्णामपि सामायिकाना, न पूर्वप्रतिपन्नो
न प्रतिपद्यमानक, चिरुलेपु-द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति सम्यक्त्वसा-
मायिकश्रुतसामायिकयो कदाचित्पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, सास्वादनसम्यक्त्ववता तेषु मध्ये उत्पादसम्भवात्, प्रतिपद्यमान-
कस्तु नोपपद्यते, उपदेशश्रवणादिसामग्र्ययोगात्, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयो. पुनर्न प्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानक,
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु सर्वविरतिवर्जाना त्रयाणामपि सामायिकाना पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, नापि प्रतिपद्यमानक, तथा भव-
स्वाभाव्यात्, नारके देवेष्वकर्मभूमिजान्तरद्वीपजमनुष्येषु च द्वयोः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति,
य पुनः प्रपद्यते स प्रतिपद्यमानकः, स भजनया-स्यात् कदाचिद्विवक्षिते काले कदाचिन्नेतिभाव, इतरयोस्तु-देशविरति-
सर्वविरतिसामायिकयोर्न प्रतिपद्यमानकस्तथास्वाभाव्यात्, कर्मजनरेषु-कर्मभूमिजमनुष्येषु चतुर्णामपि सामायिकाना पूर्व-
प्रतिपन्नोऽस्त्येव, प्रतिपद्यमानकस्तु भाज्य, सम्मूर्च्छिमेपु तु मनुष्येषु चतुर्णामपि सामायिकाना विषये उभयप्रतिपेधो-न
पूर्वप्रतिपद्यमानो नापि प्रतिपद्यमानक इति भाव ॥ गतं दिग्द्वारम्, इदानीं कालद्वारमभित्सुराह-

सम्मत्तस्स सुअस्स य पडिवत्ती छविहम्मि कालम्मि । विरई विरयाविरई पडिवज्जइ दोसु तिसु वाचि॥८१॥
इह कालः त्रिविध, तद्यथा-उत्सर्पिणीकाल, अवसर्पिणीकाल, उभयाभावतोऽग्रस्थितश्च, तत्र भरतैरावतेषु प्रत्येक

प्रतिपद्यते, व्यवहारनयापेक्षेयमुच्यते, नतु निश्चयत, कवलस्य सम्यक्तवसामाधिकस्य श्रुतसामाधिकस्य वा प्रतिपत्तेर-
सम्भवात्, तयो परस्परमनुगतत्वात्, तत एव प्रतिपत्तव्यम्-कदाचित्सम्यक्त्वश्रुतसामाधिके प्रतिपद्यते कदाचिद्देशविरति
कदाचित्सर्वविरतिमिति, इयमत्र भावना-भव्याश्चतुर्णामपि सामायिकाना यथायोग प्रतिपद्यमानका भजनया, पूर्वप्रतिप-
न्नानु चतुर्णामपि सदैव, एव सद्यपि चतुर्णां सामायिकाना कदाचित्प्रतिपद्यते, तथा चाह-‘सन्नि पडिवज्जे’ इति अपिशब्दस्य
गम्यमानत्वात् सद्यपि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् विवक्षिते काले प्रतिपद्यते, भावना प्रागिव, पूर्वप्रतिपन्नकास्तु
सज्जिनश्चतुर्णामपि सामायिकाना यथायोगं सदैव लभ्यन्ते, ‘पडिसेहो पुण अस्सन्निमीसए’ इति (प्रतिपेध पुनः) पूर्व-
प्रतिपन्नान् प्रतिपद्यमानकाश्चाश्रित्य असज्जिमिश्रके-सिद्धे, यतोऽसौ न सज्जी नाप्यसज्जी न भव्यो नाप्यभव्यः अतो मिश्र,
उपलक्षणमेतत्, अभव्ये च चतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिपेधः, पुनः शब्दो विशेषणार्थः, स चैतद्विनिर्दिष्ट-असज्जी
सास्वादनसम्यक्तवमाश्रित्य जन्मकाले सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो. पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, भवस्थकेवली मिश्र सम्यक्त्व-
चारित्रसामायिकयो सिद्धो मिश्र. सम्यक्त्वसामाधिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्तीति ॥ साम्प्रतमुच्छासद्वार इष्टिद्वार च
प्रतिपादयन्नाह-

ऊसासगनीसासग मीसय पडिसेह दुविह पडिवन्नो । दिट्ठीह दो नया खल्ल वचहारो निच्छओ चेव ॥ ८१४ ॥
उच्छसितीत्युच्छासक, नि श्वसितीति नि. श्वासकः, आनप्राणपर्याप्तिपरिनिष्पन्न इत्यर्थः, स चतुर्णामपि सामायिकाना
प्रतिपद्यमानक सम्भवति, कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति भावः, पूर्वप्रतिपन्नकस्तु नियमादस्त्येवेति वाक्यशेषः, ‘मीसे पाडि-

नक सर्वकालेषु सम्भवति, प्रतिभागकालेषु त्रिषु सम्यक्तत्त्वश्रुतयो प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, चतुर्थे तु दुष्पमसुखप्रतिभागे चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव, त्राल्यद्वो-पसमुद्रेग्यपि कालरहितेषु सम्यक्तत्त्वश्रुतदेशविरतिसामायिकानां प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, सर्वविरतिसामायिकस्यापि नन्दीश्वरादौ विद्याचारणादिगमने पूर्वप्रतिपन्नकः सम्भावनीयः । गतं कालद्वारम्, इदानीं गतिद्वारमाह—

चतसृषुवि गर्हसु नियमा सम्मत्तसु अस्स होइ पडिचत्ती । मणुएसु होइ विरई विरया विरई अ तिरिएसु ॥८१२॥
 चतसृष्वपि गतिषु नारकतिर्यङ्मनसामारूपासु सम्यक्तत्त्वश्रुतसामायिकयोर्नियमात् प्रतिपत्तिर्भवति, न पुनर्न भवति, एन नियमपर नियमग्रहण, न तु सदैव तत्प्रतिपत्तिरिति प्रतिपत्त्यर्थं, कदाचिदन्तरस्यापि तत्प्रतिपत्तेरिहैव वक्ष्यमाणत्वात्, अपिशब्द पृथिव्यादिषु गत्यन्तर्गतेषु न भवत्यपीति सम्भावयति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सदैव लभ्यते, तथा मनुष्येषु प्रतिपत्ति-मद्वीकृत्य भवति विरतिः—समग्रचारित्रात्मिका, किमुक्त भवति ?—मनुष्यगतौ सर्वविरतिसामायिकस्य प्रतिपद्यमानको भजनया सम्भवतीति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सदा सत्येव, विरताविरतिश्च—देशचारित्रात्मिका तिर्यङ्मु प्रतिपत्तिमद्वीकृत्य भवतीति पश्यते, अत्रापीयं भावना—तिर्यङ्गतावपि देशविरतिसामायिकस्य प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति ॥ सम्प्रति भव्यद्वार सङ्गिद्वार च प्रतिपिपादयिपुराह—

भवसिद्धिओ उ जीवो पडिचज्जइ सो चउण्हमत्तर । पडिसेहो पुण अस्सत्तिमीसए सन्नि पडिचज्जे ॥८१३॥
 भवै सिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिको—भव्य, स चतुर्णामपि सम्यक्तत्त्वसामायिकादीनामन्यतरत् एक द्वे त्रीणि सर्वाणि वा

हारकोऽपर्याप्तकश्च, तत्रानाहारकोऽपान्तरालगतौ सम्यक्त्वश्रुते अङ्गीकृत्य स्यात्-कदाचिद्विवक्षितकाले भवेत् कदाचिन्न पूर्वप्रतिपन्न, प्रतिपद्यमानस्तु नियमान्न सम्भवतीति वाक्यशेषः, केवली तु समुद्धातावस्थाया शैलेश्यवस्थाया वाऽनाहारक सम्यक्त्वसामायिकसर्वविरतिसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्न कदाचित् स्यात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, सिद्धस्तु सम्यक्त्वसामायिकस्य प्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानको नैव, इतरेषा तु त्रयाणामपि सामायिकानामुभयथापि तस्य प्रतिपेधः, अपर्याप्तोऽपि सम्यक्त्वश्रुतसामायिके अङ्गीकृत्य स्यात् सम्भवेत् पूर्वप्रतिपन्न, प्रतिपद्यमानकस्तु नियमान्नास्ति, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयो पुनरुभयथापि तस्य प्रतिपेधः ॥ सम्प्रति सुप्तजन्मरूपद्वारद्वयव्याचिख्यासयेदमाह-

निष्वाह भावओऽविअ जागरमाणो चउण्हमन्नयर। अडय-पोअ-जराउय तिअ तिअ चउरो भवे कमसो॥८१६॥
इह सुप्तो द्विधा-द्रव्यसुप्तो भावसुप्तश्च, एव जाग्रदपि, तत्र द्रव्यसुप्तो निद्रया, भावसुप्तस्तु मिथ्यादृष्टिरज्ञानी, तथा द्रव्य-जागरो निद्रारहितः, भावजागर सम्यग्दृष्टिः, तत्र निद्रया भावतोऽपि च जाग्रत् चतुर्णां सामायिकाना प्राग्वदन्यतरत् प्रतिपद्यमानः सम्भवतीति भावः, अपिशब्दो विशेषणे, स चैतद्विशिनष्टि-भान-जागर सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकयोर्व्यवहारनयमतेन तु प्रतिपद्यमानकोऽपि देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयो पुनर्नयद्वयमतेनापि पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, निद्रासुप्तस्तु भाज्य, निद्रासुप्तस्तु चतुर्णामपि सामायिकाना पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, न तु प्रतिपद्यमानको, निद्राप्रभावतस्तथारूपचित्तशुद्धादिसामग्र्यसम्भवात्, भावसुप्तस्तुभयविकलः, तस्य मिथ्यादृष्टित्वात्, यदि निश्चयनयमतेन सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्व प्रतिपद्यते व्यवहारनयमतेन तु मिथ्यादृष्टिस्तो व्यव-

मेर' इति मित्र खलानापानपर्याप्त्या अपर्याप्तो भण्यते, तत्र चतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिपत्तिमद्वीकृत्य प्रतिषेध , न मित्रचतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिपद्यमानक सम्भवतीति भाव , 'दुविह पडिवन्नो'ति स एव मित्रो द्विविधस्य सामायिकस्य, सम्यक्त्वसामायिकस्य श्रुतसामायिकस्य चेत्यर्थ , प्रतिपन्नः-पूर्वप्रतिपन्नो देवादिर्जन्मकाले भवति, अथवा मित्र'-सिद्ध , तत्र चतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिपद्यमानस्य प्रतिषेध , सम्यक्त्वरहिताना तु त्रयाणा सामायिकाना पूर्ण-प्रतिपत्तस्य च, 'दुविह पडिवन्न'ति अत्र मित्र शैलेशीगतोऽयोगिकेवली गृह्यते, तस्य शरीरव्यापाररहिततया उच्छृङ्खल-निःश्यासविकलतात् स द्विविधस्य सामायिकस्य-सम्यक्त्वचारित्रसामायिकरूपस्य पूर्वप्रतिपन्नो वेदितव्यः। दृष्टौ विचार्यमाणाया द्वौ नयौ खलु विचारकौ-व्यवहारनयो निश्चयनयश्च, एवकारोऽवधारणे, एतावेव द्वौ, न शेषाविति, तत्राद्यो यथा मति-ज्ञानविचारे अज्ञानी ज्ञान प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगतवान् तथेहापि सामायिकरहित सामायिक प्रतिपद्यते, निश्चयनयस्तु क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् यथा ज्ञानी ज्ञान प्रतिपद्यते इति प्रतिपन्नवान् तथा सामायिकवान् सामायिक प्रतिपद्यते इत्यपि । उक्ते उच्छ्वासदृष्टिद्वारे, साम्प्रतमाहारकद्वार पर्याप्तद्वार च प्रतिपिपादयिपुराह—

आहारओ उ जीवो पडिवज्जह सो चउण्हमन्नयर । एमेव य पज्जत्तो सम्मत्तसुए सिया इअरो ॥ ८१५ ॥

आहारयतीत्याहारक , स चतुर्णा सामायिकाना प्राग्वदन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सर्वेषामपि नियमादस्त्येव, पट् पर्याप्ती परिसमाप्तवान् पर्याप्त , सोऽप्येवमेव प्रतिपत्तव्य , किमुक्त भवति?—चतुर्णा सामायिकानामन्यतरत् सामायिक प्रतिपद्यमान सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु चतुर्णामपि नियमात् विद्यते इति, 'समत्तसुए सिया इयरो'इति इतर -अना-

न्ध, चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकं सम्भवति, प्रतिपन्नश्च नियमादस्ति, ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायमोहनीय-
 जघन्यस्थितिकस्तु देशविरतिरहितस्य सामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न तु प्रतिपद्यमानको, देशविरतिसामायिकस्य
 तूभयविकल, घातिकर्मचतुष्टयजघन्यस्थितौ वर्तमान क्षपकः सूक्ष्मसम्परायादिर्भवति, न शेष, ततः स यद्योक्तस्वरूप
 एव, वेदनीयायुर्नामगोत्रजघन्यस्थितिकं पुनः सम्यक्त्वसामायिकसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, नतु प्रतिपद्य-
 मानक, श्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकयोस्तु न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, वेदनीयादिजघन्यस्थितिको हि
 चरमसमये वर्तमानोऽयोगिकेवली, ततः स उक्तस्वरूप एव भवतीति, ससारापेक्षया त्वायुःकर्मजघन्यस्थितिचिन्ताया
 शुद्धकभवोऽनाप्यते, तत्र च वर्तमानो जीवो निगोदादिश्चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानक,

तस्य तथारूपपरिणामासम्भवात् ॥ सम्प्रति वेदद्वारं सज्ञाद्वारं कषायद्वारं च व्याचिख्यासुराह—

चतुरोऽवि तिविद्वेषे चउसुवि सन्नासु होइ पडिवन्ती । हिट्ठा जहा कसाएसु यन्निअं तहय इहयं पि ॥८१८॥
 चत्वार्यपि सामायिकानि त्रिविधवेदे-स्त्रीपुंनपुंसकलक्षणे पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सप्रति प्रतिपद्यमानानि च सम्भवन्तीति
 त्रययज्ञोप, किमुक्तं भवति ?-त्रिविधेऽपि वेदे चतुर्णामपि सामायिकानां विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमेन विद्यन्ते, प्रति-
 पद्यमानकास्तु भाज्या इति, अवेदकः सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमेन लभ्यते, सयोगिकेवल्लिना
 त्रैव भावात्, श्रुतसामायिकस्य तु कदाचिह्यन्ते कदाचिन्न, क्षीणवेदक्षपकसम्भवेऽवाप्यते, न शेषकालमिति भावः,
 प्रतिपद्यमानकस्तु त्रयाणामपि न सम्भवति, देशविरतिसामायिकस्य तूभयविकलः । द्वार । तथा चतसृष्वपि सज्ञासु-आहा-

हारनयमताश्रयणे भागमुह सामायिकादीना प्रतिपत्ता सम्भवतीति प्रतिपत्तव्य । जन्म त्रिविधम्—अण्डजपोतजजरायुज-
 भेदात्, तत्र ययामद्रव्य 'निग तिग चउरो भवे कमसोत्ति' अण्डजा—हंसादयस्ते सर्वविरतिवर्जाना त्रयाणा सामायि-
 राना विवक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भाज्या, पूर्वप्रतिपत्तास्तु नियमत सन्ति, सर्वविरतिसामायिकस्य तूभयविकलास्तिर्य-
 ग्योनिरन्यात्, पोतजा—हस्त्यादयस्तेऽप्येवमेव, जरायुजा मनुष्या अपि, ततस्ते चतुर्णामपि सामायिकाना विवक्षिते काले
 प्रतिपद्यमानका भजनीया, पूर्वप्रतिपत्तास्त्ववश्यंभाविन, उपलक्षणमेतत्, तेन औपपातिका सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो-
 र्प्रतिपद्यमानका सम्भवेयुः, पूर्वप्रतिपत्तका नियमत, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकला. तथा भवस्वा-
 भाव्यात् । सम्प्रति स्थितिद्वारमाह—

उष्मोसगट्टिईए पडिवज्जते अ नत्थि पडिवज्जे । अजरद्वमणुक्कोसे पडिवज्जते अ पडिवज्जे ॥ ८१७ ॥

आयुर्वर्जना सत्त्वाना ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टाया त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिमानाया स्थितौ वर्त्तमानो
 जीवतुर्णामपि सामायिकाना 'पडिवज्जते य नत्थि पडिवज्जे' इति प्रतिपद्यमानक प्रतिपन्नश्च नास्ति, तस्यातिसङ्घिष्टत्वे-
 नोभयविकलत्वभावत्वात्, चशब्दस्य व्यवहित सम्बन्ध, आयुपस्तूत्कृष्टाया त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणाया स्थितौ वर्त्तमा-
 नोऽनुत्तर सुर ग्रयमस्य सामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, सप्तमपृथिवीनारकस्तु पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च, देशविरति-
 सर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकला तथा भवस्वाभाव्यात्, अजघन्योत्कृष्टस्थितिरेवाजघन्योत्कृष्ट, स्थितिशब्दलोपात्,
 अष्टानामपि कर्मणा मध्यमाया स्थितौ वर्त्तमान इत्यर्थ, स 'पडिवज्जते य पडिवज्जे' इति, अत्रापि चशब्दस्य व्यवहित सम्ब-

न्य, चतुर्णामपि सामाधिकानां प्रतिपद्यमानकं सम्भवति, प्रतिपन्नश्च नियमादस्ति, ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायमोहनीय-
जघन्यस्थितिकस्तु देशविरतिरहितस्य सामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न तु प्रतिपद्यमानको, देशविरतिसामायिकस्य
तूभयविकल, धातिकर्मचतुष्टयजघन्यस्थितौ वर्त्तमान' क्षपक' सूक्ष्मसम्परायादिर्भवति, न शेष, तत स यथोक्तस्वरूप
एव, वेदनीयायुर्नामगोत्रजघन्यस्थितिक पुन सम्यक्त्वसामायिकसर्वविरतिसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, नतु प्रतिपद्य-
मानक, श्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकयोस्तु न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, वेदनीयादिजघन्यस्थितिको हि
वरमसमये वर्त्तमानोऽयोनिकेवल्ली, तत स उक्तस्वरूप एव भवतीति, ससारापेक्षया त्वायु'कर्मजघन्यस्थितिचिन्ताया
बुद्धकभवोऽग्राप्यते, तत्र च वर्त्तमानो जीवो निगोदादिश्चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः,

तस्य तथारूपपरिणामासम्भवात् ॥ सम्प्रति वेदद्वार सन्नाहार कपायद्वार च व्याचिख्यासुराह—

चउरोऽवि तिविह्वेए चउसुवि सन्नासु होइ पडिवन्ती । हिट्टा जहा कसाएसु यन्निअ तहय इहयंयि ॥८१८॥
कत्वार्थपि सामायिकानि त्रिविधवेदे-स्त्रीपुनपुसकलक्षणे पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सप्रति प्रतिपद्यमानानि च सम्भवन्तीति
वाक्यशेषः, किमुक्त भवति ?-त्रिविधेऽपि वेदे चतुर्णामपि सामायिकानां विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमेन विद्यन्ते, प्रति-
पद्यमानकास्तु भाज्या इति, अवेदक' सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयो. पूर्वप्रतिपन्नो नियमेन लभ्यते, सयोगिकेवल्लिना
सदैव भावात्, श्रुतसामायिकस्य तु कदाचिद्विद्यते कदाचिन्न, क्षीणवेदक्षपकसम्भवेऽद्याप्यते, न शेषकालमिति भावः,
प्रतिपद्यमानकस्तु त्रयाणामपि न सम्भवति, देशविरतिसामायिकस्य तूभयविकलः । द्वार । तथा चतसृग्यपि सन्नासु-आहा-

रभयमधुपपरिग्रहरूपासु चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपत्तिर्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येव । द्वार । तथा अधो यथा 'पटमिच्छुगाण उदए नियमा सज्जोयणा कसायाण'मित्यादिना कपायेषु वर्णितं तथे हापि उणनीयम्, सङ्केपार्थस्तयम्-सामान्येन कपायवान् चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानस्तु भाज्यः, अकपायी तु छद्मस्थवीतरागो देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नः कदाचिद्भ्यते कदाचिन्नः, उपशान्तमोहादीनामन्तरस्यापि भावात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, देशविरतिसामायिकस्य तूभयविकलः, सयोगिकेत्यत्यादिरूपायी सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमतोऽस्ति, प्रतिपद्यमानको नैव, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोर्भयविकलः, गत द्वारत्रयम् । इदानीमायुज्ञानरूपद्वारद्वयमभिव्यक्तिसुराह—

सर्गज्जाज्ज चडरो भयणा सम्मसुअऽसखवासाण । ओहेण विभागेण य नाणी पड्विज्जई चडरो ॥ ८१९ ॥
सद्व्येययुर्मनुष्यश्चत्वारि सामायिकानि प्रतिपद्यमानः सम्भवति, प्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येवेति वाक्यशेषः, 'भयणा सम्मसुयसगवासाण'मिति असद्व्येयवर्पाणाम्-असद्व्येयवर्पाणामसद्व्येयवर्पायुषा सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः असद्व्येयवर्पायुः प्रतिपद्यमानकः कदाचिद्भ्यते कदाचिन्नेति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमेन विद्यते, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकलः । द्वारम् । 'ओहेणे'त्यादि, ओघेन-सामान्येन निश्चयनयमधिकृत्य ज्ञानी चत्वार्यपि सामायिकानि प्रतिपद्यते, व्यवहारनयमेतेन त्वज्ञानी सम्यक्त्वश्रुतसामायिके देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु ज्ञानी, पूर्वप्रतिपन्नस्तु ज्ञानी चतुर्णामपि सामायिकानां नियमादस्ति, विभागेन यदा ज्ञानी चिन्त्यते तदा मतिश्रुतज्ञानी युगपत् सम्यक्त्वश्रुत-

सामायिके प्रतिपद्यते, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तु प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नकश्चतुर्णामपि, अवधिज्ञानी सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्नस्त्वावन्नियमादस्ति, कदाचित् युगपत्प्रतिपद्यमानकोऽपि लभ्यते, यदा देवादिभिर्मिथ्यादृष्टि भवतीति (मिथ्यादृष्टि सन् सम्यग्दृष्टिर्भवति तदा सम्यक्त्वश्रुतसामायिकाभ्या युगपदवधिज्ञान लभते) देशविरतिसामायिकस्य तु प्रतिपद्यमानको न घटते, देशविरतिर्हि मनुष्यस्य तिरश्चो वा, सर्वदेशविरत्यादिगुणत एवावधिज्ञान, प्रतिपन्नस्तु द्वयोरपि नियमादस्ति, मन पर्यायज्ञानी देशविरतिरहितसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, न तु प्रतिपद्यमानकः, युगपद्वा सह तेन चारित्र प्रतिपद्यते तीर्थकृत्, उक्तं च—“पडिवन्नम्मि चरित्ते, चउनाणी जाव छउमत्था” । भवस्थकेवली सम्यक्त्वचारित्रयो पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोरुभयविकल, सिद्धकेवली सम्यक्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, इतरसामायिकत्रयस्य पुनर्न प्रतिपन्नो(द्यमानो), नापि पूर्वप्रतिपन्न । साम्प्रत

योगोपयोगशरीरद्वाराणि प्रतिपादयन्नाह—

चउरोऽवि तिविह जोए उवओगदुगम्मि चउर पडिवज्जे । ओरालिए चउक्कं सम्मसुअ विउधिए भयणा ॥८२०॥
 चत्वार्यपि सामायिकानि सामान्यतस्त्रिविधे योगे—मनोवाक्कायलक्षणे प्रतिपत्तिमाश्रित्य विवक्षिते काले सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नता त्वधिकृत्य विद्यन्ते एव, विशेषन्निन्तायामौदारिककाययोगवति योगत्रये चत्वार्यपि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि तु भाज्यानि, वैक्रियकाययोगवति सम्यक्त्वश्रुते पूर्वप्रतिपन्ने नियमत, प्रतिपद्यमानके भाज्ये, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु प्रतिपद्यमाने न स्तः, पूर्वप्रतिपन्ने तु स्यातामपि, यथा अम्बडश्रावकविष्णुकुमारप्रभृतीनाम्,

रभयमैथुनपरिग्रहरूपासु चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपत्तिर्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येव । द्वार । तथा अधो यथा 'पट्टमिच्छुगाण उदए नियमा सजोयणा कसायाण'मित्यादिना कपायेषु वर्णिते तथे हापि वर्णनीयम्, सङ्क्षेपार्थस्त्वयम्-सामान्येन कपायवान् चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानस्तु भाज्यः, अकपायी तु छद्मस्थवीतरागो देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नः कदाचिद्भ्यते कदाचिन्नः, उपशान्तमोहादीनामन्तरस्यापि भावात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, देशविरतिसामायिकस्य तूभयविकलः, सयोगिकेऽगत्यादिरकपायी सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमतोऽस्ति, प्रतिपद्यमानको नैव, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोर्लभयविकलः, गत द्वारत्रयम् । इदानीमायुज्ञानरूपद्वारद्वयमभिधित्सुराह—

सत्तेज्जाज्ज चडरो भयणा सम्मसुअऽसत्त्वचासाणं । ओहेण विभागेण य नाणी पड्विज्जई चडरो ॥ ८१९ ॥
सङ्ख्येयायुर्मनुष्यश्चत्वारि सामायिकानि प्रतिपद्यमानः सम्भवति, प्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येवेति वाक्यशेषः, 'भयणा सम्मसुयसत्त्वचासाण'मिति असङ्ख्यवर्पाणाम्-असङ्ख्येयवर्पाणामसङ्ख्येयवर्पायुषा सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः असङ्ख्येयवर्पायुः प्रतिपद्यमानकः कदाचिद्भ्यते कदाचिन्नेति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमेन विद्यते, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकलः । द्वारम् । 'ओहेणे'त्यादि, ओधेन-सामान्येन निश्चयनयमधिकृत्य ज्ञानी चत्वार्यपि सामायिकानि प्रतिपद्यते, व्यवहारनयमतेन त्वज्ञानी सम्यक्त्वश्रुतसामायिके देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु ज्ञानी, पूर्वप्रतिपन्नस्तु ज्ञानी चतुर्णामपि सामायिकानां नियमादस्ति, विभागेन यदा ज्ञानी चिन्त्यते तदा मतिश्रुतज्ञानी युगपत् सम्यक्त्वश्रुत-

सामायिके प्रतिपद्यते, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तु प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नकश्चतुर्णामपि, अवधिज्ञानी सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो पूर्वप्रतिपन्नस्त्वावन्नियमादस्ति, कदाचित् युगपत्प्रतिपद्यमानकोऽपि लभ्यते, यदा देवादिभिर्मिथ्याहृष्टि भवतीति (मिथ्याहृष्टि सन् सम्यग्दृष्टिर्भवति तदा सम्यक्त्वश्रुतसामायिकाभ्या युगपदवधिज्ञान लभते) देशविरतिसामायिकस्य तु प्रतिपद्यमानको न घटते, देशविरतिर्हि मनुष्यस्य तिरश्चो वा, सर्वदेशविरत्यादिगुणत एवावधिज्ञान, प्रतिपन्नस्तु द्वयोरपि नियमादस्ति, मन पर्यायज्ञानी देशविरतिरहितसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, न तु प्रतिपद्यमानक, युगपद्वा सह तेन चारित्र प्रतिपद्यते तीर्यकृत्, उक्तं च—“पण्डिवन्नग्निं चरित्ते, चडनाणी जाव छडमत्था” । भवस्थकेवली सम्यक्त्वचारित्रयो पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानक, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोरुभयविकल, सिद्धकेवली सम्यक्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानक, इतरसामायिकत्रयस्य पुनर्न प्रतिपन्नो(द्यमानो), नापि पूर्वप्रतिपन्नः । साम्प्रत

गोगोपयोगशरीरद्वाराणि प्रतिपादयन्नाह—

चडरोऽवि तिविह जोए उवओगदुग्मि चडर पडिवज्जे । ओरालिए चउळ्ळं सम्मसुअ विउव्विण भयणा ॥८२०॥
 चत्वार्यपि सामायिकानि सामान्यतस्त्रिविधे योगे—मनोवाक्कायलक्षणे प्रतिपत्तिमाश्रित्य विप्रक्षिते काले सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नता त्वधिकृत्य विद्यन्ते एव, विशेषचिन्तायामौदारिककाययोगवति योगत्रये चत्वार्यपि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि तु भाज्यानि, वैक्रियकाययोगवति सम्यक्त्वश्रुते पूर्वप्रतिपन्ने नियमत, प्रतिपद्यमानके भाज्ये, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु प्रतिपद्यमाने न स्तः, पूर्वप्रतिपन्ने तु स्वातामपि, यथा अम्बडश्रावकविण्णुकुमारप्रभृतीनाम्,

आहारककाययोगयति देशविरतिरहितानि त्रीणि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि नैव, देशवि-
 रतिसामायिक तु नोभययथापि, तैजसकार्मणकाययोगे केवलेऽयान्तरालगतावाद्यसामायिकद्वय प्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
 भाज्य, प्रतिपद्यमान तु नास्ति, केवलिसमुद्घाते पुन सम्यक्त्वचारित्रसामायिके प्राक्प्रतिपन्ने नियमतो विद्येते, प्रतिपद्यमाने
 तु न स्त, देशविरतिसामायिक तूभयविकल, मनोयोगे केवले न किञ्चित्, तस्यैवाभावात्, एव वायोगेऽपि, काययोगेऽपि
 केवले न किञ्चित्, 'उभयाभावो पुढवाइएसु' इति वचनात्, कायवायोगद्वये तु सम्यक्त्वश्रुते प्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
 भयेता, द्वीन्द्रियादिषु जन्मकाले सास्वादनसम्यक्त्वसम्भवात्, प्रतिपद्यमाने तु न स्त, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके
 उभयविकले । द्वारम् । 'उवयोगदुगमि चउरो पडिवल्ले' इति साकारानाकाररूपे उपयोगद्वये प्रत्येक चत्वार्यपि सामा-
 यिकानि प्रतिपद्यमानानि सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नानि नियमतः, आह—'सबातो लद्धीओ सागारोचयोगेवउत्तस्स भवती'-
 त्यागमयचनादनाकारोपयोगे सामायिकलब्धिविरोध, नैष दोष, तस्यागमवचनस्य प्रवर्द्धमानपरिणामजीवविषयत्वात्,
 अवस्थितौपशमिकपरिणामापेक्षया चानाकारोपयोगेऽपि सामायिकलब्धिप्रतिपादनमविरुद्ध, तथाहि—अतरकरणे चतस्रोऽपि
 सामायिकलब्धयो वर्ण्यन्ते, तस्मिन्धान्तरकरणे औपशमिक परिणामोऽवस्थितो, वृद्धिहान्यसम्भवात्, मिथ्यात्वोदयाभा-
 याद्धि न परिणामस्य हानि, सम्यक्त्वपुद्गलोलोदयाभावाच्च न वृद्धि, तत सोऽवस्थितपरिणाम सन् सम्भवत्यनाकारोप-
 योगेऽपि लभमान सामायिकचतुष्टयमिति, आह च भाष्यकृत—सबातो लद्धीतो जइ सागारोचयोगभावमि । इह कह-
 मुवयोगदुगे लब्भइ सामाइयचउक्क ? ॥ २७३१-३०८९ विद्वे० ॥ सो किर नियमो परिवहुमाणपरिणामय पइ इहतु । जोऽव-

द्विपरीणामो लभेज्ज स लभेज्ज वीएऽवि ॥ २७३२ ॥ उपयोगेऽनाकाररूपे इति शेष । पायं पवद्धमाणो लभए सागारगह-
णया तेण । इयरो उ जइच्छाए उवसमसम्माइलाभमि ॥ २७३३ ॥ ज मिच्छस्साणुदओ न हायए तेण तस्स परिणामो ।
ज पुण सयमुवसत न वद्धए तेण परिणामो ॥ २७३४ ॥ (विशेषा०) इति द्वारम् । 'ओरालिए' इत्यादि, औदारिके-
शरीरे सामाधिकचतुष्क पूर्वप्रतिपन्न नियमतो लभ्यते, प्रतिपद्यमानक तु भाज्यं, सम्यक्त्वश्रुतयोर्वैक्रियशरीरे भजना, प्रति-
पत्तिमङ्गीकृत्य देवादि कदाचित्ते प्रतिपद्यते, कदाचिन्नेति, पूर्वप्रतिपन्नकस्तु नियमादस्ति, देशविरतिसर्वविरतिसामाधि-
क्यो पुन पूर्वप्रतिपन्न कदाचिच्चारणश्रमणादे सम्भवात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, वैक्रियप्रवृत्तौ प्रमादभावात्, शेषश-
रीरविचारो योगद्वारानुसारतो भावनीयः ॥ सम्प्रति सस्थानादिद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

सधेसुवि सठाणेसु लहइ एमेव सधसंघयणे । उक्कोसजहन्न वज्जिऊण माणं लभे मणुओ ॥ ८२१ ॥

सस्थान समचतुरन्नादि षोढा तेषु सर्वेष्वपि सस्थानेषु लभते-प्रतिपद्यते चत्वार्यपि सामायिकानि, चतुर्णामपि सामा-
यिकाना प्रतिपत्ता सम्भवतीति प्राक्प्रतिपन्नो नियमादस्ति, 'एवमेव सधसंघयणे' एवमेव सर्वसहननविषयो विचारो वेदि-
तव्यः, पट्स्वपि वज्रर्पभनाराचादिषु सहननेषु चतुर्णामपि सामायिकाना प्रतिपत्ता विवक्षिते काले भाज्यः, पूर्वप्रति-
पन्नस्तु नियमादस्ति । 'उक्कोसजहन्न वज्जिऊण माण लभे मणुओ' इति मीयते इति मानं-शरीरस्यावगाहना तत् जघ-
न्यम्-अङ्गुलासङ्ख्येयभागलक्षणम् उत्कृष्ट-त्रिगव्यूतप्रमाण वर्जयित्वा मध्यमे शरीरमाने वर्त्तमानो मनुजो लभते-प्रतिपद्य-
मान सम्भवति, चत्वारि सामायिकानीति प्रक्रमाद्गम्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, जघन्यावगाहनाया पुनर्वर्त्तमानो

गर्भजमनुष्य सम्यक्त्वश्रुतयो पूर्वप्रतिपन्न सम्भवति, नतु प्रतिपद्यमानक, उत्कृष्टावगाहनस्तु त्रिगव्यूतप्रमाण नम्य-
 फत्यश्रुतयो पूर्वप्रतिपन्न नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानस्तु भाज्य, देशविरतिसर्वविवरितिसामायिकयोस्तु द्वावपि जघन्यो-
 त्कृष्टायगाहनाभुभयविकलो, नारकदेवा अपि जघन्यावगाहना सम्यक्त्वश्रुतयो पूर्वप्रतिपन्ना सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्य-
 मानका, मध्यमायगाहना उत्कृष्टावगाहनाश्च पूर्वप्रतिपन्ना नियमत, प्रतिपद्यमानका सम्भवास्पद, तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया
 जघन्यायगाहना सम्यक्त्वश्रुतयो सम्भविन, प्रतिपद्यमानकास्तु नैव, मध्यमावगाहना उत्कृष्टावगाहनाश्च यथासंख्य त्रयाणां
 सर्वविरतियर्जाना द्वयो सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो प्रतिपद्यमानका सम्भविन, पूर्वप्रतिपन्ना नियोगत । गत द्वारत्रयम्,
 अधुना लेख्याद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सम्मत्तसुअ सघासु लहइ सुद्धासु तीसु अ चरित्तं । पुवपडिवन्नओ पुण अन्नपरीए उ लेसाए ॥ ८२२ ॥

सम्यक्त्वं च श्रुत चेत्येक्यद्वाव सम्यक्त्वश्रुतसामायिके कृष्णादिकासु पट्सु लेख्यासु लभते, प्रतिपद्य-
 मान सम्भवतीति भाव, चारित्र पुनर्देशविरतिलक्षण सर्वविरतिलक्षण वा सुद्धासु तेज प्रभृतिष्वेव, चशब्दस्यावधार-
 णार्पत्वात्, लभते इति वर्त्तते, एव प्रतिपद्यमानकमधिकृत्य लेख्याद्वार निरूपितम्, अधुना प्राक्प्रतिपन्नमधिकृत्याह—‘पुवप-
 डियन्नतो’ इत्यादि, पूर्वप्रतिपन्नक पुनरन्यतरस्या लेख्याया कृष्णाद्यभिधानाया भवति, आह—मतिश्रुतज्ञानलाभचिन्ताया
 सुद्धासु तिसृषु तेज प्रभृतिषु प्रतिपद्यमानक उक्त, तत कथमिदानीं सर्वास्वमिधीयमान सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयो प्रतिपत्ता
 न विरध्यते ? इति, उक्त च—“नणु मइसुयाइलाभोऽभिहितो सुद्धासु तीसु लेसासु । सुद्धासु असुद्धासु य कहमिह सम्मत्तसु-

यलाभो ? ॥ १ ॥” (२१४१ विशेषे) अत्रोच्यते-प्राक् लेखाद्रव्यसाचिव्यजनिततात्मपरिणामरूपा भावलेख्यामधिकृत्य
 मतिश्रुतज्ञानलाभ उक्त , तत स तेज प्रभृतिष्वेव लेखासु घटते, इह त्ववस्थितकृष्णादिद्रव्यरूपा द्रव्यलेख्यामधिकृत्य
 सम्यक्त्वश्रुतयो प्रतिपद्यमानक उक्त , तत स कृष्णादिष्वपि लेखासु घटते, कृष्णादिद्रव्यरूपद्रव्यलेख्यायामवस्थि-
 तायामपि तेजोलेखादिद्रव्यसम्पर्कत प्रतिभागादिमात्रभावेन तेजोलेखादिपरिणामसम्भवतो विरोधाभावात् तथाहि-
 सप्तमपृथिवीनैरयिकादेराभवमवस्थितास्वपि कृष्णादिद्रव्यलेखासु तेजोलेखादिद्रव्यसम्पर्कत स्वस्वाकारभावमात्रमुपजा-
 यते, उक्त च प्रज्ञापनायाम्-‘से णूण कणहलेसा नीललेस पप्प जाव नो तारुवत्ताए नो तारसत्ताए नो ताफासत्ताए
 भुज्जो भुज्जो परिणमइ’, इता गोयमा ! किण्हलेसा नीललेस पप्प जाव नो परिणमइ, से केणट्टेणं भते ! एव बुच्चइ किण्ह-
 लेसा नीललेस पप्प जाव नो परिणमइ’, गोयमा ! आगारभावमाथाए वा से सिया पलिभागमायाए वा से सिया, कण्ह-
 लेसा ण सा, नो खलु नीललेसा, तत्थ गया उस्सक्कइ, से एण्णट्टेण गोयसा ! एव बुच्चइ किण्हलेसा नीललेस पप्प जाव नो
 परिणमइ” अत्र आकार एव भाव आकारभाव , आकारभाव एवाकारभावमात्रा, मात्राशब्द खल्वाकारभावव्यतिरिक्त-
 प्रतिविम्बादिधर्म्मन्तरप्रतिपेधवाचक , तेन आकारभावमात्रयाऽसौ स्यान्नीललेखा, नतु तत्स्वरूपापत्ति , तथा प्रतिरूपो
 भाग प्रतिभाग , प्रतिविम्बमित्यर्थ , प्रतिभाग एव प्रतिभागमात्रा, अत्र मात्राशब्दो वास्तवपरिणामप्रतिपेधवाचक , तथा
 प्रतिभागमात्रयाऽसौ नीललेखा स्यात्, नतु तत्स्वरूपत , स्फटिक इवोपधानवशादुपधानरूप इति दृष्टान्त , तत स्वरूपेण
 ण्णलेख्येवासौ, न नीललेखा, कि तर्हि ? तत्र गता उत्सर्पति, तत्र गता-तत्रस्था तत्स्वरूपस्था इत्यर्थ , नीललेखादिक

लेश्यान्तर प्राप्य उत्सर्पति-आकारभावं प्रतिविम्बभावं वा नीलेलेश्यादिसम्बन्धिनमासादयति, 'एव नीलेलेसा काउलेस
 पप्प जाय नीलेसा ण सा, नो खलु काउलेसा तत्थ गया उत्सक्कइ वा ओसक्कइ वा' तत्र गता उत्सर्पतीति, किमुक्त भवति?
 स्वरूपस्यैव सती आकारभाव प्रतिभाग च कापोतलेश्यासम्बन्धिनमासादयतीति, अवसर्पति चेति नीलेलेस्यैव सती च
 कृष्णलेश्या प्राप्य तदाकारभावमात्रमासादयति, 'एव काउलेसा तेउलेस पप्प तेउलेसा पम्हलेस पप्प पम्हलेसा सुकलेस
 पप्प' भावार्थ सर्वत्रापि प्राग्वत्, एव किण्हलेसा नीलेस पप्प किण्हलेसा काउलेस पप्प एव जाय सुकलेस पप्प एवमेकैको
 मयाहि चारिज्जइ' इति, कृष्णादिद्रव्यलेश्यानां च तेजोलेश्यादिद्रव्यसम्पर्कतस्तदाकारभावादित्यत्रोपपत्तौ तेजोलेश्यादि-
 परिणामहेतुतोपजायते, तेजोलेश्यादिपरिणामे च सम्यक्त्वादिलाभ इति सप्तमपृथिवीनैरयिकादेरपि सम्यक्त्वादिलाभो
 भायरूपां लेश्यामधिकृत्य तेज प्रभृतिष्वेव लेश्यासु द्रव्यलेश्यामधिकृत्य कृष्णादिकास्वपि, तत प्राक् मतिश्रुतज्ञानलाभो
 भावलेश्यामधिकृत्य तेजोलेश्यादिषु इह तु सम्यक्त्वादिलाभो द्रव्यलेश्यामपेक्ष्य कृष्णादिष्वप्यभिधीयमानो न निरुद्ध इति ॥
 सम्यगिति परिणामद्वारमदर्शनार्थमाह—

यद्वहे परिणामे पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयर । एमेव वह्णिअम्मिवि हायति न किंचि पडिवज्जे ॥ ८२३ ॥

परिणाम -अध्यवसायविशेष तस्मिन् शुभशुभतररूपतया वर्द्धमानपरिणामे प्रतिपद्यते, स वर्द्धमानपरिणामो जीवश्चतुर्णां
 सम्यक्त्वादित्तामायिकानामन्यतरत् सामायिकं 'एवमेव' पूर्वोक्तन्यायेनान्तरकरणावस्थितेऽपि शुभे परिणामे चतुर्णामन्यतरत्
 सामायिक प्रतिपद्यते, 'हायन्ते न किंचि पडिवज्जे' इति हायमाने-परिभ्रशमुपगच्छति शुभे परिणामे न किञ्चित्प्रति-

पद्यते सामायिक, सङ्गिष्टाध्यवसायत्वात्, प्राक्प्रतिपन्नस्तु त्रिव्वपि परिणामेषु चतुर्णामपि सामायिकानां भवतीति । सम्प्रति वेदनाद्वार समुद्घातक्रियाद्वार च प्रतिपिपादयिपुराह—
दुचिराह वैअणाए पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयर । असमोहओवि एमेव पुघपडिवन्नए भयणा ॥ ८२४ ॥
द्विविधायामपि सातासातरूपाया वेदनाया सत्या प्रतिपद्यते न जीवश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरत् सामायिक, प्राक्प्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, 'असमोहतोऽपि एवमेव'ति असमवहतोऽपि वेदनादिसमुद्घातरहितोऽपि एवमेव-पूर्वो-
हन्थायेन वेदितव्यः, सोऽपि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् सामायिक प्रतिपद्यमानः समवति, प्राक्प्रतिपन्नस्तु नियमा-
द्विद्यत इत्यर्थः, समवहतस्तु केवलिसमुद्घातादिना ससविधसमुद्घातेन न किञ्चित्प्रतिपद्यते, किन्तु 'पुघपडिवन्नए भयणा'
इति पूर्वप्रतिपन्नके समवहते विचारयितुमारब्धे भजना-समर्चना कार्या, यथा समवहता सामायिकद्वयस्य त्रयस्य वा प्राक्-
प्रतिपन्नो लभ्यते, तत्र केवलिसमुद्घाते सम्यक्त्वचारित्रसामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्नक, शेषसमुद्घातेषु पुनः सम्यक्त्वश्रुत-
सामायिकद्वयस्य यदिवा सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिसामायिकत्रयस्य अथवा सम्यक्श्रुतसर्वविरतिसामायिकत्रयस्येति,
समुद्घातश्च सप्तविधो, यतोऽन्यत्रोक्तः—“केवलिकसायमरणे वेयणा विउधितो य आहारे । सत्तविह समुग्घातो पणत्तो
येरागेहि ॥ १ ॥” गत द्वारद्वयम् । अधुना निर्वेदनद्वारप्रतिपादनार्थमाह—
दवेण य भावेण य निवेद्धितो चउण्हमन्नयर । नरएसु अणुवेदं दुग तिग चउरो सिउघदं ॥ ८२५ ॥
निर्वेदनं द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यत कर्मप्रदेशविसघातरूप, भावत क्रोधादिहानिलक्षणं, तत्र सर्वमपि कर्म

लेश्यान्तर प्राप्य उत्सर्पति-आकारभाव प्रतिविम्बभावं वा नीललेश्यादिसम्बन्धिनमासादयति, 'एवं नीललेशा काउलेस
 पप्प जाव नीललेशा ण सा, नो खलु काउलेसा तत्थ गया उस्सक्कइ वा ओसक्कइ वा' तत्र गता उत्सर्पतीति, किमुक्त भवति ?-
 स्वरूपस्यैव सती आकारभाव प्रतिभाग च कापोतलेश्यासम्बन्धिनमासादयतीति, अवसर्पति चेति नीललेश्यैव सती च
 कृष्णलेश्या प्राप्य तदाकारभावमात्रमासादयति, 'एव काउलेसा तेउलेस पप्प तेउलेसा पम्हलेस पप्प पम्हलेसा सुक्कलेस
 पप्प' भावार्थ सर्वत्रापि प्राग्वत्, एव किण्हलेसा नीललेस पप्प किण्हलेसा काउलेस पप्प एव जाव सुक्कलेस पप्प एवमेकैकी
 सयाहिं चारिज्जइ' इति, कृष्णादिद्रव्यलेश्यानां च तेजोलेश्यादिद्रव्यसम्पर्कतत्तादाकारभावादिसमात्रोपपत्तौ तेजोलेश्यादि-
 परिणामहेतुतोपजायते, तेजोलेश्यादिपरिणामे च सम्यक्त्वादिलाभ इति सप्तमपृथिवीनैरयिकादेरपि सम्यक्त्वादिलाभो
 भायरूपां लेश्यामधिकृत्य तेज प्रभृतिष्वेव लेश्यासु द्रव्यलेश्यामधिकृत्य कृष्णादिव्यव्यभिधीयमानो न विरुद्ध इति ॥
 भायलेश्यामधिकृत्य तेजोलेश्यादिषु इह तु सम्यक्त्वादिलाभो द्रव्यलेश्यामपेक्ष्य कृष्णादिव्यव्यभिधीयमानो न विरुद्ध इति ॥
 सम्प्रति परिणामद्वारप्रदर्शनार्थमाह—

यद्वहे परिणामे पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयर । एमेव बहिअम्मिबि हायति न किचि पडिवज्जे ॥ ८२३ ॥

परिणाम -अध्यवसायविशेष. तस्मिन् शुभशुभतररूपतया वर्द्धमानपरिणामे प्रतिपद्यते, स वर्द्धमानपरिणामो जीवश्चतुर्णां
 सम्यक्त्वादिसामायिकानामन्यतरत् सामायिक 'एवमेव' पूर्वोक्तन्यायेनान्तरकरणावस्थितेऽपि शुभे परिणामे चतुर्णामन्यतरत्
 सामायिक प्रतिपद्यते, 'हायन्ते न किचि पडिवज्जे' इति हायमाने-परिभ्रशमुपगच्छति शुभे परिणामे न किञ्चित्प्रति-

धिकृत्योभयथापि भवतीति, देवेष्वनुदृष्ट सन् प्रथम सामायिकद्वयमाश्रित्य प्रतिपद्यमानक सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, 'चउष्क सिया उ उवष्टे' इति देवेभ्य उदृष्ट सन् चतुष्कमाश्रित्योभयथापि लभ्यते, स्यात्शब्दग्रहणात् त्रिक द्विक च, इयमत्र भावना-देवेभ्य उदृष्ट- सन् तिर्यक्ष्वायात् प्रथम सामायिकत्रिकं द्विक वा प्रतिपद्यमान प्राक्-प्रतिपन्नश्च लभ्यते, मनुष्येष्वप्यायात्. सामायिकचतुष्टयमपीति, उदृष्टमानक पुनरपान्तरालगतौ सर्वोऽप्यमरादि न किञ्चित्प्र-तिपद्यते, प्राक्प्रतिपन्नस्त्वाद्यो सामायिकयोर्लभ्यते ॥ आश्रयकरणद्वारमाह—

नीसवमाणो जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नपर । पुष्पपडिवन्नथो पुण सिअ आसवओ व नीसवओ ॥८२८॥
यत् सम्यक्त्वादिसामायिक प्रतिपद्यते तदावारकं कर्म सिध्यात्वमोहनीयादिक निश्रावयन्-निर्जरयन् शेषकर्मोत्प-न्नपि जीव प्रतिपद्यते चतुर्णामन्यतरत्, किमुक्त भवति १-चत्वार्यपि यथायोगमेव प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नक पुन-आदाश्रयको वा-बन्धक' नि श्रावको वा-निर्जरक, वाशब्दस्य व्यवहित सम्बन्ध, आह-निर्वेष्टनद्वारादस्य क. प्रतिपि-य १, उच्यते, निर्वेष्टनं नाम कर्मप्रदेशविसङ्घातरूप, ततोऽनेन क्रियाकालो गृहीत, नि श्रवण तु निर्जरा, ततोऽनेन निष्ठा-लो गृहीत इति भेद, अथवा प्राक् सवेष्टनवक्तव्यताऽर्थतोऽभिहिता, इह तु साक्षादिति ॥ साम्प्रतमलङ्कारशयनासन-

मणद्वारकदम्बक व्याचिख्यासुराह—

उम्मुक्कमणुम्मुक्के उम्मुच्चते य केसअलकारे । पडिवज्जेज्जअपर सयणाईसुं पि ममेव ॥ ८२९ ॥
उम्मुक्ते-परित्यक्ते अनुम्मुक्ते-अपरित्यक्ते, अनुस्वारोऽलान्निक, उन्मुचश्च केशालङ्कार-केशोपलक्षितः ऋट्कके-

निवर्त्यन् चत्वार्यपि सामायिकानि लभते, विशेषतस्तदावरण, तत्र ज्ञानावरण निर्वर्त्यन् श्रुतसामायिकमाप्नोति, मोहर्नाय
 तु निर्वर्त्यन् शेषत्रयमिति, भावतस्तु क्रोधाध्यवसायान् निर्वर्त्यन् चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपत्तस्तत्सत्यम्,
 सर्वेष्टयस्त्यनन्तानुबन्धादीन् न किञ्चित्प्रतिद्यते, शेषकर्म तद्भीकृत्योभययापि ॥ गतं निर्वर्त्यन् द्वारमुद्धर्त्तनाद्वारमधुना—‘नर-
 णसु अणुषट्’ इत्यादि, नरकेष्वधिकरणभूतेषु अनुद्धर्त्तयन्, तत्रस्थ एवेत्यर्थ, पाठान्तरम्—‘नरयाओ अणवुट्’ इति
 तत्र नरकादनुद्धर्त्तयन्, तत्रैव स्थित सन्निति भाव, दुर्गति आद्यसामायिकद्वय प्रतिपद्यते, तदेवाधिकृत्य पूर्वप्रतिपत्तो-
 प्यसि, तत उद्धृत्तस्तु कदाचित् तिर्यक्षूपन्न सर्वविरतिवर्जं सामायिकत्रिक प्रतिपद्यते, मनुष्येष्टूपन्नश्चतुष्टयमपि ॥
 तिरिणसु अणुषट् तिग चउक्क सिआ य उव्वट् । मणुएसु अणुषट् चउरो ति दुग तु उव्वट् ॥ ८२६ ॥

देवेषु अणुषट् दुगं चउक्क सिआ य उव्वट् । उव्वट्माणओ पुण सबोऽवि न किञ्चि पडिवज्जे ॥ ८२७ ॥

तिर्यक्षु गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु सन्निषु अनुद्धृत्त सन् त्रिकम्—आद्य सामायिकत्रयमधिकृत्य प्रतिपत्ता लभ्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु

नियमादस्ति, ‘चउक्क सिआ उ उव्वट्’ इति उद्धृत्तो—मनुष्यादिष्व्यायात सन् स्यात्—कदाचिच्चतुष्क, स्याद्ग्रहणादिदमपि
 द्रष्टव्य—स्यात्रिक स्याद्, द्विकमधिकृत्योभयथापि भवतीति, ‘मणुएसु अणुषट् चउरो’ इति मनुष्येष्वनुद्धृत्त सन् चत्वारि
 प्रतिपद्यमानः सम्भवति, उपलक्षणमेतत् त्रीणि द्विक वा, प्राक्प्रतिपन्नस्तु विकल्पत्रयेऽपि नियमादस्ति, ‘ति दुगं तु उव्वट्’
 इति मनुष्येभ्य उद्धृत्तस्तिर्यग्रामरेष्व्यायातस्त्रीणि द्विक वाऽधिकृत्योभयथापि भवति, किमुक्त भवति ?—देवनारकेषूपन्न
 आद्य सामायिकद्वयमधिकृत्य प्रतिपद्यमान पूर्वप्रतिपन्नो वा लभ्यते, तिर्यक्षु पुनरुत्पन्न सर्वविरतिवर्जं सामायिकत्रयम-

धिकृत्योभयथापि भवतीति, देवेष्वनुद्वृत्तं सन् प्रथमं सामायिकद्वयमाश्रित्य प्रतिपद्यमानक सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, 'चउक्क सिया उ उव्वट्टे' इति देवेभ्य उद्वृत्तं सन् चतुष्कमाश्रित्योभयथापि लभ्यते, स्यात्तशब्दग्रहणात् त्रिक द्विकं च, इयमत्र भावना-देवेभ्य उद्वृत्तः सन् तिर्यक्ष्वायात् प्रथम सामायिकत्रिकं द्विकं वा प्रतिपद्यमान प्राक्-प्रतिपन्नश्च लभ्यते, मनुष्येष्व्यायात् सामायिकचतुष्टयमपीति, उद्वृत्तमानक पुनरपान्तरालगतौ सर्वोऽप्यमरादि न किञ्चित्प्रतिपद्यते, प्राक्प्रतिपन्नस्त्वाद्यो सामायिकयोर्लभ्यते ॥ आश्रवकरणद्वारमाह—

नीसवमाणो जीवो पडिवज्जह सो चउण्हमन्नयर । पुव्वपडिवन्नओ पुण सिअ आसवओ व नीसवओ ॥८२॥
यत् सम्यक्त्वादिसामायिक प्रतिपद्यते तदावारकं कर्म मिथ्यात्वमोहनीयादिकं निश्रावयन्-निर्जरयन् शेषकर्मानुव-
न्नपि जीव प्रतिपद्यते चतुर्णामन्यतरत्, किमुक्तं भवति^१—चत्वार्यपि यथायोगमेवं प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नक. पुन
आदाश्रवको वा-बन्धक. नि श्रावको वा-निर्जरक, वाशब्दस्य व्यवहित सम्बन्धः, आह-निर्वेष्टनद्वारादस्य क प्रतिवि-
र !, उच्यते, निर्वेष्टन नाम कर्मप्रदेशविसङ्घातरूप, ततोऽनेन क्रियाकालो गृहीत, नि श्रवण तु निर्जरा, ततोऽनेन निष्ठा-
लो गृहीत इति भेद, अथवा प्राक् सर्वेष्टनवक्तव्यताऽर्थतोऽभिहिता, इह तु साक्षादिति ॥ साम्प्रतमलङ्कारशयनासन-
मणद्वारकदम्बक व्याचिख्यासुराह—

उम्मुक्कमणुम्मुक्के उम्मुच्चते य केसअलंकारे । पडिवज्जेज्जन्नयरं सयणाईसुं पि एमेव ॥ ८२१ ॥

उम्मुक्ते-परित्यक्ते अनुम्मुक्ते-अपरित्यक्ते, अनुस्वारोऽल्लाक्षणिकः, उन्मुंचंश्च केशालङ्कार-केशोपलक्षित कटकके-

निर्वेष्टयन् चत्वार्यपि सामायिकानि लभते, विशेषतस्तदावरण, तत्र ज्ञानावरण निर्वेष्टयन् श्रुतसामायिकमाप्नोति, मोक्षर्नायं
तु निर्वेष्टयन् शेषत्रयमिति, भावतस्तु कोधाध्यवसायान् निर्वेष्टयन् चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपत्तत्तरत्येन,
सर्वेष्टयस्त्वनन्तानुबन्ध्यादीन् न किञ्चित्प्रतिपद्यते, शेषकर्म रङ्गीकृत्योभयथापि ॥ गत निर्वेष्टनद्वारमुद्धतनाद्वारमधुना-‘नर-
णसु अणुवदे’ इत्यादि, नरकेष्वधिकरणभूतेषु अनुद्धत्तयन्, तत्रस्य एवेत्यर्थ, पाठान्तरम्-‘नरयाओ अणुवदे’ इति
तत्र नरकादनुद्धत्तयन्, तत्रैव स्थित सन्निति भाव, दुर्गति आद्यसामायिकद्वय प्रतिपद्यते, तदेवाधिकृत्य पूर्वप्रतिपत्तोऽ-
प्यस्ति, तत उद्धत्तस्तु कदाचित् तिर्यक्षूत्पन्न सर्वविरतिवज्जं सामायिकत्रिक प्रतिपद्यते, मनुष्येष्टूपत्पन्नश्चतुष्टयमपि ॥
तिरिएसु अणुवदे तिग चउक्क सिआ य उवदे । मणुएसु अणुवदे चउरो ति दुग तु उवदे ॥ ८२६ ॥

देवेसु अणुवदे दुगं चउक्क सिआ य उवदे । उवदमाणओ पुण सबोऽवि न किञ्चि पडिवज्जे ॥ ८२७ ॥

तिर्यधु गर्भन्वुरक्तान्तिकेषु सज्जिए अनुद्धत्त सन् त्रिकम्-आद्य सामायिकत्रयमधिकृत्य प्रतिपत्ता लभ्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु
नियमादस्ति, ‘चउक्क सिया उ उवदे’ इति उद्धत्तो-मनुष्यादिध्यायात् सन् स्यात्-कदाचिच्चतुष्क, स्याद्ग्रहणादिदमपि

द्रष्टव्य-स्यात्रिक स्याद्, द्विकमधिकृत्योभयथापि भवतीति, ‘मणुएसु अणुवदे चउरो’ इति मनुष्येष्वनुद्धत्त सन् चत्वारि
प्रतिपद्यमान सम्भवति, उपलक्षणमेतत् त्रीणि द्विक वा, प्राक्प्रतिपन्नस्तु विकल्पत्रयेऽपि नियमादस्ति, ‘ति दुगं तु उवदे’
इति मनुष्येभ्य उद्धत्तस्तिर्यग्रामरेष्व्यायातस्त्रीणि द्विक वाऽधिकृत्योभयथापि भवति, किमुक्त भवति ?-देवनारकेष्टूपन्न
आद्य सामायिकद्वयमधिकृत्य प्रतिपद्यमान पूर्वप्रतिपन्नो वा लभ्यते, तिर्यधु पुनरुत्पन्न सर्वविरतिवज्जंसामायिकत्रयम-

यूरदारकङ्कणवस्त्राद्यलकार केशालङ्कार, त प्रतिपद्येतान्यतरच्चतुर्णां सामायिकानां, प्राक्प्रतिपन्नश्च लभ्यते, अत्र भर-
तचक्रनरर्यादय उदाहरण, एव 'शयनादिष्वपि' शयनासनचङ्क्रमणरूपेषु चतुर्षु द्वारेषु योजना कार्या, उन्मुक्तशयनोऽनु-
न्मुक्तशयन उन्मुचश्च चतुर्णामन्यतरत् सामायिक प्रतिपद्यते, प्राक्प्रतिपन्नश्च सम्भवति, एवमासनादिष्वपि योजना कार्या।
तदयमुक्त विस्तरत, केति द्वारम् ॥

इति श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविहिताया आवश्यकवृत्तेः द्वितीयभागः ॥

इति श्री-आगमोदयसमिति-ग्रन्थोद्गारे ग्रन्थाङ्क ६०.

इति श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविहिताया
आवश्यकवृत्तेर्द्वितीयभागः समाप्तः ॥

इति श्री-आगमोदयसमिति-ग्रन्थोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ६०

